

NUTUK

Mustafa Kemal ATATÜRK

SAMSUN'A ÇIKTIĞIM GÜN GENEL DURUM VE GÖRÜNÜŞ

1919 yılı Mayısın 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir : Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı'na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa 'nın başkanlığındaki hükümet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, ateşkes anlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul' da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap (Gaziantep) İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletleri'nin uygun bulması ile Yunan ordusunda İzmir'e çıkartılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında Hristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgelerle iyice anlaşılmıştır ki, İstanbul Rum Patrikhanesi'nde kurulan Mavri Mira Hey'eti illerde çeteler kurmak ve idare etmek, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızılhaç'ı ve Resmî Göçmenler Komisyonu , Mavri Mira Hey'eti'nin çalışmalarını kolaylaştırmakla görevli. Mavri Mira Hey'eti tarafını,olan yönetilen Rum okullarının izni teşkilâtları, yirmi yaşından yukarı gençleri de içine almak üzere her yerde kuruluşunu tamamlıyor.

Ermeni Patriği Zazen Efendi de, Mavri Mira Hey'eti ile birlikte çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tıpkı Rum hazırlığı gibi ilerliyor. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde örgütlenmiş olan ve 4 İstanbul'daki merkeze bağlı bulunan Pontus Cemiyeti hiç bir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.

BUNLARA KARŞI DÜŞÜNÜLEN KURTULUŞ ÇARELERİ

Durumun dehşet ve korkunçluğu karşısında, her yerde, her bölgede birtakım kimseler tarafından kurtuluş çareleri düşünölmeye başlanmıştı. Bu düşünce ile yapılan teşebbüsler birtakım kuruluşlarıdoğurdu. Örnek olarak, Edirne ve çevresinde Trakya - Paşaeli adıyla bir dernek vardı. Doğuda Erzurum'da ve Elâzığ'da Rele genel merkezi İstanbul'da olmak üzere Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i hukuk-ı Millîye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da Muhafaza-i Hukukadında bir dernek bulunduğu gibi, İstanbul'da da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği temsilcilerle, Of ilçesinde ve Rize sancağında da şubeler açılmıştı.

İzmir'in işgal edileceği konusunda Mayısın on üçünden beri açıktan belirtiler görmüş olan İzmir'deki bazı genç vatanseverler, ayın 14/15'inci gecesi, kendi aralarında bu acıklı durumla ilgili görüşmeler yapmışlar; bir oldubittiye geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla sonuçlanmasına engel olma kararında birleşerek, Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Aynı gece, bu ilkenin yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere İzmir'de Yahudi Maşatlığ'ına toplanabilen halk tarafından bir gösteri toplantısı yapılmışsa da, ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle, bu teşebbüsten beklendiği ölçüde sonuç alınamamıştır.

MİLLİ KURULUŞLAR SİYASİ AMAÇ VE HEDEFLERİ

Bu derneklerin kuruluş amaçları ve siyasî hedefleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olur görüşümdedir.

Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bazıları ile daha İstanbul'da iken görüşmüştüm. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin çökeceğini çok kuvvetli bir ihtimal olarak görüyorlardı. Osmanlı vatanının parçalanma tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa, buna Batı Trakya'yı da ekleyerek ve bir bütün olarak İslâm ve Türk topluluğu halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu amacı gerçekleştirmek üzere bugün için akıllarına gelen tek çare, İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa, Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu maksatla bazı yabancı devlet adamları ile temas kurma ve görüşme imkânları da aramışlardı. Amaçlarının bir Trakya Cünhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da (tüzüklerinin 2. maddesi), Doğu illerinde oturan bütün halkın dinî ve siyasî haklarının serbestçe kullanılmasını sağlayacak meşru yollara başvurmak, bu illerdeki müslüman halkın tarihî ve millî haklarını gerektiğinde medeniyet dünyası karşısında savunmak, Doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin sebepleri ile bunları işleyenler ve sebep olanlar hakkında tarafsız soruşturma yapılarak suçluların sür'atle cezalandırılmalarını istemek. Yerli halk ile azınlıklar arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine ve eskiden olduğu gibi iyi ilişkilerin sağlanmasına gayret etmek, savaş durumunun Doğu illerinde yarattığı yıkım ve yoksulluğa, hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunarak elden geldiğince çare aramaktan ibaretti.

İstanbul'daki yönetim merkezinden verilmiş olan bu direktife uygun olarak, Erzurum şubesi, Doğu illerinde Türk'ün haklarını korumakla birlikte, Ermeni göçü sırasında görülen kötü davranışlarla halkın hiçbir ilgisi bulunmadığını, Ermeni mallarının Rus istilâsına kadar korunduğunu, buna karşılık müslümanlara pek gaddarca davranıldığını; hattâ verilen emre aykırı olarak, göçten alıkonan bazı Ermenilerin koruyucularına karşı yaptıkları kötülükleri, güvenilir belgelerle medeniyet dünyasına duyurmaya ve Doğu illerine dikilmiş olan hırs yüklü bakışları hükümsüz bırakacak çalışmalar yapmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin basılı bildirisi)

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesini ilk olarak kuran kimseler, Doğu illerinde yapılan propagandalar ile bunların hedeflerini, Türklük, Kürtlük - Ermenilik meselelerini bilim, teknik ve tarih açılarından inceleyip araştırdıktan sonra, ilerdeki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu) :

1. Kesinlikle göç etmemek,
2. Derhal ilmî, iktisadî ve dinî bakımlardan teşkilâtlanmak,
3. Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin her köşesini savunmada birleşmek,

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki yönetim merkezinin, medenî ve ilmî yollara başvurarak maksada ulaşabileceği konusunda fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çalışmalar yapmaktan geri durmuyor. Doğu illerindeki müslüman unsurların haklarını savunmak üzere I.e Pays adında Fransızca bir gazete yayınlıyor. Hâdisât gazetesinin çıkarma hakkını alıyor. Bir yandan da İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine ve İtilâf Devletleri Başbakanlarına muhtıra veriyor: Avrupa'ya bir hey'et gönderme teşebbüsünde bulunuyor.

Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşuna yol açan asıl sebep ve düşünce, Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesinin de Doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihî haklar bakımından onlara öncelik tanınmasına çalışanların, ilmî ve tarihî belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmalarına ve bir de müslüman halkın Ermenileri topluca öldüren barbarlar olduğu iftirasının bir gerçekmiş gibi kabulüne bağlı olduğu düşüncesi ağır basıyor. İşte bundan dolayıdır ki, dernek, aynı gerekçeye dayanarak ve aynı yollardan yürüyerek tarihî ve millî hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz sahilindeki bölgelerde de bir Rum Pontus hükümeti kurulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp onların yaşama ve var olma haklarını koruma gayesiyle, bazı kimseler Trabzon'da da ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin amacı ve siyasî hedefi adından anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini güdüyor.

MEMLEKET İÇİNDE VE İSTANBUL'DA MİLLİ VARLIĞA DÜŞMAN KURULUŞLAR

Kurulma yolundaki bu dernekler dışında, memleket içinde daha başka birtakım dernek ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ illerinde, İstanbul'dan idare edilen Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu derneğin amacı yabancı devletlerin himâyesi altında bir Kürt devleti kurmaktı.

Konya ve dolaylarında İstanbul'dan yönetilen Tealî-i İslâm Cemiyeti'nin kurulmasına çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında itilâf ve Hürriyet , Sulh ve Selâmet Cemiyetleri de vardı.

İNGİLİZ MUHIPLERİ CEMİYETİ

İstanbul'da çeşitli maksatlarla gizli ve açık olmak üzere kurulmuş, parti veya dernek adı altında birtakım kuruluşlar da vardı.

İstanbul'da önemli sayılabilecek kuruluşlardan biri İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu addan, İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek anlaşılmasın. Bence, bu derneği kuranlar kendi şahıslarını ve kendi çıkarlarını gözetkenler ile, kendi çıkarlarının korunma çaresini Lloyd George (Loyt Corc) hükûmeti aracılığı ile İngiliz himâyesini sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların, İngiliz Devleti'nin Osmanlı Devleti'ni bir bütün olarak korumak ve himaye etmek isteğinde olup olamayacağını bir defa olsun dikkate alıp almadıkları, üzerinde düşünölmeye değer.

Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Halife-i Rûy-i Zemîn ünvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı olan Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ile Sait Molla bulunuyordu. Dernekte Rahip Frew (Fru) gibi İngiliz milletinden bazı macera heveslileri de vardı. Yapılan işlemlerden ve gösterilen faaliyetlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Frew idi:

Bu derneğin iki yönü ve iki ayrı niteliği vardı. Biri açık yönü ve usulüne uygun teşebbüslerle İngiliz himâyesini sağlama amacına yönelmiş olan niteliği idi. Öteki de gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu gizli yöndeydi. Memleket içinde örgütlenerek isyan ve ihtilâl çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, derneğin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla 'nın derneğin açıktan yaptığı çalışmalarında olduğu gibi gizli çalışmalarında da ondan daha çok rol oynadığı görülecektir. Bu dernek hakkında söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gereğinde göstereceğim belgelerle daha kolay anlaşılacaktır.

AMERİKÂN MANDASI İSTEYENLER

İstanbul'da erkekli kadınlı ileri gelen bir kısım kimseler de gerçek kurtuluşun Amerikan mandasını sağlamakta olduğu görüşünde idiler.

Bu görüşte olanlar, düşüncelerinde çok direndiler. En doğru yolun kendi görüşlerinin benimsenmesinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Sırası gelince bu konuda da bazı açıklamalar yapacağım.

ORDUMUZUN DURUMU

Genel durumu ortaya koyabilmek için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını da açıklamak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu.

Ateşkes anlaşması ilân edilir edilmez, birliklerin savaşçı erleri terhis edilmiş, silâh ve cephanesi elinden alınmış, savaş gücünden yoksun bir takım kadrolar haline getirilmiştir.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne bağlı birliklerin durumu şöyle idi :

Bir tümeni (41'inci Tümen) Konya'da, bir tümeni de (23'üncü Tümen) Afyonkarahisarı'nda bulunan 12'nci Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17'nci Kolordu'nun, Denizli'de bulunan 57'nci Tümeni de bu kolorduya bağlanmıştı.

Bir tümeni (24'üncü Tümen) Ankara'da, bir tümeni de (11'inci Tümen) Niğde'de bulunan 20'nci Kolordu, karargâhıyla Ankara'da idi. İzmit'te bulunan 1'inci Tümen, İstanbul'daki 25'inci Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10'uncu Kafkas Tümeni vardı.

Balıkesir ve Bursa bölgesinde bulunan 61'inci ve 56'ncı Tümenler karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14'üncü Kolordu'yu oluşturuyordu. Bu kolordunun komutanı, Meclis'in açılışına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3'üncü Ordu Müfettişliği ki, müfettişi ben idim; karargâhıyla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında olmak üzere iki kolordu vardı. Bunlardan biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordu'dur. Komutanı yanımda getirdiğim Albay Refet Bey'dir. Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5'inci Kafkas Tümeni) merkezi Amasya'da, ötekinin merkezi de Samsun'daydı. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15'inci Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ydı. Bu kolordunun tümenlerinden birinin' (9'uncu Tümen) merkezi Erzurum'da, komutanı Rüştü Bey; ötekinin (3'üncü Tümen) merkezi Trabzon'da idi. Komutanı Yarbey Hâlit Bey' di. Hâlit Bey İstanbul'a çağırılmış olduğundan komutadan çekilerek Bayburt'ta gizlenmiş, tümen vekâletle idare ediliyor. Kolordunun öteki iki tümeninden 12'nci Tümen, Hasankale'nin doğusunda sınırda, 11'inci Tümen Bayezit'ta bulunuyordu.

Diyarbakır bölgesinde bulunan 2 tümenli 13'üncü Kolordu müstakildi. İstanbul'a bağlı bulunuyordu. Bir tümeni (2'nci Tümen) Siirt'te öteki tümeni (5'inci Tümen) Mardin'de idi.

MÜFETTİŞLİK GÖREVİMİN GENİŞ YETKİLERİ

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komuta vermekten daha ileri bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesine yakın olan askerî birliklere de tebligat yapabilecektim. Aynı şekilde bölgemde bulunan ve bölgeye komşu olan illere de tebligatta bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu ve bunun bağlı bulunduğu müfettişlik ile, Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen hemen Anadolu'nun bütün sivil yönetim amirleriyle ilişkiler kurabilecek ve yazışmalar yapabilecektim.

Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verilmiş olduğu garibinize gidebilir. Hemen ifade etmeliyim ki, onlar bu yetkiyi bana bilerek ve anlayarak vermediler. Ne pahasına olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe Samsun ve dolaylarındaki güvensizlik olaylarını yerinde görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmekti. Ben, bu görevin yerine getirilmesinin bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular; yetki konusu ile ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım. Hattâ Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa , bu talimatı okuduktan sonra, imzalamaya çekinmiş; anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mührünü basmıştır.

GENEL DURUMUN DAR BİR ÇERÇEVE İÇİNDEN GÖRÜNÜŞÜ

Bu açıklamalardan sonra, genel durumu daha dar bir çerçeve içine alarak, çabucak ve kolayca hep birlikte gözden geçirelim :

Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine karşı maddî ve manevî saldırıya geçmişler. Onu yoketmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte. Felâketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, buldukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, I. Dünya Savaşı'nın bunca çile ve güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmış olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Burada pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hâinliğinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek, bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmekte ve sadık. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da yüzyıllardır süregelen bu alışkanlık

dolayısıyla, kendinden önce, yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde değil... Bu inanca aykırı bir düşünce ve görüş ileri süreceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur...

Diğer önemli bir noktayı da belirtmek gerekir. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke olarak kabul edilmekte idi. Bu devletlerden yalnız biri ile bile başa çıkılamayacağı kuruntusu hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya - Macaristan varken hepsini birden yenip yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla çatışmaya varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız halk değil; özellikle seçkin ve aydın denen insanlar böyle düşünüyordu. O halde, kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Önce, İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alınmayacak; sonra, Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel şart olacaktı.

DÜŞÜNÜLEN KURTULUŞ ÇARELERİ

Şimdi Efendiler, müsaade buyursanız size bir soru sorayım : Bu durum ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar akla gelebilirdi?

Açıkladığım hususlara ve yaptığım gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştır.

Birincisi, İngiliz himâyesini istemek

İkincisi, Amerikan mandasını istemek,

Bu iki türlü karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı topraklarının çeşitli devletler arasında taksimi yerine, imparatorluğu tek bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmaya tercih edenlerdir.

Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmuştur. Söz gelişi, bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmama tedbirlerine başvuruyordu. Bazı bölgeler de Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağını ve Osmanlı ülkesinin taksim edileceğini oldubitti kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyordu.

Bu üç türlü kararın gerekçesi yaptığım açıklamalarda yer almıştır.

BENİM KARARIM

Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti onun istiklâli padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamı kalmamış birtakım boş sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım sağlanmak isteniyordu?

O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâki'miyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

YA İSTİKLAL YA ÖLÜM

Bu kararın dayandığı en güçlü muhakeme ve mantık şuydu :

Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklâlde sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun istiklâlden yoksun millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülemez.

Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türk'ün haysiyeti, gururu ve kaabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!...

O halde, ya istiklal ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktır. Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim. Ne olacaktı? Esirlik!

Peki efendim. Öteki karalara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynı değil miydi?

Şu farkla ki, istiklali için ölümü göze alan bir millet, insanlık haysiyet ve şerefine gereği olan bütün fedakarlığı yapmakla teselli bulur ve hiç şüphesiz, esirlik zincirini kendi elleriyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete bakarak dost ve düşman gözündeki yeri bambaşka olur.

Sonra, Osmanlı hânedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük kötülüğü işlemektir. Çünkü, millet her türlü fedakarlığı göze alarak istiklalini kazanmış olsa da, saltanat sürüp gittiği taktirde, bu istiklale kazanılmış gözüyle bakılamazdı. Artık ,vatan ve milletle hiçbir vicdan ve fikir bağlantısı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve milletin istiklâl ve haysiyetinin koruyucusu mevkiinde bulundurulmasına nasıl göz yumulabirdi?

Halifeliğin durumuna gelince, ilim ve tekniğin nurlara boğduğu gerçek medeniyet dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir yanı kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlayabilmek için daha milletin alışkın olmadığı bazı konulara dokunmak gerekiyordu. Ortaya atılmasında, kamuoyu bakımından büyük sakıncalar doğuracağı sanılan hususların dile getirilmesinde kaçınılmaz bir zaruret vardı.

Osmanlı Hükümeti'ne, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine başkaldırmak, bütün milleti ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.

UYGULAMAYI SAFHALARA AYIRMAK VE BASAMAK BASAMAK İLERLEYEREK HEDEFE VARMAK

Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla çarpışmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zaruretlerini daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek, elbette isabetli olamazdı. Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Burada, zihinlerde yer etmiş olması ihtimali bulunan bazı kararsızlık düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için, bir gerçeği hep birlikte gözden geçirmeliyiz. Yapılan Millî Mücadele dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre, bu Millî Mücadele'nin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar millî irade rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihî akış idi. Bu kaçınılmaz tarihî akışı gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezmiş olan hükümdar ailesi, ilk andan başlayarak Millî Mücadele'nin amansız düşmanı kesildi. Bu kaçınılmaz tarihî akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmiştim. Ancak, sonuna kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleri ile açığa vurup ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddî mücadeleye hayalî bir macera niteliği verdirebilirdi. Dış tehlikenin yakın etkilerini derinden duyanlar arasında, geleneklerine, düşünce kabiliyetlerine ve ruh yapılarına aykırı olan muhtemel değişmelerden ürkeceklerin ilk anda direnme güçlerini harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı. Millet gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak doğru yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm.

Ancak, bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman görüşler, davranışlar veya yapılan çalışmalardaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede birtakım anlaşmazlıkların, kırınlıkların ve hattâ ayrılımların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur. Millî Mücadele'ye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktalara, aydınlanmanız ve kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe birer birer işaret etmeye çalışacağım.

MİLLİ SIR

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse, diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün bir topluma uygulamak mecburiyetinde idim.

ORDU İLE TEMAS

Şimdi Efendiler, ilk iş olmak üzere, bütün ordu ile temasa geçmek gerekiyordu. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Komutanı'na 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifrede :

"Genel durumumuzun almakta olduğu tehlikeli şekilden pek üzüldüğümü ve elem duyduğumu, millet ve memlekete borçlu olduğumuz bu son vicdan görevini yakından, ortak bir çalışma ile yerine getirmemin mümkün olacağı inancı ile bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ancak, Samsun ve dolayları güvenlik yetersizliği yüzünden kötü bir sona uğrama tehlikesi ile karşı karşıya geldiğinden, buralarda birkaç gün daha kalmak zarureti doğduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak hususlar varsa bildirilmesini rica ettim.

Gerçekten de Samsun ve dolaylarında Rum çetelerinin Müslüman halka saldırması ve zaten vasıtasız bırakılmış olan bölge yöneticilerinin yabancıların da işe karışmaları yüzünden hiçbir tedbir alamaması, durumu güçleştirmişti.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji beklediğimiz bir zatın Samsun'a mutasarrıf olarak tayinini sağlamak için teşebbüste bulunmakla birlikte, 3'üncü Kolordu Komutanı'nı geçici olarak Canik mutasarrıflığına atadım. Bölgede elden gelen bütün tedbirlerin alınmasına, özellikle halkın gerçek durum üzerinde aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan çekinmeye ve korkmaya gerek olmadığını anlatılmasına önem verildi ve hemen o bölgede millî teşkilât kurulmasına girişildi.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu Komutanı'na : Samsun'a geldiğimi, kendisi ile daha sıkı ilişki kurmak istediğimi ve İzmir dolaylarına dair daha kolaylıkla alabileceği bilgilerden haberdar olmak istediğimi bildirdim.

Bu kolordunun durumu ile daha İstanbul'da iken ilgilenmiştim. Güneyden Ankara bölgesine trenle nakli söz konusu idi. Bu nakliyatın engellenmekte olduğunu anlamış olduğumdan, İstanbul'dan hareketim günlerinde Genelkurmay Başkanı olan Cevat Paşa'dan, kolordunun trenle nakli gecikirse, karadan yürüyerek Ankara'ya sevkini rica etmiştim. Bundan dolayı sözünü ettiğim şifreli telgrafımda, 20'nci Kolordu birliklerinin bütün mevcudu ile Ankara'ya gelmeyi başarıp başaramayacağını sordum. Canik sancağı hakkında bilgi verdikten sonra, bir iki güne kadar Samsun'dan karargâhımla bir süre için Havza'ya gideceğimi ve mutlaka Samsun'dan hareketimden önce beni aydınlatacak bilgileri beklediğimi yazdım.

20'nci Kolordu Komutanından, üç gün sonra 26 Mayıs 1919'da aldığım cevapta İzmir'den düzenli bilgi alamadıklarını, Manisa'nın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğli'de bulunan birliklerinin hepsini trenle nakletmeyi başaramadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, ancak aradaki uzaklık dolayısıyla Ankara'ya ne zaman varacaklarının belli olmadığını bildiriyordu.

Kolordu Komutanı aynı telgrafında Afyonkarahisar'da bulunan 23'üncü Tümen'in mevcudunun azlığından ve orada ellerine geçen erleri bu tümene göndermekte olduklarından söz ettikten sonra, Kastamonu ve Kayseri dolaylarından, güvenlik bozucu bazı olaylarla ilgili haberler gelmeye başladığını bildiriyor ve zaman zaman bilgi vereceğini yazıyordu.

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havza'dan, 20'nci Kolordu Komutanı'ndan ve aynı zamanda bu kolordunun bağlı bulunduğu Konya'daki Ordu Müfettişliği'nden, Afyonkarahisar'daki tümenin takviyesi için hangi kaynaklardan yararlanılmakta olduğunu ve kuvvetinin arttırılmasına maddi imkân bulunup bulunmadığını, bugünkü şartlara ve durumumuza göre bu tümene nasıl bir görev verilmesinin düşünüldüğünü sordum.

Kolordu Komutanı, 28 Mayıs 1919'da sorduğum hususlarla ilgili bilgi veriyor ve 23'üncü Tümen düşman bir işgal durumu karşısında yerini terketmeyecek ve saldırıya uğrarsa bölge halkından alacağı yardımla kendi kesimini savunacaktır diyor.

Ordu Müfettişi de 30 Mayıs 1919'da verdiği cevapta 23'üncü Tümen, Karahisar'daki güvenliği korumakla birlikte, her türlü işgal olayına her türlü vasıtayla karşı koyacaktır diyor. Bu

vasıtaların hazırlanmakta olduğunu ve Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir kuvvetin hazırlanmasına çalışıldığını, ancak bu kuvvetin bir adının ve ünvanının bulunmadığını bildiriyordu. Ben, müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konya'da bir vatan ordusu kurulmaktadır, diye bazı haberler yayılmıştır, bunun içyüzü ve teşkilatı nedir demiştim. Böyle bir soruyu yöneltmekten maksadım, biraz da onları özendirmek ve harekete geçirmektir. Müfettişliğin verdiği son bilgi bunun üzerinedir. Kolordu Komutanı bu açıklama isteğime Konya'da vatan ordusunun kurulduğundan haberdar değilim demişti.

20' nci Kolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile kurduğum temas sonunda edindiğim bilgilerden, dikkat ve uyanıklığı gerektiren noktaları 1 Haziran 1919'da Erzurum'daki 15'inci Kolordu, Samsun'daki 3' üncü Kolordu ve Diyarbakır'daki 13' ncü Kolordu Komutanlarına bildirdim.

Trakya'da bulunan kuvvet ve komuta durumunu bilmiyordum. O bölge ile de temas kurmak gerekiyordu. Bu maksatla İstanbul'da, Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'dan 16 Haziran 1919'da özel şifre ile - Cevat Paşa ile İstanbul'dan ayrıldığım gün gizli ve özel bir şifre kararlaştırmıştık-, Edirne'de Kolordu Komutanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Bey'in nerede bulunduğunu sordum. Cevat Paşa 17 Haziranda cevap verdi. Cafer Tayyar Bey'in 1'inci Kolordu Komutanı olarak Edirne'de bulunduğunu öğrendim.

Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de 1'inci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey 'e şifre ile verdiğim direktifte başlıca şu hususları belirttim : Millî istiklâlimizi boğan ve vatanımızın parçalanması tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletleri'nin yaptıkları, İstanbul hükûmetinin esir ve güçsüz durumu sizce de bilinmektedir.

Milletin kaderini böyle bir hükûmetin eline teslim etmek, yıkılmaya mahkûm olmaktır.

Trakya ve Anadolu'daki millî teşkilâtların birleştirilmesi ve milletin sesini bütün gürlüğü ile dünyaya duyurabilmesi için, güvenli biryer olan Sivas'ta ortak ve güçlü bir hey'et kurulması kararlaştırılmıştır.

Trakya Paşaeli Cemiyeti, yetki sahibi olmamak üzere İstanbul'da bir hey'et bulundurabilir.

Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyelerinden bazılarıyla görüşmüştüm. Şimdi zaman geldi. Gereken kimselerle gizlice görüşerek derhal teşkilât kurunuz ve benim yanıma da temsilci olarak değerli bir iki kişi gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne ilinin haklarının savunucusu olmak üzere, teşkilât üyelerinin beni vekil seçtiklerini belirten imzalı bir belgeyi kendi imzasıyla ve şifreli telgrafla bildiriniz.

İstiklâlimizi kazanıncaya kadar, bütün milletle birlikte fedakârca çalışacağıma mukaddesatım üzerine yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kararı kesindir.

Trakya'nın manevî gücünü yükseltmek maksadıyla bu talimâta şu bilgileri de ekledim : Anadolu halkı baştan aşağı bölünmez bir bütün haline getirildi. Kararlar, istisnasız, bütün komuta hey'etleri ve arkadaşlarımızla birlikte alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi bizimle beraberdir. Anadolu'daki millî teşkilât ilçe ve bucaklara kadar genişledi. İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ortadan kaldırıldı ve taraftarları yola getirildi. Kürtler Türklerle birleşti.

YUNAN ORDUSUNUN MANİSA VE AYDIN ÇEVRESİNİ İŞGALİ

Bu tarihe kadar Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevrelerini de işgal etmiş olduklarını öğrendim. Fakat, İzmir'de ve Aydın'da bulduklarını bildiğim kuvvetlerin ne durumda olduklarına dair daha hiçbir yerden açık bir bilgi elde edemiyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvet komutanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziran'da, 56' ncı Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in iki gün önceki tarihli bir şifreli telgrafını aldım.

56'ncı Tümen'e İzmir'de Hurrem Bey adında biri komuta ediyormuş. Bu zat ve İzmir'deki iki alayın kılıç artığı subaylarıyla birlikte hemen hepsi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya götürmüşler. Bekir Sami Bey, bu kılıç artıklarının komutasını ele almak üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey, 27 Haziran 1919 tarihli telgrafında, 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi, ancak 27 Haziran'da Bursa'ya vardığında alabildiğini söylüyor. Verdiği bilgi ve yaptığı açıklamada : Millî gayeleri gerçekleştirecek yeterli vasıtaları bulamadığımdan ve tümenimi yeniden düzenleyip yoluna koyabilirsem daha iyi hizmetlerin yapılmasını mümkün gördüğümünden 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa'ya doğru harekete mecbur oldum. Bununla birlikte ve birçok engele rağmen, millî

bir mücadelenin memleketin kurtarılması için kaçınılmaz olduğu düşüncesini her tarafa yaymayı başardım diyor. Düşündüklerime ve yaptıklarına sarsılmaz inancı olduğunu bildiriyor. Bu konuda hemen temaslara başladığını, Çine'de bulunan 57'nci Tümen'e de emir vermemi, kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu.

MİLLİ TEŞKİLATIN KURULMASI VE MİLLETİN UYARILMASI

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu süre içinde bütün yurtta millî teşkilât kurulması gereğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil idare âmirlerine bildirdim.

Dikkate değer bir noktadır ki, İzmir'in, onun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali ile, yapılan saldırı ve zulümler hakkında millet daha aydınlanmamış; millî varlığa vurulan bu korkunç darbeye karşı açıktan açığa herhangi bir tepki ve şikâyet gösterilmemişti. Milletin, bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması, elbette kendi lehine yorumlanamazdı. Onun için milleti uyarıp harekete getirmek gerekirdi. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15' inci Kolordu, Ankara'da 20' nci Kolordu ve Diyarbakır'da 13' üncü Kolordu Komutanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne şu yolda birer genelge gönderdim:

İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Yaşayışımızda ve millî bağımsızlığımızda gedikler açan işgal ve ilhak gibi olaylar, bütün millete kan ağılatmaktadır. İzdırplar dindirilemiyor. Sindirilmesi ve katlanması mümkün olmayan bu duruma derhal son verilmesinin bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adalet ve nüfuzundan sabırsızlıkla beklendiğini göstermek maksadıyla, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbîâli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi, yabancıların bulunduğu yerlerde yabancılar da etki altına alınmakla birlikte, düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zaruridir. Yüksek şahsiyetinizin bu konularda duyarlı ve etkili bulunmaları dolayısıyla işin iyi idare edileceğine ve başarıya ulaşacağına bendenizin tam bir güveni vardır. Sonuçtan haberdar buyurulmamı rica ederim.

MİTINGLER, MİLLİ GÖSTERİLER

Verdiğim bu talimat üzerine her yerde gösteri toplantıları yapılmaya başlandı.

Yalnız, sınırlı birkaç yerde bazı yersiz korkularla kararsızlığa düşüldüğü anlaşılmıştır. Örnek olarak, 15' inci Kolordu Komutanı'nın Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli şifreden miting sırasında Rumların uygunsuz davranışlarda bulunabilecekleri hiç yoktan bir olay çıkabileceği düşüncesi ile, mitinge karar verilmişken bu kararın uygulanmadığı... mitingi düzenleyen heyetin toplantısında İstrati ve Polidis'in de hazır bulunduğu anlaşıyordu.

Trabzon, Karadeniz kıyısında ve önemli bir merkez olduğundan orada millî teşebbüs ve faaliyetler konusunda gösterilen kararsızlık ve Yunanlılar aleyhinde millî gösteriler yapılması görüşmelerinde İstrative Polidis Efendiler 'i de bulundurmak gibi, teşebbüsün ciddiyetsizliğine delil sayılacak gevşeklikler, elbette İstanbul ve düşmanlar için pek değerli sayılacak belirtilerdir.

Verdiğim talimattaki esasları kötüye kullanacak kadar ustalık gösterenler de oldu. Söz gelişi Sinop'a yeni atanan bir mutasarrıf, orada yapılan gösterileri kendisi yönetiyor ve miting kararlarını kendisi yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir örneğini gönderiyor. Bu zatın zavallı halka gürlü patırtı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu : Türkler

ilerleyip gelişemedi. Avrupa medeniyet esaslarını kabul edemedi ve benimseyemedi ise, bu da şimdye kadar iyi bir yönetime kavuşmamış olmasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti altında olmak şartıyla, Avrupa'nın himâye ve kontrolü altında kurulacak bir yönetim şekli ile yaşayabilir.

Efendiler, Sinop halkı adına İtilâf Devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu muhtıranın altındaki imzalara göz gezdirirken, müftü vekili efendinin imzasından sonra gördüğüm imza, bilgimize sunduğum satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfetti. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ikinci başkanı olan zatın imzası idi.

MİLLİ GÖSTERİLERİN YANKILARI

Her yerde gösteriler yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani 31 Mayıs 1919'da Harbiye Nâzırı'nın şu telgrafını aldım : İngiltere Olağanüstü Komiserliği'nden Bâbîâlî'ye tebliğ olunup Harbiye Nezareti'ne verilen nota sureti aynen aşağıya çıkarılmıştır :

Bugüne kadar gelen raporlardan, 3'üncü Kolordu bölgesinde âdî haydutluk olaylarından başka bir şey görülmediği bilinmekle beraber, son notada bildirilen durumlar hakkında özel soruşturma yapılarak sonucunun acele bildirilmesini rica ederim.

31/8/1919 Harbiye Nazırı Şevket

Suret

1- Sivas'ın durumu ile orada olup bitenler ve bu şehirde yahut bu şehrin yakınında toplanmakta olan çok sayıdaki Ermeni mültecilerinin güvenliği ile ilgili olarak son günlerde oldukça kaygı verici haberler almış olduğumu siz Sadrazam Hazretleri'nin yüksek katına bildirmekle şeref duyarım.

2 - Bundan dolayı askerî komutanın görev bölgesi içinde bulunan Ermenilerin iyi korunması ve himayeleri için elden gelen bütün tedbirleri almasını emreder ve herhangi bir şekilde öldürme veyahut kötü muamele olduğu takdirde, kendisinin doğrudan doğruya sorumlu tutulacağını bildiren bir telgrafın yüksek Harbiye Nezareti'nce adı geçen komutana acele olarak çekilmesi hususunda emir buyrulmasını siz Sadrazam Hazretleri'nin yüksek şahsiyetlerinden rica ederim.

3 - Bu talimata benzer bir talimatın ilgili sivil memurlara da verilmesini ayrıca rica ederim.

4 - Memleket içindeki güvenlik bozucu olaylar konusunda siz Sadrazam Hazretleri'nin yüksek şahsiyetlerinin ne kadar haklı bir endişe içinde bulduklarını bildiğim için, siz Sadrazam Hazretleri'nin yüksek şahsiyetlerine ayrıca, işbu uyulacağından eminim.

5 - Söz konusu olan talimatın gönderildiği tarih hakkında verilecek bilginin beni fazlasıyla sevindireceğini bildiririm.

Sivas Vali Vekilliği'nden aldığım 2 Haziran 1919 tarihli bir telgrafta da Albay Demange (Dömanj) imzasıyla alınan telgrafta: İzmir işgali üzerine, Aziziye'de Hristiyanlar ölümle tehdit edilmiştir, bu hareket doğru değildir. Sizi durumdan haberdar edeyim ki, bu gibi haller müttefik askerleri tarafından ilinizin işgaline yol açar, anlamında ihtarlar da bulunmaktadır denilmekteydi.

Gerçekte, ne Sivas'ta kaygı verici bir durum vardı ve ne de Hristiyanların ölümle tehdit edildiği doğrudur. Bunları, milletçe yapılmaya başlanan gösterilerden korkuya düşen Hristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini kendi üzerlerine çekmek için kasıtlı olarak yaydıkları uydurma haberler olarak kabul etmek gerekir. Harbiye Nezareti'nin nota suretini de içine alan telgrafına verdiğim cevabı olduğu gibi arzedeceğim :

İstihbarat çok ivedi

Harbiye Nezareti Yüksek Katına

İlgi : 2 Haziran 1919 tarihli şifre 3.6.1919

Sivas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve sonradan gelen mültecileri yıldınlığa düşürecek hiçbir olay geçmemiştir. Ne Sivas'ta ne de çevresinde kaygı verici herhangi bir durum yoktur. Herkes sükûnet içinde iş ve güçleriyle meşguldür. Bunu kesinlikle bilginize sunar ve sizi temin ederim. Bu bakımdan İngiliz notasındaki haberlerin nereden kaynaklandığı bendenizce bilinmek gerekir. İzmir ve Manisa'nın işgali ile ilgili acı haberler üzerine Müslüman halk tarafından yapılan ve Hristiyan azınlıklar hakkında hiçbir düşmanlık duygusu gütmeyen toplantılardan belki de bazılarının ürkmüş olması hatıra gelebilir. İtilâf devletleri milletimizin haklarına ve bağımsızlığına saygılı kaldıkça, millet de vatanın saldırıya uğrayıp parçalanmayacağından emin oldukça, Hristiyan azınlıkların korkuya kapılmalarına hiç bir sebep yoktur. Bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu yüklenir ve buna kesinlikle güven buyurulmasını istirham ederim. Ancak, milletin bağımsızlık ve varlığını yok eden ve millî varlığı tehlikeye düşüren işgal, cana kıyma ve zulüm gibi İzmir bölgesinde görülmekte olan olayların ve benzerlerinin tekrarlanmasına karşı, ne milletin heyecanını ve içindeki acıları ne de bundan doğacak millî gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede bir güç ve kudret göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olayların karşısında da sorumluluk kabul edebilecek ne bir komutan ne bir sivil yönetici ve ne de bir hükûmet tasavvur edebilirim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretiyle tarafımdan verilen cevap sureti bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara bir genelge ile bildirildi.

Bu tarihlerde İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin isteğine katılarak bütün milletçe İngiltere himayesinin istenmesi, bu dernek adına, Sait Molla imzasıyla bütün belediye başkanlıklarına bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın etkisini hükümsüz kılmak için milleti gerektiği gibi aydınlatmakla birlikte hükûmet nezdinde teşebbüslerde bulunduğum da sizce bilinmektedir. Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde Türkiye - Havas - Reuter (Royter) adındaki ajansın, toplanan Saltanat Şûrâsı ile ilgili açıklamaları arasında Şûrâyı oluşturan bütün üyelerin düşüncesi, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin himâyesini sağlama noktasında birleşiyor haberini yayması üzerine, sadrazama, milletin, millî bağımsızlığını korumaya kararlı olduğunu ve doğabilecek bütün kötü sonuçlara karşı her türlü fedakârlığı göze aldığını ve millî vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici tepkiler yarattığını yaymakla birlikte, bütün milleti de bu durumdan nasıl haberdar ettiğimi başka bir açıklama dolayısıyla belirtmişim.

Sadrazam Ferit Paşa 'nın, Paris e bilinen daveti üzerine, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısını yaptığı günlerde bazı demeçler vermişim. Bu konudaki görüş ve davranış tarzımın ne olduğunu açıklamak üzere şu bölgeyi olduğu gibi bilginize sunacağım.

Şifre

İvedi Havza, 3.6.1919

Kişiyeye özel

Samsun'da 3'üncü Kolordu Komutanı Refet Beyefendi'ye

Erzurum'da 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne,

Erzurum Valisi Münir Beyefendi'ye,

Canik Mutasarrıfı Hâmit Beyefendi'ye,

Sivas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretleri'ne,

Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendi'ye

Ankara'da 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa Hazretleri'ne,

Konya'da Yıldırım Kıt'alan Müfettişi Cemal Paşa Hazretleri'ne,

Diyarbakır'da 13'üncü Kolordu Komutanı Vekili Cevdet Beyefendi'ye,

Van Valisi Haydar Beyefendi'ye.

Fransız siyasî temsilcisi Mösyö Defrance (Döfrans)'ın Sadrazamlık yüksek makamına gelerek Osmanlı Devleti'nin haklarını konferans huzurunda savunmak için Paris'e gidebileceklerini bildirdiği, Dahiliye Nezareti'nin resmî tebliğlerinden ve ajans yayınlarından anlaşılmıştır. İzmir olayı üzerine milletimizin gösterdiği şiddetli tepki ve böylece bağımsızlığını koruma konusunda beliren kesin kararlılığının sonucu olan bu başarı şükranla karşılanmaya değer. Ancak, buna rağmen, Yunanlılar'ın İzmir ilini işgali önlenebilmiş değildir. Herhalde milletin, kendi haklarının bilincinde ve onları çiğnetmemek için tek bir vücut halinde fedakârca harekete hazır olduğu, İtilâf Devletleri'ne karşı gösterilmeye ve ispata devam edildikçe, bu devletlerin milletimize ve onun haklarına saygılı olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konferans huzurunda Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak için ellerinden geleni yapacakları tabiidir. Ancak, milletçe kesin bir şekilde savunulması istenen ve gerekli görülen haklar özellikle iki noktada önem kazanır. Birincisi, devlet ve milletin mutlak olarak tam bağımsızlığı, ikincisi de vatanın ana topraklarında çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Bu konuda Paris'e harekete hazırlanan hey'etin görüşü ile millî vicdanın kesin istekleri arasında tam bir uygunluğun bulunması şarttır. Aksi halde, millet, pek güç bir durumda ve giderilmesi imkansız oldu bitiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi doğuran sebepler şunlardır : Sadrazam Paşa Hazretleri, duyulan demecinde, bir Ermeni muhtariyeti ilkesini kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırını belirtmedi, Bundan Doğu illerinin halkı elbette üzüntü duydu ve durumun açıklanmasını istemeye mecbur oldu. Toplanmış olan Saltanat Şûrâsı'nda da üyelerin hemen hepsi, millî bağımsızlığın korunmasını ve millet mukadderatının bir millî şûrânın yetkisine bırakılmasını istedikleri halde, yalnız, hükûmetin dayandığı İtilâf ve Hürriyet Fırkası adına Bakan Sadık Bey tarafından yazılı olarak İngiltere'nin himâyesi teklif edildi. Geniş bir Ermenistan muhtariyetini ve devletin bir yabancı himayesini kabul konularında, milletin isteği ile şimdiki hükûmetin görüşü arasında bir uygunluk olmadığı anlaşılıyor. Sadrazam Paşa Hazretleri ile birlikte hareket edecek olan hey'etin, milletin haklarını savunmada uyacağı ilkeler ve program milletçe bilinmedikçe, arzedilen noktalarda endişeye kapılmamak mümkün değildir. Bu suretle illerdeki ve onlara bağlı yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin temsilcileri ve daha teşkilâtı tamamlanamayan yerlerde de belediye hey'etleri, Sadrazam Paşa Hazretleri'ne ve doğrudan doğruya Zât-ı Şâhâne'ye telgraflar çekerek, millî bağımsızlığın mutlak dokunulmazlığının ve millet çoğunluğunun haklarının korunmasının milletin temel şartı olduğu belirtilmeli ve gidecek hey'etin yapacağı savunmanın esaslarını millete resmen ve açıkça bildirmesi istenmelidir. Milletin bu şekildeki hareketi ile, gidecek hey'etin savunmaya çalışacağı ilkelerin gerçekten milletin isteği olduğu, İtilâf Devletleri'nce anlaşılacak ve şüphesiz daha fazla bir önemle dikkate alınarak hey'etin görevini kolaylaştırıcaktır. Bu düşüncelerin gerekenlere sür'atle ulaştırılmasını ve duyurulmasını, vatanımızın mukadderatı adına vatansever yüksek şahsiyetinizden özellikle istirham ederim. Bu telgrafın alındığı zamanın bildirilmesini de rica ederim. Mustafa Kemal

İSTANBUL'A GERİ ÇAĞRILIŞIM

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919 da, İstanbul'a Harbiye Nâzırı tarafından çağrıldığımı ve gizlice sorup soruşturmam üzerine, kimler tarafından ne için istendiğimi devlet adamlarımızdan birinin haber verdiğini daha önce başka bir münasebetle yaptığım açıklamada ifade etmiştim. O zat, Genelkurmay Başkanlığı makamında oturan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile yapılmış olan yazışmaların bir kısmı herkesçe öğrenilmiştir. Bu yazışmalar, Erzurum'da görevden ayrıldığım tarihe kadar değişik Harbiye Nâzırlarıyla ve doğrudan doğruya sarayla devam etmiştir.

Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlanmış; millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiş, millî teşkilât kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Genel durumu artık bir komutan ile yürütüp yönetmeye devam imkânı kalmamıştı. Yapılan geri çağırma emrine uymamış ve onu yerine getirmemiş olmakla birlikte, milli teşkilât ve hazırlıkların yönetimine devam etmekte olduğuma göre, şahsenâsı duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle girişmeye karar verdiğim teşebbüs ve faaliyetlerin köklü ve şiddetli olacağını tahmin güç değildi. O halde, yapılacak teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsî olmak niteliğinden çıkarılması mutlaka, bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir hey'et adına olması gerekli idi.

SİVAS'TA GENEL BİR KONGRE TOPLANMA KARARI

Bu sebeple, 18 Haziran 1919 tarihinde, Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli'deki millî teşkilâtları birleştirerek, bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta genel bir millî kongre toplamaktı. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için yaverim Cevat Abbas Bey 21 /22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da yazdırdığım genelgenin esas noktaları şunlardı :

- 1 - Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
- 2 - İstanbul hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.
- 3 - Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. ·
- 4 - Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir hey'etin varlığı zarurîdir.
- 5 - Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.
- 6 - Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
- 7 - Her ihtimale karşı, bu mesele milli bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.
- 8 - Doğu illeri adına, 23 Temmuzda, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler.

Görürsünüz ki, bu yazdırdığım hususlar, zaten vermiş ve dört gün önce Trakya'ya tebliğ etmiş olduğum bir kararın bir genelge ile Anadolu'ya da bildirilmesinden ibarettir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarlı yeni bir karar olmadığı, zannımca kolaylıkla takdir buyurulur

Bu noktanın aydınlanması için, arzu buyurursanız küçük bir açık zorlamada bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte bu kâğıtlardır (göstererek), dört maddeliktir. İçindekileri bildirdim. Sonunda benim imzam vardır. Bir de görevi dolayısıyla Kurmay Başkanım olan Albay Kâzım Bey 'in (şimdiki İzmir Valisi Kâzım Paşa), kurmay hey'etinden tebliğ işleriyle görevli memur Husrev Bey 'in (şimdi büyükelçi), askerî makamlara şifreleyen yaverim Muzaffer Bey 'in ve sivil makamlara şifreleyen bir memur efendinin imzaları vardır. Bunlardan başka daha bazı imzalar vardır.

ADINI SAKLAYAN BİR TANIDIĞIN AMASYA'YA GELMESİ

Bu imzaların bu müsveddeye konması iyi bir şans ve tesadüf eseridir.

Daha, Havza'da bulunduğum sırada Ankara'da bulunan 20'inci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa' dan bir şifreli telgraf aldım. Bu telgraf, aşağı yukarı tanıdığımız bir zat bazı arkadaşlarla birlikte İstanbul'dan buraya gelmiştir. Nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda ne emir buyuruyorsunuz şeklinde idi. Adeta bir bilmeceyi andıran bu telgraf, bende büyük bir merak ve hayret uyandırdı. Söz konusu edilen zatı tanıyorum, benden nasıl hareket edeceğini soruyor; Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında, telgraf da şifrelidir. O halde neden adını şifreli olarak bile yazdırmaktan çekiniyor? Bir hayli düşündüm, kavrar gibi oldum; tahmin buyurulur ki, bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Fakat, Fuat Paşa 'yı yakından görmek, bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde kendisiyle konuşmak, bence pek istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum : Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek tedbirleri aldıktan sonra, ad ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için hemen yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz.

Gerçekten de Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Ancak, bazı zorlayıcı sebepler dolayısıyla, ben derhal Havza'dan ayrılıp Amasya'ya gitmeğe mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte, böylece 21 /22 Haziranda Amasya'da yanımda bulunuyor. Adı şifrede bildirilmeyen zat da Rauf Bey 'di.

İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip edileceğini ve beni İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir bir yerden işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa, batıp boğulmayı tercih ettim ve hareket ettim. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, gerçekten de İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış... Ancak, benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 6'ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey 'in yanına gitmek ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde olmakla, daha etkili ve daha yararlı olacağını zannederek Bandırma - Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde halkın maneviyatını bozuk, durumu tehlikeli ve korkunç bulmuş. Derhal ad değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye Sivrihisar yoluyla ve arabayla Ankara'ya, Fuat Paşa 'nın yanına gelmiş ve bana haber göndermiş; pek güzel ama! adını saklamak suretiyle beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan 3'üncü Kolordu Komutanım olup Samsun mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey 'i artık Sivas'a Kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Bölgeyi teftişe çıkmış. Emirlerime cevap bile alamıyordum. Nihayet o da bir tesadüf eseri olarak gün gelmişti.

RAUF BEY VE REFET BEYLERİN KARARSIZLIĞI

Şimdi, imza meselesine gelelim : Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendini ilgili ve yetkili görmediğini nazikçe ifade etti. Bunun tarihi bir hâtıra olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imzaladı.

Refet Bey, imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplanmasındaki maksat ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın - tuttuğumuz yola göre- anlaşılması pek basit olan bir konuda, böyle bir düşünce ve duygu içinde oluşu bana pek acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa ,maksadımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in çekinmesinin sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey 'den biraz ciddî açıklama yapmasını istedikten sonra, Refet Bey, müsveddeyi eline alarak kendine göre bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak oldukça güçtür.

(Buyurun! merak eden inceleyebilir.)

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklamalar, daha sonraki yıllara ve olaylara ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı olur düşüncesiyle yapılmıştır.

İSTANBUL'DA BAZI KİMSELERE GÖNDERDİĞİM MEKTUP

Kongreye davet genelgesi sivil ve askerî makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı kimselere de gönderildi. Fakat bu kimselere ayrıca bir de genel birer mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kişiler şunlardı : Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafia Nâzırı) Sulh ve Selâmet Fırkası Başkanı Ferit Paşa (daha sonra Harbiye Nâzırı oldu), Câmî Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak tekrar edeceğim :

1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit gerçekleştirmez.
2. Bunlar, ancak milletin bağrından fiilen doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.
3. Zaten acı olan durumu tehlikeli şekle sokan en etkili sebep, İstanbul'daki muhalif akımlar ve millî faydayı yararlı bir şekilde yüzüstü bırakan siyasî ve gayri millî propagandalardır.
4. Artık İstanbul Anadolu'ya bağlı olmak mecburiyetindedir.
5. Size düşen fedakârlık pek büyüktür.

ALİ KEMAL BEY'İN GENELGESİ

25 Hazirana kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nâzırlığı görevinde bulunan Ali Kemal Bey, benim görevden alındığımı ve artık benimle hiç bir resmî muameleye girişilmemesi gerektiği konusunda şifre ile bir genelge yayınlamıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 sayılı olan bu genelge metni, dikkate değer bir anlayışı gösterir belge olduğu için aynen bilginize sunacağım.

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in 23.6.1919 tarihli ve 84 sayılı şifresinin çözülmüş suretidir :

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte günün siyasetini pek bilmediği için, olağanüstü sayılacak vatanseverlik ve gayretine rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. İngiliz Olağanüstü Temsilcisi'nin istek ve ısrarıyla görevden alındı; bundan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi, Balıkesir ve Aydın dolaylarında Müslüman halkı boş yere kırdırmaktan ve bu fırsattan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka iş görmeyen emirsiz, saygısız ve kanunsuz olarak kurulan bazı hey'etler için öteden beri çektiği telgraflarla siyasî hatâsını idarî yönden de artırdı. Kendisinin İstanbul'a getirilmesi Harbiye Nezareti ile ilgili bir iştir.

Ancak, Dahiliye Nezareti'nin size kesin emri, artık o zatın görevden alınmış olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir resmî işleme girişmemek, hükûmet işleri ile ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu genelgeye uygun hareket etmekle ne gibi sorumlulukların giderilmiş olacağını takdir buyuracağınızdan eminim. Ayrıca, bu önemli ve tehlikeli günlerde memur, halk, her Osmanlı'ya düşen en büyük görev, barış konferansınca geleceğimiz üzerinde karar verilirken ve beş yıldır yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken, artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akıllıca ve tedbirlice davranışları benimsemek, parti, mezhep, ırk ayrılıklarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını koruyarak, medenî dünyanın gözünde bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

ALİ KEMAL BEY VE PADİŞAH

Bu şifreli genelgeden, benim ancak Sivas'a vardığım 27 Haziran 1919 tarihinde haberim oldu. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihinde bu genelgesi ile düşmanlara ve padişaha önemli bir görev yaptıktan sonra, 26 Haziran 1919 tarihinde hükûmetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey ' in sadrazamlığa verdiği resmî istifa yazısından başka, saraya da gidip padişaha kendi eliyle verdiği istifa yazısı suretleri ile sözlü mârûzâtını ve padişahın ona verdiği cevabı, çok sonra öğrendim.

Ali Kemal Bey, istifa yazılarında, özellikle bunun padişaha ait olanında : Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde başgösteren ayaklanma ve karışıklık belirtileri üzerine, ihtilâl ateşinin hemen çıktığı yerde, yayılmadan bastırılıp söndürülmesi ve yok edilmesi için tedbir almak, yalnız kendi makamını ilgilendirirken, padişahın gösterdiği yakın ilgi ve güveni çekemeyen bazı arkadaşlarının birçok yersiz sebepler ileri sürerek ihtilâlin daha da genişlemesine yol açtıklarından söz ettikten sonra resmî görevinden çekilmekle birlikte, özel olarak hizmet ve sadakata devam edeceğini ekliyor ve sözlü olarak da resmî görevinden ayrılmasını fırsat bilen hasımlarının hücumundan ben kulunuzu koruyunuz istirhamında bulunuyor.

Padişah, karşılık olarak beni büsbütün yalnız bırakmayacağınıza güveniyorum. Bağlılığınız, bana büyük ümit ve teselliler vermiştir. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliğinden ayrılmayınız iltifatında bulunuyorlar.

Kendisine olan bağlılığından padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i nâzırlık makamında ve padişah huzurunda gördükten sonra, bir de asıl gerçek görevi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın Rahip Frew'a yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim :

Ali Kemal Bey'e, son felâketi üzerine üzüntünüzü bildirdiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmamak gerekir. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye takdimi için en uygun zamandır.

Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Basın işinde biraz ihtiyatlı olmak gerektiğini söylemiş. Daha önce herhangi bir gidişten yana yöneltilmiş olan düşünce ve kalem erbabını bu defa öncesine aykırı bir gayeye yöneltmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün devlet memurları, Millî Mücadele'yi şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfi harfine uyacak, Zeynelâbidin Partisi'yle de işbirliği yapmaya çalışıyor. Kısacası işler bulandırılacak.

Aynı mektubun altında bir de notu vardır. Şimdi onu da okuyalım : Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz kendilerini destekliyormuş gibi görünmeli ki, hiç bir şüpheye düşmeden buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde önem veriniz. Kendi gazetelerimizle onu destekleyemeyiz.

Bu belgeler hakkında sırası gelince daha çok bilgi veririm. Şimdilik bu kadarı yeterlidir.

ALİ GALİP BEY SİVAS'TA

Ali Kemal Bey' in daha Amasya'da iken haberim olmadığını arzettiğim genelgesi, memurların ve halkın kafasını gerçekten de bulandırmış. Her yerde eksik olmayan menfî ruhlu kimseler derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki baltalayıcı gösteri ve hareketlerin en önemlisi Sivas'ta hazırlanmaya başlanmış.

Müsaade buyurursanız bunu kısaca anlatayım : Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in, bu genelge ile verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas'ta Ali Galip Bey adında biri, on kadar adamıyla hazır bulunuyormuş. Bu kimse İstanbul'dan Elâzığ valisi olarak gönderilmiş olan Kurmay Albay Ali Galip'tir. Sözde o ilin ikinci derecede memurları olmak üzere, birtakım insanları da İstanbul'dan seçmiş, birlikte götürüyor.

Ali Galip, yol üzerinde bulunan Sivas'ta kalmış. Özel bir görevi olduğuna şüphe etmemek gereken Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Görevini hakkıyla yerine getirebilmek için tertip ve tedbirler almaya başlamış.

Dahiliye Nezareti'nin, aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış. Sivas sokaklarında benim hain, âsî, zararlı bir adam olduğuma dair duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de, bir gün, Sivas'ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun yanına giderek, Dahiliye Nezareti'nin emrinden bahsettikten sonra, Sivas'a gittiğim takdirde hakkımda uygulayacağı işlemi sormuş.

Reşit Paşa ne yapılabileceğini sormuş, Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar ve tutuklarım. Senin de böyle yapman gerekir demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanmamış. Konuşma hayli uzamış. Konuşmaya katılanlar çoğalmış... Öyle ki, bir kısım halk verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziranın 27'nci günüdür. Bakışlarımızı, yeniden bu noktaya dönmek üzere bir an için bu tablodan ayırılım ve Amasya'ya çevirelim :

SİVAS'A HAREKET

Ayin 25'inci günü, Sivas'ta aleyhimde bazı yakışsız olaylar çıkmaya başladığını haber aldım. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan güneşe hareket edeceğiz, dedim. Bu gidişin gizli tutularak hazırlık yapılması için emir verdim.

Bir yandan da 5'inci Tümen Komutanı ve kurmay hey'etimize, gizli olarak şu tedbiri kararlaştırdık : 5'inci Tümen Komutanı, tümeninin seçkin subay ve erlerinden oluşmuş, oldukça kuvvetli bir atlı piyade birliğini hemen o geceden başlayarak sür'atle kuracaktı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobille Tokat'a hareket edecektim. Birlik kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sivas'a doğru sevk edilecek ve benimle bağlantı kurmaya çalışacaktı. Hareketimiz hiçbir yere telgrafla bildirilmeyecek ve elden geldiği kadar Amasya'da da açıklanmayacaktır.

26 Haziranda Amasya'dan yola çıktım. Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi göz altına alarak benim gelişimin Sivas'a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26/27 Haziran gecesini orada geçirdim, 27'de Sivas'a hareket ettim. Otomobille Tokat, Sivas'a aşağı yukarı altı saattir.

Sivas valisine, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğimi bildirir açık bir telgraf yazdım. İmzada Ordu Müfettişliği ünvanını kullandım.

Telgrafta, bile bile çıkış saatimi kaydetmiştim. Fakat, bu telgrafın, yola çıkışımdan altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar Sivas'a hiçbir şekilde bilgi verilmemesini sağlayacak tedbirleri aldım.

Şimdi Efendiler, bakışlarımızı yeniden Sivas'ta, bıraktığımız tabloya çevirelim :

Ali Galip Bey ile Reşit Paşa arasında, bana karşı uygulanacak işlemin tartışılması sahnesine...

Tartışmanın kızıştığı bir sırada, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, haberi Ali Galip Bey'e uzatır. İşte kendisi geliyor, buyurun, tutuklayın! der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır diye ilâve eder.

Bunun üzerine Ali Galip, ben tutuklarım dedimse, benim il sınırlarım içinde olursa tutuklarım, demek istedim deyince toplantı halinde bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden, haydi öyleyse karşılamaya gidelim diyerek toplantıya son verirler. . .

Ancak, şehrin ileri gelenleri, halk ve askerle parlak bir karşılama töreni hazırlayabilmek için biraz zaman kazanmak gerektiğini; fakat, hesapça, benim Sivas şehri kapılarına kadar yaklaşmış olacağımı dikkate alarak, beni, şehrin girişine yakın olan Ziraat Nümune çiftliğinde bir süre dinlendirmenin yolunu aramışlar. Vali Paşa, karargâhımın sağlık başkanı olup, daha önce teşkilât kurmak üzere Sivas'a göndermiş olduğum Tali Bey'i çağırarak, bu işin yerine getirilmesini ondan rica etmiş ve gerekli hazırlıkları yapar yapmaz kendisinin de bize katılacağını söylemiş. .

Gerçekten de, tam Nümune Çiftliği yakınlarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, Tali Bey görüldü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim durumu ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra, görevinin beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince, hemen ayağa kalktım, çabuk otomobillere ve Sivas'a! dedim.

Bunun sebebini anlatayım. O anda hatırıma gelen şeydi : Karşılama töreni yapacağız diye Tali Bey'i aldatmış olabilirler ve gerçekte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas tarafından başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, Efendim birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı? diye söze başladı. Yarım dakika bile istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal yola çıkacağız ve sen benim yanıma gel dedim.

- Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin. ben arkadaki otomobille de gelirim.

- Hayır, hayır! dedim. Siz buraya. . .

Bu basit tedbirin neden alındığını açıklamaya gerek yoktur. Sivas şehrine girerken, caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlikler tören düzenini almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askerî ve halkı selâmladım..

Bu manzara, Sivas'ın saygıdeğer halkının ve Sivas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi ile dolu olduğunu gösteren canlı bir tanık idi...

Bundan sonra, doğruca Kolordu Komutanlık binasına gittim ve hemen maiyyeti ile birlikte Ali Galip'i ve onun yordakısı olduklarını anladığım fesatçıları getirttim. Onlara ne yaptığımı anlatarak, zaten yeterince yorgunluk vermiş olduğuna şüphe etmediğim ayrıntıları uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktaya işaret etmekle yetineceğim.

Efendiler, Ali Galip, karşılaştığı bu kötü davranıştan sonra, bana bildirecek bazı gizli şeyleri olduğunu söyleyerek, gece yalnız olarak yanıma geldi. Kabul ettim. Davranışlarının dış görünüşüne önem vermemekliğimizi rica ile, Elâzığ valiliğini kabul ederek gelmekten maksadının, benim yolumda hizmet etmek olduğunu ve Sivas'ta kalışının benimle buluşup benden direktif almak maksadına dayandığını açıklamaya ve bin türlü delillerle ispata çalıştı. Bizi sabaha kadar oyalamak suretiyle başardığını da itiraf etmeliyim.

MİLLİ GAYE İLE ORTAYA ATILMA KARARI

Bu iki vali beyler ile 15' inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve yanımda bulunan Rauf Bey, eski İzmit mutasarrıfı Süreyya Bey, karargâhına bağlı Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Kurmay Husrev Bey ve Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir görüşme yapmayı uygun buldum. Kendilerine genel ve özel durumu açıklayarak tutulması gerekli olan yolu anlattım. Bu münasebetle en elverişsiz durumları, genel ve şahsî tehlikeleri; her ihtimale karşı göze alınması kaçınılmaz olan fedakârlığı dile getirdim. Bir de millî gaye ile ortaya atılacakların bugün yok edilmesini düşünen, yalnız saray, hükûmet ve yabancılarıdır. Ancak, bütün memleketin aldatılmasını ve aleyhimize çevrilmesini de ihtimalden uzak tutmamak gerekir. Millete önder olacakların, her ne pahasına olursa olsun amaçtan dönmemeleri, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, bu amaç uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine daha işin başında karar vermeleri gerekir. Kalplerinde bu gücü duymayanların teşebbüse geçmemeleri elbette daha isabetli olur. Çünkü, aksi halde hem kendilerini hem de milleti aldatmış olurlar.

Bir de söz konusu görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak, el altından yürütülebilecek türden değildir. Bu tarz bir dereceye kadar sürdürülebilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve milletin hakları adına gür sesle bağırarak ve bütün milleti bu sese ortak etmek lâzımdır.

Benim, görevden alındığıma ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğuma şüphe yoktur. Benimle açıktan açığa işbirliği etmek, aynı sonucu şimdiden kabullenmek demektir. Bundan başka, bu şartların istediği adamın, başka birçok bakımlardan da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia söz konusu değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması kaçınılmaz olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki, o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden beklediği şekilde harekete evet diyebilsin dedim.

Bu konuşma ve açıklamalardan sonra, gelişigüzel karar almak doğru olamayacağından bir süre düşünmek ve özel görüşmeler yapabilmek için, görüşmelere son verdiğimi bildirdim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi, kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını bildirdiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, önemli mazereti dolayısıyla, bir süre için

kendisinin fiilî görevden affını rica etti. Ben, şeklen, resmî görev ve askerlikten ayrıldıktan sonra da, tıpkı şimdiye kadar olduğu tarzda üst komutan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesinin başarı için temel şart olduğunu belirttim. Bu nokta tamamen benimsenip kabul gördükten sonra toplantıya son verildi.

Efendiler, İstanbul'da Genel Kurmay Başkanlığı makamında, birbirinin yerini alan Cevat ve Fevzi paşalardan, Barış Hazırlığı Komisyonu'nda çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar, her yerde temas ve ilişkide bulunduğum komutan, subay, her türlü devlet adamı ve ileri gelen kimselerle, burada, Erzurum'da yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki yarar takdir buyrulur. Sivas'taki teşkilât ve nasıl hareket edileceği konusunda gerekenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında bir bayram günü, Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıktık.

Bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü halkın ve askerinin içten gelen samimi gösterileri arasında, Erzurum'a varıldı. İstanbul Hükûmeti'nden gelebilecek menfî emirleri denetlemek ve önlemek için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde tedbirler alınmak üzere, bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim.

Komutan, vali ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesiyle temasa geçildi.

Vali Münir Bey, İstanbul Hükûmeti'nce görevden alınmıştı. Hareket etmeyip Erzurum'da kalması için gönderdiğim haber üzerine henüz Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı şekilde Erzurum'da beni bekliyordu.

ERZURUM KONGRESİ HAZIRLIKLARI

Erzurum'a gelişimin ilk günlerinde, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlamak üzere, gerekli tedbirlerin alınmasına önem verildi. Efendiler, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin, 3 Mart 1919 tarihinde bir kurucu hey'et meydana getirmek üzere oluşturduğu Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 yılı Temmuzunun onuncu günü Erzurum'da bir Vilayat-ı Şarkiye Kongresi toplamaya teşebbüs etti. Benim daha Amasya da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, Doğu illerine temsilci göndermeleri için teklif ve davette de bulundum. İllerden temsilci getirilmesi için o tarihten başlayarak, benim Erzurum'a gelişime kadar ve ondan sonra da bu konuda pek çok gayret sarfetti.

Ancak, o günlerin şartları içinde böyle bir maksadın gerçekleştirilmesindeki güçlüğün büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur. Kongrenin toplanma günü olan 23 Temmuz yaklaştığı halde, illerden gönderilmesi gereken temsilciler seçilip gönderilmiyordu.

Halbuki, bu kongrenin toplanmasını sağlamak artık pek önemli olmuştu. Bu sebeple tarafımızdan da ciddî teşebbüslerde bulunmak gerekir.

İllerin her birine açık telgraflar gönderildiği gibi, bir yandan da şifreli telgraflarla valilere, komutanlara gereken tebligatta bulunuldu. Sonunda, on üç günlük bir gecikme ile yeterince temsilci getirtilerek kongreyi toplama gerçekleştirilebildi.

Efendiler, Millî Mücadele'ye ordu mensuplarının desteğini sağlamak, askerî ve millî mücadeleyi biribiri ile uyumlu olarak yürütmek işi de son derece önemli idi.

Trabzon'daki tümen vekâletle idare ediliyordu. Asıl komutanı Hâlit Bey Bayburt'ta gizlenmişti. Hâlit Bey'i gizlendiği yerden çıkartmak iki bakımdan gerekli idi. Biri ve en önemlisi, İstanbul'a çağırılmanın ve bir emre uymamanın gizlenmeyi gerektirecek nitelikte olmadığını millete ve özellikle ordu mensuplarına göstererek manevî gücü yükseltmek içindi. Diğeri de, sahilde önemli

bir nokta olan Trabzon'a dışarıdan bir saldırı olduğu takdirde, oradaki tümenin başında gözü pek bir komutan bulundurmak maksadına dayanıyordu.

Bundan dolayı, Hâlit Bey ' i Erzurum'a getirttim. Kendisine bizzat özel bir talimat verdikten sonra, gerektiğinde derhal tümenin başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için de emir verdirdim.

Biz bu işlerle uğraşırken, bir yandan da, İstanbul da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa' nın ve Padişahın, İstanbula dönmeme sağlamak üzere biribiri ardınca çekilen aldatıcı telgraflarına da türlü karşılıklar vermekle vakit kaybına mecbur oluyorduk.

RESMİ SIFAT VE YETKİLERİMİ BIRAKARAK, MİLLETİN SEVGİ VE FEDAKARLIĞINA GÜVENEREK VİCDANİ GÖREVE DEVAM ETME KARARI

Harbiye Nezareti, İstanbul'a gel, diyor. Padişah, önce "hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" diye başladı. Daha sonra, ikisi birlikte "mutlaka gelmelisin!" dediler. "Gelemem!" dedim. Sonunda, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgrafbaşı görüşmesi sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Hazirandan 8 Temmuz'a kadar bir aydır süregelen oyun sona erdi. İstanbul o dakikada, benim resmî görevime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8 - 9 Temmuz 1919 gecesi saat 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 23.00'te Padişah'a resmi görevimle birlikte askerlikten de ayrıldığımı bildiren telgraf çekmiş oldum.

Durum, tarafımdan, ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak, yalnız milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdani görevimize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken bunu başka dinleyenlerin ve ilgilenenlerin de bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif deyimim ile saflıklarını uyanıklık ve tedbirlilik gibi göstermeye çalışmış olanlar hakkında bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyursanız, şu belgeyi olduğu gibi bilgilerinize sunmak isterim. Konya, 9.7.1919 Saat : 6.00

3'üncü Ordu Müfettişliği Başyaverliğine

Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında konuştular. Konuşmanın şöyle geçtiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri için gerekli işlem yapıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa Hazretleri için de yapılacak işlem hazırdır.

Konya valisi de :

- Teşekkür ederim, dediler.

Uygun bir şekilde Paşa Hazretleri'ne arz etmenizi rica ederim. 2'nci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan

MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'A GİTMESİ

Gerçekten, Konya'da bulunan 2' nci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün için izinli olarak İstanbul'a gittiğini dört gün önce öğrenmiş ve hayret etmişim.

Cemal Paşa ile, Samsun'a çıktığım günden beri millî davayı gerçekleştirmek için işbirliği yapmak, askerî ve millî hazırlıklara girişmek ve teşkilât kurmak konularında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden, ümit verici olumlu cevaplar almıştım.

Benimle bu tarzda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp İstanbul'a gitmesi, akıllıca bir iş olmamak gerekirdi. Bu sebeple 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile, Konya'da 12' nci Kolordu Komutanı Salâhattin Bey'e şu iki maddeyi yazdım :

1- Cemal Paşa 'nın on gün için İstanbul'a hareketinin gerçek sebebini açıkça ve çok acele olarak bildirmenizi;

2 - Zâtıâlnizin hiçbir sebep ve suretle oradaki birliklerin başından ayrılmanız doğru değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en kötü ihtimale karşı tedbirler almanız gereklidir. Her gün durumunuz hakkında kısa bilgiler vermenizi rica ederim.

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya da bildirdim.

Salâhattin Bey'in Konya'dan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Hâlit Bey'in Konya Valisi Cemal Bey' le telgraf başında konuştuğu sırada, cevap olarak verdiği şifreli telgrafta "Cemal Paşa, İstanbul'da bazı kimselerle temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün için ve kendi isteği ile izinli olarak İstanbul'a gitmiştir" denilmekte idi.

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nâzırı olarak göreceğiz.

KOMUTAYI ELDEN BIRAKMAMA KARARI

Maalesef, bu durumun tanığı olan ve kendisine birliklerinin başından ayrılmaması tavsiye edilen Salâhattin Bey' in de bir süre sonra İstanbul'a gittiğini öğrendik.

Cemal Paşa' nın gösterdiği bu kötü örnek üzerine, 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu genel bildiriği gönderdim.

1 - Bağımsızlığımızı koruma uğrunda kurulmuş ve teşkilâtlanmış olan millî kuvvetlere hiçbir şekilde müdahale ve saldırıda bulunulamaz. Devlet ve milletin mukadderatında millî irade söz sahibi ve hâkimdir. Ordu, bu millî iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.

2 - Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir sebeple komutadan uzaklaştırıldıkları takdirde, yerlerini alacak kimseler, işbirliği yapılacak niteliklere sahip iseler, komutayı onlara bırakacaklar; ancak, kendileri de yetki bölgelerinde kalarak millî görevlerini yapmaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde, yani bir ikinci İzmir olayına yol açabilecek kimselerin tayini halinde, komuta asla bırakılmayacak, bütün müfettiş ve komutanlarca kendilerine güvenilemediği gerekçesi ile yapılan tayin reddedilecek ve kabul edilmeyecektir.

3 - Memleketimizi kolayca işgal edebilmek maksadıyla İtilâf Devletleri tarafından yapılacak baskılarla, hükûmet herhangi bir birliği, askerî ve millî teşkilâtımızı dağıtma emri verirse, bu emir kabul edilmeyecek ve yerine getirilmeyecektir.

4 - Hedef ve gayesi millî bağımsızlığı kurtarmak olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin ve teşebbüslerinin gerileme ve başarısızlığına yol açacak herhangi bir etki ve müdahaleyi ordu kesinlikle önleyecektir.

5 - Devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarma gayesinde devletin bütün sivil memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin ordu gibi meşru yardımcılardır.

6 - Vatanın herhangi bir bölgesine saldırıldığı takdirde, bütün millet, haklarını savunmaya hazır bulunduğundan, bu gibi olaylar karşısında, işbirliği için her yer birbirini en kısa zamanda haberdar ederek savunmada hareket ve işbirliği sağlanacaktır.

Bu bildiri, Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu komutanlarıyla diğer ilgililere gönderilmiştir.

REFET BEY'İN 3'ÜNCÜ KOLORDU KOMUTANLIĞINI BIRAKMASI

Bu genel bildirimizden beş altı gün sonra, Kavak'tan,3'üncü Kolordu Komutanı Refet imzalı, 13 Temmuz 1919'da yazılmış bir şifreli telgraf aldım.

Telgrafın metni aynen şudur :İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Başkanı Albay Salâhattin Bey, benim görevimi devralmak üzere geldi. Benim de aynı gemi ile dönmemi Nezaret emrediyor. Salâhattin Bey gayeye uygun olarak çalışacak. Genel durumu göz önünde tutarak komutayı kendisine devretmeyi uygun buldum ve Harbiye Nezareti'ne görevden ayrıldığımı bildirdim. Ayrıca geniş bilgi veririm. Sivas yönüne hareket ediyorum. 5'inci Tümen Komutanı Arif Bey vasıtasıyla Amasya'ya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tutum ve tavırdan pek memnun olmadım. Refet Bey' in benimle olan işbirliği İstanbul'ca biliniyor. Bu çalışmalarını benimseyen bir kimse onun görevini devralmaya hem de bir İngiliz gemisi ile gelince, derhal verilmesi tabii olan hüküm, bu kimsenin İngiliz görüşüne hizmet edebileceği konusunda kendisine güvenilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zandan ibaret olsa bile, Refet Bey' in komutayı devirde acele etmemesi, hiç olmazsa bizim de görüşümüzü alması gerekirdi.

Güvenip komutayı kendisine devrettiğine göre de, hiç olmazsa bir süre ondan ayrılmayıp, durumumuzu ve görüşlerimizi ona iyice benimsetinceye kadar birlikte çalışması ve kendisi ile aramızda bir bağlantı kurduktan sonra uzaklaşması yerinde olurdu, düşüncesinde idim. Bununla birlikte, bir oldubitti karşısında bırakılmış olduğuma göre, iki noktada tesellî aramakla yetinmeye mecburdum. Birincisi, Refet Bey 'in telgrafındaki Salâhattin Bey gayeye uygun olarak çalışacak cümlesi, ikincisi de, Refet Bey' in hiç olmazsa İstanbul'a gitmemiş olması idi.

Bu durum üzerine, komutanların İstanbul'a gitmek hususunda en küçük bir yanılmalarının pek pahalıya mal olacağını ve programımızı en iyi şekilde uygulamaya devam edeceğimizi bütün komutanlara bildirmek suretiyle hemen dikkatlerini çektim. Refet Bey' e de aynı tarihte (14 Temmuz 1919), Salâhattin Bey ' in kararlarımızı istenildiği şekilde uygulayacağı, buradaki arkadaşları fazlasıyla duygulandırmış ve onlara güç kazandırmıştı cümlesi de bulunan bir şifreli telgraf çektim.

Salâhattin Bey' in kendisine de aynen şu telgrafı çektim.

14.7.1919 31 Amasya'da 5'inci Tümen Komutanlığına
Refet Bey 'edir : Aşağıdaki telgrafı, uygun görürseniz Salâhattin Bey'e ulaştırınız ve sonucunu bildiriniz.

Mustafa Kemal

Salâhattin Beyefendi'ye : İstanbul'un düşmanlarca kuşatılmış çevresinden milletin kutsal bağrına gelmeniz ve fedakâr arkadaşlarınızın azim ve vatanperverlik meydanına sizin de şeref vermiş olmanız büyük bir sevinçle karşılandı. Kutsal amacımın gerçekleştirilmesi uğrunda gösterilecek ortak gayrette Tanrı hepimizi zafere ulaştıracaktır. Gözlerinizden öperim.

(Mustafa Kemal)
3' üncü Ordu Müfettişi
Kurmay Başkanı Albav
Kâzım

Salâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve kararsızlık, yine Salâhattin Bey 'in gayeye uygun olarak çalışacağını söylemesi üzerine kendisine güvenen ve hemen komutayı teslim edip Sivas'a doğru uzaklaşan Refet Bey tarafından gösterilmiş oldu.

Refet Bey 'in Amasya'dan çektiği bir telgraf, yalnız Salâhattin Bey hakkındaki şüphely değil, daha birkaç nokta ile ilgili görüşleri de ortaya koyuyordu. Müsaade buyurursanız olduğu gibi bilginize sunayım :

İvedi
Güvenlikle ilgili
719 Erzumun'da 15'inci Kolordu Komutanlığına

Amasya, 15.7.1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Salâhattin Bey' i tanırırsınız. Önce Kâzım Paşa, tebrik dolayısıyla ve yumuşak ifadelerle kendisiyle haberleşmeye girişmelidir. Hamit Bey'in görevden alınması hakkında daha bir şey yok. Fakat yerinde bırakılması için teşebbüslerde bulunuldu. Görevden alınırsa buralarda kalacağını pek sanmıyorum. Bununla birlikte etkilemeye çalışıyorum.

Benim dönmem için İngilizlerin hükûmete baskı yapacakları şüphesizdir. Ben kendimi duruma göre ayarlayarak buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anladığıma göre, Kâzım Paşa'nın durumu da tehlikelidir. Her zaman ölçülü davranılmasını ve durumun iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (Refet).

5' inci Tümen Komutanı
Arif

Bu telgrafta adı geçen Hâmit Bey, Samsun mutasarrıfı idi. Hamit Bey, Samsun'a gelişimizin ilk günlerinde, Refet Bey' in aralarındaki eski hukuk ve dostluk dolayısıyla, ortak gaye uğrunda, sonuna kadar bizimle birlikte fedakârca çalışacak vasıfları taşıyan bir arkadaş olduğuna güvendiği için bana tavsiye ettiği ve benim Sadrazamlığa ve Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'ya durumu bildirerek Samsun'a getirebildiğimiz zat idi.

Böyle bir zatın, ergeç görevden alınacağına şüphe var mıydı? Fakat, Refet Bey, yerinde bırakılması için gereken yerlere başvuruldu diyor. Nerede? Kimlere gidilerek? Kim başvurmuştur? Sonra, Görevden alınırsa buralarda kalacağını pek sanmıyorum. Bununla birlikte etkilemeye çalışıyorum! diyor. Nereye? İstanbul'a mı gidecek? Nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle birlikte çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında Refet Bey, kendisinin dönmesi için İngilizlerin hükûmete baskı yapacaklarını kesin olarak kabul ediyor ve kendisini duruma göre ayarlayarak buralarda kalacağını söylüyor, Oysa, durum belli ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli genel talimatımla bildirdim (adı geçen talimatın 2. maddesi). Ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki, Kâzım Paşa'nın da durumu tehlikelidir. Bu ne demektir? Azim ve iradelerini en çok korumaları gereken arkadaşların, bize karşı her halde rahmet okumayacak kimselerin sözlerinden tehlike kuruntusuna kapılmaları ve bunu inanarak söylemeleri ne demektir?

Refet Bey, telgrafının sonunda bana da ders veriyor, Her zaman ölçülü davranılmasını ve durumun iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim diyor.

Buradaki ölçülü kelimesinden maksadın ne olabileceğinin yorumunu iz'an sahiplerine bırakırım.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve talimatı hakkıyla yerine getirip görevi başından ayrılmadan önce yapmış olsaydı, daha içten hareket etmiş olurdu, sanırım.

HAMİT BEY'İN İSTANBUL HÜKÜMETİNCE GÖREVDEN ALINMASI

Efendiler, Hâmit Bey, 14 Temmuz 1919 tarihinde Samsun'dan bana şu kısa telgrafi çekmişti :

Görevden alındığımı güvenilir bir kaynaktan haber aldım. Şu bir iki gün içinde emrin gelmesini bekliyorum. Sonra İstanbul'a gideceğimi arz ederim.

Refet Bey' in komutayı bırakmış olmasının üzüntüsünde iken aynı günde, önemli bir noktada kendisinden fedakârca bir davranış beklediğimiz diğer bir arkadaşın da, sanki olağan şartlar içinde bulunuyormuşuz gibi, anlaşılması güç bir tutum içinde olduğunu öğreniyorum.

Hâmit Bey'e 15 Temmuz 1919 tarihinde şöyle bir telgraf çekildi :

Kardeşim Hâmit Bey, sizin yerinize İbrahim Ethem Bey'in tayin edildiğini haber aldık. Refet'e yazdım ve buluşarak birlikte iç taraflara doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi güvenlik duygusu, size İstanbul'a gitmek düşüncesini telkin ediyor. Bundan başka, biz, değerli arkadaşlarımızı İstanbul'dan Anadolu'ya çekmeye ve böylece gerçekten vatansever olanları millî gayeye hizmetten uzak tutmamaya çalışırken, siz bu hareketinizle, en azından düşmanlarca sarılmış bir çevreye giriyorsunuz. Biz hiç doğru bulmadık. Refet'in yanına gidiniz. Ya Sivas yakınlarında birlikte kalırsınız yahut da rahatça yanımıza gelirsiniz. Kesin cevap bekleriz.

Beş gün sonra (20 Temmuz 1919) Canik Mutasarrıfı Hâmit Bey' in Samsun'dan gelen telgrafi şuydu :

Bizans'ın gittikçe artan rezaletleri karşısında ümitsizliğe düşen millet, Doğu'dan bir ümit ışığı bekliyor.

Buraları ve buradakileri öyle hayalî şekil ve yaratılıştaki görüyorlar ki, acaba bir şey var mı diye ben bile şüpheleniyorum. Kayıtsızlığımdan utanıyorum.

Gerçi uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz, Ancak, bu şeyin şekil ve nazariyatı ile uğraştığımız, uzun yollar seçtiğimiz kanısındayım. Zamanın ve durumun beklemeye tahammülü yoktur. Memleketin durumu dakikadan dakikaya kötüleşiyor. Bu bakımdan düşünceler üzerinde fazla durmayarak çalışmalarımızı hızlandırmak gerekiyor. Bu hususta benim hatırıma gelen şudur :

Her yerden ve aynı zamanda zâtîşâhâne'ye birer telgraf çekelim. On aydan beri gözü önünde, çok defa kendi istek ve hevesince yapılagelen rezaletler yüzünden nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin, ne pahasına olursa olsun, mukadderatını ele almaya karar verdiğine dikkati çekip, kırk sekiz saat içinde milletin güven duyabileceği bir hükümet kurulmadığı ve bir kurucu Meclis'in toplanmasına karar alınmadığı takdirde, ne kendisini ne de hükümetini tanımadığımızı ekleyelim. Bunda hiçbir güçlük yoktur. Geleneğe uyarak 'boyun kırmaktan üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin efendim.

Beş gün önce, görevden alındığı takdirde İstanbul'a gideceğini arz eden Canik mutasarrıfının bu telgrafını, biraz öfkeli yazılmış olmakla birlikte, karar ve hareket telkin eder nitelikte bulduğumuzu tahmin etmek isterim.

Mutasarrıf Bey, milletin bir ümit ışığı beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye şüpheleniyor.

Bizi ne yapmak istediğini bilmeyen, şekil ve nazariyatla uğraşan şaşkınlar zannediyor. Düşüncelerimizi kısaltarak çalışmalarımızı hızlandırmak için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra, bütün görüşlerindeki isabetsizliği açığa vuran çirkin bir düşünce ortaya koymamış olsaydı iyi ederdi.

Efendiler, tarih "geleneğe uyarak boyun kırmaktan üzüntü duymayan millet, biz yürüelim, arkamızdan gelsin" düşünce ve inancında bulunanların karşılaştıkları sonuçlar ve cezalarla doludur. Yöneticilerin ve özellikle devlet adamlarının asla böyle sakat ve çarpık görüşlere kapılmamaları gerekir. Hâmit Bey, bu telgrafında, bizim, Refet Bey ' le birlikte içerilere doğru çekilmesi konusunda yazdıklarımıza hiç dokunmuyor.

Hâmit Bey' in bu telgrafına 21 Temmuz 1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta: "İnşallah her şey olacaktır. Yalnız, milletin güvenebileceği bir kabine kurabilmek için, önce o kabinenin dayanabileceği bir kuvveti meydana getirmek lâzımdır. O da Doğu illeri kongresinin ve onun arkasından da Sivas genel kongresinin toplanması ile gerçekleşecektir" dedik.

REFET BEY'LE HABERLEŞMELER

Efendiler. 3' üncü Kolordu'dan, bu münasebetle Refet ve S a lâhattin Bey'lerden yeniden söz etmek gerekiyor. İlgisi şudur :

İngilizler Sivas'a bir tabur gönderecekleri söylentisini yaydılar. Her ihtimale karşı Sivas'a gelen çeşitli yönlerde askerî tedbirler aldırarak ge rekmişti. Bu münasebetle Amasya'da bulunan 5' inci Tümen Komutanlı ğı'na 18 Temmuz 1919 tarihinde verdiğim bir emir metninde, daha o sı rada Amasya'da bulunan R e f e t B e y 'e ait de şu cümleler vardı : Durum hakkında R e f e t B e y 'in önemle dikkati çekildi. Belki R e f e t B e y böyle bir durumu dikkate alarak şimdilik Amasya'da kalma yı da tercih eder.

5' inci Tümen Komutanı'nın 19 Temmuz 1919'da verdiği cevapta dikkate değer şu cümleler yer alıyor du :

"S e l â h a t t i n B e y halen Samsun'dadır. Şimdiye kadar kendi si ile temas edemediğim gibi hiçbir ciddî ve önemli haberleşme de ya pılmamış olduğundan, adı geçen komutanın düşünce ve inancının ne merkezde olduğunu bilemiyorum."

Ankara R e f e t B e y gerektiğinde İngilizlere karşı koyacak ka dar cesaret gösteremeyeceğini hissettirmişti."

"R e f e t B e y 18 Temmuz 1919'da Sivas'a hareket etti"(Belge : 35).

Bunun üzerine R e f e t B e y 'e şu şifreyi verdirdim : Kişiye özel 19.7.1919 Sayı : 115

Amasya'da 5' inci Tümen Komutanlığına, Sivas'ta 3'üncü Ordu Sıhhiye Müfettişi Albay İbrahim Tali Beyefendi'ye,

R e f e t B e y 'edir S a l â h a t t i n B e y 'e telgrafımı verdiniz mi? Bu arkadaşımızın kesin kanaatlarının mutlaka tespit edilmesi ve kararsızlık yahut iki taraflı idare gibi felâket doğuracak bir duruma hiç bir şekilde tahammül ve rıza gösterilmemesi bir vatan görevi olduğundan, bu hususta evet veya hayır şeklinde kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi zarur'dır. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak kendileri için en uygun programdır, Şimdiye ka dar hemen bir

hafta geçtiği halde hiç bir kesin bilgi alınamaması, İstanbul'dan gelen bir haberde kendisi hakkında sağlam bir kanaat gösterilmemesi ve hareketin den önce Sa d ı k B e y ' le gizli bir görüşme yaptığından ve dostluğundan söz edilerek şikâyet edilmesi bu telgrafımın yazılmasına yol açmıştır. Bu durumu ve sonuçlarını özellikle sizin takdir etmeniz ve çözmeniz gerekir. Zira, herhangi bir halk topluluğunda söyleyeceği yanlış ve millî gayeye aykırı bir tek sözün bile ya ratacağı tepkiyi ve bunun duracağı durumu şimdiden düşünmek yeterlidir (Mus tafa Kemal).

3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kâzım

Yalnız bu telgrafımıza değil, çok şeye cevap olan R e f e t B e y 'in şu telgrafını olduğu gibi bilginize sunacağım :

Güvenlikle ilgili ve çok ivedi l828 Sivas, 22.7.1919

Erzurum'da 3' üncü Ordu Müfettişliği Vekili Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1-M u s t a f a K e m a l P a ş a Hazretleri'ne: Telgra fınızı S a l â h a t t i n B e y 'den ayrıldıktan sonra aldığım için kendisine veremedim. S a l â h a t t i n B e y ' i herkes gibi siz de çok iyi tanırınız. Kararsız tabiatlı bir zattır. Bu bölgede on günden fazla kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kalsın, komutayı almadan geri kaçacaktı. Kendisine güven duygusu vererek ve inandırarak vatanî görevini hatırlattım. Memleketini herhalde sever. Ancak, vakitsiz iş görmeye gelemez. Aşağı yukarı R e ş i t P a ş a' dan biraz daha iyi. 13' üncü Kolordudan geçen silahlardan haberi olduğu gibi, bu işi halletmek üzere İstanbul'da da çalışmış ve başarılı olmuş. Buraya, C e v a t P a ş a tarafından seçilerek gönderilmiş. Bu bakımdan gayeye zararlı olamaz ve hiçbir halk topluluğunda gayeye aykırı tek bir söz söylemez. Aksine, millî gayeye uygun olarak fakat sessiz bir şekilde çalışacağına söz verdi. S a d ı k B e y ' le ilişkisi hakkında verilen bilgilere inanmıyorum. Zaten aldığımız haberi iyice kontrol etmeden ve belirli bir program yapmadan çalışmak, kuvvetlerin kaybına yol açıyor. Doğu'nun durumu hakkında bana verdiğiniz bilgilerde, aldığınız abartılmış haberlere kapılmamış olsaydınız, belki de ben durumu daha iyi idare eder ve komutayı terke mecbur kalmazdım. Tek başına karar verecek insanların, gerçek durumu bilmeleri gereğini siz de takdir buyurursunuz. O halde, S a l â h a t t i n B e y ' i boşu boşuna ürkütmek ve hayır dedirmekle ne çıkacak? Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek? Emirlerinizin kısa ve açık olmasını rica ederim. S â l â h a t t i n B e y ' le ilgili telgrafınızı lütfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sukûnetle biten bu telgraftan kesin olarak ne demek istenmediğini çıkaramadım. Bununla birlikte, birkaç güne kadar S a l â h a t t i n B e y Samsun'dan dönüyor. Kendisiyle görüşeceğim: Şüphesiz kendisini uygun bir tarzda ve amaca hizmet yolunda idare için gerekli tedbirleri alıyorum.

2 - Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları değiştirmekle birlikte, asıl Sivas'ta bulunduğunuzu zannettikleri zâtiâllilerine karşı bir gözdağı vermek maksadıyla çıkarıldığını, İngilizlerle temasında anladım. Beni İstanbul'a gitmeye razı etmek için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz bin başısı geldi. İngilizlere karşı gösterdiğim direnmeyi fırsat bilerek fakat aslında zâtiâllilerini yıpratmak için beni görevden aldıkları açıkça söyledi. Zâtiâllilerinin öteki dayanağı K â z ı m K a r a b e k i r P a ş a' dır. Bu bakımdan K â z ı m P a ş a' nın, ellerine, İngilizlerin ısrarına yol açacak bir tutamak verme melidir. F e r i t P a ş a' nın, istifanız üzerine K â z ı m P a ş a' yı komutan vekili olarak tayin etmesi, İstanbul'dakilerden bir kısmının kötü bir niyeti olduğunu gösteriyor. Ancak, İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. K â z ı m P a ş a' nın vekil olarak tayini de S a l â h a t t i n B e y'in S a d ı k B e y hesabına buraya gelmediğini gösterir.

3 - Benim İstanbul'a götürülmem için İngilizlerin İstanbul hükûmetine baskı yapmaları pek muhtemeldir. Çünkü, benimle İngilizlerin arasında. resmî bir ilişki var (!). Bu baskı artarsa S a l â h a t t i n B e y ' i güç bir durumda bırakmamak için izimi kaybettireceğim.

4 - H â m i t B e y ' in değiştirileceği söylentisi daha gerçekleşmedi. Onun, yerinde bırakılması için gerek S a l â h a t t i n B e y ve gerekse İngilizler İstanbul Hükûmeti'ne başvurdular. Bu zatın değiştirilmesi teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesinin sonucudur. S a l â h a t t i n B e y '

in yerine, Konya'ya S e d a t B e y ' in geldiği de doğru değildir, Her ne kadar H a m i t B e y ' bütün komutanların değiştirileceğini haber aldığını yazıyorsa da K â z ı m P a ş a'nın vekil olarak tayini bunun aksini gösteriyor.

5 - Sivas Kongresi ile ilgili olarak Sadrazamlıktan doğruca illere tebliğ olunan 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafi gördünüz mü? Karahisar'daki tümen ko mutanı bu kongreye temsilci seçilmesi için buralara bildiri yayınlamış. Bu davra niş tarzını uygun buluyor musunuz? Almanya ile yapılan barış anlaşması ve Doğu'daki sessizlik, durumun gelişmesini beklerken bizim de ihtiyatlı bulunma mızı gerektirmiyor mu? Şahsım için hiç bir endişem olmadığını artık anlamış. sınızdır (!). Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle gayeyi çıkmaza sokaca ğız. Ya ihtiyatlı olalım yahut da işi hemen açığa vuralım. Ne var ki, ikisinden birini yapalım. Sivas Kongresi'nden bugün için bir fayda bekliyor musunuz? Bugünkü duruma göre, bu kongrenin Sivas'ta ve açıktan açığa yapılmasını teh likeli bulmuyor musunuz? Güney yönlerinden Sivas'a gelecek bir darbe özellikle bu il halkının kansızlığı yüzünden Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu ilin son ana kadar tarafsızmış gibi görünmesi son derece önemlidir. Bu kongrenin mutlaka toplanması gerekiyorsa, aldığımız haberlere göre, temsilci ler de gelebilecekler ise, acaba bunun Doğu'da başka bir yerde toplanması daha uygun düşmez mi?

6 - Sivas ve Amasya şehirlerinin halkı pek bayağı; ilçelerde, köylerde halk bunlara bakarak çok daha iyi. Bundan sonra, çalışmalarımı ona göre ayarlaya çağım.

7 - İstanbul'dan aldığım haberde, buradaki Millî Mücadele'nin hiçbir parti veyahut bir şahsın kendi özel emellerini gerçekleştirmek maksadına dayanmayıp sırf milletin selâmet ve istiklâlini kurtarmak gayesine dayandığı konusunda, zâtî âlîleri tarafından bir bildiri yayınlanarak İngilizlerin yatıştırılması tavsiye olu nuyor. Buna gerek görüldüğü takdirde, ben, bunun zâtîâlînin tarafından bir bil diri şeklinde değil, belki Erzurum Kongresi'nin kararlarına sokularak yayınlan masının uygun olacağını zannediyorum.

8 - Ajanslar Meclis-i Meb'usan seçimlerinden bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? (Refet)

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da olduğu gibi aktarmakla yetineceğim: Şifre Subay eliyle çekilmesi 23.7.1919 İvedi 171

Sivas'ta 3'üncü Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e
Refet Beyefendi'ye:

1- S a l â h a t t in B e y hakkındaki telgrafi bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat, bulunamıyor. Hatırladığıma göre, bu zat için söz konusu olan hususlar İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberin doğruluğunu istenil diği gibi kontrol edebilmek nadiren mümkündür. Doğu'nun durumu hakkında aldığımız bilgiler, abartmadan uzak olmamakla birlikte, bize yanlış bir adım at tirmiş değildir, kanısındayım. Mukadderatımızda, yalnız Doğu'daki olayların ge lişmesine bağlı kalınmakla yetinilmiş değildir. Millî teşkilâtı genişlik ve canlılık kazandırarak kökleştirmek, kongrelerle millî dâvâyı benimsetmek, ordunun millî teşkilâta destek ve yardımını sağlamak, millî dâvânın kaybına meydan vermemek için, komuta ve silâh meseleleri ile gereken kesin kararı verme hususlarında, şim diye kadar yapıldığından başka türlü ve daha ihtiyatlı davranmak, acaba bugünkü verimli sonucu sağlayabilir miydi? Her halde şimdiki durum, herkesi sevindire cek derecededir.

2 - K â z ı m P a ş a'nın komutan vekilliğine tayini pek yerinde ol muştur. Elleri İngilizlerin ısrarına yol açacak görünürde bir sebep vermemeye çalışıyor. Ancak, silâh konusunda ve Trabzon'a asker çıkarılmasını önleme husu sunda hoşgörülü davranamayacağımız aşikardır. Halbuki, ileri sürülen bu sebep ler İngilizlerin hiç de hoşuna gitmeyecektir.

3 - İngilizler, benim İstanbul'a götürülmem için pek çok ısrar ettiler ve hükûmete ağır baskı yaptılar. Hükûmet ve Padişah ile makine başında günlerce devam eden görüşmeler sırasında bu

nokta açıkça bildirildi. Bu konuşmaların metinleri, görüştüğümüzde sizin tarafınızdan da görülecektir. Yalnız şu var ki, meslekten ayrılınca ısrar son buldu. Bu bakımdan sizin için de istifadan sonra büyük bir ısrar olacağını sanmıyorum. Bununla birlikte ve aksi halde, izinizi kaybettirmektense, S a l â h a t t i n B e y 'in güç duruma girmesini tercih ederim, Burada H â l i t B e y hakkında, hükümet ve İngilizler K â z ı m P a ş a ' ya çok ısrar ettiler. K â z ı m P a ş a bir şey yapılamayacağını söylemekte direndiği içindir ki, bugün H â l i t B e y, resmen olmasa bile, yine tümenin başında bulunuyor.

4 - H â m i t B e y, son telgrafıyla hepimizden daha çabuk hareket etme isteğini gösteriyor. Şimdilik yumuşatıldı.

5 - Sivas Kongresi ile ilgili telgrafı henüz görmedim. Gerçekten de bazı yerlerde olumlu bazı yerlerde olumsuz yönde aşırılıklar görülüyor. Şüphesiz du ruma göre ve verimli hareketlerde bulunabilecek şekilde ihtiyatlı davranma taraf lıyım. Herkesi ilgilendiren bu açık ve kesin program, bugün toplanmaya başla yan Erzurum Kongresi görüşmelerinden çıkacaktır.

Sivas Kongresi'nden pek çok yarar beklerim. Bugün değil, Sivas Kongresi ilk defa söz konusu edildiği gün bile, her yönden ve özellikle güneyden bir darbe gelebileceğini büyük bir ihtimal dahilinde gördüğümü ve bundan dolayı da sa vunma tedbirleri alınması için ricada bulunduğunu hatırlarsınız. Bununla bir likte, Erzurum Kongresi toplandıktan sonra, Sivas'a gelecek temsilcilerin sayısına ve Erzurum Kongresi'nin yapacağı etkilerden doğacak duruma göre daha pratik ve güvenilir bir şekil de düşünülür.

6 - Siz kardeşimin, çalışmaları düzenleme konusundaki düşüncesi pek ye rindedir. Ancak, şehirli de millî duygu ve etki altında tutmaktan uzak kalınmayacağını ümit ederim.

7- Milli Mücadele'nin gaye ve hedefi kongre tarafından yayınlanacak bildi rilerle tasavvur buyurduğunuz şekilde duyurulacaktır.

8 - Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu konu kongrede görüşüldükten sonra teşebbüse geçilecektir. Hepimiz gözleri nizden öperiz kardeşim. (Mustafa Kemal)

3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım

ERZURUMLULARIN YARDIMLARI

Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Vilayat-ı Şarkıye Mühafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hâtrayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli yazıda Cemiyetin başına geçerek Yönetim Kurulu Başkanlığını kabul etmemi teklif ediyorlar ve birlikte çalışmak üzere seçtikleri beş kişinin adlarını bildiriyorlardı.

Bu beş kişi, Raif Efendi, emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak gazetesi müdürü Necati Bey, Dursun Beyzâde Cevat Bey idi. Sözüml ettiğim yazıda Rauf Bey' in de Yönetim Kurulu İkinci Başkanlığı'na seçildiği bildiriliyordu.

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Raif Efendi, üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mes'ut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve sekreter Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki Genel Merkez Başkanlığı'na ulaştırmaya çalıştıkları bir telgrafla Genel Merkez adına karar verme ve söz söyleme yetkisinin bana verildiğinin telgrafla bildirilmesinide rica ettiler.

Bundan başka, bizim Erzurum Kongresi'ne katılmamızı kolaylaştırmak için, Kongre Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş bulunan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursun Beyzade Cevat Beyler temsilcilikten istifa ettiler.

ERZURUM KONGRESİ

Efendiler, yüksek malûmunuz olduğu üzere, Erzurum Kongresi 1919 yılı Temmuz'unun 23'üncü günü, pek gösterişsiz bir okul salonunda toplandı. İlk günü, beni başkanlığa seçtiler. Kongre üyelerini, durum ve bir dereceye kadar da tutulan yol hakkında aydınlatınak için yaptığım konuşmada :

Tarihin ve olayların zoru ile, doğrudan doğruya içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri göstermeyecek ve bundan irkilmeyecek hiçbir vatanseserin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu itibarla vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin ergeç iflâsa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin kutsal varhklarını kurtarmak ve korumak hususunda son sözü söyleyecek ve bunun gereğini yerine getirecek gücün, bütün vatanda bir elektrik ağı haline gelmiş olan millî akımın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Maneviyatın kuvvetlendirilmesine yardımcı olmak üzere de, yeryüzündeki bilinen bütün milletlerin millî gayelerine ulaşmak için içinde bulunduğumuz tarihteki mücadeleleri ile ilgili mevcut bazı bilgileri özetledim.

Ve milletin mukadderatına hâkim bir milli iradenin, ancak Anadolu'dan doğabileceğini belirttim. Milli iradeye dayanan bir Millet Meclisi'nin meydana getirilmesini ve gücünü milli iradeden alacak bir hükûmetin kurulmasını, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim.

ERZURUM KONGRE'SİNİN BİLDİRİSİ VE KARARLARI

Efendiler, Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Çalışmalarının sonucu, tespit ettiği tüzük ve bu tüzükteki hükümleri ilân eden bildiri maddelerinden ibarettir.

Bu tüzük ve bildiri metni, zaman ve ortamın gerektirdiği bazı önemsiz ve ikinci derecede düşünce ve görüşler atlanarak incelenirse, birtakım köklü ve geniş çaplı ilkeler ve kararlara varmış oluruz.

Müsaade buyurursanız, bu ilkelerin ve kararların bence, daha o zaman, nelerden ibaret olduğuna işaret edeyim :

1 - Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz (Bildiri, madde 6; Tüzük madde 3'ün açıklaması : Tüzük ve bildiri'nin 1'inci maddeleri lütfen okunup incelensin...)

2 - Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir. (Tüzük madde 2 ve 3; Bildiri, madde 3)

3 - İstanbul Hükümeti vatanı koruma ve istiklâli elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır. (Tüzük, madde 4; Bildiri, madde 4)

4 - Kuva-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır (Bildiri, madde 3).

5 - Hristiyan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez (Bildiri, madde 4).

6 - Manda ve Himaye kabul olunamaz (Bildiri, madde 7).

7 - Millî Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümetin yaptığı işlerin meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır.(Bildiri, madde 8).

Bu ilkeler ve bu kararlar çeşitli şekillerde yorumlanmışsa da, gerçek niteliklerini hiç değiştirmeden uygulanma imkânı bulabilmişlerdir.

Efendiler, biz Kongre'de özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri ortaya koymaya çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da basında birtakım demeçler yayınlıyordu. Bu demeçlere, Sadrazamın millî jurnalı dense yeridir. 23 Temmuz 1919 tarihli basın, dünyaya şunu ilan ediyordu :

"Anadolu'da karışıklık çıktı. Kanun-ı Esasî'ye aykırı olarak Meclis-i Meb'usan adı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin askerî ve sivil memurlar tarafından önlenmesi gerekir."

Buna karşı gereken tedbirler alındı ve Meclis-i Meb'usan'ın toplantıya çağırılması istendi.

Ağustos'un yedinci günü, Kongre, toplantısına son verirken üyelerine :

"Önemli kararlar alındığını, bütün dünyaya milletimizin varlık ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "tarih, bu kongremizi ender görülen büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedim.

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını zaman ve olayların ispatlamış olduğuna inanıyorum, Efendiler.

Erzurum Kongresi, tüzüğü gereğince bir Hey'et-i Temsiliye seçmişti.

Dernekler Kanunu'na göre, dilekçe yerine geçmek üzere, Erzurum Valiliği'ne verilen 24 Ağustos 1919 tarihli yazıda, Heyet-i Temsiliye üyelerinin adları ve kimlikleri şu şekilde gösterilmiştir :

Mustafa Kemal Eski 3' üncü Ordu Müfettişi, askerlikten ayrılmış

Rauf Bey Eski Bahriye Nâzırı.

Raif Efendi Eski Erzurum Milletvekili.

İzzet Bey Eski Trabzon Milletvekili.

Servet Bey Eski Trabzon Milletvekili.

Şeyh Fevzi Efendi Erzincan'da Nakşî Şeyhi.

Bekir Sami Bey Eski Beyrut Valisi

Sadullah Efendi Eski Bitlis Milletvekili.

Hacı Musa Bey Mutki Aşiret Bey'i

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim ki, bu kimseler hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Bey'ler ile Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresi'ne katılmışlar fakat ondan sonra biri Erzurum'a öteki Erzincan'a dönerek bir daha Hey'et-i Temsiliye'de bulunmamışlardır. Rauf Bey ve Sivas Kongresi'nde aramıza katılan Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclis-i Meb'usan'a gidinceye kadar, bizimle birlikte bulunmuşlardır.

ERZURUM KONGRESİ'NDE GÖRÜLEN KARARSIZLIKLAR

Efendiler, hâtıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim bu Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemeliğim, üzerinde düşünölmeye değer bulunduğu gibi, Kongre'ye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklıgım konusunda kararsızlık gösterenler olmuştur. Bu kararsızlığı gösterenlerden bir kısmının düşöncelerini iyi niyet ve içtenliklerine vermek mümkün ise de, diğere bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine mel'unca bir maksadın peşine düştüklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Söz gelişi, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ilinde bir yerden kendisini kongreye temsilci seçtirerek gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu zatın hainliği, sonradan Trabzon'da ve oradan kaçtıktan sonra da İstanbul'daki faaliyet ve hareketleri ile sabit olmuştur.

Kongrenin bitiminden iki üç gün önce başka bir tartışma da söz konusu olmaya başlamıştı. Bazı yakın arkadaşlarım benim Hey et-i Temsiliye'ye girerek açıkça faaliyet göstermemi sakıncalı buluyorlardı. Görüşleri şu noktalarda özetlenebilir : Millî teşebbüs ve faaliyetlerin bütün anlamıyla millettten doğduğunu, gerçekten millî olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde, yapılacak teşebbüsler daha güçlü olur ve kimsenin kötü yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşöncelerine fırsat vermez. Fakat tanınmış ve hele İstanbul Hükümeti'ne Hilafet ve Saltanat makamına karşı asi duruma düşmüş, hücumların hedef noktası haline gelmiş olan benim gibi bir adamın bütün bu millî teşebbüslerin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin millî gayelere dayanmaktan çok, şahsî emellerin gerçekleştirilmesi maksadına dayandığı inancı uyanır. Bu bakımdan Hey'et-i Temsiliye'yi illerin ve müstakil sancakların seçeceği kimseler oluşturmalıdır. Ancak, bu şekilde millî bir güç gösterilebilir.

Bu görüşlerin ne dereceye kadar yerinde olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de bu görüşlere karşı olan düşöncelerimi ve bunları dayandırdığım noktalardan bazılarını sayayım : Özellikle, ben mutlaka kongreye katılmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü, zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin doğrudan doğruya fiilî ve silâhlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak zaruretine inanıyordum. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek için, kongrede aydınlatmak, yol göstermek ve bizzat idare etmek suretiyle çalışmamı zarurî görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin daha önce açıkladığım ilke ve kararlarını, herhangi bir temsilciler hey'etinin uygulama alanına sokturabileceğime henüz güvencim olmadığını itiraf ederim.

Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken karar verilip de bütün millete her türlü vasıta ile tebliğ ettirdiğim Sivas Genel Kongresi'nin toplanmasını sağlamak, bütün milleti ve memleketi yalnız bir hey'etle temsil etmek, ayrıca yalnız Doğu illerini değil, vatanın her köşesini aynı dikkat ve duyarılıkla savunma ve kurtarma çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını herhangi bir heyetin gerçekleştirebileceğine inanmadığımı açıkça ifade etmek zorundayım. Çünkü, bende böyle bir kanaat var olsaydı, benim işbaşına geçtiğim güne kadar teşebbüs ve faaliyette bulunanların çalışmalarının sonuçlarını bekler ve istifa etmemek yolunu tutardım. Hükümet'e, Padişah ve Halife'ye karşı isyan gereğini duymazdım. Aksine, ben de bazı iki yüzlü ve iki taraflı oynayanlar gibi görünüşte pek şatafatlı ve gösterişli olan, o günün Ordu Müfettişliği görevini ve Padişah Hazretleri'nin Yaveri sıfatını taşımakta devam ederdim.

Gerçi, benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün millî ve askerî hareketlerin başına geçmemde elbette sakınca vardı. Ancak, o sakınca, başarısızlık halinde herkesten önce ve herkesten çok benim, en büyük ceza ve azaba uğratılmamdan başka bir şey olabilecek miydi? Oysa, bütün vatanın ve koskaca bir milletin ölüm kalım dâvâsı söz konusu olurken vatanseverim diyenlerin kendi sonlarını düşüncelerinin yeri var mıydı ?

Efendiler, ben, bazı arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uymuş olsaydım, iki bakımdan büyük sakıncalar ortaya çıkacaktı. Birincisi; düşüncelerimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde yetersizlik ve güçsüzlük olduğunu itiraf etmek ki, bu husus, benim, vicdanımın emrine uyarak yüklenmiş görev bakımından düzeltilmesi imkânsız bir yanılma olurdu.

Efendiler, tarih, itiraz edilemez bir şekilde ispatlamıştır ki, büyük dâvâlarda başarı için sarsılmaz bir kabiliyet ve kudrete sahip bir önderin varlığı şarttır. Bütün devlet adamlarının ümitsizlik ve beceriksizlik içinde bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen binbir çeşit insanın, binbir hareket ve görüş tarzı ortaya attığı ve her şeyin allak bullak olduğu bir dönemde, danışmalar yolu ile, birçok hatırlı ve nüfuzlu kimselere bel bağlama gereğine inanmakla, güvenli ve kararlı bir şekilde ve özellikle sür'atle yol almak ve en sonunda çok çetin olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda başarıya ulaşmış bir toplum gösterebilir mi? İkincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu yönetimi ile hiçbir ilgi ve ilişkileri bulunmamış, bu alanda başarıları görülmemiş ve denenmemiş olan gelişigüzel kimselerden, söz gelişi Erzincanlı bir Nakşî Şeyhi ve Mutki'li bir aşiret reisi gibi zavallılardan da kurulması ihtimalden uzak olmayan herhangi bir temsilciler hey'etine, söz konusu durum ve görev emanet edilebilir miydi? Edildiği takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir yanılığa düşmeyecek miydik?

Bu nitelikteki bir hey'ete perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa bile, bu tarz güvenli bir yol sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün bütün dünyaca inkâr edilemeyecek gerçekler olarak kabul edildiğine asla şüphe yoktur. Bununla birlikte, ben burada bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hâtıra ve belgeler ile bir kere daha belirtmeyi, gelecek nesillerin siyasî ve sosyal ahlâk terbiyesi açısından bir görev sayarım.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da üzerinde duracağım olaylar dolayısıyla, bu husus, kendiliğinden aydınlığa kavuşacaktır.

Efendiler, Erzurum Kongresi'nin bitiminde, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti'ne yeni geldiği anlaşılan bir Nazım Paşa imzasıyla, 15' inci Kolordu Komutanlığı'na 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi.

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in hükûmetin kararlarına aykırı faaliyet ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri Bâbıâlf'ce uygun görülüp o bölgedeki memurlara emirler verildiğinden, Kolordu'ca gereken yardımda bulunulması ve sonucundan bilgi verilmesi rica olunur.

Bu emre Kolordu Komutanlığı tarafından lâıyk olduğu şekilde cevap verildi. Bu cevabı öteki komutanlara da verdirerek dikkatlerini çektim.

Kongre bildirisi, memleket içinde her yere ve yabancı devlet temsilcilerine çeşitli vasıtalarla gönderildi. Tüzük de komutanlara ve öteki güvenilir makamlara kısım kısım şifre ile verilerek, oralarda basılmasının ve çoğaltılıp dağıtılmasının sağlanmasına çalışıldı. Bu durum tabiatıyla günlerce devam etti. Bu münasebetle Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanı Salâhattin Bey 'den aldığım 22 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta : "Tüzüğün ikinci ve dördüncü maddelerinin yayınlanmasını sakıncalı bulduğu, bir kere daha incelenmesi gereği" bildiriliyordu.

İkinci madde Topyekûn savunma ve direnme esasının kabul edildiği

Dördüncü madde Geçici bir idare kurulabileceği hususundaki maddelerdir.

KARAKOL CEMİYETİ

Biz Erzurum'da kongre kararlarının her tarafça anlaşılmasını ve topyekûn uygulanmasını sağlayıcı tedbirleri almaya çalışırken, bize Karakol Cemiyetinin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi , ve Karakol Cemiyetinin Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi diye basılı bir takım kâğıtların, bütün orduya, komutan,subay, herkese dağıtıldığı bildirildi.

Bu yönetmeliği okuyan bana en yakın komutanlar bile, bu teşebbüsün benden geldiğini sanarak, birçok şüphe ve kararsızlıklara düşmüşler. Benim bir yandan kongrelerle açıkça ortak millî faaliyetlerde bulunurken, bir yandan da esrarengiz ve korkunç bir komite kurmaya çalıştığım zannına kapılmışlar. Gerçi, bu örgütün ve teşebbüslerin elebaşları İstanbul'da bulunuyorlarmış; fakat, teşebbüslerini benim ad ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyeti'nin genel kuruluş tüzüğü'ne göre, genel merkez üyeleri, sayıları, toplantı yer ve toplantı şekilleri, seçim usulleri ve görevlendirilmeleri kesinlikle gizli tutulur.

Bir de, en ufak bir sırrı açığa vuran, Karakol Cemiyeti'ne bir tehlike getiren, hattâ tehlikeye yol açabilecek bir şüphe uyandıran kimseler derhal idam edilir.

Genel Görev Yönetmeliği'nde de bir "millî ordu'dan" söz ediliyor ve "bu ordunun başkomutanı, büyük kurmay hey'eti, ordu, kolordu ve tümen komutanları ile kurmayları seçilmiş ve tayin edilmiş olup gizli tutulur. Bunlar görevlerini gizli olarak yaparlar" açıklaması okunur.

Efendiler, derhal komutanları uyararak, bu tüzük ve yönetmelik hükümlerini asla uygulamamaları gerektiğini ve bu teşebbüsün kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sivas'a varışından sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey 'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Herhalde, bu hareket tarzı doğru değildi. Herkesi idam ile tehdit ederek bilinmeyen bir merkezin, bilinmeyen bir başkomutanın, bilinmeyen birtakım komutanların emirlerine uymak mecburiyetinde bırakmaya kalkışmak çok tehlikeliydi. Gerçekten de, bütün ordu mensuplarında birbirlerine karşı bir güvensizlik ve korku başladı. Söz gelişi, herhangi bir kolordu komutanınının, benim komuta etmekte olduğum kolordunun acaba bilinmeyen gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan ne vakit ve nasıl komutayı ele alacak ve bana ne gibi bir işlem uygulayacak gibi haklı birtakım kuruntulara kapılması ihtimalden uzak değildi.

Sivas'ta Kara Vasıf Bey'e bu gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli büyük kurmay hey'etinin kimler olduğunu sorduğum zaman, hepsi siz ve arkadaşlarınızdır, karşılığını vermişti. Bu beni büsbütün şaşırtmıştı. Böyle bir karşılık elbette akla yatkın olamazdı. Çünkü, bana asla böyle bir örgütlenmeden kimse söz etmiş ve iznimi de almış değildi.

Bu derneğin, sonradan, özellikle İstanbul'da yine aynı adla faaliyetini sürdürmeye çalıştığı anlaşıldıktan sonra, kuruluşunda ve bununla ilgili olarak bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerde samimiyet bulunabileceği iddia edilemez.

AVRUPA'DAN BİRŞEY BAŞARAMADAN DÖNEN FERİT PAŞA'YA ÇEKTİĞİM TELGRAF

İstanbul Hükümetini millî teşebbüsleri engellemekten vazgeçirmek, başarıda sağlayacağı çabukluk ve kolaylık bakımından önemli idi. Bu düşünce ile ve Ferit Paşa 'nın, tabiatıyla hiç bir şey basaramadan, adeta hakarete uğramış bir durumda İstanbul'a dönüşünden yararlanarak, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifreli telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardır :

Mösyö Clemenceau (Klemanso)'nun, siz Sadrazam Hazretleri'nin yüksek şahsiyetlerine olan ayrıntılı cevabını, ben âcizleri son günlerde okuyunca İstanbul'a nasıl acı ve üzüntüler içinde dönmüş olduğunuzu takdir ediyorum. Vatanımızı paylaşma ve yok etme düşüncesini bu kadar açık ve haysiyet kırıcı bir şekilde ortaya koyan bu ifade karşısında titremeyecek duygulu bir insan düşünemiyorum. Tanrı'ya binlerce şükredelim ki, milletimiz, ruhundaki kahramanlık azmiyle, tarih boyunca sürüp gelen hayat ve varlığını, hiçbir zaman ne kaderin akışına ne de böyle cellâtça hükümlere kurban etmeyecektir.

Şimdi pek eminim ki, siz Sadrazam Hazretleri'nin yüksek şahsiyetleri,bugünkü genel durumu, devlet ve milletin gerçek çıkarlarını üç ay önceki gözlemlerle görmüyorlar.

Dokuz aydan beri iş başına gelen hükümetlerin hep birbirinden daha çok yıpranması ve sonunda da ne yazık ki, artık iş göremez bir duruma düşmesi, milletin yüksek haysiyeti karşısında doğrusu pek üzücü oluyor. Şurası bir gerçektir ki, vatan ve milletin mukadderatı adına içeride ve dışanda sesini duyurmak ve söz sahibi olabilmek, mutlaka millî iradeye dayanmayı şart kılar.

Hayat hakkı ve bağımsızlığını için çalışan milletin amacındaki bu asalet ve ciddiyete karşılık, İstanbul Hükümeti, düşmanca davranmak yolunu tutuyor. Bu davranış tarzı, elbette büyük bir üzüntü doğuruyor. Milleti, İstanbul Hükümeti'ne karşı istenmeyen hareketlere sürükleyebilecek niteliktedir. Çok açık olarak arz edeyim ki, millet her türlü iradesini kullanabilecek güçtedir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiçbir kuvvet yoktur.

İstanbul Hükümeti'nin olumsuz teşebbüsleri hiçbir yerde hiçbir kimse tarafından uygulanamayacaktır. Millet, çizdiği program çerçevesinde pek kesin ve açık adımlarla hedefine doğru yürümektedir. İstanbul Hükümeti'nin şimdiye kadar süregelen engelleyici teşebbüslerinin hiçbir yerde hiçbir etki yapamamakta olmasıyla, gerçek durumun takdir buyurulmuş olacağına şüphe edilemez.

İngilizlerin gösterdikleri yolda bir kurtuluş çaresi aramak da boşunadır ve sonucu bir hiçtir. Bununla birlikte, İngilizler de en sonunda kuvvetin millette olduğunu takdir ederek, hiçbir dayanağı olmayan ve millet adına hiçbir taahhütte bulunamayan, bulunsa bile milletçe kabul edilemeyecek olan bir hükümetle sonuç alınabilecek bir işe girişmenin mümkün olamayacağına inanmışlardır .....

Bütün dilekler şu noktada birleşmiştir ki, hükümet meşru olan milli akımı engellemeye çalışmaktan vazgeçerek, Kuva-yı Milliye'ye dayansın ve bütün teşebbüslerinde kendine millî gayeyi rehber edinsin.

Bunun için de millî varlığı ve millî iradeyi temsil edecek olan Meclis-i Meb'usan'ın en kısa zamanda toplanmasını sağlasın!.....

SİVAS KONGRESİ HAZIRLIKLARI

Efendiler, Sivas'ta toplanmasını sağlamaya çalıştığımız kongreye her taraftan temsilci seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini sağlamak üzere, daha Amasya'da iken başlamış olan çalışma ve yazışmalar devam ediyordu. Bütün komutanlar ve birçok vatansever her yerde olağanüstü bir çaba harcıyorlardı.Ne var ki, yine her tarafta olumsuz ve aleyhte propagandalar ve özellikle İstanbul Hükümeti'nin engelleyici tedbirleri işi güçleştiriyordu.

Bazı yerlerden hem temsilci seçmiyorlar hem de maneviyat kıracak ve herkesi ümitsizliğe düşürecek cevaplar veriyorlardı. Örnek olarak,20' nci Kolordu Komutanı adına Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan gelen bilgileri içine alan 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde, şu maddeler dikkate değer görüldü :

1- İstanbul temsilci göndermiyor. Oradaki işleri uygun bulmakla birlikte, cür'etli bir duruma girmeyi de istemiyor.

2 - İstanbul'dan temsilci göndermek imkânsızdır. Gönderilmek istenen kimseler, orada verimli, başarılı iş göreceklarine emin olmadıklarından dolayı, boşuna masraf etmemek ve yolculuk sıkıntılarına katlanmamak için hareket etmiyorlar. (Bilindiği üzere, bazı kimseleri özel birer mektupla da davet etmiştik.)

Biz, her yerden temsilci seçtirmek ve göndertmekte karşılaşılan güçlükleri yenmeye çalışırken, öte yandan kongrenin toplanması için en güvenli bir yer olarak seçtiğimiz Sivas'ta da bir telâş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada, sırası gelmişken arz edeyim ki, ben Sivas'ı gerçekten de her bakımdan güvenli bir yer saymış olmakla birlikte, daha Amasya'da iken Sivas'a gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından her türlü askerî tedbir ve tertipleri aldirmayı da ihtiyatlı olmanın gereği saymışım.

SİVAS VALİSİNİN ENDİŞELERİ

Sivas'ın heyecanı şöyle öğrenildi. 20 Ağustos günü öğleyin, Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olduğum zaman, Paşa'nın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf şudur :

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Önce, rahatsız ettiğim için beni bağışlamanızı diler ve zâtı devletlerinin sağlığını sorarım. Neden rahatsız ettiğimi aşağıda arz ediyorum ve açıklıyorum efendim. Görünüşte, Fransızlara ait kuruluşları teslim almak, gerçekte buraların durumu konusunda incelemelerde bulunmak üzere, Cizvit papazlarıyla birlikte İstanbul'dan önceki gün Sivas'a gelerek valilik makamını ziyaret eden Fransız subaylarının ziyaretlerini iade için dün sabah yanlarına gitmişim. Ziyaret ve görüşmenin sonunda orada hazır bulunan Fransız binbaşlarından Jandarma Müfettişi Mösyö Brunot(Brüno) biraz özel görüşmek isteğinde bulunarak bendenizi başka bir odaya aldı. Söylediği sözleri olduğu gibi aktarıyorum :

Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Hey'etinin Sivas'a gelerek burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşüp şahsınıza karşı pek çok saygı duyarken bu konuyu benden saklamanıza çok üzüldüm, dedi. Bendeniz de gereken cevabı vererek kendisini inandırmaya çalıştımsa da son söz olarak :

"Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre yapmaya kalkıştırlarsa, beş on gün içinde buraları, işgal etme kararının verildiğini kesin olarak biliyorum. İnanmazsanız, gerçekleştiğinde görürsünüz. O zaman vatanınızın felâketini hazırlayanlar arasına siz de girmiş olursunuz sözlerini söyledi. Dahiliye Nezareti'nden aldığım şifreli telgraf da başka şekilde yazılmış olmakla birlikte aynı kanaati verecek nitelikte idi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri de dün kolordu komutanı ile uzun uzadıya görüşerek, kongre hakkında komutan beyefendi'nin düşüncesini anlamaya çalıştığı gibi, bu sabah da Mösyö Brunot bendenize gelerek saat 15.00'te öteki Fransız subaylarıyla birlikte kongre hakkında görüşüleceğini, ancak kendisinin aradaki samimiyet dolayısıyla daha önce ayrıca görüşmek istediğini bildirdi. Bir süre konuşulduktan sonra sonuç olarak şunu da ekledi : "Ben dün beri bu mesele üzerinde çok düşündüm.Sonunda şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Hey'eti, Sivas Kongresi'nde İtilâf Devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmazlar ve onlar hakkında saldırgan bir dil kullanmazlarsa,

kongrenin toplanmasında hiçbir sakınca yoktur. Bizzat ben General Franchetd'Esperey (Franse Despere)'ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tutuklama emrini geri aldırır ve kongrenin toplanmasına engel olunmaması için Dahiliye Nezareti'nden size emir veriririm. Ancak, şu şartla ki, siz de benden hiçbir şeyi saklamayacaksınız ve samimî dostluğumuzdan dolayı birbirimize karşı daima açık bir dil kullanacağız. Yalnız, kongrenin toplanma tarihini öğrenmek gerekir" dedi. Bendeniz de kendisine bu konuda bir şey bilmediğimi, öğrendiğimde kendisine bildireceğimi ve aradaki dostluğa dayanarak hiçbir şeyi saklamayacağımı söyledim.

Binbaşının işgal konusunda dünkü kesin ifadesine rağmen bugünkü yumuşaklığının sebebini, bütün incelikleri gören yüksek dikkatinize arz etmeyi görev bilir ve bu hususta sözü uzatmayı gereksiz sayarım. Öyle anlaşılıyor ki, bunların düşüncesi, kongreyi Sivas'ta toplatmaya razı görünerek sayın kongre üyeleri ile sizi burada toplamak ve el altından hazırlıklarda bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten ve işgal mes'elesini de bir oldu bitti haline getirmekten ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezareti'nden aldığım şifreli telgraf da, başka şekilde yazılmış olmakla birlikte, nitelik bakımından hemen hemen aynı idi. İşte bendeniz her gerçeği gizli tutulmak istihamı ile efendimize arz ediyorum. Bundan sonra tutulacak yolun tayini size düşer. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve âdeta elle tutulacak derecede görünürde olduğunu bilip dururken, durumdan zâtîâflilerini haberdar etmemeyi ve dolayısıyla Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini arz etmemeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için zâtıdevletlerinden ve orada bulunan diğer sayın arkadaşlardan pek çok rica ederim ki, ikinci bir kongrenin toplanmasına mutlak bir ihtiyaç yoksa vazgeçilsin. Varsa, dört yandan işgali pek kolay olan Sivas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse, Erzincan'da toplanması çarelerinin araştırılmasını, memleketin selameti adına istiham ederim. Kolordu komutanı Salahattin Beyefendi de bu husustaki düşüncelerini ayrıca Kazım Paşa Hazretleri vasıtasıyla size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sivas milletvekili Rasim Bey de, eski Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi Hazretleri 'ne bu husustaki bilgi ve görüşlerini bildiren bir telgraf çekecektir. Elbette, okuduktan sonra, Hoca Raif Efendi Hazretleri' nin Ilıca'dan dönüşünde kendilerine yollamak lûtfunda bulunursunuz. İşte efendim durum bu merkezdedir. Herkesçe bilinen vatanseverliğinize karşı fazla rahatsızlık vermekten çekinir, cevabınızda vereceğiniz emrinizi beklerim efendim. İşte Rasim Bey'in telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı olduğu gibi arz edeceğim. Ertesi gün Heyet-i Temsiliye adına da aynı nitelikte uzun bir telgrafla vali yatıştırılmaya ve inandırılmaya çalışıldı. Ayrıca Kadı Hasbi Efendi'ye de dolaylı olarak bir telgraf çekildi. Kolordu Komutanı'na da gerektiği gibi yazıldı. Rasim Bey'e de endişeye kapılmaması için kendim yazdım.

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne
20/8/1919 Saat : 13.00

Verdiğiniz bilgilere ve yüksek düşüncelerinize özellikle teşekkürümü arz ederim. Mösyö Brunot ve arkadaşlarının bir gözdağı vermek için söyledikleri sözleri tamamiyle blöf olarak saydım. Sivas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele değildir; aylarca öncesinden dünyaca bilinen bir teşebbüstür. Gariptir ki, İstanbul da bulunan yetkili Fransız siyaset adamlarının da bana gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından girişilmekte olan teşebbüslerin pek haklı ve meşru olduğu, milletimizin istekleri kendilerine ve açıkça bildirildiği takdirde, bunları memnunlukla kabul ile gereğini yerine getireceklerine dair şimdiden yazılı güvence vermeye hazır oldukları şeklindedir. Mösyö Brunot'nun ikinci görüşmede ağız değiştirmesi ve yumuşaması, beni kazanma maksadına dayanabilir. Binbaşısı Brunot'nun dediği gibi Sivas'ın Fransız'lar tarafından beş gün içinde işgali o kadar kolay bir şey değildir. Zâtıdevletinizin hatırında olsa gerekir ki, İngilizler bu konudaki tehditlerinde daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler. Hatta sözde beni yıldırma için, bir tabur bile çıkardılar. Fakat, bu teşebbüse karşı, milletin sarsılmaz bir azim, iman ve ateşle karşı koyacağı gerçeği kendilerince anlaşıldıktan sonra, hem kararlarından vazgeçmeye hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle birlikte orada bulunan taburu da alıp götürmeye mecbur olmuşlardır. Sivas Kongresi'nde ele alınacak

hususlar da Erzurum Kongresi bildirisindeki maddelerden kolaylıkla anlaşılacağına göre, İtilaf devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmak gibi maksatlar asla söz konusu değildir. Burada şunu da arz edeyim ki, bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim, Benim için en büyük korunma yeri ve yardım kaynağı milletimin bağıdır. Kongrenin gereği, zaman ve toplanma yeri hakkında söz sahibi olmak, bendenizin şahsî hükmünün pek üstünde bir söz sahibi olan millet kararına bağlı bir durumdur. Yalnız, tahmin buyurulduğu gibi, Fransızların, kongre üyelerinin Sivas'ta toplanmasına taraftar görünerek, sonradan onları ele geçirme imkânını bulabilmesi bizce pek uzak kuruntulardandır. Bütün bu arz ettiklerimi Mösyö Brunot'ya aynen söylemeniz de hiçbir sakınca görmüyorum. Bu münasebetle Mösyö Brunot ve arkadaşlarına, milletimizi savunmak için, Erzurum Kongresi Bildirisi ile, bütün dünyaya olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki siyasî temsilcilerine de duyurmuş olduğu temel kararları uygulamakta hiçbir şekilde kararsızlığa düşmesine imkan bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Brunot bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö Brunot ve arkadaşları arasında söz konusu edilse bile, Fransız milletince kabul edilebileceğine ihtimal verilemez.

Milletvekili Rasim Bey' in, Raif Efendi Hazretleri ne olan telgrafını okudum. Korkmanın yeri olmadığını kendisine bildirilmesini rica ederim.

Gerek bendenize vermiş bulunduğunuz bilgi ve düşünceleri gerek Rasim Bey'in telgrafını Hey'et-i Temsiliye'ye olduğu gibi takdim edeceğim yalnız, Sivas Kongresi hakkındaki kesin karar ancak Hey'et-i Temsiliye'nin görüşmeleri sonunda belli olacaktır. Alınacak karar, yüksek şahsiyetinize elbette arz olunacaktır. Yalnız, bugün için istirhamım, Brunot'nun tehditlerinin halk arasında yayılıp maneviyatın bozulmasına engel olunmasıdır. Samimî saygılarımın kabulünü ve Sâlahattin ve Refet Beyefendi'lere selâmımın bildirilmesini istirham ederim. Muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen Cevap Üzerine Reşit Paşa'dan Alınan İkinci Telgraftır)

Bendeniz anlayabildiğim kadarını Efendimize arz etmekle vicdani görevimi yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ordu ve siyaset adamlarının görüşlerini ve zât devletlerine karşı vermiş oldukları sözlerin ne dereceye kadar güvenilebilir olduğunu kestirememekte haklıyım. Şüphe götürmez olan vatanseverliğiniz açısından vatanın kurtuluşu söz konusu olduğuna göre, iyice düşünerek tutulması gerekli yolun belirlenmesi Efendimize ve yüksek kongre hey'etinin orada bulunan sayın üyelerine düşer. Emirlerinizi yerine getireceğimizi arz ile derin saygılarımı sunarım, efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbakır ve Bitlis dolaylarındaki halkı aydınlatmak maksadıyla, oralarda ordu komutanı olarak bulunduğum sıralarda, bir kısmını şahsen tanıdığım birtakım ileri gelenlere özel mektuplar yazdım. Van, Bayezit ve yakınlarında bulunan bazı aşiret beyleri ile de ilişki ve bağlantılar kurdum.

ERZURUMDAN AYRILMA GEREĞİ

Nihayet, Efendiler, Ağustos içinde, her yerden bir takım temsilcilerin Sivas'a doğru yola çıktıkları ve kısmen Sivas'a gelmeye başladıkları anlaşıldı. Sivas'a gelen temsilciler tarafından bizim Sivas'a ne zaman hareket edeceğimiz sorulmaya başlandı.

Artık, Erzurum'dan ayrılmak gerekiyordu. Fakat, şimdiye kadar verdiğim bilgilerden anlaşılmıştır ki, Sivas Kongresi, Doğu ve Batı illeri ile Trakya'nın yani bütün bir memleketin birliğini sağlamak gayesini güdüyordu. Bu sebeple kongrede Doğu illerinin de temsilcileri bulunmak gerekirdi. Bu

illerden Sivas Kongresi için temsilciler seçtirmeye kalkışmak ise, uygulanması bakımından değeri olmayan bir düşünceydi. Erzurum Kongresi'ni yapan temsilcilerin, Sivas'a gönderilmesine kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, kendi illerinden yetki almış olan bu temsilcilerin daha genel bir gayeye yönelen yetkileri de yoktu. Bu bakımdan Erzurum Kongresi'nin, Sivas Kongresi'ne Doğu'daki seçim bölgeleri adına, bir temsilci hey'et gönderme yetkisini alamayacağı da belliydi.

Yeniden temsilci seçtirmeye kalkışmak pratik bakımdan ne kadar geçersiz idiyse, birtakım teorik fikir çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar geçersiz idi.

En basit ve çıkar yol, Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Temsil Hey'eti'ni Sivas'a götürüp kongreye katmaktan ibarettir.

Üyelerden Mutki aşiret reisinin Mutki dağlarından çıkmaktan korktuğunu bildirdim. Siirt milletvekili Sadullah Bey de ortada yok.

Servet ve İzzet Bey'ler kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de özür diliyor.

Yolumuz üzerinde, Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Bey'leri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi'ye bizimle birlikte gelmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet, Hey'et-i Temsiliye üyeleri olarak Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğum Bekir Sami Bey ile beş kişi olduk. Sivas kongresi'ne katılan temsilcilerin ellerindeki kartları inceleme gereği duyulduğu, zaman, ben, orada şöyle bir belge hazırladım ve altına Hey'eti Temsiliye'nin mührünü bastım.

"Hey'et-i Temsiliye'den :

Mustafa Kemal Paşa

Rauf Bey

Ulemadan Raif Efendi

Şeyh Fevzi Efendi

Bekir Sami Bey

Yukarıda adları yazılı şahıslar, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmiştir. (Mühür)

Efendiler, Erzurum'dan ayrıldığımız tarih 29 Ağustos 1919'dur.

SİVAS YOLUNDA

Amasya'dan Erzurum'a gelirken, Sivas'ta küçük bir hikâyeye konu olan olay hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurum'dan Sivas'a giderken de buna benzer küçük bir durumla karşılaştık.

Erzincan'dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı'nın girişine gelir gelmez, bazı Jandarma erlerinin ve subaylarının heyecanlı ve telâşlı bir şekilde otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Durumu açıkladılar : "Dersim Kürtleri 'boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez."

Bir subay, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince tertibat alacak, hücum edecek ve eşkiyayı püskürterek yolu açacakmış.

Pek iyi ama, bu eşkiyanın kuvveti nedir? Neresini nasıl tutmuş? Ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?

Bu sorunlar çözülmünceye kadar, geri Erzincan'a dönmek ve kimbilir nice günler beklemek gerekir. Bizim ise, işimiz pek aceleydi. Ben Erzurum ile Sivas arasındaki yolu belli bir zamanda katedip kararlaştırılan günde Sivas'ta bulunamazsak, şurada veya burada şu veya bu sebeple korkup kaldığım, Sivas'ta ve başka yerlerde duyulursa, panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yoktu. Yalnız ufak bir tedbir almayı uygun buldum.

Hafif makinalı tüfeklerle silâhlanmış olan fedâkâr arkadaşlarımızdan birkaçını - şimdi bir alay komutanı olan Osman Bey ki Tufan Bey adıyla tanınmıştır. Bunların başında idi - bir otomobille kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek uzak mesafedeki ateşlere aldırış etmeyerek, otomobiller, şose üzerinde sür'atle ilerlemeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmayacak... Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapamış olan eşkiyaya rastlanırsa, hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız. Kalanlar tekrar kullanılabilir durumdaki otomobillere binerek ve sür'atle uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de buydu. . .

Bu tedbiri ve bu arzdaki hareketi yerinde ve emniyetli görmeyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı, bazı propadganda ve tertiplere giriştiği bilinmekte idiyse de, açıklayayım ki, ben, önce, boğazın gerçekten tutulmuş olduğuna inanmadım. Bunu İstanbul Hükûmeti'ne hizmet edeceklerini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, sırf beni geri dönmeye mecbur etmek için kurulmuş bir plân olarak kabul ettim. İkincisi, eğer Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekları tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması bence çok muhtemeldi.

Özet olarak, yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a vardık. Halkın, şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

3' üncü Kolordu Komutanı olan Salâhattin Bey, Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen temsilcilerin yerleştirilmesinde, Hey'et-i Temsiliye için lise binasının ve kongrenin yapılacağı salonun hazırlanmasında, ayrıca her türlü tedbirin alınmasında, bir konukseverlik örneği verecek şekilde mükemmel çalışmışlardır.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. 7 Temmuz 1919 tarihli genelgemiz uyarınca, kendi bölgesi olan 3' üncü Kolordu bölgesinden ayrılmaması gerekir ve özellikle tam Sivas'ta kongre yapılacağı günlerde, orada bulunması uygun düşerdi. Haberleşme sonunda kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya "derhal ve mutlaka Sivas'a gönderilmesini" emrettim. 7 Eylül'de geldi ve Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak tarafımdan Kongre Hey'eti'ne takdim edildi.

Efendiler, bizden önce gelmiş olan temsilciler, gelişimizi beklerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırlık olarak bazı tasarılar kaleme almışlar.

Bizim gelişimizden sonra da bazı özel toplantılar ve görüşmeler yapılmış. Bu defa bazı kararlar da verilmiş. Müsaade ederseniz, çok karakteristik olduğu için bu noktayı açıklayayım :

SİVAS KONGRESİ AÇILIYOR

Sivas Kongresi, 1919 Eylülünün 4'üncü Perşembe günü saat 14.00 te açıldı. Öğleden önce temsilciler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Husrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir haber getirdi : Rauf Bey ve diğer bazı kimseler Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler. Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in böyle bir davranış içine girmesine asla ihtimal vermedim. Husrev Sami Bey'e itiraf edeyim ki, biraz ciddi olarak, böyle anlamsız sözleri bana getirmemesi uyarısında bulundum. Verdiği haberin aslı olmak imkân ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında, yanlış anlaşılmalara yol açabilecek sözler sarfedilmesinin doğru olmadığını da ekledim.

Efendiler, ben bu kongrede başkanlık meselesine önem vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir zatın getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu maksatla, bazı arkadaşların da düşüncelerini yolladım. Bu arada, kongre salonuna girmeden önce koridorda Rauf Bey'e rasladım. Kimi başkan yapalım? dedim. Rauf Bey, âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille : Sen başkan olmamalısın. dedi. Derhal Husrev Sami Bey'in verdiği haberin doğruluğuna inandım ve doğrusu üzuldüm. Gerçi, Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler vardı. Fakat onların nasıl kimseler olduklarını belirtmiştim. Bu defa en yakın arkadaşlarımla aynı zihniyeti açığa vurmaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e :Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana bildiriyorsun dedim ve cevabını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılmasından sonra ilk söz alan bir yüksek zatın kongre zaptına aynen geçmiş olan şu konuşmasını dinledik :

- Efendim, şimdi tabî başkanlık meselesi söz konusu olacak. Bendeniz başkanlığın birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere sıra ile yapılmasını ve üyelerin veya temsil edilen il ve sancak adlarının baş harfleri esas alınarak alfabe sırasına uyulmasını teklif ediyorum.

Efendiler, garip bir tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği ilin adı elif (A) ile başladığı gibi, kendi adının ilk harfi de (A) ile başlıyordu. Ben davet sahibi sıfatıyla bir konuşma yaparak kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık makamında bulunuyordum.

- Buna neden gerek duyuluyor, efendim? diye sordum.

Teklif sahibi : Bu şekilde işin içine şahsiyat karışmamış olacağı gibi, eşitlik ilkesine uyulduğu için dışarıya karşı da olumlu bir etki yapmış olur dedi.

Efendiler, ben, vatanın, teklif sahibi ile birlikte bütün milletin ve hepimizin bir felâket çıkmazında bulunduğumuzu gözönüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım teşebbüsleri, sonsuz güçlük ve engellere rağmen, maddî, manevî bütün varlığımla bir sonuca ulaştırmaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul'dan gelmiş ve tabî olarak işin içyüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir zatın diliyle, bana şahsiyattan söz ediyorlar.

Bu teklifi oya koydum. Çoğunlukla reddettiler. Başkan seçimini gizli oyla yaptırдыm. Üç olumsuz oya karşı, beni başkan seçtiler.

SİVAS KONGRESİNİN UĞRAŞTIĞI İŞLER

Sivas Kongresi'nin gündemini, Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildiri metinleri ile, bizden önce Sivas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra oluşturacaktı.

İlk açılış günü olan 4 Eylül ile, beşinci, altıncı günler yani üç gün, İttihatçı olmadığımızı ispat için yemin etmek gerektiğinden, yemin formülü hazırlamakla, Padişah'a sunulacak bir yazı yazmakla, kongrenin açılışı dolayısıyla gelen telgraflara cevap vermekle ve özellikle, kongre siyasetle uğraşacak mı uğraşmayacak mı konusunun tartışması ile geçti. İçinde bulunulan mücadele ve yapılan işler siyasetten başka bir şey değilken, bu son konuyu tartışmak, hayretle karşılanacak bir durum değil midir?

En sonunda, Kongrenin dördüncü günü asıl maksada geldik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Tüzüğü'nün metnini görüşerek hemen bir sonuca bağladık. Çünkü, Erzurum Kongresi'nin Tüzüğü'nde yapılması gereken değişiklikleri zaten hazırlamış ve gereken kimseleri de aydınlatmış bulunuyorduk.

Bununla birlikte, yapılan değişiklikler sonradan bazı itirazlara, anlaşmazlıklara, birçok yazışma ve tartışmalara yol açtığı için, değiştirilen noktaların önemli olanlarına işaret edeceğim :

1- Derneğin adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu.

2 - Hey'et-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder yerine Hey'et-i Temsiliye bütün vatanı temsil eder dendi. Mevcut üyelere altı kişi daha eklendi.

3 -Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, topyekün savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir yerine her türlü işgal ve müdahalenin özellikle Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine yönelmiş faaliyetin reddi konularında topyekün savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir denildi.

Bu iki cümlede anlam bakımından elbette büyük fark vardır. Birincisinde İtilâf Devletlerine karşı düşmanca tavır alma ve direnmeden söz edilmiyor. İkincisinde bu husus açıklık kazanıyor.

4 - Tüzüğün dördüncü maddesinde yer alan konu oldukça tartışmalı geçti. Madde şuydu :

Osmanlı Hükûmeti'nin yabancı devletlerin baskısı karşısında, buraları (yani Doğu illerini) bırakmak ve ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa, alınacak idarî, siyasî, askerî tedbirlerin tayin ve tespiti yani geçici bir vekalet kurma konusu.

Sivas Kongresi Tüzüğü'nün bu maddesindeki buraları yerine yurdumuzun her hangi bir parçasını bırakmak ve ilgilenmemek şeklinde daha geniş ve genel bir kayıt kondu.

AMERİKAN MANDASI İÇİN PROPAGANDALAR AMERİKAN MANDASI İÇİN PROPAGANDALAR

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında sözünü ettiğim muhtıra ele alındı. Bu muhtırada başlıca Amerikan mandası üzerinde duruluyordu.

O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı kimseler Amerikalı Mistez Brown (Bravn) adında bir gazeteciyi de Sivas'a getirmişlerdi.

Bu konu üzerinde kongrede geçen görüşmelere yer vermeden önce,yüksek hey'etinizi yeterince aydınlatılmak için, bazı, ön bilgiler arz edeyim. Bu bilgiler, Erzurum'dan beri başlayan bazı haberleşmelerden daha iyi anlaşılacağı için, onları olduğu gibi sunacağım :

Güvenlikle ilgili ve çok ivedi Amasya, 25/26.7.1919

Erzurum'da 3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1-Mustafa Kemal Paşa'ya özel : Bu gün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileri ile uzunca bir süre görüşmek şerefine eriştim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunarlar. Kendisi aşağıdaki düşüncelerini arz etmeliğimi rica etmiştir.

2 - Bağımsızlık, elbette istenir ve tercih edilir. Ancak, tam bağımsızlık istediğimiz takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir. Şu halde, iki üç ili içine almaktan ibaret olacak bağımsızlığa, vatanımızın bütünlüğünü garanti altına alacak yabancı bir devletin himayesi (mandaterlik) elbette tercih edilir. Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluğumuz ve dışarıdaki temsil hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla, belirli süre için Amerika mandasını istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm şekli olarak kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisiyle görüştüm. Birkaç kişinin değil, bütün bir milletin sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar çerçevesinde Wilson'a, Senato'ya ve Amerikan Kongresi'ne başvurulmasını teklif etti :

a) Adil bir hükümetin kurulması,

b) Öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi,

c) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması,

d) Gizli anlaşmaların kaldırılması

e) Bütün Osmanlı ülkesini sınırları içine alacak şekilde, Amerikan Hükûmeti'nin bizi kumandası altına almayı kabul etmesi.

3 - Bundan başka kongremizin seçeceği bir hey'eti, Amerika'ya bir zırlı ile göndermeyi de temsilci üzerine almıştır.

4 - Bekir Sami Bey, daha bir iki gün buralarda kalacağından, her türlü emir ve talimatın benim aracılığımla gönderilmesini, özellikle Sivas Kongresi'nin ne zaman toplanacağını ve kendilerinin o güne kadar nerede beklemesinin uygun olacağını bildirilmesini istirham eylemekte olduğum.

5' inci Kafkas Tümeni Komutan Vekili Arif

Şifre İvedi ve kişiye özel Erzurum

Amasya'da 5' inci Tümen Komutanlığına

1- Şimdi Amasya'da bulunan eski Vali Bekir Sami Beyefendi'ye özel : Zâtiâflerinin telgrafından çok yararlandık, Toplanmış bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Kongresi hemen her tarafta kendi memleketleri halkınca etkili,hatırı sayılır ve söz sahibi olarak tanınmış kimselerden kurulmuş yetkili bir hey'et durumundadır. Bu kongrede, şimdiye kadar yapılan görüşmelerde, devlet ve milletin istiklâlinin bölünmezliği ısrarla savunulmaktadır. Bu bakımdan, bizce de daha şartları ve niteliği belirsiz olan bir Amerika mandaterliğinden kongrede doğrudan doğruya söz edilmesi pek sakıncalı olacağından, zâtiâflerinin İstanbul'da temasta bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelere dayanarak aşağıdaki noktaların açıklanmasını ve bizleri hemen aydınlatmanızı özellikle rica ederiz. Bundan önce de doğrudan doğruya İstanbul'dan gelen bu konudaki bilgiler şüpheli görüldüğünden, aynı esaslar çerçevesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1919 tarihinde Sivas'ta Refet Bey vasıtasıyla İstanbul'dan alınan bilgilerde de yine şüpheli noktalar bulunduğundan, oradan da şartlar hakkında kestirmeden açıklama istenmiştir.

a) Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, buyuruluyor. Bu görüşün kaynağı nedir?

b) Vatanın bütünlüğünden maksat, memleketin bütünlüğü mü, yoksa hakimiyet hakları mıdır?

c) Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluğumuz ve dışarıdaki temsil edilme hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla mandaterlik istemeyi en yararlı bir çözüm olarak kabul buyuruyorsunuz, Ancak, temsilcinin ileri sürdüğünü bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil birbiri ile çelişmiş görünüyor.Çünkü, meşruluğumuz eskiden olduğu gibi devam ettiği takdirde, hükûmet, yasama gücünün güvenine sahip ve denetimine tâbî bir hey'etten ibaret olur ki, artık bu hey'etin kuruluşunda Amerika'nın müdahalesi ve etkisi olamaz. Bu durumda ya meşruluk devam edecektir ve Amerika'dan âdil bir hükûmetin kurulmasını istemeye gerek yoktur. Yahut da, istendiğine göre, meşruluğun devamı sözden ibaret kalır.

d) Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat nedir? İlk anda hatırıma gelen, memleketin her tarafında Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar okul açmışlardır ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu durum karşısında Osmanlı ve İslâm ve öğretim ve eğitiminin yayılması ve genelleştirilmesi ile bu teşebbüs nasıl bağdaştırılacaktır.

e) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de önemlidir. Patrikhanelerin imtiyazları devam ederken bunun farklı yanı ve anlamı nedir?

f) Temsilcinin beşinci madde olarak sözünü ettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırları ne demektir? Yani savaştan önceki sınırlarımız mıdır? Eğer bu deyim içinde Suriye ve Irak da varsa, Anadolu halkı Arabistan adına mandaterlik isteğine hak ve yetkisi olabilir mi?

g) Bugünkü hükûmetin politikası nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik politikası güttükleri anlaşılıyor. Aralarındaki fark nedir? Hükûmet Amerikan mandası için ne düşünüyor? Yani buna eğilimli mi, yoksa isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini bıraktılar? Amerikalılar mandayı almaya ne dereceye kadar yatkın ve isteklidirler?

2 - Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nin sonucuna bağlıdır. Bununla ayrıca uğraşmaktadır.. Yüksek şahsiyetlerinin bunu beklemek üzere ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur. Saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgili Amasya, 30.7.1919

İvedi

3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1-Mustafa Kemal Paşa'ya özel; Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur :

a) Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok bölgeye ayrılacağı ve birkaç mandaya tabi tutulacağımız Dörtler Komisyonu'nca kararlaştırılmıştır.Bu bakımdan ve buna engel olmak için, Amerikan temsilcisi, bir manda istemenin en uygun olacağını söylemiştir.

b) Yalnız hakimiyet hakları söz konusudur; yurt bütünlüğümüzün korunması temel ilkedir.

c) Amerika'dan herhangi şekilde bir hükümet istemeyeceğiz. Amerika'ya adil bir hükümet kuracağımız konusunda güvence vereceğiz. Anayasamızın hükümleri yürürlükte kalmak, Hanedan'ın her türlü hüküm sürme haklarına dokunulmamak ve korunmak, eskiden olduğu gibi

dışarıda temsilcilerimiz bulunmak şartıyla,Amerikan Hükûmeti'nin mutluluğumuza ve gelişmemize yardımcı olmasını isteyeceğiz. İsteyeceğimiz manda şekli budur.

d) Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat Amerikan okullarının köylerimize kadar girmesine izin vermek değil, millî ve islâmî öğretim ve eğitimi yaymaya ve genelleştirmeye çalışacağımız konusunda kendilerine söz vermekle birlikte yardımlarını istemektir. Mandaterliği Amerikan misyonerlerine değil Amerikan Hükûmeti'ne vermek istiyoruz.

e) Din ve mezhep hürriyeti esasen dinî ve islâmî ilkelerimizin gereğidir;Amerikan kamuoyu bu gerçeği bilmediği için, kendilerine bu konuda güvence vermek istiyoruz. Temsilcinin sözünü ettiği sınırlar savaştan önceki sınırlarımızdır.Suriye ve diğer memleketler üzerinde bizim mandaterlik isteğine yetkimiz olup olmaması kongrece çözülecek bir sorundur. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerikan hey'etleri halk oyuna başvurdular. Suriye ve Filistin'de bağımsız bir Arap hükûmeti kurulmasını istemekle birlikte, Amerikan mandasını ötekilerden daha üstün tuttuklarını gösterdiler.

f) Bugünkü hükûmet daha yeni kurulduğundan politikası belli değildir. Ancak, daha önceki hükûmetlerin siyasetleri güçsüzlük ve İtilâf kuvvetlerinin her emrine boyun eğmekti. Tefvik Paşa, Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile geri dönmüştür.Amerika, Ermenistan hükûmeti belli olmadan yalnız oralarda dolaşan heyetlerinin verdiği raporlara göre, büyük bir Ermenistan'ın kurulmasına maddî olarak imkân bulunmadığı görüşündedir. Manda konusundaki ayrıntılı bir rapor posta ile gönderilmek üzeredir.

g) Şimdilik tarafınızdan yapılacak tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat ile ilçelerde gerekli tebliğlerde bulunmakta ve bunların iyi sonuçlar vereceğini ümit etmekteyim. Hepinize saygılarımı sunarım, efendim.

5' inci Tümen Komutanı

Arif

şifre Erzurum, 1.8.1919

Kişiye özel

Amasya'da 5' inci Tümen Komutanlığı'na

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ılaştırılması ve cevabının acele olarak alınması rica olunur.

Bekir Sami Beyefendi'ye Özel:

İlgi : 3.7.1919.

Amerikan mandası hakkındaki son açıklamalarınızı öğrendik. Bu şartlara göre aslında korkulacak bir şey olmamak lâzım. Bununla birlikte daha bir nokta hakkındaki yüksek görüşlerinizi de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar elverişli şartlar ileri sürülmesine yatkın bulunacak olan Amerikan Hükümeti, böyle bir mandaterliği kabul etmesine yani buna katlanmasına karşılık,Amerika adına ne gibi yarar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına elde edecekleri sonuç nedir? Bu konudaki yüksek düşünce ve bilgilerinizle de bizi aydınlatmanızı acele bekleriz, efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3.8.1919

3' cü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur :

Mustafa Kemal Paşa'ya Özel : Amerikalılarla şimdiye kadar yapılan görüşmeler tabiatıyla hep özel bir şekilde olmuş ve sırf bir varsayımdan ibaret kalmış olduğu için, mandaterliklerin her iki tarafa yükleyeceği şartlar üzerinde durulmamıştır. Mümkünse, hazırlıklara başlanarak Sivas Kongresi'nin bir an önce açılması gereğini özet olarak arz ederim.

Kurmay Yarbay Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Saygıdeğer Efendim,

Memleketin siyasî durumu en son kertesine geldi. Kendimize bir yön çizebilmek için, Türk milletinin zararını atıp olumlu bir durum alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış durum İstanbul'da şöyle görünüyor :

Fransa,İtalya, İngiltere, Türkiye'nin mandaterlik meselesini Amerikan Senatosu'na resmen teklif etmiş olmakla birlikte, Senato'nun bu teklifi kabul etmemesi için bütün güçlerini kullanıyorlar. Taksimden pay kaçırmak elbette işlerine gelmiyor.

Suriye'de aradığını bulamayan Fransa, zararını Türkiye'den kapatmak istiyor. İtalya namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk'ün birliğini, çağdaşlaşmasını, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecekte bile istemiyor. Yeni imkân ve görüşlerle ;tamamen çağdaş ve kuvvetli bir Müslüman - Türk hükûmeti başında hilâfet de olursa, İngiltere'nin elindeki müslüman esirleri için kötü bir örnek olur. İngiltere Türkiye'yi bütünü ile ele geçirebilse, kafasını kolunu koparır, birkaç yılda sadık bir sömürge durumuna sokar. Buna, memleketimizde en başta ve özellikle dinî sınıflar çoktan taraftardılar. Fakat bunu Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olamayacağından taraftar olamaz. Fakat, Türkiye'yi bütün olarak korumak gereği duyulursa, yani bölüşmenin büyük askerî fedakârlıklarla yapılabileceğini anlarsa Lâtinleri sokmamak için Amerikan görüşünü tutar ve destekler.Nitekim İngiliz siyasetçileri arasında zaten bu görüşe eğilimli olanlar vardır. Morisson (Morison) gibi ünlü kimseler Amerika'nın Türkiye'de manda kurmasını istiyorlar.

Başka bir çözüm yolu da, Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve hele İstanbul'dan yoksun bıraktıktan sonra, eski Kapitülasyonları ve boğulmaya mahkûm iç sınırlarıyla başbaşa bırakmak.

Biz İstanbulda, kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere geçici bir Amerikan mandasını Kehven-i şerolarak görüyoruz. Dayandığımız noktalar şunlardır :

1- Aramızda, hangi şartlar altında olursa olsun, Hristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı vatandaşı olma haklarından yararlanacaklar hem de dışarıda bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, sürekli olarak müdahaleye yol açacaklar ve zaten göstermelikten ibaret olan bağımsızlığımızdan azınlıklar adına her yıl bir parça daha kaybedeceğiz.

Güçlü bir hükûmet ve çağdaş bir idare kurulabilmesi için, patrikhanenin siyasî imtiyazla, azınlıkların kuvvetli devletler vasıtasıyla yaptıkları sürekli tehditler ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu başaramayacaktır.

2 - Birbirini yok eden, çıkar sağlama, hırsızlık, macera ve şöhrat için yaşayanların hırsını doyuran bu hükûmet anlayışı yerine, milletin refah ve kalkınmasını sağlayabilecek, halkı ve köyleri, sağlığı ve zihniyeti ile çağdaş bir halk durumuna getirebilecek bir hükûmet anlayış ve uygulamasına ihtiyacımız var.Bunun için gerekli olan paraya uzmanlığa ve kudrete sahip değiliz. Siyasî dış

borçlar, siyasî esareti artırıyor. Taraf tutma, cahillik ve çok konuşmaktan başka olumlu bir sonuç veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti kurulmasını yararlı gören Filipin gibi vahşî bir memleketi, bugün kendi kendini idareye muktedir çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi, her ferdi öğrenimi ve zihniyetiyle gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi, ancak yeni dünyanın kabiliyeti yaratabilir.

3 - Yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki rekabetlerini ve kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan daha güçlü bir elde bulabiliriz.

4 - Bugünkü oldu bittileri ortadan kaldırmak ve davamızı sür'atle dünyaya karşı savunabilmek için, gerekli güce sahip bir devletin yardımını istemek lâzımdır. Yayılma siyaseti güden Avrupa'nın başvurduğu binbir yol ve alçakça siyasetine karşı böyle bir vekil olarak Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Doğu Meselesi'ni de Türk Meselesi'ni de gelecek için kendimiz çözümlenmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı, bir an önce istememiz gereken Amerikan mandası da, elbette sakıncasız değildir. Haysiyetimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız, bazılarının düşündüğü gibi, Amerika'nın resmî sıfatında dinî eğilim ve taraf tutma yoktur. Hristiyanlara para verecek misyoner kadın Amerika'sı, Amerika'nın yönetim mekanizmasında bir yer tutmaz. Amerika'nın yönetim mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. O, türlü cins ve mezhepten insanları çok uyumlu ve kaynaşmış olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Doğu'da mandaterlik yapmak Avrupa'da başına dert açmak niyetinde değildir. Fakat onların onur meselesi yaptıkları şey, yöntemleri ve idealleri ile Avrupa'dan daha üstün bir millet olmak iddiasıdır. Bir millet içtenlikle Amerikan milletine başvurursa, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin yararına nasıl bir idare kurduklarını göstermek isterler.

Amerikan resmî mahfillerinin önemli şahsiyetleri arasında epey lehimize bir hava oluştu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok hatırı sayılı Amerikalı, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı temsil eden resmî ve gayrî resmî Amerikan görüşünün altında yatan gizli düşünce şudur : Türkiye'yi parçalamamak, eski sınırları içinde bir bütün halinde olduğu gibi korumak şartıyla genel ve tek bir mandaya bağlamak. Suriye, Amerikan Komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Suriye'nin bu isteği Amerika'da çok iyi karşılanmıştır.

Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya niyetli görünmüyor. Eğer mandayı alırlarsa, bütün milletleri eşit şartlar altında bir memleket evdâdı olarak kabul edip alacaklarını önemli çevrelerden haber aldım.

Ne var ki, Avrupa, mutlaka bir Ermenistan meselesi ortaya çıkarmak - özellikle İngiltere - Ermenilere tavizler vermek istiyor. Amerikan kamuoyunda zulüm görmüş Ermeniler adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim fikir adamlarını düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmî Bey gibi, hattâ millî birliğe şekil veren diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir çözüm yolu tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki mücadeleyi dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler, bunun Hristiyanları öldürmek, İttihatçılar getirmek için yapılan bir hareket olduğu düşüncesini Amerika'ya elbirliği ile benimsetmeye çalışıyorlar.

Her an bu Millî Mücadele'yi durdurmak için kuvvet gönderilmesi tasarlanıyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî Mücadele sür'atle ve olumlu isteklerle kendini ortaya koyarsa ve

Hristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok önemli çevreler garanti ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar, Amerikan komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ, kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi de belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvâımızda bize yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, bölüşülme ve çözülme korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta birleştiğimiz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş görüşlü bir iki kişi belki kurtarabilir. Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir. Gelecek için kalkınma ve birlik savaşı açmaya mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin düşünce ve medeniyet savaşında kaç tane şehidi var. Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından, yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Sizin, Rauf Bey kardeşimizle birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başınıza dua ederim. Millî dâvâda canıyla başıyla çalışanlar arasında, sade bir Türk askerinin alçak gönüllülüğü ile, sizinle birlikte olduğumu ifade ederim. 10.8.1919

Halide Edip

Afyonkarahisar 13.8.1969

15' inci Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya özel : İstanbul'daki çeşitli partilerin birleşerek Amerika hey'etine verilmek üzere aldıkları kararlar aşağıda arz olunur :

1- Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırları üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir toprak parçası vermeye Doğu illerindeki Türklerin ve orada iş başında bulunan büyüklerin, bu bölgenin gelecekteki refahını ve serbestçe gelişmesini düşünerek razı olabilecekleri görüşünde olduklarını, yalnız bu görüşlerini, oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmaları ve Kürtlerin de Ermenilere toprak verme düşüncelerine kesinlikle karşı bulunmaları dolayısıyla açığa vurmamak istemediklerini ve hattâ açığa vursalar bile, oradaki Türk çoğunluğunun, aşağıdaki şartların yerine getirileceği konusunda kendilerine güvence verilmedikçe bu düşüncede Kürtlerden ayrılmayacaklarını zannettiklerini tespit etmiştir. Şöyle ki Birincisi, Türk ve Kürt çoğunluğunun ve aralarındaki diğer azınlıkların yaşadıkları toprakların bütünlüğü; ikincisi, Türk bağımsızlığının tam olarak tanınması ve fiilen garanti edilmesi; üçüncüsü, Türkiye'nin çağdaş medeniyete ulaşabilmesi için serbestçe gelişmesine engel olan kayıtların kaldırılmasıyla Wilson prensiplerinde vadedildiği üzere, bağımsızlıklarından ve haklarından en güvenli bir şekilde yararlanmasına imkân verilmesi; dördüncüsü, bu hususlarda ve Türklerin gelişmelerinin çabuklaştırılmasında Amerika'nın bize yardımcı olacağını, Cemiyet-i Akvam 'a karşı üstlenmesi.

2 - Boşaltılacak topraklardan çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin gönderildikleri yeni topraklarda derhal yerleştirilmeleri ve bu topraklardan hemen yararlanmalarını sağlamak için Amerika'nın yardım etmesi.

3 - O çevrede ve özellikle Erzincan ve Sivas arasında yoğun olarak bulunan Ermeniler'in yine Ermenistan sınırları içine gönderilmelerinin sağlanması.

4 - Ermenistan adına ve hesabına gerçekleşmesini muhtemel gördüğümüz toprak verme durumu, bağımsız bir Ermenistan adına değil, ancak büyük ve medenî bir devletin mandası altında gelişecek çağdaş bir devlet adına olacaktır. Çünkü, bugünkü Ermenistan'a toprak bırakmak, Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya derdi açmak demek olduğu gibi, Kafkasya için de bir gaile çıkarmak demektir.

5 - Bütün bunlar tartışılabilir bir "teklif" niteliğindedir. Ancak, bunların kesin bir şekil alabilmesi, memleketteki hey'etlerle temas kurmaya bağlı ise oraya Amerikan hey'etinden birinin gönderilmesi şarttır.

6 - Ve en son olarak konunun kanunî ve meşru bir şekle sokulması için Osmanlı Millî Meclisi'ne götürülmesi tabiidir.

12'nci Kolordu Komutanı

Salâhattin

Şifre Erzurum, 21.8.1919

Kişiyeye özel

12' nci Kolordu Komutanlığı'na
20' nci Kolordu Komutanlığı'na
(Yalnız 12'nci Kolordu). İlgî : 13.8.1919.

İstanbul'da çeşitli partilerin Amerikan Komisyonu'na verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Hey'et-i Temsiliye'mizce son derece üzüntü ve esefle karşılandı. Çünkü, birinci maddede Ermenistan'a Doğu illerimizden toprak verilmesi söz konusu olmaktadır. Oysa, ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına yazılmasının, bugün için uygulamada mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve öcalma duygusunun dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile iller içinde yoğun olarak yerleştirilmelerini tehlikeli göstermektedir. Bu bakımdan, suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine gösterilecek en büyük kolaylık, adaletli ve eşit şartlar altında vatanlarına dönmelerini kabulden başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede, Erzurum ve Sivas arasında yoğun bir Ermeni topluluğu bulunduğu hayali, bilgisizlik ve vukufsuzluktan başka birşey değildir : Harpten önce bile, buralarda oturanların büyük çoğunluğu Türk, birazı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı da Ermenilerden ibaretti. Bugün artık varlığından söz edilecek sayıda Ermeni yoktur. O halde, bu gibi dernekler yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak isterlerse, hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretleri'nin barış hazırlıkları dolayısıyla yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun başvurmak zahmetinden kaçınmamalıdır. Bu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgili Ankara, 14.8.1919

3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1- Mustafa Kemal Paşa'ya (özel) : İstanbul'a gönderilmek üzere yazmış olduğunuz son cevaplarınız, yerine ulaştırılmış ve buna cevap olarak basılı bir raporla, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok şahsiyetin düşüncelerine uygun olan Kara Vasıf'ın yani Cengiz'in ve Halide Edip Hanım'ın görüşlerinin yer aldığı uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile özetlenerek arz edileceği gibi, asılları da Sivas'a gönderilecektir. Bunların hepsinde bir yardıma ihtiyaç duyulduğu ve bu yardımın Amerika tarafından yapılmasının en az zararlı yol olarak kabul ve uygun bulunduğu şeklinde bir gerekçe ileri sürülmektedir. Basılı rapor, Câmi, Rauf, Ahmet, Reşit Hikmet, Reşit Sadi Bey'ler ile Halide Hanım, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün parti ve derneklerin düşünceleri yoklandıktan sonra büyük çoğunluğun görüşüne göre düzenlenmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak gerekmiştir. Amerikalıları oyalayarak hareketleri geciktirilmeye çalışılmıştır. Kongre hemen kesin bir karar verebilir mi? sorusuyla Amerikalılar bu düşünceyi benimsediklerini hissettiriyorlarmış. Kongrenin toplanmasını çabuklaştırmanız rica olunur.

20' nci Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Bu telgrafta sözü edilen uzun mektuplar günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Birbirine ekli olan o şifrelerden biri de şuydu :

Güvenlikle ilgili

Kişiye özel Ankara,17.8.1919

3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım Beyefendi'ye
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne(özel):16.7.1919 tarih ve 880 sayılı şifrenin dokuzuncu maddesinin ekidir :

Kara Vasıf'ın 10 numaralı madde hakkında ek olarak verdiği bilgi :

1- Bir yardım şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Doğu İlleri Kongresi, Millî Kongre, bir istek gibi telgrafla hükûmetimize bildirirse, Wilson'un Amerikan Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak noktası olacaktır. İstanbul'da pek çok aydın bu görüşten yanadır ve böyle bir şey hazırlıyorlar. Eğer Anadolu da yaparsa yararlı olur diyorlar. Böyle olursa, Amerika'nın mandasından yararlanarak öteki alçak düşmanları memleketimizden çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak mümkün olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle suçluyorlar. Yani hükûmeti aşağılayıp milletimizi de horluyorlar. Temsilcilerine İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları.... sonra diyorlar ki, Avrupa'nın yapmaya cesaret edemediğini siz kabul ediyorsunuz. Söz gelişi,Avrupa büyük bir Ermenistan kurulmasını düşünmüyor. Sizin sadrazam, Toros'tan sınır veriyor, Ermenistan istiyor. Oysa, şimdiye kadar Amerikan komisyonlarından hiçbirisi bile, buna olabilir demedi. Bütün raporlara göre, Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan kurmak şöyle dursun, muhtar ve bölgesel idareler bile oluşturmak mümkün değildir. Nüfusları yok, toprakları yok. Bu yönetim müthiş bir askerî kuvvete dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz, Amerika bu lütfu yapamaz. Öteki devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki, oraları zaptetsinler ve barış yapsınlar, Bu da mümkün değil, Rekabet bunu engeller.İşte İstanbul'un haberleri. Orada iyice düşünülün : Epeyce zaman vardır. Amerikan Kongresi hemen hemen Wilson'u dinlemek üzeredir.

2 - İstanbul'da büyük çapta temaslar var. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir emir verir mi? Yoksa İstanbul'un karar ve çalışmalarını benimser mi? Bu çalışmaların amacı, milletin birliği, vatanın bütünlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir emir vermezse ve kendisi hemen oradan Amerikalılar, İngilizler ve diğer yabancılarla temasa geçmezse, tabîî burada faaliyet devam edecektir. Belki; ters bir sonuç ortaya çıkabilir. Buna dikkati çekerim. Bu rolü, siyaseti çok daha iyi yürüten bir Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesine ve kuvvetine dayanmak ise , onun sözleri, demeçleri, tavır ve hareketleriyle tutum ve söz olarak yalanlanmış.

3-Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü davranışını sürdürüyor. Sadık Bey'in en gözde bendelerinden olan bu şahsın bir mevki sahibi olmaması için ne yapılacağı düşünülüyor.

20' nci Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Kara Vasıf Bey'e bildirilmek üzere verilen cevap şuydu :

Şifre Erzurum, 19.8.1918

Kişiye özel ve ivedi

20' nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne
İlgi :17.8.1919

1- Sözü edilen Amerikan mandasının nasıl bir yardım sağlayacağını dikkatli bir incelemeden geçirilmesi ve millî gayemiz açısından bir yararı olup olmayacağını da hesaplanması pek önemlidir. İstanbul'da çalışan grubun gayesi milletin birliği, vatanın bütünlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi noktasında toplanmış gösterildiğine göre, Amerikan mandasını kabul durumunda bu gaye korunmuş olabilir mi?

2 - Millî isteklere bağlı kalmayan ve onlara uygun düşmeyen kararlar, hiçbir zaman milletçe kabul edilemeyeceğinden, milletimizin ve vatanımızın alinyazısını tayinde, millî vicdana tercüman olmaktan ibaret bulunan görevimizi tam olarak yerine getirebilmek için, millî isteğin odaklaşarak tek bir hedefe yönelmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan dolayıdır ki, tarafımızdan yabancılarla olan temas ve ilişkilerin, kongrenin kararlarına uyularak millet adına yapılmasını tercih etmekteyiz. Tanrı'ya şükür, yurdumuzdaki millî akımın pek çok gelişmekte, kökleşmekte ve güçlenmekte oluşu, bizleri sürekli olarak bu noktaya doğru çekiyor ve davet ediyor.

3 - Şurası da gözönünde tutulmalıdır ki, memleket ve milletin alinyazısı üzerinde Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükûmet, ancak millî hâkimiyet ilkesini kabul ve milli bir meclis'in varlığını benimseyerek ona dayanmayı gerekli sayan bir hükûmettir. Bu takdirde, İstanbul Hükümeti'ni oluşturacak şahısların da mutlaka bu vasıfları taşıması gerekir.

Burada bizce olduğu gibi oradaki çalışmalarınız da bu amacın sağlanmasına yönelmelidir.

4 - Yakında kongre kararlarını öğreneceksiniz. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Bi küçük bilgi daha vereyim. Sivas'a gelmiş olan gazeteci Mister Brown(Brown) ile bizzat görüşmeyi uygun gördüm. Karşısındakini kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç.

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında sözünü ettiğim muhtıra ele alındı. Bu muhtırada başlıca Amerikan mandası üzerinde duruluyordu.

O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı kimseler Amerikalı Mistez Brown (Bravn) adında bir gazeteciye de Sivas'a getirmişlerdi.

Bu konu üzerinde kongrede geçen görüşmelere yer vermeden önce,yüksek hey'etinizi yeterince aydınlatılmak için, bazı, ön bilgiler arz edeyim. Bu bilgiler, Erzurum'dan beri başlayan bazı haberleşmelerden daha iyi anlaşılacağı için, onları olduğu gibi sunacağım :

Güvenlikle ilgili ve çok ivedi Amasya, 25/26.7.1919

Erzurum'da 3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1-Mustafa Kemal Paşa'ya özel : Bu gün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileri ile uzunca bir süre görüşmek şerefine eriştim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunarlar. Kendisi aşağıdaki düşüncelerini arz etmekteğini rica etmiştir.

2 - Bağımsızlık, elbette istenir ve tercih edilir. Ancak, tam bağımsızlık istediğimiz takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir. Şu halde, iki üç ili içine almaktan ibaret olacak bağımsızlığa, vatanımızın bütünlüğünü garanti altına alacak yabancı bir devletin himayesi (mandaterlik) elbette tercih edilir. Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluğumuz ve

dışarıdaki temsil hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla, belirli süre için Amerika mandasını istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm şekli olarak kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisiyle görüştüm. Birkaç kişinin değil, bütün bir milletin sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar çerçevesinde Wilson'a, Senato'ya ve Amerikan Kongresi'ne başvurulmasını teklif etti :

- a) Adil bir hükümetin kurulması,
- b) Öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi,
- c) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması,
- d) Gizli anlaşmaların kaldırılması
- e) Bütün Osmanlı ülkesini sınırları içine alacak şekilde, Amerikan Hükûmeti'nin bizi kumandası altına almayı kabul etmesi.

3 - Bundan başka kongremizin seçeceği bir hey'eti, Amerika'ya bir zırlı ile göndermeyi de temsilci üzerine almıştır.

4 - Bekir Sami Bey, daha bir iki gün buralarda kalacağından, her türlü emir ve talimatın benim aracılığıyla gönderilmesini, özellikle Sivas Kongresi'nin ne zaman toplanacağını ve kendilerinin o güne kadar nerede beklemesinin uygun olacağını bildirilmesini istirham eylemekte olduğu.

5' inci Kafkas Tümeni Komutan Vekili Arif

Şifre İvedi ve kişiye özel Erzurum

Amasya'da 5' inci Tümen Komutanlığına

1- Şimdi Amasya'da bulunan eski Vali Bekir Sami Beyefendi'ye özel : Zâtiâflerinin telgrafından çok yararlandık, Toplanmış bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Kongresi hemen her tarafta kendi memleketleri halkınca etkili, hatırı sayılır ve söz sahibi olarak tanınmış kimselerden kurulmuş yetkili bir hey'et durumundadır. Bu kongrede, şimdiye kadar yapılan görüşmelerde, devlet ve milletin istiklâlinin bölünmezliği ısrarla savunulmaktadır. Bu bakımdan, bizce de daha şartları ve niteliği belirsiz olan bir Amerika mandaterliğinden kongrede doğrudan doğruya söz edilmesi pek sakıncalı olacağından, zâtiâflerinin İstanbul'da temasta bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelere dayanarak aşağıdaki noktaların açıklanmasını ve bizleri hemen aydınlatmanızı özellikle rica ederiz. Bundan önce de doğrudan doğruya İstanbul'dan gelen bu konudaki bilgiler şüpheli görüldüğünden, aynı esaslar çerçevesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1919 tarihinde Sivas'ta Refet Bey vasıtasıyla İstanbul'dan alınan bilgilerde de yine şüpheli noktalar bulunduğundan, oradan da şartlar hakkında kestirmeden açıklama istenmiştir.

a) Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, buyruluyor. Bu görüşün kaynağı nedir?

b) Vatanın bütünlüğünden maksat, memleketin bütünlüğü mü, yoksa hakimiyet hakları mıdır?

c) Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluğumuz ve dışarıdaki temsil edilme hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla mandaterlik istemeyi en yararlı bir çözüm olarak kabul buyuruyorsunuz, Ancak, temsilcinin ileri sürdüğünü bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil birbiri ile çelişmiş görünüyor. Çünkü, meşruluğumuz eskiden olduğu gibi devam ettiği takdirde, hükümet, yasama gücünün güvenine sahip ve denetimine tâbî bir hey'etten ibaret olur ki, artık bu hey'etin kuruluşunda Amerika'nın müdahalesi ve etkisi olamaz. Bu durumda ya meşruluk devam edecektir ve Amerika'dan âdil bir hükümetin kurulmasını istemeye gerek yoktur. Yahut da, istendiğine göre, meşruluğun devamı sözden ibaret kalır.

d) Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve geliştirilmesinden maksat nedir? İlk anda hatırıma gelen, memleketin her tarafında Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar okul açmışlardır ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu durum karşısında Osmanlı ve İslâm ve öğretim ve eğitiminin yayılması ve geliştirilmesi ile bu teşebbüs nasıl bağdaştırılacaktır.

e) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de önemlidir. Patrikhanelerin imtiyazları devam ederken bunun farklı yanı ve anlamı nedir?

f) Temsilcinin beşinci madde olarak sözünü ettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırları ne demektir? Yani savaştan önceki sınırlarımız mıdır? Eğer bu deyim içinde Suriye ve Irak da varsa, Anadolu halkı Arabistan adına mandaterlik isteğine hak ve yetkisi olabilir mi?

g) Bugünkü hükümetin politikası nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik politikası güttükleri anlaşılıyor. Aralarındaki fark nedir? Hükümet Amerikan mandası için ne düşünüyor? Yani buna eğilimli mi, yoksa isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini bıraktılar? Amerikalılar mandayı almaya ne dereceye kadar yatkın ve isteklidirler?

2 - Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nin sonucuna bağlıdır. Bununla ayrıca uğraşmaktadır.. Yüksek şahsiyetlerinin bunu beklemek üzere ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur. Saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgili Amasya, 30.7.1919

İvedi

3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1-Mustafa Kemal Paşa'ya özel; Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur :

a) Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok bölgeye ayrılacağı ve birkaç mandaya tabi tutulacağımız Dörtler Komisyonu'nca kararlaştırılmıştır.Bu bakımdan ve buna engel olmak için, Amerikan temsilcisi, bir manda istemenin en uygun olacağını söylemiştir.

b) Yalnız hakimiyet hakları söz konusudur; yurt bütünlüğümüzün korunması temel ilkedir.

c) Amerika'dan herhangi şekilde bir hükümet istemeyeceğiz. Amerika'ya adil bir hükümet kuracağımız konusunda güvence vereceğiz. Anayasamızın hükümleri yürürlükte kalmak, Hanedan'ın her türlü hüküm sürme haklarına dokunulmamak ve korunmak, eskiden olduğu gibi dışarıda temsilcilerimiz bulunmak şartıyla,Amerikan Hükümeti'nin mutluluğumuza ve gelişmemize yardımcı olmasını isteyeceğiz. İsteyeceğimiz manda şekli budur.

d) Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve geliştirilmesinden maksat Amerikan okullarının köylerimize kadar girmesine izin vermek değil, millî ve islâmî öğretim ve eğitimi yaymaya ve geliştirmeye çalışacağımız konusunda kendilerine söz vermekle birlikte yardımlarını istemektir. Mandaterliği Amerikan misyonerlerine değil Amerikan Hükümeti'ne vermek istiyoruz.

e) Din ve mezhep hürriyeti esasen dinî ve islâmî ilkelerimizin gereğidir;Amerikan kamuoyu bu gerçeği bilmediği için, kendilerine bu konuda güvence vermek istiyoruz. Temsilcinin sözünü ettiği sınırlar savaştan önceki sınırlarımızdır.Suriye ve diğer memleketler üzerinde bizim mandaterlik isteğine yetkimiz olup olmaması kongrece çözülecek bir sorundur. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerikan hey'etleri halk oyuna başvurdular. Suriye ve Filistin'de bağımsız bir Arap hükümeti kurulmasını istemekle birlikte, Amerikan mandasını ötekilerden daha üstün tuttuklarını gösterdiler.

f) Bugünkü hükümet daha yeni kurulduğundan politikası belli değildir. Ancak, daha önceki hükümetlerin siyasetleri güçsüzlük ve İtilâf kuvvetlerinin her emrine boyun eğmekti. Tefrik Paşa, Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile geri dönmüştür. Amerika, Ermenistan hükümeti belli olmadan yalnız oralarda dolaşan heyetlerinin verdiği raporlara göre, büyük bir Ermenistan'ın kurulmasına maddî olarak imkân bulunmadığı görüşündedir. Manda konusundaki ayrıntılı bir rapor posta ile gönderilmek üzeredir.

g) Şimdilik tarafınızdan yapılacak tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat ile ilçelerde gerekli tebliğlerde bulunmakta ve bunların iyi sonuçlar vereceğini ümit etmekteyim. Hepinize saygılarımı sunarım, efendim.

5' inci Tümen Komutanı

Arif

şifre Erzurum, 1.8.1919

Kişiyeye özel

Amasya'da 5' inci Tümen Komutanlığı'na

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ılaştırılması ve cevabının acele olarak alınması rica olunur.

Bekir Sami Beyefendi'ye Özel:

İlgi : 3.7.1919.

Amerikan mandası hakkındaki son açıklamalarınızı öğrendik. Bu şartlara göre aslında korkulacak bir şey olmamak lâzım. Bununla birlikte daha bir nokta hakkındaki yüksek görüşlerinizi de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar elverişli şartlar ileri sürülmesine yatkın bulunacak olan Amerikan Hükümeti, böyle bir mandaterliği kabul etmesine yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi yarar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına elde edecekleri sonuç nedir? Bu konudaki yüksek düşünce ve bilgilerinizle de bizi aydınlatmanızı acele bekleriz, efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3.8.1919

3' cü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur :

Mustafa Kemal Paşa'ya Özel : Amerikalılarla şimdiye kadar yapılan görüşmeler tabiatıyla hep özel bir şekilde olmuş ve sırf bir varsayımdan ibaret kalmış olduğu için, mandaterliklerin her iki tarafa yükleyeceği şartlar üzerinde durulmamıştır. Mümkünse, hazırlıklara başlanarak Sivas Kongresi'nin bir an önce açılması gereğini özet olarak arz ederim.

Kurmay Yarbey Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Saygıdeğer Efendim,

Memleketin siyasî durumu en son kertesine geldi. Kendimize bir yön çizebilmek için, Türk milletinin zararını atıp olumlu bir durum alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış durum İstanbul'da şöyle görünüyor :

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'nin mandaterlik meselesini Amerikan Senatosu'na resmen teklif etmiş olmakla birlikte, Senato'nun bu teklifi kabul etmemesi için bütün güçlerini kullanıyorlar. Taksimden pay kaçırmak elbette işlerine gelmiyor.

Suriye'de aradığını bulamayan Fransa, zararını Türkiye'den kapatmak istiyor. İtalya namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk'ün birliğini, çağdaşlaşmasını, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecekte bile istemiyor. Yeni imkân ve görüşlerle ;tamamen çağdaş ve kuvvetli bir Müslüman - Türk hükûmeti başında hilâfet de olursa, İngiltere'nin elindeki müslüman esirleri için kötü bir örnek olur. İngiltere Türkiye'yi bütünü ile ele geçirebilse, kafasını kolunu koparır, birkaç yılda sadık bir sömürge durumuna sokar. Buna, memleketimizde en başta ve özellikle dinî sınıflar çoktan taraftardılar. Fakat bunu Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olamayacağından taraftar olamaz. Fakat, Türkiye'yi bütün olarak korumak gereği duyulursa, yani bölüşmenin büyük askerî fedakârlıklarla yapılabileceğini anlarsa Lâtinleri sokmamak için Amerikan görüşünü tutar ve destekler. Nitekim İngiliz siyasetçileri arasında zaten bu görüşe eğilimli olanlar vardır. Morisson (Morison) gibi ünlü kimseler Amerika'nın Türkiye'de manda kurmasını istiyorlar.

Başka bir çözüm yolu da, Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve hele İstanbul'dan yoksun bıraktıktan sonra, eski Kapitülasyonları ve boğulmaya mahkûm iç sınırlarıyla başbaşa bırakmak.

Biz İstanbul'da, kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere geçici bir Amerikan mandasını Kehven-i şerolarak görüyoruz. Dayandığımız noktalar şunlardır :

1- Aramızda, hangi şartlar altında olursa olsun, Hristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı vatandaşı olma haklarından yararlanacaklar hem de dışarıda bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, sürekli olarak müdahaleye yol açacaklar ve zaten göstermelikten ibaret olan bağımsızlığımızdan azınlıklar adına her yıl bir parça daha kaybedeceğiz.

Güçlü bir hükûmet ve çağdaş bir idare kurulabilmesi için, patrikhanenin siyasî imtiyazla, azınlıkların kuvvetli devletler vasıtasıyla yaptıkları sürekli tehditler ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu başaramayacaktır.

2 - Birbirini yok eden, çıkar sağlama, hırsızlık, macera ve şöhrat için yaşayanların hırsını doyuran bu hükûmet anlayışı yerine, milletin refah ve kalkınmasını sağlayabilecek, halkı ve köyleri, sağlığı ve zihniyeti ile çağdaş bir halk durumuna getirebilecek bir hükûmet anlayış ve uygulamasına ihtiyacımız var. Bunun için gerekli olan paraya uzmanlığa ve kudrete sahip değiliz. Siyasî dış borçlar, siyasî esareti artırıyor. Taraf tutma, cahillik ve çok konuşmaktan başka olumlu bir sonuç veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükûmet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükûmeti kurulmasını yararlı gören Filipin gibi vahşî bir memleketi, bugün kendi kendini idareye muktedir çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi, her ferdi öğrenimi ve zihniyetiyle gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi, ancak yeni dünyanın kabiliyeti yaratabilir.

3 - Yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki rekabetlerini ve kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan daha güçlü bir elde bulabiliriz.

4 - Bugünkü oldu bittileri ortadan kaldırmak ve davamızı sür'atle dünyaya karşı savunabilmek için, gerekli güce sahip bir devletin yardımını istemek lâzımdır. Yayılma siyaseti güden Avrupa'nın

başvurduğu binbir yol ve alçakça siyasetine karşı böyle bir vekil olarak Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Doğu Meselesi'ni de Türk Meselesi'ni de gelecek için kendimiz çözümlemiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı, bir an önce istememiz gereken Amerikan mandası da, elbette sakıncasız değildir. Haysiyetimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız, bazılarının düşündüğü gibi, Amerika'nın resmî sıfatında dinî eğilim ve taraf tutma yoktur. Hristiyanlara para verecek misyoner kadın Amerika'sı, Amerika'nın yönetim mekanizmasında bir yer tutmaz. Amerika'nın yönetim mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. O, türlü cins ve mezhepten insanları çok uyumlu ve kaynaşmış olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Doğu'da mandaterlik yapmak Avrupa'da başına dert açmak niyetinde değildir. Fakat onların onur meselesi yaptıkları şey, yöntemleri ve idealleri ile Avrupa'dan daha üstün bir millet olmak iddiasıdır. Bir millet içtenlikle Amerikan milletine başvurursa, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin yararına nasıl bir idare kurduklarını göstermek isterler.

Amerikan resmî mahfillerinin önemli şahsiyetleri arasında epey lehimize bir hava oluştu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok hatırı sayılı Amerikalı, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı temsil eden resmî ve gayrî resmî Amerikan görüşünün altında yatan gizli düşünce şudur : Türkiye'yi parçalamamak, eski sınırları içinde bir bütün halinde olduğu gibi korumak şartıyla genel ve tek bir mandaya bağlamak. Suriye, Amerikan Komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Suriye'nin bu isteği Amerika'da çok iyi karşılanmıştır.

Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya niyetli görünmüyor. Eğer mandayı alırlarsa, bütün milletleri eşit şartlar altında bir memleket evdâdı olarak kabul edip alacaklarını önemli çevrelerden haber aldım.

Ne var ki, Avrupa, mutlaka bir Ermenistan meselesi ortaya çıkarmak - özellikle İngiltere - Ermenilere tavizler vermek istiyor. Amerikan kamuoyunda zulüm görmüş Ermeniler adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim fikir adamlarını düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmî Bey gibi, hattâ millî birliğe şekil veren diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir çözüm yolu tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki mücadeleyi dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler, bunun Hristiyanları öldürmek, İttihatçılar getirmek için yapılan bir hareket olduğu düşüncesini Amerika'ya elbirliği ile benimsetmeye çalışıyorlar.

Her an bu Millî Mücadele'yi durdurmak için kuvvet gönderilmesi tasarlanıyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî Mücadele sür'atle ve olumlu isteklerle kendini ortaya koyarsa ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok önemli çevreler garanti ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar, Amerikan komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ, kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi de belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvâımızda bize yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, bölüşülme ve çözülme korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta birleştiğimiz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş görüşlü bir iki kişi belki kurtarabilir. Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir. Gelecek için kalkınma ve birlik savaşı açmaya mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin düşünce ve medeniyet savaşında kaç tane şehidi var. Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından, yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Sizin, Rauf Bey

kardeşimizle birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başınıza dua ederim. Millî dâvâda canıyla başıyla çalışanlar arasında, sade bir Türk askerinin alçak gönüllülüğü ile, sizinle birlikte olduğumu ifade ederim. 10.8.1919

Halide Edip

Afyonkarahisar 13.8.1969

15' inci Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya özel : İstanbul'daki çeşitli partilerin birleşerek Amerika hey'etine verilmek üzere aldıkları kararlar aşağıda arz olunur :

1- Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırları üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir toprak parçası vermeye Doğu illerindeki Türklerin ve orada iş başında bulunan büyüklerin, bu bölgenin gelecekteki refahını ve serbestçe gelişmesini düşünerek razı olabilecekleri görüşünde olduklarını, yalnız bu görüşlerini, oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmaları ve Kürtlerin de Ermenilere toprak verme düşüncelerine kesinlikle karşı bulunmaları dolayısıyla açığa vurmak istemediklerini ve hattâ açığa vursalar bile, oradaki Türk çoğunluğunun, aşağıdaki şartların yerine getirileceği konusunda kendilerine güvence verilmedikçe bu düşüncede Kürtlerden ayrılmayacaklarını zannettiklerini tespit etmiştir. Şöyle ki Birincisi, Türk ve Kürt çoğunluğunun ve aralarındaki diğer azınlıkların yaşadıkları toprakların bütünlüğü; ikincisi, Türk bağımsızlığının tam olarak tanınması ve fiilen garanti edilmesi; üçüncüsü, Türkiye'nin çağdaş medeniyete ulaşabilmesi için serbestçe gelişmesine engel olan kayıtların kaldırılmasıyla Wilson prensiplerinde vadedildiği üzere, bağımsızlıklarından ve haklarından en güvenli bir şekilde yararlanmasına imkân verilmesi; dördüncüsü, bu hususlarda ve Türklerin gelişmelerinin çabuklaştırılmasında Amerika'nın bize yardımcı olacağını, Cemiyet-i Akvam 'a karşı üstlenmesi.

2 - Boşaltılacak topraklardan çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin gönderildikleri yeni topraklarda derhal yerleştirilmeleri ve bu topraklardan hemen yararlanmalarını sağlamak için Amerika'nın yardım etmesi.

3 - O çevrede ve özellikle Erzincan ve Sivas arasında yoğun olarak bulunan Ermeniler'in yine Ermenistan sınırları içine gönderilmelerinin sağlanması.

4 - Ermenistan adına ve hesabına gerçekleşmesini muhtemel gördüğümüz toprak verme durumu, bağımsız bir Ermenistan adına değil, ancak büyük ve medenî bir devletin mandası altında gelişecek çağdaş bir devlet adına olacaktır. Çünkü, bugünkü Ermenistan'a toprak bırakmak, Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya derdi açmak demek olduğu gibi, Kafkasya için de bir gaile çıkarmak demektir.

5 - Bütün bunlar tartışılabilir bir "teklif" niteliğindedir. Ancak, bunların kesin bir şekil alabilmesi, memleketteki hey'etlerle temas kurmaya bağlı ise oraya Amerikan hey'etinden birinin gönderilmesi şarttır.

6 - Ve en son olarak konunun kanunî ve meşru bir şekle sokulması için Osmanlı Millî Meclisi'ne götürülmesi tabiidir.

12'nci Kolordu Komutanı

Salâhattin

Şifre Erzurum, 21.8.1919

Kişiyeye özel

12' nci Kolordu Komutanlığı'na
20' nci Kolordu Komutanlığı'na
(Yalnız 12'nci Kolordu). İlgil : 13.8.1919.

İstanbul'da çeşitli partilerin Amerikan Komisyonu'na verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Hey'et-i Temsiliye'mizce son derece üzüntü ve esefle karşılandı. Çünkü, birinci maddede Ermenistan'a Doğu illerimizden toprak verilmesi söz konusu olmaktadır. Oysa, ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına yazılmasının, bugün için uygulamada mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve öcalma duygusunun dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile iller içinde yoğun olarak yerleştirilmelerini tehlikeli göstermektedir. Bu bakımdan, suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine gösterilecek en büyük kolaylık, adaletli ve eşit şartlar altında vatanlarına dönmelerini kabulden başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede, Erzurum ve Sivas arasında yoğun bir Ermeni topluluğu bulunduğu hayali, bilgisizlik ve vukufsuzluktan başka birşey değildir : Harpten önce bile, buralarda oturanların büyük çoğunluğu Türk, birazı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı da Ermenilerden ibaretti. Bugün artık varlığından söz edilecek sayıda Ermeni yoktur. O halde, bu gibi dernekler yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak isterlerse, hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretleri'nin barış hazırlıkları dolayısıyla yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun başvurmak zahmetinden kaçınmamalıdır. Bu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgili Ankara, 14.8.1919

3' üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1- Mustafa Kemal Paşa'ya (özel) : İstanbul'a gönderilmek üzere yazmış olduğunuz son cevaplarınız, yerine ulaştırılmış ve buna cevap olarak basılı bir raporla, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmî, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok şahsiyetin düşüncelerine uygun olan Kara Vasıf'ın yani Cengiz'in ve Halide Edip Hanım'ın görüşlerinin yer aldığı uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile özetlenerek arz edileceği gibi, asılları da Sivas'a gönderilecektir. Bunların hepsinde bir yardıma ihtiyaç duyulduğu ve bu yardımın Amerika tarafından yapılmasının en az zararlı yol olarak kabul ve uygun bulunduğu şeklinde bir gerekçe ileri sürülmektedir. Basılı rapor, Câmî, Rauf, Ahmet, Reşit Hikmet, Reşit Sadi Beyler ile Halide Hanım, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün parti ve derneklerin düşünceleri yoklandıktan sonra büyük çoğunluğun görüşüne göre düzenlenmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak gerekirmiş. Amerikalıları oyalayarak hareketleri geciktirmeye çalışılıyormuş. Kongre hemen kesin bir karar verebilir mi? sorusuyla Amerikalılar bu düşünceyi benimsediklerini hissettiriyorlarmış. Kongrenin toplanmasını çabuklaştırmanız rica olunur.

20' nci Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Bu telgrafta sözü edilen uzun mektuplar günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Birbirine ekli olan o şifrelerden biri de şuydu :

Güvenlikle ilgili

Kişiyeye özel Ankara, 17.8.1919

3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne(özel):16.7.1919 tarih ve 880 sayılı şifrenin dokuzuncu maddesinin ekidir :

Kara Vasıf'ın 10 numaralı madde hakkında ek olarak verdiği bilgi :

1- Bir yardım şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Doğu İlleri Kongresi, Millî Kongre, bir istek gibi telgrafla hükûmetimize bildirirse, Wilson'un Amerikan Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak noktası olacaktır. İstanbul'da pek çok aydın bu görüşten yanadır ve böyle bir şey hazırlıyorlar. Eğer Anadolu da yaparsa yararlı olur diyorlar. Böyle olursa, Amerika'nın mandasından yararlanarak öteki alçak düşmanları memleketimizden çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak mümkün olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle suçluyorlar. Yani hükûmeti aşağılayıp milletimizi de horluyorlar. Temsilcilerine İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları.... sonra diyorlar ki, Avrupa'nın yapmaya cesaret edemediğini siz kabul ediyorsunuz. Söz gelişi, Avrupa büyük bir Ermenistan kurulmasını düşünmüyor. Sizin sadrazam, Toros'tan sınır veriyor, Ermenistan istiyor. Oysa, şimdiye kadar Amerikan komisyonlarından hiçbirisi bile, buna olabilir demedi. Bütün raporlara göre, Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan kurmak şöyle dursun, muhtar ve bölgesel idareler bile oluşturmak mümkün değildir. Nüfusları yok, toprakları yok. Bu yönetim müthiş bir askerî kuvvete dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olmaz, Amerika bu lütfu yapamaz. Öteki devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki, oraları zaptetsinler ve barış yapsınlar, Bu da mümkün değil, Rekabet bunu engeller. İşte İstanbul'un haberleri. Orada iyice düşünölsün : Epeyce zaman vardır. Amerikan Kongresi hemen hemen Wilson'u dinlemek üzeredir.

2 - İstanbul'da büyük çapta temaslar var. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir emir verir mi? Yoksa İstanbul'un karar ve çalışmalarını benimser mi? Bu çalışmaların amacı, milletin birliği, vatanın bütönlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir emir vermezse ve kendisi hemen oradan Amerikalılar, İngilizler ve diğer yabancılarla temasa geçmezse, tabii burada faaliyet devam edecektir. Belki; ters bir sonuç ortaya çıkabilir. Buna dikkati çekerim. Bu rolü, siyaseti çok daha iyi yürüten bir Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesine ve kuvvetine dayanmak ise , onun sözleri, demeçleri, tavır ve hareketleriyle tutum ve söz olarak yalanlanmış.

3-Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü davranışını sürdürüyor. Sadık Bey'in en gözde bendelerinden olan bu şahsın bir mevki sahibi olmaması için ne yapılacağı düşünöüyor.

20' nci Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Kara Vasıf Bey'e bildirilmek üzere verilen cevap şuydu :

Şifre Erzurum, 19.8.1918

Kişiyeye özel ve ivedi

20' nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne

İlgi :17.8.1919

1- Sözü edilen Amerikan mandasının nasıl bir yardım sağlayacağıının dikkatli bir incelemeden geçirilmesi ve millî gayemiz açısından bir yararı olup olmayacağıının da hesaplanması pek önemlidir. İstanbul'da çalışan grubun gayesi milletin birliği, vatanın bütönlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi noktasında toplanmış gösterildiğine göre, Amerikan mandasını kabul durumunda bu gaye korunmuş olabilir mi?

2 - Millî isteklere bağlı kalmayan ve onlara uygun düşmeyen kararlar, hiçbir zaman milletçe kabul edilemeyeceğinden, milletimizin ve vatanımızın alinyazısını tayinde, millî vicdana tercüman olmaktan ibaret bulunan görevimizi tam olarak yerine getirebilmek için, millî isteğın odaklaşarak

tek bir hedefe yönelmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan dolayıdır ki, tarafımızdan yabancılarla olan temas ve ilişkilerin, kongrenin kararlarına uyularak millet adına yapılmasını tercih etmekteyiz. Tanrı'ya şükür, yurdumuzdaki millî akımın pek çok gelişmekte, kökleşmekte ve güçlenmekte oluşu, bizleri sürekli olarak bu noktaya doğru çekiyor ve davet ediyor.

3 - Şurası da gözönünde tutulmalıdır ki, memleket ve milletin alinyazısı üzerinde Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükûmet, ancak millî hâkimiyet ilkesini kabul ve milli bir meclis'in varlığını benimseyerek ona dayanmayı gerekli sayan bir hükûmettir. Bu takdirde, İstanbul Hükûmeti'ni oluşturacak şahısların da mutlaka bu vasıfları taşıması gerekir.

Burada bizce olduğu gibi oradaki çalışmalarınız da bu amacın sağlanmasına yönelmelidir.

4 - Yakında kongre kararlarını öğreneceksiniz. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Bi küçük bilgi daha vereyim. Sivas'a gelmiş olan gazeteci Mister Brown(Brovn) ile bizzat görüşmeyi uygun gördüm. Karşısındakini kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç.

MANDA MESELESİNİN KONGREDE GÖRÜŞÜLMESİ

Şimdi, Efendiler, Kongre'de manda konusunda yapılmış olan görüşme ve tartışmaları elden geldiğince, olduğu gibi yüksek heyetinize dinletmeye çalışacağım :

Birçok kimse söz aldı. Hiç kimseye söz vermeden önce, başkanlık kürsüsünden zabıtlara aynen geçmiş olan şu kısa konuşmayı yaptım : Bu rapor üzerinde görüşmeye başlamadan önce bazı noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Raporda, söz gelişi Mister Brown'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusunun getirileceğini söylediği bildirilmektedir.

Efendiler, Mister Brown : Ben hiçbir ,resmî sıfatla görüşmüyorum. Tamamiyle özel olarak görüşüyorum diyor ve hattâ Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor. Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor.Manda siz ne dersiniz odur, diyor. Bu raporda önemli olarak manda meselesi vardır. Bu konuda görüşmeden önce on dakika ara verelim (saat 15.25).

Sonraki oturumda - İlk söz Vasıf Bey'indir, dedim. Vasıf Bey, önce mandanın ne olduğu konusunda uzun açıklamalar yaptı. Sözü başkalarına bıraktı. Yeniden söz aldı ve bir kere prensip olarak mandayı kabul edelim, şartları üzerinde daha sonra görüşürüz dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir zat, genel kurulda asıl görüşülecek mesele, bundan sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız? Mandayı nasıl yorumlayacak ve mandaterle ne tarzda görüşeceğiz? Bizi mandasına alacak devlet kim olacaktır? Asıl mesele budur, şeklinde konuştu. Ben, başkanlık kürsüsünden Zannedirim bu rapordan iki görüş ortaya çıkıyor. Bunlardan birincisi, devletin içte ve dışta bağımsızlığından vazgeçmemesi; ikincisi de, devlet ve milletin yabancı devletlerin zararlı baskıları karşısında bir yardım ve destek ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl kararsızlık doğuran nokta budur. Müsaade buyurulursa, bu noktayı etraflıca düşünmek için Teklif Komisyonu'na havale edelim. Sonra da yüksek huzurlarınıza arz edelim. Herhalde içeride ve dışarıda istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Samî Bey : yüklendiğimiz görev pek ağır ve önemlidir. Boş tartışmalara ayıracak hiçbir dakikamız yoktur. Bu raporumuzu görüşelim ve vakit geçirmeden hemen bir karar alalım dedi. Ben, başkanlık kürsüsünden bu meseleyi komisyon başkanı olmak dolayısıyla açıklayayım (ben aynı zamanda Teklif Komisyonu Başkanı idim). Bu rapor metni komisyonda okundu, üzerinde birçok konuşma ve tartışma yapıldı. Ancak, kesin karar verecek şekilde bir görüş belirmedi. Daha

önce, Genel Kurul'da okunmaksızın Teklif Komisyonu'na gönderilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup Genel Kurul'un görüşü belirdikten sonra yeniden Teklif Komisyonu'na gönderilerek kesin karar verilmesini istemiştik dedim. İsmail Fazıl Paşa merhum da söz alarak şu konuşmayı yaptı : Bekir Sami Bey'in düşüncesine katılırım; kaybedecek vaktimiz yoktur. Aslında sorun da basitleşmiştir. Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Alacağımız karar budur. Böylesine önemli, hattâ pek önemli olan bir meseleyi yeniden komisyona götürmek ve oradan yeniden Genel Kurul'a getirmekle vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız değerlidir. Buna bugün yarın yahut öbür gün her halde Genel Kurul'da bir karar verelim. Komisyonda vakit geçirmeyelim. Çünkü, pek ince bir konudur.

Bunun arkasından Hami Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretleri ile Bekir Sami Beyefendi'nin düşüncelerine katıldığını söyledikten sonra : Herhalde bir desteğe muhtacız, bunun en basit delili de, devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir ! buyurdular.

Bundan sonra, Raif Efendi manda aleyhinde konuştu. İsmail Fazıl Paşa ona karşılık olacak şekilde uzun bir konuşma yaptı. Daha sonra tekrar Bekir Sami Bey söz aldı ve dedi ki : İsmail Fazıl Paşa Hazretleri'nin tamamıyla katıldığım konuşmasına yalnız bir şey ilâve edeceğim : Kırım Muharebesinden savaşı kazanmış olarak çıkıp da katıldığımız Paris Kongresi'nde, müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları bilinen şartlarla bu şimdi okunan rapordaki isteklerimiz karşılaştırılacak olursa, bunlardan hangisinin daha çok bağımsızlığı yokedici olduğu anlaşılır sanırım.

Bekir Sami Bey'den sonra Hâmi Bey Hâmi Bey'den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) konuştular. Refet Bey'in konuşması aynen şöyleydi : Mandanın bağımsızlığı yok etmeyeceği gerçeği ortada iken, bazı arkadaşlarımız - bağımsız mı kalacağız yoksa mandayı mı kabul edeceğiz? -- tarzında birtakım görüşler ileri sürüyorlar. Onun için her şeyden önce mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte daha mandadan söz etmeden önce, düşünceleri gıcıklayan bu raporda bu deyim ne şekilde anlaşılmalı olduğunu bilmek gerekir. Fazıl Paşa Hazretleri bağımsızlığı korumak şartıyla manda buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi tarafından verilmiş olan rapor iki bölüme ayrılıyor. Bir gerekçe bölümü var, ondan sonra bir de mandanın ne olduğunu anlatan bölüm var. Manda meselesini buradaki görüş açılarından değerlendirebilmek için önce bir noktayı anlamak isterim. Bu rapor metni genel kurulda görüşülmeye sunulmuş mudur, sunulmamış mıdır?

İsmail Fazıl Paşa : Yanlış anlaşıldığı için biz üçümüz yani Fazıl Paşa Bekir Sami ve Hâmi Bey'ler bu raporu , geri çekiyoruz. Hiç verilmemiş saydık dedi (bu raporun müsvedesi de temize çekilmiş de kendilerinde kalmıştır).

Başkanlıktan - Rapor geri alınmıştır dedim. Raporun geri alınmış olmasına rağmen, söz alan Refet Bey, zabıtlarda beş altı sayfa yer tutan özentili bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan, zabıtlara dayanarak olduğu gibi aldığım bazı cümleler, katibin maksadını açıklamaya yetecektir, sanırım.

Refet Bey diyordu ki : Bizim, Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün toplumları kendine tutsak eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin milletlerin vicdanlarına saygılı olan Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir .

Söz olarak, manda ile bağımsızlık birbirine engel olan şeyler değildir: Yalnız, eğer biz gerçekte güçlü olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için bağımsızlığımızı yok edici bir unsur olur. Bir de diyelim ki, biz dışarıda ve içeride tam bir bağımsızlık isteriz. Ancak, acaba hemen kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan da önce acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim. burası bir gerçektir ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan aralarında bölüşmek istiyorlar; Ancak, eğer biz bugün bu devletin kefilliği altında bir barış anlaşması yapacak olursak, ileride, uygun şartlar altına girer girmez hemen döner ve kendi yararımızı sağlarız. Fakat, eğer olumsuz bir durum ortaya çıkacak olursa, acaba büsbütün heder etmiş olmayacak mıyız?

Herhalde bir Amerikan kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on onbeş milyon lira geliri olan bir millet için, bir dış dayanak olmaksızın yaşamak imkânı olamaz : Eğer bundan sonra da bu durumumuzda kalır ve dışarıdan bir destekle kalkınamayacak olursak, belki de ileride, Yunanistan'ın saldırılarına karşı bile kendimizi savunamayız...

Allah korusun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş çıksa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getirebileceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi demiryolları ile ulaştırmamızı sağlayabileceğiz. O halde, Amerikan mandası her şeyden önce bir kefil ve yardımcı bulmak için gereklidir. Hatip, sözlerini şu cümle ile bitirdi : Eğer sunmuş olduğum bu açıklamalarla ilerideki görüşmeler için bir giriş yapabildimse ne mutlu.

Efendiler, bu parlak ve ustalıkla nutkun, dinleyenlerin düşünce ve görüşleri üzerinde yapabileceği yanıltıcı etkinin derecesini kolaylıkla takdir buyurursunuz. Zihinlerin, bunun ardından gelebilecek aynı görüşteki hatiplerin konuşmalarıyla büsbütün zehirlenmesine meydan vermemek ve kendilerini özel olarak aydınlatıp yol göstermeye fırsat bulabilmek için, derhal on dakika dinlenelim efendim - diyerek oturuma ara verdim (Saat : 17.30).

Efendiler, bu nutkun son cümleleri üzerinde dikkatle durulmaya değer. Refet Beyefendi, Yunanlılar'ın İzmir'i işgalini geçici sayıyor ve savaş halinde olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalır da savaş durumuna girilirse başa çıkamayacağımız görüşünde bulunuyor.

Bundan sonraki oturumda, Bursa temsilcilerinden Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. Hâmi Bey, buna daha uzun bir konuşma ile cevap verdi ve gerçekten de pek uzun olan konuşmasının sonlarına doğru, anlattıklarını şu bilgilerle doğruluyordu :

Fakat, şimdi biraz da işin kesin bildiğim bir yanından söz edeceğim. Konunun bu safhasında, ilgili zat ile şahsen bağlantı kurmuş olduğum için, sözlerim tahminî değildir; kesin bilgilere dayanıyor. İstanbul'dan hareket etmeden önce, eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'ni ziyarete gitmiştim. Herhalde bir manda ihtiyacında olduğumuza kendileri de inanıyorlardı. Bendenizden de bu konudaki düşüncemi sordular, ben de düşünderimimizi arz ettim. Birkaç gün sonra bendenizi çağırıp şu meseleyi açıkladılar : Suriye ve Adana bölgesinde dolaştıktan sonra, İstanbul'a gelip siyasî partilerin görüşlerini öğrenmeye çalışan Amerikan Araştırma Komisyonu üyeleri, İzzet Paşa'yı konağında ziyaret ederek, Anadolu'daki millî teşkilâtın Türk milletini temsil ettiği inancında olduklarını ve paşayı da (yani İzzet Paşa'yı) bu işin öncüsü bildiklerini söylemişler ve eğer siz Erzurum ve Sivas Kongrelerine Amerikan mandasını istettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir. demişler, Paşa, bunu bendenize açıkladıktan sonra, bu milletin bir harbe daha gücü kalmadığından ve herhalde böyle bir çareye başvurmak zorunda kaldığımızdan söz etti ve Sivas'a gittiğim zaman oradakilere bu durumu anlatmaklığımı tavsiye buyurdu. İzzet Paşa'nın inancı da bu şekilde istenecek bir mandanın yüzde doksan kabul ihtimalinin bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım şartlar ileri sürmenin zarurî olduğu merkezindedir. Hattâ Paşa, Amerika için milletin isteğine dayanmayan bir mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, kongremiz tarafından gösterilecek isteğin Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir dayanak noktası olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim. Manda'nın kendinden çok adına karşı çıkanlar boşuna telâşlanıyorlar kelimenin önemi yoktur. Önem, işin gerçeğinde ve niteliğindedir. Manda altına girdik demeyelim de isterlerse varlığını ebedî olarak sürdürecektir devlet olduk diyelim.

Bu son söze cevap verenler arasında, Husrev Sami Bey'in şu sözleri işitildi : Fakat bizim bu çalışmalarından beklediğimiz kendimizi savunmak suretiyle, ebedi olarak varlığını koruyacak bir millet olduğumuzu ispat etmektir! Hâmi Bey, buna düşüncesinde bir geriye dönüş sezgisi uyandıracak şekilde cevap verirken, Kara Vasıf Bey söz aldı ve o günkü toplantının sonuna kadar konuştu. Vasıf Bey'in uzun sözlerinin özetini, zabıtlara olduğu gibi geçmiş olan şu cümlelerle yüksek dikkatlerinize sunuyorum : Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bırakacaklarını söyleseler bile, biz yine bir dış desteğe muhtacız (Vasıf Bey, sözlerinin başında ,mandaya ve

dışarıdan destek adını verelim demişti). Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler; halbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile yeterli değildir. O zaman güç bir durumda kalacağız; bunun için bağımsız olarak yaşamaya malî durumumuz elverişli değildir. Sonra, yanı başımızda, bizi bölüşmeyi emel edinmiş hükümetler var; onların ihtirasları karşısında mahvoluruz. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz henüz kağı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar savaş gemisi yapıyorlar, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu şartlar altında bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi bölüşürler. Vasıf Bey, konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu :

. . . İstanbul'daki Amerikalılar : Manda'dan korkmayın. Milletler Cemiyeti Tüzüğünde yeri vardır diyorlar. İşte bütün bunlardan dolayı İngiltere'yi kendimize sürekli düşman Amerika'yı da en az kötülük gelebilecek bir devlet olarak kabul ediyorum. Eğer uygun bulursanız, buradan İstanbul'daki temsilciye 'bir mektup yazıp gizlice bir hey'et göndermek için bir torpido isteyebiliriz.

Eylül'ün dokuzunda salı günü yapılan toplantıda, manda meselesine dokunan Rauf Bey'in zabıtlara geçen konuşması aynen şöyledir : Bu manda konusu üzerinde şimdiye kadar gerek basın ve gerekse başka çevreler tarafından birçok sözler söylendi. Gerçi yüksek hey'etiniz dış destek prensibini kabul buyurmuş ise de, bu desteği kimden isteyeceğimiz açıklanmadı. Bunun Amerika olduğu dolaylı olarak anlatılıyorsa da, bence doğrudan doğruya belirtilmesinde bir sakınca olamaz!

ERZURUM KONGRESİ HİÇBİR ŞEKİLDE MANDA KABULÜ HAKKINDA KARAR VERMİŞ DEĞİLDİR

Bu sözlerden anlaşılabacağı üzere Rauf Bey'in görüşüyle, gerek Sivas Kongresi Hey'eti'nin ve gerek Erzurum Kongresi Hey'eti'nin anlayışları arasında bir görüş ayrılığından doğan yanlışlık olduğuna şüphe yoktur. Rauf Bey'in görüşünün yorumu niteliğinde olan bu sözlerin, gerek Erzurum ve gerek Sivas Kongreleri bildirilerinin yedinci maddesindeki yazılı şekline kaynaklandığına hükmedilebilir. Gerçekten de bu maddenin yazılı şeklinde, belki de mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmemiş propagandalarıyla kamuoyunu bulandıranları susturmak ve belki bundan da çok, onların iddialarına cevap olacak bir özellik vardır. Madde metni dikkatle okunur ve incelenirse ne manda ne de Amerika'nın mandaterliğini istemek düşüncesinin yer almadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu noktayı açıkça göstermek için, söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim :

Madde: 7 - Milletimiz çağdas gayelerin büyüklüğüne inanır; teknik, sanat ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu itibarla devlet ve milletimizin hakimiyet ve bağımsızlığı ile vatanımızın bütünlüğü korunmak şartıyla altıncı maddede belirtilen sınırlar içinde milliyetin gereklerine saygılı ve memleketimizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik, sinai ve ekonomik yardımını memnunlukla karşılarız. Böyle adaletli ve insancıl şartları içine alan bir barışın bir an önce gerçekleşmesi, insanlığın güvenliği ve dünyanın huzuru adına basta gelen milli gayemizdir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı görüşü vardır? Olsa olsa "herhangi bir devletin teknik> sinai ve ekonomik yardımını memnunlukla karşılarız" sözlerinden manda düşüncesi çıkarılabilir. Ancak, mandanın anlam ve gayesinin bu olmadığı bir gerçektir. Her zaman ve bugün bile, bu açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları kivançla karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Eregli ve Keller-Diyarbakir demiryollarının yapımı için bir İsveç firmasının; Kayseri - Sivas - Turhal hatlarının yapımı için de bir Belçika firmasının teknik, sinai ve ekonomik yardımını severek kabul ettik. Söz gelisi, Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an önce kurulup yapılmalarında olsun, öteki bütün kara ve demiryollarımızın, limanlarımızın yapımlarında olsun teklifte bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını severek kabul ederiz. Yeter ki, memleketimize sermaye getireceklerin içeride ve dışarıda devlet ve milletimizin hakimiyet ve bağımsızlığı ile vatanımızın bütünlüğünü

bozmaya yönelmiş gizli emelleri olmasın. Bu maddede yer alan "milliyetin gereklerine saygılı ve memleketimizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devlet "ifadesinden, Amerikan Devleti anlamının çıkarılması da yersizdir. Çünkü, milliyetin gereklerine saygılı dünya devletleri arasında yalnız Amerikalılar yoktur. Söz gelisi İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı nitelikte devletler degiller midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de eger dolaylı olarak Amerikan Devleti kastedilmek istenseydi, "herhangi bir devletin" ifadesi yerine bir devletin kelimeleri veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesi ile yetinilmesi gerekirdi. Bu bakımdan maddenin açıkladığı şartlar çerçevesinde teknik, sinai ve ekonomik yardımın iyi karsılanacağı hususunun bütün devletler için söz konusu olduğu açıktır.

Efendiler, bu manda konusu üzerindeki görüşümün - bu görüş bundan önce yapılan ve su anda yüksek hey'etinizin'de öğrenmiş bulunduğu bunca yazıma ve tartışmalarımızla ortaya konmuştur -- aylardan beri gece gündüz yanımda bulunan bir arkadaş tarafından hala anlaşılmamış olduğuna hükmedilebilir mi? O halde Rauf Bey, ya aslında benimle aynı görüşte degildi veyahut aynı görüşte idi de, Sivas'ta, İstanbul'dan gelenlerle yaptığı konuşmadan sonra görüş degistirmiş oluyordu. Burasını kestirmek bence güçtür. Simdi biraz da Rauf Bey'i dinleyelim; Rauf Bey, sözüne söyle devam ediyor:

"Ateskes Anlaşması yapıldığı sıralarda Almanların baris anlaşmasını imza etmeyecekleri sanılırken, İngiliz basını bazı sirları açığa vurdu. Bunun birinci bölümü, Almanya'nın baris anlaşmasını imza edeceği hususu idi. Bu gerçekleşti. İkinci bölümü de Türkiye'nin bölüşüleceği hususu idi. Bu çok sükür gerçekleşmedi. Bu bölümde, konferansın aldığı karar gereğince Kizilirmak'ın doğu tarafı Ermenistan sayılarak Amerikan himayesine veriliyor. Belki Gürcistan ile Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor, deniliyordu. Kizilirmak'ın batısındaki topraklar da, İzmir ve İstanbul bunların dışında kalmak üzere, denize çıkış yeri Antalya olarak Türkiye'yi olusturuyordu. Bu bölgenin kuzeyi, İtalyan ve Fransız, güneyi de İngiliz himaye ve yönetimine veriliyordu. İzmir'in işgali, bu açığa vurulan sirların doğruluğunu ispata başladı. O halde, böyle bir tehlike karşısında memleketimize karşı en tarafsız durumda bulunan Amerika'nın desteğini kabule mecburuz. Ben bu görüşteyim."

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeye bilmem gerek kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve tartışmalı olarak geçen bu manda görüşmesi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çare bulunarak sona erdi. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: "Amerika'da yıllardan beri aleyhimize yapılmakta olan olumsuz yöndeki propagandaların doğurduğu düşünce akimini düzeltmek için, her şeyden önce Amerikan Kongresi'nden memleketimizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir hey'et davet etmek. "Bu teklif oy birliği ile kabul edildi. Kongre Başkanlık Divanı'nın imzalarıyla bu yolda bir mektup kaleme alındığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Kaldı ki, ben bu mektuba özel bir önem de vermiş degildim.

Efendiler, sırası gelmişken kısaca sunu da belirteyim: Belge olarak basvurduğum Kongre tutanakları, Başkanlık Divanı KATipliği'nde bulunan Afyonkarahisar temsilcisi Sükrü ve manda lehindeki konuşmalarını dinlediğimiz Hami Beyler tarafından tutulmuş ve Hami Bey'in yazısıyla, düzgün bir deftere, temize çekilmiştir.

SİVAS KONGRESİ'Nİ BALTALAMA TESEBBÜŞLERİ

Efendiler, Kongre 11 Eylül'de sona erdi, 12 Eylül'de Sivas halkının da hazır bulunduğu açık bir toplantı yapılarak bazı nutuklar söylendi. Kongre görüşmeleri sırasında, önemli olarak Meclis-i Meb'usan seçimlerinin çabuklaştırılması ve Meclis'in nerede toplanması gerektiği konularına dokunuldu. Ancak, şimdi açıklamaya başlayacağım mes'eleler, Kongre görüşmelerini kısa

kesmeyi gerektiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Hey'et-i Temsiliye mesgul oldu. 9 Eylül 1919 günü, toplanmış olan bazı bilgiler Kongre'ye şu şekilde açıklandı "Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki İngiliz Kuvvetleri bir kat daha artırıldı. General Miller Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa karsı koymaya çekiniyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cema1 Bey türünden bir adamdır. Pek sayın arkadaşların böyle durumlar karşısında siddetli davranma taraflısı olduklarını bildiğimden, hemen sert tedbirler alınmasını Fuat Paşa'dan rica ettim. Fuat Paşa da Kongre'nin kendisine olan güvenine dayanarak, Kongre adına gereken tebligat ve tessebbüslerde bulunmuştur. Bu davranış tarzının yüce hey'etinizce kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere sert uyarılarda bulunuyor. Bölgelere yüksek rütbeli subaylardan millî komutanlar tayin ediyor ve bu komutanlara millet adına her türlü yetki verilmiştir" diyor.

Kongre teklifi kabul etti. Bundan sonra ben açıklamalara şöyle devam ettim:

"Buraya Galip Bey adında bir vali tayin edilmiş, geliyormuş. Ancak, bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir bilgi elde ettik. Mister Nowil adında bir İngiliz binbasi Bedirhanlılar'dan Kamuran Celadet ve Cemil Bey'lerle birlikte, yanında on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'ya gelmiş ve mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey tarafından karşılanmıştır. Harput Valisi de görünüşte bir posta hırsızının pesine düşme bahanesiyle otomobile Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Adıyaman'daki müfreze de verilmiştir. Maksatlarının Kürtleri, Kürdistan kurulacağı vaadiyle aleyhimize çevirerek, bize karşı suikast yapılmasına yöneltmek olduğu anlaşılmış ve karşı tedbirlere de başvurulmuştur. Diyelim ki, valiyi ve diğerlerini tutuklatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt asiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bu durum üzerine 13' üncü Kolordu bölgesinde faaliyete geçtik. Gereken tedbirler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilecek bir askerî birlik bozuncuları tepeleyecektir. Buradaki Kolordu Komutanı da gereken tedbirleri almıştır. Malatya'ya ve öteki yerlere de gereken emirler verilmiştir."

Efendiler, Sivas Kongresi'nin hemen hemen bütün toplantı süresince, sınırlara gerginlik verecek nitelikte haberler almaktan geri kalmıyordum. Ancak, aldığım bütün bilgileri olduğu gibi Kongre hey'etine sunmakta yarardan çok sakınca buluyordum. Gördünüz ki, şimdi açıkladığım üzere, gerçekten tehlikeli sayılabilecek nitelikte olan A1i Ga1ip meselesinden de söz ederken ihtiyatlı bir dil kullanmayı tercih ettim. Bence en önemli mesele, her türlü güçlük ve tehlikelere rağmen, Sivas Kongresi'nin sonuca ulaşan kararlarla, görüşmelerini bir an önce tamamlamış olmak ve alınan bu kararları memlekette uygulamaya girmektir. Bu istegim yerine geldi. Bütün memleketi içine alan millî teşkilat tüzüğü'nün ve genel kongre bildirisinin hemen bastırılarak her yere dağıtılması yoluna gidildi. Ancak, beklenenlerin dışında yeni olaylar karşısında kalındığından, kongre sona erdiği halde, kongre üyelerinin yeni gelişmeler kendini gösterinceye kadar Sivas'ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha etkili olanaüstü bir kongre toplamak için de hazırlık yaptım. A1i Ga1ip'in kaçması üzerine, kongre üyelerini Sivas'ta bekletmekten vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine olanaüstü kongre toplanmasına da gerek görülmedi.

ALİ GALİP OLAYI

Şimdi Efendiler, Millî Mücadele tarihimizde önemli bir olay durumunda olan A l i G a l i p konusu üzere rinde biraz açıklamalı bilgi vereyim:

Efendiler, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğumuz sıralarda C e l â d e t ve K â m u r a n A l i adlarında iki şahsın yabancı lar tarafından, bol para ile İstanbul'dan Kürdistan'a gönderileceği, bunların yıkıcı propaganda ve aleyhte kışkırtıcılık yapmakla görevlendirildikleri; bir iki gün içinde hareket etmiş ve edecek oldukları haberi alındı. Bu haber üzerinde, bunların dağdağaya meydan verilmeden gözet lenerek yakalanmaları gereğini 3 Temmuz tarihinde Diyarbakır'da 13' üncü Kolordu Komutanı'na, ayrıca Kurmay Başkanı H a l i t B e y ' e ve Canik Mutasarrıfı'na bildirdim.

20 Ağustos'ta 13' üncü Kolordu Komutanı'na verdiğim emirde, adı geçen kimselerin İstanbul'dan hareket ettiklerinin bildirildiğini ve alı nacak tedbirler arasında, özellikle Mardin istasyonunun sıkı bir kont rol altında tutulmasının uygun olacağını yazdım.

Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, "Bedirhanlı ailesinden C e l â d e t ve K â m u r a n ile Diyarbakırlı C e m i l P a ş a z a d e E k r e m adlarında üç şahsın, yanlarında, vaktiyle Diyarba kır ilinde aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subay bulunduğu halde silâhlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ üze rinden Malatya'ya geldikleri, orada Mutasarrıf ve Belediye Başkanı tara fından karşılandıkları" 13' üncü Kolordu'nun yazısından anlaşılıyor. 15' inci Kolordu Komutanı K â z ı m K a r a b e k i r P a ş a ' n ın 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na bununla ilgili olarak gönder diği 6 Eylül 1919 tarih ve 529 sayılı şifresinde verilen bilgide : "Yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere, İstanbul Hükümeti'nin iz niyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayının mev cudunun azlığı yüzünden bunları tutuklamaya cesaret edemediği, bu nunla birlikte hemen tutuklanmaları için İstanbul'a başvurulduğu 13' üncü Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksatla hangi gö revle, nereleri geçecekleri konusunda bildiklerini Harput, Valisi'nden sordum" denilmekte idi. (Belge : 56 l Harput Valisi A l i G a l i p B e y' dir. Bu adamların ne maksatla geldiklerini 3 Temmuz tarihinden beri bilmekteyiz. Beş on silâhlı Kürd'e karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tutuklanmalarına cesaret edilememiş; asıl hayret verici olan husus, bunların tutuklanması için İstanbul'a başvurmuş olduğu haberiştir.

Bu küçük ve önemsiz gibi görünen noktaları, o zamanki durum değerlendirmesinde, dikkate değer anlayış ve zihniyet farklarının bulun duğunu göstermesi bakımından kaydediyorum.

Diyarbakır'da, 13' üncü Kolordu Komutanı'nın tutumu şüpheli gö rüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun Kurmay Başkanı'na 3'üncü Kolordu Komutanı'nın imzasıyla 1 Eylül 1919 tarihinde yazılan (kişiye özel) şifrede, V a l i G a l i p, Malatya Mutasarrıfı H a l i l, K â m u r a n, C e l â d e t ve E k r e m B e y' lerle beraber İngiliz binbaşısı nın mutlaka yakalanıp Sivas'a gönderilmeleri için Elâzığ'da bulunan 15' inci Alay Komutanı İ l y a s B e y' in kendi komutasında altmış ka dar atlı ve katırlı askerden oluşan bir müfrezenin en geç 9 Eylül'de Har put'tan Malatya'ya hareketi ile ilgili olarak ve işin kestirmeden bitirilmesi bakımından doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin hemen hareketinin sağlanması rica edildi.

8 Eylül'de, Sivas'tan da bir otomobille bazı subayların gönderile ceği bilgisi verildi (Belge : 57).

Diyarbakır'dan, Kurmay Başkanı'nın 7/8 Eylül 1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede şöyle deniyordu :

"Tutuklama ile ilgili isteği öğrendim. Bu hususta Komutan Bey'in emir ve receğini hiç sanmıyorum. Çünkü askerî özelliklerini biliyorum. Tarafımdan yapı lacak tebligatı ise, yerine getirmekten çekinirler. Bu konuda İstanbul'la haberleş mekteyiz. Bu duruma göre ne yapılması gerekeceğinin tayini yüksek kararınıza bağlıdır. Şifre kaleminin 357 sayısıyl arz edilmiştir."

13' üncü Kolordu Kurmay Başkanı

Hâlîl

Elâzığ'daki Alay Komutanı İ l y a s B e y' den 13' üncü Kolordu Komutanı'nın emrine cevap olarak gelen 8 Eylül tarihli telgrafta da "Kolordu'dan aldığım emir üzerine hareketim geri bırakılmıştır. Kolor dunun izni olmadan, buradan hareket etmecliğim uygun düşmeyeceğın den, hareket emrinin Kolordu'dan bildirilmesine lütfen yardımcı olunuz" denilmekte idi (Belge : 58).

Hâlîl Bey'e hemen verdiğim cevap, aynen şuydu :

Malûm şahısların alçaklıkları ortaya çıkmıştır. İstanbul Hükümeti..... bu alçaklığa ortaktır. Oradan emir beklemek düşmana fırsat vermektir. Bu hususta tebligat yaparken, hiç kimseyi kararsızlığa düşürmeyecek şekilde, hemen emir ver mek, vakit geçirmemek gerekir. Komutanın kararsızlığa

düşeceğine ihtimal veriyor sanız, zatiâliniz, tarafımızdan Elâzığ ve Malatya'daki alay komutanlarına yapılmış olan tebligatımızın uygulanmasını bildiriniz. Gerçekten lüzum varsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen komutanlarından biri üzerine alsın! Ağırdan alma zamanı geçmiştir. Yapılanlarla ilgili cevabınızı bekliyoruz, kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay Komutanı İlyas Bey'e de aynı tarihte bizzat şu emri verdim : "Malûm şahısların hainlikleri ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki merkezî hükûmet de bunların hainliğine ortaktır. Kolordunuz komutanı bu konuda izin istemiş ve cevap alamamış olabilir. Bu bakımdan bu mesele için çözüme bağlanmasını zatiâlinizden beklerim.

Cevabınızı bekliyorum, efendim. Malatya'da bu işi hallettikten sonra, gerekirse Sivas'ta bize katılırsınız. Mustafa Kemal". Şifre dâğındaki imza da 3'üncü Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'indi.

Malatya'da bulunan 12'nci Süvari Alayı Komutanını da 7/8 Eylül gecesi bizzat telgraf başına çağırılmış ve görüşmekte idim. Alay Komutanı Cemal Bey'den durumu ve kuvveti hakkında bilgi aldım. Gelenlerin yanlarındaki silâhlı Kürtlerle beraber on beş yirmi kişi kaldığını, alayın da merkezde ancak o kadar kuvveti bulunduğunu söyledi. Ben bu kuvveti yeterli gördüm. Hattâ Süvari ve topçu alayının yalnız subayları yeterli olabilirdi. Ne var ki özel durumu ve maneviyatını anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf konuşması şöyle geçti :

"Ben - Vali Galip Bey, İngiliz binbaşı, Kamuran Celâdet ve Ekrem Bey'lerin hep birlikte ustalıkla bir tertiple bu gece yakalanarak Sivas'a gönderilmeleri zaruridir. Durumunuz bunu yapmaya elverişli midir? Size buradan ve Harput'tan yardım yetiştirilecektir.

Cemal Bey - Valiyi de beraber mi?

Ben - Özellikle, evet.

Cemal Bey - Arz ettiğim üzere durum ve kuvvetim buna elverişli değildir. Kamuran, Celâdet ve Ekrem Bey'lerin yakalanmaları hakkında 13'üncü Kolordu Komutanı ile haberleşme yapıldı. Sonunda, durumun nezaketi dolayısıyla, şimdilik tutuklanmalarının uygun olamayacağı hakkında emir çıkmıştır" dedi.

Artık, bu zatın daha çok üzerine varılamazdı. "Kendilerine hisset tirmeden sıkı bir şekilde göz hapsinde bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, ne tarafa doğru gittiklerini ve hangi vasıta ile hareket ettiklerini hemen bildiriniz" talimatını vermekle yetindim. (Belge : 59).

8 Eylül günü, Cemal Bey'den şifre ile "malûm şahısların hâlâ orada olup olmadıklarını ve göz hapsinde tutmak için alınan tedbirlerin güvenilirlik derecesini" sordum ve "kendisine günde iki defa rapor vermesinin emrettim.

Halit Bey'e yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylül 1919) aldığı cevapta, Elâzığ'daki Alay Komutanı İlyas Bey'e emir verildiği bildiriliyor ve bu emrin bir kopyası veriliyordu (Belge : 60).

Kolordu Komutanı Evdet Bey'de, İlyas Bey'in 52 kağıtlı asker ve iki makineli tüfekle 9 Eylül sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi, 9 Eylül tarihli bir şifre sinde karşı koyma hareketlerinin yoğun olduğu bir çevrede daha fazla faaliyet göstermemek hususunda kendisini mazur göreceğimi" de söylüyordu (Belge : 67). 9 Eylül'de, İlyas Bey müfrezesinden başka, Aziziye den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya bağlı bir bölük de Malatya'ya gönderildi (Belge : 62, 63, 64).

Vali A l i G a l i p 'in ve Bedirhanlılar ile C e m i l P a ş a z a d e nin yaptıkları propagandanın etkisini kaldırmak için, Elâzığ ve Dersim Bölgesi ile ilişkisi olduğunu bildiğim ve Kemah'ta bulunan H â l e t B e y'e (eski milletvekili) 9 Eylül'de Elâzığ'a hareket etmesini ve H a y d a r B e y ' le bağlantı kurmasını yazdım (Belge : 65). Ayın sonuna doğru oraya vardı.

Van valisi bulunan H a y d a r B e y de Elâzığ valiliği görevine başlamak üzere Erzurum'dan yola çıkarılmıştır. H a y d a r B e y, 15' in ci Kolordu'ya bağlı olup Mamahatun'da bulunan bir süvari alayı ile de bağlantı kurarak, gereğinde bu alayı Malatya'ya doğru harekete geçirecekti.

Otomobille bazı subayların da Malatya'ya gönderileceği konusunda bir kayıt vardı.

Gerçekten de arkadaşlarımızdan R e c e p Z ü h t ü B e y görünüş te 3'üncü Kolordu yaveri sıfatıyla ve benden aldığı özel talimatla, ya nında, başkaları da olduğu halde 9 Eylül'de, otomobille Malatya'ya harekete geçti. Maalesef bindiği otomobil, yolların bozuk ve çamurlu olması yüzünden Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra kâh araba ve kâh hayvanla, gece gündüz yol alarak Sivas'tan hareketinin dördüncü günü öğleden sonra Malatya'ya varabilmişti. R e c e p Z ü h t ü B e y 'in verdiği raporlar, durumun aydınlanmasında çok yararlı olmuştu.

Efendiler,10 Eylül günü geç vakit şu telgrafı aldık :

Malatya,10.9.1919
Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri' ne özel :

1-10.9.1919 saat 14.00'de olaysız olarak Malatya'ya varılmıştır.

2 - Malum şahısların hepsinin de maalesef Kâhta'ya doğru kaçtıkları, etrafı bilginin daha sonra sunulacağı arz olunur.

15' inci Alay Komutanı

İlyas

Aynı gün ve fakat, İ l y a s B e y 'in telgrafından sonra da şu telg rafı alıyoruz :
Malatya'dan,10.9.1919 Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

1- Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı, İngiliz binbaşısı ve yarıdakçıları olan malum kimseler 15' inci Alay'ın Elâzığ'dan hareketini ve kendilerinin tutuk lanacaklarını haber alır almaz, bu sabah erkenden kaçmışlardır. Bunların Kâhta' daki B e d i r A ğ a 'nın yanına gittikleri ve oradan alacakları Kürtlerle burayı basmaya gelecekleri söyleniyor.

2 - Herhangi bir kötülüğe yeltendikleri takdirde, bunlar ve B e d i r A ğ a aşireti hakkında kovuşturma yapılması için Kolordu'dan emir alınmıştır, izlerinde gidilmektedir, sonuç ayrıca arz edilecektir.

3 - 15' inci Alay Komutanı'nın emrindeki kuvvetle, bu gün saat 14.00 te Malatya'ya geldikleri arz olunur.

12' nci Süvari Alay Komutanı

Binbaşı Cemal

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf yanyana getirilerek ince lenirse, dikkate değer bazı noktaların göze çarpmasına imkan yoktur.

Süvari Alay Komutanı C e m a l B e y, tarafımızdan aldığı talimat üzerine malûm şahısları sıkı ve güvenli bir şekilde göz hapsinde bulun duracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Adı geçen kimseler, 10 Eylül günü sabah erkenden kaçtıkları halde, Cemal Bey, bu bilgiyi ancak, İlyas Bey müfrezesinin gelişinden ve İlyas Bey'in raporundan sonra bildiriyor. Cemal Bey, kaçakların, İlyas Bey müfrezesinin Elâzığ'dan hareketini haber aldıklarını söylüyor. Oysa, telgrafhane Cemal Bey'in gözetimi altındaydı.

Sonra, kaçakların Kürtleri toplayıp Malatya'yı basacaklarının söylendiğini de ekliyor. Bu noktalar, Süvari Alay Komutanı hakkında şüpheli ve kararsızlık uyandırmaktadır.

Daha sonra alınan bilgilerden anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşlarına 9 Eylül akşamı haber getirilmiş. Ali Galip geceyi uyumadan hükümet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylül'de, yanlarında birkaç jandar ve silâhlı Kürtle birlikte, hükümet dairesinde toplanıyorlar, veznedarın odasına giriyorlar, kasayı açıyorlar, yanlarında götürmek üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve kasaya konmak üzere de şu senedi yazıyorlar :

"Mustafa Kemal Paşa ve adamlarının ortadan kaldırılması masraflarını karşılamak üzere, bununla ilgili emre uyularak altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919. Halil Rahmi, Ali Galip."

İlyas Bey müfrezesinin Malatya'ya yaklaşmakta olduğunun anlaşıldığı bir sırada, Süvari Alay Komutanı, subaylara mutasarrıfın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar. Telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu hareketin başladığını sezen Halil Bey'in ailesi hükümet dairesine haber veriyor. Hükümette, para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve arkadaşları, durumdan haberdar olur olmaz, korku ve telaşla her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi de olduğu gibi bırakıyorlar; yanlarındaki adamları ile birlikte hazır bulunan atlarına binerek kaçıyorlar (Belge : 66, 67).

Süvari Alay Komutanı'nın ve Topçu Alay Komutanı'nın, valinin geceyi hükümet dairesinde geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan çok valinin yakalanmasının önemli olduğu da açıktır. O halde, malûm kişilerin kaçmasına göz yumulduğu bir gerçektir. En basit bir yorumla, malûm kimselerin, yanlarındaki beş on silâhlı jandar ve Kürtle çatışmaktan büyük fenalık çıkabileceği kuruntusu Malatya'dakileri dolaylı yoldan tedbir almaya yöneltmiş ve onlara bu şahısları ürküterek kaçırma yolunu benimsetmiştir, denebilir.

10 Eylül'de İlyas Bey'e verdiğim talimatta belirttiğim başlıca noktalar :

- 1- Kaçakların sür'atle yakalanmaları;
- 2 - Kürtlük akımına asla elverişli bir ortam bırakılmaması;
- 3 - Malatya'da, mutasarrıflığı Jandarma Komutanı Tevfik Bey'in üzerine alması; uygun namuslu ve vatansever bir zatın da Harput'ta hemen valilik makamına getirilmesi;
- 4 - Malatya ve Harput'taki hükümet kuvvetlerini tamamen ele alarak vatan ve millet aleyhine hiçbir harekete meydan verilmemesi,
- 5 - Kaçaklara uyanların amansızca ve merhametsizce yok edilme ceğinin ilânı ve namuslu halkın gerçek durumundan haberdar edilmesi
- 6 - Millî varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancıların askerle rine de karşı konulacağına belirtilmesi ve gerekli düzen ve tedbirlerin alındığının" bildirilmesinden ibarettir (Belge : 68).

Efendiler, kaçakların, yakındaki veya çevredeki aşiretlerden bir takım Kürtleri toplayabileceklerini, hattâ, Maraş'ta bulunan yabancı kuvvetlerden bile yararlanabileceklerini kesin gibi kabul etmek lâzım geliyor du. Onun için de alınmış olan tedbirleri ve bu işe ayrılmış olan kuvvetleri güçlendirmek gerekiyordu. Bu maksatla Sivas'tan Malatya'ya 9 Eylül akşamı bir katırlı müfrezeye daha gönderildiği gibi, 3'üncü Kolordu elden geldiği kadar kuvvetlerini güneye indirecek, 13'üncü

Kolordu ta kip işini yüklenecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için pek etkili olmak gerektiğinden, Mamahatun'daki süvari alayı da Harput yönüne doğru hareket ettirilecekti.

Bu hususta 3' üncü, 13' üncü ve 15' inci Kolordu Komutanlarına ge rektiği şekilde tebligat yapıldı ve istekler bildirildi (Belge : 69).

Efendiler, verdiğimiz direktifler çerçevesinde kaçakları takip etti rirken, bir yandan da elimize geçen bazı belgeleri gözden geçirelim. Bu belgelerin, söz konusu olayı, A l i G a l i p ' in teşebbüsünü ve İstanbul Hükûmeti'nin bayağılığını her türlü açıklamadan daha mükemmel bir şekilde ortaya koyacağını zannettiğimden, onların olduğu gibi gözden geçirilmesinin yersiz olmadığı görüşündeyim.

Önce, Dahiliye Nâzırı Â d i l B e y 'le Harbiye Nâzırı S ü l e y m a n Ş e f i k P a ş a 'nın ortak imzalarıyla Elâziğ valisi A l i G a l i p B e y 'e verilen 3 Eylül 1919 tarihli talimatı birlikte okuyalım.

Bundan sonra, Dahiliye Nâzırı'nın gönderilecek kuvvet ve sarf edi lecek para miktarı ile ilgili olarak Bâbıâli'den çektiği telgrafını görürüz :

İstanbul 906

Kendisi tarafından çözülecektir
Elâziğ Valisi Galip Beyefendi'ye
İlgi : 2 Eylül 1919, sayı : 2.

Arz olunmuştu. Padişah'ın, hakkındaki yüce buyruğu bu gün çıkacaktır. Bu bakımdan kesinlik kazanmıştır. Talimat şudur : Bildiğiniz üzere, Erzurum'da Kong re adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların, ne de aldıkları kararların bir değeri ve önemi vardır. Ancak, bu durumlar ülke ça pında birtakım dedikodulara yol açıyor. Avrupa'ya da pek abartılarak aksettirili yor. Bundan dolayı da kötü etkiler yaratıyor. Ortada önem verilmeye değer hiçbir kuvvet ve hiçbir olay bulunmadığı halde, sırf bu abartma ve kötü etkilerden endi şeye düşen İngilizlerin, yakında Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları tahmin ediliyor. Hükümetin her yere olduğu gibi size de gönderdiği, malum genelgeye ay kır hareketler devam ederse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'ı ve oradan daha da ilerleyerek birçok yerleri işgal etmeleri ihtimalden uzak değildir. Bu da memleketin çıkarlarına elbette aykırıdır. Erzurum'da toplanan malûm şahısların yakında Sivas'ta birleşerek yine bir kongre toplamak istedikleri, olaylarla ilgili ha berleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Ne var ki, bunları Avrupa'ya anlatmak müm kün değildir. İşte bunun içindir ki, onların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunu sağlayabilmek için, her şeyden önce, Sivas'ta hükümetin tam ola rak güvenini kazanmış va memleketin iyiliğine olan tebligatı olduğu gibi yerine getirmeye azimli bir vali bulundurmak gerekmektedir. Yüksek şahsınızı onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi, Sivas'ta kongre toplamak isteyen birkaç kişiye engel olmak o kadar güç birşey değilse de, yüksek dereceli sivil memurlarla, komutan ların, subayların ve askerlerden bazılarının da bunlarla aynı düşünceye olmaları dolayısıyla, hükümetin aldığı tedbirleri ellerinden geldiğince boşa çıkarmaya ve malum şahısları güçleri yettiği kadar korumaya çalışacakları gözönünde bulundu nılarak, güvenilir bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarı sağlama ba kımından uygun görülmektedir. Bundan dolayı, daha önce yazdığım gibi, oralar daki Kürtlerden güvenilir yüz elli kadar atlıyı birlikte alarak, oradan niçin gi dildiğini hiç kimseye sezdirmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda vararak, vali ve komutanlığı hemen ele alacak ve sayıları az olmakla birlikte ora daki jandarma ve askeri iyi kullanacak olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için derhal otoritenizi kullanarak toplantıya meydan vermemiş ola çağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp, göz altında İstanbul'a gönde rebileceğiniz âşikârdır. Böylece, kazanılacak hükümet nüfuz ve otoritesi, içeride macera peşinde koşanlar yıldırarak bir daha bu gibi kötü hareketlerin meydana gelmesini önleyeceği gibi, dışanda da pek iyi bir etki yapacak, yabancıların asker çıkararak oraları işgal etmek konusundaki tasarılarından vazgeçmeleri için hükû metçe yapılacak müracaat ve teşebbüslere sağlam bir dayanak oluşturacaktır. Zaten Sivas halkının bazı tanınmış kimselerinden araştırılarak elde edilen doğru bilgilere göre, halk bu politikacıların kıskırtmalarından, para toplamak için yaptıkları bas

kılardan pek nefret etmiş. Bu hareketlerin önlenmesi için, hükümete her türlü yar dıma hazırdır. Orada derhal jandarmaya yazılacak, istenildiği kadar asker buluna çağ ı, bunlara nüfuzlu kimseler tarafından özel olarak yardım edileceği haber veril mektedir. Bu şekilde, yeteri kadar ve hükümete kuvvetle bağlı jandarma birliği kurulduktan sonra, birlikte götürüleceğiniz süvarileri hoşnut ederek yerlerine gön deririz. İşte alınacak tedbirler bundan ibarettir. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uy gulanması, sadece son derece gizli hareket etmeye bağlıdır. Sivas'a tayininizden, hattâ o taraflara gideceğinizden kendi aileniz içinde en çok güvendiğiniz bir tek kimseye bile bahsetmeyiniz. Sivas'a girinceye kadar, maksadınızı yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz. Bu, başanın temel şartıdır. Bu itibarla, şimdilik ailenizi her halde orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün kalacağınızı aile nize ve çevrenizdeki yakınlarınıza anlatarak, hemen yola çıkıp bir gün öncesinden Sivas'a ansızın girmeye gayret etmelisiniz. Oraya vardığınızda, aşağıdaki telgrafi gereken kimselere gönderip, valilik ve komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalı sınız. Bir yandan da makine başında durumu Nezaret'e bildirmelisiniz. Böylece, oradaki şartlar belli olur olmaz, size yine makine başında tarafımdan gereğine uy gun tebligat yapılacaktır. Bu şekilde işe başladıktan sonra, ne vakit uygun görür seniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirebilirsiniz. Yalnız, şimdi orada bulunan R e ş i t P a ş a ' nın valilik görevinden alındığı, yerine bir başkasının gönderile ceği her nasılsa duyularak, kendisi tarafından Nezaret'e başvurulmuş olduğundan ve adları malûm kimselerin yanında Sivas'ta toplanmak istedikleri alınan haber lerden anlaşıldığından, boşuna bir dakika geçirilmeksizin bir an önce hareketle, oraya vaktinden önce ulaşmaya gayret etmeniz, işin gereği olarak pek önemli ve zaruridir. Bu durum karşısında, ne zaman hareket edeceğinizin ve ne kadar za manda oraya varabileceğinizin bildirilmesi gerekiyor.

Sivas'ta ilgililere göstereceğiniz telgraf şudur :

Zâtıâlîlerinin Sivas ve komutanlığına tayinleri Meclis-i Vûkelâ kara rıyla Padişah Hazretleri'nin yüce buyruklarına sunulmuş ve gereği şerefle onaylan mış olduğundan, hemen hareketle, bu telgrafi Sivas'taki sivil ve askerî memurlar dan gerekenlere gösterip, vali ve komutanlığı üzerinize alarak göreve başlamanız ve durumu hemen bildirmeniz tebliğ olunur. 3.9.1919

Dahiliye Nâzırı Harbiye Nâzırı
Âdil Süleyman Şefik
58) Bakanlar Kurulu.

Bâbiâli, 6.9.1919
Malatya'da Elâzığ Valisi Galip Beyefendi'ye
İlgi : 6.9.1919.

Eşkiya takibi için gönderilecek kuvvetin masraflarının jandarma ödeneği he sabına malsandığından karşılanması zarurîdir. Kaç kuruş sarf edileceğinin ve gön derilecek kuvvetin miktarı ile hareket gününün hemen bildirilmesi.

Nazır Âdil
Dahiliye nâzırı üç gün sonra da A l i G a l i p' in bir telgrafına kar şılık olduğu anlaşılan şu telgrafi veriyor :

İstanbul, 9.9.1919
İlgi : 8.9.1919. Sayı : 2

Malatya'da Elâzığ Valisi Beyefendi'ye
Sivas'ta güvenilir bir vasıta olmadığından veterli bilgi alınamamakta ise de ora halkından burada bulunan bir adamın ifadesine ve başka yerlerden de alınan genel bilgilere göre, önce halk bu kişikirtmalara taraftar değildir. Sonra, asker yok denecek kadar azdır. Bu hareketi idare etmekte olanlar, malûm şahıslar ile komu tan ve subaylardan bazılarıdır. Bunlar, işe millî bir yön vererek maksatlarını be nimsetmeye çalışmaktadırlar. Oysa, millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha yakın olduğu için, istediğiniz bilgiyi kolaylıkla elde edebilirsiniz : Bununla, birlikte; gazeteler her nasılsa Sivas'a tayininizden bahsetmiş olduklarından, bir gün önce yola çıkmanız daha da önem

kazanmıştır. Birlikte bulunduracağınız kuvvet ne ka dar çok olursa, başannın o oranda kolaylaşacağı âşikârdır. Bu kuvvetin miktarları ile, hareket tarihinizin bir gün öncesine kararlaştırılarak bildirilmesini bekliyo rum.

Nâzır Âdil

A l i G a l i p B e y bu telgrafta karşılık olarak, Malatya'dan son defa şu telgrafı veriyor :

Çok ivedi ve gizli Kendisi tarafından çözülecektir
Dahiliye Nezareti'ne

Bu ayın 14'üncü günü yeterince kuvvetle eşkiyanın peşine düşüp ve ya kalanması için Malatya'dan hareket edecek şekilde gerekli tedbirler alınmıştır. Tan rı'nın yardımı ile çarpışmadan başanlı sonuç alınacağına güven buyurulsun. Yalnız yazılan cevapları ve gerekleri geciktirilmemelidir.

9.9.1919

Elâzığ Valisi Ali Galip

Bu telgraftan, 9 -10 Eylül gecesini hükümet dairesinde heyecanlar içinde ve sabaha kadar uykusuz olarak geçiren A l i G a l i p'in 9 Ey lül 1919 günü, henüz kahramanlığının üzerinde ve Tanrı'nın yardımı ile çarpışmada başarından pek ümitli olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, bu olaydan ve bu belgelerden haberdar edilen sivil âmir lerden Dahiliye Nâzırını Â d i l B e y'e Komutanlardan da Harbiye Nâzırını S ü l e y m a n Ş e f i k P a ş a 'ya, güvensizlik bildiren telgraflar çekil mesinin uygun olacağı düşünöldü. Halkın dikkati çekildi.

Sivas Valisi R e ş i t P a ş a 'nın telgrafına cevap veren Â d i l B e y 'in şu sözleri ne kadar garip ve şaşkırtıcıdır. Â d i l B e y sözünü ettiğim telgrafı şu cümlelerle bitiriyordu : ". . . . . Elbette Halife Hazret lerinin yüce buyruklarına uyma gereğini takdir edersiniz! " (Belge : 70).

Efendiler, bir tesadüf eseri olarak bu görüşme sırasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım. Şu telgrafı yazıp çekilmek üzere memura verdim.

10,11.9.1919

Dahiliye Nâzırını Âdil Bey'e

Milletin, Padişah'ına maruzatta bulunmasına engel oluyorsunuz. Alçaklar, ca niler! Düşmanlarla millete karşı haince tertiplere girişiyorsunuz. Milletın kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunıza şüphe etmiyordum. Ancak, vatan ve millete karşı haince ve son bir çırpınışla alçakça harekette bulunacağınıza inanmak istemi yordum. Aklınızı başınıza toplayın. G a l i p B e y ve yordakçıları gibi aptalların verdikleri ahmakçasına ve asılsız sözlere kapılarak ve M i s t e r N o w i l gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların milletçe sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz. Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman, kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız.

Mustafa Kemal

Bütün komutanlar da gerektiği şekilde müracaatta bulundular. 12 Eylül'e kadar aldığımız raporlardan, kaçakların, 10 11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri, 11-12 Eylül gecesini de Raka'nın yarım saat yakınındaki bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu (Belge : 71). Bu bilgi, 20'inci.15' inci ve 13'ün cü Kolordu Komutanları'na bildirildi (Belge : 72).

11 Eylül ve 11-12 Eylül'de Malatya ile telgraf başında yapılan ha berleşmeler, daha Malatya'da, kesin emir ve talimat almış olan şahısların zihinlerinin daha henüz bir karışıklık içinde bulunduğunu göstere cek nitelikte idi.

Elâzığ'dan gelen Alay Komutanı İ l y a s B e y "Mutasarrıf Bey'in gönderdiği özel bir adam tarafından Vali A l i G a l i p ve Mutasarrıf H a l i l B e y'lerin bazı şartlarla yerlerine dönmek istedikleri" bildiril miş. "Memleketin selâmeti adına bunların bu şekildeki tekliflerini kabul etmenin

uygun olup olmadığı konusundaki emrinizi beklemekte olduğu muz arz olunur" demekteydi (11 Eylül) (Belge : 73).

Bunun arkasından İ l y a s B e y , 11/12 Eylül gecesî yine telgraf başına gelen Süvari Alay Komutanı C e m a l , Mutasarrıf Vekili T e v f i k , Topçu Alay Komutanı M ü n i r , Jandarma Yüzbaşısı F a r u k , Baytar Binbaşısı M e h m e t ve Elâzığ'dan gelen Alay Komutanı İ l y a s B e y ler adına şunları yazdırdı :

Malatya'dan İ l y a s B e y : Güvenilir bir kimse olan Jandarma Yüzbaşısı F a r u k B e y'den biraz önce alınan bilgiler aşağıda verildiği gibidir :

F a r u k B e y , Kâhta ve çevresinde takipte, Malatya'ya beş saat uzaklıkta ki Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını, şimdi Mutasarrıf ile arkadaşlarının orada bulduklarını, Siverek'e kadar uzanan bölgedeki aşiretlerin birbiri ardınca buraya gelmekte olduklarını; Dersim aşiretleri rine varıncaya kadar Kürtlük adına çağırıldıklarını, Mutasarrıf'ın plânına uyularak önce Malatya'ya saldırıp tamamıyla yağmaladıktan sonra, bu tün kuvvetleri ile Sivas'a doğru yürüyeceklerini, Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve süreceklerini, Dersim'lilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü, mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerine karşı büyük bir aşağılama ve hakaret olarak sayılıyor. Vali böyle bir yağmaya ve katliama taraftar ve razı olmadığını, ancak, mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya çarpışarak girdikleri zaman Kürt bayrağı çeki leceğini ve yanlarındaki İngiliz binbaşısı da Urfa'da bulunan İngiliz tümenin harekete hazır olduğunu bildirmiş ise de, H a c ı B e d i r A ğ a' nın bunun kabul etmediği ve aşiretlerin, Malatya'nın Kürdistan'ı sayılıp Malatya'da Kürt bayrağın çekilmesinde direndikleri, dün akşam Malatya'ya dönmek isteyen valiyi bırakmadıkları abartılmadan arz olunur.

Şartları aşağıdadır :

- 1- Valinin yerine dönmesi;
- 2 - Mutasarrıfın eskiden olduğu gibi yerinde kalması;
- 3 - Elâzığ'dan gelen askerin geri gönderilmesi;
- 4 - Vali yüz silâhlı Kürtle Malatya'ya girdiği zaman huzurun sağlanması ve Sivas'a doğru yürümesi;
- 5 - Aşiretlerden alınan yedi tüfekte bir tabancanın geri verilmesi;
- 6 - Yukarıda arz ettiklerime emirleri.

İ l y a s B e y'e şunu yazdım :

11,12.9.1919

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1- Verdiğiniz bilgiler hey'etimizce dikkate alındı. Zatiâlinize şartlar ileri sürenler kimlerdir? Böyle bir ilişkiye girişmek asla doğru değildir. Hainlikleri or taya çıkan vali, mutasarrıf ve yordakçılarının yakalanmaları, kıskırtmaya çalıştıkları bazı gafil kimselerin de uyarılması söz konusudur. Bunun için bütün şiddeti ile karşı koymak gerekir. 13' üncü, 15' inci ve 3'üncü Kolordu Komutanları şu daki kada telgraf başında, alınacak ortak tedbiri kararlaştırmaktadırlar. Elde edilebilen kuvvetler her taraftan harekete geçirilmiştir. Oraca alınması gereken tedbirlerin zâtiâliniz tarafından sükûnet ve ciddiyetle alınmış bulunduğuna güvenimiz tamdır. O bölgede bulunan bütün telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili T e v f i k B e y kardeşimiz de hükûmetin güç ve otoritesini en üstün bir şekilde göstermesi dikkate alınmalıdır.

2 - Şu anda Anadolu'nun bütün merkezlerinden Zâtışâhâne'ye, yapılan ha inlik arz edilmektedir .Oraca da aynı şekilde hareket edilmelidir.

3 - İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtlerin de birleşip toplanabilseler bile, asker kuvveti karşısında ne dereceye kadar başarı gösterebileceklerini takdir buyurursunuz.

4 - B e d i r A ğ a ' yı, Keven aşiretinin reislerini ve bu haince hareketlere karşı olan beyleri tarafınıza çekmeye çalışmanız uygun olur.

5 - Adıyaman'dan hareket eden sûvari bölüğü ile, Siverek ve Diyarba kır'dan hareket eden birer taburla bağlantınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede bulunan Kongre Hey'eti adına
Mustafa Kemal

Gerçi, kongre toplantı halinde değildi ve telgrafhanede bulunmu yordu. Fakat maneviyatı kuvvetlendirmek için, Kongre Hey'eti ile ilgili göstermeyi uygun buldum ve imza olarak, yalnız "Kongre Hey'eti" diye aynı nitelikte ayrıca bir telgraf da yazdım (Belge : 74).

Bu telgrafıma ek olarak, Urfa'da, Ayıntap'ta, Maraş'ta bulunan ve sayıları pek az olan yabancı kuvvetlerini bildirerek " size bir yabancı tü meninden bahsedenlerin sözleri vatan ve millet hainlerinin yalanını ak tararak maneviyatınızı kırmak alçaklığından. . ." dır dedim (Belge : 75).

İ l y a s B e y, telgrafıma verdiği cevapta, "bir saldırı halinde, şiddetle karşı konulması kesin olarak kararlaştırılmıştır." dedikten son ra, "eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun bir süre bir Kürt saldırısına karşı savunmaya yeterli değildir. Bunun için elden gelen sür'atle yardımcı kuvvetler gönderilmesine emir buyurulması bir kere daha istirham olu nur" dedi (Belge : 76).

İ l y a s B e y'e gereğinde bir şey bildirilebilsin diye, telgrafhanede bir subay bırakarak, önemli olan işinin başına dönmesini rica ettim (Belge : 77).

İ l y a s B e y tarafından 12 Eylül'de çekilen bir telgrafı, subay larınız ve memurlarınız için çeşitli bakımlardan yararlı olacağı düşün cesiyle, olduğu gibi bilginize sunacağım :

Malatya, 12.9.1919

Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na

Halep'teki İngiliz ordusuna bağh albay rütbesinde M ö s y ö P. P e e l (Pîl) adında bir İngiliz subayı, bugün 12.9.1919 tarihinde öğle üzeri Malatya'ya gelmiştir. Maksudının Malatya, Harput ve Diyarbakır bölgelerinde, bölgenin ileri gelenleri, sivil ve askerî memurlarla görüşmek olduğunu, kaçak M i s t e r N o w i l ' in görevi ile ilgili bir şey bilmediğini ve bu konuda İngiliz Hükümeti'nin kesinlikle bilgisi olmadığını ve böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretler içerisinde derhal buraya getirilmesi için kendisine emir verileceğini söyledi. Eğer haince bir maksatla buralarda dolaştığı kanısına vâırırsa, tutuklu olarak Halep'e göndereceğini ekledi. Vali G a l i p B e y ' i de kendisiyle görüşmek üzere, hayatının korunması hususunda kendisine güvence vererek buraya davet etme isteğinde bulundu. Bu hususta, üst makamdan adı geçen buraya gelebilmesi için emir almadan gelmesinin mûmkün olamaya çağını, bunun için ilgili makamlara başvuracağımı da söyledim. Bu izin emrinin sür'atle bildirilmesi için aracı olmamı rica etti. Kendisi "yüksek siyasi mutemet" adıyla anılmış. İstanbul Hükümeti onu tanımış. Burada iki gün kaldıktan sonra Harput'a gidecekmış. Giriş belgesi yoktur. Kendisine, saygıdeğer bir misafir ol duğu ve özel bir saygı gösterileceği söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu zatın Harput'a doğru seyahat etmesine izin verelim mi? Bildirilmesi. Sivas'tan iki subayın şimdi geldiği arz olunur.

15' inci Alay Komutanı İlyas

Bu telgrafta söz konusu edilen hususlarla nasıl hareket edileceğini gösteren görüşlerimiz, şu şekilde kısaca bildirildi :

Sivas, 12.9.1919
Malatya'da 15'inci Alay Komutanlığına
İlgi : 12.9.1919.

1- Kim olursa olsun, giriş belgesi olmayan bir yabancı subayın Osmanlı ülkesinde işi yoktur. Kendisine büyük bir nezaketle, fakat askerce, kesin bir tu turla durumu bildiriniz ve geldiği yere hemen dönmesini isteyiniz. Memleketten çıkıncaya kadar da ileri gelen kimseler ve memurlarla hiçbir siyasî temasa gel memesi için yanına yetenekli, uyanık bir subay katınız.

2 - Kaçak valinin vatan hainliği ile suçlandığını, ele geçince yakalanarak kanunun adaletli pençesine teslim edileceğini, bu konuda başka bir şey yapma imkânı olmadığını ayrıca anlatırsınız, efendim.

Mustafa Kemal

Efendiler, alınan tertip ve tedbirler ve özellikle gösterilen sertlik ve şiddet sayesinde, A l i G a l i p ve H a l i l B e y' lerin ayartmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, ümitsizliğe düşen A l i G a l i p, önce Urfa'ya oradan da Halep'e kaçmıştır. M i s t e r N o w i l de göz altın da rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Ötekiler de birer yolunu bula rak kaçmışlardır. Bu safhaları daha çok açıklamakta bir yarar görmüyo rum. Bu konuda söylediklerime ek olarak yayınlanacak belgelerin okun masından, bugün ve gelecek için ibret dersi olabilecek noktalar çıkarı lacağını umarım (Belge : 78, 79, 80, 81).

HAINLERLE İŞBİRLİĞİ YAPAN FERİT PAŞA KABİNESİNE HÜCUM

Efendiler, bilginize sunduğum belgeleri gördükten sonra, zannederim Ali Galip tarafından yapılan teşebbüsün Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükûmeti'nin ortak bir teşebbüsü olduğuna şüphe ve tereddüt edenler kalmaz. Bu hainliğin ortak elebaşlarına karşı nasıl bir durum almak gerektiği bellidir. Ancak, buna karşı yapılacak teşebbüste elden geldiğince açıktan açığa hareket etmekten vazgeçmek ve o günün gereğinden olmakla birlikte teşebbüs gücünü çeşitli hedeflere yöneltmekten sakınarak bir noktada toplamak ihtiyatlı bir davranış olurdu. Biz de hücumla hedef olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesi'ni tespit ettik ve Padişah'ın da bu Ferit Paşa Kabinesi'nin Padişah'ı olaylardan haberdar etmeyip aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, durumu öğrenecek olursa,kendisini aldatanlara müstahak oldukları işlemleri uygulayacağına güvenimiz olduğunu ileri sürdük. Hükûmetin ortaya çıkmış olan cinayeti üzerine, kendisine güven duyulmaması tabii olduğundan, gerçeklerin yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah'a arz edilmesi ile durumun düzeltilebileceğini, teşebbüslerimiz için hareket noktası olarak kabul ettik. Bu düşünceyle, Eylül'ün 11'inci günü, Padişah'a çekilmek üzere telgraf hazırlandı. Bu telgrafta, tahmin buyuracağınız üzere, zamanın gereği olan birçok basmakalıp sözler içinde : Hükûmetin silâh zoruyla kongreyi basma yoluna giderek Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olacağı, Kürdistan'ı ayaklandırmak suretiyle vatani parçalamak plânını para karşılığında yüklenmiş olduklarının belgelerle açığa çıktığı, hükûmetin bu işlerde âlet olarak kullandığı adamların perişan edilerek kaçmaya mecbur edildiği, yakalandıkları takdirde kanunun pençesine teslim edilecekleri, bu cinayetleri hazırlayan, Dahiliye ve Harbiye Nâzırları vasıtasıyla da emredip uygulatan İstanbul Hükûmeti'ne milletin güveninin kalmamış olduğu bildirildikten sonra, namuslu kimselerin oluşturduğu yeni bir hükûmetin kurulması, bu casus şebekesi hakkında sür'atle kanunî soruşturma yapılarak suçluların cezalandırılması isteniyor; âdil bir hükûmet kuruluncaya kadar, İstanbul Hükümeti ile hiçbir haberleşme ve ilişkide bulunmamaya karar vermiş olan milletten ordunun ayrılmayacağını, olayın içyüzünü bilen ve o çevrede bulunan biz kolordu komutanları arza mecbur olduk deniyordu.

İşte bu telgraf suretinin bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesinin uygun olacağı düşünülde.11 Eylül günü telgraf başında kolordu komutanlarına şu talimatı verdim :

" Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suretin 3' üncü, 15' inci, 20' nci, 13 ve 12' nci Kolordu Komutanlarının ortak imzalarıyla çekilmesini uygun görüyoruz. Okuduktan sonra diğer komutanlarla aynı zamanda çekmek için bekleyiniz."

Sadrazamlık Yüksek Katına

Şimdi doğrudan doğruya kutsal Başkomutanı'mız, şanlı Halifemiz Efendimiz'e önemli bir arzda bulunmak mecburiyetindeyiz. Engellenmemesini rica eder,aksi takdirde bundan doğacak ağır sonuçların sorumluluğunun yalnızca yüksek şahsınıza ait olacağını arz ederiz. 12' nci Kor., 13' üncü Kor., 20' r.ci Kor., 15' inci Kor., 3' üncü Kor. Yapılacak önemli maruzat, yukarıda arz etmiş olduğum üzere, padişaha çekilen telgrafta yazılanlardan ibaretti.

Eylülün 11' inci günü ve özellikle 12/13 gecesi, her tarafta, kolordu komutanları telgraf merkezlerine gelerek kararlaştırıldığı şekide İstanbul'la haberleşmeye çalışıyorlardı. Fakat sadrazam ortadan kaybolmuş gibiydi. Cevap vermiyordu. Biz de, telgraf başında, sadrazamın telgrafları alıp cevap vermesi için baskıda bulunuyorduk. İstanbul merkezindeki telgraf memurları ile yapılan uzun çekişmelerden sonra, bir telgraf memuru şu bilgiyi verdi :

" Sadrazam Paşa'ya yazılanlar telefonla söylendi. Alınan cevapta : Telgraf metni Sadrazam Paşa Hazretleri'ne arz olundu. Bildirecekleri maruzatları usulünce telgrafla arz olunmalıdır. Gelen telgraflar da usulüne uygun olarak Padişah'a takdim edilir, buyurdıklarını Müdür Bey söylüyor, efendim."

Bunun üzerine, gece yarısından sonra saat 4.00'te Sivas telgrafhanesine çekilmek üzere şu telgraf gönderildi : 11/12.9.1919

Sadrazam Ferit Paşa'ya

Vatan ve milletin haklarını ve kutsal varlıklarını ayak altına alarak, Padişah Hazretleri'nin yüce padişahlık şeref ve haysiyetlerini çiğneyerek, gafilce bir takım hareket ve teşebbüslerde bulunduğunuz ortaya çıkmıştır. Milletın padişahımızdan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bu sebeple durum ve dileklerini ancak Padişah Hazretleri'ne arz etmek zorundadır. Hükümetiniz meşru olmayan hareketlerinin sonuçlarından korkarak, millet ile padişah arasına artık engel çekiyor. Bu konudaki direnmeniz daha bir saat sürerse, millet kendisini her türlü hareket ve faaliyetlerinde serbest saymakta haklı bulacaktır ve bütün vatanın meşru olmayan hükümetinizle kesin olarak ilgi ve bağlantısını kesecektir, bu son uyarımızdır. Bundan sonra milletin tutacağı yol burada bulunan yabancı subaylar vasıtasıyla, İtilaf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.

Genel Kongre Hey'eti

Sivas Telgraf Müdürlüğü'ne de aynı zamanda, telefonla şu emir verildi : Genel Kongre Hey'eti

Kolordu Komutanlarına aşağıdaki genel duyuru yapıldı :

20 nci Kolordu Komutanlığı'na

5 inci Kolordu Komutanlığı'na

13 üncü Kolordu Komutanlığı'na

3 üncü Kolordu Komutanlığı'na

Kongrenin Padişahlık yüce katına olan maruzatına İstanbul'da Telgraf Başmüdürlüğünce ,engel olunmuştur. Bir saatlik bir sürede Saray'a yol verilmezse bütün Anadolu nun İstanbul'la haberleşmesinin kestirileceği cevap olarak adı geçen müdürlüğe bildirilmiştir. Kongrenin bu meşru isteğine olumlu oevap alınmadığı takdirde, tebliğ anından başlayarak Ankara, Kastamonu, Diyarbakır telgraf merkezleriyle Sinop'taki telgraf haberleşmelerinin durdurulması, yani kongre ile ilgili haber ve bildirimler dışında hiçbir telgraftın İstanbul'a geçirilmemesi ve İstanbul'dan da kabul edilmemesi; Batı Anadolu ile haberleşmemize engel olmayacaksa Geyve Boğazı yönündeki hattın da tutulması veya geçici olarak kesilmesi ve yapılan işlerin sonuçlarının bildirilmesi rica olunur, Bu talimatın yerine getirilmesine engel olacak telgraf memurları, buldukları yerlerde derhal Divan-

Harb'e verilerek haklarında en ağır ceza uygulanacaktır. İşbu tebligat gereğinin yerine getirilmesi 20 nci, 15 inci, 13 üncü ve 3 üncü Kolordu Komutanlarından rica edilmiştir. Alındığının bildirilmesi. Sivas'ta Genel Kongre Hey'eti

Bu telgrafla verilen talimat daha sonraki telgraflarla da tamamlanmıştır.

11-12 Eylül gecesi yapılmış olan genel tebliğe ek olarak da şu ricada bulunuldu.

Bu gece sonuç elde edilinceye kadar bütün komutanlarla sivil idare âmirlerinin ve ilgili hey'etlerin telgrafhanelerden ayrılmamaları rica olunur. Genel Kongre Hey'eti

Telgrafhanelere de şu uyarıda bulunuldu :

Ektir : Bu tebligat gereğinin yerine getirildiği haberi Kongre Hey'eti'nce öğrenildikten sonra, yine aramızda haberleşmeye devam edileceğinden telgrafhanelerde adam bulundurulması rica olunur. Kongre Hey'eti

İSTANBUL'DAKİ HÜKÜMETLE İLİŞKİYİ KESME KARARI

İstanbul'un kendilerine tanınan bir saatlik süre içinde saraya telgraf bağlantısı vermeyeceği anlaşılıyordu. Bu sebeple, 12 Eylül 1919 günü bütün komutanlara şu genel duyuru yapıldı :

Sureti aşağıya çıkarılmış olan telgraf, Genel Kongre Hey'eti tarafından bir saate kadar sadrazama çekilmiş olacaktır. Bu itibarla, siz de hemen bu esas ve nitelikte birer telgraf çekiniz ve hemen bildiriniz, efendim. (Genel Kongre Hey'eti)

Saat beşte Sadrazama "bilgi için" diye gönderilen ve aynı zamanda bütün komutanlara ve illere yapılan tebligat şundan ibarettir :

1- Hükûmet, milletin sevgili padişahına olan maruzat ve bağlantısını kesmekte ve ortaya çıkan haince hareketlerine devamda direndiğinden, millet de meşru bir hükûmet iş başına geçinceye kadar, İstanbul Hükûmeti ile olan idari ilişkilerini ve İstanbul ile yapılan her türlü posta, telgraf haberleşme ve ulaştırmalarını kesmeye karar vermiştir. Bölgelerindeki sivil memurlar, askerî komutanlarla, işbirliği yaparak bu hususu sağlayacak ve sonucu Sivas'taki Genel Kongre Hey'etine bildirecektir.

2 - Bu tebligat bütün komutanlara ve sivil idare âmirlerine gönderilmiştir.

12.9.1919 Genel Kongre Hey'eti

MİLLETVEKİLLERİNİN SEÇİMİ İLE MEŞGUL OLUNMAYA BAŞLANMASI

Efendiler, ayın 12 nci günü İstanbul Hükûmeti ile genel olarak haberleşme ve bağlantı kesildi. Bunların dışında kalan bazı yerler ve bu yerlerle olan tartışmalarımızı ayrıca açıklayacağım. Fakat müsaade buyurursanız, bundan önce daha önemli sayılması gereken bir konu üzerinde bilgi arz edeyim. Yüksek hey'etinizce bilinmektedir ki Ferit Paşa Hükûmeti milletvekillerinin seçimleri için görünüşte bir emir vermişti. Ancak, içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolu'nun İstanbul'la bağlantısını kestiği 12 Eylül gününe kadar, bu emir uygulanmamıştı. Son durum üzerine, en önemli meselenin, milletvekillerinin seçimini bir an önce yaptırmak olacağını takdir buyurursunuz. Bu bakımdan 13 Eylülde derhal bu konu üzerine de eğilindi. Uzun açıklamalar yapmaktansa, bildirdiğim tarihte verilen ilk genel talimatı, olduğu gibi bilgilerinize sunmayı daha yararlı buluyorum. Tebligat şudur:

Tel. 13.9.1919

Balıkesir'de 14 üncü Kolordu, Konya'da 12 nci Kolordu.,
Diyarbakır'da 13 üncü Kolordu, Erzurum'da 15 inci Kolordu,
Ankara'da 20 nci Kolordu, Bursa'da 17 nci Tümen ,
Çine'de 58 inci Tümen, Bandırma'da 61 inci Tümen
Komutanlıklarına ve 6l inci Tümen Vasıtasıyla Edirne'de
I inci Kolordu, Iviğde'de 11 inci Tümen Komutanlıklarına
illere, bağımsız sancaklara, belediyelere.

(Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Hey'etlerine)
İstanbul Hükûmeti'nin tuttuğu ve takip etmekte olduğu gericilik yoluna ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Millî Meclis'in seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli görevidir.

İstanbul Hükûmeti milleti aldatarak milletvekillerinin seçimini aylarca ertelemiş olduğu gibi, son zamanda vermiş olduğu seçim emrini de türlü sebeplerle savsaklamakta ve geciktirmektedir. Ferit Paşa 'nın, Toros'un ötesindeki illerimizden vazgeçtiği Barış Konferansı'na vermiş olduğu notadan anlaşılmalı, Aydın ili üzerinde Yunanlılarla sınır tespitine kalkışması, oradaki işgali oldu bitti halinde bir ilhak olarak kabul etmiş olduğuna delil sayılmış ve memleketin işgal edilen başka bölgeleri için de bunlara benzer gafilce ve haince siyasetiyle memleket ve milleti parçalayacağı kesinlikle anlaşılmalıdır. Meclis-i Millî'nin toplanmasından önce barış anlaşmasına imza koyarak milleti bir oldu bitti karşısında bulundurmamak niyetinde olduğu anlaşılmalıdır. Bu itibarla, Genel Kongre, orduyu ve milleti uyanık olmaya davet ederek aşağıdaki hususların en kısa zamanda yerine getirilmesini, milletin hayatı konusu olarak kabul eder ve bildirir :

İlk olarak: Seçim hazırlıklarının yürürlükteki kanunda yer alan en kısa zamanda yapılp tamamlanması için Belediyeler ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoğun bir faaliyet içine girilmelidir.

İkinci olarak: Sancaklardan çıkarılacak milletvekili sayısı oranların nüfus durumuna göre hemen tespit edilerek Hey'et-i Temsiliye'ce şimdiden bildirilmeli dir. Adaylar konusu daha sonraki haberleşmelerde ele alınacaktır.

Üçüncü olarak: Seçim hazırlıkları yapılırken gerek seçimler sırasında gecikmeye yol açacak engellerin şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek seçimlerin en kısa zamanda sonuçlandırılması.

Bu karar bölgenizdeki bütün Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne bildirerek, gereğinin hemen yerine getirilmesine yardımcı olmanız rica olunur. (Hey'et-i Temsiliye)

MEMLEKETİ BAŞVURACAK BİR YERDEN YOKSUN BIRAKMAK İÇİN

Ferit Paşa Hükûmeti inadında devam ediyordu. Bilindiği gibi bu durum hükûmet düşünceye kadar süregeldi. Memleketi günlerce başvurulacak bir yerden yoksun bırakmak elbette büyük sakıncalar doğururdu. Bundan dolayı, önce fikir sormak üzere, sonra da bazı itirazlara aldırmadan emir şeklinde bildirdiğimiz kararları Eylül'ün 13/14 üncü gecesi şu şekilde tespit etmiş ve kaleme almıştır.

Kongrece alınması düşünölen tedbirleri gösteren suret aşağıda arz edilmiştir :

Bu konudaki yüksek görüş ve düşönceleriniz alındıktan sonra, genel kurulca görüşölerek uygulamaya konacaktır. 15.9.1919 günü öğleye kadar cevabınızı bekliyoruz, efendim.

Milli davayı haince bir saptırma ve yorumla olduğundan başka türlü göstererek milli teşebbüs ve faaliyetlerimizi gayri meşru ilan eden, milletin saltanat ve Hilâfet makamına karşı duyduğu ebedî bağlılığını bütün meşru ve kanunî vasıtalarla ispata çalıştığımız halde, padişah ile millet arasında bir engel perdesi oluşturan ve halkı birbiri aleyhinde silâhlanıp öldürmeye sürükleyerek bunun kışkırtıcılığını yapan İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kesmek mecburiyetinde kalan Genel Kongre Hey'eti, aşağıdaki kararları zatîlilerine bildirmeyi görev sayar.

1- Padişah Hazretleri'nin yüce adına ve yürürlükteki kanunlar çerçevesinde devlet işleri eskiden olduğu gibi yürütmeye devam edilecektir. Irk ve mezhep ayrılığı gözetilmeden halkın canı, malı, namusu ve her türlü hakları güvence altında bulundurulacaktır.

2 - Devlet memurlarının, kendilerine verilmiş olan görevleri milletin meşru dâvâsına uygun bir şekilde yürütmeleri tabîdir. Aksi takdirde, görevden kaçınanların mazeretleri bir istifa gibi işlem görerek, yerlerine uygun görölen kimseler vekil olarak getirilecektir.

3 - Görev sırasında millî dava ve akıma ters düşen davranışları görölecek ve tespit edilecek memurlar, din ve milletin selameti adına kesinlikle ve şiddetle cezalandırılacaktır.

4 - İstifa etmiş memurlardan ve halktan her kim olursa olsun, millî kararlar aleyhinde kışkırtıcı ve bozguncu hareket ve telkinlerde bulunanlar da şiddetle cezalandırılacaktır.

5 - Memleket ve milletin selâmet ve saadeti, hak ve adalet, ölkede güven ve huzurun sağlanması ile mümkündür. Bu konuda gereken her türlü tedbirin alınması kolordu komutanlıklarıyla vali ve bağımsız mutasarrıflardan beklenmektedir.

6 - Millet isteklerinin, Zâtışâhâne'ye arzı ve duyurulması başarılıp da milletin güven ve desteğini kazanmış meşru bir hükümet kuruluncaya kadar, haberleşme merkezi, Sivas'ta Genel Kongre Temsil Hey'eti olacaktır.

7 - Bu kararlar, bütün millî teşkilât merkezlerine gönderilecek ve ilan edilecektir. (Mustafa Kemal)

YAPILAN İTİRAZ VE ELEŞTİRİLER

Efendiler, bilginize sunduğumuz bu son tebligatımız üzerine, kısmen hafif fakat kısmen de oldukça şiddetli itirazlara, direnmelere, hattâ karşı teşebbüslere tehditlere uğradık. Karşı koymalar ve eleştiriler yalnız son tebligatımız hükümlerine de bağlı kalmadı. Bu tebligat dolayısıyla daha başka noktalara da sıçradı. Bu konuda yüksek hey'etinize açık bir fikir vermiş olmak için yapılmış olan yazışmalardan bazılarını kısaca bilginize sunmama müsaadelerinizi rica ederim.

Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Hey'eti'nin 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında : Kararların uygulanmasından önce, İstanbul Hükümeti'ne kırk sekiz saatlik bir süre verilmesinin uygun olacağı bütün üyelerce kararlaştırılmıştır şeklinde zararsız bir görüş ileri sürölüyordu.

Diyarbakır'dan 13 üncü Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 14 Eylül 1919 tarihli uzun şifresinde : Hükümet merkeziyle büsbütün ilgi kesilerek yazışmalar Kongre Temsil Hey'eti ile yapılacak olursa, muhalifler, siyasî bir maksat peşinde olanlar, bu hareketi hilâfete karşı isyan edilmiş göstererek, kamuoyunu yanıltacaklardır.Bu durum devam ederse memur ve asker maaşları ile

yiyecek harcamaları için kaynak ve tedbir düşünöldü mü ? İstanbul Hükümeti, İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve gayrete rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükümet kurulmasına imkân yoktur. İngilizler, hükümetin iznine dayanarak geniş çaplı bir işgal plânı uygularsa, yeni baştan İngilizlerle savaşa girişmeye taraftar mısınız ? Girişildiği takdirde başarı sağlanacağından ne dereceye kadar eminsiniz? Böyle bir ayak direme hareketi vatanın çıkarlarına uygun düşer mi? şeklinde birtakım düşünce ve soruları içine alıyordu.

Erzurum Hey'et-i Merkeziyesi'nin 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında :

Yönetmeliğimizin altıncı maddesinin (yani Hey'et-i Temsiliye'nin başvurma yeri olarak kabul edilmesi ile ilgili madde) tüzüğümüzle uygunluğunun sağlanması için merkez hey'etlerinden olur alınması gerekir denilmekte idi.

Malatya'dan komutan İlyas Bey' in 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında : Elâzığ ili halkının, kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece aydınlatılmalarına kadar bu hususun ertelenmesi uygun görülürse katıldığımı arz ederim düşüncesi ileri sürölüyordu.

İçinde bulunduğumuz Sivas'ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Hey'eti de uzun bir raporunda : Bildirilen maddelerin bütününden memlekette geçici bir yönetim ilân edileceği anlaşılmaktadır şeklinde başladıktan sonra, bunun, cemiyet tüzüğünün ne özel maddesine ne de öteki maddelerine dayandırılma imkânı görülemediği noktasında dikkatimiz çekiliyor ve Padişah'a arz olunacak hususları ulaştırabilecek yolları büyük bir sükûnet ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramayıp tavsiye ediyordu.

Hey'et-i Temsiliye üyelerimizden olduğu halde, birçok davet ve ricalarımıza rağmen bize katılmayan, Sivas Kongresi'nde bulunmamak için mazeretler uyduran Servet Bey 'in Esselâmü aleyküm dindarca hitabı ile başlayan, 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon'dan çektiği açık telgrafında : Sivas Kongresi Bildirisi'ni ve arkasından da duyurunuzu aldık. Cevap olarak bildirdiğimiz düşünceler Kâzım Paşa Hazretleri'ince görölmek istenmiş ve görölmüştür önce Sivas Kongresi'nin , genel kongre şekline girmiş ve bir Hey'et-i Temsiliye meydana getirmiş olduğu anlaşılıyor ki, bu husus kararlarımıza aykırıdır. Sivas Kongresi, Hey'et-i Temsiliye'miz arasına üye seçmeye yetkili olamayacaktır. İstanbul Hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi bir oldubitti haline geldi. Hey'et-i Temsiliye'nin bir başvurma yeri olması hususu kamuoyu üzerinde pek kötü etkiler yapacaktır. Bundan kesinlikle vazgeçilmelidir. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin tüzüğünü değiştirmeye yetkili değildir. Bu kongre, Doğu İlleri Hey'et-i Temsiliyesi'ne uymaya mecbur olacaktı. Erzurum kararları üzerinde zihinlerin genel bir sarsıntı devresi geçirdiği bugünlerde, onun dışındaki hükümlere şüpheli gözlerle bakılacağından şüpheniz olmasın. Erzurum Kongresi kararlarına uymayan işlere katılamayacağız protestosu ile son buluyordu.

15 inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa 'nın 15 Eylül 1919 tarihli yazısında : Sivas Kongresi'nin sorusuna cevap olarak Trabzon hey'etinden Servet, İzzet ve Zeki Bey 'lerin vermek istedikleri karşılığı okudum. Pek yakından tanıdığım bu şahıslara karşı duyduğum güven ve saygı sonsuzdur. Kendilerinin görüşlerine yön veren temel düşünceyi anlıyor ve benimsiyorum dedikten sonra ayrıntılar üzerindeki görüşlerini bildiriyor ve özellikle Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu illeri adınadır. Sivas Kongresi ise bütün milleti temsil eden bir kongredir. Bu kongrenin de ayrıca bir temsil hey'eti bulunması tabiidir. Ancak, Sivas Genel Kongresi Hey'et-i Temsiliyesi Doğu Anadolu İlleri Hey'et-i Temsiliyesini ortadan kaldırmış olmuyor. Bu Hey'et-i Temsiliye tabiatıyla her an vardır. Yalnız, bu Hey'et-i Temsiliye'den olup da bugün Sivas Kongresi Hey'et-i Temsiliyesi'ne girmiş bulunanlar varsa , bunların Doğu Anadolu İlleri Hey'et-i Temsiliyesi'nden istifa etmelerini istemek doğru olabilir. Sivas Kongresi, bütün milletin çıkarlarını, Doğu Anadolu İlleri Hey'et-i Temsiliyesi'si ise yalnızca Doğu Anadolu illerinin hak ve çıkarlarını korur. Hey'et-i Temsiliye'nin başvurma yeri oluşu ve yetki durumu, konunun en önemli noktasını oluşturmaktadır. Bu konuda şimdiden acele edilmemesi hususunda sizinle tam bir görüş birliği içindeyim. Hey'et-i Temsiliye'ce yapılan tekliflerin birden beşe kadar olan maddelerine gelince, bunların değil sorulmasını, bir bildiri halinde veya bir istek şeklinde bile yayınlanmasını yersiz bulurum görüşünde bulunuyordum.

Trabzon'da Servet Bey 'e cevap olarak yazdığımız telgrafla, Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz karşılıktan da söz edeyim. Servet Bey 'e yazılan telgraf şuydu :

Trabzon'da Servet Beyefendi'ye

Trabzon Merkez Hey'eti'nden beklenen görüşe daha cevap gelmedi. Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri'nden de sorulmuştu. Görüşlerin birleştirilmesine neden lüzum görüldüğü tabiatıyla anlayışlamamıştır. Sıra ile belirtilen görüşlerinizin cevabını aşağıda yine aynı sıra ile bildiriyorum :

Önce, Sivas Kongresi'nin genel bir kongre olacağı herkes tarafından biliniyordu. Bunun sizce başka türlü kabul edilmekte olduğunu ilk defa şimdi yine sizden işitiyorum. Hey'et-i Temsiliye konusuna gelince, bu hey'et, aslında Erzurum Kongresi'nin seçtiği ve kabul ettiği bir hey'ettir. Şu sırada bendenizle birlikte Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi ve Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sivas'ta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört üyemiz eksik olmakla birlikte, çoğunluk görevini yapmaktadır. Bu noktanın da sizce açık olarak bilineceğine şüphemiz yoktur. Çünkü, durumun önemi dolayısıyla, daha Erzurum'da iken sizi de davet etmiş ve diğer arkadaşların birlikte götürüleceği bildirilmişti. Tüzüğümüzün sekizinci maddesi uyarınca, Sivas Genel Kongresi'nin bazı üyelerle Hey'et-i Temsiliye'mizi güçlendirebileceği birlikte görüşülmüş, bunda bir sakınca bulunmamış, aksine millî birliği temsil bakımından gerekli de sayılmıştı. Sivas Genel Kongresi'nde bundan başka bir şey yapılmamıştır. İstanbul Hükûmeti ile haberleşmenin kesilmesi, temel kararlarımızın dördüncü maddesinin dışında değil, içinde ve hattâ o maddenin içine giremeyecek akıl almaz haince sebeplere dayanır bir niteliktedir. Esasen bu oldu bittiyi yapan biz değil İstanbul Hükûmeti'dir. Şifreli telgrafımızın gereğinin yerine getirilmesi bir zarurettir. Bundan vazgeçmeye hiçbir şekilde imkan kalmamıştır. Biz, işe başlarken, olumlu oyunuzu almak üzere size başvurmayı da bir görev saydık. Uygun bulup bulmamak sizce takdir edilecek bir husustur. Yalnız, şunu da belirteyim ki, bugün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte harekete mecbur olduğu bir yönlenişte, azınlığın değil çoğunluğun tuttuğu yolu benimsemeye ve azınlıklan bu yola çevirmeye kesin bir mecburiyet vardır. Başvurma yeri ve yetki konusunda daha akla yatkın bir görüşünüz varsa, lütfen bildiriniz. Tutulması kaçınılmaz olan bugünkü yol dikkatle incelenirse, görülür ki, tüzüğümüze ve Erzurum Kongresi'nin temel kararlarına tıpi tıpına uygundur. Bunun dışına çıkmış bir nokta göremiyorum. Bu duruma göre, zatıallerinizin, kendinizi katmak istemediğiniz tüzük ve bilinen kararlar dışında kalan işlerin açıklanmasını rica ederim. Bugün kaçınılması mümkün olmayan bir hareket varsa, o da İstanbul Hükûmeti'nin millet ve memleketin kaderini alçakça İngilizlerin isteğine bırakması ve kendi çıkarlarına kurban etmesidir. Buna karşı, buraca alınan karardan başka bir karar alınmasına imkan varsa, lütfen bildiriniz. (Mustafa Kemal)

Kâzım Karabekir Paşa 'ya da verdiğimiz etraflı cevabın başlangıcı aynen şöyle idi :

Servet ve İzzet Bey 'lerin, Hey'et-i Temsiliye'nin, Trabzon Merkez Hey'eti'nden açıklanmasını istediği hususlara karşılık olarak çektikleri açık telgraf alındı. İçindeki, açıkça duyurulması sakıncalı olan düşünceleri, Hey'et-i Temsiliye tamamen Servet ve İzzet Bey 'lerin kendi görüşleri olarak kabul eder. Hey'et-i Temsiliye genelge göndererek istemiş olduğu düşünceleri, Servet ve İzzet Bey'lerden değil, tüzük gereğince Trabzon Merkez Heyeti'nden istemiştir. Servet ve İzzet Bey 'lerin görüşlerini içine alan özel bir telgrafla tarafınızdan hem kendilerine hem de Hey'et-i Temsiliye'ye cevap olmak üzere ileri sürülen düşüncelerle ilgili olarak aşağıdaki açıklamalara gerek duyulmuştur :

a) Her şeyden önce, adı geçen kimseleri sizce de bilinen görüşlere sürükleyen temel düşünce, ne yazık ki, Hey'et-i Temsiliye'ce anlayışlamamıştır.

b) Tüzüğün dördüncü maddesi, bir geçici idare kurulmasını öngören sebep ve şartları açıklar. Oysa, bilinen son haince olaylar dolayısıyla alınmış ve alınması gereği hakkında düşünce sorulmuş olan tedbirler, hiçbir vakit geçici idare kurma gayesi ile ilgili değildir. O halde, bu nokta ile dördüncü madde arasında bir ilişki aramak gereksizdir. Tedbirler, Zâtışâhâne'ye doğrudan doğruya başvurma yolunu bulmak ve meşru bir hükûmetin iş başına getirilmesini dilemek için alınmıştır.

c) Sivas'ta toplanan kongre, Batı Anadolu temsilcileriyle Erzurum Kongresi'nin Genel Kurulu ve dolayısıyla da bütün Doğu Anadolu illeri adına, kongre kararlarına uygun olarak seçilen özel, yetkili bir hey'et bulundurmakla, elbette hem bütün Anadolu ve Rumeli'yi hem de bütün milleti temsil edebilecek bir genel kongre niteliği kazanmıştır. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin kararlarını ve teşkilâtını olduğu gibi fakat daha da genişleterek kabul etmiş ve sonuç olarak Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla genişletilerek birleştirilmiştir.

Tüzüğün üçüncü maddesi ve kongrenin temel kararları, zaten bu yüksek gayenin sağlanmasını kesin bir dilek olarak göstermiştir. Sivas Genel Kongresi, Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçtiği Hey'et-i Temsiliye'ye güvenini tam olarak bildirmek suretiyle, onu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için de aynen bir Hey'et-i Temsiliye olarak kabul etmiştir. Bu duruma göre, Sivas Genel Kongresi'nin kararları başka, Erzurum Kongresi'nin kararları başka; Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hey'et-i Temsiliyesi başka, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hey'et-i Temsiliyesi başka gibi başlıklar ve ayrılıklar elbette söz konusu olamaz.

Böyle bir durumdan söz edilmesi, şüphesiz ki pek samimî olan millî birlik gayemiz ve kutsal hedefimiz için son derece zararlıdır. O halde birbirini ortadan kaldıran Hey'et-i Temsiliye'ler olmadığı gibi, birine girince diğlerinden çekilme isteğinin doğru olabileceği üyeler de yoktur. Bugün bütün Anadolu ve Rumeli'yi içine alan cemiyetimizin, Sivas'ta bulunan tek Hey'et-i Temsiliyesi Erzurum Kongresi'nce tüzüğün özel maddelerine uyularak seçilmiş bulunan dokuz kişiden beşinin katılmasıyla göreve devam etmektedir. Hakları, yetkileri ve yararları Doğu Anadolu illerinkinden hiçbir şekilde daha az olmayan Batı Anadolu'nun, haklı ve yerinde olan tekliflerini dikkate almayarak, onları, sıradan bir uydu durumunda bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği hususlardandır. Bunun içindir ki, Hey'et-i Temsiliye'miz altı üye daha eklenerek güçlendirilmiştir.

Bundan sonra daha birçok açıklamaları içine alan bu telgrafımız, aynen Trabzon Merkez Hey'eti'ne de çekilmiştir.

Bu tartışmalar üzerinde daha bir hayli açıklamalar yapıldı ve açıklama isteklerinde bulunuldu. Hattâ Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Trabzon Merkezi sahte imzasıyla öteki illere aleyhimize telgraflar da çekildiği görüldü.

Nihayet, on beş gün sonra Trabzon'dan bir telgraf aldık. Fakat Servet Bey 'den değil... Bu telgrafi olduğu gibi arz edersem durum anlaşılır.

Sivas'ta Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Sureti aşağıda verilen Trabzon Belediye Meclisi'nin telgrafi İstanbul'a şimdi çekiliyor. Bu suretin 15 inci Kolordu Komutanlığı'na yazdırdığı arz olunur. (Mevki Komutanı Ali Rıza)

Suret

1.10.1919

İstanbul, Sadrazam Ferit Paşa Hazretleri'ne

Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen millî feryadı Trabzon kendisine has ağırbaşlılık ve sükûnetle inceledi ve takip etti. Memleket bu duruma daha fazla katlanamaz. Vatan sevginiz varsa artık mevkinizi terkediniz Paşa Hazretleri.

Belediye Başkanı Üye Üye Üye

Hüseyin Ahmet Mehmet Avni Mehmet Salih

Üye Üye Üye Üye

Hüsnü Temel Mehmet Şefik

KAZIM KARABEKİR PAŞANIN TAVSİYELERİ

Kâzım Karabekir Paşa 'dan 17 Eylül 1919 tarihinde de, kişiye özel bir şifre aldım. Pek içtenlikle ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu şifre bir iki uyarıyı içine alıyordu. Kâzım Karabekir Paşa : Paşam, diyor, Sivas'tan gelen tebligat ve genelgeler,bazen Hey'et-i Temsiliye adına bazan doğrudan sizin adınızdır.10 Eylül 1919 tarihinde, İstanbul'daki hükûmete hitaben, kendi adınıza duyuru ve uyarılarınız olmuştur. Şuna inanınız ve güveniniz ki, bu şekilde sizin imzanızla yapılan tebligat, sizi çok büyük bir saygı ile sevenlerce bile, büyük bir samimiyetle ve iyi niyetle eleştiriliyor. . . . . Bunun ne kadar etkili olacağını ve tepkiye yol açacağını takdir buyurursunuz... Bu bakımdan Hey'et-i Temsiliye ve Kongre kararlarının, daima imzasız ve sadece Hey'et-i Temsiliye diye yayınlanmasını rica ederim. Telgraf şu cümlelerle son buluyordu :

Yüksek şahsiyetinizin herhalde ortada tek başına görülmemesi memleketin yararı bakımından gereklidir. Oy birliği ile bu noktada oyları alınan şahısların veya hey'etin kimler olduğunu daha bugüne kadar öğrenebilmiş değilim) arz olunan bu ricalarımın iyi karşılanacağından eminim, ellerinizden öperim.

Kazım Karabekir Paşa 'yı gerçekten kararsızlık ve eleştiriye sürüklediğini gördüğümüz noktaları, mümkün olan açıklıkla bir mantık süzgecinden geçirerek aydınlatma gereği ortadadır. O günlerdeki duygu ve düşüncelerimden kaynaklanan görüşlerimi, kendimi bugünün etkilerine kaptırmaktan çekinerek belirtmek için, o tarihte verdiğim cevabı olduğu gibi arz etmeyi tercih ederim : 19.9.1919

15 inci Kolordu Komutanı
Kâzım Paşa Hazretleri'ne
Saygıdeğer Kardeşim,

Derin bir samimiyete dayandığına asla şüphe etmediğim görüşlerinizi açık ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız, kardeşlik bağlarımızın sağlamlaşmasına ve yürekte bir sevinç duygusunun doğmasına vesile olmuştur. Zihninizde beliren sakıncaları çok iyi anlıyorum. 10 Eylül tarihinde hükûmete kendi adımla gönderilmiş bir tebliğim yoktur. Yalnız, telgrafhanede bulunduğum bir sırada, tesadüfen Dahiliye Nazırı Adil Bey' le makine başında karşı karşıya geliverdik. Onur Sivas Valisi Reşit Paşa 'ya verdiği anlamsız cevaplara karşı, bendeniz sırf şahsi olmak üzere, onun şahsına karşı bildiğiniz biraz sertçe uyarılarda bulundum.

Bu hemen hemen bir karşılıklı konuşma şeklinde geçmiştir. Bundan başka gerek hükûmete, gerek Padişah'a ve gerek yabancılara karşı yapılan müracaatlarda hep Kongre Hey'eti veya "Hey'et-i Temsiliye" ifadesi imza yerine geçmiştir. Yalnız, Amerikan Senatosu'na yazılan, sizin de bildiğiniz bir mektuba kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki, bunlar arasında bendenizin de imzası vardır İçeride yapılan açık yazışmalara gelince, bunda da "Hey'et-i Temsiliye" ibaresini imza yerine kullanmakta idik. Ancak, bunun bazı çevrelerde kötü etki yaptığı ve güvensizliğe yol açtığı görüldü. Gerçekten de böyle genel bir ibarenin, içine aldığı şahıslar ve kuvvet gizli kalıyordu. Ortada sorumlu kimdir? Bazı yerlerden; özellikle Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsen makine başına çağrılmaya başladım. Neredeyse, Hey'et-i Temsiliye adı altında gizlenen şahıslarla birlikte olup olmadığım konusunda bir kararsızlık belirtisi sezildi. Hatta, Trabzon'dan Servet Bey de Hey'et-i Temsiliye imzasını taşıyan tebligatı kötüye yorarak ve sözü edilen hey'etin nitelik ve niceliği konusunda birçok yanlış düşüncelere kapıldıktan sonra, bendenizi şahsen makine başına çağırdı. Görüldükten sonra, bütün bu tartışmaların, imzanın a Hey'et-i Temsiliye olarak ve belirsiz bir şahsiyet ifade eder şekilde konulmuş olmasından ileri geldiğini söyledi. İşte bunlardan dolayıdır ki, bu imza meselesi sizin

kardeşçe bildirmenizden önce Hey'et-i Temsiliye'de görüşme konusu olmuştu. Hey'et-i Temsiliye'nin, gizli bir komitenin yürütme kurulu olmayıp, hükümetin resmi iznini almış, kanunî resmî bir derneğin temsilcilerinden oluşmuş bulunması dolayısıyla, ilgili kanun uyarınca kararların ve tebliğlerin sorumlu bir şahıs tarafından imzalanması usulü zarurî görülmüştü. Hey'et-i Temsiliye'nin tebliğlerine ve yayınlarına genel ve belirsiz bir ad vererek düşeceği kanun dışı durumdan doğacak sakıncalar, millî akıma karşı gelenlerin esasen yapmakta oldukları zararlı propagandalara imza bulma yüzünden doğacak sakıncalardan daha tehlikeli görüldü ve sonuçta oy birliği ile imza koyma usulü karar altına alındı. Bu karara rağmen, bu defa yaptığınız kardeşçe uyarı üzerine, konunun bir kere daha görüşülmesini Hey'et-i Temsiliye'ye teklif ettim. Daha önce ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşler dolayısıyla, aynı şekilde, yazılan şeylerin Hey'et-i Temsiliyenin kararına dayandığı belirtilerek yazılmasına oy birliği ile karar verdiler. Şahsımla ilgili olduğu için bu görüşmede tarafsız kalmayı uygun buldum. Prensip olarak bir kişinin imza etmesi kabul edildikten sonra, benim yerime başka birinin imza atması söz konusu oldu. Bu noktada hey'etin ileri sürdüğü sakıncalar şunlardır :

Bütün dünya benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün bir başkasının imzasıyla tebligata başlanınca ve benim adım ortadan kalkınca ya aramızda bir geçimsizlik ve ayrılık olduğu sanılacak yahut da benim ortaya çıkmaktan çekinir gayri meşru bir durumda olduğuma, dolayısıyla da yapılanların gayri meşru olduğu zannına düşülecektir. Bunu bir yana bırakalım, herkesçe inanılacak ve güvenilecek bir arkadaşımız kendi imzası ile ortaya çıktığı takdirde, bugün benim için söz konusu olan sakıncalar yarın o arkadaşımız için de söz konusu olacaktır. O halde, onun da çekilip yerine bir başkasının imza atmaya başlaması gibi sonuç olarak bizim için güçsüzlük belirtisi olacak bir sıra takip etme gereği doğacaktır. Bilmem bu yolu ne dereceye kadar doğru bulursunuz? Gerçekten de bendenizin şahsı, özellikle işin başlangıcında bir saldırı hedefi olarak görülmüştü. Ancak, hem içeriden hem de dışarıdan beklenen saldırılar yapılmış, Tanrı'ya şükür hepsi de maksadımıza uygun olarak sonuçlanmış. İstanbul Hükümeti ve kötülüğümüzü isteyenler, her teşebbüslerinde yenilmişlerdir. Yabancılara gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddi temaslar yapılmış; bunların Sivas'a kadar gelen yetkili memurları lehimizde olmuşlar, bizimle iyi ilişkilere girişmişlerdir. Bizim de içinde bulunduğumuz Kuva-yı Milliye'nin, bir iki kişinin kıskırtmasından doğmuş bir hareket olmayıp tam anlamıyla millî nitelikte genel bir hareket olduğunu bize de bilgi vererek bağlı buldukları makamlara rapor halinde bildirmişlerdir. Bir de, memleketimizde, bilinen ahlâksızlık gereği bazı kirli vicdanlı insanların, bu gibi hareketlerde az çok önyak olanlar hakkında çıkardıkları dedikodunun önüne geçmek mümkün değildir. Bu duygusal davranış her millette de aynıdır. Bu türlü sakıncalara karşı burada düşünülen tek çare, bizim sarsılmaz bir dayanışma ve içtenlikle yüce gayemize doğru yürümekte bir an olsun kararsızlık göstermemekliğimizdir. Bendenizin, kamu yararı ile ilgili iş ve hareketlerimizde şahsî görüşlerimle değil, bütün saygıdeğer arkadaşlarımla vicdan ve gönül birliği ile hareketi tercih ettiğim, siz kardeşimce de bilinmektedir. Bununla, birlikte bu hususta siz kardeşimin hatırına gelebilecek daha başka düşünceleri de bildirmenizi bekler, üstün saygı ve samimiyetle gözlerinizden öperim, kardeşim. Mustafa Kemal

Efendiler, İstanbul Hükümeti ile haberleşmeyi kestiğimiz 12 Eylül 1919 tarihinden sonra, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğü tarihe kadar geçen süre içindeki değişik tarihlerde, tekrar Padişah'a, yabancı devlet temsilcilerine, İstanbul Belediyesi'ne ve bütün basına çeşitli muhtıra ve bildirimler yazıldı.

PADIŞAHIN BİLDİRİSİ

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit Paşa imzalı bir genel duyuru ile Padişah'ın da bir bildirisinin yayımlandığını hatırlayacaksınız. Bu bildirin dikkate değer noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim :

1- Hükümetin güttüğü siyaset sonunda, İzmir'de meydana gelen facialar, Avrupa devletlerinin ve medenî milletlerin dikkatini çekti ve bize karşı sevgi uyandırdı.

2 - Bir özel hey'et, yerinde tarafsız olarak soruşturmaya başladı. Hakkımız medenî dünyanın gözleri önüne serilmektedir.

3 - Millî birliğimizi bozacak hiçbir karar ve teklif olmadı.

4 - Bazı kimseler tarafından halk ile hükûmet arasında sözde bir anlaşmazlık varmış gibi ilân ediliyor.

5 - Bu durum, kanun şartları içinde bir an önce yapılmasını istediğimiz seçimleri de geri bırakıyor ve barışın yaklaşmakta bulunduğu bir sırada, varlığı zarurî olan Meclis-i Mebusân'ın toplanmasını da geciktirecektir.

6 - Bugün vatandaşlarımdan beklediğim, hükûmetin emirlerine tamamiyle uymaktır.

7 - Büyük devletlerin hak verici duyguları, Avrupa ve Amerikan kamuoyunun ölçüeverliği, yakında durumumuzu ve haysiyetimizi koruyacak bir barışa kavuşma ümidimi kuvvetlendirmektedir.

Yüksek hey'etinize de bilinmektedir ki, bu bildirin yayımlanması ve dağıtılması, bizim, memleketle İstanbul Hükûmeti arasındaki haberleşme ve ilişkileri kestiğimiz ve bu noktada ısrar etmekte bulunduğumuz günlerde olmuştur. Herhalde verdiğimiz talimat ve genel emirlere uyulduğu takdirde, bu bildirin hiç bir yerden alınmaması ve millete de okutturulmaması gerekirdi. Oysa, şimdi arz edeceğim bir telgraftan, karar ve tebliğlerimize aykırı ve görüşümüze büsbütün ters düşen bu bildirin bazı yerlerden alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Komutanı'na

Yüce Padişah Hazretleri'nin milletine karşı yayımlamak lütfunda buldukları bildirin derhal memurlara ve şehir halkına duyurulması gerekir. Ta ki, iş başındaki hain hükûmetin, melek huylu Padişahımız Efendimiz'i ne kadar küstahça bir cür'etle hâlâ aldatmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, iyice öğrensinler. Millet ve memleketi için mübarek yüreklerinin ne kadar büyük bir sevgi ve koruyuculukla dolu olduğunu gösteren bu bildiri, en açık bir biçimde göze çarpan nokta, kabinenin haince hareketi hakkında Hilâfet makamına millet tarafından arz olunan şikâyetnamenin hâlâ Padişah Hazretleri'nin bilgisine ulaşmamış bulunmasıdır. Çünkü, millete ve vatana karşı doğrudan doğruya kabine üyeleri tarafından yöneltilen ihanet hançerini görüp bilmiş olsalardı, bu hainleri bir dakika bile yerlerinde tutmayacaklarına mübarek bildiriye ifade içtenliği en büyük tanıktır. Bu hainler, bu gerçeği bildikleri için, Halifemiz Efendimiz'i doğrudan doğruya milletin karşı karşıya getirmiyorlar. Bu durumda, millete düşen görev, şanlı padişahına olan sonsuz sevgi ve bağlılığını biribiri ardınca tekrarlayarak göstermekle birlikte, bütün milletin ve ordunun, ayrılmaz bir bütün halinde, millet varlığını ve memleketi kurtarmaya çalıştıklarını, ancak bu hain kabinenin, milletin bağlılık belirten bu meşru hareketini Padişahımız Efendimiz'den gizleyerek büsbütün ters bir şekilde göstermiş oldukları gerçeğini, dün karar verildiği üzere, Hilâfet makamına aracı kullanmadan arz etmek ve duyurmaktır. Erzurum halkının bu yolda yazacakları telgraf sureti oraya bildirilecektir. 21.9.1919 15' inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir notla bize de bildiriyordu :

Bu konuda yüksek düşünceleriniz var mı? Bu kutsal bildiri, milletin padişahına karşı gerçeği bildirmesine yeniden fırsat vermiştir. Erzurum halkı, kabinenin bütün cinayetlerini tekrar etmek suretiyle, yeniden huzura maruzatta bulunacaktır. Bunun suretini ya çekilmek üzere yahut da bilgi için sayın hey'etinize takdim edeceğim.

Kâzım Karabekir

Makine başında buna cevap olarak bildirdiğimiz görüş şuydu :

Ferit Paşa Kabinesi'nin canice iş ve hareketleri ile ilgili belgelerin aldatıcı bildirisinin Bâbîâli'de hazırlanmakta olduğunu daha önce haber almış olduğu yüksek malûmlarıdır. Böyle olsa bile, bu tebligat ile padişahın bildirisini biribiri ile karşılaştırarak muhakemeye dayanan bir sonuç elde etmek ve gerçek durumu kavramak pek mûmkûn değildir. Bu bakımdan ve biz, aslında böyle bir aldatıcı bildirisinin Bâbîâli'de hazırlanmakta olduğunu daha önce haber almış olduğumuzdan, bunun milletin zihnini bulandırmasını önlemek için İstanbul'dan alınmamasını uygun bulmuştuk. Zaten İstanbul ile resmi haberleşmenin kesilmiş bulunması dolayısıyla, doğrudan doğruya Saray'dan değil, yine Ferit Paşa'nın notu ile Bâbîâli'den verilen bu bildirisinin Sivas, Ankara, Kastamonu ve öteki merkezlerde olduğu gibi hiçbir yerden alınmamış olduğunu sanıyorduk. Bu bildiri almak için daha önce milletin padişaha durumu ve gerçeği anlatmasına izin verilmesi gerekirdi. Bu sebeple bildirisinin yayılıp herkese duyurulmasına aracılık etmeyi yararlı bulmuyoruz. Öyle vâri ki, bu bildiri Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi merkezlerde ilgililer tarafından okunmuş bulunduğuna göre, düşündüğümüz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf çekilmesi uygun olur. Mustafa Kemal

Padişah'ın bu bildirisinin, kamuoyunda yaratacağına şüphe olmayan olumsuz etkinin bir dereceye kadar olsun önüne geçebilmek için, bu bildiriye yer alan düşünceleri yalanlamaya ve çürütmeye yarayacak şekilde Padişah'a bir cevap yazmayı ve bunu memlekete yayıp duyurmayı tek çıkar yol olarak düşündük ve öyle yaptık.

HALİT BEY'İN TRABZON VE ÇEVRESİNDE MİLLİ TEŞKİLAT KURMAK ÜZERE GÖREVLENDİRİLMESİ

Efendiler, Trabzon'da bir iki kişinin, pek vatansaver ve saygıdeğer Trabzon halkının hiçbir bilgisi bulunmadığı halde, onlar adına, oradaki millî varlığı kendi şahıslarında temsile kalkıştıkları ve bu yüzden millî teşebbüs ve kararların gerektiği şekilde uygulanıp yerine getirilemediği kanaatine vardım. Trabzon'da vali bulunan Galip Bey adında bir zatın da olumsuz akım yaratmakta rol oynadığını anladım. Bunun üzerine, Trabzon yakınında Torul'da bulunan ve daha tümenine omutaya başlamamış olan Hâlit Bey'in Trabzon çevresinde sinde millî teşkilât kurmak üzere görevlendirilmesi uygun bulundu ve bu düşünce Kolordu Komutanı'na bildirildi. 20 Eylül 1919 tarihinde alınan cevapta : İngilizlere karşı gizlenmekte olan Hâlit Bey'in yaradılışı dolayısıyla ortaya çıkarılabileceği durumların, bu nazik zamanda belki düzeltilmesi mümkün olamaz yolunda bazı düşüncelerden sonra Hâlit Bey haberim olmadan maruzatta bulunsa bile yerine getirilmemesi bildiriliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına verdiğimiz karşılıktaki : İngiliz engelinin bizlerce söz konusu olamayacağını, şiddetli ve kesin hareket sakıncalı görüldüğüne göre, Trabzon'da durumun düzeltilmesi neye ve ne gibi bir tedbire bağlı ise, onun doğrudan doğruya kendisi disi tarafından alınmasını, 22 Eylül 1919 tarihli bir şifreli telgrafla rica ettik.

Bizim, 15 inci Kolordu Komutanı ile bu haberleşmeleri yaptığımız tarihlerde, Torul'dan Yarbey Hâlit Bey de doğrudan doğruya bizimle haberleşmeye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve durumu aydınlatmak üzere karşılık verdik.

15 inci Kolordu Komutanı'nın bir bakıma bizim 22 Eylül 1919 tarihli telgrafımıza cevap oluşturan, 27 Eylül 1919 tarihli bir şifreli telgrafını aldık. Bunda, halkı, önce aydınlatma ve doğru yola çekme görevini yaptıktan sonra; karşı gelenler görülürse, onları da müstahak oldukları muameleye uğratmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle elde edilen prensibini aynen Trabzon çevresinde uyguladığını belirttikten, 9 uncu Tümen Komutanı Rüştü Bey' in kurmay hey'eti ile birlikte, 3 üncü Tümen Komutanlığı vekilliği ile Trabzon'a gönderdiğini, Halit Bey'i Trabzon için uygun bulmadığını bildirdikten sonra, İngilizlerle ilgili görüşe gelince, bana kalırsa, elden geldiği sürece açıktan ve belirli bir düşmanlıktan kaçınmayı tercih ederim kanaati ileri sürülüyordu.

Buna verdiğim 29 Eylül 1919 tarihli özel cevabımda şunları yazdım :

Trabzon ilinde halkın ne düşündüğü konusunda buraca da aydınlanılmıştır. Trabzon merkezi dışında, bütün ilçe ve sancakları ile haberleşilmektedir. Merkezdeki gergin durum da valinin tutuklanıp uzak laştırılmasından sonra ortadan kalkmıştır (Emrim üzerine valiyi tutuklayarak göz altında Erzurum'a gönderen Hâlit Bey'dir). Rüştü Bey'in 3 üncü Tümen Komutanlığı Vekilliği ile Trabzon'a gönderilişinde hatırıma gelen noktaları arz edeceğim.

Önce, valiyi tutuklayan Halit Bey'dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey'in bu şekilde gönderilmesi, Hâlit Bey'in hareketini oradaki kötü niyetlilere karşı eleştirmek gibi olabilir.

İkincisi, Halit Bey, nazik durumlarda tümeninin başına geçmeyi beklerken, bugün geçirmekte olduğumuz ciddî ve tarihî anlarda, başka bir şahsın yerine geldiğini görmekten üzüntü duyabilir. Bu tutumdan vazgeçilmesini rica ederim. Bununla birlikte kolordunuzun askeri işlerine karışmak istemem.

Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği 2 Ekim 1919 tarihli uzun cevapta, bu işlemin Hâlit Bey' in müracaatı üzerine yapıldığını ve kendisine durumu iyice anlatmak için Erzurum'a davet edildiğini bildirdi. Halbuki, 1 Ekim 1919 tarihinde 3 üncü Tümen Emir Subayı Üsteğmen Tarık imzasıyla, Başyaverim Cevat Abbas Bey'e gelen özel bir şifrenin son cümleleri şöyleydi :

Son günlerde Komutan Bey, 3 üncü Tümen'in bugünkü komuta durumunun değiştirilmesini kolordudan istedi. Eğer kolordu bu teklifi kabul etmez ve yerine getirmezse, emir almadan komutayı ele alacağını ve daha önce alınan karar uyarınca kolordudan ayrılarak doğrudan doğruya kongrenin emrinde olacağını arz ederim. Paşa Hazretleri'ni gerektiği şekilde aydınlatınız efendim.

Bu tarihten on beş gün sonraydı. Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Ekim 1919 tarihli şu telgrafı aldım :

Kendi bölgemde millî isteğin gerçekleştirilmesi ve yerine getirilebilmesi için son noktaya kadar askerlikten ve komuta zincirinin gereklerine uymaktan ayrılmamayı, geleceğin disiplini bakımından da son derece gerekli görüyorum. Cür'etkârlıkla ileri görüşlülüğün bağdaştırılmadığı yerlerde ve işlerde, sonuç pek parlak da olsa, bunun tezelden tersine döndüğü ve yararsız kaldığı örnekleriyle görülmüştür. Özellikle, İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon çevresinde, komuta zincirine değer verilmesine, pek uyanık ve ileri görüşlü davranılmasına büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Maalesef, verdiğim açık talimata rağmen, Halit Bey'in kendi kendine ve askerî kıyafetiyle valiyi tutuklayarak gösterdiği tuhaflik dillere destan olmuştur. (Halit Bey'i bu işe yöneltenin kim olduğunu arz etmiştim). Seçimler konusunda da bu şekilde faaliyet gösterirse kendisi için İngilizlere bir çıkış daha yapılması ve güç bir duruma düşülmesi kaçınılmaz olur (Seçimler konusunun çabuklaştırılması ve millî isteğe uygun bir sonuca bağlanabilmesi için Halit Bey'e ve gereken daha birçok kişiye yardım ve gayrette bulunmaları özellikle rica edilmişti).

Bir de İngilizler tarafından yapılacak çıkışın kaçınılmaz ne gibi bir durum yaratabileceğini, kendi durumunu göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğunuzu itiraf edeyim. Bunun için adı geçen kimse ile haberleşme yapılmayarak, yüksek arzularınızın yerine getirilmesinde bendenizin aracılığını istirham ederim. Adı geçen kişinin kişiliği her türlü iddianın ötesinde ise, herhangi bir bölgeden milletvekili seçilmesi hakkındaki yüksek düşüncelerinizin bildirilmesi arz olunur.

Bu telgrafa 19 Ekim 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim :

Halit Bey'in milletvekili olmak veya olmamak konusundaki eğilimlerini bilemediğimden bu hususta görüş bildiremeyeceğim efendim.

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesine kadar geçen 9 gün içinde karşılaştığımız sorunlar çeşitlidir. Engeller ve güçlükler az değildi. Bunların hepsini saymak ve açıklamaya kalkışmak yüksek heyetinizi çok yorabilir. Bu sebeple bu safhayı tamamlayacağını sandığım bazı noktalara yalnız dokunmakla yetineceğim.

Ali Galip'in tavsiyesi üzerine, İstanbul Hükûmeti'nce Dersim Mutasarrıflığı'na tayin edildiği anlaşılan ve Sivas'a gelen Osman Nuri Bey 8 Eylülde Sivas'ta alıkonuldu.

Millî akıma karşı haince hareketlerde bulunduğu ortaya çıkan Ankara Valisi Muhittin Paşa, belli bir maksatla geziye çıkmıştı. 13 Eylülde Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın yakalanıp korumalı olarak Sivas'a gönderilmesi için Ankara'da Kolordu Komutanı'na ve Samsun'da 5 inci Kafkas Tümeni Komutanı'na emir verildi. Muhittin Paşa tutuklu olarak Sivas'a getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Gereken öğüt ve uyarılandan sonra yaşına hürmeten Samsun üzerinden İstanbul'a gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de üç dört gün sonra özel olarak Sivas'a davet olundu.

Millî Mücadele'ye karşı geldikleri anlaşılan Niğde Mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin korumalı olarak Sivas'a gönderilmeleri için 15 Eylülde Niğde'de Tümen Komutanlığı'na emir verildi.

KASTAMONU VALİSİNİN İSTANBUL HÜKÜMETİNCE DEĞİŞTİRİLMESİ VE BUNDAN ÇIKAN OLAY

Efendiler, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişi iken, kurmay başkanım olan Albay Kâzım Bey'in şahsen tanıdığı bir kimseydi. Bu sebeple kendisine her türlü sırları bildirilmişti. Aramızda şifreli haberleşmeler yapılıyordu. Kendisi İstanbul Hükûmeti tarafından İstanbul'a davet edildi. Bu daveti ,yerine getirmemesi gerekirken, anlaşılmaz gerekçe ve düşüncelerle İstanbul'da tutuklanmak için Kastamonu'dan ayrılmıştı. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine bir başkasını Kastamonu'ya vali olarak atamıştı. Bu zat, Eylülde İnebolu'ya varmış bulunuyordu. Kendisinin tutuklanmasını oradaki ilgililere emrettik. Bu konuda ilgi çekici küçük bir şey geçti. Müsaadenizle biraz etraflıca anlatayım : Kastamonu bölgesinde ve Kastamonu il merkezinde gevşeklik ve zayıflık belirtileri görülmeye başlayınca, Kastamonu'ya güvenilir ve güç sahibi bir subayın gönderilmesini Ankara 'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim.Fuat Paşa, Kastamonu Bölge Komutanı sıfatıyla oraya Albay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylül günü Kastamonu'ya varmıştı. Biz de kendisinden yeni gelen vali için verdiğimiz emrin uygulanmasını bekliyorduk. Arzettiğim emri verdikten sonra, uygulama ve yürütme hakkında telgraf başında bilgi bekliyorduk. Gece olmuştu. Kastamonu'dan benimle konuşarak istediğim bilgiyi verecek bir kimseyi bulamıyordum. Nihayet, 16/ 17 Eylül gecesini, Kastamonu ve Dolayları Komutanı Albay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonu'ya geldim. İstanbul Hükûmeti'nin adamları, vali vekili ve Jandarma Komutanı'nın oyunu ile evimde tutuklandım. Vatanseverlik örneği subaylarımızın yardımlarıyla şimdi kurtuldum. Ben de vali vekilini ve Jandarma Alay Komutanı'm birlikte tutuklattım. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki durum önemlidir. Kongreden istihdam ediyorum, buraya, aldığı bütün kararları ile ilgili bilgi vererek sayın Kastamonu halkını aydınlatsın. Yeni valinin İnebolu'ya indiği haber alındı. Hakkında nasıl bir işlem yapılacaktır? Burada, vali vekili ve başkalarının tayini konusunda millî kongrenin bana yetki vermesini ve bu istihramımla ilgili cevabı şu anda makine başında beklemekte olduğumu arz ederim.

Osman Bey ile makine başındaki görüşmemiz şu şekilde devam etti. Kendisinden sordum:

"Şimdi orada duruma hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz vardır? Orada ilin ileri gelenlerinden güvenilir kim vardır? Yeni tayin edilip İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin adı nedir?"

Osman Bey'in cevabı şuydu : Hâlen ile hâkim durumdayım. Her halde, kongrenin bana yardımcı olması ve beni aydınlatması gerekir. Atanan valinin Konya valiliğinden emekli, çok eski bir zat olduğu söyleniyor. Adı Ali Rıza' dır. Kuvvetim iki yüz elli kişilik bir tabur ve dört tüfekli, bir ağır makineli bölüğünden ibarettir. Daha halk ile görüşülememiştir. İlin ileri gelenlerinden Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Bey' e şu emri verdim : " Şimdi siz vali vekilliğini kendi üzerinize alınız. Bütün askerî ve sivil kuvvetleri elinizde tutmaya tam olarak yetkilisiniz : Gelmekte olan valiyi hemen tutuklatacak çabuklukta tedbirler alınız. Yaptıklarımıza açıktan açığa karşı koyanlara karşı kararsızlığa düşmeden silâh kullanırınız. İl defterdarı, benim Diyarbakır'dan tanıdığım Ferit Bey ise, size yardım etmesi gerekir. Bolu mutasarrıfına, aldığınız durumu ve yetkiyi hemen şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı şekilde hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı vardır?"

Osman Bey' in cevabı : " Vali vekilliğini Defterdar Ferit Bey'e vereceğim, kendi üzerime alamayacağım. Bildiğiniz Ferit Bey' dir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir; kendisi görevden alınmıştır. Vekilliği Jandarma Tabur Komutanı Remzi Bey' dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay komutanındadır; istendi, alacağım cevaba göre arz ederim, efendim."

"Yanınızda başka şifre anahtarı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir? Durum hakkında bilgisi var mıdır? diye sordum.

" Durumdan bilgisi yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum, makam şifresi ile yazarım ümidinde idim." cevabını verdi.

"Oradaki jandarma tabur komutanı kimdir; ne kadar jandarma kuvveti vardır; emriniz altına girdi mi?" sorusunu yazdırdım. Buna da verdiği cevapta : "Jandarma Komutanı Emin Bey, yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Merkezde jandarma sayısı otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle işbirliği etmiştir. Polis sayısı kırktır. Piyade Tabur Komutanı Şerif Bey biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Komutanı Emin Bey, yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Bey' i biraz anlatır mısınız" sorusuna 1902 (318) çıkışlı, Üsküp' lü Emin, tanırınız. Ayrıca ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım:

" Emin Efendi'yi tanımım, teşekkür ederim. Ferit Bey'e durumu anlattınız mı? Önemli hususlar makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan Jandarma Komutanı güvenilir bulunmadığı takdirde, yerine sizce uygun görülecek birinin vekilliğe getirilmesi için gerekli olan tedbirler düşünülmelidir. Yardıma ihtiyaç duyuyor musunuz?"

Osman Bey : " Kuvvete ihtiyaç duyup duymadığımı daha sonra arz edeceğim; Jandarma Tabur Komutanı yeni geldiği için durumu anlayamamıştır, efendim" cevabını verdi. Osman Bey' e başka bir söyleyeceği olup olmadığını ve Ferit Bey' le durum değerlendirmesi yapıp yapmadıklarını sorup anladıktan sonra, şu telgrafi yazdırdım :

Osman Bey'e ve Ferit Beyefendi'ye

Alınacak tedbirler ve yapılacak işlerinizde başarılar dilerim. Bize durumunuzdan ve gelmekte olan valinin tutuklandığından haber vermenizi bekleriz. (Mustafa Kemal)

KASTAMONU DA İSTANBUL'A KARŞI HAREKETE GEÇİYOR

Ferit Bey vali vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve dolayları komutanı olarak faaliyete geçtikten bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına çağırarak bilgi istemişim.

İstanbul'da gereken makamlara, istenildiği şekilde ve halkın imzası ile telgraflar çekildiği, bütün illere ve sancaklara da bu telgrafların duyurulduğu bildirilmekle birlikte, birtakım sorular da soruluyordu. Söz gelişi " Halk diyormuş ki :

1 - Öteki illerin kamuoyu bizimle birlikte değiller midir?

2 - Bu olağan dışı durum ne zamana kadar sürecektir?

3 - Kabinenin direnmesine karşı ne gibi tedbir buyuruldu? Lütfen bizi aydınlatınız Paşam!"

Halk adına yöneltilen bu soruların vali vekili ve komutan beylerinde zihinlerini işgal etmekte olduğunu hesaba katarak ona göre cevap vermek, yorgunluğuna değerd. Bunun için Sivas - Kastamonu telini saatlerce işgal eden uzun bilgi verildi ve açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şöylece özetleyebilirim :

1- Millî kaynaşma, vatanın her köşesinde kuvvetli ve ateşli bir şekilde vardır. Bütün illerin en ufak köylerine varıncaya kadar halk, en ufak birliğine kadar da bütün ordularımız tam bir duyarlık içinde ve tam bir birlik halinde, bildirilen kararları uygulamakta ve yürütmektedirler. Halkın ikinci ve üçüncü sorusuna cevap olmak üzere de :

2 - Ne zaman Kastamonu halkı bu durumu olağan dışı bulup endişeye düşmek zayıflığından kurtularak, amacımıza ulaşıncaya kadar dayanmakta kararsızlık göstermezse, işte o zaman bu olağandışı durum kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Kabinenin direnmesi tabiidir. Buna karşı başka bir tedbire girişmeden önce, ilk tedbirimizi hakkıyla ve her yerde kesinlikle uygulama çarelerini düşünelim. Söz gelişi, Bolu'nun durumu hakkında ne yapılmıştır? Bolu kesimine kadar olan bütün yerlerin İstanbul ile resmî haberleşmelerinin kesildiğinden emin miyiz? Bununla ilgili olarak, beklemekte olduğumuz bilgiler daha gelmemiştir. İşte, bu dediğim tedbir İstanbul'a kadar yaygınlaştırıldığı takdirde, kabinenin direnmeye gücü kalmayacağını sanırım. Bununla birlikte, bundan sonra da pek cahilce ve pek ahmakça bir inadı devam ettirmek isterlerse, herhalde daha etkin tedbirler uygulanmasına imkan vardır.

Bundan sonra vali ve komutanın verdiği bilgilerden şunlar anlaşıldı İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderilen yeni vali, Zonguldak ta, Dahiliye Nâzırından şöyle bir emir almış :

"Bolu ve çevresi serbesttir. Zonguldak'a çıkınız. İlin gereken yerleri ile haberleşiniz ve son gelecek emre kadar orada bekleyiniz." Gerçekten yeni vali Zonguldak'ta kalmış ve etrafa gözdağı vermeye başlamış.

Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valinin tutuklanıp karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emretmişler. Mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla birlikte, durumu öğrenen yeni vali orada barınamayarak, İstanbul'a dönmüş.

ALİ FUAT PAŞA BATI ANADOLU KUVA-YI MİLLİYE KOMUTANI

Bir münasebetle arz etmiştim ki, 20' nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, kongre adına bazı kararlar alıp, hazırlıklar yapmıştı. Ali Fuat Paşa 'ya kongrece "Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı" ünvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve dolaylarını milli bir bölge olarak kabul edip komutanlığına Süvari Yarbayı Atıf Beyi Afyonkarahisar dolaylarını da millî bir bölge olarak kabul edip Komutanlığına 23 üncü Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'i tayin etmişti. Bu tümen ile, Anadolu'ya geldiğimiz daha ilk günlerinde temas kurup ilgilenildiğini o günlere ait açıklamalarım arasında belirtmiştim. İstanbul Hükümeti, Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa 'yı tayin etmiş ve göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e kadar geldi. Orada kendisine, 16 Eylülde İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi. İngilizler, Eskişehir Bölgesi Kuva-yı Millîye Komutanı Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Kuva-yı Milliye Komutanı olan bir şahsın, kendisini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek tedbirleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman biribiri ardınca teşebbüslerde bulunmamızı gerektirdi. Bildiğiniz üzere, o tarihlerde Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği milli kuvvetlerle birlikte Eskişehir'e yakın Cemşit'e gitmişti. Eskişehir'i uzaktan çevirtti. Eskişehir' de bulunan İtilâf Kuvvetleri Komutanı General Solly Flood (Soli Flud)'un Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupla kullanılan ifadeler ve Kuva-yı Milliye'nin tanıtma şekli, milli komutanlarımızın ve Kuva-yı Milliye'mizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir saldırı sayıldığından ve adı geçen generalin hak ve etkisi dışında görüldüğünden bu konuda İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri siyasi temsilcilerinin bir muhtıra ile dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül 1919 tarihinde General Solly Flood'un Fuat Paşa'ya gönderdiği, bir kurmay binbaşı ile Eskişehir İngiliz kontrol subayından oluşan bir hey'et, İngilizlerin, iç işlerimize ve Millî Mücadele'mize asla karışmayacakları konusunda söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geri çekilmesine memnun olup olmayacağımızı öğrenmek istemişlerdi. Elbette pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten de oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıkları ile birlikte önce Samsun'a çektiler, daha sonra oradan da İstanbul'a götürdüler. Eskişehir'e hâkim olduktan sonra, Fuat Paşa'yı Bilecik ve Bursa yörelerine göndermeyi düşünüyorduk.

KONYA VALİSİ CEMAL BEY İSTANBUL'A KAÇIYOR VE KONYA HALKI DA İSTANBUL'U TANIMİYOR

Efendiler, Konya'da Vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesi nin Anadolu'da önemli bir dayanak noktası durumuna geldi. Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip dönmemesi, orada bulunan Kolordu Komutanı Selâhattin Bey'in kararsızlık içindeki tutum ve davranışları ve sonunda da haber vermeden İstanbul'a çekip gitmesi, Konya ve dolaylarını Vali Cemal Bey'in hükmü altında bırakmıştı. Oraya, maksadı iyice kavramış bir kimsenin gönderilmesi gerekiyordu. Sivas'ta iken yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi uygun bulundu. Refet Bey hareket etti. Konya'da, Hey'et-i Temsiliye tarafından gönderilen bir komutanın gelmekte olduğu haber alınınca, vatan sevgisi ile dolu kimseler canlanmıştı. Ancak, öte yandan da Vali Cemal Bey, hapishanede ne kadar kanlı katil ve tutuklu varsa hepsini çıkarıp silâhlandırarak kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya'nın sayın halkı, bu alçakça harekete karşı ayaklanarak vatanseverliğin gerektirdiği şeyin yapılmasına karar vermiş; bunun farkına varan Cemal Bey de 26 Eylül'de İstanbul'a kaçmıştır. Halk, Belediye'de toplanarak Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekilliğine getirmişti.

REFET BEY'İN YERİNDE OLMAYAN BAZI TEKLİFLERİ

Efendiler, dikkate değer bir noktadır. Şu anda hatırıma geldi. Yüksek hey'etinize arz etmeden geçemeyeceğim. Sivas-Konya yolu üzerindeki bir telgraf merkezinden Refet Bey'in özel bir telgrafını aldım.

Refet Bey, bu telgrafında Konya ve dolaylarında başarı sağlanabilmesi için, kendisine İkinci Ordu Müfettişliği ünvan ve yetkisinin verilmesi gereğini bildırıyordu, Refet Bey birçok zaman sonra Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve dolaylarındaki âsilerin tepelenmesi ile görevlendirildiği zaman bile, orada bir şifre ile ve halk üzerinde önemli etkisi bulunacağı gerekçesi ile, benden, kendisine paşa ünvanının verilmesini istemişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci gerek ikinci isteklerini yerine getirecek resmî bir mevki ve yetkide bulunmadığımı açıklamaya gerek yoktu: Özellikle Refet Bey'in bunu çok iyi bilmiş olmasından şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu isteklerini yerine getirmek için, dolaylı yoldan benim İstanbul Hükûmeti'ne aracılık etmemi istiyordu da denemezdi. Çünkü dünyaca bilinmekte idi ki, ben ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olma bir yana, Padişah ve İstanbul Hükümeti tarafından da kovulmuş ve idama mahkum edilmiş bulunuyordum. Çalışmalarım bir kongrenin seçmiş olduğu bir hey'et içinde, yani bir Hey'et-i Temsiliye içinde ve onun adına idi. Millî amaca hizmet için çalışmak ve özellikle bu konuda başarıya ulaşmak için, resmî bir ünvan ve yetki şartı var idiyse, o şart zaten benim kendimde yoktu. İçinde bulunduğum durum ve şartların nelerden ibaret olduğu anlaşıldıktan sonra, başarıya ulaşabilmek için, benden resmî formalitelere bağlı ünvan ve yetki beklenemeyeceği tabii idi. Esasen, biz Refet Bey'i Konya'ya gönderirken, kendisine, amaca uygun bütün iş ve faaliyetler için tam ve geniş bir yetki vermiştik. Bunun kullanılması ve yerini bulabilmesi, onun göstereceği şahsî güç ve kudrete bağlı idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet göstermeye ve millî teşkilâtlar kurmak için yöneltmeye çalışırken, İstanbul Hükûmeti'nin emeline hizmet eden bazı sivil idare âmirlerinden, sözde manevî birer gözdağı olabilecek telgraflar da alıyorduk. Söz gelişi, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza adında biri tarafından, yaptıklarımızın İtilâf Devletleri'ne karşı bir saldırı gibi sayıldığı, bu yüzden bütün Osmanlı ülkesinin İtilâf Devletleri'nce askerî işgal altına alınarak Türk Hükûmeti'ne son verileceği, temas sonucu elde ettiği bilgilere dayanılarak belirtiliyor ve kabine ile uzlaşma önerisinde bulunuluyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna elbette gerektiği şekilde karşılık verildi.

GENERAL HARBORD HEYETİ VE GENERAL'E VERDİĞİM CEVAP

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerikan Hükümeti General Harbord'un başkanlığında bir hey'et göndermişti. Bu heyet Sivas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya görüştük. General'e, Millî Mücadele'nin maksat ve gayesi, millî teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebebi, müslüman olmayan azınlıklara karşı gösterilen duygular, yabancıların memleketimizdeki yıkıcı propaganda ve eylemleri üzerinde ayrıntılı ve belgelere dayanan açıklamalarda bulundum. General'in bazı garip soruları ile de karşılaştım. Söz gelişi : "Millet, tasarlanıp yapılabilecek her türlü teşebbüs ve fedakarlığa başvurduktan sonra da başarı sağlanamazsa ne yapacaksınız?" gibi. Yanlış hatırlamıyorsam, verdiğim cevapta demiştim ki : Bir millet varlığını ve istiklâlini kurtarabilmek için düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğu hükmüne varmak demektir. Öyle ise, millet yaşadıkça ve fedakârca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık da söz konusu olamaz.

General'in bu sorusunun altında yatan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ancak, verdiğim cevabın kendisine takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken belirtmek isterim.

ABDULKERİM PAŞA'NIN ARACILIKLARI

Efendiler, Eylülün 25'inci günü akşamı, Ankara'da bulunan Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey'den aldığım bir şifreli telgrafta şunlar bildiriliyordu :

Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezareti'nin vilâyet şifresi ile bir şifre yazdırdılar. Bunun özeti : Vatanın kurtulması yalnız padişah'ın bildirisindeki en doğru yol göstermelere uygun hareket etmekle kolaylaşacaktır. Millî Mücadele, medeniyet dünyasına iğrenç gayeler gibi aksettirildi. Hükûmet ile millet arasındaki ayrılık yabancıların işe karışmasına yol açacaktır. Konferans, bizim hakkımızda karar verirken, bu anlaşmazlık iyilik ve kurtuluş belirtisi olmayacaktır. Sonuç olarak, hareketin liderleri ile görüşmek üzere, yüksek şahsiyetlerle, bildirilecek yerde buluşma bir oldu bitti şekline sokularak, vaktin darlığı dolayısıyla hemen cevap beklenmektedir. Görüş ayrılıklarına saygılı davranılacağını, şahsa ve şerefe dokunulmayacağını abartmalı bir şekilde ekliyor. Telgrafı yazan zat, Genelkurmay Tuğgenerallerinden Abdülkerim Paşa'dır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hâdi Paşa vasıtasıyla ve aynı şifre ile cevap beklemektedir. Adı geçenin, böyle bir hileye başvurarak, müracaatın bizden geldiğini ilân etme ve yayma gayesi güttüğü anlaşılıyor. Telgraf başında beklediklerinden, bir an önce, kabul edilip edilmeyeceği ile ne cevap verileceğinin bildirilmesi istenmektedir. Ali Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır.

Mahmut Bey'e aynı gün saat 19.00'dan sonra makine başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim : "Kerim ve Hadi Paşa'lara, Fuat Paşa'nın Ankara'da olmadığını ve meşgul bulunduğunu, ancak, görüşmek istedikleri takdirde, Sivas'ta bulunan Hey'et-i Temsiliye ve bu Hey'et içinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile istedikleri şekilde görüşmenin mümkün olduğunu bildirirsiniz (onlar görüşme isteğinde iseler) , diye kaydettirirken dikkatli bulunmak gerekir"

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. İçindekiler aşağı yukarı Mahmut Bey'in özetledikleriydi.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti ile haberleşmeyi kesişimizin on beşinci günündeyiz. Millî karara karşı muhalefet durumuna geçen bazı yerler, ister istemez millî akıma uymaya mecbur edildi. İstanbul'a, her gün bütün memleketten, hükûmetin düşürülmesi isteği ile ilgili telgraflar yağdırılmaya başladı. İtilaf Devletleri'nin Anadolu da dolaşan subay ve memurları, her yerde açıktan açığa, Millî Mücadele'ye karşı tarafsız olduklarını ve memleketin iç durumuna karışmadıklarını söylemeye başladılar. Bu durum karşısında, Padişah ve Ferit Paşa'nın, artık Millî Mücadele liderleri ile uzlaşmaktan başka çıkar yol kalmadığını hesaba katarak, fakat, herhalde mevkilerini de korumak şartıyla, bir uzlaşma yolu olabilecek imkânlar araştırmaya başladıkları kanısına varmak yanlış olmaz inancındayım.

Efendiler, adı geçen rahmetli Abdülkerim Paşa, benim çok eski bir arkadaşım. Pek namuslu, gayretli, temiz kalpli bir vatanseverdi. Selânik'te, ben kolağası o binbaşı olarak aynı büroda çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik. Rahmetlinin tavır ve durumundan bir tarikata bağlı olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Ancak, herhangi bir şeyhe bağlılığını bilen yoktur. Çünkü, kendisini inançları ve vicdanî değerlendirmelerinde taşıdığı manevî derece bakımından hazret-i evvel , büyük hazret olarak kabul eder, kendi dostluk çevresi içinde yer alanlara, kendisince, karşısındakinde gördüğü yeteneğe uygun hazret, kutup gibi makamlar verirdi. Bana "kutbu'l-akdab" derdi. Şimdi açıkyacağım görüşmemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşa'nın, kendine has bir konuşma ve yazış tarzı vardı. Kerim Paşa, çok samimi ve zamanında kendisine büyük şöhret kazandıran yüksek bir söz söyleme gücü ile konuşur ve öyle yazardı. Kendisinde, inandırma güç ve kudreti olduğu da sanılır ve öyle kabul edilirdi. Bizim Selânik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu komutanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan Hadi Paşa, Kerim Paşa'yı açıkladığım vasıflar ile, dostlar arasında sayılır ve sevilir bir kimse olarak tanıdı.

İşte Ferit Paşa'nın kabine arkadaşı Hâdi Paşa , sıkışmış olan Padişah'ın ve Ferit Paşa'nın pek elverişli bir yolla imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selânik'ten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. İki taraf birbirini şu sözlerle tanıdı :

Sivas - Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar diyorlar.

İstanbul - Yüksek şahsiyetleri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum?

Ben - Evet, sayın Kerim Paşa Hazretleri,dedikten sonra :

Kerim Paşa - "Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" adresini yazdırdı ve "Paşa'ya söyleyiniz anlar; Hazret-i Evvel karşınızdadır." sözlerini bir çeşit parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa : "Zâtîâlîlerinin afiyetleri iyidir inşallah kardeşim." diye başladı.

Kerim Paşa'nın İstanbul Hükûmeti tarafından kalbinin temizliğinden ve ahlâkının güzelliğinden yararlanılarak nasıl aldatıldığını anlamak için, sözlerinin başlangıcını kendisine olduğu gibi tekrarlatacağım. Rahmetli Kerim Paşa şöyle devam etti :

"Vatanın iyiliği için büyük vatansever kardeşimle ve sayın temsilci kardeşlerimle görüşmek isterim. Ayağınız toprağına ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasıyla bir telgraf göndermiştim. İşte, zâtîâlîninizin eline ulaşan o telgraftaki esaslar üzerinde inşallah sevindirici bir çözüm buluruz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek önemli karışık devreyi Allah'ın lûtfu ile kolayca aydınlığa çıkartınız. Bunun için de Allah'ın keremi ve nurdan yaratılmış kurtarıcı emellerinizin gönül mürşidi ile, bu konuda önemli şeyler konuşarak, vatan için olan dilekelerimizi birleştirelim değil mi? Pek anlayışlı ve tedbirli kardeşim! Ne buyursunuz, ruhum? Yere bâtasıca kötü niyetlilerin bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiralalarına ve açıktan açığa kötülük yapmalarına engel olalım, onların ümitlerinin pusularında kötürüm ve cansız olarak bırakalım, Yalnız hükûmet ile milletin sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili hizmetlerini ve işlerini birleştirelim. Çünkü ortak ve yüce gaye aslında hep birdir. Vatan düşüncesiyle gösterilen bunca asil tepkilerin, medeniyet dünyası karşısında aziz topraklarımızın korunması ile ilgili en büyük vatanseverlik olduğunu bir kere daha belirtmek üzere içinde bulunduğumuz durumun güçlüklerini yok edelim ve buna bir çare bulmak için de bu aziz kardeşiniz ile görüşmeye başlayalım, bekliyorum kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükûmetin geniş ölçüde iyiniyet gösterdiğini ilâve ederim, ruhum!"

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül, gece yarısından önce saat 23.00'te başlayan bu görüşmemiz, sabah saat 07.30'a kadar tam sekiz buçuk saat sürdü. Üç ana noktaya ayrılabilen bu görüşmemiz, yazıda esercedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sayfayı doldurdu. Bunların hepsini burada okuyarak sabrınızı kötüye kullanmaktan korkarım. Rahmetli Kerim Paşa'nın, sağlam görüşlere ve kendi inancına ters düşmesine rağmen maalesef güçlü bir mantığa da dayanmayan bu tatlı sözlerinin ve tantanalı cümlelerinin okunup dinlenebilmesi için, yayınlayacağım belgeler arasında bu konuşmaya da olduğu gibi yer vereceğim.

Yalnız, bu görüşmede her iki tarafın güttükleri hedef ve dayandıkları temel noktalar hakkında, özellikle sonucu bakımından kısa bir fikir verebilmek için müsaade buyursanız bu noktaların her birine bir parça dokunacağım.

Kerim Paşa 'nın bilginize sunduğum ilk telgrafına karşılık verirken biraz da onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda, ben de böyle başladım :

" Kerim Paşa Hazretleri'ne "kutbü'l-akdâb" deyiniz, anlar" diye başladıktan sonra "şimdi cevap veriyorum" dedim.

"Pek sayın ve temiz kalpli kardeşim .Abdülkerim Paşa Hazretleri'ne. Tanrı'ya şükürler olsun, sağlığım yerindedir. Büyük ve asil milletimizin meşru haklarının bilincine varmış, onu korumaya ve savunmaya bütün varlığı ile girişmiş olduğunu görmekle pek mutluyum... Karşılıklı görüş belirtmek

hususunda gösterilen isteğe içten gelerek teşekkür ederiz... Fuat Paşa aracılığı ile çekilmiş olan telgrafın içindekileri öğrenmiş bulunuyoruz ... Dayanak noktası olarak kabul buyurulan bildiriye ileri sürülen hususların, Ferit Paşa ve arkadaşlarına karşı yöneltilmiş bir haykırış ve çıkışma olduğu azıcık bir düşünme ve inceleme ile anlaşılacak açıktır. Padişah'ın kalbini derin üzüntülere boğan durum ve davranışlar, milletimiz tarafından değil, Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı Adil Bey Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların çalışma arkadaşları olan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey ve Konya Valisi Cemal Bey tarafından işlenen kötülüklerle ortaya konmuştur.

Malatya'daki ihanet teşebbüsü, Çorum'daki haince tertip, Konya'daki kanlı teşebbüs eğer içyüzleri ile bilginize ulaşmış değilse, zâtîâlîlerinizi bir çözüm başlangıcı olarak düşündüğünüz noktadaki isabetsizlikten dolayı mazur görürüz...

Yabancıların görüşlerinin lehimize döndüğü tamamiyle doğrudur. Ancak, bu dönüş, hiçbir vakit Ferit Paşa Hükûmeti'nin güttüğü siyasetin sonucu değildir. Bu sonuç, milletimizin varlığını göstermek ve ispat etmek için kendi kendine girişmiş olduğu kararlı teşebbüsünün eseridir. İşte bu konuda Zâtîşâhâne'yi aldatıyorlar.

Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ancak ve ancak Kuva-yı Milliye'nin önderliğinin benimsenmesinde ve millî iradenin hâkim olmasındadır. Bu sağlam ve meşru temelden en küçük bir sapma, Allah korusun, devlet, millet ve vatanımız için pek acı bir yıkım getirir...

Milletimizin asil mücadelesini kötüye yormaktan ve etrafa öyle tanıtmaktan geri durmayan kötü niyetli aşağılık kimselerin çok olduğu bir gerçektir. Ancak, asıl derin bir esefle karşılanacak olan husus, bu kötülükten başka bir şey düşünmeyenlerin başında, sonsuzluğa kadar yaşayacak olan devletimizin sadrazamı Ferit Paşa ile nâzırlık mevkilerini tutan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamlarının yer almasıdır.

Memleketimize takım takım bolşeviklerin girdiğini ve Millî Mücadele'nin bir bolşevik, mücadelesi olduğunu resmî olarak ilân eden ve yayan bu bahtsızlardır.

Asil ve temiz Millî Mücadele'mizin, İttihatçıların son çırpınışları ve kanlı hareketleri olduğunu ve onların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve açıktan açığa bütün dünyaya ve yabancı gazetecilere söyleyen bu gafillerdir.

Anadolu'da karışıklık olduğunu basın yoluyla resmen ilân eden ve Ateşkes Anlaşması'nın özel maddesine göre aziz vatanımızı düşman işgaline uğratmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya'nın Müslüman halkı ile Sivas'ın Müslüman halkını birbirleri ile boğazlaşmaya sürüklemek isteyenler bu zavallılardır. Millî Mücadele'nin önüne geçeceğim diye Sivas'ın ve millî duyarlığın görüldüğü her yerin yabancılar tarafından işgalini isteyen bu hainlerdir. Bununla birlikte, bizim en yüce gayemiz, tıpkı siz kardeşimin düşündükleri gibi, kötü niyetlilerin bu güzel memleketi yönettikleri iftiraları ve açıktan açığa yürüttükleri mel'unlukları kırmak ve onları kendi ümitlerinin pusularında körkötürüm ve cansız düşürmek, devlet ile milletin faaliyetini sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili noktada birleştirmektir. Yüce Tanrı'ya şükürler olsun, bu gayenin gerçekleştirilmesinde, artık milletimiz her türlü kötü niyet belirtilerini kırmış, bütün kahramanlığı ile dönüşü olmayan kesin adımlarını atmıştır. Yabancılar bile, milletin yaygın gücünü ve kesin kararını, buna karşılık İstanbul Hükûmeti'nin ne kadar soysuz ve milletin ilgisi bulunmayan âciz bir hey'et olduğunu iyice anlamıştır. Merzifon'u boşalttılar. Samsun'u da boşaltmaya başladılar. İç işlerimize ve Millî Mücadele'mize karşı tarafsız kalacaklarını söylüyorlar. İşte millî teşebbüslerimizin, istiklâlimizi güvence altına alma yolunda elde etmeyi başardığı ilk sonuç budur.

Millî akım, İstanbul'da Kanun-ı Esasî hükümlerine uyulmasını sağlamla ulaştacaktır.

Şimdiki hükûmetin, geniş ölçüde bir iyiniyete sahip olduğunu sanmanın doğru olmadığını arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ben, daha Erzurum'da iken Ferit Paşa' ya gerçeği ve durumu açıklayarak, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmış; kendisini, karşı koyma ve engelleme yolunda devam etmemesi gereği ile uyarıştım. Bu gafil zat, buna cevap vermediği gibi, milli akımın birkaç kişinin körüklemesinin eseri olduğunu da ilân etti. Çıkar hırsı ile, bilgisizlik gaflet ve körlüğü ile iki tarafı da idare ederek mevkilerini koruyabilecekleri şeklinde boş bir zan içinde bulunan birkaç valinin aldatıcı raporlarını benim tertemiz ve vatanseverce uyarılarımdan daha üstün tuttu. Bugün, her türlü kötülük, hainlik, beceriksizlik ve zavallılık durumunda kaldıktan ve millet de bütün olup bitenlerin içyüzünü tam bir açıklıkla kavradıktan sonra, bize düşen görev, hemen millî dâvâyı benimseyecek yeni bir kabinenin iş başına gelmesini sağlamaktır.

Eğer şimdiki kabinenin şahısları ve hayatları bakımından herhangi bir çekinceleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşma tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz adına kendilerine istedikleri söz ve güvenceyi vermeyi' de milletimizin çıkarı açısından gerekli sayarız. Ancak, tuttukları yanlış yolda inatla direnmeye devam edecek olurlarsa, bundan doğacak sonuçların sorumluluğu kendilerine ait olacaktır.

İşte yapılan bu iyi niyetli teşebbüs dolayısıyla, durumu bir defa daha ve son olarak, asil yüksek şahsiyetleri gibi kalbi gerçekten de vatan ve millet sevgisi, padişaha muhabbet ve bağlılıkla dolu olan ve kardeşlik hatıralarını daima saygı ile taşımakta olduğum siz kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri ile de bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdan huzurunun daha da sağlanmasına vesile olmuştur."

Efendiler, buraya kadar söylediklerim bir tek maddenin özetidir. Bundan sonra gelen maddede :

"Millî Mücadele bütün genişliği ile İstanbul'a doğru ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu bilmektedir. Zâtîâlîleri de bu bilgileri işleyip aydınlanınız dedikten sonra, o günlerde yapılmış olan başarılı hareketlerin raporlarını özetleyerek açıkladım ve : artık bütün bu hareketleri durdurmak yalnız ve ancak bir tek şeye bağlıdır. O da kabine başkanlığının millî dâvâyı bütün anlamıyla benimseyecek bir zata verilmesi ve o zatın da bu millî dâvâyı kavrayarak ona göre tedbir almaya girişmesidir". dedim.

"Bütün bu söylenenler karşısında siz kardeşimin de bir düşünceleri varsa lütfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal" diye imzama koydum.

Bundan sonra Kerim Paşa : "Önce, zâtîâlîleriyle birlikte olan sayın zevatın hepsine selâm ve saygılarımızı arz etmek ve duyurmak lütfunda bulunmanızı rica ederim" girişi ile görüşmemizin ikinci noktasına geçtiler. Kerim Paşa devam etti :

"Başladığım kısa konuşmanın bütün safhalarını zâtîâlîniz anlattınız. İşin çözüme götürülmesi bakımından iki yerde isabet gösterilmediğini söyleyerek mazur görüleceğimi belirttiniz. Gerçi, bütün durumlar ve çeşitli bölgelerdeki olaylar bilinmedikçe, bir konuda hakemlik etmek güç ise de, memleketle ilgili bir işin çözüme bağlanmasında bize ışık tutan, tertemiz vatan endişesi olduğundan, dayanağımız sağlam ve açıktır. Vatanın alın yazısına karar verileceği şu sıralarda, tek vücut olarak birleşmiş bir millet ve hükûmetin göreceği işi göz önünde bulundurarak, bunun kolaylıkla bir çözüme ulaşması dileğimi arz etmek isterdim.

Padişahın hareket noktası olarak aldığıma işaret buyurduğunuz bildirisini anlamakta bendenizin yanılmış olması mümkündür. Yalnız, müsaade ediniz de, asıl, işlerin çözümünde en büyük dayanak sayılan bu yüksek bildirideki toplayıcı yönleri açıklayarak, Padişah'ın sözlerinin neleri içine almış olduğunu belirteyim. Ben zannediyorum ki, Padişahımız..."

Ben, derhal Kerim Paşa'nın devam etmesine fırsat vermeden Şunu yazdırdım :

- Kerim Paşa Hazretleri, gereğinden fazla açıklama yapmak, her ikimizi de asıl gayeden uzaklaştırabilir. Bir de Padişah'ın bildirisinin yorumları ile fazla uğraşmanın yararı yoktur. Rica ederim asıl konu üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa cevap verdi:

- Asıl konu üzerinde görüşeceğiz. Müsaade buyurursanız devam edelim efendim.

Ben - Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim.

Kerim Paşa - Evet, oraya geleceğiz efendim.

FERİT PAŞA KABİNESİ ÇEKİLMELİDİR

Söze ben devam ettim ve : " Kerim Paşa Hazretleri, meşru çalışmalarımızın ve milli tepkilerimizin artık daha fazla kötüye yorulmasına ve düzeltilmeye muhtaç görülmesine; hele bu düzeltme ve değiştirmeler içinde, suçluluğu ve hainliği ortaya çıkmış bir kabine üyelerinin meşru olmayan savunmalarının esas alındığını görmeye tahammülümüz yoktur. Biz, son durumu açıklayarak milletin kesin isteğini arz ettik. Bilmem tekrarı gerekli midir? Zâtîâlîleri sonuçlandırılması gerekli bu millî isteğe karşı, Ferit Paşa Kabinesi'nin, devletin en yüksek sadrazamlık mevkiini hâlâ kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu gayretiniz hiçbir yararlı sonuç veremeyeceği gibi siz kardeşimiz hakkındaki eski kardeşlik duygularımızın da sarsılmasına yol açacağından endişe ederim.

Şimdi, Ferit Paşa, bir an bile kaybetmeden mevkiini bir namuslu kimseye bırakacaksa ve buna siz de inanıyorsanız, çözüm bekleyen hiçbir güçlük kalmamış demektir. Aksi takdirde, aracılığınız, kalbinizin kırılmasından ve boşuboşuna yorgunluktan başka bir sonuç vermeyecektir.

Ferit Paşa, mevkiini korumaya devam ederse, kendisinin çok acı bir sonla karşılaşmasına yol açacaktır. En son ve en kesin söz şudur : Maksudımız bu sarsılmaz gerçeği Padişah'ın bilgisine sunmaktır. Siz, ancak bu asil görevi yerine getirerek bugün vatan ve milletin yüksek kişiliğinizden beklediği dinî ve millî görevi yapmış olursunuz."

Kerim Paşa, "Sözü uzatmamak elbette asıl maksattır" diye başlayarak, sözü gereğinden fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile son buldu : "Burada vatan için yaptığım şu teşebbüs elbette Allah ve millet katında bütün asaletiyle bezenmiş olarak kalır ve işin gerçek sahibi olan her şeye kadir ulu Tanrı, millet ve vatanın kurtuluşunu sağlayacak esasları orada bulunanlara böylece bağlayarak tamamlar. Ulu Tanrı güçlükleri çözücüdür. Değerli gözlerinizden öperim. "

Yeniden cevap verme sırası bana gece yarısından sonra saat 4.30'da geldi. Kerim Paşa'nın dokunduğu noktaları karşılıksız bırakamazdım. Ben de uzun düşünceler ileri sürdüm ve sonunda : "O halde, dedim, bizim ve sizin gibi onur sahibi ve vatansever kimselerin yapacakları teşebbüsün gayesi ne olmak gerekir? Yönetiminin her dakikasından millet için, gelecekteki kaderimiz için yeni bir yıkım yolu hazırlamaktan başka bir sonuç beklenmeyen Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığın ile uğraşmak mı, yoksa bir an önce bu meşru olmayan kabinenin yerine millet ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte yeni bir hey'etin devlet işlerini üzerine alması gereğini Padişah'a bildirmek üzere yol aramak mıdır? Lütfedip bu iki noktadan biri için evet veya hayır şeklinde cevap verirsiniz, Tanrı ve millet katında bütün asaletiyle değerli kalacağına şüphe olmayan bu asil teşebbüsünüzün bizlerle ilgili yönünü tamamlamış olursunuz."

Kerim Paşa, istediğimiz kısa cevaba yine uzun bir cevap verdi: Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın aldatılmış olmayıp her şeyi bildiğini anlatıyordu.

Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şu sözler vardı : "Yüce padişahlık katı kesin karar ve çözüm makamı olup meşru bir devlette bu yüksek makam, bütün millet fertlerinin yöneleceği mihraptır. Anadolu'nun bütün dileklerinin Halife Hazretleri'ne duyurulduğu hakkında bendenize bilgi vermişlerdir. O halde, millet işlerinin yöneleceği ve dileklerinin kabul edileceği yüksek bir makam olan Padişahımız Efendimiz her şeyi bilmektedir."

Kerim Paşa, kendisine has cümlelerle devam ettiği görüşlerine şöylece son verdi :

"Ulu Tanrı, nice yüksek sebepler yaratarak ve telkin ederek bu çözülmesi güç düğümü bütünüyle çözecektir. Elbette ki, Tanrı'nın buyruğu güzeldir ve yakındır. Tanrı'nın eli bütün ellerden üstündür. Geleceğimiz, Tanrı'nın lûtfu ile milletçe lâıyk olduğumuz yücelikte uğurlu ve hayırlı olacaktır. İşte Kerim ' in inancı budur aziz ruhum."

Bu defa Efendiler, gece yarısından sonra saat 6.10'a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebep oldum.

Merhum Kerim Paşa'nın pek hoşlandığını bildiğim bir ifadeyle "Büyük Hazret" diye söze başladım :

"Ümmetin ve milletin yüce mihrabı olduğu içindir ki, milletin dileklerini bildirme yolunu bulma teşebbüsünden geri durmadık.

Yalnız, zâtiâlinizi büyük bir yanlışlıktan kurtarmak maksadıyla arz edelim ki, Anadolu'nun bütün dileklerinin Halife'ye duyurulduğu hususundaki sözlere, milletin daha, kesin bir güveni yoktur. Çünkü, millet bilmektedir ki, Padişah, hainlikleri ortaya çıkmış birkaç kişiyi millete tercih buyurmazlar."

Kerim Paşa'nın dokunmuş olduğu noktalara cevap verirken şunları da söyledim : " Pek güzel ve yakın olan Tanrı emrinin yerine gelmesi ile, bahtsız ve zulme uğramış asil milletimizin kurtuluşa ve huzura kavuşmasını yüce Tanrı'nın denizler kadar engin olan koruyuculuğundan ümitle diler ve ufukları hep inatçı bir dumanla sarılı olan İstanbul'daki bazı kimselerin gerçeği görmemek için aşağılıkça direnen duygularının eriyip kaybolmasını bekleriz. Milletin asil ruhu da işte böylesine duygularla doludur.

Yalnız tekrarlamama müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır şeklinde karşılık verilmesini istihram ettiğimiz sorular maalesef karşılıksız bırakılmıştır. Azizim, Allah'ın eli bütün ellerden üstündür. Ancak bununla birlikte güçlükleri yenmeye ve problemleri çözmeye girişenlerin kesinleşmiş bir hedefi olmak gerekti ..." Millet, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirecektir ve buyurduğunuz gibi milletçe elde edeceğimiz hayırlı ve uğurlu olacaktır. Lûtufkâr dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Gayret bizden, yardım ve kolaylık ölümsüz Tanrı'dandır."

Mustafa Kemal

Artık Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. " Son iki sözüm ruhum diyerek millî dâvâ'nın ilkelerini üstün tutmak ve korumak şartıyla, içten gelen dileklerin sayılıp döküldüğünü ve Tanrı'nın eli.. yüce âyetinin, Tanrı tarafından hayırla kabul buyurulması için kullanılmış olduğunu söyledikten sonra Allaha ısmarladık yine görüşeceğiz..." diyerek çekilmek istedi. Bırakmadık!

Son sözü biz söylemek istedik ve dedik ki : "Kardeşimizin hatırında kalsın diye son bir cümle arz ediyorum :

- Millet güçlü, her şeyi kavramış ve tuttuğu yolda kesin karardır. Millî Mücadele hızlı bir gelişme seyrindedir. Yüce ve Şevketli Padişahımız Efendimiz'in lûtuflarının ve sevgilerinin bir belirtisi olmak üzere karar vermelerinin ve soruna çözüm getirmelerinin zamanıdır"

Efendiler, bundan sonra Ferit Paşa Kabinesi ancak üç gün dayanabilmiştir.

Kendisi ile görüşemediğim dostum Rahmetli Kerim Paşa'nın bazı kimselere söylediğine göre, bu görüşmemizi olduğu gibi Padişah'a göstermeyi başarmış ve bunun üzerine direnme gücü kırılmış.

Kerim Paşa'nın Kara Vasıf Bey'e yazmış olduğu 8 Kasım 1919 tarihli mektubunda da buna işaret edilmiştir.

Rahmetlinin bu mektubunda şu satırlar vardır : "Eski sadrazam en son yapılan görüşme, bunun yol açtığı sürekli etki ve ciddî tartışmalar sonunda, çekilmek gerektiğine inanarak ve bütün direnme gücü kaybolarak istifasını sundu... İşte sessiz sedasız, vatari için çalışan ve tek başına bendenizin tertemiz gayreti ile başarılan büyük olay budur. .

Dikkate almak gerekir ki, bu yazıları ben yazmıştım. Eski sadrazam ile Padişahımız Efendimiz Hazretleri, bütün bu görüşmelerin sonuçlarını öğrendikten sonra, dayandıkları sağlam temeller karşısında kararlarını vermişlerdir. . . Yapılan teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar önemli noktaları içine aldığı ve nasıl bir dürüst vicdan ve keskin görüşle, yaşanan gerçeklerin kâğıda geçirildiği, elbette Tanrı katında ve milletin tarihî değerlendirmesine asaletle bezenmiş bir değer olarak kalacaktır. .

Beni, bütün bunları sayıp dökmeye yönelten gerekçeler, geride kalmış olayları gerçek yüzleri ile ortaya koymaktır..." Rahmetli Kerim Paşa mektubunun sonunda, abu kâğıdımın bir kopyasını Hey'et-i Temsiliye'ye göndermek lûtfunu esirgemezseniz, büyük gerçeklerin tam olarak ve birlikte yayınlanmasına yardım etmiş olursunuz" demiş. Oysa, bana mektubun kopyası değil aslı gönderilmişti. Bu mektubu da yayınlanacak belgeler arasına koyacağım.

Efendiler, bu görüşmenin yapıldığı gecenin ertesinde, yani 28 Eylül günü, görüşme özeti bütün kolordulara şifre ile bildirildi.

TRABZON'DAN GELEN TEKLİF

Rahmetli Kerim Paşa'nın Fuat Paşa'ya yolladığı ilk telgrafında, İstanbul'daki yüksek mevkili şahısların mücadele liderleriyle belli bir yerde buluşup konuşmalarından söz edildiğini görmüştük. Bunun benzeri, fakat aksine yani Anadolu'dan İstanbul'a gitme yolunda bir teklif de, bundan daha önce Trabzon'dan çıkmıştı. Müsaade buyurursanız bunu biraz açıklayayım : Trabzon Valisi Galip Bey, 18/19 Eylül tarihlerinde teftiş göreviyle Ardasa 'da bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ardasa'ya gidip vali ile görüşmesi kriz konusu idi. Bu konu üzerinde 19 Eylülde telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Sebebi Trabzon'dan aldığım 18 Eylül tarihli bir telgraftı. Kendisine olduğu gibi verdiğim bu telgrafta : "Millî çıkarları bozan altı maddeyi kabul etmiyoruz (Bu altı madde İstanbul ile ilişki kesme konusundaki emirdir). Arzedeceklerimizin Zâtîşâhâne'ye ulaştırılması da oraya gönderilecek bir hey'etle sağlanabilir kanısındayız" denilmekte idi. Kâzım Karabekir Paşa, makine başında Trabzon Valisi ile görüşmüş, özetini bildirdi. Vali soru tarzında birtakım görüşler ileri sürmüştü. Karabekir Paşa uygun karşılıklar vermiş. Vali, en sonunda : "İstanbul'a bir hey'et gönderilerek durumun Padişah'a arzını ve bu hey'etle birlikte kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de, artık bizim çeşitli yollarla konuyu arza bir çare düşünmüş olmamız dolayısıyla, bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Böyle bir hey'etin gitmesi ve buna sarayın durumunu iyi bilen Gümüşhane temsilcisi Zeki Bey'in de katılması teklif edilmektedir" denilmekte idi.

Gariptir ki, iki gün sonra, yani 21 Eylül 1919'da, Torul'daki Yarbay Halit Bey'in gönderdiği bir şifrede de bu hey'et meselesinden söz ediliyordu. Fazlasıyla kuşkuya düşen Padişah'ı yabancıların ve Ferit Paşa'nın kucağına atmamak için, İstanbul'a gizlice bir hey'et gönderilmesinin uygun olacağı, eğer bu hey'ete Servet ve Zeki Beyler de temsilci olarak alınırsa kendilerinin sevinerek kabul edecekleri, Zeki Bey'in ağzından bildiriliyordu. Halit Bey'e 22 Eylül'de verdiğim cevapta Zeki ve Servet Beyler'in de içinde bulunacağı bir hey'etin İstanbul'a gönderilmesinin uygun olmadığını bildirdim. 24/25 Eylül tarihinde Hâlit Bey' den aldığım bir telgrafta, "Trabzon'daki muhalefetin başı durumunda olan Trabzon Valisi Galip Bey'i, kolordunun ve Erzurum valisinin

davetini kabul edip Erzurum'a gitmediğinden, mecburiyet karşısında ve silâhlı koruma ile bu gece (24/25 Eylül) Erzurum'a gönderdim" deniliyordu.

Efendiler, garip bir tesadüf değil midir ki, rahmetli Kerim Paşa'nın ilk aracılık telgrafı, Trabzon valisinin tutuklandığı gecenin ertesi günü, Trabzon'da, vali, Zeki ve Servet Bey'lerle, bunların aldatması üzerine bazı kimselerin İstanbul ile ilişki kesme konusundaki teşebbüslerinin ve İstanbul'a bir gizli hey'et olarak gitme plânlarının başarısızlığa uğratılmasının gerçekleştiği bir günde, yani 25 Eylül günü çekiliyor ve bizi ancak 27/28 Eylül gecesi aramak gereği duyuluyor. Yazışmaların şeklinden anlaşıldığına göre, Erzurum'a giden Vali Galip Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya, yeniden İstanbul'a bir hey'et aracılığı ile başvurmaktan söz etmiştir. Bununla ilgili olarak, Paşa'nın 27 Eylül tarihli bir "olur" isteme telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylülde karşılık olarak çekilen telgrafta, Kerim Paşa ile yapılan görüşmemin özeti verildikten sonra, " söz konusu müracaatın gerekli görülüp görülmediğinin bildirilmesini rica ederiz. Gerekli görüldüğü takdirde, Trabzon valisinin, Millî Mücadele'mize karşı gelme konusunda Dahiliye Nâzırı Adil Bey' den hiçbir farkı olmadığından, kendisinin asil Millî Mücadele'mize hiçbir şekilde karışmasına müsaade buyurulmamasın karşılığı veriliyor. Kâzım Karabekir Paşa 'nın 30 Eylülde verdiği karşılıkta : " Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması konusundakim düşüncemizin yerinde olduğu kabul edildikten sonra, "Trabzon'un durumunda çoktandır beklenen düzelme gerçekleşti" deniliyordu.

Efendiler, son olarak sunduğum bilgilerle bir gerçek üzerinde daha düşünceleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey ile Zeki Bey, saray ve Ferit Paşa ile ilişki içinde idiler. Bir hey'et halinde İstanbul'a gitmekten maksatları, millî gayeye hizmet değil, orada gerekenleri aydınlatarak ve bazı tedbirler tavsiye ederek, yeni talimat almak gibi bir maksada dayandığına bence şüphe yoktur. Nitekim, Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gidince, arkasından gerektiği kadar para ve cephane göndermeye söz verilerek ve özel bir talimat ile Trabzon ve Gümüşhane dolaylarında örgütler kurmak üzere göndürülmüştür. Kendisini İnebolu'da tutuklatıp Ankara'ya getirtmiştim. Bana, bu söylediklerinin hepsini itiraf etti. Yalnız, sözde İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silâhları bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hattâ bugün bile inanacak saf kimseler bulunabilir mi? Bununla birlikte, ben bu zâtı, Erzurum Kongresi'ndeki ilişkinin hatırasına saygı duyarak, yalnız gerekli uyan ve nasihatlarla bulunmakla yetinmiş ve serbest bırakmışım.

İLK BOZKIR OLAYI VE İZMİT MUTASSARRIFI'NIN KARŞI KOYMASI

Efendiler, İstanbul Hükûmeti tarafından kolordu komutanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylülde İstanbul'a geri gönderdik. Konya Valisi kaçak Cemal Bey'in kaçışından önce tertiplemediği ilk Bozkır olayının önüne geçmek için, 20' nci Kolordu ve Niğde'de 11' inci Tümen vasıtasıyla ve bunların yardımlarıyla gerekli tedbirler alınarak, İstanbul'un, çıkmasını beklediği olayları önledik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit dolaylarında kurulmasına çalışılan Kuva-yı Milliye teşkilâtı, Eylül ayının son günlerinde büyük bir hassasiyet göstermeye başladı. O çevrelerdeki Kuva-yı Milliye liderleri, kabinenin direnmesi halinde İstanbul'a harekete hazır bulduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylülde, bütün memlekete ve tabîî olarak İstanbul'a da bir genelgeyle bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde, 2 Ekim günü olumsuz denebilecek yeni bir durum karşısında kaldık. O tarihte, İzmit mutasarrıfı, Suat Bey adında bir zattı. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerde yapılan tebliğlerin hepsinin alınıp, gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini sordum. Mutasarrıf Bey, yaptığı açıklamada diyordu ki : Yapılan tebliğleri aldım. Anlaşmazlık ve karışıklık olmaması için halkı serbest bırakarak dinlemeyi en doğru hareket saydım. Olumsuz süylentiler vardır. Hey'et-i Temsiliye'den açıklama istemek ve özellikle maksadın İttihat Hükûmeti'ni önceki şekliyle yeniden diriltmek olup olmadığını kesin olarak anlamak kararındadırlar. Bendeniz en tarafsız bir kimse olarak huzur ve güvenliği koruma görevini yüklenmiş bulunuyorum. Her kim ve her ne için olursa olsun, sonucu bilinmeyen bir macerayla başkalarını sürüklemeyi doğru bulmam. Telbiri ve ihtiyatlı hareket etme yanlısı olduğumu bütün tecrübelerime dayanarak arz ederim.

Verdiğim cevap aynen şu idi :

Sivas, 2.10.1919

Suat Bey'e

C - İzmit'te en küçük bir anlaşmazlık ve karışıklığa meydan vermemek asıl görevimiz olduğu gibi, tarafımızdan da özellikle rica edilmiş bir husustur. Millî teşkilât ve mücadelemizin meşru maksadını ve niteliğini gerek zâtîâlinize gerek İzmit'teki birçok kimseye ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz bildiri ve açıklamalarla, en kinci düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ayak takımının dedikodusundan öteye bir değeri olmayan söylentilerin, karar verme konusunda etkili olabileceğine imkân vermiyoruz. Bundan başka, eğer halkın açıklanmasını istediği noktalar var idiyse, bunlar neden derhal bize sorulup, çözüme kavuşturulmamış bulunuyor. Siz, tarafsız olarak kalmayı tercih buyuruyorsunuz. Oysa, tuttuğunuz yol kesinlikle tarafsızlık yolu olamaz. Çünkü, siz milletin meşru mücadelesine karşı tarafsızlık iddiasında bulunduğunuz halde, haince davranışları ile kanun dışı ve aslında yok hükmünde olan Ferit Paşa Kabinesi'nin memurluğunu yapmakla meşgulsünüz. İttihatçılığın diriltilmesi ile uğraşacak kısır görüşlülerden olmadığımı siz pek güzel anlayabilirsiniz. Size en temiz duygularla ve fakat bütün kesinliği ile şunu arz ederim ki, siz artık Ferit Paşa Kabinesi'ne güven duymuyor iseniz, bunu Dahiliye Nezareti'ne resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hüküm ve isteklerine aykırı olarak Ferit Paşa Kabinesi'ne güveniniz varsa, İzmit'in sayın halkını meşru olan milli mücadelesinde serbest bırakmak üzere derhal yerinizi terk ile İstanbul'a hareket edin. Bu iki noktadan herhangi birine uymamanız halinde, yüksek şahsınızın karşılaşılabileceği durumun sebep ve sorumlusunun yine siz olmuş bulunacağını pek samimî olarak bildirmeyi vicdanî bir görev sayarım.

Hey'et-i Temsiliye Adına Mustafa Kemal

Mutasarrıf Bey'in,"Kulunuzu sükûnetle dinleyiniz efendim, bendeniz iyi ifade edemedim. Maksadınızın yüceliğinden ve meşruluğundan zaten söz edilemez" cümleleriyle başlayan cevabında yazılan satırlar, bizi yarınki cuma namazına kadar kendi halimize bırakınız. Ferit Paşa'ya kimbilir kaç defa kalemlerle hücum eden bendenizi ne kadar kötü gözle görüyorsunuz efendim" cümleleriyle son buluyordu.

Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazına kadar bekleyeceğimizi bildirmek üzere yazdığım telgrafa şu iki cümleyi ekledim : "Sizi kötü gözle gördüğüm şeklindeki zan doğru değildir. Çünkü, vicdanımız sızlamadan verebileceğimiz hükümler, ancak fiilî sonuçlara bağlıdır, efendim"

O tarihte, İzmit'te, Albay Asım Bey adında bir zat tümen komutanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de, bir iki günden beri, telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Ancak, hiçbir cevap alınamıyordu. Onu da 2 Ekim günü makine başına çağırdım ve konuştum. Kendisine: "Kabinenin düşeceği ve belki de düşmüş olması kesindir. Bu bakımdan milletin azim ve iradesi her türlü kararsızlığın üstünde bir güce sahiptir" dedikten sonra, kesin düşünce kararını beklemekte olduğumu söyledim .

Tümen Komutanı Asım Bey'in uzun özür dilemeler ve görüş bildirmelerle dolu cevabından çıkan elle tutulur anlam, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebinin İstanbul'daki Kolordu Komutanı'ndan sorduğu sorulara cevap alamamış olmasından ileri geldiği ve yarınki cuma namazında karar alınacağı cümleleri ile özetlenebilir. Bazı nasihat ve teşvikleri içine alan cevabımızda başlıca şunları söyledim : " Ferit Paşa'nın yarına kadar çekilmesi pek muhtemeldir. Bu takdirde, yarınki toplantınız sonunda Zâtîşâhâne'ye ve kesinleştiği takdirde yeni hükümet başkanına, kabinenin millî gayeyi tam olarak benimsemiş tarafsız kimselerden kurulmasının istirham edilmesini ve bunun beklendiğinin arzedilmesini sağlayınız. Bir de, vatanımızı ve millî bağımsızlığımızı kurtarmak için, kurulacak yeni kabine ile işbirliği hâlinde daha pek çok çalışmaya ihtiyacımız olduğundan, tam bir sükûnet içinde, Hey'et-i Temsiliye kararıyla arzettiğim hususları göz önünde bulundurarak teşkilâtlanmaya devam buyurulmasını rica ederim."

FERİT PAŞA'NIN İSTİFASI

Efendiler, ben, Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1919, saat 15.40'ta) araya imzasız şöyle bir telgraf girdi : "Paşa Hazretleri, İstanbul'daki yakın arkadaşlar söylediler. Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık durumu dolayısıyla istifa etmiş. Kabinayı kurmak üzere Tefvik Paşa görevlendirilmiş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat doğrulanmamıştı, şimdi doğrulandı efendim."

Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız, dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şu şekilde devam etti.

"Biz, Ankara telgrafçıları, Paşa Hazretleri'nin huzurunda derin saygı ile eğiliriz ve vatanımızın başına bir belâ kâbusu olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başına geçerek kazandığı başarıyı kutlarız. Lütfen söyleyiniz."

Telgraf haberleşmesi kesildi. Gerçekten de 2 Ekimde Ferit Paşa Kabinesi düşmüş bulunuyordu. Ancak, yeni kabineyi kuran Tefvik Paşa değil Ayan'dan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arz eyleyim. Bütün telgrafçılarımızın, teşebbüslerimiz ve Millî Mücadelemiz için yaptıkları fedakârca hizmetlerinin millî tarihimizde önemli bir yeri vardır. Kendilerine bugün açıkça teşekkür etmeyi bir borç sayarım.

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğünü ve Ali Rıza Paşa'nın kabine kurmak üzere görevlendirildiğini 2/3 Ekim 1919 tarihinde yazdığım bir genelge ile bütün millete bildirdim. Bu genelgenin bir suretini de bilgi için yeni sadrazama verdim.

2 Ekim günü, yeni kabine başkanıyla bağlantı kurmaya çalıştık. Ertesi günü Meclis-i Vükelâ'nın oturumunda Hey'et-i Temsiliye ile görüşeceklerine söz verilmişti.

Arz ettiğim bu genelgedeki beili başlı noktalar şunlardı :

- 1) Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde belirlenen ve tespit edilen milli teşkilât ve gayelere saygılı olduğu takdirde, Kuva-yı Milliye ona yardımcı olacaktır.
- 2) Yeni kabine, Meclis-i Milli'nin toplanmasıyla fiili denetleme görevine başlanıncaya kadar, milletin kaderi ile ilgili herhangi bir taahhüde girmeyecektir.
- 3) Barış Konferansı'na tayin edilecek temsilciler, millî dâvâyı gerçekten kavramış ve milletin güvenini kazanmış bilgili ve yetenekli kimselerden seçilecektir.

Bildiride, bu saydığım ilkelerin, yeni kabine tarafından kabul edilmesinin teklif edileceği açıklandıktan sonra, bu konuda başkaca görüşleri varsa, yarın öğleye kadar hemen bildirilmesi isteğinde bulunuldu.

3 Ekim 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta millet, şimdiye kadar işbaşına geçenlerin Anayasa'ya ve millî gayeye aykırı hareketlerinden üzüntü duydu. Bundan dolayı meşru olan haklarını tanıtmak ve mukaderatını ehliyetli ve güvenilir ellerde görmek hususunda kesin kararını verdi. Gereken sağlam teşebbüsleri yaptı. Düzenli bir teşkilâtı bulunan Kuva-yı Milliye, milletin kesin iradesini tam olarak gösterme ve ispat etme kudretini elde etti.

Millet, padişahın güven ve itimadını kazanmış olan yüksek şahsiyetiniz ile saygıdeğer arkadaşlarınızı müşkil durumda bırakmak istemez. Aksine, yardımcı olmaya bütün içtenlisi ile hazırdır. Ancak, Hükûmet içinde, Ferit Paşa ile birlikte çalışmış nazırların bulunması, yüksek hey'etinizin görüşleriyle milli gayenin biribiri ile ne dereceye kadar bağdaştığını, büyük bir açık kalplilikle anlamak mecburiyetini doğurmuştur. Millete tam bir güven gelmedikçe, atılmış olan kurtuluş adınının durdurulması ve yarım tedbirlerle yetinilmesi uygun görülmemektedir. Bu bakımdan, şu hususların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz." dedik ve genelge dolayısı ile belirttiğim üç esası saydık. Daha sonra,"bu temel noktalarda uyuşma bulunduğu anlaşıldıktan sonra, olağan dışı durumun giderilmesi için ikinci derecede bazı hususları da arz edeceğinizi bildirdik.

Ali Rıza Paşa, bu gün, Saray'a ant içmek üzere gideceklerinden telgrafınıza yarın cevap verileceği bildirildi.

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ'NDE SEZİLEN KARARSIZLIK

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bir çekingenlik, bu kabineyi oluşturan şahıslarında kafalarında bir bulanıklık sezer gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almayı uygun gördük.

Aynı günde bir genelge yazdık. Bunda, hükûmet ile millet arasında görüş ve gaye birliğinin sağlandığı bir tebliğ ile bildirilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmî haberleşmenin kesilmiş bir durumda bulundurulması gereğini bildirdik.

Bundan başka, her taraftan gelen teklif ve görüşleri birleştirerek, bütün kolordu komutanlarına ve Millî Mücadele'ye yardımcı olan valilere de 3 Ekim günü, bazı gizli tebliğlerde bulunduk. Yeni kabine ile ilk temasımıza ait olan bu belgeleri, olduğu gibi yüksek hey'etinizin gözleri önüne sermeyi, bundan sonraki haberleşme ve ilişkilerin kolaylıkla anlaşılabilmesi bakımından uygun görüyor. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre Sivas, 3.10.1919

Bütün Kolordu Komutanlarına ve Milli

Mücadele'ye Yardımcı olan Vali ve

Vali Vekillerine

Aşağıdaki telgrafın Harbiye ve Dahili Nazırlarına çekilerek sonucun bildirilmesi rica olunur :

Dahiliye Nâzırı'nın haince hareketlerine âlet olarak halkı fiilî olarak silâhlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan Konya Valisi Cemal, Elâzığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'lerin tutuklanarak harp divanına verilmeleri, Trabzon Valisi Galip , eski Kastamonu Valileri İbrahim ve Ali Rıza Bey'ler ile Ankara Valisi Muhittin Paşa' nın herhangi bir göreve getirilmemeleri; milletin kanunî haklarını çekemediklerinden, milli davâ ve mücadeleye yardımlarından dolayı azledilen Sivas Valisi Reşit Paşa ' nın eski görevine getirilmesi, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Bey ' lerin derhal boş illere tayin edilerek görevlendirilmeleri istenmektedir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti

Hey'et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

Şifre Sivas, 3.10.1919

Bütün Vali ve Kolordu Komutanları ile

Bağımsız Mutasarrıflıklara

Aşağıdaki örneğe uygun olarak Sadrazam'a müracaat buyurulması ve sonucun bildirilmesi rica olunur :

Müslüman halkı silâhlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan ve orduyu içten yıkarak sonunda vatani savunmasız bırakmak için emir veren, ordunun sırlarını, şifreleri çalmak için fiilî tertiplere girişmek suretiyle açığa vuran ve Anayasa hükümleri gereğince dokunulmazlığı bulunan milletin özel haberleşmelerine engel olan eski nâzırlardan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa , Dahiliye Nâzırı Adil Bey' in, Millet Meclisi açılınca, Yüce Divan'a verilmek üzere hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey ' in aynı sebeplerle derhal tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini kanunun dokunulmazlığı ve kutsallığı adına istemekteyiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey'et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

Harbiye Nezareti'ne geçen Cemal Paşa, elbette orduya resmî bir tebliğ yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik :

Şifre

3' üncü, 20' nci, 12' nci, 15' inci, 13' üncü Kolordu

Komutanlıklarına

20' nci Kolordu Komutanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)

Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ' nın ilk tebliğine karşılık olmak üzere aşağıdaki telgrafın gizli olarak kendisine çekilmesi ve sonucun bildirilmesi rica olunur.

"Zâtıdevletlerizin, meşru Millî Mücadele'nin başlangıcından beri büyük bir kanaat ve inançla başında bulunduğunuzu bilmekteyiz. Harbiye Nezareti'ne getirilmeniz sevinçle karşılanmıştır. Zâtıdevletlerinin başarıya ulaşması için bütün ordu ve bütün Kuva-yı Milliye yardımcı olacaktır. Başarınızı tam olarak sağlayabilme bakımından aşağıdaki hususların mümkün olan en kısa zamanda yerine getirilmesini rica ederiz :

a) Cevat Paşa yahut eski 1'inci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığına atanmalıdır.

b) Galatalı Albay Şevket Bey yahut Yusuf İzzet Paşa İstanbul'daki Kolordu Komutanlığı ve İstanbul Merkez Komutanlığına atanmalıdır. Yusuf İzzet Paşa , İstanbul Merkez Komutanı ve Galatalı Şevket Bey 25'inci Kolordu Komutanı şeklinde de olabilir.

c) Albay ismet Bey 'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na,

d) Tümen Komutanı Yarbay Kemal Bey 'in Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atanmasına aracı olunmalıdır.

e) Ordu üzerinde kötü etki yapmış olan, Harbiye Nezareti'ni işgörmez ve değersiz bir duruma düşüren ve Meclis-i Millî'den geçmeden eski rütbeleri ile göreve alıp kendilerine sırf siyasî düşünceleri dolayısıyla iş verilmiş bulunan emeklilerin derhal görevlerine son verilerek, önemli ve hassas makamların güvenilir ellere teslimi gerekir.

f) 3' üncü Kolordu eski Komutanı Albay Refet Bey sebepsiz olarak istifaya mecbur edildiğinden, bu işlemin düzeltilerek kendisinin, bugün bulunduğu Konya'da 12' nci Kolordu Komutanlığı'na atanması, Fuat Paşa ile ilgili işlemin de düzeltilerek kendisinin 20' nci Kolordu Komutanlığı'nda bırakılması.

g) Fuat Paşa' nın yerine atanan Hamdi Paşa ve 12' nci Kolordu'ya atanan Sait Paşa derhal asıl görevlerine döndürülmelidirler.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin yeniden kurularak, Doğu Anadolu'daki kolorduların 13' üncü Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa' ya, Batı Anadolu'daki kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa ' ya verilmesi ve şimdilik iki müfettişlik ile yetinilmesi uygun görülmüştür.

Hey'et-i Temsiliye Adına

Mustafa Kemal

Efendiler, yeni sadrazamdan beklediğimiz cevap nihayet geldi, şudur:

Çok ivedi Sadaret, 4.10.1919

Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Delegelerine

İlgi : 2 ve 3 Ekim 1919

ALİ RIZA KABİNESİ MİLLİ TEŞKİLAT VE GAYELERİ SORUYOR

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, tayin ve tespit edildiği, telgraflarında bildirilen teşkilât ve gayelerinden ibaret olduğu Vekiller Hey'eti'nce bilinemediğinden, durumun gereği incelenmek üzere her şeyden önce söz konusu kongrelerin kararlarının acele olarak bildirilmesi istenmektedir, efendim.

Sadrazam

Ali Rıza

Sadaret, 4.10.1919

Sadrazam Paşa ve saygıdeğer arkadaşlarının - içlerinde biraz sonra görüleceği üzere, Kuva-yı Milliye'nin temsilcisi olarak kabineye girdiğini söyleyen Cemal Paşa' nın da bulunmuş olmasına rağmen - hükümeti kurmuş oldukları güne kadar, millî gayelerin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri, şaşılacak bir şey değil midir?

Bundan daha da çok dikkati çeken nokta, millî gayelere uyup uymamak konusunda karar verebilmek için, öncelikle kongrelerin kararlarını istemiş olmalarıdır. Oysa, bu kadar dağdağaya ve uygulanması selefi Ferit Paşa'nın düşmesine yol açan kongrelerin kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi?

Maksatlaızın zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde gir meksizin, yeni ve şeytanca tedbirlerle milleti aldatarak, kendini göstermiş olan dayanışma ve bağlılığı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Ancak, eğer aradaki bağlar koparılacaksa ben de her şeyden önce onların bütün içyüzlerini milletin gözü önüne serecek bir davranışı tercih ettim. Bu yüzden, Sadrazam'ın ve saygıdeğer arkadaşlarının isteğini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 tarihli telgrafla, kongrenin bildirisini olduğu gibi, tüzüğünde yalnız teşkilâtla ilgili ana noktalarını özet olarak bildirdim. Hiçbir yerden hükümetle resmî yazışmalara girilmemesi için yeniden genel tebliğler yapıldı.

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldım :

C:

Başkanlığım altında kurulmuş olan yüce kabine, milletin isteğine uygun olarak, vatanın saadet ve selâmetini sağlamak için sarsılmaz bir kararlılıkla çalışma konusunda tam bir görüş birliğine varmış bulunmaktadır. Osmanlı toplu luğunda birliğin sağlanması, millî bağımsızlığın korunması, yüce hilâfet ve saltanat makamının dokunulmazlığı, Anayasa hükümleri gereğince, hiç şüphe yok ki, bütün bir milletin iradesine dayanılarak gerçekleştirilebilecektir. Ateşkes Anlaşması'nın yapıldığı tarihteki sınırlar içinde kalan bütün Osmanlı topraklarının ve şehirlerinin, bu anlaşmanın kendisine temel dayanak yaptığı Wilson prensipleri gereğince doğrudan doğruya Osmanlı saltanatını idaresi altında bırakılması ve bu sınırlar içinde kalıp da nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olan vatan birliğinin parçalanmasını önleyerek, bu topraklar üzerindeki tarihî, dini ve coğrafi baklanmıza ve adalet anlayışına uygun bir karar alınmasının sağlanması da bugünkü hükümetin vazgeçilmez bir gayesidir. Meclis-i Millî toplanıncaya kadar milletin kaderi üzerinde hiçbir kesin ve resmî taahhüde girilmemesi, Barış Konferansı'na gönderilecek delegelerin millî dâvâyı kavramış, güvenilir, ileriye gören ve yetenekli kimselerden seçilmesi tabiidir. Memleketimizdeki meşrutiyet idaresi gereğince millî hâkimiyet geçerli olduğundan, görevini hakkıyla kavramış olan bugünkü hükûmet, milletin kararını almadan memleketin alinyazısı hakkında karar veremeyeceği için, seçimlerin bir an önce yapılması konusunda her türlü teşebbüsleri yapmakta, Meclis-i Meb'usan'ın toplanmasını çabuklaştırma bakımından gereken kolaylıklar göstermeye çalışmaktadır. Ancak, hükümetin politikasında hakim olan ilke, kanun hükümlerine bütünüyle uyarak aksi durumları anlama ve ortadan kaldırmaktan ibarettir. Olağan dışı ve kanunsuz durumların süregelmesi, Osmanlı Devleti'nin hükümet merkezi ile Anadolu'yu birbirinden ayırarak birçok kötü sonuçlar doğuracağından Allah korusun, devlet merkezinin varlığını tehlikeye düşürecek ve memleketin öteki bölgelerinin de işgal altına alınması sonucunu vererek vatanın birliğini bozacaktır. Bu bakımdan bugünkü hükümet, tarafınızdan işgal olunan resmi dairelerin boşaltılması, hükümet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, en küçük bir eksikliğe bile uğratılmaması şart olan hükümet otoritesine saygı gösterilmesi, yabarcılarla siyasî ilişkilere girilmemesi ve milletvekili seçimlerinde halkın hürriyetine asla karışılmaması hususlarına tarafınızdan söz verilmesini istiyor.

Saygıdeğer Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ne de imza... Gerçi, Sadrazamlık makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat, başka bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan şahıs veya şahıslar, bir defa Hey'et-i Temsiliye'yi tanımak ve onunda imzalı resmî yazışma ve görüşmelerde bulunmak istemiyorlardı.

Bir de, bizim kongrelerde tespit ettiğimiz kararları ve kendilerine teklif ettiğimiz üç noktanın göz önünde bulundurulmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve vekilleri tabii buluyorlar. Bu kararların ve ilkelerin gerçekleştirilmesine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak, Sadrazam, hükümetin politikasındaki ana ilke, kanun hükümleridir. Görevi, aksi durumların önlenmesinden ve ortadan kaldırılmasından ibarettir şeklindeki bir girişten sonra bizim tavır ve hareketlerimizin olağandışı ve kanunsuz olduğunu dolaylı yoldan belirtmeye çalışarak bunun devamı halinde, merkez ile Anadolu'nun birbirinden kopmakla sonuçlanacağını ve bunun doğuracağı tehlikeleri sayarak, sonunda baklayı ağızından çıkarıyor: " Tarafınızdan işgal edilen resmi dairelerin boşaltılması, hükümet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, hükümet otoritesine saygı gösterilmesi, yabancılarla siyasî ilişkilere girilmemesi , milletvekillerinin seçiminde halkın hürriyetine asla müdahale edilmemesi hususlarına tarafımızdan söz verilmesini istemektir suretiyle, bizim varlığımıza ve faaliyetimize son vermek maksadında olduğunu belirtiyor.

Efendiler, belki unutturum, ayrıntılı açıklamalara girişmeden önce söylemeliyim ki tarafımızdan işgal edilmiş resmi daireler yoktur. Yalnız Sivas ili, okulların tatilde bulunması dolayısıyla, Hey et-ı Temsiliye yi lisede misafir etmişti. Söz konusu edilmek istenen resmî daire bu olacaktı. Yeni kabine, her türlü faaliyetine başlangıç olmak üzere Hey'et-i Temsiliye'yi buradan kovarak, halkın gözünde onun nüfuz ve haysiyetini kır mak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı belirtilmemiş olan bu telgraf üzerine, Sivas telgraf merkezi ile İstanbul telgraf merkezi arasında aynen şu haberleşme yapıldı :

Olağanüstü

İstanbul Merkez Müdürlüğü'ne

Sadaret merkezinden yazılan telgraf, başlık ve imzası bulunmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf sureti merkezimizde alıkonmuştur. Gerekenlere bilgi verilmesi rica olunur.

İmza

Kongre Merkezi

- Bize, üzerinde Sadrazam Paşa Hazretleri'nin cevabıdır, başlığıyla Ametçi Bey verdi; kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretleri'ne böyle veriniz.

- Hey'et-i Temsiliye'ye denilmemekte ve kimden geldiği bilinmemektedir. Bu yüzden, başlık ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

- O halde, şimdi dağıldı. Kabinde bu konuda bir şey yazarlarsa durum elbette aydınlanır efendim.

Bu cevabı verdikten sonra dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat, Sadrazam Paşa belki evinden yazar. Bizim bu merkezin işi kabine toplantısı bitince son bulur, kapanır azizim.

- Siz, dediğimizi Âmetçi Bey'e söyleyin.

- Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.

- Telefonla söyleyiniz.

- Bizde şehir telefonu yok. Bununla birlikte siz telgrafi öylece saklayınız da sabahleyin resmen bir şey yazdıralım efendim.

- Sadrazam Paşa'ya telefon edin.

- Kardeşim, Sadrazam Paşa'ya anlatamayız ki...

Olağanüstü Bâbîâlî, 4.10.1919

Sivas Kongre Msrkezi Müdürlüğü'ne

Erenköyü'nde oturan Sadrazam Paşa Hazretleii telefonla aradığı ve saat yirmi biri yirmi beş geğtiği halde bulunamadı. Bu haberleşme çaresiz olarak yarın arz edilecektir, efendim.

Bâbîâli Müdürü

Hüseyin Hüsnü

Olağanüstü İstanbul, 4.1a.1919

Kongre Merkezi'ne

C : Bâbîâlî Müdürlüğü'nden de bildirildiği gibi, şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefonda arandıkları halde, Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konaklarından cevap alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım, Cevap alırsam derhat bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zarurî olacaktır, efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü

Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Ekim 1919 tarihinde, Hey'eti Temsiliye'ye çekilen imzasız telgrafın, cevap olarak Sadrazam tarafından yazıldığı söylendi. Bunu doğrulayan resmi ve imzalı bir yazı olmamakla birlikte, biz böyle küçük bir nokta üzerinde daha fazla durmayı yararlı ve gerekli görmedik. Sadrazam Paşa'ya cevap yazmayı uygun bulduk. 5 Ekimde yazdığımız uzun karşılığın ana noktalarını özetleyeyim :

Tekliflerimizin hepsinin benimsenip kabul edilmiş olduğu anlaşıldı. dedikten sonra, tarafımızdan söz verilmesi istenen noktalar üzerinde açıklamalar yaptık ve şunları söyledik : "Olağandışı ve kanunsuz durumları yaratan Ferit Paşa Kabinesi idi. Ferit Paşa Kabinesi tarafından girişilmiş olan gayrimeşru iş ve hareketleri doğuran sebeplerin ortadan kaldırılması için tarafınızdan kesin tedbirler alındığı takdirde, kendiliğinden yok olur."

"Cemiyetimizin, bugünkü kabineye söz verip yardımlarda bulunabilmesi için önce, hükümetin millî teşkilâtımızı olumlu karşıladığını açık ve kesin bir dille ifade etmesi gerekir. Aksi takdirde, karşılıklı güven ve samimiyetin varlığı şüpheli kalacak ve biribiri ile zıtlaşan davranış ve teşebbüslerin ortaya çıkması ihtimali bulunacaktır."

Ali Rıza Paşa 'nın imzasız telgrafında : "memleketimizdeki meşrutiyet idaresi gereğince, millî hâkimiyetin geçerli olduğu" noktasına da : "Gerçekten öyle ise de, dağıtılmasından başlayarak Meclis-i Mebusan'ın dört ay içinde toplanması Anayasa'mızın açık hükümlerinden iken, bugüne kadar seçmen kütükleri bile düzenlenmemiştir. Bu davranış, Ferit Paşa Kabinesi'nin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesi ve Anayasa'ya kesin bir tecavüzü demektir; ceza kanununun ilgili maddesine göre bir cinayet sayılarak işleyenler hakkında kanun hükümlerinin tam olarak uygulanması, millî hâkimiyeti kabul edecek ve kanun hükümlerinin yerine getirilmesini kendisi için kanuni bir görev sayacak her meşru hükümetin ilk kutsal görevidir" karşılığında bulunduk. Ondan snnra şu teklifleri ileri sürdük :

1-Memlekete sükun ve güven olduğunu ve millî dâvânın tamamıyla haklı ve meşru bulunduğunu resmî bir bildiri ile ilân ederek, milletin tümünün birliğine hükümetin de katıldığını gösteriniz.

2 - Düşmüş olan hükümetin haince hareketlerine âlet olmuş bulunan birtakım yüksek dereceli memurlar vardır. Onları ilgili buldukları mahkemeye veriniz. Millî Mücadele'ye karşı çıkan bazı

valiler hakkında devlet hizmetinde kullanılmamaları için gereken işlemi yapınız. Millî Mücadele'ye hizmet ettikleri için görevden alınmış olanları görevlerine iade ediniz.

3 - Rütbelerinin iadesi Meclis-i Millî'nin onayından geçmemiş bulunan ve tek çalıştırılma nedeni birtakım siyasî düşüncelerden ibaret bulunan emeklileri, derhal eski durumlarına döndürün mevkileri ehliyetli ellere teslim ediniz.

4 - Eski nâzırlardan Ali Kemal ve Âdil Beyler ile Süleyman Şefik Paşa'nın Meclis-i Millî'nin açılışında Yüce Divan'a verilmek üzere, hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in derhal tutuklanarak ilgili bulunduğu mahkemeye teslimini, kanunun dokunulmazlığı ve milli hakların kutsallığı adına isteriz.

5 - Millî Mücadele'ye katılmış veya Millî Mücadele'yi desteklemiş olanlar aleyhine başlanmış olan kovuşturma ve baskılara son veriniz.

6 - Basını yabancı sansüründen kurtarınız.

İşte Efendiler, özet olarak saydığım bu noktalarla ilgili görüş ve tekliflerden sonra, telgrafımızı şöyle bitirdik : Arz edilen noktalara ve ileri sürülen tekliflere millet için yeterli, açık ve uygun bir cevap verilen zamana kadar, millî gayelerin gerçekleşmesi için milletçe alınmış olan fiilî tedbirlere, eskisi gibi devam zorunda kalınacağını, bütün illerden, bağımsız sancaklardan ve onlara bağlı yerlerden aldığımız kararlar üzerine tam bir kesinlikle arz ederiz.

İmza : Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına, Mustafa Kemal.

Efendiler, İstanbul ile haberleşme biter bitmez, derhal şu genelge ile durumu memlekete bildirdim :

5.10.1919

Genelge

İstanbul Belediyesi'ne, Basına

Sadrızam Paşa Hazretleri, Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki temel kararları ve millî teşkilâtın gayelerini tabîî bulmakla birlikte, düşüncelerinde açıklanması gereken bazı noktalar görüldüğünden, hükümetle milletin gerçek anlamda uzlaşmalarını sağlamak amacıyla ve bütün merkezlerin görüşlerinin özüne dayanılarak verilen cevap ve ileri sürülen teklifler aynen aşağıdaki genelge ile duyurulur. Gelecek cevap ve ona göre alınacak kararlar derhal duyurulacaktır.

YUNUS NADİ BEY'E ARABULUCULUK YAPTIRILYOR

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin iktidar mevkiine geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlayamıyoruz. Memleketin İstanbul ile olan resmî haberleşme ve ilişkileri hâlâ kesilmiş olarak sürüp gidiyor. Sadrızam Paşa Hazretleri, tekliflerimize cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Kabineden hiç kimse bizimle görüşmek istemiyor.

Bu gün, yani 6 Ekim 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nâzırı olan Cemal Paşa'yı, daveti üzerine makamında ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e durumdan özellikle hükümetle Hey'et-i Temsiliye arasında daha bir anlaşma olmadığından söz etmiş ve anlaşıldığına göre bizi haksız göstermiş; kendilerinin her şeyi kabul ve uygulamaya hazır olduklarını anlatmış. Herhalde anlaşmazlık çıkaran ve bunda direnen tarafın He 'et-i Temsiliye olduğunu

söylemiş. Öyle anlaşılıyor ki, Yunus Nadi Bey'in bizimle olan şahsî dostluğuna dayanarak, tarafları uzlaştırmak için arabuluculuk yapmasını teklif etmiş olacak.

Yunus Nadi Bey bu aracılık teklifini sevinerek kabul etmiş. Yalnız, Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği bilgileri sağlam ve gerçek olarak kabullendiği ve durumu ona göre değerlendirdiği, şimdi süzünü edeceğim telgrafının ifadesinden anlaşılmaktaydı.

Yunus Nadi Bey'le telgraf başında yapılmış olan bu görüşmemiz, yeni kabine ile bizi, görünüşte de olsa, uzlaşmaya yöneltme bakımından önemlidir. Bu sebeple, müsaade buyurursanız biraz açıklayacağım.

Harbiye Nâzırı Paşa'nın beni telgraf başına davet ettiğini haber ver diler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim. .

İstanbul -" Harbiye telgrafhanesi Yunus Nadi Bey zâtıdevletinizle görüşmek istiyor efendim," denildikten sonra; "Harbiye telgrafhanesinde makine başında hazırım dendi." Hazır olan kimdir?" dedim.

Telgrafçı - "Yunus Nadi Bey ve yanında Nâzır Paşa'nın yâveri Cevat Rifat Bey vardır efendim. Nâzır Paşa yı istediler mi, yoksa..." açıklamasında bulundu.

"- Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni telgrafa davet ettikleri zaman Nâzır Paşa istiyor" demişlerdi." Davet eden Nâzır Paşa mıdır, yoksa zâtîâlîleri mi?

Yunus Nadi Bey - " Nâzır Paşa'nın müsaadesiyle ve yav eri vasıtasıyla, Harbiye merkezinden zâtıdevletlerini aradık. Bu yüzden vanlış anlaşıldı efendim," dedi.

Ben -" Teşekkür ederim. Buyurun", dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri alınmaya başlandı. Yunus Nadi Bey, düşüncelerine şöyle bir giriş yaptı : "Millî iradenin, millet hâkimiyetini etkili kılmasının olumlu bir sonucu olarak meydana gelen değişiklik üzerine, burada kurulan hükûmetle, millî teşkilây arasında uyumlu bir birliğin sağlanmasının gecikmeyeceğine hükmetmişim. Yaptığım sonuşturmada sonra, daha bir iki noktada anlaşmazlık bulunduğunu anladım. Bu uyumun kurulmasındaki gecikme içte ve dışta iyi olmayacağı için, bazı hususları arz etmeyi bir görev saydım."

Ondan sonra, şimdi özetleyeceğim noktalarla ilgili bilgi ve düşüncelerini, ilk konu olarak belirttiler.

1- Ferit Paşa Kabinesi'nde bulunmuş olan bazı şahısların bu kabinede yer aldıkları için kötü gözle görülmelerinin doğru olmadığını Abuk Paşa (Ahmet Abuk Paşa)'nın Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesinde rol oynadığını;

2 - Rıza Paşa Hükûmeti'nin bir geçiş devresi hükûmeti olduğunu, süresinin Meclis-i Meb'usan seçiminin sonuna kadar devam edebileceğini

3 - Bugünkü hükûmetin, millî gaye ve isteklerinin hepsini yerinde bulma ve olumlu bir sonuca ulaşmasına da çalışma konusunda en ufak şüpheye yer vermemekte olduğunu, belirttiler ve;

4 - Özellikle, Cemal ve Abuk Paşa gibi kimselerin, hükûmette milli dâvânın birer temsilcisi ve kefilî gibi kabul edilmelerinde kararsızlığa yer yoktur, hükûmünü verdiler.

İkinci konu olarak da Yunus Nadi Bey, şahıslarla ilgili noktaya dokundular. Bunda bizimle tamamen aynı duyguda olmakla birlikte, biraz ılımlı olma tavsiyesine cesaret edeceğim dedi ve görüşünü, millî başarının uyandırdığı iyi etkilerin, bazılarında intikamcılıkla yorumlanarak lekelenmekten korunmanın önemli olduğu şeklinde belirtti.

Yunus Nadi Bey, "Bugünkü hükümet üyeleri ile yaptığım temaslardan, hükümetin, millî teşkilâtın isteklerinin yerine getirilmesinde kararlı olduğu anlaşılıyor" dedikten sonra şu bilgiyi verdi : "Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, bu gün yayınlanacak bildiriye bu noktanın aslında yeterince açıklanmış olduğunu; ancak, bildiri, hükümetin ağzından, resmî bir dille yazılmış olduğuna göre, her yön dikkate alınarak araya sıkıştırılmış göstermelik birkaç kelimeye önem verilmemesi gerektiğini söyledi."

Yunus Nadi Bey, yeni sadrazam ile hükümetinin - her türlü yanlış anlaşılınayı gidermek için - millî teşkilâtın ileri gelenlerinin göstereceği bir hey'etle doğrudan doğruya temas kurma konusundaki samimi isteğini bildirdikten sonra, bütün düşüncelerini şu cümle ile özetledi : "Bugün bendenizin en gerekli saydığım husus, bunalımın sona ermesi ve karmakarışık bir durumda sürüp gitmemesinden ibarettir"

Yunus Nadi Bey , bu konudaki düşüncelerimi bellediği için, ben de şu cevabı verdim :

Sivas, 6.10.1919

Yunus Nadi Beyefendi'ye

Hey'et-i Temsiliye'ce Sadrazam Paşa Hazretleri'ne yapılan birinci ve ikinci derecedeki tekliflerle, kendisinin hey'etimize vermiş olduğu cevap ve özellikle bu cevabın son bölümleri bilmem tarafınızdan görülmüş müdür? Söylediklerinizden ve yüksek düşüncelerinizden, bu yazılan görmemiş olduğunuz ve tekliflerimizin zâtîâlînize bunların nitelik ve samimiyetini tam olarak anlamamış olanlar tarafından anlatılmış bulunduğuna hükmediyoruz. Bu nedenle, burada konunun esası üzerinde bir tartışmaya girmeyi müşkül görüyoruz. Yalnız, şahsî olan yüksek düşüncelerinizdeki bazı noktaları aydınlatmak maksadıyla, aşağıda, sırayla açıklamalar yapılmıştır.

Yeni kabine ile millî teşkilâtımız arasında uyumlu bir birlik kurulmasının gecikmeyeceği yargısına biz de varmıştık. Bu gecikmenin sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört gündür göstermekte olduğu kararsız tavırda aramak gerekir. Yeni kabine, bize aramızda bir anlaşmazlık olduğunu da bildirmemiştir. Yeni kabinede, yerlerinde bırakılan eski nâzırların namuslarından şüphe etmemekle birlikte, eski kabinenin ağır suç sayılacak işlerine bilerek veya bilmeyerek katılmış olmaları göz önünde tutulacak önemli bir noktadır. Abuk Paşa 'nın kabinenin düşmesinde oynamış olduğu rol bizce bilinmemektedir. Biz, sonucu sağlayıcı gücü pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükümeti, sanıldığı gibi bir geçiş devresi hükümeti olarak kabul etmek değildir. Aksine, milletin kaderi üzerinde karar verecek ve başı yapacak en önemli bir hey'et olabildiğini dileriz. Milletimizin ana çıkarları açısından, yabancıların bizce hiç önemi yoktur. Biz, davranışlarımızı yabancıların dedikodusuna uydurma güçsüzlüğünü reddetmiş olanlarıdır. İç ve dış durumu bütün açıklığı ile biliyoruz. Attığımız adım tesadüflere bağlı değildir, derin düşüncelere, sağlam temellere, bütün milletin düzenli bir teşkilâta bağlı gerçek kuwetine ve irade gücüne dayanmaktadır.

Millet, egemenliğini bütün anlamıyla bütün dünyaya tanıttırmaya kesin olarak karar vermiştir. Bunun için de her yerde, her türlü tedbir alınmıştır. Bugünkü hükümetin millî dâvâ ve istekleri olumlu karşılamasını ve olumlu bir sonuca bağlamaya çalışmasını bekleriz. Çünkü başka türlü iktidarda kalamaz. Abuk Paşa' yı bilmiyoruz. Ancak, Cemal Paşa'dan millî teşkilâtımızın temsilcisi olmaktan başka bir şey beklemeyiz.

(Efendiler, Şunu belirtmeliyiz ki, Cemal Paşa bizim temsilcimiz değildi. Kendisine böyle bir mevki ve görev verilmiş olması, sizce bilinen tutumundan dolayı doğru da değildi. Ancak, Yunus Nadi Bey'in telgrafında, Cemal Paşa'nın temsilci gibi kabul edilmesinin de şüpheye gerek yoktur denilmiş olmasından, Cemal Paşa'nın bunu istediği kanısına varılmış ve bu görev kendisine bir oldubitti halinde verilmiştir.)

Cemal Paşa nâzır olur olmaz, kendilerinin herkesten önce bizimle ilişki kurup gerçek durumu anlayacağını ve ona göre hükümetle millî teşkilâtın görüşlerini birleştirmeye çalışacağını umuyorduk. Oysa, daha böyle bir temastan kaçındığı görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı ileri sürdüğü imzâ teklif ve istekler, şahsî ve keyfî olmayıp, bütün iller ve bağımsız sancaklarla bunlara bağlı yerlerin, beş kolordu komutanının ve millî teşkilâta bağlılık gösteren yüksek dereceli memurların Hey'et-i Temsiliyemize bildirmiş oldukları tekliflerin, Hey et-i Temsiliye'mizce, hükümeti mümkün olduğu kadar güç bir duruma sokmama düşüncesi ile yapılmış özetinin özeti durumundaki bir sonucundan ibarettir. Bu teklif ve isteklerde sandığınız ve belirttiğiniz sakıncalar da yoktur. Hükümet, Fiey'et-i Temsiliye'mizle samimî ve ciddî ilişki ve görüşmelerde bulunduğu takdirde, ileri sürülmüş olan istek ve tekliflerin hükümetçe uygulanabilecek şekil ve zamanını kararlaştırmaya hiçbir engel bulunmamaktadır. Yalnız, Sadrazam Paşa'nın, Hey'et-i Temsiliye'mize 4 Ekimde cevap olarak gönderdiği telgrafındaki son paragraflar dikkati çeker niteliktedir. Eğer meşru olan millî teşkilâtımız ile bunun yönetimini elinde bulunduranları, gayrimeşru ve kanun dışı tanıma zfhniyeti devam ettirilecekse, hiçbir uyuşma imkânı bulunamayacağına şüphe yoktur.

Bugün yayınlanacağını bildirdiğiniz bildiriye, her ne sebeple olursa olsun, millî teşkilât ve mücadelelerimiz hakkında eleştirici bir dil kullanıldığı takdirde, hattâ bu tutum önemsiz birkaç kelimeden ibaret kalsa bile, tarafımızdan her türlü anlaşma imkânı ortadan kaldırılmış sayılacaktır. Zaten İstanbul Hükümeti, Hey'et-i Temsiliye ile iyiden iyiye anlaşmadıkça, bildirisini hiçbir yerden alınmayacaktır. Belki, yalnızca İstanbul bunun dışında kalabilir.

Hey'et-i Temsiliye'miz bütün iller ile bağımsız sancaklar adına kendi bölgelerinde milletin genel oylan ile seçilmiş temsilcilerinin oluşturduğu Erzurum ve Sivas'ta toplanan genel kongreler tarafından kararlaştırılmış ve seçilmiş bulunan meşru bir millî teşekküldür. Temsil yeteneği ve kudreti de fiili çalışmaları ile ortadadır. Meclis-i Meb'usan'm toplanıp da fiilen denetleme görevine başlayacağı güne kadar, Hey'et-i Temsiliye'nin millet ve memleketin kaderi ile ilgilenmesi zaruridir. Hükümetin, hey'etimizle samimî temas ve ilişkisi, elbette kendi mevki ve kuvvetini güçlendirecektir. Aynı yönlerde yürüdüğü takdirde, bunun memleket ve millet çıkarları için sakıncalar doğuracağı tabiidir.

Biz, bugünkü kabinede, varlıkların memleket ve millet için özellikle yararlı olacağına inandığımız bazı kimselerin, daha önce olduğu gibi, birer birer kabineden çıkarılması şeklindeki son moda kabine taktiklerine uğradıklarını görmek istemeyiz (Efendiler bu dediğimizin çıktığını göreceksiniz). Sivas'ta toplanmış bulunan Hey'et-i Temsiliye, bizzat ve doğrudan doğruya hükümetle en samimî temas ve ilişkide bulunmaya hazır ve isteklidir. Bu görevi başkalarına vermek yetkisine sahip değildir. Hükümetle tam bir anlaşma gerçekleştiği takdirde, temasın kolay ve güvenilir olabilmesi için daha başka çareler de düşünülebilir. Özet olarak, karışık duruma bir an önce son verilmesi, öncelikle, hükümetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz şekildeki bir bildirisinin, göstermelik kelimelerle değil, samimi bir dil ile yayınlanması ve öteki tekliflerin olumlu karşılanıp yerine getirileceği konu sonda, Sadrazamlığın, arz ettiğimiz hususlara doğrudan doğruya cevap vermesiyle mümkün olacaktır. Yoksa, Refik Halit Bey tarafından hâlâ telgraflarımız ve bildirimlerimiz kontrol edilir, çalınır ve alıkonulurken, hükümetin samimiyetinden söz edilmesi, bize pek garip geliyor.

Hükümet, bu kararsız durumunda birkaç gün daha devam edecek olursa, millet gözünde daha pek kazanamadığı güven ve itimadın büsbütün kaybolmasına yol açacaktır. Her yerden aldığımız telgraflarda, yeni hükümetin güvenilir olup olmadığına dair sorular sorulmaktadır. Saygılarımı arz ederim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgiler ve yaptığım açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle haberleşmenin devamına gerek görmedi. Aksine, yeni hükümeti ve özellikle Cemal

Paşa'yı uyarmaya çalışmış... Gerçekten, açıklayacağım üzere, görünüşte de olsa, bir anlaşma durumu ve manzarası ortaya çıktı.

Efendiler, 6 Ekim 1919 günü de geçti. Biz eldeki tedbirlerin önemle ve dikkatle yürütülmesi gereğini bir genelge ile emrettik.

Efendiler, Yunus Nadi Bey'le haberleşmemizin ertesi günü, nihayet, sadrazamdan cevap değil, fakat Cemal Paşa'dan şu telgrafı aldık :

Harbiye 7.10.1919

Saat 12.07

CEMAL PAŞA KABİNE ADINA MİLLİ İRADEYE AYKIRI HAREKETLERDEN KAÇINILACAĞINA SÖZ VERİYOR

Mustafa Kemal paşa Hazretleri'ne
Şimdiye kadar yapılan haberleşmelerin özeti :

1 - Kabine sizinle aynı düşüncededir, millî iradenin hâkimiyetini kabul eder. Ancak, bir oç alma kabinesi olmaktan çekinir. Suçluların cezalandırılmasını kanuni yollarla yerine getirmeyi de uygun buluyor.

2 - Zarara uğramış valilerin uğradıkları haksızlıklara son verip durumlarını düzeltmeyi, yeterli olanlarını seçip özellikle atamayı, ordunun şeref ve disiplinini de iade etmeyi tamamen üstlenir.

3 - Devlet, dışarıda karşı şeref ve haysiyetini yeniden kazanabilmek için millî iradeye ve Hey'et-i Temsiliye'ye dayanacaktır.

4 - Hey'et i Temsiliye'nin bir temsilcisi olarak, bütün içtenliğimle ve saygılı bir duygu ile arz ediyorum ki, kabine, Hey'et-i Temsiliye'nin hem dışa hem de içe karşı, hâkim oluyor anlamını vermeksizin kendisine yardımcı durumda kalmasını ister ve bu büyük gücün yararını takdir eder. Herşeyden önce, telgrafların karşılıklı olarak ve serbestçe çekilmesini, yerinde bırakılacak veya yeniden tayin edilecek vali ve komutanların hemen hareket edebilmesini, özellikle, kabul edilen yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun her yere dağıtılarak duyurulabilmesini pek yararlı görür.

5 - Millî iradeye aykırı davranışlardan kaçınılacağına söz verirsem, geriye yalnız, ayrıntılarının şekil ve zamanı kalır ki, bunun da pek kolay olabileceğine inancım vardır. Vatanın kurtanılmasını hedef alan gayenin gerçekleşmesine, hemen elbirliği ile çalışabilmek için, ayrıntılar üzerinde ısrar edilmemesini, zâtıdevletlerinin yardımlarını bekler , pek rica eder, saygıdeğer arkadaşların hepsine de saygılarımı sunarım.

Harbiye Nâzırı

Cemal

Bu telgrafa hemen olumlu ve samimî olan şu cevabımızı verdik :

Şifre Sivas, 7.10.1919

Harbiye Nâzırı Cemal paşa Hazretleri'ne

İlgi : Zâtıdevletlerinin telgrafta belirttikleri hususlara, madde madde, sırayla aşağıdaki cevap arz olunur :

1 - Kabinenin bizimle tam bir birlik ve beraberlik içinde, millî iradenin hakimiyeti ilkesini kabul buyurmasına, millet adına teşekkürlerimizi arz ederiz. Kabinenin, Hey'et-i Temsiliye'nin ve bütün millî teşkilâtımızın öç alıcılıkla lekelenmesi, bizce de son derecede sakınılacak ve çekinilecek bir husustur. Bu noktada ve suçluların kanunî yollarla cezalandırılmaları gereğinde de kabine ile bir görüş birliği içindeyiz.

2 - İkinci maddede yazılanlar için de özellikle teşekkür ederiz. Bundan önce arz edilmiş olan hususlarda, bu noktanın üzerinde durulmasının sebebi şuydu :

Millî dâvâya ve Millî Mücadele'ye karşı tutumlarından dolayı, millet tarafından reddedilen bazı vali ve komutanlar, şekle uyma düşüncesi ile, geçici bir süre için de olsa, görevlerine iade edildikleri takdirde, gittikleri yerlerde kabullerine imkân görülmediğinden, hükûmet otoritesine karşı saygısızlık doğabilir endişesi idi.

3 - Üçüncü madde, özellikle şükranla karşılanmaya değer. İnşallalı birlik ve beraberlik içinde, vatan ve milletimizin kurtuluş ve mutluluğunu sağlamamız kismet olur.

4 - Tam bir içtenlikle ve büyük bir güvence ile arz ederiz ki, kabinenin gösterdiği ciddiyet ve samimiyete karşılık, Hey'et-i Temsiliye ne içeriye ne de dışarıya karşı hiçbir vakit bir hâkim olma durumu almayacak, aksine tam bir görüş birliği ile kabul buyurulan esaslar çerçevesinde, hükûmetin güç ve otoritesini artırıp sağlamlaştırmayı vatan ve milletin selameti için görev sayacaktır. Bu konuda asla şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Özellikle zâtıdevletlerinin, tüzüğümüzün sekizinci maddesi gereğince, doğrudan doğruya Hey'et-i Temsiliye'miz üyesi sıfatıyla kabinede temsilci olarak bulunmaları her iki tarafın da işlerinde ve kararlarında anlaşmaya varmaları bakımından bir güvence sağlayacağı için sevindiricidir.

Artık kabine ile millî teşkilâtımız arasında, her noktada görüş birliği ve uzlaşmaya varıldığı anlaşıldığına göre, elbette, haberleşme konusundaki kayıtlar da kaldırılacaktır. Ancak, Hey'et-i Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki teşkilât merkezleri ile bağlantısını devam ettirmek zorunda olduğundan, özel telgraflar şeklinde yapılmakta olan telgraf haberleşmelerimizin eskiden olduğu gibi devamına müsaade buyurulmasını özellikle istirham ederiz. Burada şunu da arz edelim ki, hükûmet, emirlerini tebliğ başlatıldığı dakikada, hiçbir tarafta herhangi bir engelle karşılaşmamak ve en küçük bir otorite sarsılmasına uğramamak gerektiğinden, bu hususun sağlanması ve Hey'et-i Temsiliye tarafından gerekenlere gerekli tebligatın yapılabilmesi için, kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Hey'et-i Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak ve millete güven vermek üzere yayınlanmasını rica ettiğimiz kabine bildirisinin gizli olarak yayınlanmadan önce, bu suretinin hey'etimize lütuf buyurulmasını özellikle istirham ederiz. Çünkü bu bildiride, bir kelimenin bile milletçe yanlış anlamaların devamına yol açabileceğini ve Hey'et-i Temsiliye'yi de millete karşı pek güç bir durumda bırakabileceğini bütün samimiyetimizle arz ederiz.

Hey'et-i Temsiliye tarafından Zâtışâhâne'ye takdim edilecek bir teşekkür yazısı ile millete yapılacak tebliğ suretini gerekli yerlere göndermeden önce, zâtıdevletlerine şimdi arz edeceğimiz ve bunların metnine dair kabinece ileri sürülecek düşünceler saygıyla dikkate alınacaktır.

Yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu üzerindeki görüşümüzü daha sonra arz etmek üzere, söz konusu kanunun hangi görüşle hazırlanmış olduğunu lütfen bildirmenizi rica ederiz.

5 - Temel noktalarda tam bir uzlaşma doğduktan sonra, zâtıdevletleriyle saygıdeğer arkadaşlarınızın samimiyetlerinden şüphe edilemeyeceğinden, konunun ayrıntıları üzerinde kendiliğinden görüş birliğine varılabileceği tabiidir. Bendenizin ve bütün çalışma arkadaşlarımın, en büyük saygı ve samimiyetlerimizle, zâtıdevletinizin ve içinde bulunduğunuz kabinenin başarıya ulaşmasına ve bu sayede vatanın kurtanlmasını hedef alan gayenin bir an önce gerçekleşmesine bütün varlığımızla çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz ve burada hazır olan bütün arkadaşlarımın selâzrı ve saygılarını sunanm.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bunda "bildirinin hemen yayınlanmasının zarurî olduğunu, ancak, gerekli noktalara dikkat edildiğini" bildiriyordu. Biz de aynı gece, nezaket gereği olmak üzere cevap verdik.

Fakat Efendiler, hükûmetin, bildirisini yayınlamadan önce bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan bildirimizi hükûmete danışmadan yayınladık; Padişah'a olan telgrafı da aynı şekilde çektik.

Efendiler, 7 Ekim 1919 tarihini taşıyan bildirimiz; milleti, tutulan yolun isabetli ve başarılı olduğu, bu yolda millî birliği koruyarak bugüne kadar olduğu gibi devam edilmesi konusunda, dolayısıyla aydınlatmaya, uyardıya ve milletin manevî gücünü kuvvetlendirmeye yardımcı olmak maksatlarını dile getirmekte idi.

Padişah'a yazılan telgraf da millet adına teşekkürü içine alıyordu.

Efendiler, bu arada küçük bir bilgi arz edeceğim. Hey'etimiz, bütün memlekete milletin ortak isteğinin gereğini yerine getirtmeye çalıştığı sırada, işgal altında bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya tebligatta bu lunuyordu. Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle anlaşmakta olduğumuz 7 Ekim 1919 tarihinde, İzmir'e de şu telgrafı çekiyorduk :

İvedi Sivas, 7.10.1919

İzmir Valiliği Yüksek
Katına

Şimdiye kadar gönderilen tebligat ve yazılarımız size ulaştıysa, gereklerinin yapılmakta olup olmadığını, ulaşmamış ise, engelleyici sebeplerinin acele bildirilmesi rica olunur.

Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey'et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir valisinin ne durum ve şartlar içinde bulunduğunu şüphesiz biliyorduk. Tebliğlerimizi alıp alamayacağı şüpheli olmakla birlikte, uygulayamayacağı tabî idi. Fakat, biz, bütün memleketin kaderiyle meşgul ve işgal tanımayan bir kuwet merkezinin bulunduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte yarar görüyorduk.

KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN BENİM HÜKÜMETİN İŞLERİNE KARIŞMAM KONUSU'NDAKİ DÜŞÜNCEİ

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait olaylara ve konulara dokunmuşken, burada küçük bir noktayı daha açıklamama müsaadenizi rica edeceğim. Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen 8 Ekim 1919 tarihli bir telgrafta, şöyle bir görüş ileri sürülmüştü :

"Hey'et-i Temsiliye'den yüksek şahsiyetleri ile, Rauf Beyefendi' nin ve bu gibi önemli şahsiyetlerin, milletvekili olduktan sonra da hiçbir şekilde hükûmete karışmayarak Meclis'teki grubun başında daima söz sahibi olarak bulunulmasını, kabinenin şekli ve kuruluş tarzı, üyelerinin değer ve kişiliği ne olursa olsun Meclis-i Millî içinde hep denetleyici bir mevkide kalınmasını başarının önemli şartı ve uygulanması zarurî biz karar sayarım."

"Bir dâvânın ve bir grubun en yüksek ve güçlü tanınmış olan şahsiyetleri, kendi yetki çerçevelerini aşip da hükûmet işine karışınca, Meclis-i Millî daima zayıf kalmış ve akımlar karşısında ya sürüklenmiş yahut da parçalanmıştır."

"Vatan ve milletin bir bütün olarak kurtuluşunun şiddetle söz konusu olduğu bu devrede, arz ettiğim bu hususlar üzerinde kesin bir karara varmanızı derin saygılarımla istirham ederim."

Efendiler, gerçekten de Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kâzım Karabekir Paşa, karşılıklı olarak yaptığımız konuşmalarda da buna benzer görüşler ileri sürmüştür. Benim ileri sürdüğüm görüşler de aşağı yukarı şöyleydi : "Her şeyden önce, memlekette, milletin varlık ve iradesini ortaya koymak ve bunu sarsılmaz bir şekilde Millî Meclis'te temsil etmek gerekir. Bu da, memlekette millî bir ülkü etrafında kuvvetli bir teşkilât kurmak ve Meclis'te bu teşkilâta dayalı bir grup bulundurmaktan mümkündür. En güçlü şahsiyetlerin gayesi bu olmalıdır. Oysa, şimdiye kadar görüldüğü üzere, asıl olan bu noktaya önem verilmeksizin, kendilerinde az çok liyakat görenler, hemen hükûmete geçmek heves ve hırsına kapılırlar. Bu gibi insanlar, Meclis'te kendilerine dayanak olarak millî teşkilâta bağlı güçlü bir grup oluşturamayınca, geride yalnız saltanat ve hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden millî meclisler, millî şeref ve kudreti temsil edemiyor. Millî istekler ortaya konamıyor ve gerekleri yerine getirilemiyor. Bu bakımdan bizim için başta gelen en önemli ilke önce memlekette millî teşkilâtı kurmak, sonra da bu teşkilâttan kuvvet alan bir grubun başında, Meclis'te çalışmak olmalıdır. Hükûmet kurmaya veya kurulacak herhangi bir hükûmete girmeye kalkışmakta yarar yoktur. Çünkü, bu nitelikte bir hükûmet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet vermeden hemen düşmeye yahut da padişaha dayanarak Meclis'e karşı ve dolayısıyla da millete karşı düşen bir durum almaya mecbur olacaktır. Böyle olunca da, birincisinde istikrarsızlık gibi büyük bir sakınca sürüp gidecek; ikincisinde de millî hâkimiyetin yavaş yavaş yok derecesine getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır. " Nitekim sizlerce bilindiği ve fiilî olarak da görüldüğü üzere biz memlekette önce millî teşkilât kurduk. Sonra Meclis'i topladık. Önce Meclis Hükûmeti kurduk. Ondandı sonra da Cumhuriyet Hükûmeti'ni teşkil ettik.

Bundan başka, fırsat düştükçe kabineye girilmeyeceği, yüksek makamı ve memuriyetler kabul edilmeyeceği ve aslında büyük ve millî gayeden başka hiçbir maksadın peşinde olmadığımız ve faaliyetimizin en büyük kısmının şimdiye kadar olduğu gibi, bundandı sonra da Kuva-yı Milliye'nin bir denge unsuru olarak kalmasına çalışmaktan ibaret bulunduğu noktalarında millete karşı demeç ve bildirilerimiz vardı. Kâzım Karabekir Paşa, telgrafında, Erzurum'daki görüşlerimi ve bu görüşe bağlı olarak yayınlanan bildiriilerimizi hatırlatarak takdirlerini ifade ettik ten sonra; "ancak, bu güzel azim ve kararın, şimdiye kadar bizde yapılmış denemeleri ve bunların verdiği sonuçları göz önünde bulundurarak "daha geniş çaplı olmasını düşündüğümü de özellikle arz ederim diyorlardı.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa' nın bu görüş ve teklifi telgraflarının sonunda söyledikleri gibi, vatan ve milletin kurtuluşunun söz konusu olduğu bir devirde ve benim de açıkladığım üzere, daha memlekette hiçbir teşkilât ve Meclis yokken ve Meclis toplandı zaman da Meclis'te böyle bir teşkilâta ve millî kudrete güvenir ülkü sahibi bir grup varlığını ispat edimemişken, her ne

şekilde olursa olsun hükûmet kurmaya veya kurulacak hükûmete girmeye heves etmek, elbette doğru olmazdı. Böyle bir davranışı memleket ve millet yararına hizmet gayresinden çok şahsi hırs ve menfaate yahut da hiç olmazsa bilgisizliğe vermekte, kanaatimce asla isabetsizlik yoktur.

Ancak, Efendiler, Karabekir Paşa'nın dediği gibi kabinenin ne şekilde ve nasıl kurulacağı, üyelerinin değer ve kişiliği ne olursa olsun, Meclis'te şekil bulmuş siyasî bir grubun ön plânda gelen şahsiyetlerinin Meclis içinde sürekli olarak söz sahibi ve denetleyici bir mevkide kalması, en önemli başarı şartı ve uygulanması zaruri bir karar sayılmaz.

Gerçekten de millî hakimiyet ilkesine bağlı olarak idare edilen medenî devletlerde, kabul edilmiş olan ve fiilen yürürlükte olan kural, milletin genel eğilimlerini en yüksek düzeyde temsil eden ve bu eğilimlerin bağlı bulunduğu yararları en yüksek kudret ve yetki ile gerçekleştirebilecek siyasî grubun, devlet işlerini üzerine alması ve bunun sorumluluğunu en yüksek liderinin omuzlarına yüklemesi ilkesinden ibarettir.

Zaten bu şartları taşımayan bir Hükûmet görev yapamaz. Hükûmetin, kuvvetli grup üyeleri arasından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükûmet kurmak, onu partinin birinci derecedeki liderlerinin direktif ve tavsiyeleriyle yürütmeye kalkışmak düşüncesi, elbette doğru değildir. Bunun feci sonuçları özellikle Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakî liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükûmetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Mecliste, hâkim olan partinin, hükûmetin kurulmasını, muhalif ve azınlıkta bulunan bir partiye bırakması ise asla söz konusu olamaz.

Kural ve yöntemlere göre, milletin çoğunluğunu temsil eden, programı belli olan parti, hükûmeti kurma sorumluluğunu üzerine alır, memlekette kendi gaye ve ilkelerini uygular.

KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN KENDİSİ DE HÜKÜMET İŞLERİNE KARIŞMAK İSTİYOR

Zaten herkesçe bilinen ve o yolda hareket edilmekte olan bir gerçeği, burada açıklamaktan maksadın, vatasevenlik, ahlâk üstünlüğü, olgunluk ve buna benzer birtakım seçkin vasıflar gereği imiş gibi gösterilmek istenen safsatalara karşı, milletin ve gelecek nesillerin dikkatli ve uyanık bulunmalarını sağlamaktır. Bu düşüncelerine vesile teşkil etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu noktada, genellikle benimle aynı düşünce ve görüşte bulunduğu asla şüphem yoktur. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'nın maksadı, elbette, yalnız benim veya Hey'et-i Temsiliye'de bulunan bazı arkadaşların hükûmet kurmamasını veyahut hükûmete girmemesini hedef almak değildi. Kâzım Karabekir Paşa , bu konuyla ilgili telgrafında, Rauf Bey'in ve benim adımla söylerken "bu gibi ön plândaki şahsiyetler" demiş olduğuna ve kendisini aynı sınıfta gördüğü tabii bulunduğu göre, elbette kendilerinin de prensiplerinin dışında kalamayacağı belli idi. Oysa, Kâzım Karabekir Paşa, Hâtramda yanılmıyorsam, milletvekili olarak, Meclis'te çalıştığı sırada, bir durumun gereği olarak yeni bir kabine kurulması söz konusu oldu. Ben bu hususta görüşmek üzere Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve Hükûmet'teki arkadaşlarla daha başka on onbeş arkadaşı ve bu arada Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'ya davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa , bana gelmeden önce, Meclis'te, o tarihte parti genel sekreteri olan Recep Bey'in yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve büyük bir ihtimalle hükûmet başkanlığını teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden, kendisinin durum hakkında aydınlanmasına yardım edecek bilgileri varsa bildirilmesini söylemiştim.

Kâzım Paşa'nın Çankaya'da, toplantı ve görüşme sırasındaki tutumu da, orada hazır bulunanlar tarafından anlamlı görülmüştü. Kâzım Karabekir Paşa , görüşme sırasında, bu şekilde de millete hizmetten çekinmediğini pek haklı ve yerinde olarak ifade etmişti. Görüşmeler bir noktaya

saplandı. Hükûmet başkanı Fethi Bey mi, Karabekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde tartışılırken Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Ekim 1919 tarihinde tavsiye ettiği gibi, "kabinenin şekli ve kuruluş tarzı, üyelerinin değer ve kişilikleri ne olursa olsun, Millî Meclis içinde daima söz sahibi ve denetleyici olarak kalmayı, uygulanması zarurî bir karar saydığını" söylemedi. Aksine, durumu, hükûmet kurmaya yetkili kılınmasını bekler nitelikte görülüyordu. Oysa, daha vatan ve milletin tam olarak kurtuluşunun söz konusu olduğu devrin korkunç ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Görüşmeyi sonuca bağlamadım. Ara verdiğim bir sırada, Fevzi Paşa Hazretleri'ni bahçeye götürdüm: Kendisine, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşa'lardan birini hükûmet başkanlığına seçmekte hakem olmasını rica ettim. Fakat ikisini de aynı zamanda çağırıp konunun şahsî ve basit bir konu olmadığını, sorumluluğun vatanla ilgili ve büyük olduğunu belirttikten sonra, açıktan açığa kendilerine, bu görevi hangisinin daha iyi yapabileceklerini, vicdanlarına başvurarak bizzat söylemeleri isteğinde bulunacaktı.

Yeniden toplandık. "Hükûmeti ya Fethi Bey yahut da Karabekir Paşa kuracaktır. Görüşmelerin sonucundan bunu anlıyorum. Konunun çözüme bağlanmasında, Fevzi Paşa Hazretleri'ni hakem yapalım" dedim. Kabul edildi. Mareşal, Fethi Bey'i ve Karabekir Paşa'yı aldı. Bahçeye çıktılar. Belirttiğim şekilde hareket edilmiş. Fethi Bey, "ben daha iyi yaparım" demiş. Mareşal da bu kanıda bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Böylece, Karabekir Paşa'nın hükûmeti kurmakla görevlendirilmesine yardımcı olma fırsatı ortadan kalkmış bulundu.

PADİŞAH KÖLELİĞİYLE ELDE EDİLEN İKTİDAR MAKAMI İKTİDARSIZLIK ÖRNEĞİDİR

Efendiler, ,Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle başladığımız temas noktasına gelelim :

Arz etmiştim ki, hükûmet, bize bildirisini yayınlanmadan önce vermediği için, biz de millete yapacağımız bildiriye hükûmetin görüşünü almaya gerek duymadan yayınlamıştık.

Bunun üzerine, hükûmet, Cemal Paşa vasıtasıyla, daha dört maddenin çeşitli yollarla yayınlanmasını gerekli bulmakta olduğunu 9 Ekimde bildirdi. Bu maddeler şunlardı :

- 1- İttihatçılarla bir ilişkinin bulunmadığı ,
- 2 - Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na karışmasının doğru olmadığı, buna sebep olanlar aleyhinde adları da açıklanarak bazı yayınlar yapılması ve haklarında kanunî kovuşturma açılarak cezalandırılmaları,
- 3 - Bütün savaş suçlularının kanunî cezadan kurtulamayacakları,
- 4 - Seçimlerin serbestçe yapılacağı.

Cemal Paşa , bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açık bir şekilde belirtilerek yayınlanmasının, içeride ve dışarıda birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğini ileri sürerek ve memleketin yüksek çıkarlarının bir gereği olarak, özellikle olumlu karşılanmasını rica ediyordu.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ne kadar cılız düştüğünü ve gerçeği kavramadaki görüş kıtlığını anlamak için bu maddeler sanki birer ölçüdür. Devletin, içine düştüğü felâket uçurumunun derinlik ve dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, elbette ciddî ve gerçek çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o ciddî ve ,gerçek çare kendilerini daha çok dehşete düşürür.

Akıl ve kavrayışlarındaki kısırlık, tabiat ve ahlâklarındaki zayıflık ve soysuzlaşma gereği böyledirler.

Çoktandır, köle olduğuna şüphe kalmamış olması gereken Padişah ve Halife'nin köleliği ile elde edilebilecek iktidar makamının, iktidarsızlığa örnek olması tabii değil miydi?

Ferit Paşa'nın yerine gelen Ali Rıza Paşa ile bir kısmı bundan önceki kabinede de görev almış bulunan yeni çalışma arkadaşları, Ferit Paşa'nın bırakmış olduğu noktadan başlayarak, onun sonuçlandıramadığı düşman emellerini takip ve sonuçlandırmaya çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce, açık olarak biliniyordu. Fakat, tahmin ve takdir buyurulacak birçok düşünce ve sebeplerle, hazımlı ve sabırlı davranmaktan başka çıkar yol yoktu.

Efendiler, uzlaşmış görünmeyi uygun bulduğumuz bu yeni kabine ile bizim görüşlerimiz arasındaki ayrılığın beliren ilk safhalarını görmek için, bu dört madde ile ilgili görüşlerimizi içine alan cevabımızı, Büyük Millet Meclisi zabıtlarının ilk günlerine ait sayfalarında, lütfen bir daha gözden geçirirsiniz.

Efendiler, bugünlerde İstanbul'daki basın mensupları bir dernek kurmuşlar. 9 Ekimde, Tasvir-i Efkâr; Vakit; Akşam, Türk Dünyası ve İstiktâl gazeteleri adına bazı sorular soruyorlar ve yayına esas olacak görüşlerimizi almak istiyorlardı. Bunlara, gereken açıklamalar yapıldı ve bilgiler verildi.

Bu basın hey'etinin başkanı Velit Bey'in de kendi gazetesi adına ilgi çekici soruları içine alan bir telgrafi vardı. Ona da yaverim vasıtasıyla karşılık verdirdim. Bunları belgeler arasında okuyacaksınız.

DAMAT ŞERİF PAŞA MİLLETİ ZEHİRLİYOR

Efendiler, yeni kabine içinde yer alan ve Hey'et-i Temsiliye'mizin elçisi durumunda olan Cemal Paşa ile yapılan ve yapılmakta olan haberleşmelerimiz, yüce topluluğunuza Dahiliye Nezareti makamını tutan Damat Mehmet Şerif Paşa'dan söz etmemi geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile uzlaşma yolu ararken, Şerif Paşa, çoktan milleti zehirlemeye başlamış bulunuyordu.

Nezarete geçtiğini bildiren 2 Ekim tarihli genelgesinin metni hatırlanırsa, orada şu cümlelere rastlanır :

"Vatandaşların tam bir uyum ve birlik içinde bulunmaları, devletin gerçek çıkarlarının bir gereği olduğu halde, bir süredir memlekette bozgunculuk ve bölücülük belirtilerinin görülmesi, güçlüklerin bir kat daha artmasına yol açacağından, pek çok üzüntü vericidir.

"..... Başarı.... Hükûmet'in gösterdiği yolda gitmekle ve memleket çıkarlarını ilgilendiren konularda zararlı davranışlardan kaçınmakla elde edileceğinden, hemen merkezlere ve merkeze bağlı olan yerler ve bu yolda tavsiyelerde bulununuz.

Efendiler, Damat Ferit Paşa'dan daha akıllı olduğu söylenen Damat Şerif Paşa , pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbul'da, bizi âsî, anarşist, "simple soldat -basit asker-" sayan bazı romancılar gibi, Damat Paşa da bizi; ancak ahmakları aldatabilecek kendi kısa aklınca, gafil ve anlayışsız sanıyordu galiba! .

Oysa, biz, Nâzır Paşa' nın alçakça niyetini hemen anlamış ve daha uyanık bir durum almış bulunuyorduk. Şerif Paşa , bizim tutum ve gidişimizi, Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek için milletçe yapılan teşebbüsleri, memlekette bozgunculuk ve bölücülük belirtileri olarak gösteriyor ve pek çok esef ediyor.

Bir de, Efendiler, Hükümet'in, Dahiliye Nâzırı Mehmet Şerif imzasıyla yayınlanan duyurusunun birkaç noktasına hep birlikte göz gezdirelim.

"Bugünkü kabine tam bir uyum içindedir." Çok doğrudur. Bu durum bütün çıplaklığı ile kendini gösterecektir.

"Temel konularda görüş birliği içindedir. Hiçbir partiye bağlı değildir.

Çeşitli siyasî grupların hiçbirine de eğilimi yoktur. Hepsinden manevi destek bekliyor.

Bu cümlelerden çıkan anlam açıktır. Hükümet, millî teşkilât ve onu idare eden Hey'et-i Temsiliye ile beraber değildir. Hattâ, ona karşı bir eğilimi bile yoktur. İtilâf ve Hürriyet Partisi'nden, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançerliler'den, Nigehbancılar'dan ve mevcut öteki derneklerden ne kadar destek bekliyorsa, bizden de ancak o kadar. . . Cemel Paşa vasıtasıyla bizi oyalama ve aldatma gayesiyle çekilen telgraflarda yazılanlar hep yalandır.

Sonra Efendiler, şu cümleyi okuyalım : "Memleket kaderinin milletin vekilleri aracılığı ile belirlenmesi başlıca emelimizdir." Bundan çıkan anlam da şudur : Sivas'ta birkaç kişi toplanmış, millet adına söz söylüyor. Milletın kaderi ile ilgileniyor. Hey'et-i Temsiliye diye bir de ünvan takınarak, üstlerine vazife olmadığı halde, millet ve memleketin işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar milletin vekilleri değildir!

Hükümet, bu bildiride barış konusundaki görüşünü de şöyle açıklıyor : "Wilson prensiplerinden hakkıyla yararlanılarak, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde ve Padişah'ının etrafında toplanmış müstakil bir devlet olarak yaşamasını sağlayıcı hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır. "

Yeni kabine, bu görüşlerinde başarıya ulaşacaklarını belirtmek üzere şu delilleri sürüyor : "Zaten büyük devletlerin adalet duyguları ile gerçekten gittikçe açıklık kazanmakta olan Avrupa ve Amerikan kamuoyunun ölçülü davranma isteği de bu konuda güven verici olmaktadır."

Efendiler, bütün bu düşünceler, Ferit Paşa Kabinesi'nin Padişahı ağızından yayınladığı bildiride yazılanların harfi harfine aynı değil midir?

Bu türlü bildiriler yayınlamaktan maksat ,milleti aldatmak ve miskinliğe sürüklemek değil midir?

Hangi adaletten söz ediliyor? Hangi ölçülü davranma isteğinden dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin hükümet merkezinden başlayarak yabancılar tarafından her yerde yapılagelenler gerçekten bunun aksini ispat edecek fiilî ve apaçık deliller değil miydi?

Gerçekte, Wilson , prensipleriyle birlikte sahneden çekilmiş ve Osmanlı ülkesine ait toprakların Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar kesin yıkılış belirtileri karşısında akıllı, kavrayışı, vicdanı olan adamların kendi kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, aslında kendilerini aldatacak kadar budala olurlarsa, onların memleket kaderini elde tutmalarına, akıllı eren ve korkunç gerçeği gören ler katlanabilirler mi? Eğer bu adamlar, gerçeği biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti kandırarak bir koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine teslim etmek için canla başla çalışmalarına ne anlam verilebilir?

Bütün bu noktalar gözönünde bulundurularak verilecek hükmü kamuoyuna bırakırım.

TEK KUSURUMUZ

Efendiler, hükûmetin bildirisinin anlamsızlığına ve taşıdığı düşüncelerin sakatlığına rağmen, biz Hey'et-i Temsiliye adına aynı tarihte, 7 Ekim günü, yeni kabineyi destekleme kararı veriyoruz. Yeni hükûmet ile millî dâvâ arasında tam bir uzlaşma meydana geldiğini millete müjdeliyoruz. Her yerde hükûmet işlerine asla karışılmamasını sağlayarak, hükûmetin kuvvetini artıracak ve işlerini kolaylaştıracak tedbirler alıyoruz. İçeride ve dışarıda tam bir birlik olduğunu fiilen ispat edecek bir durum alıyoruz. Özet olarak; memleketin kurtuluşunu sağlayabilmek için, dürüstlük ve içtenlikle düşünenlerin, akıl ve vicdan bakımından yapmaya mecbur oldukları - akla gelebilecek - her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Milletvekillerinin bir an önce seçilmesini sağlamak için teşvik ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Millî teşkilâtı dağıtmıyoruz. Tek kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nâzır diye toplanmış birtakım kuşbeyinlileri, alçak bir padişahın alçakça düşüncelerini kolaylıkla uygulayabilsin diye serbest bırakmayacağımızı hissettiriyoruz.

Temsilcimiz Cemal Paşa , kabine hakkında bizim olumlu kanaatimizi alabilmek ve güvenimizi kazanabilmek için her çareye başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa'ya da kabineyi övdürerek varlığımızın silinmesi gereğine dair öğütler verdiriyordu.

AHMET İZZET PAŞANIN ÖĞÜTLERİ

Ahmet İzzet Paşa'a Gerçekten de, Ahmet İzzet Paşa'nın şifre içinde kalan imzasıyla, Cemal Paşa'dan 7/8 Ekim 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık :

Harbiye, 7/8.10.1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yeni kabinede, çoğunlukta olan eski ve yakın arkadaşlarımı ziyaret ederek durumun ne merkezde olduğu konusunda bir sohbet görüşmesi yapmış idim. Öğrendiğim bazı durumlar üzerine, millet ve memleketin hayatı çıkarlarını düşünerek aramızda öteden beri süregelen dostça ilişkilere askerlikten gelen kardeşçe duygulara güvenerek, aşağıdaki düşünceleri hemen belirtmek istiyorum :

Birkaç aydan beri, memleketin uğradığı istilâ ve yok olma tehlikesinin önüne geçilebilmek için şimdiye kadar, Kuva-yı Milliye nin ve Millî Mücadele nin yaptığı yararlı etkiler herkesçe kabul edilmiştir.

Yalnız, bu hizmetin sorumlarını alabilenin, bundan sonra bilgi ve görüş , gerçeği görenlerce sahibi kanunî bir yönetimin kurulmasına bağlı olduğu da kabul edilmektedir. Artık hükûmet ve milletin ikilikten ayrılarak bir birlik manzarası göstermesine, âciz görüşüme göre tezelden zaruret vardır. Kabineyi oluşturan şahısların iyi niyetli ve tutarlı düşüncelerine herkesin güveni olduğu inancındayım. Hiçbir kabinenin görevini sürekli olarak yapmasına imkân bırakmayacak iç meselerin, dış siyaset üzerindeki korkunç etkileri bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar belirgindir. Milletvekillerinin bir an önce seçilmesi ve Meclis'in toplanması için Osmanlı Hükûmeti'nce âcil tedbirler alınmaktadır. Vatanın kurtarılması uğrunda gösterdikleri kahramanca azim ve niyetlerinin, hükûmet üyelerine nasıl karşılandığı, bugünkü bildirilen anlaşılacağından, samimiyetle bir görüş birliğine varılacağına güvenim tamdır.

Ancak bu sabah bendenizin yanına gelen, duruma vakıf ve güvenilir bir zat, Kütahya ve, Bilecik taraflarında istenmeyen bazı nahoş olayların çıktığını söylemiştir. Bizi, anlaşmazlık ve çözülmeye sürüklemek için dışarıdan ve içeriden birçok teşvik ve kışkırtmalar olacağını tahmin ve kabul etmek tabiidir. Öte yandan, zırlardan birinin gösterdiği, Kastamonu vali vekilinden gelmiş bir telgrafla da, bazı memurların tayini ve eezalandırılması gibi işlerde İstanbul Hükûmeti'ne sanki emredilmek isteniyordu. Bu gibi durumlar, devletin bu kerteğe indirmiş olan ve sizce de ne derecede kötülendi bi ldt retmek olacağından, böyle yetki tanıma belgelerinde memnuniyetle

görülen kötü idareyi aynen taklit kimselere bu türlü davranma fırsatının verilmemesini, herkesçe bilinen zekâ ve zanlarınızdan beklerim. Özet olarak, artık memlekette birliğin sağlanmasını ve temel kanunlar çerçevesinde hükûmetle bağlantı kurulmasını içtenlikle tavsiye ve rica ederim (Ahmet İzzet) .

Harbiye Paşâ Cemal

Bu telgrafa, elden geldiği kadar hiçbir şahsî duygu ve düşüncemizi belli etmemeye çalışarak yumuşak ve hattâ inandırıcı bir karşılık vermek uygun görüldü. Cevap şudur :

Şifre = Sivas, 7/8.18.1919

I : 7/8.10.1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Yüksek düşünceleriniz değerine önemle dikkate alındı. Millî Mücadele'nin etkileri ile ilgili olumlu kanaata teşekkür edilir. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da, yapılan millî hizmetlerin tutarlı ölçülerle devam ettirileceğine, kanun bir yönetimin tam olarak kurulmasına bütün varlığımızla çalışılacağına güven buyurulmasını rica ederim. Çünkü mücadelemiz kanunî bir devrenin açılmasını hedef almaktadır. Tanrı'ya şükürler olsun, hükûmet ile millet, tam bir görüş birliğine varmış olduklarından, bundan sonra da devam edeceğinden emin bulunduğumuz karşılıklı samimiyet ve olgunluk derecesine ulaşmış olan birlik, kendini, millet ve memleket çıkarlarını garanti edecek şekilde ortaya koyacaktır.

Kötü icraat ve siyaseti herkesçe bilinen Ferit Paşa Kabinesi'ne milletin uymaması, gaye ve hareketlerine katılmamış olması, dış politikamız üzerinde hiçbir tehlikeli etki uyandırmamış; aksine, Ferit Paşa Kabinesi'nin sebep olduğu bütün kötü etkileri ortadan kaldırarak şükranla karşıladığımız bugünkü elverişli siyasi durumumuzu sağlamıştır.

Milletin güvenini kazanmış olan bugünkü kabineyle anlaşmış bulunmanın, içteki durumumuzu dış siyaset üzerinde pek yararlı ve etkili kılacağına şüphe yoktur. Olağanüstü durumlarda, bazı yerlerde istenmeyen bazı olayların çıkmış olması, kaçınılması imkânsız zarurî ve olağan şeylerdir. Özellikle Kütahya, Bilecik ve Eskişehir gibi yerlerdeki suçsuz, haksızlığa uğramış halkın karşılaştığı baskı ve kötülükler lütfen ve biraz da insafıca düşünülürse, şikâyet konusu olarak görülen olayların ne kadar haklı olduğu bir an üzerinde durmakla anlaşılır. Buralardaki acıklı ve iç sızlatıcı duruma da, eski hükûmetin miskince davranışının sebep olduğu düşünülünce, bu olaylardan Millî Mücadele'yi sorumlu tutmaya kalkışmak haksızlık olur inancındayım. Kastamonu Vali Vekilinin, zâtıdevletlerince sözü edilen telgrafından dolayı kendisini de mazur görmenizi rica edeceğim.

Çünkü, bu biçim müracaat yalnız Kastamonu'dan değil, daha başka yerlerden de yapılmıştı, Beni kabinenin kararsız gibi görünen başlangıçtaki tutumu bir iki gün daha devam etseydi, bu türlü başvurular memleketin her köşesinden yağacaktı. Bundan böyle, bu gibi hareketlere asla meydan verilmemesi için gereken her türlü tedbir alınacak, gerekli etkiler yapılacak ve zâtıdevletlerinin tavsiyelerine uyularak tam anlaşmanın gerçekleşmesi ve temel kanunlar çerçevesinde hükûmetle yakın işbirliği sağlanması için samimî olarak çaba harcanacaktır. Saygı ve tazim ile ellerinizden öperim efendim.

Mustafa Kemal

ALİ RIZA PAŞA CUMHURİYET KURULACAĞINI KEŞFEDİYOR

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı nasihatnamenin ve buna verdiğimiz cevabın gözden geçirilmesi bir hatıramı canlandırdı. Milletçe bilinmesi ve tarihe geçmesi için onu da söylemiş olayım:

Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet sırasında, aleyhimde olur olmaz bazı şeyler söyler ve bu dedikodulara önemli bir keşfini de ekler : "Cumhuriyet kuracaklar, Cumhuriyet! " diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Makedonya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın arslanlardan oluşmuş bulunan koskoca Türk ordularını bozguna uğratıp yok ettirdikten ve verimli Makedonya topraklarını düşmana terk edip bağışladıktan sonra; devletin en kritik anında; Vahdettin'in emellerine hizmet için gereken vasıfları kazanmış olduğuna ve bu ünlü ordular başkomutanının bu defa da kendine en becerikli yardımcı olarak, eski Genelkurmay Başkanı'nı Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceğine olağan gözüyle bakılabiliirdi. Fakat Millî Mücadele'nin cumhuriyeti hedef aldığını bu kadar çabuk ve kolaylıkla sezip kavrayabileceğine hayran olmamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu bilgiyi veren, hikâyeyi bizzat İzzet Paşa'nın ağzından işiten ve şimdi içinizde bulunan çok değerli bir arkadaştır.

SALİH PAŞA HEYET-İ TEMSİLİYE İLE GÖRÜŞMEK İÇİN GELİYOR

Efendiler, Cemal Paşa , 9 Ekim 1919 tarihli bir şifre ile, Hey et-i Temsiliye ile yakından görüşmek üzere Bahriye Nâzın Salih Paşa'nın yola çıkmasının uygun görülmemekte olduğunu bildirdi. Fakat Salih Paşa biraz rahatsız olduğu için, görüşme yerinin mümkün olduğu kadar yakın olması ve İstanbul'dan deniz yoluyla hareketinin yerinde olacağına düşürüldüğü belirtildikten sonra, Hey'et-i Temsiliye'den kimlerle ve nerede görüşüleceğinin tasarlandığını sordu.

10 Ekimde verdiğimiz cevapta, görüşme yeri olarak Amasya'yı tespit ettik. Görüşmek üzere, Hey'et-i Temsiliye'den benimle birlikte Rauf ve Bekir Sami Bey'ler gidecekti. Bunu da bildirdik.

Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya' ya ne zaman gelebileceğinin gün ve saatinin de bildirilmesini rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında millî teşkilâtın genişletilmesi ve köklendirilmesi çalışmalarına devam ediyorduk. Aynı zamanda milletvekili seçimlerinin yapılmasını sağlamaya ve çabuklaştırmaya çalışıyorduk. Bu konudaki görüşlerimizi gerekenlere de bildirerek, bazı kimseleri tavsiye bile ediyorduk. Ancak, cemiyet adına aday göstermemeyi prensip olarak kabul etmemekle birlikte, milletvekili olmak için başvuranların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerini ve kararlarını benimsemiş kimselerden olmasını yürekten istiyor ve bu gibi kimselerin, cemiyet adına kendiliklerinden adaylıklarını koymaları gereğini de ilân ediyorduk.

11 Ekim 1919 tarihinde, bu arz ettiğim hususlarla ilgili olarak yeniden bazı emirler verdik.

Millî dâvâya hizmet eden memurların birer sebep uydurularak nakledilmesi ve yerlerinin değiştirilmesi, millî dâvâya karşı oldukları için millet tarafından kovulan memurların da memurluk sıfatlarının korunmaya devam edilmesi yüzünden, bazı yerlerden, yeni kabine ile uyuşmanın ne demek olduğunun anlaşılamadığı yolunda sitem ve şikâyetler gelmeye başladı. Bu hususu 11 Ekimde Cemal Paşa'ya yazarak, kabinenin dikkatini çekmek istedik.

ASKERİ NİGEHBAN CEMİYETİ

Bir de, Efendiler, bilirsiniz ki, İstanbul'da Askeri Nigehban Cemiyeti diye bir bozguncu grubu türemişti. O zamanki bilgilere göre, bu grubun başında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan

dolayı ordudan kovulmuş Kurmay Albay Refik Bey ,eski Halaskâr Grubu'ndan Binbaşı Kemal Bey,eski Bandırma Sevkiyat Başkanı Topçu Binbaşlarından Hakkı Efendi ve daha bu dernekle ilişkisini kesip kesmediği bilinmeyen ve ordudan atılmış bulunan Kurmay Binbaşı Nevres Bey gibi çeşitli yolsuzlukları yüzünden ordudan atılmış yahut da emekli edilmiş bulunan kimselerle, ahlâksızlıkları ile tanınmış az sayıdaki kimselerden ibaretti.

İşte bu dernek, İdam gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 sayılı nüshasında bir bildiri yayınlamıştı. Dernek, bu bildiriyle, kendilerine vatan ve milletin bekçisi süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı zamanında, bu dernek hakkında kovuşturmaya başlanmıştı. Değişikliklerden dolayı arkası kesildi.

Böyle bir derneğin varlığı ve faaliyeti ordu mensuplarının sınırlarını geriyordu. Hey'et-i Temsiliye'ye müracaatlar başlamıştı.

12 Ekim 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa' dan, kendi başarısı bakımından, bu fesat yuvasının kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şiddetle cezalandırılmalarını ve bu yoldaki işlemlerin orduya bildirilmesini rica ettim.

"Cemal Paşa'dan 14 Ekimde aldığım "bu kesin olarak kararlaştırılmıştır" şeklindeki kısa ve kesin dilli telgrafi 15 Ekimde bütün orduya özel olarak duyurdum.

Fakat, Cemal Paşa'nın bu kesin kararının hiçbir zaman uygulandığını hatırlayamıyorum.

İŞGALİ SUÇLAMAYAN BİR SİYASET

Efendiler, hatırlayacaksınız, İngilizler Merzifon'u ve bir siyaset arkasından da Samsun'u boşaltmışlardı. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine, Sivas halkı fener alayı düzenledi ve gösterilerde bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk da "kahrolsun işgal" diye bağırdı. Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesi, bu olayı olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa,bu gazetenin haberlerine dayanarak Sivas iline yaptığı bir tebliğde "kahrolsun işgal" şeklindeki yazılar, hükûmetin bugünkü siyasetine uygun değildir; diyordu.

Bu ne demektir, Efendiler? Hükûmet, işgali suç saymayan bir politika mı güdüyordu? Yoksa, "kahrolsun işgal" dedikçe, memleketi daha çok işgale mi yol açılacaktı? İşgal ve saldırı karşısında, milletin sessizlik ve sükûnet içinde kalması, işgalden tepkilenmiş görünmemesi mi akla ve politikaya uygundu?

Böyle sakat ve hayvanca bir düşünce, çöküş ve yokoluş uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete temel olabilir miydi ?

İşte bu münasebetle, 12 Ekim 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdığım bir telgrafta : "Vatanın bir kısmının boşaltıldığını gören milletin, bu şekilde, hattâ daha da belirgin bir şekilde, duygularını açığa vurmuş olmasını pek uygun ve yerinde gördüğümüzü ve "milletin gerçek duygularına dayanarak hükûmetin bu haksız işgalleri siyasî bir dille ve resmen reddetmesini, bu güne kadar Ateşkes Anlaşması'na aykırı olarak yapılmış müdahaleleri protesto ederek, yapılanların düzeltilmesini isteyeceğini beklemekteyiz" dedikten sonra, "bu vesileyle, hükûmetin gütmekte olduğu politikada Hey'et-i Temsiliye'ce henüz bilinmeyen noktalar varsa, aydınlatılmasını" rica ettim.

Temsilcimiz ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa' nın cevabı pek ilgi çekicidir. 18 Ekim 1919 tarihli olan bu cevapta şu cümlelerin taşıdığı anlam dikkate değer : "Milli dâvâ çerçevesi içinde işleri yürütme sorumluluğunu yüklenmiş olan İstanbul Hükûmeti, tutumunda ve işlerinde siyasî mecburiyetleri kollamak, yabancılara karşı daha konukseverce ve yumuşakça hareket etmek zorundadır.

SÜNGÜLERİNİ MİLLETİN KALBİNE SAPLAYAN YABANCILARI MİSAFİR SAYAN BİR HARBİYE NAZIRI

Efendiler, Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede Harbiye Nâzırı olan zat, aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin canevine saplayan düşmanları misafir kabul ediyor ve onlara karşı konukseverce ve yumuşakça harekette bir zaruret görüyor. Bu ne görüştür, bu ne kafadır? Millî dâvâ bu muydu?

Harbiye Nâzırı, özellikle millî teşebbüslerinin yanlış yorumlanması yolunda girişilen faaliyetlerin daha güçten düşmediği şu sıralarda, işaret ettiği ihtiyatlı davranışların yersiz olmadığı kabul buyrulur inancında olduğunu söyleyerek, millî teşebbüslerden zarar görülmüş olduğunu anlatmaya, bu yüzden meydana gelen kötülüğü tamir için tedbirlerinin yersiz olmadığını bize de kabul ettirmek ustalığını göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nâzırı, telgrafını şu cümle ile bitiriyor : "Olgunluğunu eserleri ile ispatlamış olan yüce milletin güvenini kazanmış bulunan bugünkü hükûmetin, işlerinde serbest kaldıkça, dışarıya karşı sözünü daha çok dinleteceği açık bir gerçek olduğuna göre, saygıdeğer Hey'et-i Temsiliye'den hükûmetin yaptığı işleri daha çok desteklemelerini rica ederim."

Efendiler, Cemal Paşa , gerçekten önemli noktalara dokunuyor : Önce, milletin olgunluğunu ispat ettiğini söyleyerek, bizim millet adına öne düşüp yol göstermemize ihtiyaç olmadığını dolaylı bir şekilde hissettirerek, bizi millet nazarında gereksiz birtakım müdahaleciler sayıyor. İkinci olarak, bizim, hükûmeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sözünü dinletmeye engel olduğumuzu söylüyor.

Efendiler, yüce milletimizin olgunluğunu ispat eden eserler, Erzurum, Sivas Kongreleri ile bu kongrelerde aldığı kararlar, bu kararların uygulanmasına çalışmak suretiyle birlik ve dayanışma yaratılmaya başlanması ve Sivas Kongresi'ni yapanları yok etmeye kalkışan Damat Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek gibi işler, davranışlar ve uyanıklıktı.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu hareket ve faaliyetlerde olduğu gibi bundan sonra da millete önderlik etmek gibi vicdanî bir görevden vazgeçerek hükûmeti serbest bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, serbest kalmaya lâyık olduğu anlaşılacak, Millet Meclisi'ne dayalı millî bir kabinenin memleket ve millet mukadderatını gerektiği şekilde üstlendiğine inanmaktı. Milletin, " kahrolsun işgal ! " şeklindeki protestosunu boğmaya çalışan duygu ve kavrayıştan yoksun hayvanca insanlardan kurulu ve içinde hain bulunan bir hey'etin, ahmakça, bilgisizce ve miskince hareketlerinin seyirci kalmak, akıl ve anlayış sahibi vatansever kimselardan beklenebilir miydi?.

Bir de Efendiler, Cemal Paşa : "Milletin güvenini kazanmış bulunan bugünkü hükûmeti sözülle pek büyük ve apaçık bir yalana başvuruyordu. Milletin hükûmete güven duyup duymadığı daha belli değildi. Bu söz ancak ve hiç olmazsa, kabine Millet Meclisi huzurunda güven oyu aldıktan sonra söylenebilirdi. Oysa, daha Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değildi.

Harbiye Nâzırı bu sözü söylediği dakikada, yalnız bir tek kişinin güvenini kazanmış bulunuyordu. O da devlet başkanlığı makamını kirletmekte olan hain Vahdettin idi. Hey'et-i Temsiliye'nin kendileri ile uyuşmaya ihtiyaç duymuş olmasını, millet adına güvene sahip olmakmış gibi kabul etmek istiyordu. Eğer maksatları bu idiyse, milletin kendilerine güven vasıtası olan bu hey'eti aradan çıkarma gereği nereden doğuyordu?

MİLLİ TEŞKİLAT GENİŞLİYOR VE GÜÇLENİYOR

Efendiler, Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesi, memlekette kararsızlık içinde bulunan bazı yerlerinde duyguları ve maneviyatları üzerinde olumlu etki yaptı. Her tarafta sivil ve askerî âmirler başta olmak üzere, teşkilâta hız verildi.

Ali Fuat Paşa, batıdaki illerin hemen hepsi ile ilgilendi. Eskişehir, Bilecik ve arkasından Bursa bölgelerinde bizzat dolaşmak ve gereken kimselerle haberleşmek suretiyle çalışıyordu.

Balıkesir'de bulunan Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa), o bölgenin millî teşkilât ve askerî hazırlıklarıyla ilgileniyor ve uğraşıyordu.

Bursa'da bulunan Albay Bekir Sami Bey, 8 Ekimde, Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek, Kongre'nin kararlarını uygulamaya başlatmış ve bir merkez hey'eti oluşturmuştu.

Millî teşkilât ile uğraşıldığı kadar, milletvekili seçimi ile de büyük bir ilgiyle uğraşılıyordu.

Memleketteki bütün millî kuruluşların aynı ad altında, Hey'et-i Temsiliye'ye bağlı olması ilkesi izleniyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar bölgelerinde teşkilâtın kuvvetlendirilmesi için, Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir bölgelerinde bağlantı kolaylığı sağlayıcı tedbirler alınıyordu. Batı Cepheleri üzerinde Harbiye Nezareti'ne bilgi veriliyor, hükümetçe ne gibi işler ve tedbirler düşünüldüğü de sorularak hükümetin ilgisi çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare edilen Aydın cephesindeki kuvvetlere bir komutan gönderme konusu düşünülmeye başlandı. İşgal altındaki yerlerde gizli millî teşkilât kurulması için 14 Ekimde Ali Fuat Paşa'ya ve Afyonkarahisar'daki 23' üncü Tümen Komutanı Ömer Lütfü Bey'e yazıldı. Bununla birlikte, bu tarihlerde, daha bazı yerlerden amacın iyice anlaşılmadığı görülüyordu. Örnek olarak, Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kendi adlarına tebliğler yayınladıkları oluyordu. 10 Ekim 1919 tarihinde Redd-i İlhak Cemiyeti Başkanı'nın imzası ile gönderilen bir yazıda, 20 Ekimde büyük bir kongrenin toplanacağı, bu kongreye iki temsilci gönderilmesi illerden isteniyor ve birtakım tedbirler alınması bildiriliyordu.

Öbür taraftan, Karakol Cemiyeti'nin de İstanbul'dan başka Bursa yöresinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu dağınıklığın önüne geçmek için gereken tedbirler alındı. Özellikle, Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Merkez Hey'eti'ne gerektiği şekilde yazıldı.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de düşmanlarla birlikte Anadolu'da millî dâvâya karşı örgütlenmek üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş. Bu haber alındı. Kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Teşkilâtın genişletilmesi için Trakya'ya Cafer Tayyar Bey vasıtasıyla talimat verildi.

MECLİS-İ MEBUSAN'IN TOPLANACAĞI YER

Efendiler, bir yandan milletvekillerinin seçilmesine çalışırken, bir yandan da Meclis-i Meb'usan'ın nerede toplanabileceği düşüncesi kafamızı kurcalıyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum'dan Refet Paşa'nın bu konu ile ilgili bir telgrafına cevap verirken Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da demiştim. Çünkü ben, Meclis'in İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir davranış tasavvur edemiyordum. Ancak, bu hususta yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe inandırmadıkça, düşüncemizin gerçekleşmesi mümkün değildi. İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını olduğu gibi gözler önüne sermek gerekiyordu. Bu maksatla ve millî dâvâyı Rumlara ve yabancılara, Hristiyanlara karşıymış gibi göstermek için, Ali Kemal ve Mehmet Ali Bey'lerin

gayretleriyle Ermeni Patrikhânesi'nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin teşebbüsleri üzerine, Harbiye Nâzırı vasıtasıyla, İstanbul Hükûmeti'nin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 tarihinde, Meclis-i Meb'usan'ın açılışından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nasıl bir siyasî durum alması gerektiği görüşünde bulunduğunu, Cemal Paşa vasıtasıyla hükûmetten öğrenmeye çalışırken, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanmasında ne gibi siyasî bir güvence elde edileceğinin düşünüldüğünü de sorduk. Aynı tarihte, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da korkusuzca toplanmasını sağlamak için hangi güvenlik ve korunma tedbirlerinin alınması düşünüldüğünü ve ne yapılmak gerektiğini, İstanbul'da teşkilâtımızın merkez hey'etinde bulunan ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olan Albay Şevket Bey'den sorduk.

AMASYA MÜLAKATI

Efendiler, hatırlınızdadır ki, Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile, Amasya'da bir görüşme kararlaştırılmıştı. Nazır Paşa ile, hükûmetin dış politikası, iç idaresi ve ordunun geleceği ile ilgili konular üzerinde görüşülme ihtimali vardı. Bu nedenle, kolordu komutanlarının düşünce ve görüşlerini önceden bilmek, bence pek yararlı idi.

14 Ekim 1919 tarihli şifremde, kolordu komutanlarının bu üç nokta üzerindeki görüşlerini rica ettim. Komutanların raporlarını belgeler arasında okursunuz.

Salih Paşa, 15 Ekimde İstanbul'dan hareket etti. Biz de, 16 Ekimde Sivas'tan hareket ettik. 18 Ekimde Amasya'da bulduk. Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde, millî teşkilât tarafından parlak karşılama törenleri yapılması ve tarafımızdan hoşgeldiniz denilmesi için talimat verilmişti.

Biz de kendisini, Amasya'da büyük bir törenle karşıladık.

Salih Paşa ile, Amasya'da, 20 Ekimde başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekimde son buldu. Üç gün süren görüşmelerin sonunda, ikişer nüsha olmak üzere beş ayrı protokol düzenlendi. Bu beş ayrı protokoldan üçü Salih Paşa'da kalanlar bizim tarafımızdan, bizde kalanlar Salih Paşa tarafından imza edildi. İki protokol gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya Mülâkatı sonunda alınan kararlar, kolordulara da bildirildi.

Efendiler, bu münasebetle, bir noktayı belirtmek isterim. Bizce temel alınan husus, millî teşkilâtın ve Hey'et-i Temsiliye'nin İstanbul Hükûmeti tarafından resmen tanınmış bir siyasî varlık olduğunun, görüşmelerimizin resmî bir nitelik taşıdığı ve sonuçlarına mutlaka uyulması gerektiğinin taraflarca resmen taahhüt edilmiş bulunduğunu tasdik ettirmektir.

Bundan dolayı, görüşmelerin sonuçlarını içine alan zabıtların protokol olduğunu kabul ettirmek ve İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi olan Bahriye Nâzırına imza ettirmek önemliydi.

21 Ekim 1919 tarihli protokol metni, denebilir ki, hemen bütünüyle Salih Paşa'nın teklifleri olup, kabulünde sakınca görülmeyen birtakım maddelerden ibarettir.

22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren tartışmalı bir görüşmenin zabıt şeklindeki özetidir.

Bu görüşmede, her iki tarafın, Hilâfet ve Saltanat konusundaki karşılıklı güvenceleri ile ilgili geniş açıklamaları içine alan bir girişten sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisindeki maddelerin görüşülmesine başlandı :

1 - Bildirinin birinci maddesinde, tasarlanan ve kabul edilen sınırların en düşük düzeyde bir istek olmak üzere elde edilmesinin sağlanması gereği ortaklaşa kabul edildi.

Görünüşte, Kürtlere bağımsızlık kazandırmak gayesiyle yapılmakta olan bozguncu propagandaların önüne geçme hususu uygun bulundu. Bugün için düşman işgali altında bulunan bölgelerden Çukurova (Kilikya)'yı, Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon devlet yapmak üzere anavatandan ayırma isteğinde bulunulduğundan söz edildi. Anadolu'nun, en koyu Türk çevresi, en bereketli ve zengin bir bölgesi olan bu parçasının hiçbir şekilde ayrılmasına razı olunmayacağı; Aydın ilinin de aynı kesinlikle (ve öncelikle) vatan topraklarından kopmasının mümkün olmadığı ilkesi genellikle kabul edildi.

Trakya konusuna gelince : Burada da, görünüşte bağımsız bir hükûmet, gerçekte bir sömürge devlet kurulması, böyle olduğu takdirde de Doğu Trakya'dan Midye-Enez çizgisine kadar olan bölgeyi bizden ayırma isteğinin söz konusu olabileceği ihtimali göz önünde bulunduruldu. Ancak Edirne'nin ve Meriç sınırının bağımsız bir İslâm hükûmetine katılmak için bile olsa, hiçbir şekilde bırakılmasına rıza gösterilmemesi ilkesi ortaklaşa kabul edildi. Bununla birlikte, bütün bu maddede söz konusu edilen hususlar hakkında Meclis'in vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

2 - Bildirinin dördüncü maddesindeki, azınlıklara siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak nitelikte imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceği konusundaki fıkra üzerinde önemle duruldu. Bu kaydın, bağımsızlığımızı fiilen sağlamak için, elde edilmesi zarurî bir istek olarak düşünülmesi ve bundan yapılacak en küçük bir fedakarlığın bağımsızlığımızı derinden zedeleyeceği öne sürüldü. Bu maddede söz konusu olan ve azınlıklara fazla imtiyazlar verilmemesine yönelmiş olan gaye, ulaşılmaması gerekli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, gerek bu konuda, gerek yaşama hakkımızın savunulması konusundaki öteki isteklerimizle ilgili hususlarda birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da Millî Meclis'in oy ve kararlarının geçerli olacağı kaydı konuldu.

3 - Bildirinin yedinci maddesi gereğince, bağımsızlığımız tam olarak korunmak şartıyla, teknik, sanayi ve ekonomi alanlarındaki ihtiyaçlarımızın nasıl giderilebileceği konusu tartışıldı. Memleketimize pek çok sermaye dökülecek olan bir devlet olursa, bunun malî işlerimiz üzerinde gerektirebileceği bir kontrol hakkının genişlik derecesi kestirilemeyeceğinden, bu hususun bağımsızlığımıza ve gerçek milli çıkarlarımıza zarar vermeyecek biçimde, uzmanlarca esaslı bir şekilde düşünülerek sınırlandırıldıktan sonra Millî Meclis'çe uygun bulunacak şeklin kabulü görüşüldü.

4 - 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının öteki maddeleri de Meclis-i Meb'usan'ın kabulüne sunulmak şartıyla uygun görüldü.

5 - Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilât bölümü ile ilgili 11'inci maddesinde yer alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu, bundan sonraki çalışma şekli ve alanı üzerinde duruldu.

Bu maddede, millî iradeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millî'nin yasama ve denetleme haklarına güvenlik ve serbestlikle sahip olduktan, bu güvenlik Meclis-i Millî'ce de doğrulandıktan sonra, cemiyetin şeklinin kongre kararı ile belirleneceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye kadar yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi İstanbul dışında ayrı bir kongre halinde olması şart değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri, cemiyetin tüzüğünde gösterilen temsilciler gibi kabul edilerek, bunların yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra, Meclis-i Millî'nin İstanbul'da tam bir güvenlik içinde, serbest olarak görev yapabilmesi şarttır, dendi. Bunun bugünkü şartlara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği etraflı şekilde düşünüldü. İstanbul'un düşman işgali altında bulunması dolayısıyla, milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine pek elverişli olamayacağı düşüncesi ortaya atıldı. 1870 -1871 savaşında Fransızların Bordeaux (Bordo)'da ve daha sonra Almanların Weimar (Vaymar)'da yaptıkları gibi, barış anlaşması yapıncaya kadar, geçici olarak, Meclis-i Millî'nin Anadolu'da, saltanat hükûmetinin kabul edeceği güvenilir başka bir yerde toplanması uygun görüldü.

Meclis-i Millî'nin toplanmasından sonra, çalışma şartları bakımından ne dereceye kadar güvenlik ve gizlilik içinde bulunacağı belli olacağından, tam bir güvenlik görüldüğü takdirde, Cemiyet, Hey'et-i Temsiliye'nin faaliyetine son vererek teşkilâtının çalışma hedefinin, yukarıda bildirdiğim üzere, kongre yerini tutacak olan özel bir toplantıda kararlaştırılacağı belirtildi.

Milletvekilleri seçiminde tam bir serbestlik bulunması gerektiği hükümetçe emredilmiş olduğundan, seçimler yapılırken Cemiyet Hey'et'i Temsiliyesi'nce müdahale edilmekte olduğu belirtildi.

Milletvekilleri arasında, İttihat ve Terakki üyesi ve orduda lekeli şahıslar bulunduğu takdirde, bunların milletvekili seçilmesine meydan verilmemek için, Hey'et-i Temsiliye'ce yol gösterme maksadıyla ve uygun şekilde bazı telkinler yapılmasının yerinde olacağı hesaba katıldı. Hey'et-i Temsiliye'nin bu konudaki yardım şekli de, ayrıca bir formül halinde Üçüncü protokol olarak tespit edildi.

Gizli sayıldığı için imza altına alınmayan dördüncü protokol şuydu :

1 - Bazı komutanların ordudan atılması ve bir kısım subayların Divan-ı Harb'e verilmeleri ile ilgili olarak çıkarılan padişah iradeleri ile diğer emirlerin düzeltilmesi.

2 - Malta'ya sürülmüş olanların, ilgili buldukları kendi mahkemelerimizde kovuşturma yapılmak üzere İstanbul'a getirtilmeleri çarelerinin araştırılması.

3 - Ermeni zulmü ile ilgili görülenlerin de mahkemeye verilmesi (Millî Meclis'e bırakılacaktır).

4 - İzmir'in boşaltılmasının İstanbul Hükûmeti tarafından yeniden protesto edilmesi ve gerekirse gizli tâlimatla halka gösteri toplantıları yaptırılması.

5 - Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve İçişleri Müsteşarı'nın değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince).

6 - İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin (kapı kapı dolaşıp) halka kâğıt mühürletmelerine engel olunması.

7 - Yabancı parasıyla satın alınmış derneklerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi (özellikle subay ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin kesinlikle yasaklanması).

8 - Aydın Kuva-yı Milliye'sinin güçlendirilmesi ve beslenmelerinin kolaylıkla sağlanması (bu husus Harbiye Nezareti'nce düzenlenir. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından gerektiği kadarı, hükümet tarafından bu maksat için ayrılabilir).

9 - Milli Mücadele'ye katılmış memurların genel bir yatışma ve güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden alınmamaları ve millî dâvâyâ aykırı hareketlerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurların yeni görevlere tayinlerinden önce durumun özel olarak görüşülmesi.

10 - Batı Trakya göçmenlerinin taşınmalarının sağlanması.

11- Acimî Sadun Paşa ve adamlarının uygun şekilde desteklenmesi.

İmzasız beşinci protokol da, Barış Konferansı'na gidebilecek kimselerin adlarını içine alıyordu. Bununla birlikte, hükümet bu konuda, ana ilkelere uymak şartıyla serbest bulunacaktı. Delegeler : Tevfik Paşa Hazretleri Başkan Ahmet İzzet Paşa Hazretleri Askerî temsilci Hariciye Nâzırı Siyasî temsilci Reşat Hikmet Bey Siyasî temsilci Uzmanlar Hey'eti : Hâmit Bey Maliye Albay İsmet Bey Askerlik Reşit Bey Siyasî işler Mühendis Muhtar Bey Bayındırlık işleri Albay Ali Rıza Bey Deniz Albay Refet Bey İstatistik Emirî Efendi Tarih Münir Bey Hukuk Müşaviri Uzman bir şahıs Ticaret

işleri Uzman bir şahıs Çeşitli mezheplerin imtiyazlarını bilen Yazı Hey'eti : Reşit Saffet Bey Maliye Bakanlığı eski Özel Kalem Müdürü Şevki Bey Salih Bey Orhan Bey Hüseyin Bey Robert Kolej Türkçe Öğretmeni

Efendiler, bu görüşmelerimizde tespit edilen esaslar arasında, en önemli noktanın Meclis-i Millî'nin toplanma yeri ile ilgili olduğunun yüksek dikkatlerinizi çekmiş olacağını sanırım.

Meclis'in, İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konusundaki eski görüş ve kanaatimizi Salih Paşa'ya kabul ve tasdik ettirdik. Ancak, Paşa, kendisi bu görüşe katılmakla birlikte, bu katılışın şahsına ait olup kabine adına şimdiden söz veremeyeceği kaydını da eklemiştir. Kendisi, kabine üyelerini bu görüşe inandırmak ve katılmalarını sağlamak için elinden geleni yapacağına söz vermiş, başaramadığı takdirde, kabineden çekilmekten başka yapacak bir şey olmadığını söylemiştir.

Salih Paşa, bu konuda başarı sağlayamamıştır.

Meclis-i Meb'usan'ın toplanma yeri konusuna tekrar dönmek üzere Amasya Mülâkatı ile ilgili açıklamalarıma son veriyorum.

SİVAS'TA BANA KARŞI YAPILAN BİR TEŞEBBÜS: ŞEYH RECEP OLAYI

Yalnız, Efendiler, biz Amasya'ya gelmek üzere Sivas'tan ayrılır ayrılmaz, Sivas'ta pek de hoş gitmeyen bir olay geçmiştir. Bu olay hakkında kısaca bilgi sunayım :

Amasya'ya vardıktan sonra, İtilâf ve Hürriyet'çilerin yabancılarla birleşerek birtakım haince işlere giriştikleri yolunda bilgiler almıştık. Bunu derhal bir genelge ile her yere bildirmiştim. Sivas'ta da, Padişah'a, aleyhimde telgraf çekilme gibi bir teşebbüs bulunduğunu haber aldım, fakat inanmadım. Elbette, Hey'et-i Temsiliye'deki arkadaşlarımızın, karargâhımıza bağlı şahısların, valinin ve daha başkalarının dikkat ve uyanıklığı buna engeldir dedim.

Oysa, Şeyh Recep ve arkadaşlarından Ahmet Kemal ile Celâl adlarında üç kişi, bir gece telgrafhanede, kendilerine bağlı bir telgrafçı vasıtasıyla istedikleri telgrafları çekmişler...

Gerçekten, Amasya telgrafhanesinden Salih Paşa'ya ait şu telgrafi getirdiler :

16613 K. Sivas, 18.10.1919

Bahriye Nâzırı Devletli Salih Paşa Hazretleri'ne

padişah Hazretleri'nin Yaveri Saadetli Nari Bey Hazretlerine

Olaylardan beri memleketimizde olup bitenleri anlamak ve bunların içyüzünü

öğrenmek üzere, il merkezine kadar zahmet buyurup gelmenizi memleket ve millet

menfaatları adına diler, yine memleket ve millet adına makine başına teşekkürlerini

bütün bağlılığımızla istirham ederiz.

Şeyh Şemsedin-i Sivasi Ulemâ Eşraf

torunlarından Recep Kamil, tüccar ve esnaftan

Zaralı-zâde Celâl mührû vardır.

İlyas-zâde Ahmet Kemal

Bana da 19 Ekim 1919 tarihli olan şu telgraf geldi :

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya,

Halkımız, padişah'ın ve hükümetin görüşlerini Salih Paşa'nın kendisinden yahut da güvenilir bir ağızdan işitmedikçe, aradaki anlaşmazlığa çözülmüş gözüyle bakamayacaktır. Bu bakımdan iki yoldan birini seçmek zorunda olduğunuzu arz ederiz.

İlyas-zade Zaralı-zâde Şeyh Şemseddin-i Sivasî

Ahmet Kemal Celâl torunlarından Recep Kâmil

Efendiler, biz bütün memleket için doğru yolu göstermek ve halkı aydınlatmakla uğraşyoruz. Fakat düşmanlarımız da bize karşı, her yerde ve hattâ içinde bulunduğumuz Sivas şehrinde bile, alçakça niyetlerini gerçekleştirebilecek aşağılık vasıtalar bulmakta başarılı olabiliyorlar.

Bütün uyarılarımıza rağmen, ben oradan ayrılır ayrılmaz, Sivas'taki şahısların dalgınlığı, her yerde ne kadar çok ilgi gevşekliklerinin ve göz yummaların doğmuş olduğuna güzel bir örnek oluşturuyor.

19 Ekim günü, Sivas'taki arkadaşlar, Hey'et-i Temsiliye imzasıyla şu telgrafı veriyorlardı :

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Şeyh Recep ve arkadaşlarının Zâtıdevletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti, aşağıda aynen arz olunur :

Bu konuda Topçu Binbaşısı Kemal Bey, ayrıca soruşturma yapmaktadır.

Bu telgrafa, aldığımı arz ettiğim telgrafın suretini de ekliyorlar.

Sivas Telgraf Müdürü de aynı gün şu bilgiyi veriyor :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,
Şeyh Şemseddin-i Sivasî Torunlarından Recep, İlyas-zâde Ahmet Kemal ve Zaralı-zâde Celâl imzalarıyla yazılan telgrafları takdim ederim. Bu telgraflar gece getirilmiş ve memurlarımız tehdit edilerek yazdırılmıştır. Herkesin, kendi şartları içinde elbette telgraf yazma hakkı vardır. Ancak, makine odasına önüne gelenin girmesi yasak olmak şöyle dursun, memurlara gözdağı verilerek korkutulmaları gibi hükümetin otorite ve haysiyetini zedeleyecek davranışlarda bulunmak, doğrusu isyan niteliğindedir. Durumu Valilik yüksek katına arz ettim. Memlekette sağlıklı bir düzenin kurulması için çalışmakta olan zâtıdevletlerine de arz ederim. Derin saygılarımın kabul buyurulması istirham olunur.

19 Ekim 1919 Başmüdür

Lütfü

İstanbul Merkez Şefi Bey'e:

Halkın ağızından arz olunan, memleket ve milletin selâmeti için takdimi istirham edilen telgraflarımızın yerine ulaştırılmasına engel olan din ve devlet hainidir. Sonunda kan dökülmesine sebep olacaktır. Padişah'a duyurmak için kararlılığımız kesindir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyn-i Hûmâyûn Başkıtabeti Yüksek Katına

Yüksek aracılığınızla Padişah Efendimiz'e biz kullarınca takdim kılınan dilekçenin cevabını, vatan ve millet adına makine başında bekliyoruz.

Mabeyn-i Hümayun Aracılığı İle

Halife Hazretleri'nin Yüce Katına

İlimiz Sivas'ta, Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla kurulan Kongre Hey'eti'nin başkanı Mustafa Kemal Paşa, etrafa, siz Padişah Efendi'mizin güven belgelerini taşıdığı haberini yayarak, memleketimizde kötülüklerini örtbas etmek isteyen küçük bir grupla birlikte, kendilerini millî iradenin temsilcisi gibi gösteriyorlar. Oysa, şanlı Halifemiz ve sevgili Padişahımız'a bu yönden bağlı olmamız ve mutlak olarak bağlanmamız dinimizin gereği olduğundan, Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Efendimiz Hazretleri'nin Başyaveri Naci Beyefendi'nin Amasya'ya gönderildiklerini haber aldık. Halk arasında kendini gösteren heyecanı yatıştırmak için, bilgilerden, şehrin ileri gelenlerinden ve tüccardan iki yüzü aşkın imzayı taşıyan davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Kamuoyunun ne durumda olduğunun bizzat yerinde görülmek üzere, kendilerinin Sivas'a kadar gönderilmesini bütün bağlılığımızla eşiğimize yüz sürerek yalvarır ve niyaz ederiz. Bu konuda ve her halde emir ve ferman Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nindir.

Efendiler, düşmanlar, Şeyh Recep'e gerçekten önemli bir rol oynatmış bulunuyorlardı. Sırası gelince arz edeceğim belgelerden, Sait Molla'nın Rahip Frew'a yazdığı 24 Ekim tarihli bir mektubunda Molla, papaza " Sivas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek diyordu."

Bütün milletin birlik ve dayanışmasından ve millî teşkilâtın memleketin her köşesine yayıldığından bahseden, milletin ortak isteğine uyarak, askerî ve millî teşkilâta dayanarak kabineyi düşüren, yeni kabine ile karşı karşıya geçen bir hey'etin başkanı aleyhinde tam yeni kabine temsilcisiyle görüşmelere girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sivas'tan ayrıldığıнын hemen ertesi günü bütün Sivas halkı adına ayaklanma çıktığını gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette anlamlı idi.

Bizzat içinde bulunduğu Sivas halkı, böyle bir hey'etin aleyhinde olunca, bütün milletin, aynı duygu ve düşüncede olmayacağını ispat etmek gerçekten güçtür. O halde, temsil yeteneği böyle olan bir hey'etle başkanının dayandığı gücün de çürük olacağı yargısına varmak neden doğru olmasın !

Sivas'tan yükseltelen bu sesin düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve önemli olduğu takdir buyrulur.

Efendiler, Salih Paşa'ya ait telgrafı, Amasya'ya geldiğinde kendisine verdirdim. Ancak, Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükûmetçe cezalandırılmalarını istedim. Sivas'taki Hey'et-i Temsiliye üyelerine de telgraf başında 19 Ekimde şunları sordum :

1-Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celal imzalarıyla Saray Genel Sekreterliği'ne çekilen telgrafı gördünüz mü?

2 - Telgrafhânedede nöbetçi subayı yok mu?

3 - Hepiniz orada olduğunuz halde böyle bir küstahlık nasıl yapılabilir? Kaldı ki, bu çılgınların teşebbüsleri hepinizce biliniyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e yazılmış üç imzalı telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik.Sizin bundan haberiniz yok muydu?

4 - Yabancılarla birlikte itilâf ve Hürriyet'çilerin birtakım haince hareketlere giriştikleri konusunda dün bir genelgeyle yapılan tebligat alınmadı mı?

5 - Baskı yapılan ve kendilerine gözdağı verilen telgraf memurlarının, hemen gereken kimseleri, Vali Paşa'yı ve diğer ilgilileri haberdar etmemelerinin ve nöbetçi subayının bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6 - Başmüdüür Bey'in bilgi vermesi üzerine alınmış olan tedbirler nelerdir?

Mustafa Kemal

Valiliğin, konuyu askeri makamlara bıraktığının anlaşılması üzerine Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e de şunu yazdım :

Söz konusu olan olaya karışmış olanların tutuklanıp cezalandırılmaları için valilikçe elde bulunan imkânlar kullanılmış yahut yetersiz görülmüş de mi, iş kolorduya atılıyor? Yoksa, bu küstahça hareketlere karşı da valilikçe tedbir alınmasında kararsızlık mı gösteriliyor? Bu durum anlaşıldıktan sonra, konunun çözümü daha kolay ve esaslı olur.

Mustafa Kemal

Daha sonra Sivas'ta bulunanlara şu emri verdim :

1- Telgrafhâne tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilecektir. Bundan önce olduğu gibi, telgrafhanevi işgal ve memurlara baskı yaparak milletin meşru birliği aleyhinde zihinleri bulandırıcı ve güvenlik bozucu teşebbüslerde bulunacak hainler kesinlikle engellenecektir. Bu gibi güvenlik bozucu hareketlerde kanunî sınırları aşan ve askere saldıranlara karşı, duraklamadan her nerede olursa olsun silâh kullanılacaktır.

2 - Küstahça hareketlere yeltenenleri yola getirme açısından Kurmay Başkanı'nın ileri sürdüğü sebeplere dayanılarak, kaçmalarına fırsat verilmeksizin derhal gereği yapılacak ve sonucu bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak, bu konuda karar vermek için orada bulunan kimselerden hiçbirisinin teşebbüse geçmeyip de ne yapılacağına bizden sorulmaya kalkışılması, gerçekten esef edilecek bir durumdur. Bu karar, bir taburu Sivas'ta bulunan 5'inci Tümen Komutanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur komutanına emredilmiştir. Oraca bu kararın sür'atle uygulanmasına hiç olmazsa yardım buyurulması istirham olunur.

3 - Sivas'ta disiplinin sağlanabilmesi için, uyanıklıkla, bütün ilgililerle kesin ve şiddetli tedbirler alınması gereğini rica ederim.

Mustafa Kemal

Özel olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü Beyler'e, şu direktifi verdim :

Milli Mücadele aleyhinde küstahlık edenler için yapılacak işlemler ilgililere bildirilmiştir. Durumu takip ederek gereğinin tam olarak yapılıp yapılmadığını ve gözyumulduğu takdirde bizzat müdahale ederek bilinen şahısların tutuklanması ve yoldaşlarının zararsız duruma getirilmesi istenmektedir. Bu konuda, lüzum görülürse, her kime karşı olursa olsun gereğini yapmakta çekingenliğe düşülmemelidir.

Mustafa Kemal

20 Ekimde Vali Reşit Paşa, konuyu uzun uzadıya anlattıktan sonra, olayın genişlemesi ihtimali varken önüne geçilmiş ve gösterilen sür'atli ve şiddetli müdahaleden dolayı, bundan sonra benzer durumların ortaya çıkmayacağını anlaşılmış olduğunu yazıyordu.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti'nin Şeyh Recep'i ve arkadaşlarını cezalandırmış olduğuna elbette ihtimal vermediniz.

Sivaslı Şeyh Şemseddin'in torunlarından diye imza atan bu miskin ve âdî şeyhin, bundan sonra da düşmanların elinde âlet olarak girişeceği alçaklıklara tesadüf edeceğiz.

ADAPAZARI DOLAYLARINDA KIŞKIRTIMLAR

Efendiler, daha Amasya'da iken karşılaştığımız durum, yalnız, Şeyh Recep olayı ile kalmadı.

Adapazarı dolaylarında da buna benzer bir olay görüldü. Müsaade ederseniz onu da kısaca bilginize sunayım :

Adapazarı ilçesinin Akyazı taraflarında türeyen Talustan Bey, İstanbul'dan para ve direktifle gelerek, süvari olacıklara 30, piyade yazılacaklara 15 lira vaadeden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avşar köyünden Beslân adında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım kimselerle Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey adındaki Adapazarı kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile kendi topladığı yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket ediyor. Lâtife denilen bir köyde karşılaşıyorlar. Bu başıbozuk gruba hareketlerinin sebebi sorulmuş... Verdikleri cevap şuymuş: Padişah Hazretleri'nin hayatta ve yüce hilâfet makamlarında olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı, Padişah yerine koyamayız...

Tahir Bey'in makina başında, İzmit Mutasarrıfı'na verdiği bilgide, adı geçenlerin İstanbul'da önemli kimselerle ilişkide olduğunu ve hattâ Padişah'ın da bu hareketlerinden haberi bulunduğunu söyledikleri kaydediliyordu. Resmi olarak verilen bilgide: Bekir'in, orada toplanan kimselere, bu iş için İstanbul'da bir hafta süre koydular, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İş çabucak bitirelim dediği de bildiriliyordu.

İzmit'teki Tümen Komutanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevk edecekti.

23 Ekim tarihinde, İzmit'teki Tümen Komutanı'na, Bekir'in İtilâf ve Hürriyet'çilerle yabancı düşmanlar tarafından gönderildiği ve bozguncu hareketlerinin önlenmesi gerektiği bildirildi.

Adapazarı kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Ekimde doğrudan doğruya, Bekir ve arkadaşları için uygulanacak sert ve sür'atli tedbirlerde asla gevşek davranılmamasını, zararlarının önlenmesini ve sonucun bildirilmesini emrettim.

Efendiler, 23 Ekim tarihli bir şifre ile, Bekir ve yarıdaklarının, yaptıkları işler ve kimlikleri hakkında elde ettiğimiz bilgileri, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve Saltanat Hükûmeti'nce bu gibi bozguncu eylem ve hareketlere karşı, zamanında etkin tedbirler alındığı ve konu millî teşkilâta dokunduğu takdirde, en şiddetli tedbirlere başvurmak zorunda kalacağımızı arz ederiz dedik.

İzmit'ten giden ve olay yerinde takviye edilen millî ve askerî bir müfreze, pek çok sayıda toplanmış ve toplanmakta olan fesatçıları dağıtmış, tahsildar Beslân ve kardeşi Hasan Çavuş'u ele geçirmiş, asıl özel direktif ve para ile bir hafta önce İstanbul'dan gelmiş olan Bekir, kaçmış. Bu Bekir, subaylıktan kovulma ve Manyasıdır. Bundan sonra vermeye mecbur olduğumuz emirlerle,

İzmit'te kışkırtıcı ve tertipçi olanlardan, İngiliz İbrahim diye tanınan biri ve diğer birtakımları hakkında kovuşturma başladı.

Bekir'in, olay yerinde alınan tedbirler sonunda teşebbüsünün boşa çıktığını ve kaçtığını, ancak, İstanbul'a dönerek, orada yeniden mel'unca teşebbüslerde bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, hakkında özel kovuşturma yapılmasını Amasya'dan 26 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdım.

27 Ekim 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telgrafta : Bekir'in emrinde iki subay, kırk silâhlı adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, bugünkü hükûmet adına, Millî Mücadele aleyhine kışkırtarak birçok para sarfettiği ve Nezaret'e yazdığı yazılarının kabul edilmediği bildiriliyordu.

Efendiler, bu gibi konularda, hükûmeti uyarma ve görevini yapmaya davetten ibaret olan müracaatlarımız, elbette, hükûmetin işine karışma gibi sayılmaz, inancındayım.

İstanbul'da hükûmetin gözü önünde tertiplenen, içteki ve dıştaki düşmanların Padişah'ın bilgi ve rızası ile olduğuna şüphe etmediğimiz teşebbüslerinin, fiilen başarıya ulaşacağı dakikaya kadar beklemek ve elbette hükûmet tedbir alır, engel olur diyerek safça bir boyun eğmeye kapılmak yerinde olamazdı.

Efendiler, Amasya'da görüşmelere başladığımız 20 Ekim günü, alınan bilgilerin özeti şuydu : İstanbul'da, Hürriyet ve İtilâf Partisi, Askeri Nigeşban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok kurdular. Bu blokla, Ali Kemal ve Sait Molla gibi kimseler, azınlıkları sürekli olarak Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yı Milliye aleyhine İtilâf Devletleri temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde yayınladığı bir mektupla, son Millî Mücadele hareketinden dolayı Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilân etti.

İdam edilmiş bulunan Kâzım'ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul'dan aldığı direktifle Adapazarı çevresinde başına birtakım silâhlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet'in adına önemli bir belgede de rastlayacağız. Adapazarı yakınlarında, Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve hükûmet binasını basmaya karar verdikleri haber alındı Karacabey'de de buna benzer ufak tefek hareketler görüldü. Bursa'da, Gümülcüneli İsmail'in topladığı çetelerin, Kuva-yı Milliye aleyhindeki hareketleri duyulmaya başladı. Nigeşbancılardan tutuklu bulunanların hepsi bir günde hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından Kuva-yı Milliye aleyhine kurulan çetelerin çatışmaya geçmeleri, karşı blokun açıktan açığa hareketi, İstanbul polis müdürünün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bizim aleyhimizde nâzırların bulunması, bazı teşkilât merkezlerimizi, özellikle İstanbul merkezimizi ümitsizliğe düşürmeye başlamıştı.

Hükûmetin, bir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek hiçbir harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'nın olumsuz ve aralıksız faaliyetini doğru bulan davranışı, gerçekten düşünülecek ve endişe edilecek bir durumu sergiliyordu.

Efendiler, daha Amasya'da iken karşılaştığımız durum, yalnız, Şeyh Recep olayı ile kalmadı.

Adapazarı dolaylarında da buna benzer bir olay görüldü. Müsaade ederseniz onu da kısaca bilginize sunayım :

Adapazarı ilçesinin Akyazı taraflarında türeyen Talustan Bey, İstanbul'dan para ve direktifle gelerek, süvari olacaklara 30, piyade yazılacaklara 15 lira vaadeden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avşar köyünden Beslân adında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım kimselerle Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey adındaki Adapazarı kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile kendi topladığı yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket ediyor. Lâtime

denilen bir köyde karşılaşıyorlar. Bu başıbozuk gruba hareketlerinin sebebi sorulmuş... Verdikleri cevap şuymuş : Padişah Hazretleri'nin hayatta ve yüce hilâfet makamlarında olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı, Padişah yerine koyamayız...

Tahir Bey'in makina başında, İzmit Mutasarrıfı'na verdiği bilgide, adı geçenlerin İstanbul'da önemli kimselerle ilişkide olduğunu ve hattâ Padişah'ın da bu hareketlerinden haberi bulunduğunu söyledikleri kaydediliyordu. Resmi olarak verilen bilgide: Bekir'in, orada toplanan kimselere, bu iş için İstanbul'da bir hafta süre koydular, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İş çabucak bitirelim dediği de bildiriliyordu.

İzmit'teki Tümen Komutanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa'da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevk edecekti.

23 Ekim tarihinde, İzmit'teki Tümen Komutanı'na, Bekir'in İtilâf ve Hürriyetçilerle yabancı düşmanlar tarafından gönderildiği ve bozguncu hareketlerinin önlenmesi gerektiği bildirildi.

Adapazarı kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Ekimde doğrudan doğruya, Bekir ve arkadaşları için uygulanacak sert ve sür'atli tedbirlerde asla gevşek davranılmamasını, zararlarının önlenmesini ve sonucun bildirilmesini emrettim.

Efendiler, 23 Ekim tarihli bir şifre ile, Bekir ve yoldaşlarının, yaptıkları işler ve kimlikleri hakkında elde ettiğimiz bilgileri, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve Saltanat Hükümeti'nce bu gibi bozguncu eylem ve hareketlere karşı, zamanında etkin tedbirler alındığı ve konu millî teşkilâta dokunduğu takdirde, en şiddetli tedbirlere başvurmak zorunda kalacağımızı arz ederiz dedik.

İzmit'ten giden ve olay yerinde takviye edilen millî ve askerî bir müfreze, pek çok sayıda toplanmış ve toplanmakta olan fesatçıları dağıtmış, tahsildar Beslân ve kardeşi Hasan Çavuş'u ele geçirmiş, asıl özel direktif ve para ile bir hafta önce İstanbul'dan gelmiş olan Bekir, kaçmış. Bu Bekir, subaylıktan kovulmuş ve Manyasıdır. Bundan sonra vermeye mecbur olduğumuz emirlerle, İzmit'te kışkırtıcı ve tertipçi olanlardan, İngiliz İbrahim diye tanınan biri ve diğer birtakımları hakkında kovuşturma başladı.

Bekir'in, olay yerinde alınan tedbirler sonunda teşebbüsünün boşa çıktığını ve kaçtığını, ancak, İstanbul'a dönerek, orada yeniden mel'unca teşebbüslerde bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, hakkında özel kovuşturma yapılmasını Amasya'dan 26 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdım.

27 Ekim 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telgrafta : Bekir'in emrinde iki subay, kırk silâhlı adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, bugünkü hükümet adına, Millî Mücadele aleyhine kışkırtarak birçok para sarfettiği ve Nezaret'e yazdığı yazılarının kabul edilmediği bildiriliyordu.

Efendiler, bu gibi konularda, hükümeti uyarma ve görevini yapmaya davetten ibaret olan müracaatlarımız, elbette, hükümetin işine karışma gibi sayılmaz, inancındayım.

İstanbul'da hükümetin gözü önünde tertiplenen, içteki ve dıştaki düşmanların Padişah'ın bilgi ve rızası ile olduğuna şüphe etmediğimiz teşebbüslerinin, fiilen başarıya ulaşacağı dakikaya kadar beklemek ve elbette hükümet tedbir alır, engel olur diyerek safça bir boyun eğmeye kapılmak yerinde olamazdı.

Efendiler, Amasya'da görüşmelere başladığımız 20 Ekim günü, alınan bilgilerin özeti şuydu : İstanbul'da, Hürriyet ve İtilâf Partisi, Askeri Nigeşban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok kurdular. Bu blokla, Ali Kemal ve Sait Molla gibi kimseler, azınlıkları sürekli olarak Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yı Milliye aleyhine İtilâf Devletleri

temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Teologos gazetesinde yayınladığı bir mektupla, son Millî Mücadele hareketinden dolayı Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilân etti.

İdam edilmiş bulunan Kâzım 'ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul'dan aldığı direktifle Adapazarı çevresinde başına birtakım silâhlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet'in adına önemli bir belgede de rastlayacağız. Adapazarı yakınlarında, Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve hükûmet binasını basmaya karar verdikleri haber alındı Karacabey'de de buna benzer ufak tefek hareketler görüldü. Bursa'da, Gümülcüneli İsmail'in topladığı çetelerin, Kuva-yı Milliye aleyhindeki hareketleri duyulmaya başladı. Nigehbancılardan tutuklu bulunanların hepsi bir günde hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından Kuva-yı Milliye aleyhine kurulan çetelerin çatışmaya geçmeleri, karşı blokun açıktan açığa hareketi, İstanbul polis müdürünün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bizim aleyhimize nâzırların bulunması, bazı teşkilât merkezlerimizi, özellikle İstanbul merkezimizi ümitsizliğe düşürmeye başlamıştı.

Hükûmetin, bir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek hiçbir harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'nın olumsuz ve aralıksız faaliyetini doğru bulan davranışı, gerçekten düşünülecek ve endişe edilecek bir durumu sergiliyordu.

İSTANBUL'DA KUVA-YI MİLLİYE'YE KARŞI KIŞKIRTIMLAR

Bu konuda, ilk defa, duyarlık gösteren ve harekete geçme önceliği taşıyan Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in Sivas'a çektiği 15 Ekim 1919 tarihli bir şifresini, rahmetli Hayati Bey'in imzasıyla diğer bir şifre içinde 22 Ekimde Amasya'da aldım. O şifre aynen şöyledir :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'e

Paşa Hazretleri; biz kendi kaderimizi ne böyle milletin kaderinden habersiz hükûmete ne de rastgele gönderilecek valilere bırakamayız, Birçok defa zâtîâflerine arz ettiğimiz düşünceler dikkate alınmadığından, İstanbul Hükûmeti, Ferit Paşa Kabinesi'nin atayıp da gönderemediği eski Bitlis Valisi Ziya Paşa' yı buraya ve bütün görevlerinde hayatı boyunca hiçbir varlık gösterememiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya vali atamak suretiyle ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi durumlar dolayısıyla, Meclis-i Meb'usan kurulmadan önce, hiçbir göreve dışarıdan kimsenin getirilmemesini geçenlerde arz etmiştik. Madem ki şimdiki hükûmet, buraya yeniden vali göndermeye kalkışmıştır, şu halde, buradaki Milli Mücadele'nin söndürülmesi isteniyor demektir, Nasıl ki, zâtîâfleri askerlikten ayrılarak milletin bir ferdi olarak çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek aynı şekilde milletimin bana vermiş olduğu görevi yapmaya karar verdim. Vali ginceye kadar vekâleti kime bırakacağımı lütfen bildiriniz efendim.

15 Ekim 1919 Ankara Vali Vekili

Yahya Galip

Bir gün sonra da, 23 Ekimde Cemal Paşa'nın, 21 Ekim 1919 tarihli şu telgrafını aldım :

Sayı Kadıköy, 21.10.1919

419

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Ankara'dan Belediye Başkanı ve Müftü Efendi; dışarıdan gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini; Ankara'ya, Ankara'dan vali atanması gereğini kendi yetkilerine dayanarak ileri sürüyorlar.

Böylece, her taraftan ayrı ayrı isteklerin ileri sürülmesi, hükûmeti güç duruma sokmaktadır. Kötü niyetliler ve azınlıklar bu gibi durumları türlü türlü yorumluyor. (...) Hükûmetin destekleneceğine söz verilmesi üzerine, bu gibi hususların önlenmesi gereğini rica ederim. Atanması, Padişah'ın onayından geçen valinin yola çıkması gerektiğini elbette kabul buyurursunuz.

Harbiye Nâzırı

Cemal

Gerçekten de, başta müftü efendi olduğu halde (bugün Diyanet İşleri Başkanı bulunan sayın Rifat Efendi Hazretleri idi), Ankaralılar, bu atamayı protesto etmek üzere, İstanbul'a başvurmuşlardı. Ankara'yı yatıştırarak, hükûmet otoritesini kırmamak için telgraf başında birçok nasihatlar buldum. Ancak, Ankara'nın haklı olduğunu teslim etmemek mümkün değildi. Sonunda, Cemal Paşa vasıtasıyla hükûmete yazdığım telgraftan söz ederek, alınacak cevaba kadar durumun iyi idare edilmesini Ankara'daki Kolordu Komutan vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Bu noktada, sırası gelmişken bir gerçeği bilginize sunmak uygun olur. Hey'et-i Temsiliye olan bizler, hükûmetin durumunu ve nasıl bir hükûmet olduğunu pekâlâ anlamıştık. Hükûmet üyelerinden bazılarının hükûmette bulunmaktan pişmanlık duyduklarını ve çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka dış ve iç düşmanların ve Padişah'ın el birliği ile, Ali Rıza Paşa Kabinesi yerine, kendi görüşlerini açıktan açığa ve sür'atle uygulayacak diğer bir kabineyi iktidara getirmeye kararlı olduklarından da habersiz değildik. Bunun içindir ki, Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni, en az zararlısı sayıyorduk. Bir de Ferit Paşa'nın düşmesinden sonra, yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört beş gün içinde, bazı taraflardan elden geldiği kadar çabuk anlaşma hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce göz önünde tutulması gereken anlam ve nitelikte idi. Bu bakımdan, gayeye güvenli bir şekilde ulaşıncaya kadar, gerekirse, biraz da fedakârlık yapmak zaruretini duyuyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifrede kapalı bir şekilde bu noktalar da belirtilmişti.

Cemal Paşa'ya verdiğim cevabı olduğu gibi bilginize sunacağım :

Şifre Amasya, 24.10.1919

Özel, İvedi

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne
İlgi : 21.10.1919 tarih ve 419 sayılı şifre :

Ankara'dan vali hakkında yapılmış olan müracaat ve istirhamın aşağıdaki sebeplerden ileri geldiği anlaşılmıştır :

Şöyle ki : İstanbul'dan alınan güvenilir haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin, İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancılıkların, Hristiyan azınlıklar ile işbirliği yaptıkları, Anadolu'ya birçok bozguncular göndererek millî teşkilâtı sakatlama ve İstanbul Hükûmeti'ni dağıtma teşebbüslerinde buldukları, bu bozguncuların Adapazarı ve Bursa'dan yola çıktıkları bildirildiği gibi, son günlerde Adapazarı'nda da bazı olayların görülmesi endişe yaratmıştır. Konya'ya gönderilen Vali Suphi Bey'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin İstanbul Yönetim Kurulu üyelerinden olduğunu Konya'da Refet Bey'e söylemiş olduğu haberinin yayılmış olması, uyanan şüpheliyi daha da artırmıştır. Ankara valiliğine atanan Ziya Paşa'nın tutumu ve namusu hakkında bir şey denemezse de, kendisinin ehliyet ve iktidarı da şüpheli görüldüğünden, Ankara ili gibi millî teşkilât ve mücadelemizin en önemli merkezlerinden olan bir bölgede, daha durumlar açıklık kazanıp da tam bir sükunet ve güvenlik sağlanmadan, buradaki önemli işlerin başına, hiçbir tecrübesi bulunmayan âciz bir valinin getirilmesi tereddüt uyandırmıştır. Ankara'da bulunan vali vekili ve

komutan ile Hey'et-i Temsiliye arasında yapılan haberleşmeler üzerine, şimdiki hükûmetin, her ne şekilde olursa olsun emirlerine ve yaptıklarına uymak tabii görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya halkın kendisi, tasavvur ettikleri tehlikeye karşı verilen güvenceyi yeterli görmeyerek, tam bir güvenlik ortamı doğuncaya kadar, kendilerince millî dâvâya bağlılığı denemiş bulunan vali vekilinin göreve devamını elzem sayarak doğrudan doğruya hükûmete başvurmuşlardır. Zâtidevletlerinin son yazıları üzerine Ankara'da gereken kimselerle yeniden görüşülmüş, hatta sakıncaları bulunsa bile, sırf hükûmet otoritesini sarsmamak için Ziya Paşa'nın iyi karşılanmasının sağlanmasına çalışılmıştır. Ancak, karşılaştığı tehlikelerden ve fesatlıkların ağır bastığı gidişattan son derece ürkümüş olan halkı, bunu kabule inandırmak mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretleri'nin, içinde bulunduğumuz durumun önem ve ciddiyetini, düşmanlarımızın durmadan ne kadar iblisçe çalışmakta olduklarını takdir buyurdıkları şüphesiz bulunduğu göre, Nezaret makamına yeni geçmiş olmaları yüzünden, çalıştırılmaya lâyık olan memurları tanımakta mazur oldukları gibi, Âdil Bey' in bile müsteşarlığını yapmış olan Keşif Bey'in hâlâ, müsteşarlık yapmakta olduğu gözönünde bulundurulunca, özellikle yüksek dereceli memurların atanmasında ne dereceye kadar uzak görüşlü davranılmasının gerekeceği kendiliğinden anlaşılır. Bu bakımdan Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesinin sağlanmasına yüksek yardımları ve sonucun bir emirle bildirilmesi arz ve istirham olunur.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa, 28 Ekim 1919 tarihli bir şifresiyle, İstanbul'daki teşkilâtımızın, adıma gönderdikleri bir telgrafı bildirdi. Bu telgrafta verilen bilgiler önemliydi.

Çerkez Bekir'in yarattığı, o bilinen olay, Adapazarı ve çevresinde Kuva-yı Milliye'ye karşı isyan başlangıcı sayılmış. Bundan nasıl yararlanılacağı konusunda Padişah, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Bey'den kurulup bir hey'et, birtakım tasarımlar da bulunmuşlar.

Bu telgraf ta, yukarıda adı geçen Hikmet hakkında da bilgi veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay önce Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O çevrede öteden beri kendisine ve ailesine karşı olanların millî teşkilâta girdiğini anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini, beni tanıdığını ve millî teşkilâtı kurmaya yalnız kendisinin yetkili olduğunu ileri sürerek, Sivas'la haberleşmeye kalkışmak ister . Karşı taraf engel olur. Hikmet, karşı teşkilât kurar. Bunu sezen Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hristiyanlara karşı bir isyan için ayartır.

Efendiler, Hikmet ile ve düşmanlarımızın Hristiyanlar aleyhindeki tertipleri ile ilgili olan bilgiler, daha sonra dokunacağımız bazı durumların kolaylıkla anlaşılmasına yarayacağı için, bunların gereksiz sayılmamasını rica ederim.

Efendiler, bu bilgiler üzerine Cemal Paşa'ya yazdığım telgrafa yüce meclisinizin de dikkatini çekmek isterim :
Şifre Sivas, 31.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Adapazarı dolaylarında, hükûmet ve millî teşkilât aleyhinde geçen olay yüksek şahıslarınca bilinmektedir. Bu olay, milli birlikteki kararlı tutum, İstanbul Hükûmeti'nin yerinde ve kesin tedbirleri sayesinde bastırılmış ise de, daha oralarda bozgunculuk tohumu tükenmiş değildir. Milletin birliği karşısında bunların tamamen ezilip yok olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu bozgunculuk hareketlerinde Damat Ferit Paşa'nın, eski Dahiliye Nazırı Adil ve ondan önceki Ali Kemal Bey'lerle Sait Molla' nın teşvikçi ve tertipçi oldukları anlaşılmıştır. Adları bildirilen bu zatlar, kendi vatan hainliklerinin yanında, çok büyük ve tehlikeli bir hatâ daha işlemişlerdir. O da, mel'unca işlerinden sanki kutsal Padişah Hazretleri'nin de bilgisi bulunduğunu çevreye yaymak gibi büyük bir alçaklıktır. Kabinenin saygıdeğer hey'etinden büyük bir samimiyetle rica ederiz; şimdi vakit geçirmeden durumu uygun bir şekilde Padişah Hazretleri'nin tertemiz huzuruna arz etsinler.

Milletin ve teşkilâtın bu gibi uydurmalara elbette değer vermeyeceği açık bir gerçektir. Bozguncuların, yalanlarla millî birliği lekelemek istediklerini ileri sürerek, Saltanat Hükümeti'nce, olayın geçtiği bölgede resmen yalanlanmak suretiyle, herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesi ve bu zararlı şahıslar hakkında gerekli incelemelerin yapılarak kovuşturmaya geçilmesi hayati bir konu sayılmaktadır, efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ'Nİ İKTİDARDA TUTMA KARARI

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin sizlerce de bilinen kuruluş tarzına rağmen, yerinde kalmasının ve elden geldiği kadar desteklenmesinin neden gerekli görüldüğünü birazcık belirtmiştim.

Amasya'dan Sivas'a döndükten sonra, Hey'et-i Temsiliye ve orada bulunan öteki arkadaşlarla yaptığımız toplantıda, Amasya Mülâkatı ve diğer konular üzerinde arkadaşlara uzun uzadıya bilgi verdim. Bu toplantıda, Hey'et-i Temsiliye'ce alınan kararlara ait zabıtların 29 Ekim 1919 günü yapılan görüşmeyle ilgili sayfasında aynen kayda geçmiş olan şu kararı tespit ettik :

Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Padişah gözünde bir mevki tutmak isteyen kimseler oldukları, bir kısmının Millî Mücadele'nin yanında bir kısmının da karşısında buldukları, bununla birlikte, Zâtışâhane, ilk fırsatta bunları düşürerek yerine istibdadı sürdürecektir bir hey'et getirmek isteyeceğinden, Millî Meclis kurulup da yasama görevine başlayıncaya kadar, Hey'et-i Temsiliye'nin bu kabineyi desteklemesinin vatan ve millet için hayırlı bir iş olduğu kabul edildi.

Gerçekten de bu kararımızı uyguladık. Bunu doğrulayan bir durumu yeri gelmişken bilginize sunayım :

İstanbul'daki teşkilâtımız, güvenilir kaynaklara dayandığını bildirdiği bazı bilgileri, 31 Ekim 1919 tarihinde bize gönderdi. O bilgiler şöyleydi :

İki günden beri Kiraz Hamdi Paşa, Mabeyn'e gidiyor, iki üç saat huzurda (Padişah'ın yanında) kalıyor ve şu karar alınıyor : Mareşal Zeki Paşa başkanlığında bir kabine kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nâzırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye nâzırı olacak; Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait ve daha başkaları öteki nezaretleri alacaklardır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait'e daha teklif yapılmamıştır. Zâtışâhâne, Ali Rıza Paşa'ya, uygun bir zamanda, belki bu günlerde istifa teklif edecektir. Bu konuda daha önce faaliyetinden söz edilen bir blok, bir gizli dernek vardır. Bu bilgiler üzerine, Cemal Paşa'ya 2 Kasım 1919'da, Sadrazam'a hiçbir sebep ve bahane ile mevkiini bırakmamasına kesin olarak ihtiyaç duyulduğunun bildirilmesi, istifa gerçekleştiği takdirde, bütün memleketin İstanbul ile kesinlikle ilgisini keseceği bildirildi. Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün komutanlara da, bu durumla ve Cemal Paşa'ya yazılan telgrafla ilgili bilgi verildi. Ayrıca, ilişkide bulunan Müdafaa-i Hukuk merkez hey'etlerinin de durumdan haberdar edilmesi gereği bildirildi.

Efendiler, Salih Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine, 21 Ekim tarihli protokolda belirtilmiş bulunan ve önemli olduğuna yaptığım sunuşlar sırasında işaret ettiğim nokta üzerinde, yani Meclis-i Meb'usan'ın toplanacağı yer hakkında, hükümetle aramızda tartışma başladı. Hükümetin Cemal Paşa vasıtasıyla yazdıkları ile bizim ileri sürdüğümüz görüşler bir defa daha incelenmeye değer inancındayım. Bu haberleşmemizin aslını Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısına ait zabıtlarda görebileceğiniz için, burada ondan tekrar söz etmeyeceğim. Ancak Efendiler, bu konudaki haberleşme ve tartışmalar yalnız İstanbul Hükümeti ve Cemal Paşa ile yapılmakla kalmıyor. Bütün memleketin ve özellikle İstanbul'daki teşkilâtımızın da bu konu ile ilgili görüşünü almak gerekiyordu. Burada, bu noktalar üzerinde bazı bilgiler sunacağım.

BARIŞ ANLAŞMASINA KADAR İSTANBUL'DA AYAK BASMAMAMIZ VE MİLLETVEKİLİ OLMAMAMIZ TAVSİYESİ

İstanbul teşkilâtımızdan, 13 Ekim 1919 tarihinde açıklanma istenmek üzere çekilen telgrafımıza verdikleri 20 Ekim 1919 tarihli cevapta, "milletvekillerinin İstanbul'da toplanmasında bir sakınca ve tehlike bulunmadığı, İtilâf Devletleri'nin herhangi bir davranışının medeniyet dünyasına karşı kötü etki yapacağına imkân dahilinde görüldüğü" sözlerine yalnız "yasama gücü, şimdiki yetkisinin genişletilmesine teşebbüs ederse, Zâtîşâhâne'nin Meclis'i kapatmaya kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli durum almaları, İtilâf Devletleri'nin de bundan yararlanarak zâtî devletleri gibi yüksek şahsiyetlere saldırma cesaretini göstermeleri muhtemeldir" sözleri ekleniyordu. Bu telgrafın sonunda da bizim barış anlaşması yapılınca kadar, İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve milletvekili olmamaklığımız tavsiye olunuyordu.

İstanbul'daki teşkilât merkezimizden Kara Vasıf Bey'in gizli, Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız 30 Ekim 1919 tarihli şifrede, teşkilâtımızda bulunanların görüşleri, daha birçok kimsenin görüşleri ile destekleniyordu. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu : Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye Nâzırı, Genelkurmay Başkanı, Nafia Nâzırı ve programlara gerçekten bağlı olan ve hizmet eden, bağlılığı ile birlikte önemli bir kuvveti de bulunan göz doktoru Esat Paşa ile, ayrıca Rauf Ahmet Bey ve diğer zatlarla gerek kendi istekleri üzerinde gerek ilişkimiz dolayısıyla görüştüm. Bütün düşüncelerin birleştiği noktalar aşağıdadır :

Bundan sonra bütün düşüncelerin birleştiği noktalar özetleniyordu :

1- Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanması zarurîdir. Yalnız biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, meclisin İstanbul'da vicdan huzuru içinde kararlar alabileceğini yabancılardan söz alarak vâdetti. Fahat, yalnız bizim için güvence sağlamak mümkün olamayacağından, "milletvekili olurlarsa izinli olarak veyahut milletvekili olmadan daha yüksekte ve milletin sevgilisi olarak kalmaları uygun olur" deniliyordu.

Birinci maddenin (b) fıkrasında : 1Zaten hükûmet, yapılacak anlaşmada nisbî temsili, azınlıkların hakları bakımından kabule mecburdur. Şu halde, Millî Meclis'in, azınlıkların da yeniden seçime katılmaları için dağılıp yeniden seçileceği bazı çevrelerce kesin olarak ümit edilmektedir" şeklinde yeni bir bilgi veriliyordu.

Birinci maddenin (c) fıkrasında da : "Hükûmet gerçekte iyi niyetlidir. Ancak isteksizlik içindedir" güvencesi okunuyordu.

İkinci maddede de : "Elden geldiği kadar sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı v.b. çıkarmak gibi bizim anlayamayacağımız çapraşık ve karışık bir anlayışın belirtisine rastlıyorduk. Ondan sonra :

3' üncü maddeyi : " Hükûmeti güç durumlara düşürmemek. "

4'üncü maddeyi de : "Bize zararı dokunacakları, her şekilde inandırarak elde etmek istiyorum. Herkes de bana bunu tavsiye ediyor. Örnek olarak, Refi Cevat, sosyalistler gibi" görüşleri içine alıyordu.

1 ve 4 Ekim 1919 tarihlerinde, İstanbul'daki teşkilâtımıza uzun düşünce ve yorumların yer aldığı cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda, özet olarak : "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanması her bakımdan tehlikeli va sakıncalıdır" dedik ve açıklamasını yaptık. Cemal Paşa vasıtasıyla hükûmete bildirdiğimiz görüşleri özetledik. "Bizim için var olan tehlikenin bütün milletvekilleri için söz konusu olduğunu" ispata çalıştık. "Bizim seyirci durumunda kalmamız mutlaka arzu buyuruluyorsa, gerekçeleriyle birlikte" bildirilmesini istedik.

Yalnız, Kara Vasıf Bey'e çekilen telgrafta :

"Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, aslında Millî Mücadele'nin İstanbul'da katliama yol açabileceği zannında idi. Sözlerinin ciddiye alınması öncelikle bu kanaatlarının değişip değişmediğini bilmekle mümkündür. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne gelince : Onun da kararsız olduğunu bilmez değilsiniz. Abuk Paşa da aynı zihniyet ve ruh hali içindedir. Göz doktoru Esat Paşa hakkında kesin bir düşüncem yoktur. Yalnız, bazıları bu zatı son derece dar görüşlü, pek fazla şan ve şöhret düşkünü olarak gösteriyorlar. Sözün kısası, irade ve düşüncelerinde kararlılık ve isabet olmayan ve İstanbul'da düşman baskısı altında düşünen resmî ve özel şahısların tavsiyeleri incelenmeye değer" dedikten ve söz konusu olan toplantı yeri hakkında, yeniden, gelebilecek tehlike ve sakıncaları saydıktan sonra nasıl garip karşılanacak olan nokta, bizi, yani adları bilinen iki üç kişiyi korumakta güçsüzlüğe düşen hükûmetin, öteki milletvekillerini nasıl koruyacağı meselesidir.

Bizde yavaş yavaş yer etmeye başlayan görüş ve kanaat, ne yazık ki yabancılar değil, aksine belki onlardan çok, şimdiki hükûmet üyeleri ile diğer şahıslardan bazılarının bizi tehlikeli saymakta olmalarıdır" dedik.

Bundan sonra yer alan fıkralardan birinde : "Nisbî temsili kabul etme zarureti karşısında Meclis'in dağıtılmasını şimdiden düşünen bir çevrede, Meclis-i Meb'usan'ın toplanmaması gereği tabii görülmelidir" kanaatını belirttik.

Bir fıkrada da : "Hükûmetin istekli olmadığı sözünden bir şey anlayamadığımızı işaret ederek, maksadı bizi güç zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sorusundan sonra, onların bir düşüncelerine karşılık olarak da "muhaliflerin iktidara geçmesinden korkmak yarar sağlamaz. Bundan dolayı politika ve tutum değiştirilemez" dedik.

Efendiler, bu yazışmalardan ve bu yazışmalarda ileri sürülen düşüncelerden kolaylıkla anlaşılırmaktaydı ki, bizim İstanbul'daki teşkilâtımızın ileri gelenleri, hükümet adamlarının, şunun bunun görüşlerine tutsak olmuşlar ve artık onlara sözcülük etmekten öteye bir görev yapmıyorlardı.

İşte, diğer bir şifre telgraf ki, 6 Kasım 1919 tarihinde yazılıyor, ancak şifrenin metninde Kara Vasıf Bey'in görüş ve üslûbu hâkim oluyor ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu. Bu şifrede yine toplanma yerinden söz edilerek, özellikle : "Önce siyasî sakıncalar var, sonra idarî sakıncalar var, daha sonra toplanma imkânı yoktur... Zaruret duyguya hâkim olmalıdır... Uygun karşılığınızı acele olarak kabineye bildiriniz" sözleriyle baskı yapılıyor ve "Japon Rıza Bey'le birlikte pek yakında iyi haberlerle sizin yanınızda olacağım" müjdesi veriliyordu. "Sulh ve Selâmet'i iyice kazandık demektir. Millî Türk de bizim. Milî Ahrâr'ı yıkıyoruz. Millî Kongre yola gelecek" cümleleriyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi boş şeylere ait olduğunu belirtmekte acele ediliyordu.

Kara Vasıf Bey'e 7 Kasım 1919'da hemen Sivas'a gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Bey'in yine aynı konu ile ilgili olarak gönderdiği, 19 Kasım 1919 tarihli şifresinde uzun düşüncelere dayandırdığı muhakeme ve mantığını şu cümlede özetliyordu :

"Kuva-yı Milliye ile aynı görüşte olan Meclis, Padişah'a karşı düşmanlık ilân ederse, Anadolu kimin arkasından gider? !... Kuva-yı Milliye'ye mi tâbi olsun?!..."

Meclisi Anadolu'da toplamak düşüncesinden vazgeçmek, bir vatan borcudur..."

KOMUTANLARIN GÜRÜŞLERİNİ AIMAK

Efendiler, çok önemli olan bu Meclis'in toplanacağı yer konusunda kendi başına karar verip, bu kararı da millete ve seçilen milletvekillerine uygulamak, pek tehlikeli olurdu. Bu sebeple, büyük bir dikkat ve incelikle bütün şahsî veya genel duygu ve düşünceleri gözden geçirmek, gerçek eğilimi anlayarak uygulanabilecek kararı bulmak zarureti ile karşı karşıya idim.

Gördüğünüz gibi, bir yandan İstanbul'un ileri gelenleriyle haberleşirken, bir yandan da çeşitli yollarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın uygulanmasını sağlamak için ordunun görüşünü almak da pek önemliydi. Bu yüzden daha Ekimin 29'unda, 15'inci, 20'inci, 12'nci ve 3'üncü Kolordu Komutanları'nı Sivas'ta bir toplantıya davet ettim.

Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı'na, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzet Paşa'ya Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de "kendilerini, aradaki yolun uzaklığı ve özel durumları dolayısıyla davet etmediğimi, alınan kararları bildireceğimi" yazdım.

Efendiler, davet edilen komutanlardan Salâhattin Bey zaten Sivas'ta idi. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki Kolordu Komutanı'nın cephe ile ilgili önemli işleri bizzat düzene sokması gerektiğinden, kendisine vekil olarak Konya'dan da Kurmay Başkanı Şemsettin Bey gelerek Sivas'ta toplandılar. Hey'et-i Temsiliye'den olan veya bu hey'etten olmayıp da toplantıda bulunmaları yararlı görülen şahısların ve komutanların katılmasıyla, 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Toplantı gündemimiz şu üç noktadan ibaret olacaktı :

- 1- Meclis-i Meb'usan'ın toplanma yeri,
- 2 - Meclis'in toplanmasından sonra Hey'et-i Temsiliye'nin ve millî teşkilâtın alacağı şekil ve çalışma yöntemi
- 3 - Paris Barış Konferansı'nın bizim için olumlu veya olumsuz bir karar vermesi halinde tutulacak yol.

DÖRT AYKIRI GÖRÜŞ VE ALDIĞIMIZ KARAR

Efendiler, bu tarihe kadar cemiyetimizin merkez hey'etlerinden istediğimiz bilgilere gelen cevaplar dört görüş etrafında toplanıyordu :

- 1 - Birinci görüşe göre, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul dışında toplanması uygun görülüyordu.
- 2 - Başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan hey'etlerinin bulunduğu ikinci görüşe göre İstanbul'da, İstanbul'daki devlet adamları ile ileri gelenlerden hemen hepsinin bu görüşte olduğunu biliyoruz. Padişah'ın isteği, hükûmetin ısrarı da buydu.
- 3 - Trakya - Paşaeli'nden gelen üçüncü görüşe göre, İstanbul yakınlarında...
- 4 - Bir kısım merkez hey'etleri de Salih Paşa'nın şahsi görüşüne dayanarak, hükûmetin "olur" demesi halinde, İstanbul dışında toplanmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti ile yarıdakçılarının kamuoyunu ne kadar bulandırıp karıştırmış olduğunu, milletin ortaya koyduğu bu farklı görüşlerden kolaylıkla anlamak mümkündür.

Artık bunun üzerine direnmenin kötü sonuçlar vereceği yargısına varmak da güç değildir.

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 tarihine kadar, günlerce süren görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuçları ve alınan kararları olduğu gibi yüksek bilgilerinize sunuyorum :

1- Millî Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakınca ve tehlikelerine rağmen, Saltanat Hükûmeti İstanbul dışında toplanmayı kabul etmediği ve memleketi bir bunalıma sürüklemekten sakınıldığı için, Meclis'in İstanbul'da toplanması zarureti kabul edildi. Ancak, aşağıdaki tedbirlerin alınması gereği de karara bağlandı :

- a) Bütün milletvekillerinin durum hakkında aydınlatılarak teker teker görüşlerinin alınması,
- b) Millî Meclis İstanbul'da toplanacağına göre, milletvekillerinin İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak, gerek İstanbul'da gerek İstanbul dışında alınması gereken güvenlik tedbirlerini ve programımızın esaslarını savunacak kuvvetli bir grup oluşturma yolları üzerinde görüşmeleri,
- c) Cemiyetin teşkilatını sür'atle genişletmek ve güçlendirmek için, kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askere alma teşkilâtı başkanları vasıtasıyla vakit kaybetmeden fiili yardımda bulunmaları,
- d) Bütün sivil idare âmirlerinden, her ihtimale karşı, millî teşkilâta bağlı kalacaklarına dair söz alınması ve kendilerinin eldeki imkânlarıyla cemiyetin teşkilâtını kurmaya sür'atle girişmelerinin istenmesi,

2 - Millî Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, milletvekillerinin, tam biz güvenlik ve serbestlik içinde yaşama görevlerini yapmakta olduklarını açıklayacakları güne kadar, Hey'et-i Temsiliye, şimdiki kadar olduğu gibi yine İstanbul dışında kalarak millî görevine devam edecektir. Ancak, bütün sancaklardan ve milletvekili olan kimseler arasından seçilmek üzere birer, illerden ve müstakil sancaklardan ikişer zatin, tüzüğün sekizinci maddesi gereğince Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınında toplantıya çağırılıp, durumun açıklanması ve Meclis-i Meb'usan'daki tutumun kararlaştırılması üzerinde görüşülecektir. Bu sebeple Hey'et-i Temsiliye de oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra, Hey'et-i Temsiliye de uygun şekilde yeni üyelerle desteklendikten sonra, öteki milletvekilleri de İstanbul'a Millî Meclis'e gideceklerdir. Hey'et-i Temsiliye göreve devam ettiği sürece, millî teşkilâtın şekli ve çalışma yöntemi tüzükte yazıldığı şekilde olacaktır.

Meclis-i Meb'usan, tam bir güvenlik içinde bulunduğunu açıkladığı zaman, Hey'et-i Temsiliye tüzükteki yetkisine dayanarak, genel kongreyi toplantıya çağırıp on birinci madde uyarınca da cemiyetin ileride alacağı şeklin belirlenmesini, kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerede ve nasıl toplanacağı o zamanki durum ve şartlara göre ayarlanacaktır, Kongrenin toplantıya çağırıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde, Hey'et-i Temsiliye, İstanbul Hükûmeti ve Meclis-i Meb'usan Başkanlığı ile kesin bir zaruret görmedikçe resmî ilişkilerde bulunmaz.

3 - Paris Barış Konferansı, bizim için olumsuz bir karar verdiği ve bu karar hükûmet ve Millî Meclis'çe kabul edilip onaylandığı takdirde, elverişli en kestirme yoldan millî iradeye başvurularak, tüzükte açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem Mazhar Müfit Ali Fuat

Hüsrev Hüseyin Rauf Kâzım Karabekir Hakkı Behiç

Hüseyin Selâhattin İbrâhim Süreyya Bekir Sami Ömer Mümtaz

Vâsıf

12'nci Kolordu Kurmay Başkanı

Şemsettin

MİLLETVEKİLLERİNE VERİLEN DİREKTİF

Efendiler, bu kararlar gereğince, milletvekillerin aydınlatmak için verdiğimiz bilgi ve direktifleri olduğu gibi bilginize sunacağım :

Seçilen milletvekillerine verilen bilgi ve direktifler şunlardır :

Madde 1- İstanbul'un, İtilâf Devletleri'nin ve özellikle İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerince kuşatılmış olduğu, güvenlik kuvvetlerinin de yabancılar elinde ve karmakarışık durumda bulunduğu bilinmektedir. Bundan başka, Rumların kendi aralarından İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan lider ve komutanların yönetimi altında olmak üzere, gizli polis ve ihtilâlcî örgütler kurarak, devletimize zamanı gelince isyan edecekleri anlaşmıştır. Maalesef, hükümetin İstanbul'da serbest olmadığını itiraf etmek mecburiyeti vardır. İşte bu sebeplerle, Millî Meclis'in toplanma yerini tartışmak gibi bir konu ortaya çıkmış bulunuyor. Millî Meclis İstanbul'da toplandığı takdirde, milletvekillerinin yapacakları vatan görevi dikkate alınır, tehlikeye uğramalarından ciddi korkular. Gerçekten de İtilaf Devletleri'nin Ateşkes Anlaşması hükümlerini bozarak barış anlaşmasını beklemeye gerek duymadan, vatanımızın önemli bölgelerini işgal etmek ve Hristiyan azınlıklara haklarımızı çiğneme fırsatını vermek suretiyle yapılan haksız muamelelerini eleştirip reddedecek, toprak bütünlüğümüzü ve bağımsızlığımızın dokunulmazlığını yılmadan isteyecek ve savunacak olan Meclis-i Meb'usan'ın dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya sürgün edilmesi, uzak bir ihtimal değildir. Tıpkı Kars'ta toplanan Milli İslâm Şurası'na İngilizlerin yaptıkları gibi. Seçimlere katılmamış olan Hristiyan azınlıkların, onlara uyan İngiliz Muhipleri ve Nigehban Cemiyetleri'nin, bu konuda düşmanların gayelerine hizmet ederek her türlü kötülüğü yapabilecekleri de akla gelebilir. Bu bakımdan, Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması, Meclis'ten beklenen ciddi ve tarihî görevin yerine getirilmesini imkânsız kılacağından ve Milli Meclis de devlet ve milletin bağımsızlığının temsilcisi olduğundan, ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da zedeleneceğini belirtmeye gerek yoktur. Kabine adına, Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nâzırı Salih Paşa Hazretleri bile bu gerçekleri göz önünde tutarak Milli Meclis'in İstanbul'un dışında güvenli bir yerde toplanması gereğine vicdanı ile de düşüncesi ile de kanaat getirmiş ve bu hususu uygun bulduğunu imzası ile doğrulamıştır. Millî Meclis'in düşman baskısından uzakta ve tam bir güvenlik içinde bulunan bir yerde toplanması halinde, İstanbul'da toplandığı takdirde akla gelebilecek bütün sakıncalar ortadan kalkmış olacağı gibi, hilâfet ve saltanatın tehlikede olduğunu dünya kamuoyuna ve özellikle İslâm âlemine fiilen duyurmuş olacak, milli varlık ve bağımsızlığımızın aleyhinde alınması muhtemel bir karar karşısında vatana ve millete karşı olan görevlerini yerine getirebilecek ve İtilâf Devletleri karşısında, Meclis'in milletin kaderine tamamen hâkim bulunduğu daha açık bir şekilde ortaya konabilecektir. Meclis'in İstanbul dışında toplanması halinde akla gelebilecek olan sakıncalar aşağıdadır :

Millet düşmanları, İstanbul'un gözden çıkarıldığı yolunda zararlı bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükümet, İstanbul'da olduğu gibi, Meclis ile kolayca temas ve bağlantı kuramayacaktır. Meclis'in açılış töreni, Zâtışâhâne'yi yolculuk külfeti ile karşı karşıya bırakmamak için, vekil tayin buyuracakları bir zat vasıtasıyla yapılabilecektir. İşte bu sakıncalar dolayısıyla şimdiki hükümet, Millî Meclis'in İstanbul dışında açılmasını kabul etmemiştir. Hükümetin bu olumsuz kararı yüzünden söz konusu sakıncalara aşağıdaki sakıncalar da eklenmektedir :

Millî Meclis'in kanuna uygun olarak toplanması, Meclis-i Meb'usan ile Ayân Meclisi'nin aynı yerde ve aynı zamanda bulunmasına bağlı olduğundan, hükümetin İstanbul dışında, uygun göreceği bir

yerde toplanmaya razı olması yüzünden, Ayân Meclisi ve Hükümet, İstanbul dışındaki toplantıya katılmayacak ve Zâtîşahane'ye usulüne uygun olarak Meclis'i açtırmayacaktır.

Bu durum karşısında Millî Meclis'in İstanbul dışında toplanmasına kanun bakımından imkân kalmadığı için, yukarıda arz edilen sıkıntılara rağmen, İstanbul'da toplanması bir zaruret hükmüne girmiş bulunuyor. Sayın milletvekilleri İstanbul'a gitmekten çekinerek, İstanbul dışında kendiliklerinden toplandıkları takdirde, böyle bir toplanma elbette Millî Meclis'in herkesçe bilinen yasama gücünü temsil edemez. Belki, milletin varlığını, gayelerini, bağımsızlığını temsil edecek, onun hakkında verilecek hükümleri eleştirecek ve yine millete dayanarak reddedebilecek bir millî kongre şeklinde olabilir. Bu takdirde, Millî Meclis de elbette İstanbul'da toplanmamaya mahkûm olur. Böyle bir davranışın, hükümetin karşı çıkmasına, zorlayıcı tedbirler almasına ve sonunda millet ile İstanbul Hükümeti arasındaki her türlü ilişkinin kesilmesine yol açacağı da düşünülebilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yukarıda dile getirilen bütün hususları gözden geçirip tartıştıktan sonra, Millî Meclis'in İstanbul'da toplanma zaruretine karşı, durumu bütün milletvekillerine bildirerek, her birinin düşünce ve görüşlerini almayı görev saymıştır. Bundan başka, sayın milletvekillerinin İstanbul'da Milli Meclis'e girmeden önce, kolayca bir araya gelebilecekleri bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki hususları görüşmeleri ve görüşme sonuçlarının birleştirilebilmesi için bunları Hey'et-i Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür. Görüşülecek hususlar şunlardır :

a) Meclis'in İstanbul'da toplanması zaruretine karşı, İstanbul ve İstanbul dışında olmak üzere bütün yurttan alınması gerekli tedbirler, yapılması gerekli hazırlıklar;

b) Meclis-i Meb'usan'da vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarmaktan ibaret olan gayeyi korumak ve savunmak için birleşmiş azimli bir kadro kurma çarelerinin düşünülmesi;

Milletvekillerinin yukarıdaki hususları görüşmek için toplanmaları uygun görülen yerler şunlardır :

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne

Madde 2 - Birinci maddeyi, olduğu gibi bölgelerinizde bulunan milletvekillerine bildirerek, önce, en kısa zamanda onların şahsî görüşlerini almak ve bunda vakit kaybetmeden bir yandan Hey'et-i Temsiliye'ye bildirmek, bir yandan da bölgelerinizdeki merkez hey'etlerine ulaştırarak bu konuda faaliyet göstermelerini sağlamak.

İkinci olarak, bölgelerinizdeki milletvekillerinin birinci maddede gösterilen yerlerde huzur ve güven içinde toplanmalarını sağlayarak, görüşme sonuçlarının Hey et-i Temsiliye'ye bildirilmesi için gereken tedbirlerin alınması istirham olunur.

Sizlerin seçim bölgelerinden milletvekili olup da şimdi İstanbul'da bulunanların, kendi seçim bölgelerindeki teşkilâtı tarafından, İstanbul'a yakın toplanma yerlerinden birine davet ettirilmesi gerekir.

EKİM 1919'DA ÖNEMLİ İÇ OLAYLAR

Efendiler, 1919 yılı Ekimine ait olup da dokunmak istediğim bazı olayları da birkaç kelime ile özetlememe müsaadenizi rica ederim.

İşgal altında bulunan İzmir ilindeki müslüman halk, zulüm görüyor ve öldürülüyordu. Bunun için, hükümetten, İtilâf Devletleri'nin temsilcileri katında etkileyici teşebbüslerde bulunmasını rica ettik. Yunanlıların zulüm ve zorbalıkları devam ederse, aynı şekilde karşı koymak mecburiyetinde

kalınacağını da bildirdik. İzmir'deki fecî olaylar üzerine İstanbul'da bir gösteri toplantısı yapılmak istenmişti. Bunun engellendiği haber alınınca Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma çevrelerinde haince ve canavarca hareketlere başlamıştı. Verdiği zararları önlemek için ve Karabiga, Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyeti'ne bağlı subaylar hakkında, Balıkesir'de, Kâzım Paşa'ya ve diğer ilgililere yazdık. Otuz kadar Nigehbancı subayın da bir yabancı işgaline zemin hazırlamak için, Hristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Derhal 15'inci Kolordu'nun ve Canik Mutasarrıfı'nın dikkatlerini çektik.

Yüksek hey'etinizce bilinmektedir ki, başlangıçta Maraş, Urfa ve Ayıntap'ta İngiliz birlikleri vardı. Bu birlikler Fransız askerleri ile değiştirildi. Bu yüzden işgali yeniden önlemeye çalıştık. İşgalden sonra da önce siyasî, daha sonra fiilî teşebbüslere geçtik.

Bozkır'da, yeniden önemli sayılabilecek bir ayaklanma oldu. Onun bastırılması için çeşitli tedbirlere başvurduk.

Maraş ve Antep'te Kılıç Ali Bey'i, Çukurova bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Bey'leri göndererek ciddî teşkilatlanmaya ve teşebbüslere geçtik.

Efendiler, bu arada hatırıma gelen bir noktayı da arzetmiş bulunayım : Sivas Kongresi'nden sonra, Hey'et-i Temsiliye, sorumluluğu kendi üzerine alarak, kongrelerin tüzük ve bildirileri dışında ve Sivas Kongresi Tüzüğüne ek olmak üzere, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruluş Tüzüğüne Ektir" başlıklı, "yalnız üyeleri için ve gizlidir" kayıtlı, silâhlı millî teşkilâtlar için gizli bir yönerge düzenlendi. Düşmanla çatışılan yerlerde bu yönergeye göre, silâhlı müfrezeler ve birlikler kuruldu.

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ GÖRÜŞÜNDE DİRENİYOR

Efendiler, 2 Kasım'da, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa' dan aldığım bir şifreli telgrafta : "Zaten az olmayan dedikodulara biri daha eklendi. Ziya Paşa' nın Ankara'ya kadar gitmemesi, destek lütfedilen hükûmetin otoritesini kırmaktan başka bir anlama gelemez. Bu konuda hükûmet, görüşünde ısrarlıdır" denilmekte ve bunun cevabının acele beklenmekte olduğu bildirilmekteydi. Ziya Paşa' nın gönderilmemesi ile ilgi ricamıza hükûmet iltifat etmemişti. Ziya Paşa' yı görevlendirmiş ve göndermişti. Ziya Paşa Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geri dönmüştü. Cemal Paşa, aynı telgrafında "Bozkır olayından dolayı basına verilen bildirinin tarzını, hükûmet, aramızdaki uzlaşmaya aykırı görmektedir" diyordu. Oysa, böyle bir bildirimiz yoktu.

Cemal Paşa' nın bu telgrafına şu karşılığı verdik :

Sivas, 3.11.1919
İvedi

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

İlgi : 2.11.1919 tarih ve 501 sayılı şifre :

1- Hükûmetle millî teşkilât arasında samimî bir uzlaşmaya ve gerçek bir görüş birliğine vardık. Zâtıdevletleri vasıtasıyla pek önemli bir istihdamımız vardı. O da meşru bir gayeye yönelen millî teşkilâtın zarar görmemesi için, bütün yüksek dereceli memurların bu görüşe göre seçilmesi, karşı olanların değiştirilmesiydi. Bunlarla ilgili olarak birbiri ardınca yaptığımız istihamlara cevap alamadık. Trabzon ve Diyarbakır valileri ile Antalya mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını daha bilmiyoruz. Yalnız, durumu yerinde incelemesizin, Dahiliye Nezareti, Konya'ya Muhipler Cemiyeti üyelerinden, pek yetersiz ve güçsüz olan Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dahiliye Nâzırı'nın bu

gibi konularda bizimle hiçbir temas ve ilişki kabul etmediği; sanki millî teşkilâta karşı imiş gibi davrandığı kanaati uyanıyor.Bu düşüncemizde yanılıyorsak, durumun açıklanmasını ve aydınlatılmamızı rica ederiz. Ankara Valisi Ziya Paşa' nın kendi isteği ile izin aldığını arz etmiştim. Tabii yine kendi kendisi, resmî olarak Ankara Valisi sayılmaktadır. Ancak, arz ettiğim noktadaki şüphe ve zan ortadan kalkıncaya kadar, adı geçen valinin izinli oluştan yararlanmaya devam etmesi en iyi şekil olarak kabul edilmelidir. Polis Müdürlüğü'nün hâlâ Nurettin Bey gibi bir kimsenin elinde bulunuşu, zâtıdevletinizin de bu pek önemli noktaya karşı kayıtsız davranmakta olduğunuz kanaatını vermektedir. Halbuki, bu hoşgörülüğün sonucu hem hükûmete hem de millî teşkilâta zararlı olacaktır. Hey'et-i Temsiliye'nin millî teşkilâtı ve millî birliği bozacak en ufak bir durum karşısında görmezlikten gelemeyeceğini elbette hoş görürsünüz.

2 - Bozkır olayı hakkında, Hey'et-i Temsiliye'ce basına bir bildiri verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Belki de, bu haberler, İrade-i Milliye gazetesinin aldığı bilgilere dayanmaktadır. Hey'et-i Temsiliye'nin bir gazeteye sansür koyma yetkisinin bulunmadığı yüksek malûmunuzdur. Bununla birlikte gazetenin dikkati çekilmek üzere, bu haberde, hükûmet ile aramızdaki uzlaşmaya aykırı görülen noktaların açıklanmasını istirham ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Hey'et-i Temsiliye'nin temsilcisi ve Millî Mücadele'den yana olduğunu iddia eden Cemal Paşa' nın telgrafımıza cevabı şudur :

Harbiye, 4/5.II.1919

Sivas'ta 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri' ne : Resmî bildiriye yazıldığı gibi, bugünkü hükûmet, böyle bir zamanda, sırf vatan ve memlekete hizmet emeliyle büyük bir sorumluluğu üzerine almış ve bu görevini yerine getirmek için tam bir tarafsızlık ve samimiyetle hareket etmekte bulunmuş olduğundan, aşağıdaki noktaların âcele olarak açıklanmasına gerek duyuldu :

Birincisi; milletvekili seçimlerine azınlıklar katılmadığı gibi, bugün çeşitli partiler de çekingen durumdadır. Çeşitli partiler, memlekette iki hükûmetin bulunduğunu, seçimlerin tarafsız yapılmadığını buna sebep olarak göstermekte ve azınlıkların da, sonradan, bu sebebe dayanarak seçime katılmadıklarını ileri sürmeleri büyük bir ihtimal dahilinde görülmektedir... Seçimlerin tarafsızlık içinde yapılmadığı konusundaki şikâyet ve söylentiler artarak, yabancı basın ve çevrelere kadar uzanmıştır. Meclis-i Meb'usan, milletin bütün unsurlarını temsil etmediği ve özellikle Kuva-yı Milliye'nin etkileri ile kurulduğu takdirde, bunun dünya kamuoyunda nasıl karşılanacağı açıklanmaya muhtaç değildir. Bu bakımdan, milletvekili seçimlerinde baskı yapılmasına meydan verilmemesi zarurîdir.

ikincisi; tekrarı gereksiz sebeplerden dolayı, Meclis-i Meb'usan'ın hükûmet merkezinin dışında bir yerde toplanması, içte ve dışta çeşitli sakinca ve zararlar doğuracağından, Meclis'in mutlaka İstanbul'da toplanması memleketin hayatî çıkarlarının gereğidir.

Üçüncüsü; taşralarda, bazı kimseler tarafından, millî teşkilât adına hükûmet işlerine karışılmakta olduğu birbirini kovalayan bilgi ve haberlerden anlaşıldığından, bu karışmaların bir an önce ve sür'atle önlenmesi zarurîdir.

Bugünkü hükûmet, bu üç isteğinde ısrar etmektedir. Bunun dışında bir formülle hükûmet işlerini yürütme imkânı yoktur.

Harbiye Nâzırı

Cemal

Cemal Paşa' nın bu telgrafına - Başyaver Salih Bey tarafından açılacaktır kaydıyla - verdiğimiz karşılığı olduğu gibi bilginize sunmak isterim :

Sivas, 5.11.1919

Harbiye Nâzırı Cemal paşa Hazretleri'ne
İlgi : 4/5.11.1919

1- Azınlıklar ile, bu vatan ve bu millet için azınlıklardan daha da zararlı olan bazı siyasî partilerin seçimlere katılmayışlarını, onların kasıtlı ortaya attıkları sebeplere dayandırmak elbette doğru olamaz. Hristiyan azınlıkların, daha millî teşkilâtın adı bile yokken, seçimlere katılmayacaklarını ilân ettikleri bilinmemekte midir? Yaygara koparan siyasî partilere gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü, her yerde seçimlere katılmışlardır. Ancak, beşer onar kişiden ibaret olan bu partilerin millet gözünde bir değerleri olmadığından ve millet, temsilcilerini, bu defa İstanbul'daki politikacılar değil, kendi bağrındaki öz vatandaşları arasından seçmekte olduğundan, bunlar kendilerinin başarı elde edemeyeceklerini anlayarak telaş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu noktadaki gerçek karşısında, kabinenin kararsızlık içinde oluşu çok şaşırtıcıdır. Sözü edilen baskı nerede, kimin tarafından ve nasıl yapılmıştır? Lûtfen açıklanmalıdır ki, Hey'et-i Temsiliye görevini yerine getirebilsin. Asıl iddialara önem vererek telâşa düşmek doğru değildir.

2 - Meclis'in nerede toplanacağı konusundaki görüşte, hükûmetin direnmesinin yerinde olup olmadığını zaman ve olaylar ispat edecektir. Bu konudaki son düşüncelerimin merkezlerden alınacak cevaplar üzerine arz edileceğini bildirmiştik.

3 - Millî teşkilât adına, hükûmet işlerine nerede ve kimin tarafından karışılmışsa, derhal bildirilmelidir ki, gereken işlemler yapılabilir. Ancak, Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretleri'nin şüphe uyandırabilecek tarzındaki davranışlarına yüksek dikkatlerinizi çekmeyi gerekli görürüz, efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

DAHİLİYE NAZIRI'NIN MEMLEKET İÇERİSİNE GONDERDİĞİ ÖĞÜTÇÜLER

Dahiliye Nâzırı, memlekete birtakım hey'etler göndermeye kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezareti Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adında bir zatın başkanlığında, Temyiz Mahkemesi üyelerinden İlhami ve Fetva Emni Hasan Efendi' lerden kurulmuştu.

Hey'et-i Temsiliye'mizin temsilcisi olan Cemal Paşa, bize bunu bildirmemişti. 5 Kasım 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bu hey'etin niçin gönderildiğini sorduk ve özellikle Fetva Emni ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan kimselerin böyle bir hey'ette neden bulduklarının anlayamadığını belirttik.

Efendiler, Fuat Paşa' nın, Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren sebepler ortaya çıkmaya başladı. Bu sebeplerin önemlisi, memleket içinde halkın zehirlemeye başlanmasıydı. İç ve dış düşmanlarla işbirliği yapanlar, Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden çok daha fazla başarılı olmaya başlamışlardı.

REFET PAŞA SALİHLİ VE AYDIN CEPHELERİ'NE KOMUTAN OLARAK GÖNDERİLİYOR

Râzım Paşa, Balıkesir bölgesinde cephe kurmaya ve duruma hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın Cepheleri'ndeki sevk ve idarenin askerî bir düzene sokulması gerekiyordu. Buraya, az çok tanınmış bir askerın gitmesi lâzımdı. Elimizde yararlanabileceğimiz komutan olarak Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki kolordunun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Bundan dolayı, Aydın Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nı yürütmek üzere cepheye hareketini Refet Paşa'ya, Ankara'ya dönmesini de Ali Fuat Paşa' nın kendisine yazmıştık.

Refet Paşa' nın Nazilli'ye vardığı anlaşıldıktan sonra da Genel Kurmay Başkanlığı'na gelmiş olan Cevat Paşa' dan, geçen savaşta tecrübe görmüş genç kurmaylardan seçilecek dört beş subayın, Nazilli'ye Refet Paşa' nın yanına gönderilmesini rica ettim. Bu durumu Refet Paşa' ya da bildirdim.

REFET PAŞA DEMİRCİ EFE'NİN EMRİNE GİRİYOR

Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe' den komutayı almaya gerek ve bunda bir yarar görmemiş; kimbilir ve belki de komuta kendisine teslim edilmemiş. Demirci Efe' nin emrinde kurma gibi görev yapmayı daha yararlı ve uygun bulmuş...Refet Paşa bunu bize bildirdi. Bölge şartlarını yakından görmüş bir zatın kararını değiştirmek çok defa güçtür. Çünkü, gerçekten Refet Paşa' nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe' nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı yahut da Refet Paşa o cephenin komutasını herhangi bir sebeple ele alamıyordu. Her iki ihtimale göre de, mutlaka komutayı al, diye emir vermek, anlamsız olurdu.

Asıl gariplik bundan sonra görüldü. Bir süre sonra, Refet Paşa Nazilli'de gözden kayboldu. Birkaç gün sonra, Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla ilişkiye girip girmemesini bizden sorması dolayısıyla anladık.

22 Aralık 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta : "Millî teşkilâta bağlı bulunanların, özellikle Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak tanınmış olmaları dolayısıyla, kendisinin yabancılarla hiçbir şekilde ilişki kurmasını istemediğimizi bildirdik. "Refet Paşa, yine ortadan kayboldu. Nihayet bir gün Bursa' dan Refet imzalı kısa bir telgraf aldık : "İstanbul üzerinden, Bursa ya geldim."

Bu telgrafın ne demek olduğunu bir türlü anlamıyordum. Refet Paşa' nın İstanbul ile ne ilişkisi vardı? Bir de Nazilli - Balıkesir - Bursa yolu İstanbul' dan mı geçer? Bu bilmeceyi bir türlü çözemedim. Sonunda mesele anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'den ayrıldıktan ve Balıkesir'de Kâzım Paşa' ya uğradıktan sonra, Bandırma'ya inmiş; oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş; orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş; daha sonra da Bursa'ya dönmüş...

Efendiler, bu bilmeceyi hâlâ çözemiyorum. Beni bunda mazur göreceğinizi umarım.

Refet Bey' in yerine bir İngiliz gemisi ile Samsun'a gelen Salâhattin Bey' in gönderildiğini, aynı gemi ile Refet Bey' in İstanbul'a dönmesinin istendiğini ve bunun üzerine gitmeyip istifa ettiğini, İstanbul Hükûmeti'nin benimle birlikte kendisinin de yakalanarak İstanbul'a gönderilmemiz için her tarafa emir verdiğini biliyorsunuz. Bu kadar çok bilinmeyi çözememek, cebir bilenlerce pek başışlanmazsa da, benim bu noktada acze düştüğümü itiraf ederim. Gerçi; Ferit Paşa Kabinesi yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmişti. Fakat, yeni kabinenin haber alma ve yürütme vasıtalarının öncekinin aynı olduğunu biliyoruz.

Efendiler, Refet Paşa' nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli Cephelerinde, düzenli bir ordunun teşkiline kadar, ciddi bir sevk ve idare kurulamamasına sebep oldu.

DAHİLİYE NAZIRI'NIN ŞÜPHE UYANDIRAN DAVRANIŞLARI

Efendiler, bu garip hikâyeden sonra, olaylari yeniden bıraktığımız noktadan izlemeye başlayalım :

Cemal Paşa, bizim 5 Kasım 1919 tarihli şifremizin bir noktasını anlayamamış. Bâbiâlf merkezinden çektiği kısa bir şifre ile, şu şekilde bir açıklama istiyordu : "Dahiliye Nâziri'nin şüphe çekebilecek şekildeki muamelelerine dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz" cümlesinden maksadın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bu noktanın acele olarak ve açıklanarak bildirilmesi.

Bu kısa şifreye verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sikilmazsanız, olduğu gibi bilginize sunayım :

Şifre Sivas, 12.11.1919

Harbiye Nâziri Cemal Paşa Hazretleri'ne
İlgi : 8.11.1919 tarih ve 8084 sayı :

Dahiliye Nâziri Paşa Hazretleri'nin şüphe uyandıran iş ve davranışlarından akla gelenler aşağıda bilginize sunulur :

1 - Ankara gibi bazı illerde, sivil idare âmirlerini telgraf başına çağırarak, Milli Mücadele sırasında Ferit Paşa Kabinesi aleyhinde faaliyete girişenlerin durumlarını, hükümeti neden suçladıklarını, bütün bunların kanuna ne dereceye kadar uygun olduğunu tehdit edencesine soruşturma;

2 - Uzun süredir hasta iken tifodan ölen Tokat Mutasarrıfı'nın ölümü sebebinin, esrarlı bir vak'a sayılarak, Sivas ilinden şifre ile sorulması...

3 - Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen millî hey'et ile yapılan gizli görüşme sırasında, Adliye Nazırı'nın Millî Mücadele liderleri aleyhin- de harekete geçilip geçilemeyeceğini, kendisinin yanında söz konusu edebilmesi;

4 - Nezaret'e geçildiği zaman, ilk vatanperverce iş olmak üzere, vatan hainliği maddî delilleriyle ortaya çıkmış bulunan eski Dahiliye Nâziri Âdil Bey'in düşünce ve hareketlerinde kendisine sır ortaklığı eden Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'in, görevinden atılması gerekirken, hâlâ yerinde bırakılması ve onun vasıtasıyla sivil memurlar arasında değişiklikler yapılması. Tabiidir ki tayin ettireceği memurlar pek haklı olarak milletin güvenini kazanamaz. Söz gelişi, Millî Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar muhalif bir tutum takınmış ve sonunda halk tarafından işten el çekirilmiş ve hastalığı dolayısıyla da o zaman tutuklanması ve uzaklaştırılması yoluna gidilmemiş olan eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, yöneticilik vasıflarından büsbütün yoksun ve güçsüz takımından olmasına rağmen Burdur'a tayin buyurulmuştur. Yine yetersizliğinden ve Canik sancağı için uygun görülmediğinden, kendi isteği ile vaktiyle İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de Menteşe'ye atanmıştır. Aydın Mutasarrıfına da eskiden Niğde Mutasarrıfı iken Sivas'a getirilen Cavit Bey atanmıştır. Bütün bunlara rağmen, eski Konya Valisi vatan haini Cemal Bey'in adamı olan Antalya Mutasarrıfı, arka arkaya yaptığımız müracaatlara ve halkın feryatlarına karşılık, hâlâ yerinde oturuyor.

5 - Özlük İşleri Müdürlüğü gibi en önemli görev bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6 - Basın-Yayın Müdürlüğü'nde ve Ajans'in durumunda bir değişiklik görülmemektedir.

7 - Memleketin geleceğini garantiye alacak tek kuvvetin millî birlik olduğu ve bunu da ancak millî teşkilâtın devam ettirebileceği bilinmektedir. Bu birlik ve teşkilâtın, vatani parçalanmaktan kurtarmak, devlet ve milletin bağımsızlığını korumaktan ibaret olan kutsal gayesini bozmaya çalışanlar da İstanbul'daki bozgunculardır. Bunların zararlarının önlenmesi, ancak kuvvetli ve

ciddî bir disipline bağlıdır. Bunun da başlıca çaresi, polis müdürünü namuslu, milliyetçi, yetenekli, teşebbüs gücü taşıyan kimselerden seçmek ve atamaktır. Oysa, zatiîlilerince de bilinmektedir ki, bugünkü Emniyet Genel Müdürü, düşürülmüş olan vatan haini eski kabinenin ve ona bağlı olanların biricik koruyucusudur. Sait Molla'nın Mister Frew'a yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre de bu zat, muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün kucak açmakta, sığınaklık etmektedir. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu doğrulamışlardır. Halbuki, Dahiliye Nâziri, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsin elinde bırakmakta bir sakinca tasavvur etmiyor, belki yarar görüyor demektir. Jandarma Komutani Kemal Paşa'nın ise, gerek millî davâ ve gerek sizler için zararlı bir şahıs olduğu bir gerçek iken, hâlâ makamında kalması da Dahiliye Nezareti'nin iyi niyetine mi verilmelidir?
Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ MİLLİ TEŞKİLATI DÜŞMAN TEŞKİLATLA, BİZİ DE ALİ KEMAL VE SAİT MOLLA İLE BİR TUTUYOR

Efendiler, Harbiye Nâzırı'nın 9 Kasım 1919 tarihli bir telgrafı vardı. O telgrafın içindekiler de ilgi çekicidir. Cemal Paşa bu telgrafında, kabinenin düşüncesini şu noktalar üzerinde yoğunlaştırıyordu :

- 1- Seçimlerin güvenlikle yapılabilmesi,
- 2 - Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanması
- 3 - Milli Teşkilât adına hükûmet işlerine müdahale edilmemesi için hükûmetin tarafınıza başlangıçtan beri yaptığı tebliğler kesindir.
- 4 - Birçok telgrafınızda ileri sürülen isteklerin de aynı nitelikte -yani müdahale niteliğinde- olduğu aşikârdır.
- 5 - Hükûmet, kendi bildirisinde tespit ve ilân ettiği tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu bakımdan millî teşkilât aleyhinde bulunanları baskı altında tutma ve cezalandırma yoluna gidemez. Telgrafın sonunda da şu tehdit vardı : " Şimdiki durum bir sürecik daha devam edecek olursa kabine kesinlikle çekilecektir.

Saygıdeğer Efendiler, bu maddelerin ifade ettikleri anlamlar, aslında bütün gerçekleri ortaya koymuş bulunuyordu. Kabine, millî teşkilât aleyhinde bulunanların memleket ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu. Millî teşkilât ile düşmanın ihanet teşkilâtını; Ali Kemal ile ve Sait Molla ile bizi bir tutuyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur olaylarını suç olarak saymıyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz karşılıklıta, bu noktaları açıkladıktan sonra, hükûmetin duygu ve eğilimini açık olarak söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ekledik : Bildirdiklerinizden anladığımıza göre, İstanbul Hükûmeti, millî teşkilâtın varlığını belki de gereksiz görüyor. Gerçekten durum bu merkezde ve milli teşkilâta ihtiyaç olmaksızın memleketi kurtaracak bir güce sahip bulunuluyor ise, ona göre gerekenlerin yapılmak üzere açıkça bildirilmesini, aradaki her türlü yanlış anlamının giderilmesi için arz ve istirham ederiz.

DAHİLİYE NAZIRI DAMAT FERİT PAŞA SÜREKLİ OLARAK MİLLİ BİRLİĞİ BOZMAKLA, TEMSİLCİMİZ OLAN HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA DA HÜKÜMETİN YAPTIKLARINI SAVUNMAKLA MEŞGUL

Efendiler, Cemal Paşa'nın özel olarak Sivas'a gönderildiği 10 Kasım 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da 18 gün sonra -- yani 28 Kasım 1919 tarihinde -- almıştım. Cemal

Paşa bu mektubunda, yapılan yazışmalarda söz konusu olan sorunları madde madde özetliyor ve her biri hakkında açıklamalar yapıyordu. Hele, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'dan başka bir yerde toplanmasından söz ederken "bu konuda Padişah'ın rıza göstermeyeceği iyice anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclis-i Meb'usan'a saldırmalarının, belki Osmanlı Devleti için iyi sonuçlar verebileceğini, Amerikalılar hissettirdiler ve hattâ açıkça da belirttiler" diyordu.

Cemal Paşa, "Kuva-yı Milliye ruhu taşımayan memurların kodamanları, işgal ordularına âdeta sırtlarını dayamış durumdadırlar" şeklinde, sanki bilinmeyen bir bilgi verdikten ve bu bilgiyi, "eski kabine üyelerinin çoğu sırtını dayamıdaymamıştır" bilgisi ile tamamladıktan sonra, söz gelişi, Polis Müdürü'nün değiştirilmesinde bu durum bütün açıklığı ile ortaya çıktı" diye bir de örnek veriyor.

Cemal Paşa, kabine birçok işler yapmayı düşünmüş ise de köklü bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanmadı cümlesi ile bizi suçladıktan sonra, kanaatini şöyle dile getiriyordu : "Dahiliye Nazırı bu kuvvete - yani Kuva-yı Milliye'ye - ihtiyaç gösterenlerin başındadır, desem abartılmış olmaz.

Cemal Paşa'nın, mektubuna imza koyduktan sonra, yine kendi imzası ile eklediği bir özette şu cümle yer alıyordu : "Muhalifler ve yabancılar Meclis'in açılmasına engel olmaya karar vermişlerdir. Hey'et-i Temsiliye de bu engellemeye toplanma yeri çekişmesiyle devam ederse işimiz Allah'a kalıyor demektir".

Efendiler, bu mektupta yazılanlarda ve bundan önce gelen yazılarla bundan sonra devam edecek olan düşüncelerde hâkim olan mantık, yorumlama ve görüş sağlamlığı hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba 28 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz etraflı cevabın bir tek cümlesini olduğu gibi aktarmakla yetineceğim. O cümle şudur : "Saltanat Hükûmeti'nin köklü bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine güvenemediğini gösteren maddeleri gerçekçi bulmuyoruz."

Efendiler, Dahiliye Nâzırı Damat Ferit Paşa, durup düşünmeden sürekli olarak millî birliği bozacak, milleti her gün biribiri ardınca yayılmakta olan saldırılar karşısında sessiz ve hareketsiz tutacak tedbirler almaktan geri kalmıyordu. Diğer Nezaretleri de aynı prensip doğrultusunda harekete teşvik ettiği görülüyordu. Söz gelişi, Eskişehir'de Hamdi Efendi adında bir kadı vardı. Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde olduğu için orada duramamış, bir daha dönmek üzere İstanbul'a gitmiş ve bu Kadı Efendi yeni kabine tarafından tekrar Eskişehir'e gönderilmiş. Durum açıklanarak adı geçen kadının değiştirilmesi gereği, Mutasarrıf tarafından Adliye Nezareti'ne yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Bölge Komutanı, bu durumu Hey'et-i Temsiliye'ye bildirmekle birlikte, "eğer Nezaret bu yazıyı dikkate almayacak olursa, bu Kadı'nın kovulması zarurîdir. Zâtıdevletlerinin görüş ve emirleri istirham olunur" deniliyordu. Biz de görüşümüzü bekleyenlere şu karşılığı vermek zorunda kaldık : "Millî dâvâya bağlı olacağına söz veren ve bu ilke çerçevesinde millî teşkilât'ın her türlü yardımını sağlamış olan Saltanat Hükûmeti'ne, adigeçen kadının değiştirilmesi kabul ettirilemezse, sonunda kovulmasının bir zaruret haline geleceği âşikârdır. Şüphesiz, bu durumda bulunan İstanbul memurları az değildi.

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın, buna benzer birtakım işlerden sözedemeyen ve kabinenin görüşünü bildiren 24 Kasım 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şuydu :

"Devletin iç işleri ve siyasî politikası kesinlikle ortaklık kabul etmez". Bu telgrafa 27 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz ayrıntılı cevapta, biz de şöyle dedik : "Devletin iç işleri ve siyasî politikasının kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir gerçek olmakla birlikte, benzeri görülmemiş olan bugünkü durum karşısında, vatan ve milletin geleceğini güvence altına alacak olan millî teşkilâtı, bilerek veya bilmeyerek zayıflatacak ve millî birliği bozacak hiçbir muameleye milletin razı olamayacağı da pek meşru ve tabiidir." Bu telgrafın son cürnlesi şöyleydi : "Hey'etimiz , imzasını taşıyan taahhütlerine tamamiyle bağlıdır... Şu kadar ki, taahhütler karşılıklı olmak gerekir. Oysa, hükûmet, Salih Paşa'nın imzasını taşıyan taahhütlerin ve notların daha hiçbirini yerine getirmemiş ve eğer varsa, engelleyici sebepler bile bildirilmemiştir.

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bilgiler ve bu bilgileri doğrulamak üzere göstereceğim belgeler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin bizi suçlamakta ne kadar haksız ve hükümet işlerinde, en hafif anlamıyla ne kadarkayıtsız olduğunu yüksek hey'etinizin gözleri önüne serecektir zannedirim.

Efendiler, İstanbul'daki gizli dernekler ve bu derneklere öncülük eden ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf edildiği üzere, sırtlarını yabancılara dayamış olan birtakım şahıslar, bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin gösterdiği alabildiğine hoşgörme ve uyuşukluk sayesinde, memleketi baştan başa ateşe vermek için olanca güç ve gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu konudaki bilgiler ve elde edilen belgelerde, hükümetin vukuf ve bilgileri dışında bırakılmış değildi. İstanbul'daki teşkilâtımız ve aldığımız tedbirler sayesinde elde edilmiş birkısım belgeler, olduğu gibi Cemal Paşa'nın ve Sadrazam Paşa'nın ellerine teslim edilmişti. Bu belgeler, o tarihte yabancı temsilcilere de verilmiş ve bu yolla İtilâf Devletleri hükümetlerinin çoğunca öğrenilmiş ve o tarihlerde özetleri bütün komutanlara ve öteki ilgililere duyurulmuş olduğuna göre, artık olayın tarihe karışmış olduğu bugünde, yüce hey'etinizce ve milletçe bilinmesinde bir sakınca görmüyorum.

SAİT MOLLA NASIL ÇALIŞIYORDU?

Millî Mücadele sırasında uğradığımız açık ve gizli güçlükler üzerinde köklü bir fikir verebilecek ve gelecek kuşaklara ibret ve ders olacak nitelikteki sözkonusu belgeleri, olduğu gibi bilgilerinize sunmayı uygun buluyorum. Bu belgeler, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin sözde başkanı olarak tanınmış bulunan Sait Molla'nın Mister Frew adındaki rahibe gönderdiği mektupların kopyalarıdır.

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Molla'nın, Türkçe İstanbul gazetesinin 8 Kasım 1919 tarihli nüshasında bu mektuplardan söz ederek uzun ve sert bir dille kaleme alınmış bir tekzip yayınlamış olmasına rağmen, gerçekler inkâr edilemez. Bu mektupların suretleri, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen alınmıştır. Bu durum bir yana, mektupların içindekiler, memlekette kendini gösteren durumlar ve olaylarla ve ayrıca, ne oldukları ortaya çıkan bazı şahıslarla tam bir uygunluk göstermektedir. Şimdi müsaade buyurursanız bu mektupları tarih sırasıyla arz edeyim :

Birinci Mektup
Aziz dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra verimli sonuçlarını elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu bilgileri, şu pusulamla acele olarak size müjdelemek istedim. Yann sabah kendim gelip etraflı bilgi vereceğim.

Kuva-yı Milliye taraftarlarının Fransa'ya büyük bir eğilim gösterdiklerini ve General Franchet d'Esperey'nin Sivas'a gönderdiği subayların, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiliz Hükûmeti aleyhinde bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki "N.B.D. 285/3" adamımız bize özel olarak bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. "D.B.K. 91/3" her ne kadar derneğimiz üyesi ise de, bende, bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu örgüte başkanlık ettiğinizi etrafa yaymış olduğu kanaati uyanmıştır. Bu konu üzerinde de zââtâlılarının görüşlerine ve yüksek güvenlerine aykırı olarak söyleyeceklerimle, şimdiye kadar o zata güvenmekle yapmış olduğunuz, hatâyı ortaya koymuş olacağım. Dün sabah Adil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri gereğini tarafınızdan kendilerine bildirdim. Paşa Hazretleri, cevap olarak size teşekkür etmekle birlikte, Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldiğını, buna karşı bir hareketle başındaki mel'unlar tepelendirilmedikçe, kendilerinin iktidar

mevkiine gelemeyeceklerini Zâtışâhâne'nin de tasvibine sunulan anlaşma hükümlerinin konferansta, savunulmasına imkân olmadığını, Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için şanlı İngiliz Hükûmeti nezdinde hemen teşebbüse geçilerek, Bâbiâli'ye, milletvekili seçiminden önce ortak bir notanın verilmesini, Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı girişecekleri saldırılan esas alarak ve Kuva-yı Millîyenin güvenliği bozduğunu ileri sürerek, işin çabuklaştırılmasına çalışmamızı ve İngiliz basınının Kuva-yı Milliye aleyhinde yayın yapmasının sağlanmasını torpedo ile özel olarak gönderilen "E.B.K. 19/2"ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz konular üzerinde talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece 23.00'te Âdil Bey sizi (K) da görecek ve Ferit Paşa'nın özel bazı ricalarını daha bildirecektir. Bundan sonra da Zâtışâhâne ile Mister "T.R." görüşebilecektir, Refik Bey'e artık güvenmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Saygılarımı sunarım.

11.10.1919 Sait

Not :Karacabey ve Bozkır'dan henüz bir haber alamadık.

İkinci Mektup

12 tarihiyle Ankara'daki "N.B.D. 285/3" tarafından gönderilen mektupta, Sivas Hey'et-i Temsiliyesi'ndeki ve Em. Kur. Alb. Vasıf Bey'in, d'Esperey ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Önceki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Dönüşümde biri sarı bıyıklı, diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız birbirlerine yavaşça abu Sait Molla imiş, artık gidelim dediklerini işittim. Bu fazla temas benim için hayırlı olmayacak. Fuat Paşa Türbesi yakınlarındaki görüştüğümüz evi tutabilirseniz buluşabiliriz. Nâzım Paşa cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok gücendi. Müsaadenizle "N.B.S. 495/1 " düzenine kendilerini kattım. Ev işi yoluna konuncaya kadar teması bu zat yapacaktır. Karacabey'de "N.B.D. 289/3" 'e gönderilen bin iki yüz lira alınmıştır. Yola çıkacaklardır. Ferit Paşa, Bâbiâli'ye verilecek notayı her dakika beklemektedir. Zâtışâhâne bu durumdan pek üzgündür. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümit verici demeçler verdirmeniz çıkarlarımız gereğidir. Bizim padişahların her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi, o konu üzerinde pek tuhaf sözler söyledi. Sözde arkadaşları "vatanseverliğe sığmaz" diyorlarmış. Artık siz gereğini yapınız, Polis Müdürü Nurettin Bey'in değiştirileceği söyleniyor. Hepimizin koruyucusu olan bu zat hakkında gereken kimselerin dikkatini çektiniz.Saygılarımı sunarım.

Not :

Ali Kemal Bey o zatla görüşmüş. Konuşmayı idare edemediğinden karşısındaki maksadını anlamış ve hattâ kendisine esaslı bir hakaretle "biz sizin İngilizler hesabına çalıştığınızı anladık" demiş.

Üçüncü Mektup

Yapılan propagandaları göz doktoru Esat Paşa kolu ve özellikle Çürüksulu Mahmut Paşa, resmî bilgilere dayanarak durmadan tekzip ettiriyor ve halkın heyecanını yatıştırmaya çalışıyorlar. Bu adamlara başvurulduğunda hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan zâta, zâtışahâne vasıtasıyla emir vermenizi rica eder saygılarımı sunarım.

19.10.1919 Sait

Dördüncü Mektup
Aziz Üstâd.

Muhipler (İngiliz Muhipler Cemiyeti üyeleri) arasında Franmason örgütü itirazlara sebep oluyor, İttihatçıların tuttuğu yoldan gidilmesinden çekiniliyor. Bu programı, örgütün idaresine tam bir imanla yetiştirilmiş gençlerin alınmasıyla uygulayabileceğiz. Benim kıyafetimin engel olması yüzünden, eski dostunuz "K.B. V.4/35" kararlaştırılmış alan esaslar çerçevesinde işe başlayacaktır. Ankara ve Kayseri'den yine haber yok. Saygılarımı sunarım üstâdim.

19.10.1919 S.

Beşinci Mektup
Üstâd,

Kasideci-zâde Ziya Molla dün Adam Block'a haber göndermiş, eski dostu olduğuna güvenerek benim başında bulunduğum Muhipler Cemiyeti'nin gördüğü himayenin, İngilizlerin karakter yapısı ile bağdaştırılmadığını ve bunun kamuoyunda kötü etkiler yaptığını, bu bakımdan cemiyeti namuslu kimselerin temsil etmesi gerekeceğini dolaylı olarak bildirmiş ve benim aleyhimde pek çirkin şeyler ilâve etmiş. Bu zatın bana karşı şahsî düşmanlığı olduğunu hatırlatmak isterim. Liya Molla'nın damadının kardeşi eskiden benim karımdı. Kendini boşadığım için bana böyle bir düşmanlık yöneltildi. Durumun Adam Block Hazretleri'ne bildirilmesini ve Ziya Molla'nın şimdi İngiliz yanlısı olmayıp, Milli Mücadele'yi benimseyenlerin bir propaganda aracı ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında ilişki bulunduğunu ve beni suçlamakla kendi içyüzünü göstermekte olduğunu yüksek dikkatlerinize sunmak isterim.

21.10.1919

Not :

Bir sakınca yoksa Adam Block Hazretleri' ne size olan hizmetimi bildiriniz.

Altıncı Mektup
Sayın üstâd,

Ankara'dan "N.B.D. 295/3" ten kurye ile gelen 20 Ekim 1919 tarihli mektupta, "K.D.S. 93/I", talimatımız gereğince orada bırakılarak kendisi Kayseri'ye hareket etmiştir. Talimatın onaylı bir suretini de Galip Bey'e gönderdiğini bildiriyor. Önceki ödenek sarf edildiği için yeniden ödenek istiyor. Gizli örgütün yayıldığını, başındaki bozgunculardan yakasını kurtaran Muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartıyla, el altından işe başladıklarını müjdeliyor ve zatiâlilerinin son plânlarının iyi sonuç vereceğini bildiriyor. "M.K.B." düzgün Türkçesi sayesinde önemli roller çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın "XVV." plânı tamamen hazırlanmış. Aramıza yeni yabancılar girmemiş ise, durum sezilmeden, maksat fiilen elde edilmiş olacaktır. Yeni ödeneğin gönderilmesini beklemek üzere kurye "4R" burada alıkonulmuştur.

23/24.10.1919

s.

Not :

Ahmet Rıza Bey'in İtalyan mandası ile ilgili demecini mektubun sonuna ekledim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi bizce tehlikeli olur. Bunu engelleyiniz.

Yedinci Mektup
Üstâdım,

Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Basın konusunda biraz ağır olmak gerektiğini söylemiş. Bir kere bir görüşe inandırılmış olan düşünce ve kalem erbabını, o görüşe zıt bir gayeye yöneltmek, bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar, Millî Mücadele'yi şimdilik iyi görüyor demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfi harfine uyacak. Zeynel Abidin Partisi'yle de işbirliği yapmaya çalışıyor.

Sözün kısası, işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransız ve Amerikan çevre lerinde benim adım çok geçiyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlayamadım. Millî Mücadele taraftarlarının, bu hükûmetin siyasî memurları üzerinde yaptıkları etkinin sonucu olarak, hayatımın korunması size emanet edilmiştir. Ben kendi kendime bu ümitle cesaret veriyorum.Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini kaypakça gördüm. Bununla birlikte kesin olarak söz verdi. "Ben merdim.Sözümden dönmem" dedi. Sivas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ancak yavaş yavaş düzelecek. Kadıköylü de işi üzerine alıyor. Fakat o yere batası İttihatçı basın, bazan bizim işlere engel oluyor. Bunların yazılarına dikkat etmek gerekir. Paşamız hâlâ sinirli. "Ne vakit olacak?" diyor. Ev sorununun hâlâ çözülmemiş bulunması, temas ve ilişkilerimizi güçleştiriyor. "N.B.S. 495/1" Konya'ya önem verilmesini tavsiye ediyor. Size kendisinin ağızdan anlattığı konu üzerinde dikkatini çekmemi rica ediyor. Ali Kemal Bey'in son felâketi üzerine üzüntülerinizi bildirdiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak gerekir. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye sunmak için en uygun zamandır. 19 Ekim tarihli mektubumu almadığınıza üzgünüm. Aracı olan şahsı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden sakınmak benim için pek önemlidir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet'e ve Kadıköylü'ye numaralarını vereceğim. Saygılarımı sunarım üstâdım.

24.10.1919

s.

Not :

Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuporum. Mustafa Kemal Paşa' ya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi tam bir güvenle buraya gelebilsin.Bu işe çok önem veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz.

Sekizinci Mektup
Aziz üstâd,

Seçimleri geciktirmek ve geri bıraktırmak için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendi'lerle talimatımız çerçevesinde uzun uzadıya görüştüm. Rızalarını aldım. Seçim bölgelerinde propagandalar başladı. Gereken şahısları elde edecekler. Bol para dağıtmak suretiyle oyları dağılmaya uğratacaklardır. Zâtîşâhânenin bu hususta aydınlatılması çok gereklidir. Maksada sizin yüksek görüş ve tedbirlerinizle ulaşacağımızı temin ederim, üstâd.

26.10.1919

Dokuzuncu Mektup

"9.R" kurye geldi. Keskin'deki teşkilat bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Başarılarımızın ilk meyvelerini yakında toplayacağımızdan eminim üstâdım.

27/28.10.1919

Onuncu Mektup

Aziz üstad,

Sarayda, yeni kabine kurulması ile ilgili hazırlık ve plânların yer aldığı haberi etrafa yayılmıştır. Bu işin hızlandırılması kaçınılmazdır. Anadolu'daki örgütümüzün bazı plânları Kuva-ı Milliye'ce anlaşılmiş. Özellikle Ankara ve Kayseri de aleyhimizde çalışmalar başlamıştır. Kürt Cemiyeti söz verdiği halde bir varlık gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı yok ediliyor. Ne olursa olsun tasarlanan kabine mutlaka iktidara getirilmelidir. Ali Rıza Paşa' nın, plânlarımızı önleyici tedbirler alacağını da tahmin ediyorum Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış kimseler oldukları için fazlasıyla korkuyorlar. Konya'da "K.B.81/l" e, sizin aracılığınızla, olayın kızıştırılması için tebligat yapılarak propaganda hey'etlerinin bu konuda faaliyete davet edilmesi gerek ve zaruretini arz eder, saygılarımı sunarım.

29/30.10.1919

Not :

Benim bir mektubumdan Hikmet' e bahsedilmiş. Bu mektupta yazılanları nereden öğrenmişler? Hikmet'le kendim görüştüm. Bunun doğru olduğunu Hikmet'ten şaşkınlık içinde dinledim. Casus benim çevremde midir; yoksa sizin çevrenizde mi?

Onbirinci Mektup

Aziz üstâdım,

Kürt Teali Cemiyeti'ndeki yakın dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen talimat çerçevesinde hazırlık yapacaklarını, yalnız Kürt aşiretlerinin bulunduğu Doğu illerine gönderilecek arkadaşlar için büyük bir ödeneğe ihtiyaç olduğunu söylediler. "D.B.R. 3/141" den gelen mektupta gösterdiler. Urfa, Antep, Maraş ta Fransızlar aleyhine gereğinden fazla kışkırtmalar yaptıkları ve kolordu komutanının takip ettiği yumuşak politikaya rağmen, halkı kandırıldıkları yazılıdır. Kabinenin başkanlığına Zeki Paşa' nın getirilmemesi ile ilgili görüş doğru değildir. Bu zat Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni meselesi unutulmuştur. Sizin ileri sürdüğünüz görüş, herhalde bugün için mevsimsizdir. Bunu, gereğinde başka türlü göstermek mümkündür. Üstâdça yardımlarını her dakika beklemekteyiz. Karşıdaki olayı diğerlerine de yaymaya çalışıyoruz, Bendeniz, saygılarımı sunarım.

4.11.1919

Onikinci Mektup

Aziz üstâdım,

Ahmet Rıza' nın Tan (Le Temps) muhabirine verdiği demeç her halde dikkatinizi çekmiştir. Emir Faysal' a Fransızlarla anlaşma imzalamayı tavsiye etmesindeki anlamın taşıdığı siyasî incelik, efendimizin gözünden kaçmamalıdır. Kuva-yı Milliye liderleri, sonradan sonraya Fransa'ya dikkate değer şekilde bir yaklaşma eğilimi gösterdikleri gibi, Irak'ta çıkardıkları karışıklık bir yana, öte yandan Suriye'deki hâkimiyetinize de darbe vurmak istiyorlar. Bu kuvvetin devamında gösterilecek ilgisizlik ve kusur, İslâm dünyasının İngiltere aleyhindeki olağanüstü galeyanına yol açacaktır. Üzerinde özenle durulmuş olan bu noktayı büyük bir değer vererek görmek ve yüksek seviyedeki siyasî şahsiyetlerinize göstermek zarurîdir. İleri sürdüğüm bu görüşle, ilmî değerimize karşı bir saygısızlıkta bulunduğum yargısına varmayınız. Çünkü, Türkiye üzerinde, sizden başka bir kuvvetin nüfuz ve egemenliğini devam ettirmesi, siyasî gayemize aykırıdır. Fransa, İtalya ve özellikle Amerika'nın, gerek devlet adamları ve gerek basınıyla bu kuvvete karşı gösterdikleri çeşitli eğilimler, siyasî ve askeri üstünlüğünüzle rekabete girildiğinin açık bir delilidir. Ahmet Rıza gibi Clemenceau (Klemauso)'nun, Pichon (Pişon)'un ve çeşitli politikacıların eskiden beri süregelen yakın dostluklarını kazanmış olan şahsiyetlerin Fransa'da önemli bir rol oynayacağından ve kamuoyunu tam anlamıyla istedikleri yöne çekebileceklerinden emin olunuz. Bu zatın İsviçre'ye geçeceğine dair bilgi alındığına göre, oradan bir fırsatını bulup Fransa'ya geçmek emelinde olduğuna inanabilirsiniz. Balıkesir yakınlarındaki kuvvetlerimiz bozularak kaçmış ve "A.R." de gizlenmiştir. Yeni kuvvetler hazırlanıyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere ödenek istiyor. Karaman'dan "D.B.S.40/5" ten gelen mektupta, şimdilik beklemek zorunda olduklarını ve Kayseri'den "K.B.R.87/4" ten gelen mektupta da, yakında harekete geçeceklerini bildiriyor. Ziya Efendide "H.K.", "C.H." bölgesinde örgütlenme tamamlanmış olduğundan yalnız ödenekle oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu söylüyor. İsterseniz durum hakkında bizzat geniş bilgi verecektir. Sıkı bir şekilde takip edildiğimizi, plân ve hazırlıklarımızdan Sivas'ın düzenli olarak haber aldığını arz edebilirim. Mehmet Ali' ye güvenmeyiniz. Ağzı sıkı değildir. Her halde boşboğazlık ediyor. Dış plânlama ve teşkilâtta bendenizden başkasını kullanmasanız daha isabetli hareket edersiniz. Ali Kemal Bey' in listeye alınması zarurîdir. Bu kadar sırrımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, plânlarımız olduğu gibi düşmanların eline geçer. Bu zatı sıkça sıkça kollayınız. Saygılarımı sunanm üstâdım.

5.11.6919 S.

Not :

Kemal yakalanmış, ona bağlı olması dolayısıyla "K.B.R. 15/1" in örgütle ilişki derecesi ortaya çıkmış demektir. Bu zatı korumak zarurîdir.

MİSTER FREW'A YAZDIĞIM MEKTUP

Efendiler, bu geniş örgütlenmeye engel olmak ve yaratılan tehlikeli durumlara son vermek için elimizden elen her çareye başvurduk. Şimdiye kadar dile getirdiğim ve bundan sonra sırası geldikçe de hatırlatmaya çalışacağım, bildiğiniz isyanları, ihtilâlleri, resmî düşman kuvvetlerinin tecavüzlerini bastırmak ve yok etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuva-yı Milliye'yi batırmaya ve bunun için bizimle didişmeye çalışmaktan başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra iktidar mevkiine gelen sayın arkadaşları da onun yolunda gitmekten ve sonunda felâketten felâkete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler.

Efendiler, bütün bu gizli tertip kaynaklarının, Rahip Frew'un kafasında toplandığı ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına akıtılarak eylem haline dönüştüğü tahmin edildiğinden, Rahip Frew'un, bir süre için olsun, bu işlerden uzak kalmasını sağlar düşüncesiyle, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilabilmesi için şu bilgiyi de ilâve edeyim ki, ben, Mister Frew ile İstanbul'da bir iki defa görüşmüş ve tartışmışım. Frew'a Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur :

Mister Frew'a

Sizinle, Mösyö Marten'in aracılığıyla yaptığımız görüşmelerin hâtırasını memnuniyetle saklamaktayım. Yıllarca memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan sizin, hakkımızda en doğru düşünce ve kanaatları taşıyacağınızı beklerdim. Oysa, ne yazık ki, İstanbul çevresinde sizinle bağlantı kuran bazı gafil ve menfaat düşkünü kimselerin, sizi yanlış yönlere sürüklediklerini pek büyük bir esefle anlıyorum. Bunlar arasında Sait Molla ile hazırlanıp uygulamasına başladığınız, güvenilir kaynaklardan haber alınan plânın, İngiliz milletinin gerçekten suçlanmasını gerektirecek bir nitelikte olduğunu bildirmeme müsaadenizi rica ederim. Milletimizin, Sait Molla'nın değil, fakat gerçek vatanseverlerimizin gözüyle görüldüğü takdirde, böyle plânların artık memleketimizde ve milletimiz üzerinde uygulama alanı kalmadığı yargısına kolaylıkla varılabilir.

Nitekim, daha bugünün olaylarının arasında yer alan Adapazarı ve Karacabey hâdiselerinin başarısızlığa uğramış olması, sözümüzü doğrulamaya yeterlidir. Ancak, buna ne gerek vardı? İngiliz subayı Nowill' in, Diyarbakır bölgesinde. Müslüman Kürt halkını kışkırtmak için pek çok çalıştıktan sonra, Malatya'da eski Elâziğ Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bey' lerle Sivas aleyhine yaratmaya çalıştığı olay, sonuç olarak bütün medeniyet dünyasına karşı utanç verici değil miydi?

Size bütün ciddiyet ve samimiyetimle arz ederim ki, İngiliz milleti, milletimizin kendisine karşı gösterdiği dostluk ve güvene değer vermiyorsa, bundaki yanılğı pek derindir. Aksi takdirde ise, kullandığınız yöntemler pek sakat olup sonuca ve başarıya ulaştıracak nitelikte değildir. Sait Molla vasıtasıyla Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın, yakında olumlu sonuç getireceği şeklinde verilen ,sözün asılsızlığını, olaylar size ispat etmiş olacağından fazla söze gerek görmem. Özellikle sizinle bağlantı kuran sahtekârlar tarafından, ortak çalışmalarınızda ve meselelerinizde Osmanlı Padişahı'nın da rolü varmış gibi gösterilmesi pek tehlikelidir. Siz pekâlâ takdir edersiniz ki, Zâtışâhâne sorumsuz ve tarafsız olup, millî irade ve hâkimiyetimizi ilgilendiren gerçekleri değiştirmez ve bozmazlar. Memleketimizde bulunan İngiliz siyasî memurlarının, şüphesiz İngiliz milletinin eğilim ve çıkarlarına aykırı olarak, vatan ve milletimiz aleyhinde, insanlık ve medeniyet dışı ölçülerle yapılagelmekte olan teşebbüslerini, elimizdeki belgelerle İngiliz milletinin gözleri önüne sererek, sonuç, dünyaca takdire değer görülmez sanırım. Ancak, bu konuda garipliği dolayısıyla şunu da arz etmek mecburiyetindeyim ki, siz bir din adamı olarak, siyaset oyunlarında ve hele kanlı çarpışmalarla sonuçlanacak işlerde rol oynamak sevdasına kapılmamalısınız. Sizinle yaptığım görüşmelerde sizi bu türlü bir politika adamı olarak değil, insanlığa hizmet eden, adaleti seven, faziletli bir insan gibi görmüştüm. Bunda ne kadar aldandığımı, son aldığım güvenilir bilgilerin doğrulamakta olduğunu bildirmekle şeref duyarım.

Mustafa Kemal

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ DÜŞMAN İFTİRA VE SAFSATALARINA GERÇEKLER DİYE İNANİYOR

Efendiler, İstanbul'da hükûmetin gözü önünde ve bilgisi altında yapılmış ve yapılmakta olan alçakça teşebbüslerin bütün memleketteki uğursuz sonuçlarını açıkça ortaya koyan olayların asıl kaynak ve sebeplerini İstanbul Hükûmeti'nin Hey'et-i Temsiliye'den daha iyi bildiğinden hâlâ şüphe edilebilir mi?

Efendiler, olaylar hakkında derinlemesine bilgiye sahip olan hükûmet üyelerinin, düşmanların sırf aldatmak ve bozgunculuk maksadıyla ortaya attıkları iftira ve söylentilere gerçek gözü ile bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak uygulamaya kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu sorulara cevap vermek için, yüce topluluğunuzun zihinlerini yormaktan çekinerek, sözü, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin düşüncesine tercüman olan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya bırakmayı tercih ederim.

Efendiler, itiraf ederim ki, ben, Cemal Paşa' nın bu konuda verdiği şifreli telgrafın anlamını kavramakta güçlük çektim ve hayrete düştüm. Kendilerinden telgraflarının tekrarını istedim. Nâzır Paşa, 9 Aralık 1919 günü arka arkaya, olduğu gibi bilginize sunacağım şu telgrafları çektiler :

9.12.1919

Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

Tekrarı istenen telgraf aşağıda sunulmuştur :

Hükûmetin Barış Konferansı'na davet edilme konusunda isteklerde bulunduğu bilinmektedir. Barış Anlaşması'ndan iyi sonuç alınabilmesi, ancak gidecek delegelerimizin hem milletimizin güvenini kazanmış kimseler olması hem de memleket içinde otoriteye sahip bir hükûmeti temsil edebilmesine bağlıdır. Yabancı temsilciler tarafından memleket içinde güvenlik ve huzurun kurulması ve yerleşmesi ısrarla tavsiye olunuyor. Anadolu'da bir katliama uğrayacakları endişesiyle korku ve dehşet içinde olan Hristiyan halkın, bölük bölük işgal altında bulunan yerlere sığınmakta oldukları etkili ve dikkati çeken bir dille söyleniyor. Gerçi, işgal altındaki yerlere ve özellikle Adana bölgesine gidenler, o bölgedeki Ermeni nüfusunu artırmak maksadıyla gitmekte iseler de, Anadolu'da güvenlik ve huzurun bozulmuş olduğu ileri sürülerek, hükûmet tarafından yapılan red ve yalanlamanın etkisini azaltıyor. Çünkü, Hey'et-i Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, illerde bazı kimselerin kendilerine hoş görünmeyen görevlileri kendiliklerinden azletmek, değiştirmek, hükûmet işlerini sekteye uğratmak, zorla yardım ve vergi toplamak gibi hareket ve müdahalelerinin tamamıyla önü alınamadığından, daha yabancı çevrelerde de endişe devam etmektedir. Devletimizin, kara ve denizdeki bugünkü durumunda, geleceğimiz hakkında kararlar alacak olan devletlere karşı, tehdit edici bir tutuma girmesi her halde zarardır. Bundan başka, temsilcilere, Hey'et-i Temsiliye adına telgraflar çekilmesinin memlekette iki hükûmetin varlığını gösterdiği, Fransa temsilcisi tarafından açıkça söylenmiştir. Hele bunlardan herhangi birine karşı aşağılayıcı sözler sarfedilmesi, yaratılıştan sahip olduğumuz ahlâk temizliği, sağduyu ve uzak görüşlülükle bağdaştırılmaz. Tehlike ve felâket anlarında ağırbaşlılık ve sükûneti korumanın millî niteliklerimizden olduğu unutulmamalı, umutsuzluk ve bezginliğin akla getireceği aşırı ve tehlikeli emel ve tasavvurlara, vatanın yüksek çıkarları feda olunmamalıdır. Haklarımızı, bugünkü durumumuzda ancak siyaset, uyanıklık ve zamanın gereklerine göre akıllıca hareketle savunabiliriz. Bu düşünceler zâtilîlerine karşı bilineni tekrarlamak oluyorsa da, arkadaşlara ve şubelere de vatanseverce tavsiyelerde bulunmak mutlak bir gerekliliktir. Toplanması yaklaşmış olan Meclis-i Mebusan'ımızın, aziz vatanımızın kurtuluş ve selâmeti için alınacak isabetli tedbirleri bularak bu yüce gayenin gerçekleşmesine bütün gücü ile çalışacağı beklenmektedir. Kabinenin düşüncesini arz ederim.

Harbiye Nâzırı Cemal

Efendiler, dinlediğiniz bu telgrafta yazılanların açıklamasını yaparak yüce topluluğunuzu yormayı gereksiz sayarım. Yalnız, müsaade buyurursanız, buna verdiğim cevabı olduğu gibi sunmakla yetineceğim.

Şifre Sivas, 11.12.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Kabinenin düşüncesi olmak üzere gönderilen 9 Aralık 1919 tarihli telgraf hey'etimizce incelendi. Yaptığımız bunca açıklamalara ve sunduğumuz bilgilere rağmen, bu telgraf metni de daha önce bildirilen görüşlerin tekrarı niteliğinde görülmüştür. Hey'et-i Temsiliye'mizin amacının hükûmet

otoritesinin sarsılmasına meydan vermemek, milletin hüktimete karşı güvenini artırmak olduğu defalarca belirtilmiştir. Maalesef, bizde, sunulan hususlar üzerinde gerektiği ölçüde durulmadığı inancı doğmaktadır.

1- Anadolu'da güvenlik ve huzuru bozulmuş olduğu doğru değildir. Belki, düşmüş olan Damat Ferit Paşa Kabinesi zamanında yaratılmış olan bu düşünce anarşisi ve güvensizlik, sonradan millî birlik sayesinde ortadan kalkmıştır.

2 - Şahıslar tarafından durup dururken memurları görevden alma ve yer değiştirme yapılmış değildir. Yalnız, Dahiliye Nezareti, Millî Mücadele aleyhinde oldukları için, düşmüş olan kabine zamanında, millet tarafından kovulan ve her tarafça adları bilinen memurları yeniden tayinde gösterdiği direnme ile pek anlamlı bir yol tutturuyor. Dahiliye Nezareti'nin millî dâvâya tamamen aykırı olan ve kamuoyunda, eski nâzır Adil Bey zihniyetinin hâlâ süregeldiği duygusunu yaratan işleri, elbette pek haklı ve meşru olarak halkça iyi karşılanmamaktadır. Aynı müsteşarın, aynı İçişleri Genel Müdürü'nün ve aynı Özlük İşleri Müdürü'nün görevlerinde devam etmeleri, gerçekten hem yüksek hükûmetinizi hem de millete karşı taahhüt altında bulunan Hey'et-i Temsiliye'mizi pek güç bir duruma sokmaktadır... tarihli telgrafla arz ettiğimiz Dersim Mutasarnfı konusu dikkate değer. Artık bu konuda Hey'et-i Temsiliye'ce yapılacak bir şey kalmamıştır. Bundan sonra da, Dahiliye Nezareti'nin bu gibi işlemleri yüzünden ortaya çıkacak durumların düzeltilmesi için, Nezaret'çe iyi karşılanmadığı ve güven duyulmadığı için istihramlarda da bulunulmayacaktır.

Son olarak şunu arz edelim ki, yüksek hükûmetleri, milletin güven ve desteğini hakkıyla kazanmak, bu vatan ve millete yararlı olmak istiyorsa, -ki buna hey'etimizin hiç şüphesi yoktur kendine, milletin ruhuna ve durumun nezaket derecesine göre bir gidiş yolu seçmeli ve asıl derdi kendi içirde tedavi etmelidir. Yoksa, iktidar makamına gelindiğinden beri, tutulan yol bakımından, Hey'eti Temsiliye'yi hedef alarak ve sürekli olarak aynı nitelikte yazılar yazarak gayeye ulaşamaz.

3 - Düşmüş olan hükûmetin, millete düşman, düşmanlara dost olarak takip etmiş oldukları haince politikanın mirası olan Aydın cephesinde, para toplama işinde belki bazı uygunsuzluklar olmuş olabilir. Şu kadar ki, Sivas Genel Kongresi ile oluşan millî birlik ve Harbiye Nezareti'nin vatanseverece yardım ve himmetleri sayesinde, bu gibi durumların önü alınmış demektir.

4 - Millet, Ateşkes Anlaşması'nda bulunduğu düşman devletlerinden hiçbirine karşı tehdit edici bir durum almış değildir. Yalnız kutsal ve meşru haklarına karşı yapılan müdahaleleri, kesin bir lüzum görülürse silâhla bile önlemeye karardır.

5 - Hey'et-i Temsiliye'nin, barış konferansına katılacak delegelere telgraf çekmesi konusuna gelince, bu ancak yüksek hükûmetlerinin onayından da geçmiş protestolardan ibarettir, Kaldı ki, millî birliğin temsilcisi olmak sıfatıyla, Hey'et-i Temsiliye'nin millet adına bu gibi müracaatlarda bulunması meşru bir hakkıdır. Eğer hükûmet de aynı duyarlılığı gösterir ve böyle fırsatlarda, milletin aynı düşüncede olduğunu açıkça ortaya koymaktan çekinmezse, politikaya zarar vermek şöyle dursun, aksine, çok büyük yararlar sağlanacağı âşikârdır. Oysa, yüksek hükûmetlerinin Adana'nın işgali gibi apaçık bir haksızlığı bile, protesto etmediğini Fransızlar söylüyor. Bu bakımdan, Fransız temsilcisinin açıkça konuşmasının hikmetini bu noktada aramalıdır. Özet olarak, şunu arz edelim ki, Hey'et-i Temsiliye ne umutsuzluk ve bezginliğe ne de kutsal görevlerinde millet ve vatanın selâmeti için yapılması gerekenleri kavrayamayacak bir bilinçsizliğe düşmüştür. Milletin selâmeti adına aldığı tedbirler ve giriştiği bütün işlerde ağırbaşlı ve haysiyetli davranışı uyusukluğa ve alçalmaya tercihi bir ilke olarak benimsemiştir. Politika, uyanıklığın ve zamanın gereklerine göre hareketin ancak bu yolla olduğuna inanmıştır. Bu bakımdan acı gerçekler karşısında dikkatli ve uyanık olan millî ruhtan aldığı bu ilkelerin aksini millete tavsiye edemez ve yakında toplanmasını zarurî bulduğu Meclis-i Meb'usan'ın da aynı ruh ve duygu ile donanmış olacağı umudunu kuvvetle besler.

6 - Hey'et-i Temsiliye'mizin görüşü, yukarıda arz edildi. Temsilcimiz olmak dolayısıyla, bu durumlarda, zâtıdevletleri'nin kabineyi aydınlatmanız ve asılsız noktaları kendilerine açıklamanız gerektiğini, memleketin selâmeti adına derin saygılarımızla arz ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

ÇÜRÜKSULU MAHMUT PAŞA'NIN DEMECİ

Efendiler, İstanbul'da, vatanın kurtarılması ile ilgili en önemli işlerle uğraşan, saygı değer ve aklı başında olarak tanınmış kimselerin, o devirde, İstanbul'un zehirli havasını teneffüs yüzünden, zihniyet ve düşüncelerinde ne kadar olumsuz sapmalar meydana gelmiş olduğuna örnek olmak üzere, daha Sivas'ta iken karşılaştığım küçük bir olayı müsadenezle bilginize sunmak isterim. Belki de sayın üyeler arasında hatırlayanlar vardır. Ayân üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, "Bosphore" gazetesi yazarlarından birine, siyasî durumumuzla ilgili bir demeç vermişti. Mahmut Paşa'nın o tarihlerde, Barış Hazırlıkları Komisyonu üyesi olduğunu da hatırlarsınız. Paşa'nın 31 Ekim 1919 tarihli Tasvir-i Efkar gazetesinde yayınlanan demecini, 17 gün sonra Sivas'ta okudum. "Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermemekle birlikte, sınırlarda bazı düzeltmelerin yapılmasına razı oluruz" ifadesi dikkatimi çekti. Doğu Anadolu'da Ermenistan lehine toprak tavizlerinde bulunulacağına söz verme anlamı taşıyan bu cümlelerin, Barış Komisyonu üyesi olan bir devlet adamı tarafından söylenmiş olması, gerçekten üzerinde düşünölmeye ve hayretle karşılanmaya değerdi. Bu sebeple 17 Kasım 1919 tarihinde, Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretleri'ne yazmayı yararlı saydığım bir telgrafta, demecindeki işaret ettiğim cümleden dolayı, "Doğu Anadolu halkının pek haklı olarak, son derece üzgün ve kırgın olduğunu belirttikten sonra, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kararları gereğince, milletin Ermenistan'a bir karış toprak terketmeyeceğini ve hattâ, eğer hükümet, böyle acı bir mecburiyete boyun eğerse, milletin kendi haklarını bizzat savunmaya kararlı olduğunu ve bunun bütün dünyaya ilân edilmiş bulunduğunu" yazdım ve bu millî azim ve kararın herkesten önce, Barış Hazırlıkları Komisyonu'nun sayın üyelerince bilinmesi ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini arz ettim .

Efendiler, Sivas'ta bulunduğumuz sırada birçok mesele ve olaylarla karşılaşmış ve ister istemez millî, idarî, askerî ve siyasî teşebbüs ve faaliyetlerde bulunulmuştur. Bunların hepsini ayrıntılarıyla anlatmak uzun sürer. Yalnız, izlediğimiz olaylar zincirinin birbirine bağlanmasını sağlayacak bazı noktalara işaret ederek geçeceğim.

MİLLİ TEŞKİLATIN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Efendiler, millî teşkilâtın bir düzene sokulması önemliydi. Bunun için özel tedbirler alındı. Seçimler dolayısıyla ortaya çıkan bazı görüş ayrılıklarının giderilmesi için çareler arandı.

Maraş'taki bazı Çerkez vatandaşlar sözde Maraş'ın bütün Çerkezleri adına Cebel-i Bereket valisinin Maraş'a gönderilmesini, Antep'teki Fransız askerî komutanından telgrafla istemişlerdi. Buna izin veren Maraş mutasarrıfına teessüflerimiz duyuruldu. Adı geçen valinin geldiği takdirde, Maraş eşraf ve ileri gelenlerinin karşılamamaları bildirildi. İstanbul Hükümeti'nin de dikkati çekildi.

Bolu bölgesinde güvensizlik gittikçe artıyordu. İzmit'te Asım Bey'den sonra, 1 nci Tümen komutanı olan Rüştü Bey' e bu konuda direktif verildi.

Efendiler, 20 Kasım 1919 tarihinde, İstanbul'daki teşkilâtımızdan, Kara Vasıf ve Albay Şevket Bey imzalarıyla gelen bir şifrede : "Gebze kaymakamının Millî Mücadele'ye karşı olduğu, bu kaymakamın, birçok korkunç olaylara cür'et eden Yahya Kaptan'ın kötülüklerini örtbas etmeye ve daha başka şeylere başlayarak Kuva-yı Milliye'ye leke sürmeye çalıştığı" bildiriliyor ve kaymakamın yerinin değiştirilmesi söz konusu ediliyordu.

Biz de bu görüşe samimiyetle katılarak cevabımızda, konunun Cemal Bey vasıtasıyla çözüme götürülmesini bildirdik.

Efendiler, bu Yahya Kaptan konusu, inkılâp tarihimizin önemli safhalarından birinde yer aldığı ve pek anlamlı olduğu için biraz genişçe bilgi vermeyi uygun görüyorum.

Şimdiye kadar verilen bilgilerden anlaşılmiş olacağına hiç şüphe yoktur ki, bir araya gelerek anlaşmış bulunan ortak iç ve dış düşmanların uygulamaya çalıştıkları plânın önemli bir noktası da, memleket içinde güvensizlik olduğunu ve Hristiyan azınlıklara saldırılarda bulunulduğunu, elle tutulur, gözle görülür delil ve olaylarla dünya kamuoyuna ispat etmek, bu olayların Kuva-yı Milliye tarafından yapıldığına inandırmaktı. Bu gizli ve iğrenç maksadın gerçekleşmesi için de, bildiğiniz gibi, birtakım çeteler kurarak, bunları özellikle Hristiyan halk üzerine saldırtmak ve bu çetelerin işleyecekleri cinayetleri, millî teşkilâta yüklemek yolunu tutuyorlardı. Bu teşebbüsler az çok memleketin her tarafında filiz vermeye başlamakla birlikte, en önemli gelişme ve faaliyet, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla Biga, Balıkesir ve özellikle İzmit, Adapazarı ve Bolu bölgelerinde görülür ve dikkat çekici bir durum gösteriyordu.

Biz, bu haince fakat - itiraf olunmalıdır ki - çok ustaca teşebbüse karşı olağanüstü tedbir almak ve teşebbüse geçmek zorunda kaldık. Çünkü, İstanbul Hükûmeti, düşmanın bütün bu oyunlarını gerçekten Kuva-yı Milliye'nin üzerine yüklüyor ve yok edilmeleri için sert tedbirler alacak yerde, durmadan Hey'et-i Temsiliye'yi suçlayarak ve baskı yaparak, bu faciaları yaratan düşman çetelerinin faaliyetine son vermeyi bizden istiyordu. Ne yazık ki, hükûmet, bu düşünce ve kanısını, İstanbul'daki teşkilâtımızın başında bulunanlara da iyiden iyiye aşılama ve telkini başarabilmişti.

Efendiler, bizim özellikle İstanbul'a yakın olan İzmit bölgesinde uygulamayı düşündüğümüz tedbir, orada silâhlı millî müfrezeler kurmak ve o bölgede, kendilerine güvenilir komutan ve subaylarımızın, bu millî müfrezelere yapacakları yardım ve desteklerle, hain çetelerin peşine düşerek kötülüklerine ve varlıklarına son vermektir.

YAHYA KAPTAN KONUSU

İşte bu maksatla oluşturabildiğimiz millî müfrezelerin en önemlisi ve kuvvetlisi, Yahya Kaptan diye tanınmış olan fedakâr bir vatanseverin müfrezesi idi.

Merhum Yahya ile ilk ilişkimiz şöyle oldu :

Bir gün telgrafçılar, Sivas Telgraf Merkezi'ne şu bilgiyi veriyorlardı : Çok acele bir telgrafi durdurdular, yani İstanbul'da durdurulmuştur. Telgraf metni aşağı yukarı şöyledir :

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Dün İzmit'ten tavsiye edilen Yahya benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinizi bekliyorum.

Kuşçalı, Üsküdar ile Gebze arasında bir köydür. Gerçekten de Yahya Kaptan, bana İzmit'te teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Ekim 1919 tarihinde Kuşçalı merkezinden şu telgrafi aldım :

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Önemli ve çok ivedi

Bendeniz, size iki gün önce İzmit'ten tavsiye edilen Yahya'yım. Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi almaya geldim. En geç yarın akşama kadar Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Yahya

Anlaşıldığına göre, Yahya Kaptan, İstanbul'dan telgrafının çekilmediğini anlayınca, kendisi daha Kuşçalı'ya gelmeden, bu telgrafi Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş. Ben de şu emri verdim.

4.10.1919

İzmit Merkezi Vasıtasıyla Kuşçalı Telgrafhanesi'nde Yahya Efendi'ye Bulduğunuz bölgede güçlü bir teşkilât kurunuz. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasıyla, bizimle bağlantı sağlayınız. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine, teşkilât kurdu ve aylarca İstanbul ile ilişkisi bulunan çevrelerde hain çetelerin faaliyetlerine engel oldu.

Sonunda, İstanbul Hükûmeti tarafından öldürtüldü. Gerçi, Yahya Kaptan'ın faaliyeti ve feci bir şekilde şehit edilmesi, bundan sonraki ayları ilgilendirir bir olay ise de, burada, olaydan söz edilmişken, konuya bir daha dönmek için şimdi açıklanma sı yerinde olur sanırım.

24 Kasım 1919 tarihinde Kartal Merkezi'nden şu telgrafi aldım :

Köy içinde suçsuz adam öldürme, nahiye müdürünü herkesin önünde dövme ve köylerdeki yağma olaylarından dolayı Yahya Kaptan'ı hükûmete teslim mecburiyeti doğmuştur. Dahiliye Nezareti bu konuyu titizlikle takip ediyor. Hükûmetin güç durumunda kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini gerektiriyor. Zâtıdevletlerinin emirlerini makine başında bekliyorum, efendim.

İmza:

Kartal Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i
Temsiliye Başkanı Binbaşı
Ahmet Necati

Askerlerin ve devlet memurlarının, açıktan açığa bizim millî teşkilât şubelerimizin başkanlıklarını almaları usulden değildi. Bir de bizim teşkilât tüzüğümüzü bilmesi gereken şube başkanlarının, Hey'et-i Temsiliye'nin yalnız bir tek hey'et olduğunu, her yerde birer Hey'et-i Temsiliye bulunamayacağını bilmesi gerekirdi. Bu telgraf üzerine, İzmit'teki Tümen Komutanı'na şu telgrafi yazdım.

Şifre Sivas, 25.11.1919

İvedi

İzmit'te 1'inci Tümen Komutanı Rüştü Beyefendi'ye

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ünvanı ile Ahmet Necati Bey tarafından gönderilen bir telgrafta : Öldürme, bucağ müdürünü dövme ve köylerdeki yağma olayından dolayı Yahya Kaptan'ın hükûmete teslimi mecburiyetinin doğduğu ve Dahiliye Nâzırı'nın da bu konuyu titizlikle takip ettiği bildirilmektedir.

Basından beri Millî Mücadele'de büyük yararlıklar göstermiş olan bu zatın, memleketimizin bu bunalımlı günlerinde hükûmete teslimi asla uygun görülmemekte olduğundan, işin, hükûmetin otoritesini de dikkate almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın şu aralık kanunî kovuşturmadan kurtarılması şeklinde çözüme bağlanması, Kartal'da Necati Bey'e gereken direktifin verilmesi ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

26 Kasım 1919 tarihinde Hereke merkezinde de şu telgrafı aldım :
Millet adına istirham ediyorum; bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in yolsuzlukları, Kuva-yı Milliye'yi lekelemektedir. Hemen soruşturma açılmasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze İlçesi Milis Komutanı
Yahya

İzmit'teki Tümen Komutanı'ndan aldığım cevap aynen şudur :

İzmit, 29.11.1919

Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na
İlgi : 25.11.1919

Hey'et-i Temsiliye Başkanlığı'na : Şimdiye kadar yaptığım soruşturmaya göre Yahya Kaptan'ın adam öldürme, bucağ müdürünü dövme gibi suçlar işlemediği, yalnız Binbaşı Necati denilen zatın kendi şahsî çıkarlarını yürütebilmek için Yahya Kaptan'ın vücudunu ortadan kaldırma gayesini güttüğü ve bu konuda zâtialinize telgrafla müracaatta buldukları zaman Yahya'yı da aldatarak yanlarına getirip öldürme plânı kurdukları ve Yahya'nın durumu sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Soruşturmayı gerektiği şekilde derinleştiriyorum. Sonucu arz ederim.

1'inci Tümen Komutanı
Rüştü

Tümen Komutanı Rüştü Bey'in birkaç gün sonra verdiği tamamlayıcı bilgi şuydu :

Sivas'ta 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na
Hey'et-i Temsiliye'ye :

Binbaşı Necati Bey'in, Maltepe Atış Okulu'nda görevli memur olmasına rağmen, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatını takınarak, Kuva-yı Milliye adına başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'nin de bununla işbirliği yaptığı hususunda, bende şüphe kalmamıştır. Son zamanlarda, hükümetin başına dert açan Danca Rum bekçilerinin öldürülmesi ve Stelianos adında bir zenginini dağa kaldırılarak para istenmesi gibi eylemlerin adı geçen çete vasıtasıyla yaptırılması ve bütün bu yapılanların, böyle bayağılıklara yanaşmayan Yahya Kaptan'a yükletilerek, kendisi hakkında gerek oraya gerek hükümete asılsız ihbarlarda bulunulması, her halde bunların millî teşkilât perdesi altında halkın ve hükümetin başına dert açarak kendi keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemedikleri ve belki de daha başka siyasî bir maksatlarının bulunduğu yargısını doğuruyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte olan Yahya Kaptan'ın bu gibi eylemlere katılmaması ve yukarıda adı geçen çetenin kendi koruma bölgesinde hiçbir rezaletine meydan vermemesi dolayısıyla, onun vücudunu resmî veya gayri resmî olarak ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Dün Yahya Kaptan yanıma gelerek hayatının tehlikede olduğunu, bu yüzden adamlarının silâh ve cephanelerini getirip teslim ederek kendisinin de buradan uzaklaşacağını bana resmen söyledi. Kendisine gereken öğütleri vererek ve dah a hizmet edecek önemli zamanlar bulunduğunu anlatarak, tekrar yerine gönderdim. Her şeyi iyi bilmesi gereken Gebze ilçesi kaymakamından durumu resmen sorunca, aldığım cevap da tamamen yukarıda arz ettiğim şekilde, yani Necati ve Nail Efendi'lerin aleyhinde, Yahya Kaptan'ın lehindedir. Necati Efendi' nin İstanbul'da nere ile haberleştiğini bilemiyor isem de, bir yerden arasına para aldığı söyleniyor. Bunların varlığı ve cana kastetmiş olmaları dolayısıyla, Yahya Kaptan bu bölgede durmak istemiyor. Bu bakımdan zaten muvazzaf bir subay olan Necati Efendi' nin başka bir yere, Nail Efendi' nin de daha başka bir yere

gönderilmesinin zarurî olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbul ile haberleşmekte olduklarından, tabii bendenizce bir şey yapılamamaktadır . Gereğinin oraca yerine getirilmesi arz olunur.

1'inci Tümen Komutanı

Rüştü

Rüştü Bey'in verdiği bilgilerden uzun uzadıya bahsederek, durumu 8 Aralık 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa' ya yazdım.

Aynı tarihte, durum ve Cemal Paşa' ya yapılan müracaat açıklanarak, işin takibi, İstanbul'daki teşkilâtımızın başkanlarına da bildirildi.

On dokuz gün sonra, yani 27 Aralık 1919 tarihli ve şifreli, şifrenin altında Vasıf, dışında Albay Şevket Bey' in imzalarını taşıyan uzun bir telgrafla, şu bilgi veriliyordu :

Güvensizlik ve huzur yokluğunun başlıca sorumluları Yahya Kaptan ile arkadaşı Kara Aslan ve Alemdağ'nda dolaşan Sadık çeteleridir.

Yahya Kaptan'ın birtakım şımarıklıklarından bahsettikten sonra, "... Bizi, artık bu haydutu zarar veremeyecek bir duruma getirmeye teşebbüs ettirmişti."

Öteden beri araları iyi olmayan Küçük Aslan çetesinin itibarda olması kendisini çeşitli yollarla suçlarını örtbas etmeye yöneltmiştir.

Yüzbaşı Hail, Yahya'nın aleyhindedir. Necati Bey'e gelince, düşmüş olan eski hükûmet zamanında Kartal ilçesine başkan seçilerek, Kuva-yı Milliye adına merkezle ilgisini kesmiş, Millî teşkilâtı kuvvetlendirmiş... Yeniköy Rumlarının etraftaki sarkıntılıkları üzerine, Küçük Aslan çetesini dolaştırmaya başlamış. . . Tarafınızdan para da verilmiştir.

Yahya Kaptan her şeyi sonuçsuz bırakmak manevrasına başvurmaktadır. Binbaşı Necati, biraz idaresiz ise de cezayı hak etmiş değildir.

Gebze kaymakamının. . . bir an önce başka bir yere alınarak Rum ve Ermeni entrikalarına son verilmesi. . .

Efendiler, bu bilgiler arasında, benim bilmediğim noktalar da vardı. Söz gelişi, ben Küçük Aslan çetesinden ve onun itibarlı olduğundan habersizdim. Bu çeteye Necati Bey vasıtasıyla para verdiğimi kesinlikle hatırlamıyordum.

Yahya Kaptan'ın, verdiğimiz direktif gereğince, düşman çetelerini yok etmeye ve hiç olmazsa, onların, Hristiyan halka saldırarak düşmanın maksadını gerçekleştirmeye yönelmiş olan bütün teşebbüslerini başarısız kılmaya çalıştığını pekâlâ biliyorduk.

Gebze kaymakamının içyüzü, şimdi ekleyeceğim belgelerle anlaşılacaktır, sanırım.

4 Ocak 1921 tarihinde, Tümen Komutanı Rüştü Bey'e, Vasıf Bey'in verdiği bilgiyi olduğu gibi özetleyerek, bu bilgilerin kendisince verilen bilgilerle çeliştiğini bildirdim. Bu bakımdan durumun güvenilir ve inanılır kimseler vasıtasıyla bir kere daha soruşturulup incelettirilmesini ve kendi düşüncesiyle birlikte açık olarak bildirilmesini rica ettim.

Efendiler, bu konuda, gerçeğin ortaya çıkmasına yarayan belgeler üzerinde bilgi sahibi olmanızı istediğim için, Rüştü Bey' in cevabını olduğu gibi bilginize sunmama müsaade buyurunuz :

Düzce, 7/8.1.1920

20' nci Kolordu Komutanlığı'na

İlgi : 4.1.1920 tarihli şifre :
Hey'et-i Temsiliye Başkanlığına,

Yahya Kaptan' la ilgili türlü suçlamalar üzerine, birkaç defa, Yüzbaşı Ali Ağuş Efendi vasıtasıyla yaptırdığım soruşturma, onun lehinde çıktı. Bununla birlikte kendisi cahil olduğundan, hizmet ediyorum zannı ile bazı şeyler yapmış olabilir. Büyük ve Küçük Aslan' lar zaten eşkiyadır. Ancak, millî teşkilâtın aleyhinde bir görüşe sahip olduğu şüphesiz olan ve Yahya hakkında herkesten çok şikâyetçi olması gereken Gebze kaymakamına bu konuda yazdığım yazılara almış olduğum 1.12.1919 tarih ve 17 sayılı cevabın sureti aşağıda olduğu gibi verilmiştir.

Bendeniz, bu telgraftaki bilgilere kısmen olsun inanmak zorunda kaldım ve aynı inançla bu yazıları İstanbul'a, bizzat Şevket Bey' e de gösterdim. Bendenizin bilemediği bazı sebeplerle, İstanbul'ca hakkında bir muamele yapılmasına gerek duyulduğu takdirde, elbette bir şey denemeyeceği arz olunur.

Suret

İlgi : 30.11.1919 tarih ve 53 sayılı yüksek emirleri.

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Binbaşı Necati Bey' in, adam öldürme ve bucağın müdürünü dövme ile ilgili ihbarları, şahıs ve zaman belirtilmediği için gerçek olarak kabul edilemez. Çünkü, dövüldüğü bildirilen bucağın müdürü Burhaneddin Bey, Yahya Kaptan tarafından dövülmediğini ve tecavüze uğramadığını yazılı olarak bildirdiği gibi, bu konuda bendenizin makamına herhangi bir şikâyetinde de bulunmamıştır.

Adam öldürme konusuna gelince, Yahya Kaptan hakkında hükûmete ve adliyeye hiçbir yerden böyle bir cinayete ilgili müracaat ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde, yakalanması için bir tebligat bile yoktur. Eğer bununla, Darıca Rumlarından iki Rum'un öldürülmesi ve Kartal'ın Paşa köyünden Stelianos Çorbacı' nın dağa kaldırılarak fidye istenmesi kastediliyorsa, bu cinayetlerin Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği kanaati yaygın ve doğrudur. Bu çete Yahya Kaptan' a öteden beri düşman olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendi tarafından kanat gerilip korunurken, sayısı on sekiz kişiye ulaşan bu çetenin, şimdi Binbaşı Necati Bey' in emrine verildiği ve hattâ kendilerine elliser lira maaş bağlanmakta olduğu haber alınmıştır. Bu çetenin köyleri soymaktan geri durmadığı bilinmektedir. Binbaşı Necati Bey' in, Yüzbaşı Nail Bey' in eski okul arkadaşı olduğu, kendisiyle bir buçuk ay önce Aydın köyünde, Küçük Aslan çetesi üyelerinden Ali Kaptan' ın dağa kaldırdığı Çorbacı' dan alınan parayla yaptığı meşhur düğününde görüştüğü bilinmektedir. Daha sonra Binbaşı Necati Bey , birçok defa Yüzbaşı Nail Bey' in evine gelerek misafir olmuştur. Her ikisi de aynı düşüncede oldukları için, Yüzbaşı Nail Bey öteden beri Yahya Kaptan' ın aleyhindedir. Yahya Kaptan teşkilatı kurduğu sırada, yüzbaşı Nail Bey, onu bulduğum kazanın sınırları dışına çıkarmaya ve uzaklaştırmaya çalıştığı gibi, Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği söylenen ve doğruluğuna şüphe olmayan yukarıdaki iki cinayet olayının, Kuva-yı Milliye'yi kirlenmek ve Yahya Bey' i lekelemek düşünce ve maksadını taşıdığı hissedilmiştir. Oysa, bu cinayetler, Aslan çetesinin faaliyet ve hareket alanı içinde işlenmiştir. Hattâ, Yüzbaşı Nail Bey' in, kovuşturma yapmak üzere gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayı'na mensup Süvari Müfrezesi Komutanı Hakkı Bey' i, artık gelmesine lüzum kalmadığı gerekçesi ile, haberleşme sırasında İstanbul'a naklettirip işi takipsiz bıraktırmış olduğu da bir gerçektir. Eğer sözü edilen adam öldürme olayı bundan başka bir olay ise, durumun açıklığa kavuşması için, şahıs ve zaman belirtilerek bildirilmesi gerekir. Darıca Rum beğçilerinin öldürüldüğü gün, cinayetin, çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından, işlendiği haberinin yayılması üzerine, Yüzbaşı Nail Bey, korkusundan başka bir yere naklini istemiş ve kesinlikle burada oturmayacağını söylemiştir. Ancak, alay ve tabur komutanları ile Binbaşı Necati Bey buraya gelerek ve Yahya Kaptan hakkında bir işlem yapılması için temsilci Sırrı Bey' e yazı yazdıracaklarına söz ve güvence vererek, Nail Bey' in burada kalmasını istemişlerdir. Bunun üzerine yüzbaşı, 25 Kasım 1919 salı günü, gidip gelen Necati Bey' i aldatarak ona gerçeğe aykırı

suçlamalar yaptırdığı gibi, bir yandan telefonla Yahya Kaptan' ı merkeze davet ettirirken bir yandan da Küçük Aslan çetesini kendi evinde hazır bulundurarak yakalamayı tasarlamıştır. Arıcak, her nedense, bu işi gerçekleştirmeye cesaret edemeyerek teşebbüsünden vazgeçtiği için, Necati Bey de Kartal'a dönmek zorunda kalmıştır. İşte bundan dolayıdır ki, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek kendine âlet ettiği Küçük Aslan çetesi vasıtasıyla, Yahya Kaptan aleyhinde suçlama ve tertiplere başvurmaktan bir an geri kalmamaktadır. Yahya Kaptan, kendisine karşı çıkan ve düşman olan Küçük Aslan çetesi gibi köyleri yağmalamaya ve Hristiyanları öldürüp yok etmeye izin vermemiştir. Kendi emrinde bulunan Büyük Aslan Bey çetesi tarafından bazı uygunsuzluklar yapıldığında, derhal bunları önleme ve cezalandırma yoluna giderek, millî bir gaye olan vatanın istiklâli ve kurtuluşu için disiplin ve güvenliğin korunmasına hizmet etmektedir. Daha önce de Büyük Aslan Bey çetesinin aman dilemesine ve sığınmasına yardımda bulunarak, hükümetçe affedilmesini sağlamak suretiyle yaptığı hizmetler takdire değer. Aleyhindeki suçlamaların, yüzbaşının şahsî emellerine boyun eğmemiş olmasından, Küçük Aslan çetesi tarafından işlenip Yahya Kaptan' ın üstüne yıkılmak istenen cinayet olaylarının eksik olmamasından ve bunlara cür'et edenlerin korunması dolayısıyla teessüf ederek yüzbaşıya şiddetli uyarılarda bulunmasından ileri geldiği arz olunur.

(Gebze Kaymakamı Nurettin)
1' inci Tümen ve Bolu Bölgesi
Komutanı
Rüştü

Efendiler, bu bilgilerin alınmasından önce şöyle bir haber verdiler : Tavşancıl'da Yahya Kaptan' ın etrafı sarıldı. Bunu yapan İstanbul'dan gelen bir askerî birliktir.

Bu haber üzerine, İzmit'teki Tümen Komutanlığı'ndan, 7 Aralık 1920 tarihli şifre ile, makine başında durumu sorduk. Eğer bu haber doğru ise, "İstanbul'dan geldiği bildirilen birlik komutanına, Yahya Kaptan'ın bizim adamımız olduğunu, eğer bir kusur ve kabahati varsa, tarafımızdan gereğinin yapılmasının tabii bulunduğunu, Yahya Kaptan 'ın sarılmasına ve tutuklanmasına hiçbir şekilde razı olmadığımızı bildiriniz" dedik.

Efendiler, 7 Ocak 1920'de yazılıp, 8 Ocak'ta aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri İzmit'ten, 1' inci Tümen Komutanı Vekili imzasıyla Fevzi Bey 'dendir. Şunlar yazılıdır : " Bu gece iki bin kişilik bir kuvvet Tavşancıl'a çıkarak Kuva-yı Milliye Komutanı Yahya Bey 'i çevirmişlerdir. Yapılacak işlemin bildirilmesi arz olunur."

Diğer telgraf, Düzce'de bulunan asıl Tümen Komutanı'ndan geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı bilgileri veriyordu.

Tümen Komutan Vekili Fevzi Bey'in, 7 Ocak 1920 tarihli açıklama bekleyen telgrafımıza verdiği 7/8 Ocak 1920 tarihli cevabında, Yahya Kaptan'ın daha ele geçmediği, Kuva-yı Milliye ile gelen müfreze arasında bir çatışma ihtimalinin bulunduğu ve gelen müfreze komutanına emrimizi bildireceği haber veriliyordu .

Efendiler, o tarihte milletvekili olarak İstanbul'da bulunan yaverim Cevat Bey' den,10 Ocak 1920 tarihinde şöyle bir telgraf geldi :

Harbiye, 10.01.1920

20' nci Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

6.1.1920 gecesi sabaha karşı Genel Jandarma Komutan Yardımcısı Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Komutanı Nazmi Bey komutasında dört subay, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi

komutasında, İstanbul Muhafız Alayı'ndan doksan er, Bandırma vapurunun ışıkları söndürülerek Hereke'ye götürülmüş ve sabahleyin erkenden Hereke'ye çıkan müfreze derhal Tavşancılı kuşatmış ve birçok ev basılmıştır. Gelen Hey'et, köy ihtiyar hey'etini toplayarak, vatan haini olan Yahya' yı teslim etmez veya nerede olduğunu söylemezlerse, Tavşancılı insanlarıyla birlikte yakacaklarını bildirirler. İhtiyar hey'eti, Yahya Kaptan' ın iki günden beri köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini ısrarla söyledi. Yahya, sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya' nın yok edilmesinden sonra Marmara Bölgesine sahip ve hâkim olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından silâhlandırılan Rumların ve İstanbul'daki rezillerin pek büyük bir başarıya ulaşacakları bellidir. Kuva-yı Milliye adını taşımakta olan Yahya' nın ortadan kaldırılması, İzmit, Adapazarı ve İstanbul dolaylarında, düşmanlarımız hesabına birçok fesat çetelerinin de doğmasına yol açacaktır. Bundan dolayı, Cemal Paşa Hazretleri' nin işe el koymasıyla, Yahya' nın da ad değiştirerek daha önce arz ettiğim şekilde serbest bırakılmasının sağlanması için gerekenlere emir buyurulması istirham olunur (Cevat).

Harbiye Nâzırı
Cemal

Bu telgrafın, "Harbiye şifresiyle ve Cemal Paşa imzasıyla kapatılmış olmasına rağmen, içinde Cemal Paşa 'nın işe el koymasıyla Yahya' nın kurtarılması" çaresinin bulunması cümlesi dikkat çekicidir. Demek ki, Cemal Paşa, Cevat Bey' in telgrafını , okumaya gerek duymadan, kendi şifresi ve imzası ile çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü, bir defa Yahya' yı takip ettiren Cemal Paşa'dır. Bundan başka serbest bırakılması için kendi yardımlarının kendisi tarafından emrolunmasını, kendi bilgisi dahilinde elbette yazdırmazlardı.

İzmit'ten Tümen Komutanı Vekili'nden gelen 9 ve 10 Aralık 1920 tarihli iki telgrafla, duyulduğuna göre iki çarpışmadan sonra, Yahya Kaptan'ın ölü olarak ele geçirildiği bildirildi.

11 Ocak 1920'de, Tümen Komutan Vekili'nden, İstanbul'dan gelen müfreze komutanına, benim adıma tebligatta bulunup bulunmadığını sordum. Üç gün sonra 14 Ocak 1920 tarihli raporunda Tümen Komutanı Vekili şu bilgiyi verdi: "Bizzat yaptığım soruşturmada... çarpışma olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan' ın teslim olduktan sonra, köy dışında kesici bir âletle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Kafatasının olmaması bunu doğrulamaktadır".

Efendiler, bu uğursuz haber üzerine, İstanbul'daki teşkilâtımıza, 20 Ocak 1920 tarihinde, Albay Şevket Bey vasıtasıyla şu telgrafi yazdık :

Yahya Kaptan' ın öldürülmesinin sebepleri ile, teslim olduktan sonra kasten şehit edildiği anlaşıldığından, öldürülmesinde kimlerin elinin ve etkisinin bulunduğu, İstanbul'dan müracaat eden pek çok fedakâr arkadaşa açıklama yapılmak üzere acele bildirilmesi rica olunur, efendim,

Hey'eti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Eski bir yazımıza karşılık olmak üzere, İstanbul'dan 20 Ocak 1920'de yazılıp bir gün sonra elimize geçen telgraf da şuydu :

Beşiktaş, 20.1.1920

Ankara'da 20' nci Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Özel :

İlgi :17.1.1920.

1- Olay yerinde bulunan güvenilir bir zatın ifadesine göre, Yahya Kaptan yakalanıp köy dışında bulunan karakola götürülürken, çevreden on kadar eşkıyanın karakol üzerine ateş etmesi üzerine, kaçmaya çalışmış ve bu sırada öldürülmüştür. Bununla birlikte, iyi bir soruşturma yapılması için hükûmete başvuruldu.

2 - Yahya Kaptan' ın Kuva-yı Milliye adına pek çok kötülükler yaptığı söylentisi ağızdan ağıza yayıldığı gibi, özel ve resmî yoldan yapılan soruşturma da bunu doğruladığı için, hükûmet kovuşturmaya karar vermişti. Ancak Hey'etimizce kendisinin geçici bir süre için gizlenerek Kuva-yı Milliye işlerine karışmaması ve kötülüğe cür'et etmemesi, yanında bulunan kaçak er ve jandarmaları geri göndermesi şartıyla kovuşturma yapılmaması istenmiş ve ilgililer katında teşebbüslerde bulunulduğu gibi, Gebze'ye özel olarak bir memur da gönderilmişti. Bu sırada hükûmet, birdenbire gizlice asker göndermiş; yalnız Yahya Kaptan' ı ele geçirmek istediğini ilân etmiş ve arz edilen durum meydana gelmiştir, efendim.

Çanakkale Müstahkem
Mevkii Komutanı
Şevket

Efendiler, "Köy dışındaki karakola götürülürken çevreden ateş edilmiş (?) . Kaçmaya çalışmış, bu sırada öldürülmüş (?)." Bu sözlerin, bu gibi suikastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok safdil olmak lâzımdır.

Yahya Kaptan' ı ortadan kaldırmak için, birlikte çalıştıkları ve karar verdikleri hükûmetin, gizlice, birdenbire bir oldubittiye getirivermiş olduğu yolundaki sözler de dikkate değer. İstanbul'da, jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayı'ndan subay ve asker görevlendiriliyor... İstanbul'da duruma hâkim olduklarını iddia eden teşkilât başkanlarımız bunu öğrenemiyorlar.

Kara Vasıf Bey'in bu telgrafına verdiğimiz cevapta şu hususu sorduk :

Şifre

Ankara, 22.1.1920

İstanbul'da Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Şevket Bey'e, Yahya Kaptan' ın öldürülmesi olayını ciddî olarak takip eden ve özellikle İstanbul'da hesabını isteyen pek çok kimse vardır. Gerçeğin anlaşılabilmesi için, yaygın söylenti derecesine vardığı bildirilen kötülüklerin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesi rica olunur.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Efendiler, bu açıklama isteğimize gelen cevabı da, sabrınıza sığınarak olduğu gibi, bilginize sunacağım :

Beşiktaş, 24.1.1920

Ankara'da 20' nci Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Özel :

İlgi : 20.1.1920

1 - Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra öldürüldüğünü işittik. Soruşturma yapıyoruz. Sonucu arz edeceğiz.

2 - Öldürülmesinin sebebi hiç kimseyi dinlememesi, Kuva-yı Milliye adına açıktan açığa zulüm ve eşkıyalık yapması, eşkiyayı öteden beri gizlemesi veya gösterilen yere gitmesi için verilen emirleri dinlememesi üzerine hükümetin, kendisine köylerden ve çevreden müracaat edenlerin ısrarına dayanamayarak, kendiliğinden ve hattâ hey'etimizin haberi olmadan teşebbüse geçmesidir, efendim. (Vasıf).

Çanakkale Müstahkem

Mevki Komutanı

Albay Şevket

Saygıdeğer Efendiler, telgrafın ikinci maddesindeki, Yahya Kaptan' nın hiç kimseyi dinlememesinin, öldürülmesine sebep olarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Merhum şehit, beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre hareket ediyordu. Başka bir makama veya şahıslara bağlı olduğunu, onlardan emir alması gerektiğini kendisine emretmemiştim. Bu sebeple, İstanbul'dan her önüne gelenden, Dahiliye Nâzırı'ndan, Jandarma Komutanı hâin Kemal Paşa' dan verilen emirleri dinlememesi zaten bizim istediğimiz şeydi. Kuvayı Milliye adına eşkıyalık ve zulüm yapanın da kendisi olmayıp, Küçük Aslan çetesi gibi, haince bir maksatla kuruldukları belgelere dayanılarak anlaşılmiş bulunan çeteler idi. Yahya 'nın bunların eşkıyalıklarını önlemeye çalıştığı da, sözlerine güvenilmesi gereken kimselerin soruşturmalarıyla kesinleşmiş bir durumdur.

Gebze Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Başkanı ile Gebze kaymakamı Fevzi Bey' in ortak imzalarıyla, bu üzücü olayın meydana gelişinden önce, makine başında yapılmış bir müracaatı da belirtmeden geçemeyeceğim :

Gebze Kuva-yı Milliye Komutanı Yahya Bey hakkında bazı kimselerin yaptıkları iftiralar üzerine, en sonunda salı gecesi İstanbul'dan komutanlar ve yüksek rütbeli subaylar komutasında gelen iki bin kişilik kadar bir kuvvetle, kendisinin Tavşancıl'da kuşatıldığı ve kuşatmanın hâlâ devam etmekte olduğu şimdi halktan aldığım bilgilerden anlaşılmıştır. Böyle vatani için çalışan bir kimseye karşı yapılan bu işlemin pek haksız olduğu yüksek komutanlığınızca bilinmektedir. Yahya Bey' in kurtarılması için ne gibi bir muamele yapılacağına emir buyurulmasını makine başında bekliyoruz.

Kaymakam Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Başkanı

Fevzi Hacı Ali

Efendiler, o tarihlerde, İzmit bölgesinde Kuva-yı Milliye teşkilâtı ile uğraşan Milletvekili Sırrı Bey' in de bu konuda verdiği bilgileri olduğu gibi sunmama müsaadenizi rica ederim :

İzmit, 11.1.1920

20' nci Kolordu Komutanlığı'na

1 - Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne özel: Haberleşmesi dört gün önce yapılmış olan Yahya Kaptan konusu, nihayet, haber almış olacağınız üzere, kendisinin şehit edilmesiyle sonuçlandı.

2 - Yahya Kaptan' ın, İstanbul girişinde teşkilâtlanmış bir durumda bulunması, herhalde Kuva-yı Milliye'ye karşı cephe almış bulunan kimselere yıldırıldığından, kendisinin ortadan kaldırılmasının plânlandığına şüphe yoktur.

3 - Yahya Kaptan' ın bu maksatla öldürülmüş olması, olayı sınırlı kalma niteliğinden çıkarmakta ve Hey'et-i Temsiliye'ce üzerinde düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

4 - İzmit sancağı, eşkiya yüzünden tedirgin iken, yerinden kımıldamayan ve komutası altındaki hiçbir birliğe emir vermeyen, yanındaki hapisaneden on beş yirmi kişinin birden kaçmasını basit günlük olaylardan sayan Alay Komutanı Hikmet Bey, Yahya ' nın öldürülmesini önemli bir mesele

saymıştır. Yanına aldığı jandarma kuvvetleri ile bizzat yola çıkmış ve sonunda Kuva-yı Milliye'ye ağır bir darbe vurmak suretiyle maksadına erişmiş bulunuyor. Devamı var (Milletvekili Sırrı) .

1' inci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

20' nci Kolordu Komutanlığı'na

5 - Gebze'de kurulmuş bulunan Kuva-yı Milliye'nin başsız kalması, bunadan sonra oraları korku içinde bırakacaktır.

6 - Buralarca bütün Kuva-yı Milliye'nin dayanağı olarak bilinen Yahya' nın bu şekilde ortadan kaldırılmış olması, kamuoyunu haklı olarak karıştırmıştır.

7- Yahya' nın öldürülmesi, hükûmetin Kuva-yı Milliye'ye karşı bundan sonra takınacağı saldırgan tavra delil sayılmaktadır.

8 - Bu hareket üzerine, hiç şüphe yok ki, yabancılar tarafından da, Kuva-yı Milliye'nin hükûmetin gözünde değersiz ve yok edilebilir nitelikte görüldüğü yargısına varılacaktır. Bu bakımdan gerekli tedbirler alınmalıdır. Devamı var (Milletvekili Sırrı) .

1' inci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

20' nci Kolordu Komutanlığı'n

68 sayılı şifreye ektir. Öncekilerin devamıdır :

1 - Durum karışıklıktan kurtarılmadığı ve Gebze kuvvetlerinin hemen güvenilir bir kimseye verilmesi tedbiri alınmadığı takdirde, Üsküdar sancağı da dahil olmak üzere, bütün İzmit sancağında, bir tek kişinin bile Kuva-yı Milliye'yi tutmasına imkân bulunamayacağı kesinlikle bilinmelidir.

2 - Jandarma Alay Komutanı Hikmet Bey' in vakit kaybetmeden yerinden alınması şarttır.

3 - izmit sancağında Kuva-yı Milliye'nin varlık gösterebilmesi, ordu hizmetinde bulunan Kaymakam Revzi Bey' in, jandarma komutanı olmasına bağlıdır. Başka çare yoktur. Bunu önemle bilginize sunuyorum (Milletvekili Sırrı).

1' inci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

20' nci Kolordu Komutanlığı'na

79 sayılı şifreye ektir :

1- Kuva-yı Milliye'ye Anadolu taraflarında değer verilmediği ve horlandığı yolundaki söylentiler, üzücü olay üzerine muhaliflere daha çok kuvvet kazandırmış olduğundan, kuvvet ve kudretin kayba uğramadığını gösterecek fiilî bir tedbir alınması şarttır.

2 - Ali Fuat Paşa Hazretleri'nin buraya kadar teşriflerini gerekli görmekteyim.

3 - İzmit sancağına önem verilmesini ve önem verildiğini gösterecek fiilî tedbirlerin alınması gereğini tekrara mecbur oluyorum (Milletvekili Sırrı).

1' inci Tümen Komutanı Vekili

Fevzi

O tarihte İstanbul'da bulunan Rauf Bey de şu mektubu gönderdi :

İstanbul, 19.2.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yahya Kaptan' ın teslim olduktan sonra öldürüldüğü buraca da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş, otopsi de yapılmıştır. Hükümet kanunî kovuşturmayaya başlamıştır, efendim. Saygılarımızı arz ederiz,

Hüseyin Rauf

VİCDANİ GÖREVLERİMDEN BİRİ

Efendiler, Yahya Kaptan 'ın öldürüldüğüne şüphe kalmamıştı. Bu gerçek bilindikten sonra, onu öldürmüş olan hükûmetin, kanuni kovuşturmayaya başlamış olması, cinayeti işleyenlerin meydana çıkamayacağına delil değil miydi? Fakat Efendiler; zaman, her şeyin, her gerçeğin, tarih önünde samimî olarak incelenmesine imkân hazırlar.

Saygıdeğer Efendiler; hükûmeti ve İstanbul'daki teşkilâtımızın başkanlarını böyle çirkin bir cinayetin işlenmesinde vasıta olmaya yönelten sebep ve etkenlerin incelenmesinin, gerçekten ibret verici sonuçlar getireceğine inandığım içindir ki, ilk bakışta önemsiz gibi görülebilecek bir olayı delillere ve belgelere dayandırarak açıkladım. Bu açıklamamla, milletin gözünde, gerçeği açıkça ortaya koyabilecek bir ortamın doğmasına yardım edebildiysem, vicdanî görevlerimden birini yapmış olduğuma inanacak ve gönül huzuru duyacağım.

Efendiler, bu olayı incelerken iki noktayı gözönünde bulundurmak yararlı olur. O noktalarda :

Birincisi : Sait Molla 'nın üyesi bulunduğu gizli örgüt ve Gebze, Kartal bölgelerinde bu örgüte bağlı şahsî çetelerin oynadığı rol ile, bu rolü bizim adamlarımıza yüklemekte ve vatansever geçinen kimseleri aldatıp kandırmada gösterilen ustalık ve başarı.

İkincisi : İstanbul teşkilâtımızın başkanlarıdır ki, bunlar, bizim yani Hey'et-i Temsiliye'nin emrinde ve onun verdiği direktif ve bilgilere göre hareketle yükümlü bulunuyorlardı. Bunların, bu yükümlülüğü ancak samimî olarak yerine getirdikleri takdirde, asıl hedefe doğru yarılmadan yürümenin mümkün olabileceğini de kabul etmeleri gerekirdi. Oysa, bu kimseler, kendi akıl ve tedbirlerini, Hey'et-i Temsiliye'nin uyarılarına rağmen yüksek görmekten geri durmamışlar ve hareket serbestliklerine engel olunmasını bir haysiyet meselesi yaparak sinirlenmişler ve bu sakat duygunun etkisiyle, aldatılmaya kadar varmışlardır.

Şimdi Efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanların yüreklerini ger çekten kan ağlatan bir telgrafı daha merhametli gözlerinizin önüne se rerek bu konu ile ilgili açıklamalarıma son vereceğim :

İstanbul,14.1.1920

Ankara'da Kuva-yı Milliye Başkanı

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Eşim Yahya Kaptan , sırf yüksek şahsiyetinizle olan ilgisi dolayısıyla ve kanun karşısında suçlu olmaksızın teslim olduğu halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Üsteğmen Abdurrahman Efendi'ler tarafından alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl halkı olayın tanığıdır. Hakkın yerini

bulması için Adliye ve Dahiliye Nezaretlerine başvuruldu. İki tane yetimle perişan bir durumdayız, Bu konuda yüksek teşebbüs ve yardımlarınızı bekliyoruz, emir sizindir.

Karagümrük'te Keçeciler'de

Karabaş Mahallesinde 19 numarada Yahya Kaptan eşi Şevket Hanım

Şimdi Efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanların yüreklerini gerçekten kan ağlatan bir telgrafı daha merhametli gözlerinizin önüne sererek bu konu ile ilgili açıklamalarıma son vereceğim :

1919 SONBAHARINDA KARŞILAŞTIĞIMIZ DİĞER BAZI OLAYLAR

Efendiler, Yahya Kaptan meselesine 20 Kasım 1919 tarihindeki olaylar dvlayısıyla dokunduk. Zaman ve mesafe bakımından birçok atlamalar yaparak bu olayı çeşitli yönleri ile açıklamak ve tamamlamak zorunda kaldık. Şimdi müsaade buyursanız, tekrar bıraktığımız tarihe dönerek, olayları izleyelim :

Ankara - Eskişehir demiryolunun işletilmesine İtilâf Devletleri'nce engel olunmuştu. Bu yolun işletilmesi için, İtilâf Devletleri temsilcilerinin, şiddetle protesto edilmesi, 21 Ekim 1919'da Ankara Merkez Hey'eti'ne bildirildi.

Adana teşkilâtı kurucularının, Niğde'ye veya Kayseri'ye gelerek ve bizimle temas kurarak çalışmalarına devam etmeleri sağlandı.

Aydın cephesinde durum günden güne tehlikeli ve ciddî bir hal almakta olduğundan, Salih Paşa ile Amasya'da kararlaştırdığımız üzere, Donanma Cemiyeti'nin dört yüz bin lirasının bu cephenin ihtiyaçlarına ayrılmasını Harbiye Nâzırı'na yazdık. Bu cephedeki mücahitlere silâh, cephane verilmesini ve cephenin makineli tüfek ve topçu birlikleriyle desteklenmesini, Konya'daki 12'inci Kolordu Komutanı'ndan rica ettik.

Efendiler, Fransızlar, Bandırma - Soma demiryolunu denetlemek bahanesiyle, Bandırma'ya bir müfreze çıkarmışlardı. Bunların, güvenlik durumu mükemmel olan Bandırma'ya asker gönderme haklarının olmadığı açıktı. Bu noktaya, 24 Kasım 1919' da 14' üncü Kolordu ve 56' ncı Tümen Komutanları'nın dikkatlerini çektik.

Yabancı subaylar, Aydın cephesinde dolaşarak propaganda yapıyorlar ve durumu anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephede birliklerle temas etmelerine kesinlikle izin verilmemesi, resmî müracaatlarını hükûmete yapmaları, eğer Kuva-yı Milliye'ye bir söyleyecekleri olursa, merkez hey'etimiz vasıtasıyla bize başvurmaları gerektiğinin kendilerine duyurulması, propaganda yapanları olursa, korumalı olarak bölgeden çıkarılmaları ve kesin bir mecburiyet doğarsa, cephede görülecek İtilâf askerlerine karşı da silâh kullanılması cepheye bildirildi.

Efendiler, biz İzmir halkının da doğrudan doğruya seçimlere katılmasını sağlamak istiyorduk. Bunun için, maksadımızı çeşitli yollarla duyuruyorduk. Ne var ki, Yunanlılar tabiatıyla engelliyorlardı.

29 Kasım 1919 tarihinde, bu durumu İtilâf Devletleri temsilcileri ve tarafsız elçilikler katında protesto ettik ve bunu, İzmir Telgraf ve Posta Baş müdürü bulunan Ethem Bey 'e yazarak, İzmir halkına da duyurmak istedik.

Efendiler, belki de birçoklarınızın hatırladadır. İşgal yıllarında, Adana'da, Ferda adında, Kuva-yı Milliye aleyhinde yabancı bir gazete yayınlanıyordu. Bu gazete, sırf Anadolu'daki kamuoyunu yanıltmak ve bulandırmak maksadıyla yazılmış sütunlar ve bizim aleyhimizde uydurulmuş saçmalıklarla doluydu. Şüphesiz bu gazetenin Anadolu içine sokulmasına engel olduk.

Fakat, bu gazetenin memlekette okunmasını elbette yararlı bulan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nâzırı ve Cemal Paşa'nın, defalarca temize çıkardığı Damat Şerif Paşa, Ferda gazetesi denilen bu zehirli paçavranın serbestçe dağıtılmasına engel olunmaması için emirler vermişti. Bu sebeple, Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemal Paşa'nın, 3 Aralık 1919'da dikkatini çekmeyi gerekli bulduk.

ANKARA'YA GELİŞ

Efendiler, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanmasına engel olamamak zarureti üzerine, İstanbul'da toplanacak Meclis'te, "vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını elde etmekten ibaret olan gayeyi korumak ve savunmak için anlaşmış, kesin kararlı bir grup oluşturmayı" tek çare olarak düşündük. Bunun sağlanması için, bildiğiniz gibi, 18 Kasım 1919 tarihli talimat ve genelgede, milletvekillerinin belirli yerlerde grup grup toplanarak üzerinde görüşecekleri önemli noktalardan biri olmak üzere bu konuya yer vermiştik.

Aynı tarihte, düşündük ki, bu grubu oluşturabilmek için her sancaktan birer milletvekilini Eskişehir'e davet edelim. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek milletvekillerini de, davet edeceğimiz milletvekilleri ile birleştirelim ve kendimiz de Eskişehir'e giderek, yapılacak genel bir toplantıda enine boyuna görüşmelerde bulunalım. Bu arada, milletvekillerinin İstanbul'daki güvenlikleri ile ilgili tedbirleri de söz konusu etmek istiyorduk. Ancak, bundan sonra vereceğim bilgilerden anlaşılacağı üzere, bu toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Sivas'ta bir ay kadar daha kaldıktan sonra, Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya gelişimizi 27 Aralık 1919 tarihli şu açık tebliğ ile her yere duyurduk :

Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya hareket eden Hey'et-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük milletimizin çok sıcak ve içten gelen vatanseverlik gösterileri arasında, bugün şehre geldi. Milletimizin gösterdiği bu birlik ve kararlılık örneği, memleketimizin geleceğine güven konusundaki inançları sarsılmaz bir şekilde güçlendirici niteliktedir.

Şimdilik, Hey'et-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dadır. Saygılarımızı sunarız, efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

2 Ocak 1920 tarihinde, Cemiyet Merkez Hey'etlerine, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve yazılış biçimi şöyleydi :

. . . yolculuğumuz sırasındaki gözlem ve incelemelerimiz, bizlere, gerçek koruyucu olan Ulu Tanrı'nın ilâhî lûtfuyla tecellî eden millî birliğimizin dayanmış olduğu millî teşkilâtın, kökleşmiş, millet ve memleketin geleceğini kurtarmak için gerçekten güvenilir bir kuvvet ve kudret haline gelmiş olduğunu, şükürler olsun gösterdi.

Dış durum, bu milli birlik ve kararlılık sayesinde ve Erzurum - Sivas Kongreleri esasları çerçevesinde, vatanın ve milletin çıkarlarına elverişli bir şekle girmiştir.

Kutsal birliğimize, kararlılık ve imanımıza dayanarak, meşru isteklerimizin elde edileceği güne kadar, büyük bir dirençle çalışılması ve bu bildirimizin genelge halinde köylülere varıncaya kadar bütün millete duyurulması rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Cemiyeti Hey'et-i
Temsiliye'si adına

Mustafa Kemal

KAZIM KARABEKİR PAŞA, HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN ANKARA'YA GİTMESİNE TARAFTAR DEĞİLDİ

Efendiler, Hey'et-i Temsiliye'nin merkezinin Ankara'ya nakli düşüncesi oldukça eskiydi. Bu düşünce ilk defa söz konusu olduğu sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa 'dan gelmiş olan bir telgrafi burada olduğu gibi aktaracağım :

3' üncü Kolordu Komutanlığı'na Erzurum, 3.10.1919

Hey'et-i Temsiliye'ye : Kuva-yı Milliye'yi temsil eden yüksek hey'etin, değil Ankara'ya, hatta Sivas'ın batısına bile geçmemesi görüşümdedir. Çünkü, Doğu illerinin Kuva-yı Milliyesi demek olan bu hey'etin bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu illerin teşkilâtsiz kalmasına yol açacaktır. Şimdiye kadar pek meşru ve mantıklı olarak yönetilmekte olan Millî Mücadele'nin, öteden beri her zaman her teşebbüsümüzü kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımıza karşı da eskiden olduğu gibi bir yerden yönetilmesi için, Hey'et-i Temsiliye'nin Sivas'tan batıya geçmemesi görüşünde bulunduğunu arz ederim.

15' inci Kolordu Komutanı

Kâzım Karabekir

Böyle bir telgrafın asılsız olduğu yargısına varmak istedim. Fakat, ne çare ki, şifre telgraf Erzurum'dan Sivas'taki 3' üncü Kolordu'ya çekilmiştir. Çözülen şifrenin altında "Açıldı. Fethi 4/5 Ekim" ilgiliye yazı ve imzası olduğu halde 3' üncü Kolordu'dan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, davetimiz üzerine Sivas'a geldikten ve bizimle görüşmelerde bulduktan sonra, şüphesiz bu telgrafla daha önce bildirdiği düşünce ve görüşünün yerinde olmadığını anlamış olacaktır. Ancak, bu düşünce ve görüşündeki isabetsizliği anlamak için, mutlaka yüz yüze gelip görüşmeye hiç de ihtiyaç olmayacağı açıkça bellidir. Bu düşünce ve görüşün dayandırılmış olduğu sebeplere şöylece bir göz atmak bile, onların yanlışlığını anlamaya yeter sanırım.

Bir defa, Hey'et-i Temsiliye'nin yalnız Doğu illerinin millî gücünü oluşturmadığı veya temsil etmediği ve belki bütün memleketin -Anadolu ve Rumeli'nin- millî güçlerini temsil ettiği çoktan bilinmiş olmak gerekirdi. Kaldı ki, bu nokta üzerinde, günlerce süren telgraf başı tartışmaları olmuştu. Bir de, Hey'et-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya taşınması, Doğu illerinde teşkilâtsizlik doğuracak bir sebep olamazdı. Hey'et-i Temsiliye'nin Doğu illerine Sivas'tan telgrafla verdiği emirleri ve talimatı, aynı şekilde Ankara'dan verebileceğine de şüphe yoktu.

Buna karşılık, Hey'et-i Temsiliye'nin Doğu illerinden çok Batı illerine ve İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren mantıklı sebepler elbette çoktu. Önce, Batı ve Güney - Batı illerimizden doğrudandan doğruya düşman eline geçmiş olanlar vardı. Bu illerimizi işgal eden düşman karşısında sağlam savunma cepheleri kurmak ve onların kuvvetlendirilmesini sağlamak gerekirdi. Oysa, Doğu illerimizde böyle acıklı bir durum yoktu. Kesin olarak yakın bir fiilî tehlike de doğabileceğe benzemiyordu. Uzak bir ihtimale göre, diyelim ki, doğudan Ermenilerin doğrudan doğruya bir saldırıya geçecekleri kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuva-yı Milliye ile desteklenmesi kararlaştırılmış olan 15'inci Kolordu, kendilerinin komutası altında hazır bulunuyordu. Ne var ki, İzmir cephelerinde çeşitli komuta yöntemleri, değişik nitelikte kuvvetler ve türlü türlü olumsuz kaynaklardan gelen değişik yapıda türlü zararlı etkiler vardı. Adana'nın işgaline karşı daha cephe kurulamamıştı.

GENEL DURUMU YÖNETME SORUMLULUĞUNU ÜZERİNE ALANLAR, EN ÖNEMLİ HEDEFE VE EN YAKIN TEHLİKEYE ELDEN GELDİĞİ KADAR YAKIN BULUNMALIDIRLAR

Bu bakımdan, uyulacak yol ve yöntem şudur ki, genel durumu yönetip yürütme sorumluluğunu üzerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye elden geldiği kadar yakın yerde bulunmalıdırlar. Yeter ki, bu yakınlık genel durumu gözden kaybettirecek derecede olmasın! Ankara bu şartları kendinde toplayan bir noktaydı. Her halde cephelerle ilgileneyeceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veyahut Afyonkarahisar'a gitmiyorduk. Fakat, cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı bulunan ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'tan hiçbir farkı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanması zarurî görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne kadar yerinde ve yararlı sayılmak lâzım geldiğini açıklamayı gereksiz bulurum.

Efendiler, Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'ya taşınmaması için sebepler ileri sürülürken, bu arada, hele öteden beri her zaman her teşebbüsümüzü kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan söz edilmiş olmasına hiçbir anlam veremedim. Gerçekten, kendisinin dediği gibi, düşmanlar bizim hangi davranışımızı, hangi teşebbüsümüzü iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki, ona göre hareket edelim !

Eğer bu düşünce ve görüşe yol açan : "İstanbul'da, millî dâvâya inanan bir Ali Rıza Paşa Hükûmeti vardır. Meclis-i Meb'usan da orada toplanarak millet ve memleketin mukadderatını denetlemeve başladıktan sonra, Hey'et-i Temsiliye'nin batı cepheleriyle, Meclis-i Meb'usan ile ilgi ve ilişkisine ne lüzum kalır? Bu takdirde, Hey'et-i Temsiliye'nin yalnız Doğu illerinin teşkilâtı ile ilgilenmesi ve yetinmesi daha yerinde ve daha yararlı olmaz mı?" şeklindeki bir düşünce ve görüş idiyse, bir dereceye kadar üzerinde durulabilir. Fakat, böyle olunca da, genel durumu, olayların iç yüzünü ve gerçek şartları görüş ve anlayış bakımından. Hey'et-i Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa arasında doldurulması imkansız bir hendek olduğunu kabul etmek gerekir.

Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesini düşmanlar kötü görecekler, noktasında daha çok durularak, belki ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşün çıkış kaynağı daha iyi kavranabilirse de, bizim şimdilik buna ayıracak fazla zamanımız yoktur.

YENİ MİLLETVEKİLLERİ İLE ANKARA'DA GÖRÜŞME TEŞEBBÜSÜ

Efendiler, daha önce söylediğim gibi, bir iki günlük bir toplantı ve görüşme isteği ile, milletvekillerini davet için ilk yazdığımız telgrafta - ki bu telgrafın örneğini basılmış olarak yazılı evrak halinde postayla la göndermiştik - maksat açıklandıktan sonra "Hey'et-i Temsiliye'nin bulunacağı bir yerde toplanılacaktır; toplantı tarihi, gönderilecek milletvekillerinin adları ve adresleri belli olduktan sonra haberleşilerek kararlaştırılacaktır. Hey'et-i Temsiliye kısa bir süre sonra İstanbul'a yakın bir yere gidecektir." denmişti.

Ankara'ya varışımızda, Ankara - Eskişehir demiryolu işlemeye başlamış olduğundan, önceki tebliğimize 29 Aralık 1919 tarihinde yaptığımız bir ek ile, milletvekillerleriyle görüşme yeri olarak Ankara'yı gösterdik ve bunu bir genelge ile bildirdik. Bu genelgenin bir maddesi de, öteki milletvekillerinden mümkün olduğu kadar çok kimsenin görüşmelere katılmasının fazlasıyla istenmekte olduğu yolundaydı.

Efendiler, sonucunun pek yararlı olacağını umduğumuz bu hayırlı ve vatanseverce teşebbüsün bile İstanbul Hükûmeti tarafından önüne çıkıldığını arz edersem, hayret etmezsiniz sanırım.

Müsaade buyurursanız, bu noktayı biraz açıklayayım : Biz milletvekillerini Ankara'ya davet ederken, birtakım kimseler de bu daveti geçersiz kılmak ve tasarlanan toplantıya engel olmak için karşı tedbir alıyor ve teşebbüste bulunuyorlarmış... Bazı milletvekillerinin çektikleri telgraflarla

durumu anladık.Nitekim, Burdur Milletvekili Hüseyin Baki imzalı ve 29 Aralık 1919 tarihli şöyle bir telgraf geldi :

"İstanbul'da toplanan milletvekilleri adına, Aydın milletvekili Hüseyin Kâzım imzasıyla Teftiş Kurulu Başkanlığı'na gelen telgrafta, en sür'atli vasıta ile İstanbul'a gelmekliğimin pek gerekli olduğu duyurulmakta ve bu gün Dahiliye Nezareti'nden gelen telgrafta da yola çıkmaklığım bildirilmektedir.

Daha önce, Hey'et-i Temsiliye adına, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından verilen emir ve duyuru üzerine, bu konudaki görüşüm açıklanıp bilginize sunulduğu halde, şimdiye kadar bu konuda bir emir alınmadığından, zatıdevletlerinin emirlerini önemle beklemekteyim, efendim."

Akdağmadeni milletvekili Bahri imzalı ve aynı tarihli bir telgrafta da :

"Aydın milletvekili Hüseyin Kâzım imzasıyla gelen telgrafta, milletvekillerinin en sür'atli vasıta ile İstanbul'a gelmeleri bildiriliyorsa da, Hey'et-i Temsiliye'ye üye seçilen milletvekillerinin mi, yoksa bütün milletvekillerinin mi davet edildiği pek anlaşılammıştır. Hangi yolu tutacağımın bildirilmesine lütfen müsaadeleri istirham olunur, emir sizindir."

Efendiler, biribiri ardınca buna benzer telgraflar geldi. Bu telgraflardan anlaşılıyordu ki, milletvekili arkadaşlar, Hey'et-i Temsiliye ile İstanbul Hükûmeti'ni ve İstanbul'dan telgraf çekerek bütün milletvekillerini davet etme yetkisini kendinde görebilen kimseleri, ortak amaçta anlaşmış ve uyuşmuş sanıyorlardı. Hükûmetin ve sözü geçen kimselerin olumsuz niyetlerini hatırlar ve hayallerine bile getiremiyorlardı. Olsa olsa, bizimle İstanbul'daki kimseler arasında, yeni kararlaştırılmış bir durum bulunduğunu veyahut arada di.izenleme bakımından bir yanlışlık olabileceğini sandıkları ve durumu öyle kabul ettikleri, bize gelen telgraflarındaki temiz yüreklilik ve içtenlikten anlaşılmaktaydı.

Bize başvuran milletvekillerine verdiğim cevap şuydu :

Hüseyin Kâzım Bey' in bildirdikleri ile bizim hiçbir ilgimiz yoktur. Adı geçenin, durumu iyice bilmediği anlaşılıyor, or. 12 ve 27 Aralık 1919 tarihli telgraflarımız gereğince hareket edilmesini, milletimizin ve vatanımızın çıkarlarına daha uygun olduğu için gereğinin tezelden yerine getirilmesini, Kâzım Bey'in kendi başına göndermiş olduğu telgrafa gerekli cevabın verilmesini ve sonucun bildirilmesini rica eder, saygılarımızı sunarız efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Bütün milletvekillerine de şu genelgeyi yazdık :

Ankara, 30.12.1919

Aydın milletvelili Hüseyin Kâzım Beyefendi 'nin sayın milletvekillerinden bazılarına, derhal İstanbul'a hareket etmeleri ile ilgili telgraflar çektiği anlaşıldı. Bu hareket, adı geçen kimsenin durumu iyice bilmediğini gösterdiğinden, kendisine bu durum anlatıldı ve .... gün ..... sayılı duyurularla ilgili bilgi verildi. Bu bakımdan, Hey'et-i Temsiliye'ce istirahat olunduğu üzere, Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak seçilmiş sayın milletvekilleriyle milletvekillerinden görüşmelere katılmak isteyen sayın üyelerin, Ocak ayının beşinden başlayarak Ankara'ya teşrifleri bir daha rica olunur.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

30 Aralık 1919 tarihli bir şifre ile de İstanbul'daki teşkilâtımıza: "Hüseyin Kâzım Bey' in teşebbüsünden söz ettikten sonra, kendisinin bizim duyurumuzdan haberdar edilmesini ve görüşmelere katılmak istiyorlarsa, lütfen ve derhal Ankara'ya teşrifleri gereğinin anlatılmasını" bildirdik.

Efendiler, biz İstanbul'daki teşkilâtımızdan haber beklerken, karşımıza biri çıktı. Bunun kim olacağını kestirmekte güçlük çekmezsiniz sanırım. Bildiğiniz gibi, bizim İstanbul'da hem temsilcimiz hem de nâzır olan bir zat... Cemal Paşa... Evet, 1 Ocak 1920 tarihli şu telgraf, "Harbiye Nâzırı Cemal Paşa" imzasıyla geliyordu :

Ankara'da 20' nci Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne özel :

İstanbul'da bulunan milletvekillerinden bir grubun, bize başvurarak verdikleri yazılı isteklerini, aşağıda olduğu gibi sunuyorum :

1 - Meclis-i Meb'usan'ın bir an önce toplanması zarurîdir. Şu sırada bazı milletvekillerinin Ankara'ya davet edilmeleri, Meclis'in derhal açılmasına engel olacaktır.

2 - Bu durumun ve yapılan davetin ortaya koyacağı kötü yorumlar arasında düşmanların en çok dikkatini çekecek olanı, yasama gücünün başka kuvvetlerin etkisi altında iş görmekte olduğu zannıdır. Bu durum içeride ve dışarıda elbette büyük bir güvensizlik doğuracaktır.

3 - Böyle bir durum ve tutum karşısında, Meclis'in. kendisinden beklenen hizmetleri yerine getirebilmesi mümkün değildir.

4 - Daha önce yapıldığı gibi, milletvekilleri ile temas ve ilişki kurmak üzere geniş yetkiler taşıyan bir şahsın, temsilci olarak İstanbul'a gönderilmesi, maksadının gerçekleşmesi bakımından yeterlidir.

5 - Ankara'ya davet edilen milletvekillerinin gelişlerinin ertelenmesi ve orada toplananların da hemen İstanbul'a hareketleri için yeniden acele bir duyuru yapılması beklenmektedir.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Efendiler, bu davranış ve yazış tarzında bir içtenlik ve asalet görüyorsunuz? Önce, bizim milletvekilleri ile toplantı yapma kararımız ve bununla ilgili duyurumuz, bundan bir buçuk ay öncesinden beri biliniyordu. Eğer bu teşebbüsümüz memleket çıkarlarına gerçekten aykırı ve sakıncalı görülmüş idiyse, bizimle aynı millî gaye peşinde oldukları iddiasında olan efendilerin ve hükümetin, bizim davet ettiğimiz milletvekillerine, İstanbul'a çağırma telgrafları yazmadan önce, bizimle anlaşmaları, hiç olmazsa düşünce ve teşebbüslerinden bizi haberdar etmeleri gerekmez miydi? Böyle yapmayı da doğrudan doğruya İstanbul'a gidişlerini çabuklaştırmak için, Teftiş Kurulu Başkanlıkları aracılığı ile, Şeyh Muhsin-i Fanî' nin ve Dahiliye Nâzırı'nın imzalarıyla, taşradaki milletvekillerini sıkıştırıp şaşkırtmak ve bir oldu-bitti yaratarak bizim teşebbüsümüzü başarısızlığa uğratmaya kalkışmak doğru muydu?

İkincisi, Efendiler, seçimlerin yenilenmesi işi aylarca ve aylarca yapılmayıp da belirli kanunî süre çoktan geçirilmiş olduğu tarihlerde hiçde acele etmeyi akıllarına getirmeyen bu efendiler, bizim Erzurum'dan Sivas'tan beri yapageldiğimiz sayısız teşebbüs ve çalışmalarımızın bir başarısı olarak seçimlerin yenilenmesi sağlandıktan ve herbirinin milletvekilliği ayrıca aracılık edilerek ve uğraşılarak elde edildikten sonra, nihayet üç beş gün gibi az bir gecikme böyle bir aceleciliği gerektirir miydi? Hele bu gecikme, büyük bir gayenin gerçekleştirilmesi, özellikle İstanbul'da toplanmak gafletini gösterenlerin kendi şahıslarının da dokunulmazlığı ile ilgili tedbirlerin alınması yollarını görüşme maksadına dayandığına göre, bu efendileri bu kadar aceleye sürüklemeli miydi? Hiçbir tedbir ve karar almadan, bir an önce, hakaret ve rezalete uğramakta acele etmek neden ileri geliyordu?

Üçüncüsü, Efendiler, tertemiz ve lekesiz arkadaşlarını aldatarak, İstanbul'da kendilerinin içinde buldukları tehlike ve hakaret çemberine çabucak sokmak isteyen bu efendiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden değiller miydi? Bu millî cemiyetin üyeleri bulunmuyorlar mıydı? Bir cemiyetin üyeleri, milletvekili oldukları halde bile, cemiyetin önderleri ile görüşerek,

sonunda tespit edilecek program çerçevesinde harekete mecbur değiller miydi? Dünyanın her tarafında, bütün medenî toplumlarda bu böyle değil midir?

Bir grubun, bir partinin liderleriyle görüşüp ilişki kurmasından, yasama gücünün başka kuvetlerin etkisi altında hareket etmiş olduğu zannını doğuracağı kuruntusuna neden düşölüyor ve bunun, düşmanların dikkatini çekeceğinden neden korkuluyordu? Bu efendiler, seçimlerin yenilenmesini ve milletvekillerinin seçilmesini sağlamış olan teşkilâtın etkisi altında kalmış görölmeyi yüksek şeref ve onurlarına yakıştıramıyorlar mıydı?

Bu efendiler, milletvekillerinin memleket içinde güçlü bir millî teşkilâta bağlı olduklarını, o teşkilâtın tespit ettiği belirli gayelerden ayrılamayacaklarını ve her ihtimale karşı o teşkilâtın etkisi altında bulduklarını açık bir vicdan ve açık bir alınla ilân etmenin, asıl bunun, içeride ve dışarıda en büyük güven ve saygı kazandırabileceğini takdir edemiyorlar mıydı?

Ve asıl böyle bir vicdan ve inanç gücüne sahip olarak, belirli millî gayeyi gerçekleştirme yolunda her tehlikeye göğüs germeye hazır bir tavır ve durum alınmadıkça, Meclis'in kendisinden beklenen hizmetleri yerine getirebilmesine imkân olamayacağını anlamak, kâhinliğe mi, yoksa göröldüğü gibi saldırı ve hakarete miskince boyun eğmeye mi bağlıydı?

Bu efendiler, benim milletvekilleri ile şahsen görüşmemi istemiyorlar. Yine, hükûmet ve bazı efendiler, benim İstanbul'a da gitmemi uygun görmüyorlar. Ancak, geniş yetkilerle bir delegenin gönderilmesini tavsiye ediyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıl ve kavrayışlarına diyecek yok! Gönderdiğimiz temsilciler değil miydi ki, milletvekillerinin düşman pençesine düşmelerinde birinci derecede etkili olmuşlar ve en sonunda kendi şahıslarını bile korumanın tedbir ve çaresini bulmaktan âciz olduklarını ispat etmişlerdir.

Milletvekillerini kimseye sormadan İstanbul'a çağırma konusunda, onları aldatmayı ve oldubittiye getirmeyi başaramayınca, bu defa, bizim tarafımızdan duyuru yapılmasını istemekte gösterilen nezaket pek ince değil midir, Efendiler?

Saygıdeğer Efendiler, bu sözünü ettiğim telgrafa cevap olarak şu kısa şifreyi yazdım :

5.1.1924

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Önergeyi veren milletvekillerinin adlarının ve bu önergeyi kime hitaben verdiklerinin bildirilmesini bekliyoruz, efendim.

Hey'et i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Harbiye (Nezareti), 6.1.1920
Ankara'da 20' nci Kolordu Kornutanlığı'na

İlgi : 5 Ocak 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine özel :

Milletvekillerinin adları şunlardır : Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit... ve başkalarıdır. Bana getirenler baştaki iki kişidir.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Efendiler, sonradan bize verilen bilgilere göre, bana telgraf çeken kimseler, milletvekillerinden oluşmuş bir grup değildi. Sadrazam, Siverek milletvekili olduğunu öğrendiği ve kendisinin şahsen tanıdığı Hakkı Bey adında bir zatı ve Hüseyin Kâzım Bey'i yanına çağırarak, bana çekilmek üzere

kısa bir telgraf yazdırmış. Bu telgrafı bazı kimselere elden imza ettirmişler. Şifre olarak gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Kâzım Bey'ler Cemal Paşa'ya götürmüşlerdir.

Demek ki, beş maddelik olan ve önerge adı verilen telgraf sonradan uydurulmuştur. Zaten, önergeden söz edildiği halde, henüz bu önergenin sunulmuş olduğu makamın belli olmaması da bu işte bir dolap döndüğünü ve özel bir maksadın bulunduğunu göstermeye yeterdi. Daha Meclis açılmış ve Meclis Başkanlığı göreve başlamış değildi. Bununla birlikte, Cemal Paşa'nın bu telgrafını aldıktan sonra, şu şifreli telgrafı yazdım :

Ankara, 9.1.1920

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit Beyefendilere özel :

Ankara'ya gelmenin kötü yorumlara yol açacağını, Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleri vasıtasıyla bildiren görüşlerinizi öğrendik. Konu, vatan ve milletin varlığı ile ilgilidir. Millî Meclis'te millî teşkilâta dayalı kuvvetli bir grup kurulmaz ve Sivas Genel Kongresi ile milletin bütün dünyaya ilân ettiği kararlar, Meclisin büyük çoğunluğu tarafından bir inanç ve ilke olarak benimsenmezse, millî hizmetimizin sağlayacağı başan boşa çıkar. Memleket bir felâkete uğrayabilir. Bundan dolayı, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandalarının bizim için uyulacak bir değeri olamaz. Gaye, vatan ve milletin kurtuluşudur. Bir iki gün için teşrifiniz ve karşılıklı görüşme ile bir ülkü birliğine varılması bizce pek önemlidir. Buna göre tutulacak yolun seçilmesi, yüksek görüşünüze bağlıdır. Saygılarımızı sunarız efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

BAYBURT'TA BİR YALANCI PEYGAMBER

Saygıdeğer Efendiler, İstanbul'un dokunduğumuz ve açıklamasını yaptığımız bu can sıkıcı durumu ile uğraşırken, memleketin doğu ucunda da bir yalancı peygamberin yarattığı oldukça önemli ve kanlı bir olay geçiyordu. Bununla ilgili olarak 15'inci Kolordu Komutanlığı'ndan birçok raporlar geliyordu. Bayburt'a dört saat uzaklıkta Hart karyesi vardır. Bu karyede oturan Eşref adında bir şeyh, şiflik telkinlerinde bulunuyormuş. Bundan üzüntüye kapılan Bayburt müftüsü ve din adamları, şeyhi getirerek sorguya çekmek için kurdukları bir hey'eti Hart'a göndermişler ve mahallî hükümet adına şeyhi davet etmişler... Şeyh bu davete uymamış... Mahallî hükümet 50 kişilik bir birlik göndermiş. Buna büsbütün öfkelenen şeyh, müritleriyle birlikte birliğe saldırmış; silâhlarını ve cephanesini almış; er ve subaylarını esir, bazılarını da şehit etmiş... Bunun üzerine, çevredeki bazı birlikler Bayburt'a gönderilmekle birlikte, işin kan dökülmeksizin barış yolu ile çözüme bağlanması tercih edilmiş... Şeyhe din adamları ve yüksek rütbeli subaylardan kurulu birkaç hey'et gönderilmiş... Hükûmete boyun eğmesi için öğütler verilmiş... Böylece, boşu boşuna on altı gün kaybedilmiş. En son giden Erzurum kadısı başkanlığındaki hey'etin ricası da Şeyh Eşref üzerinde etkili olamamış. Aksine, şeyh bunlara : "Hepiniz kâfirsiniz! Kimseyi tanımam ve boyun eğmem. Savaşacağım. Allah bana, buyruğumu kullarıma duyurmakla görevlisin" dedi yolunda bir ültimatı vermekle birlikte, bir yandan da köylere "Sahib-i Şeriat" ve "Mehdî-i Muntazar" imzalarıyla birtakım bildirimler göndererek halkı kandırmış ve kendisine katılmalarını sağlayarak başkaldırmış... Bunun üzerine, bizzat Bayburt'a gelip 9'uncu Tümen'in komutasını ele alan Yarbey Hâlit Bey, 25 Aralık 1919 günü, yeterince kuvvetle Hart'a hareket eder. Şeyh başına topladığı âsilerle karşı koymaya karar verdiğinden, topçu ve piyade birliklerinin şeyhle çatışması ve çarpışması gerekir. Bu sırada, şeyhin müritlerinden birtakımları da Hart'a yardım etmek üzere, çevre köylerde toplanırlar. Nihayet, Yarbey Hâlit Bey' in doğrudan doğruya Bayburt'tan bana gönderdiği 1 Ocak 1920 tarihli şifresinde bildirdiği gibi, "Hart olayı, yalancı peygamberle oğullarının ve kendisine bağlı adamlarından bazılarının öldürülmesi ve Hart'ın teslim alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Halit Bey, bu şifresinde, milletvekilleri ile ilgili bazı bilgiler de verdiği için, kendisine 1/2 Ocak 1920 tarihinde şu şifreli telgrafi yazdım :

Hart olayında siz kardeşimin elde ettiği başarıyı kutlar, milletvekillerinin Ankara'ya gelmeleri yolundaki çalışmalarınıza teşekkür ederim.

Mustafa Kemal

HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA GENÇ KOMUTANLARI BAŞINDAN UZAKLAŞTIRMAK İSTİYOR

Efendiler, Harbiye Nezareti ile Hey'et-i Temsiliye arasında bir türlü çözüme bağlanamamış bir konu vardı. Nâzır Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri kolorduların ve albay rütbesindeki komutanları tümenlerin başına geçirmek istiyordu. Öteki komutan ve subayları da Anadolu'daki birliklere gönderinceğinden söz ediyordu. Bu isteği bir ilke olarak ileri sürmüş ve uygulamasını da; Harbiye Nezareti eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa' yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine 20'nci Kolordu Komutanlığı'na, Nurettin Paşa'yı da Konya'da Albay Fahrettin Bey' in yerine 12'nci Kolordu Komutanlığı'na atamak suretiyle bir oldubittiye getirmek istemişti.

Bu sisteme uyulup uygulandığı takdirde, Birinci Dünya Savaşı'nda yetişmiş, kolordu ve tümen komutanlıklarına yükselmiş ne kadar genç general ve komutan varsa, şüphesiz bunların hepsi de bu görevlerden uzaklaştırılmış olacaktı. Çünkü, İstanbul'da toplanmış bulunan eski general ve komutanlar, kıdem ve rütbe bakımından, büyük ordu birliklerinin başında bulunan genç komutanlardan önde geliyorlardı.

Biz asla bu prensipten yana olamazdık. Özellikle, içinde bulduğumuz şartlar unutulmuş girilen böyle sakat işlere, elbette olur diyemedik. Bundan dolayı, Cemal Paşa' ya, her zaman görüşümüze ve atanan yeni kolordu komutanlarının gönderilmemeleri gereğini bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa , kolordusunun başında bulunarak Aydın cephesine yardım ve destek sağlamaya çalışıyordu. Ali Fuat Paşa , Ferit Paşa zamanında görevden alınmıştı. Cemal Paşa, o haksız işlemi düzeltmek istememişti.

20'nci Kolordu'ya, Ankara'da bulunan 24'üncü Tümen Komutanı Yarbay Rahmetli Mahmut Bey, vekil olarak komuta ediyordu. Ali Fuat Paşa hem Kuva-yı Milliye Komutanlığını yapıyor hem de gerçekte kolordusuna hâkim bulunuyordu.

Biz, kolordu ve tümen birliklerinde komuta değişikliğini kabul etmemeye, özellikle millî gayenin emrine girmiş ve o yolda çalışmakta olan, şahsiyetleri bizce bilinen komutanları, böyle boş ve kimbilir nasıl özel bir maksat güttüğü de bilinmeyen bir prensibe feda etmemeye kesinlikle karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr subaylarla doktorların bir an önce Anadolu'ya, ordu birliklerine gönderilmelerini yararlı buluyor ve istiyorduk.

Cemal Paşa , Ankara'ya geldiğimiz günlerde bu iş üzerinde daha ısrarlı durmaya ve acele etmeye başladı. Konuyu haysiyet meselesi yaptı. İstifa edeceğini bildirerek gözdağı vermeye başladı. Makine başında cevap verilmesi için yaptığı ısrar üzerine, Harbiye Nâzırı'na 29 Aralık 1919 tarihinde yazdığım şifreli telgrafta :

"Ali Fuat Paşa' nın komutanlıktan ayrılmasını, biz aslında hiçbir vakit devamlı olarak kabul etmedik. Ahmet Fevzi Paşa'nın komutanlığa asıl olarak atanması söz konusu olamaz, Barışın gerçekleşmesinden önce tasarlanan ve uygun bulunan esasların uygulanması çok büyük sakıncalar doğurur, Savaşta yararlık göstererek makam ve mevki kazanmış kimseleri ast durumuna düşürmek olmaz. Bu zamansız teşebbüsler millî teşkilât için çalışmakta olan kimselerin iş başından ayrılmalarına ve böylece millî birliğin sarsılmasına yol açar.

Açıkta kalmış, yetenekli subaylar, kolordulara bağlı birliklere, kolordulann emrindeki bölge ve mevki komutanlıklarına ve askerlik şubelerine, buldukları rütbelerle atanarak tatmin edilebilirler.

Küçük rütbeli subay ve doktorların ise bir an önce gönderilmesi gerekir. 12' nci Kolordu'ya gelince, bu kolordu, savaşmakta olan Kuva-yı Milliye ile işbirliği etmiş ve iki taraf arasında fiilî ve karşılıklı bir güven doğmuştur. Değişiklik kesinlikle doğru değildir. Oradaki durumun da böyle bir şeye asla tahammülü yok yoktur" dedim.

Efendiler, bu konu üzerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün komutanlarla yazışmalar yaparak dikkatlerini çekmişim. Ocak ayı başında, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da: "Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı bırakmayarak eskisi gibi millî ve vatanî görevinize devam etmeniz gerekmektedir. Bu bakımdan, bu konuda yapılacak tebligattan bizi zamanında haberdar ediniz" emrini verdim.

HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA, DEDİKLERİM YAPILMAZSA GÖREVDEN ÇEKİLİRİM VE MİLLET MECLİSİNİN AÇILMASI GERÇEKLEŞEMEYECEK BİR HAYAL OLUR, DİYOR

Cemal Paşa , Ocak ayı başlarında, o tarihte Harbiye Nezareti başyaveri bulunan Salih Bey' i 8'inci Kolordu Komutanı Salih Paşa ' dır, kendisinin iki mektubu, bu mektuplara ekli olarak, İtilaf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin 24-Aralık 1919 tarihli ortak bir notası ve bu notaya hükümetin verdiği cevap sureti ile birlikte Ankara'ya gönderdi. Cemal Paşa, bu mektuplarında da komuta değişikliği ve görevden alma düzenlemeleriyle ilgili prensibinden, komutanlığa atadığı Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşa'ların görevleri başına gitmelerini sağlama gereğinden söz ediyor ve özellikle : "Ordunun önemli komuta mevkilerinde, son Millî Mücadele'ye açıkça katılmış olan kimselerin bizzat ve resmen bulunmaları, dışarıya ve özellikle yabancılara lara karşı, orduda siyasetin hâkim olduğu görünümünü verir ve bu da herhalde kötü etki yapar; Nezaret doğrudan doğruya bu etkilerin fiilî baskısı ile karşı karşıyadır" diyordu. Görevinden çekileceğini yine tekrarlıyor ve bu defa, bu durumda artık Millet Meclisi'nin toplanmasının gerçekleşmeyecek bir hayal olacağını haber veriyordu .

Efendiler, bu konu ile ilgili olarak verdiğim cevapları şöylece özetleyebilirim : "Görüşlerimizde isabet bulunduğu yolundaki inancımızı tekrarlarız. Ferit Paşa'nın kötü yönetiminin mirası olan Aydın cephesinin ve bölgesinin ve oralardaki Kuva-yı Milliye'nin şimdiki ve gelecekteki durumunu, büyük bir ilgi ile dikkate alıyoruz. Gelecek için ümit verici bir durumun yaratılmasını düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşa'nın devlet ve millet gözünde, her türlü eleştirinin dışında bulunduğu inancının korunması ana şarttır. Millî Mücadele sırasında her ne şekilde olursa olsun ileri atılmış olanların, görevlerinden uzaklaştırılmaları ve durumlarının değiştirilmesi, fedakârlıklarının suç sayıldığı şeklinde yorumlanır. Bu durum, bizim sonuna kadar değişmeyecek olan görüşümüze göre, asla uygun sayılmaz."

Hükûmetçe söz konusu olan siyasî sakıncaları ortadan kaldırmak için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa , bizimle işbirliği yapabilme kabiliyetine sahip değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın özel görevle gezip dolaşır ken, gittiği yerlerde söylediği mantıksız sözleri bildirmiştik. Bunu kendisinden beklemem diye buyurmuşunuz. Ahmet Fevzi Paşa'nın arkadaşlara yazdığı özel bir şifreli telgrafta : "Ordu bugünkü anarşik durumunda kaldıkça memleket için felâket kaçınılmazdır" diyor. Bu zat, ordunun millî teşkilâtı desteklemesini anarşi olarak kabul ediyor. Oysa, bilmek gerekir ki, ordu millî teşkilât kadrosunun dışında değil, belki onun ruhunu ve temelini oluşturmaktadır.

Ahmet Fevzi Paşa'nın, Gönen'de ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur olayından dolayı bin güçlkle ele geçirilen haydutların serbest bırakılmasını istemek olmuştur. Bizimle görüşmeden tayin ettiğiniz iki zatın kabul edilemeyeceği yolundaki zarurî ve haklı düşüncelerinize karşı, ortaya bir haysiyet meselesi çıkarmayınız. Bu, vatan ve millete bağlılıkla bağdaştırılmaz.

"Görevden çekilirseniz, Meclis-i Meb'usan'ın toplanmasının gerçekleşemeyecek bir hayal olacağı, yolundaki kaydınızdan, Sadrazam da dahil olduğu halde bütün kabinenin meşrutiyet idaresine karşı olduğu anlaşılacaktır. Pek önemli olan bu noktanın tam olarak açıklanması ve belirtilmesi rica olunur."(Belge : 217).

İTİLAF DEVLETLERİ FEVKALADE TEMSİLCİLERİNİ ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ'NE VERDİKLERİ ORTAK NOTA

Efendiler, şimdi Başyaver Salih Bey aracılığı ile gönderildiğini bilginize sunduğum İtilâf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne verdikleri ortak notadan da biraz söz edeyim :

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya olağanüstü komiserleri, Karadeniz Ordusu ve Başkomutanı Sir George Milne (Sör Corç Miln) ile Osmanlı Harbiye Nâzırı arasında geçen birtakım yazışmalara Osmanlı Hükûmeti'nin dikkatini çektikten sonra, bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkomutanı'nın, Paris Konferansı kararlarına uyarak verdiği talimatı uygulayacak yerde, yüksek görevinin gerektirdiği sorumluluktan kaçınarak, birtakım kabulü imkânsız mazeretler ve sebepler ileri sürmüştür.

Olağanüstü komiserler, Harbiye Nâzırı'nın takındığı tavrın yol açacağı tehlikeli sonuçlar üzerine Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmekle birlikte, Karadeniz Ordusu Başkomutanı tarafından bildirilen Konferans kararlarının uygulanması için ne gibi tedbirler almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

Olağanüstü komiserler, "olayı öğrenen İtilâf Devletleri Yüksek Meclisi'ni aydınlatmak üzere, Yüksek Meclis adına verilen emirlerin Harbiye Nâzırı tarafından yerine getirilmemiş olmasını, Osmanlı, Hükûmeti'nin nasıl karşıladığını hemen bildirmesini ister" diyorlar.

Efendiler, Osmanlı Hükûmeti, bu notaya verdiği cevapta : "İzmir'in işgalinin nasıl başladığını; karma komisyonun nasıl soruşturma yaptığını ve soruşturmaya kadar geçen zaman içinde, Yunan yırtıcılığı karşısında halkın nasıl can ve namusunu koruma kaygısına düştüğünü; hükûmetle ordunun daima araştırma komisyonunun adalet ve insafına güvendiğini; yalnız, akan kanları, hiç değilse şimdilik dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin, General Milne Cenapları'na, 23 Ağustos 1919 tarihli bir yazı ile teklifte bulunmuş olduğunu bildiriyor. Bu teklifin, Yunan birlikleriyle Kuva-yı Milliye arasına Osmanlı birliklerinin yerleştirilmesinden ibaret olduğunu; ancak, bu teklifin kabul edilmediğini" ifade ediyor.

Sonra; "İşgal bölgesinin Yunan birliklerinden başka, İtilâf birlikleri tarafından da işgali teklifiyle ilgili 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki yazıya ve bunların da karşılıksız kaldığına" işaret olunuyor.

Bundan sonra da, " General Milne Cenapları'nın sınır tespitini gösterir yazılarının (3 Kasım 1919), Harbiye Nezareti'ne gönderildiği noktasına temas edilerek, Harbiye Nâzırı'nın böyle bir yazının hükümlerini uygulamaya tek başına yetkili bulunmaması dolayısıyla, hükûmete başvurduğundan ve hükûmetçe de durumun komiserlere bildirildiğinden" söz ediliyor.

Daha sonra, geçici sınır çizgisine kadar Yunanlıların işgaline engel olan kuvvetin, halk kitlesinden ibaret olduğunu söylüyor. Hükümetin ve ordunun halka sözünü geçirmekte güçsüz olduğunu belirterek, konuya adaletli bir çözüm yolu bulunmasını bir daha rica ettikten sonra "gerek hükûmet ve gerek Harbiye Nezareti sanki Paris Konferansı kararlarını uygulamıyormuş gibi bir suçlamadan

vazgeçilerek, lütfedip kurtarmaya yardımcı olunması" yolundaki yalvarmalara yüksek saygıları da eklenerek, cevap yazısına son veriliyor.

Saygıdeğer Efendiler, şimdi de Cemal Paşa'nın mektuplarında dokunduğu noktalara işaret edeceğim :

Harbiye Nâzırı, bize İtilâf Devletleri komiserlerinin notasını okuturken bir taraftan da öteden beri yaptırmak veya bizi yapmaktan alıkoymak istediği noktaları tekrarlıyor ve pekiştiriyordu. Cemal Paşa'nın, bu defa isteklerini ileri sürer ve teklif ederken, bu notayı da okutarak bizim ruh halimiz ve manevî gücümüz üzerinde etkili olmayı düşünmüş bulunduğu ihtimal vermek bilmem doğru olur mu?

Cemal Paşa , İtilâf Devletleri'nin siyasî eğilimlerinden söz ettikten sonra, "Hükümet, Wilson prensipleri çerçevesinde kabul edebilecekleri yeniliklere söz verir nitelikteki bir bildiriye yakında yayınlacaktır. Dahiliye Nâzırı'nı gücendirmemelidir; çünkü ayrılır. O takdirde hükümet bunalımı olur. Meclis açılınca Dahiliye ve Hariciye Nâzırları'nın değiştirileceği kesindir. Düşmanlar, Meclis'i açtırmamak istiyorlar. Hattâ Muhipler Cemiyeti'nin, Zâtîşâhâne'ye başvurarak ve bu Meclis in meşru olmadığını bildirerek, dağıtılmasını isteyecekleri haber alındı" , diyor ve milletvekillerinin Ankara'ya gelmesi işinden söz ediyor.

İTİLAFLI DEVLETLERİNİN KARADENİZ BAŞKOMUTANI, OSMANLI DEVLETİ'NİN HARBİYE NAZIRI'NA DOĞRUDAN DOĞRUYA TALİMAT VE EMİR VERMEKTEDİR

Şimdi Efendiler, bu üç belge metnini göz önünde bulundurarak hep birlikte kısa bir yorumlama yapalım: Komiserlerin notasından anlıyoruz ki, İtilâf Devletleri'nin Karadeniz Başkomutanı M r. G e o r g e M i l l e , Osmanlı Devleti nin Harbiye Nâzırı'na, C e m a l P a ş a 'ya doğrudan doğruya kendi emri altındaymış gibi talimat ve emirler vermektedir. C e m a l P a ş a , şimdiye kadar bize bunu bildirmemi.

Ve yine anlı oruz ki, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı, atdığı talimat ve emirleri yerine getirememekten ve kabulü imkânsız özürler ve sebepler ileri sürmüş olmaktan dolayı suçlanıyor.

Harbiye Nâzırı'nın aldığı emirlerin ne olduğunu kestiriyor ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuva-yı Milliye engeldir... Kuva-yı Milliye, Harbiye Nâzırı'nın ve hükümetin, Başkomutan M r. G e o r g e M i l l e 'nin emirlerine ve talimatına uyararak verdiği veya vereceği emirlere boyun eğmiyor.. İşte komiserler, Paris Konferansı adına, bunu, kabul edilebilecek nitelikte bir özür ve sebep saymıyorlar. Demek istiyorlar ki, hükümet iseniz, Harbiye Nâzırı iseniz, memleket, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, ileri sürülen özürler ve sebepler kabul edilebilecek gibi değildir.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi, 2 Ekim 1919'da iş başına geçti. On dan önce Ferit Paşa Kabinesi vardı. Buna göre, Kuva-yı Milliye ile Yunan birlikleri arasında, Osmanlı birliklerinin yerleştirilmesiyle ilgili 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan Ferit Paşa Kabinesi'dir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi, daha bir teklif ileri sürmüş değildir. Ancak, buna rağmen, Başkomutan M i l l e , 3 Kasım 1919 tarihinde düşmanların rın gireceği bölgenin sınırını çiziyor ve bu sınıra kadar Yunanlıların gir melerinin sağlanmasını C e m a l P a ş a 'ya emrediyor. İşte C e m a l P a ş a 'nın yerine getiremediği emir bu oluyor. Teşekküre değer bir durumdur ki, gerek kendisi gerek içinde bulunduğu kabine, nihayet iş başına geçtikten bir ay sonra, Kuva-yı Milliye'ye karşı güçsüz olduklarını yabancı komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Efendiler, bu belgelerden anlaşılması gereken en önemli ve en anlamlı nokta, bence, kabinenin ortak notaya vermiş olduğu karşılıklı, komiserlerin ileri sürdükleri noktalara büyük bir alçak gönüllülük ve incelikte cevap verilirken, bir hususun asla dikkate alınmamış olmasıdır. O da,

Efendiler; M r. G e o r g e M i 1 n e'nin Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na doğrudan doğruya emir ve talimat vermekte oluşudur. Bu durum ne millî teşkilât'a karşı onur meseleleri çıkaran Harbiye Nâzırı'nın ne de Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak sorumluluğunu yüklenmiş olan kabinenin şeref ve haysiyetine dokunmuyor. Bu durumun, kendilerinin haysiyetini ve devletin bağımsızlığını çoktan zedelemiş olduğunu farketmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bağımsızlığınıza darbe vuran bu saldırı ve tecavüze aracılık edemeyiz diye feryada cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar Efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insan haysiyetini ve millî gururun saldırıya uğrayamayacağı çevre ve şartlar içinde bulunmak gerekir. Buna değer vermeyenlerin, aslında bir insan için, bir millet için, hiçbir saldırıya uğratılmaksızın korunabilmesi, en büyük namus borcu olan kutsal kavramlar üzerinde çoktan saygısız ve duygusuz oldukları yargısına hak kazandırmaktadır.

İNSAF VE MERHAMET DİLENMEKLE MİLLET İŞLERİ, DEVLET İŞLERİ GÖRÜLEMEZ

İnsaf ve merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Milletın ve devletin şeref ve bağımsızlığı korunamaz...

"İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti Türkiye'nin gelecekteki çocukları, bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdır".

Efendiler, C e m a l P a ş a'ya komuta değişikliği ile ilgili noktalarda verdiğimiz cevabı bilginize sırımıştım. Müsaade ederseniz, o cevabın baş tarafını oluşturan diğer noktalar üzerindeki görüşlerimizi de özetleyeyim :

Temel noktalar üzerindeki görüşlerimiz şunlardı :

1- İtilâf Devletleri'nin her biri, bütün Türkiye'den en büyük çıkarlarını sağlamak peşindedirler. Bu da, Türkiye'de güvenilir bir dayanak noktasının elde edilmesini gerekli kılmaktadır. Yabancıların açıktan açığa aleyhte görünmelerinin ve hoşnutsuz olmalarının sebebini, kabinenin tarafsız tutumunda aramalıdır.

2 - Kabine bildiri yayınlamakta acele etmemelidir. Bildiri, kabine durumunu sağlaştırdıktan sonra yayınlanmalıdır. Kabinenin güçlü olması, her bakımdan Kuva-yı Milliye'ye dayandığı inancını verecek bir davranış tarzını benimsemesi ve bunu bütün dünyaya göstermesine bağlıdır.

Meclis toplandıktan ve orada kuvvetli bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" meydana geldikten sonra, bildiriye sıra gelebilir. Bildiri, her halde, Barış Konferansı'na gidecek delegeler yola çıkmadan önce, fakat grupla görüş birliğine varılarak düzenlenmelidir. Çünkü, böyle olmazsa hiçbir önem ve değeri olmayacaktır. Bir de, işe, kabul edilecek yenilikleri duyurmakla başlamak doğru değildir. Aksine, bildiride milletin bağımsızlığından ve ülkenin bütünlüğünden başlamak ve ancak bunun sağlanması şartına bağlı olmak üzere, hükümet işlerinin ana çizgilerini tespit etmek yerinde olur.

Bu bildiriye temel olacak önemli noktalar Sivas Gene1 Kongresi'nin bildiri ve tüzüklerinde yer almıştır. Orada, gelecekteki sınırlar, devlet ve milletin bağımsızlığı, azınlıkların hakları, yabancı himayesinin milletçe nasıl karşılandığı gibi hususlar açıklanmıştır. Böyle bir bildiri şimdiden hazırlanır ve Meclis'in açılışında çoğunluk grubuyla görüşüldükten sonra ilan edilir. Uygun olanı budur.

3 - Dahiliye Nâzırı'nın çekilmesiyle kabinede bir bunalım doğmasına sebep görülmemektedir. Böyle bir düşünceden, Dahiliye Nazırı'nı sadrazam olarak kabul ettiğiniz anlamı çıkar. Bir

kabinede bunalım ancak hükümet başkanının çekilmesiyle çıkabilir. Kabinenin Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya bağlı olduğu anlaşılıyor.

Meclis açıldıktan sonra, Dahiliye ve Hariciye Nâzırlar'nın kesin olarak değiştirilecekleri yolundaki işareti anlayamadık. Bu nâzırlar şimdiden böyle bir söz verdiler mi?

Düşmanların Meclis'i açtırmak istemeyecekleri tabiidir. Yalnız, Padişah'ın, Meclis'i dağıtma ihtimali de düşünülebilir mi? Eğer böyle bir ihtimal varsa, o halde Meclis'i, İstanbul'da dağıtmak ve milleti Meclissiz bırakmak için mi topluyoruz? Bu bakımdan, Padişah'ın bu konudaki görüşlerinin hey'etimizce kesin olarak şimdiden bilinmesi gerekir ki, milletvekillerini İstanbul dışında güvenli bir yerde toplamak için teşebbüslerde bulunalım. Aksi halde, Meclis İstanbul'da toplanmak yüzünden yukarıda belirtilen durumlara düşerse, bunun sorumluluğu İstanbul'da toplanmasını ısrarla isteyenlere ait olacaktır.

4 - Milletvekillerinin görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmeleri yararlıdır.

ANKARA HALKI İLE YAKINDAN TANIŞMAK İÇİN VERDİĞİM KONFERANS

Efendiler, beni gerçekten samimî, parlak ve güven verici duygularla karşılamış olan sayın Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve onlarla bürüşmek bir görev hükmünde idi. Onun için, görüşmek üzere davet ettiğimiz milletvekillerinin gelmelerini beklediğimiz günlerde, toplanmış olan sayın Ankaralıları, bir konferans vermiştim (Belge : 220).

Bu konferansın temel noktaları üzerinde kısaca konuşayım :

Wilson prensipleri : Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye ile ilgili olanları vardı. Zaten yenilmiş ve Ateşkes Anlaşması imzalamış Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı ve göz aldatici manzarasıyla bir süre oyalandı.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondoros Mütarekesi'nin maddeleri ve bu maddeler arasında özellikle yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın geri kalan kısmını düşmanların işgal ve istilâsına hazır bulundurmaya yeterdi.

İstanbul'da biribiri ardınca gelen ve âciz kimselerden kurulmuş olan kabineler, şerefsiz, haysiyetsiz ve aşağılık görünüşleriyle, suçsuz ve Tanrı'ya bel bağlamış olan milletin sembolü olarak tanındı; değer vermeye lâyık görülmemeye başlandı. Bu yüzden dünyanın medenî devletleri medeniyetin gereklerini unutacak kadar saygısız oldular. Öteden beri Türk milleti aleyhinde bütün dünyada yapılan en mantıksız propagandalar, her zamankinden çok kulak vermeye değer bulundu.

Dokuz aydan beri, başlayan milli uyanış ve faaliyet, durumu ve görünüşü değiştirdi ve daha, çok değiştirecektir. Millet kurulmuş olan birliği korur ve bağımsızlığı için fedakârlıktan çekinmezse başarı muhakkaktır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınmış olan kararlar, milletin gerçekleştireceği amaçların temelini oluşturur.

Ferit Paşa Kabinesi'ni düşüren millettir. Fakat Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni iktidar mevkiine getirmiş olma sorumluluğu millete ait değildir. Bununla birlikte anlaşma durumundavız.

ANKARA'YA GELEN MİLLETVEKİLLERİYLE YAPTIĞIM TEMASLAR

Efendiler, şimdi Ankara ya gelen milletvekilleriyle yapılan temas ve görüşmelere gelelim :

Milletvekilleri, aynı günde veya günlerde toplu olarak bulunamadılar. Teker teker veya küçük gruplar haüde gelip gittiler. Bu zatların veya hey'etlerin hepsine, ayrı ayrı ve hemen hemen aynı temel noktaları günlerce üst üste tekrarlamak zorunda kaldık.

Herşeyden önce, manevî gücün, kalp ve vicdan gücünün yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu gücü artırmak üzere :

Önce içteki ve dıştaki duzumun güven ve ferahlık verici nitelikte gelişen noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya ve ispata çalıştık. Snnra, belirli bir amaç etrafında bilinçli ve azimli olarak birleşmenin sarsılmaz bir güç olduğu gerçeğini, yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir toplumun yaşamasının ve mutluluğunun, ancak gayelerinde ve gayelerinin gerçekleştirilmesinde tam bir birlik halinde bulunmasına bağlı olduğunu açıkladık. "Vatanın kurtuluşu, istiklâlin kazanılması" hedefine yönelmiş bulunan millî birliğimizin, köklü ve düzenli bir teşkilâtın varlığına ve bu teşkilâtı iyi yürütüp yönetebilecek yetenekli kafaların ve enerjilerin, bir tek beyin ve bir tek enerji halinde birleşmiş ve kaynaşmış olmasına bağlı bulunduğunu söyledik. Bu münasebetle İstanbul'da açılacak Meclis-i Meb'usan'da güçlü ve dayanışmalı bir grubun kurulması zaruretinin ortaya koyduk.

Millet, tarihin, ancak devletlerin yıkılışı ve çöküş gibi bunalımlı zamanlarında kaydettiği çok önemli ve tehlikeli anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talih ve kaderini doğrudan doğruya kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, gelecekleri karanlık ve felâketlerle doludur.

Türk milleti bu gerçeği anlamaya başlamıştı. Bu kavrayış sonucuydu ki, kurtuluş ümidi vaadeden her samimî işarete koşmaktaydı. Ancak , bir toplumun, uzun yüzyılların uyuşturucu yönetim ve terbiyesinin etkisinden bir günde, bir yılda kurtulup serbest kalabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple, durumu ve gerçeği bilenler, ellerinden geldiği kadar, bağlı buldukları millete ışık tutup yol göstererek, ona kurtuluş hedefine yürümekte önderlik etmeyi en büyük insanlık görevi bilmelidirler.

TÜRK MİLLETİNİN EN BELİRGİN İSTEK VE İNANCI:KURTULUŞ

Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan ve ilham alan en köklü en belirgin istek ve inancı belli olmuştu : Kurtuluş...

Bu kurtuluş feryadı Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Milletten başka bir açıklama beklemeye gerek yoktu. Artık bu isteği dile getirmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde millî istek açıkça ortaya konmuş ve dile getirilmişti.

Bu kongrelerde alınan kararlara bağlı olduklarını bildirdikleri için milletçe vekil seçilen kimseler, her şeyden önce, bu kararlara bağlı şahıslardan oluşan ve bu kararları ilân eden dernekle ilişkili bulduklarını gösterir ad taşıyan bir grup kurucuları : "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu"... İşte bu grup, millî teşkilâta ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa olsun, milletin kutsal gayelerini cesaretle dile getirecek ve savunacaktı.

MİSAK-I MİLLİ HAZIRLANIYOR

Efendiler, milletin emel ve gayelerinin kısa bir programın temelini oluşturacak şekilde topluca ifadesi de görüldü. Misak-ı Millî adı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek

maksadıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu ilkeler gerçekten toplu bir şekilde yazılmış ve tespit olunmuştur.

Efendiler, görüştüğümüz her şahıs veya bütün şahıslar, bizimle düşünce ve görüş birliği yaparak ayrılmışlardı. Fakat, İstanbul Meclisi'nde, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grubun kurulduğunu işitmedik. dik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü, Efendiler, bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek durum ve kabiliyetinde bulunan efendiler inançsız idiler... korkak idiler... cahil idiler...

İnançsız idiler; çünkü, millî dâvânın ciddiliğine ve kesinliğine ve bu dâvanın dayanağı olan millî teşkilâtın sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü, millî teşkilâttan olmayı tehlikeli görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü, tek kurtuluş dayanağının millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişah'a dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak büyük gayelerin gerçekleştirilebileceği gafletini gösteriyorlardı.

MİLLİ ÜLKÜ VE MİLLİ TEŞKİLATIN KISA BİR ZAMANDA SAĞLADIĞI ŞEREF VE VARLIĞI KÜÇÜMSEYENLER

Bundan başka, Efendiler, nankör ve bencil idiler.. Millî ülkü ve millî teşkilâtın kısa bir zamanda sağladığı şeref ve varlığı küçümsüyorlarâi. Ortaya çıkmış olan durum ve varlığın kolayca elde edilmiş olduğu zan ve vehmine kapılmakla çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurum'da, Sivas'ta söylenmiş ve tespit edilmiş bir adı, olduğu gibi kabul etmek küçüklük olmaz mıydı?! O addan daha anlamlı bir ad mı yoktu?!

Evet, işittik Efendiler; varmış : "Fellâh-ı Vatan Grubu"

Efendiler, geçmişe ait safhaları ve olayları burada anlatabileceğim çerçeve içinde, gerçeğe uygun olarak tespit etmek kararındayım. Bu sebeple, tam üzerinde durduğumuz noktayla ilgili bir konuyu da büyük bir samimiyetle bilgilerinize sunacağım.

ANKARA'DA TOPLANMA DÜŞÜNCESİ

Ben, Meclis-i Mebusan'ın, İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını, kesin olarak bekliyordum. Böyle bir durumda alınacak tedbiri kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve gerekli düzenlemelerimiz de başlamıştı : Ankara'da toplanmak...

İşte bu görevi yaparken, milletçe yanlış anlaşılmaya yol açmamak için, tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm : Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçilmek. Bundan beklediğim, dağıtılan milletvekillerini Meclis-i Mebusan Başkanı sıfat ve yetkisiyle yeniden davet etmektir. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü kurtarmak için ve geçici olarak işe yarayabilirdi. Fakat böyle bunalımlı zamanlarda, yararı geçici de olsa, her türlü tedbirin alınmış olması her halde gereksiz sayılmazdı. . .

Gerçekte İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu açığa vurmaksızın, zaman kazanacak ve durum bir süre için uzakta bulunuyormuşum gibi ayarlanarak, Meclis, başkan vekilleri vasıtasıyla idare olunacaktı.

Bu tedbirin uygulanması, elbette, Meclis'e giden ve gerçek durumu kavramış olması gereken arkadaşların yardım ve gayretleri ile mümkün olabilecekti.

Efendiler, bu konuyu gereken kimselere açtım. Düşünce ve görüşlerimi uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz ve güvence vererek İstanbul'a gittiler.

Ancak, pek az, belki bir veya iki arkadaştan başkasının, bu düşüncenin sözünü bile etmediklerini öğrendim.

Bu konuda hâkim olan düşünce ve mantık şuymuş : Bunca milletvekilleri içinde Meclis Başkanı olabilecek değerde bir adam bile yok mudur ki, Meclis'te bulunmayan bir milletvekilini kendi yokken başkan seçeceğiz... Meclisi oluşturan sayın üyeleri bu kadar yetersiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı?

Bir başka mantık da, Meclis Başkanlığı'na Kuva-yı Milliye Başkanı'nı seçmek, daha ilk günden, Meclis üzerine şüphe ve saldırıyı çekme fırsatı vermektir. Bu da akıl kârı olamaz.

Böyle düşünen ve mantık yürütenlerin, bana pek de uzak insanlar olmadığını görenler, susmayı tercih etmişler...

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir güçlkle karşılaştırmıştır. Bu noktayı da sırası gelince bilginize sunacağım.

HARBIYE NAZIRI CEMAL PAŞA'NIN İŞTEN UZAKLAŞTIRILMASI TEKİFİ KARŞISINDA ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ

Efendiler, Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştı. Aşağı yukarı on gün sonra, Harbiye Nâzırı'nın 21 Ocak 1920 tarihli telgrafını aldım. Olduğu gibi bilginize sunuyorum :

Geciktirilmesi sorumluluğu gerektirir. Harbiye, 21.1.1920
Ankara'da 20' nci Kolordu
Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

İngilizler, hükûmete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretleri'nin görevden çekilmemizi istediler. Kabinece şiddetli bir ret cevabı verildiyse de, durum kabinenin yerinde kalmasını ve yalnız benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerektirdi. Harbiye Nezareti'ne Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi güç duruma sokacak bir davranışta bulunulmamasını rica ederim. Aksi halde, durum, tasavvur buyurduğunuzdan daha tehlikeli olur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgraf 22 Ocakta elimize geçmişti. Hemen telgraf başında, saat 11.30'da şu telgrafı yazdım :

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne 22.1.1920

1 - Verilen notayı olduğu gibi lûtfeder misiniz?

2 - Yapılan teklifi yerine getirmekte acele etmeyiniz. Notayı inceledikten sonra görüşlerimizi arz edeceğim.

Mustafa Kemal
Cemal Paşa 'nın, imzasını gizleyerek verdiği karşılık şuydu :

Çok ivedi Kadıköy, 22.1.1920

Ankara'da 20' nci Kolordu Komutanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

Notanın kısaltılmış sureti aşağıdadır :

- 1 - Özel olarak seçilmiş subayların Kuva-yı Milliye kurmaylıklarına gönderilmeleri,
- 2 - 14' üncü Kolordu'dan bir kısım erleri ayırıp terhis etmek suretiyle Kuva-yı Milliye'ye asker gönderilmesi,
- 3 - Top kaması ve diğer malzemenin kaçırılması,
- 4 - Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun geri gönderilmesini geciktirmek,
- 5 - Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e alay nakletmek,
- 6 - Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakletmek,
- 7 - Bu işlerde, Harbiye Nâzırı ile Genelkurmay Başkanı'nın şahsen rolleri olduğu anlaşılmıştır. Kırk sekiz saat içinde bu iki şahsın görevlerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyurulursa, Aydın cephesi meselesi bu notada söz konusu bile değildir. Bu notaya cevap olarak : "bir, iki, üçüncü maddeleri yalandır. Dördüncü maddenin konusu benim zamanımda değildir. Ben, müracaatları üzerine geri gönderdim. Beşinci madde ile ilgili konuda, türrien komutanını değiştirdim. Altıncı maddedeki Ahmet Anzavur konusu da güvenlikle ilgilidir. Bu konuda yazışmalarımız vardır. Şimdi de dosyalar incelenirse anlaşılır" denildi. Kabul etmediler. Bunun üzerine üç şık üzerinde duruldu : Notaya birinci cevaptan sonra cevap vermemek ve hükümlerine kulak asmamak, kabinenin toptan görevden çekilmesi, benim görevden çekilmem. Birinci şık uygulanacak olursa, burada bir rezalet çıkmasından korkulurdu. İkinci şıkkın kabulü durumunda, zaten istediklerinin olacağı ve Ferit Paşa'nın kabinenin başına geleceği düşünülürdü, Bu bakımdan benim görevden çekilmem ve Nezaret'in vekâletle idare edilmesi tercih edildi. Her halde, kararınızın önce bana bildirilmesini rica eder, sizlere üstün saygılarımı sunarım efendim (Ferik Cemal),

Başyaver Salih

Cemal Paşa, bu notada, Aydın cephesinin söz konusu edilmediğini diğini işaret etmekle bilmem ne demek istiyor? Şüphe yok ki, söz konusu olan Aydın cephesidir, ona yardımdır ve Kuva-yı Milliye'dir. Yalnız, Cemal Paşa dolaylı yoldan bütün bunlara Hey'et-i Temsiliye'nin sebep olduğunu anlatmak sevdasındadır.

Cemal Paşa'ya, bu telgrafına karşılık olarak verdiğim cevapta, şu emri verdim :

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne 22.1.1920

Görevden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteğine uymanız, öyle tehlikeli bir durum yaratır ki, sizin görevden çekilmemekle ortaya çıkacağını düşündüğünüz tehlikeden daha ağırdır. Bundan başka, Hey'et-i Temsiliye'nin bir temsilcisi durumunda olan zâtıdevletlerinin, haberi olmaksızın ve onun görüşüne uymayarak çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi zorla görevden ayırmaları ihtimali bile bizce hesaba katılmış ve hemen tedbirleri alınmıştır. Bu duruma göre önce notayı olduğu gibi bildiriniz sonra durum hakkında bilgi vererek kararımızı beklemeniz ve sarsılmaz bir dayanıklılıkla göreviniz başında kalmanız kesin isteğinizdir.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal
Ali Rıza Paşa 'ya da şu telgrafi yazdım :

Ankara, 22.1.1920

Sadrazam Hazretleri'nin Yüksek Katına

İngilizlerin, Harbiye Nâzırının ve Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesini istemeleri, devletin siyasî bağımsızlığına kesin bir tecavüzdür. Bu tecavüz, bir süreden beri vatanımızın bölüşülmesi ve siyasi varlığımızın yok edilmesi yolunda, dünya kamuoyunda süregelen tartışmaların kesin bir karara bağlanmış olması sonucu mudur? Yoksa, siyasî varlığımızı yok etme yolunda yapılacak teşebbüslerin ne sonuç vereceğini anlamak için yapılmış bir deneme midir? Yoksa, İtilâf Devletleri'nin alıştıkları gibi, birbirinin olurlarını ve kararını alma gereğini duymaksızın, tek başına nüfuz kullanma yolunda bir davranış mıdır? Bunları ayırt edebilecek bilgilere sahip değiliz ve sahip olamayız. Yine, Yunanlıların Salihli cephesinde başlayan taarruzlarının, bu teşebbüslerle ilişki derecesini de kestiremeyiz. Ancak, siyasî bağımsızlığımıza karşı yapılan bu açık tecavüze devletçe ses çıkarmaz, milletçe susarsak, siyasî varlığımız aleyhindeki en kötü karar ve uygulamalara kendimizin yol açmış olacağına hiç şüphemiz yoktur. Bu bakımdan, İngilizlerin İstanbul'da yapabilecekleri saldırılar ne şekil ve dereceye varacak olursa olsun, içeride ve 'dışarıda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayandığı bilinen hükümetin, bu teklifi şiddetle reddetmesini, Nâzır ile Genel Kurmay Başkanı'nı mutlaka yerlerinde bırakılmasını kesinlikle istiyoruz. Bunun dışında gösterilecek bir uysallık, yalnız milletin bağımsızlığına ve varlığına ters düşmez, aynı zamanda, hükümeti millete karşı vermiş olduğu sözden dönmüş ve bağımsızlık uğrunda millî mücadelemizi geciktirmiş ve güçleştirmiş bir duruma da sokar. Bu bakımdan Hükümet kabul etmiş olsa bile, biz Hükümet'in Hey'etimize karşı üstlenmiş olduğu görevi yerine getirmemekle, millettten almış olduğu gücü tamamen kaybetmiş olduğunu ve bağımsızlığımızı tehlikeye düşüren tavır ve hareketlerinden dolayı Hükümet'i sorumlu saydığımızı ilân etmek zorunda kalırız. Hükümetin direnmesi karşısında, İngilizler, Harbiye Nâzırını zorla görevden uzaklaştırsın ve bütün hükümeti düşürme yoluna bile başvursalar, bu durum, gerek dışarıya gerek içeriye karşı, onların emriyle Nâzır'ı feda etmekten daha elverişlidir. Durumun gelişme sathaları üzerine bir iki saate kadar siz Sadrazam Hazretleri'nin cevap vermelerini istirham ederiz. İstanbul ile haberleşme İngilizler tarafından engellenirse, milli bağımsızlık uğruna millî ve dinî cihat ilân etme yolunda ilerleyeceğiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Hey'et-i Temsilîyesi adına
Mustafa Kemal

O gün C e m a 1 P a ş a 'ya da şu telgrafı yazdım :

Kişiye özel, çok ivedi 22.1.1920
Harbiye Nazırını Cemal Paşa Hazretleri'ne

İngilizlerin emri üzerine Harbiye Nezareti görevinden ayrıldıkları anlaşılıyor. Devlet ve milletimizin bağımsızlığını tehlikeye düşüren bu çekilme durumunu, ne olursa olsun, kabul etmemek sizin ve bizim görevimiz gereğidir. Biz görevimizi sonuna kadar yerine getirmek için her türlü tedbiri alıyoruz. Sizi de, makamınıza oturup nâzırlığınızın yürütmek suretiyle görevinizi yerine getirmeye davet ediyoruz. Eğer şahsî bir sebep veya başka bir düşünceyle kalmak istemiyorsanız, İngilizlerin notası üzerine değil, hür bir milletin nâzırına yaraşır şekilde ayrılırsanız Konuyu, şahsî bir görüş açısından değil, bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin başlangıcı olabilir, görüşünden hareket ederek değerlendirmenizi rica ederiz. Nezaret'ten bu şekilde çekilmeniz, İngilizlerin müdahalesini ve millî bağımsızlığın tehlikeye düşmesini kolaylaştıracaktır. Eğer görev başına gelmemekte ısrar ederseniz, İngilizlerin milletin bağımsızlığına tecavüz ettiklerini ilân ederken, Harbiye Nazırının da vatanî görevini yerine getirememek, ten sorumlu olduğunu ağır bir dille eklemek zorundayız. Notada yazılanları bir gün sonra bildirmeniz ve şimdi de Hey'et'imizle ilişki kuramayacak şekilde uzaklaşmanız, durumu ağırlaştırmaktadır. Cevap vermenizi diler ve rica ederiz.

Hey'et-i Temsilîye adına
Mustafa Kemal
Sadrazam ile telgraf başında şu yazışmalar yapıldı :

Bâbiâli, 22.1.1920
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsilîyesi'ne

Harbiye Nâzırı C e m a l P a ş a'nın kabineden çekilmesi ve Genelkurmay Başkanı C e v a t P a ş a'nın değiştirilmesi, yalnız İngilizler tarafından istenmiş değildir. İngiliz, İtalyan ve Fransız temsilcileri, Bâbıâlî'ye ortak bir ultiatom vererek ve gerekçe göstererek, kırk sekiz saat içinde bu talebin yerine getirilmesini istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında, kabinece durumu enine boyuna tartışan uzun görüşmelerden sonra, toptan çekilmeye karar verildi. Meclis-i Meb'usan toplanmış olsaydı, kabinece başka türlü hareket edilmek mümkündü. Tekliflerini geri aldirmek üzere, üç devlet tezisilcisi nezdinde, ileri sürdükleri gerekçeler çürütülerek gerekli teşebbüslerde bulunuldu. Temsilciler isteklerinde direndiler. Kabinenin istifası kesinleşmişken, C e m a l P a ş a, Meclis-i Meb'usan'ın daha görüşmelere başlayamadığı bir zamanda, kabinenin çekilmesinin vatanın yüksek çıkarlarına akırı düşeceğini belirterek ve böyle bunalımlı bir zamanda kabinenin istifasının, İstanbul'u Anadolu'dan ayırmaya kadar varan tehlikeli sonuçlar doğuracağını ileri sürerek, kendisinin istifası ile işin çözüme bağlanmasını tercih etmiştir. Konunun gelişme safhaları bundan ibarettir, Meclis-i Meb'usan'ın en geç bir iki güne kadar çoğunluğu sağlayarak toplanması kesinleşmiş olduğundan, hükümet bütün sorunları Meclis'in gözleri önüne serecektir, Tarafınızdan bu konuda hiçbir girişimde bulunulmaması gerekir. Çünkü, söz sahibi Meclis-i Meb'usan'dır. Nâzırlar durumun ağırlığını kavradıklarından ve yaptıklarının doğru olduğuna inandıklarından, en az zararlı olanı seçmişlerdir. Müdahalelere son verileceği, Cumartesi sabahına kadar bildirilmediği takdirde, kabinenin iktidardan çekileceği ve bundan doğacak olayların sorumluluğunun kendisine ait olamayacağı bildirilir. (Sadrazam)

Efendiler, Sadrazam Paşa kendilerine hakaret edene değil de bize dehşetli bir ultiatom veriyor.

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne Kongre, 22.1.1920

Yüksek şahsiyetlerinin telgrafları üzerine, Hey'et-i Temsiliye'ce bir karar alınmak için, öncelikle ultiatom suretinin olduğu gibi bilinmesine kesin bir ihtiyaç vardır. Bunun lütfen bildirilmesini arz ve rica ederim.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23.1.1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey'et-i Temsiliyesi'ne

C : Görüşüldükten sonra bildirilecektir.

Sadrazam Ali Rıza

Burada söylemeliyim ki, hükümet bu nota suretini bize olduğu gibi vermek istememiş ve vermemiştir.

Sadrazama verdiğim cevap şudur :

Sadrazam Hazretleri'nin Yüksek Katına 22.1.1920

Ültiatom suretini gördükten sonra kesin kararı sınacağız. Ancak, durum değerlendirilken dayanılan ilkelerde, hükümetle aramızda görüş ayrılığı vardır. Önce onu ortadan kaldırmak isteriz. Hükümet bizim arz ettiğimiz hususları kendi işlerine müdahale olarak kabul etmiş, yani dıştan gelen müdahaleleri bir yana bırakarak, bir iç mes'ele karşısında bulunduğunu sanmıştır. Olayı, yalnızca, yabancılardan bir nâzırı değiştirebilmesi açısından düşünmek gerekir. Üstelik, burada Harbiye Nâzırı'nın şahsı da söz konusu değildir. Aynı durumda başka bir nâzır veya herhangi bir şahıs bulunmuş olsaydı, olay yine bu şekilde yorumlanacaktı. Öte yandan, nâzırın değiştirilmesini emreden kuvvetin, Meclis-i Meb'usan'ın toplanmasına ve hükümetin yapacağı açıklamadan sonra Meclis'in bir karar almasına müsaade edip etmeyeceği de şu anda belli değildir. Meclis-i Meb'usan söz sahibi olmadan önce, oldubittiler birbirini kovalar ve dış olayların niteliğine uygun tedbirlerin alınması gecikirse, bundan doğacak sorumluluğun da hey'etimize ait olmayacağı kabul buyrulur. Meclis-i Meb'usan gerçekten toplanır ve çalışmaya başlarsa, hükümete hiçbir şey için başvuramayacağımız tabiidir. Notayı yalnız İngilizlerin değil, İtilâf Devletleri'nin birlikte vermiş olmaları, bu konunun önemini kavramak için ayn bir sebeptir.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

C e m a l P a ş a, son telgrafımıza, 23/24 Ocakta verdiği karşılıklı, çekilmesinin zaruri olduğundan ve Millî Meclis'in nasıl bir davranış içinde olacağını beklemek gereğinden söz ediyordu (Belge : 221).

Efendiler, aynı gün öğle vakti, Ankara, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursa'da bulunan komutanlara durum ve görüşümüz bildirilerek dikkatleri çekildi ve düşünceleri soruldu (Belge : 222).

İstanbul'daki 10'uncu Kafkas Tümeni Komutanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'dır), ayrıca şu emri verdim :

10' uncu Kafkas Tümeni Komutanlığı'na 22.1.1920

Hemen R a u f B e y'i bularak durumu birlikte ve güvenlik tedbiri alarak takip etmenizi rica ederiz. İngilizlerin isteğini yerine getirmek kesinlikle doğru olmaz. Buraca o bakımdan âcil tedbirler alındı. İstanbul'daki telgraf haberleşlerini güven altına almanız gerekir (Belge : 223).

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami, Cami Bey ve bütün tün milletvekillerine de Kafkas Tümeni Komutanı K e m a l, Müstahkem kem Mevki Komutanı Ş e v k e t ve Harbiye Nezareti Başyaveri S a l i h B e y 'ler vasıtalarıyla ve şifreli telgrafla şu tebliğde bulundum :

22.1.1920

İngilizler, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden çekilmesini istemişlerdir. Bu teşebbüs, devletin bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelmiş kesin bir harekettir. O halde, bu teşebbüse karşı milletin göstereceği tepki ve girişeceği hareketler, bağımsızlığın korunması için yapılacak kutsal bir mücadele niteliğindedir. Bu mücadelenin ilk basamağında görev, milletin vekillerindedir. Milletvekilleri, kabine üyelerinin durumlarına müdahale ve etkide bulunmak suretiyle, devletin siyasî bağımsızlığı aleyhine, İngilizlerin girişmiş oldukları tecavüzleri, içeriye ve dışarıya karşı kesinlikle ve hemen reddetmek zorundadırlar. Bunun nasıl yapılacağını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat, uygulamada şu noktaların mutlaka yerine getirilmesi gerekir :

Önce, Meclis'in dağıtılması ile ilgili olarak, Meclis'te ansızın bir iradenin okunması ihtimali ile karşı karşıya kalınmamalıdır. Eğer bu ihtimalin gerçekleşmesi kesin olarak önlenemezse, milletvekillerinin çalışmalarını özel toplantılar halinde devam ettirmeleri de yeterlidir. İkincisi, devletin siyasî bağımsızlığı aleyhine kesin bir müdahalede bulunulduğunu, Barış Konferansı'na, Avrupa milletlerine, İslâm dünyasına ve memleketin her bir yanına ilân etmek gerekir. İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclis'in görevi, Anadolu'ya geçmek ve milletin idaresini üzerine almaktır. Bu hareket, bütün milletin gücünü kendi varlığında toplamış olan Kuva-yı Milliye tarafından her bakımdan desteklenecek tir. Gerekli tedbirler şimdiden alınmıştır.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

Bu tebliğin sureti olduğu gibi bütün komutanlara bildirildi.

Efendiler, Ayrıca Rauf Bey'e de 23 Ocak 1920'de, 10'uncu Kafkas Tümeni Komutanı vasıtasıyla yazdığım şifrede, "Harbiye Nâzırı'nın görevden çekilmesi bir oldubitti olmakla birlikte, işin önemi devam etmektedir" dedim. İtilâf Devletleri'nin temsilcileri, hükûmeti istedikleri gibi kurma yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclis'in güvenoyu vereceği bir hükûmete karşı da aynı şekilde davranmalarına böyle bir örnekle yol açılmış bulunuyordu. Hükûmetin, millete ve basına bilgi vermeksizin ve toptan çekilme yoluna gitmeksizin buna boyun eğmesi, milletin bağımsızlığını tehlikeye düşürüyordu. Olayı kapatmamak, hükûmeti Meclis-i Meb'usan'da milletin bağımsızlığını koruyamadığı gerekçesi ile açıkça düşürmek gerekirdi. İşte, bütün bunları Rauf Bey'e yazdım (Belge : 224).

Aynı tarihte, 10'uncu Kafkas Tümeni Komutanı ile Rauf Bey'e şu ortak talimatı vermiştim :

Hükûmetin, İtilâf Devletleri temsilcilerinin tekliflerini kabul etmemekte direnerek; Barış Konferansı'nı, İtilâf Devletleri'nin Kuva-yı Milliye'den dolayı Türk hükûmetini düşürmeye karar verdiğini, bütün dünyaya karşı ilâna mecbur etmesi gerekir. Kabinenin önceki kabinelerde olduğu gibi millî bağımsızlıktan sezisizce fedakârlık etmesi, kendi yetkisi bakımından güçsüzlüğünü, anlayış ve kavrayış bakımından da asla güven verici olmadığını bir daha açıkça göstermiştir. Bu kadar çetin sorunları, karakter ve düşünce yapısı bakımından bu derece güçsüz olan kimselerle çözüme götürmeye çalışmak artık mümkün değildir. Bu bakımdan, kabinenin, son durum

dolayısıyla düşürülmesi gerekir. Bütün milletin güvenine lâıyk bir kabinenin iktidara gelmesi yolunda çalışınız (Belge 225) .

ANADOLU'DA BULUNAN YABANCI SUBAYLARIN TUTUKLANMASI KARARI

Efendiler, yabancıların İstanbul'da saldırılarını artırarak nâzır veya milletvekillerinden bazılarını tutuklamaları ihtimaline karşı, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmalarına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre tedbirler alınması gereğini, 22 Ocak 1920 tarihinde, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki kolordu komutanlarına "kişiyeye özel" olarak şifre ile emrettim (Belge : 226).

Efendiler, milletvekillerine yazdığım telgrafa, Vasıf, Rauf , Bekir Sami Beyler 'in ortak imzasıyla cevap geldi. Bu cevapta : Meclis resmi olarak çalışmalara başlayınca, söz konusu mesele dolayısıyla kabine çekilecektir. O zamana kadar durumun emniyeti bakımından kabinenin işbaşında kalması gerekir. Siz, bir teşebbüste bulunmayınız ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Görüşlerinizin her makam önünde gereği gibi savunulacağına güveniniz denilmektedir (Belge : 227).

Ben, ne Hükümet'e ne de Meclis'e bir, şey yazmamaya karar vermiş ve işi artık sayın milletvekili arkadaşlarımıza bırakmışım (Belge : 228).

Efendiler, İstanbul'daki şahısların hareketlerini hangi tavsiyelere göre ayarladıklarını belirtebilmek için şu kısa bilgiyi arz edeyim :

Filân siyasî temsilci, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk dostuymuş muş. Bu zat, çok içten ve dokunaklı bir dille demi ki "eğer Harbiye Nâzırı ile C e v a t P a ş a çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal edilecekti: Kuva-yı Milliye'nın gösterdiği suskunluk ve kararlı tutum, bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana güvenin. Hakaret varsa yapanlar utansın. Belki daha başka delilikler olacaktır. Fakat siz sakın delilik etmeyin."

İstanbul'daki şahıslar, abiz bu sözlerin samimiyetle söylendiğinden şüphe etmiyoruz diyorlardı (Belge : 229).

MECLİS-İ MEBUSAN'IN BAŞKANI SEÇİLMEM SAKINCALI GÖZÜKÜYOR

Efendiler, milletvekilleri, İstanbul'da toplandıktan bir hafta sonra, Başkanlık Divanı ve dolayısıyla Meclis Başkanlığı seçimi ile ilgili görüşmelere başlamışlar. Bir yerde işaret etmişim ki, ben Meclis Başkanı seçilmeyi, bazı yararlarından dolayı lüzumlu bir tedbir saymış ve gereken kimselere bu konudaki düşüncelerimi de bildirmişim. İşte arz ettiğim gibi, bu konu üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde, R a u f B e y tarafından gönderilen yazılarda birtakım görüşlerden sonra, "biz pek büyük bir sakınca doğuracak olan bu konuyu ileri sürmekten vazgeçiyoruz" denmekte (Belge : 230) ve "...özel gizli bir toplantıda yeniden söz konusu edildi. Ş e r e f B e y seçilmeniz yararlarını anlattı. . . Seçim sırasında oyların dağılacağı yeniden kesin olarak hissedildiğinden, sizin, milletin başında, Millî Meclis'in koruyucusu olarak kalmayı zaten tercih buyurduğunuz tarafımızdan söylendi. Yüksek şahsiyetiniz hakkında alkışları içten gösterilerin yapıldığı görüldü. Genel toplantıda, Reşat Hikmet Bey Meclis Başkanı, Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülaziz Mecdi Efendi ikinci başkan vekili seçildiler" haberi verilmekteydi.

Efendiler, benim başkanlığımı ortaya atan demek ki, yalnız Şeref Bey oluyor. Gizli olarak yapıldığı bildirilen toplantıda, öteki şahıslar tarafından benim başkanlığa seçilmemin ne maksatla söz konusu edildiği, üstü kapalı olarak bile söylenmiyor. Önce, ciddî gerekçelere dayanarak benim

başkanlığını ileri sürmeliydiler. Ondan sonra da oyların dağılıp dağılmayacağını incelemeliydiler. Yalnız, Ş e r e f B e y 'in konuşması üzerine oyların hangi tarafa kayacağı konusunda bir karara varmakta isabet olmayabilirdi.

Efendiler, Rauf Bey 'in başkanlık konusundaki açıklamasına verdiğim cevapta demiştim ki : "İleri sürülen sakıncalar, daha önce etraflıca düşünülen şeylerdir. Benim başkanlığımı gerektiren sebepler bellidir. Bunlar, Kuva-yı Milliye'nin millet tarafından kabul edildiğini göstermek, Meclis dağıtıldığı takdirde başkanlıkla ilgili görevleri güven içinde yapabilmek, millî varlığımızla bağdaştırılmaz bir barış teklifi karşısında milletçe bir ayaklanma, Meclis'in başkanı sıfatıyla, milletin maddî ve manevî güçlerini savunma durumuna geçirme düşünceleridir. Sözlerinizden, savunma ile ilgili olan bu durumların, bugün İstanbul çevresince önemli sayılmadığı anlaşılıyor. Eğer, görüşlerdeki isahetsizlikten dolayı vatan ve milletin savunulmasında bugün için ve yarın aksaklıklar ortaya çıkarsa, sorumluluk bu yanlışlığı yapanlara düşer. Bunların benim şahsî isteklerimle ilgili olmadığını temine gerek yoktur."

Efendiler, Harbiye Nâzırı'nın ve Genelkurmay Başkanı'nın zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis Başkanlığı'na seçilen merhum Reşat Hikmet Bey 'in, bir uydurma sebeple yabancılar tarafından tutuklandığını haber almıştık. İstanbul'da bulunan Hey'et-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmalarının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Ocak 1920 tarihli yazısında bildiriliyordu. Bu durumlardan, Kuva-yı Milliye aleyhtarlığının, Meclis'in dağıtılma ihtimalinin ve dolayısıyla milletçe savunmaya geçme zamanının daha da yaklaştığını meydana idi. Fakat bu gerçeği sezebilen azdı.

Efendiler, Reşat Hikmet Bey 'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak gerekiyordu (Belge : 231).

Rauf Bey'in, Meclis'in durumunu anlatan 27 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafında endişe verici bazı cümleler vardı. Söz geişi, kabine başlangıçta çekilmeyi düşünmüş, fakat çekilmemiştir. Meclis'in bugünkü durumu, bu işi çözüme bağlamaya elverişli değildir, Buradaki milletvekilleri, milletin Maraş bölgesi ile ilgili olarak gönderdiği telgrafları, genel kurulda okumak cesaretini bile gösteremiyorlar. İtilaf Devletleri'nden filânın falanın isteklerine uygun olarak davranmamızı tavsiye ediyorlar. Toplanacak yerimiz yoktur (Belge : 232, 233) gibi.

Rauf Bey'e, 7 Şubat 1920'de gönderdiğimiz bir yazıda, şu düşüncelerimizi bildirdik : Milletvekilleri, İstanbul'daki iç ve dış etkilere kapılarak, barışa yönelme gayesini ihmal edip, kölelik, mevkî kapma hırsı, kıskançlık, kuruntu v.b. sebeplerle anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok sayıda milletvekilini içine alan bir çoğunluk saaglayabilmek için, kendi düşünce ve inançlarından sürekli olarak fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasıyla, hükümet ve bilinen çevreler üzerindeki etkilerini büsbütün kaybetmişlerdir. Uyumsuzluk yaratmamak kaygısıyla bu davranışa devam edilecek olursa, millî dâvâyâ aykırı emellere ve türlü türlü ihtiraslara âlet olunmaktan, millî meseleler aleyhinde kararlar alınmasına engel olunamamaktan korkulur. Bu duruma karşı alınacak tedbir şudur : Azınlıkta olsalar bile, ilkelerimize her bakımdan bağlı arkadaşlardan kurulu bir grupla yetinmek. . . Bunun sakıncası uysallıktan azdır. Hükümeti mutlaka düşürmek ve kesin mücadele durumuna geçmek gerekir (Belge : 234).

HÜKÜMETİ MUTLAKA DÜŞÜRMEK VE KESİN MÜCADELE DURUMUNA GEÇME GEREĞİ

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi ekilmemiş, Meclis de bir problem çıkarmaktan sakınarak, onu düşürmek yoluna gidememiş ve bazı üyeleri değiştirilmiş olan Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne güven oyu vermiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Meclis huzurunda okuduğu hükümet programını bilmem hatırlar mısınız? Bu programda :

Sadrazam Paşa, yaptığı en önemli görevi sözlerine başlangıç olarak alıyor; İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine kadar varan anlaşmazlığın giderilmesini başardığını, bundan böyle millî iradenin yüce Meclis'te tecellî edeceğini, artık meşrutiyet ilkelerine tam olarak uyulabilmesi için bir engel tasavvur etmediğini söylüyordu.

Efendiler, bu sözlerle, Hey'et-i Temsiliye'nin millî irade adına hareket etmesine ve meşrutiyet ilkelerine uygun hareketlere engel olmasına artık yer olmadığı gibi bir anlam sezdirilmek isteniyor. Daha dün Millî Meclis'in, İstanbul da toplandığı bir sırada, millî iradeye de milletlerarası kurallara da aykırı olarak, bizzat kendilerinin ve kendileriyle birlikte Meclis'in ve milletin ne kadar ağır bir saldırıya uğradığını açıklama gereği duymayan sadrazam, halâ Hey et-i Temsiliye yi jurnal etmekle durumunu kurtarmaya çalışıyor ve bizim sayın milletvekili arkadaşlarımız da, bu sözleri büyük bir sessizlikle dinleyebiliyorlar.

Hükûmet, siyasî zümrelere karşı tarafsızlıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını bir kere daha belirttikten sonra, bugüne kadar elde ettiği başarıların derecesinin takdirini Meclis'e bırakıyor.

Sadrazam, devlet idaresinin düzeltilmeye muhtaç olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti'nin, her yabancı devlet baskısı karşısında kaldıkça başvurduğu eski politikasını yeniden canlandırarak, dünyaya yeni düzeltmeler yapılacağı sözünü veriyor : "Yabancıların imtiyazlarını genişleteceğiz. Azınlıkların haklarını korumak için nisbî temsil yönetimini uygulayacağız. Adalet, maliye, bayındırlık ve güvenlik işlerinde ve hattâ sivil yönetimde yabancılara yeteri kadar kontrol yetkisi vereceğiz" diyerek düşündükleri düzeltmelerin esaslarını sayıyor.

Sadrazam Paşa, dışişlerinden bahsederken de "Ateşkes Anlaşması hükümlerinden ayrılmamak, hükûmetçe gerekli görülmektedir" taahhüdünde dünde bulunurken, "İzmir'in işgalinden dolayı meydana gelen kaynaşma ma ve karışıklığa son verecek olan, ancak barıştır" demekle yetiniyor; kararlılık ve ileri görüşlülüğün güçlükleri yeneceğine tam bir inancı bulunduğunu söyleyerek, programını bitiriyor (Belge : 235).

ALİ RIZA PAŞA VE KABİNESİ'NİN İÇ YÜZÜ

Efendiler, Meclis-i Meb'usanca kabul edilen bu programı tahlil ve yorumdan geçirerek burada vakit kaybetmeyi gereksiz sayarım.

Yalnız Efendiler, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve kabinesinin içyüzünü ve utanmazlığını gösteren bir belgeyi aynen bilginiz sunmama müsaadenizi rica edeceğim :

Çok ivedi İstanbul, 14.2.1920

Valiliklere ve Müstakil Sancaklara

Son olarak Meclis-i Meb'usan'da okunan ve büyüik bir çoklukla kabul edilerek hükûmete güvenoyu verilmesini sağlayan programın önemli noktalarından birinde belirtildiği üzere, her türlü millî d ,vâların tek tecellî yeri olan Meclis Genel Kurulu, Allah'a şükür artık toplanıp çalışmaya başladığına göre, meşrutiyet ilkelerinin her türlü engel ve etkilerden uzak olarak yürürlük kazanması gereken memleketimizde, bu Meclis'ten başka yerde, millî irade adına konuşmaya ve istekler ileri sürmeye artık sebep ve imkân kalmadığından, hükûmet işlerine müdahale şeklindeki her türlü faaliyet ve hareketlerin cezalandırılacağı duyurulur. (Sadrazam Ali Rıza)

Efendiler, böyle bir genelgeye ne gerek vardı? Hey'et-i Temsiliye'yi millet gözünde küçük düşürmekte, onun cezalandırılabilirdiğinden bahsetmekte ne yarar vardı? Eğer Hey'et-i Temsiliye zaman zaman hükûmetin dikkatini çekmeyi gerekli görüyor idiyse, bu hareketinin ne kadar temiz ve yüksek düşüncelere dayandığından ve ne derece vatanla ilgili zaruretler yüzünden yapıldığından hâlâ Şüphede edilebilir miydi? Hey'et-i Temsiliye'yi, dolayısıyla milletin birlik ve dayanışmasını yok etmeyi asıl hedef olarak kabul eden hükûmet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa

Antep cephelerinde sürüp gitmekte olan çarpışmalardan ise, asla duygulanmış görünmüyordu. Yabancı devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine yapmış olduğu baskıdan üzüntü duymuyordu. Şunu da açık olarak belirtmeliyim ki, her türlü millî davanın belirdiği tek yer olmak gereken Milli Meclis'in, Sadrazam Paşa'nın Tanrı'ya şükrederek söylediği gibi, çalışmalara başladığı da ne yazık ki daha görülmüyordu.

Efendiler, Sadrazam'ın bu genelgesi üzerine biz de şu genelge ile milletin dikkatini çekmeyi gerekli bulduk.

Genelge 17.2.1920

Millî iradenin kanun3 olarak varlığını gösterdiği yer olan Meclis-i Meb'usan'ı açarak millî hakimiyeti ispatlayabilen Cemiyetimizin, en önemli ve başlıca görevlerinden biri de, milli dâvâya uygun ilkeler çerçevesinde bir banş yapıncaya kadar, milli birliği korumaktır. Cemiyetimizin, her güçlüğe göğsi.is bererek, vatanı ve millî varlı ı koruma yolundaki kurtancı çalışmalanna, millî gaye gerçekleştirilinceye kadar, daha büyük bir azim ve iman ile devamı şarttır. Bu bakımdan, milletin yaşama ve varlığını devam ettirme temeline dayanan millî teşkilâtın, vatanın her köşesinde, geniş çapta ve yaygın bir biçimde kökleşmesine, eskisi gibi devam edilmesini bütün merkez ve idare hey'etlerinden bir kere daha önemle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

ALDATICI SÖZ VERMELER, AĞIR İTİRAFLAR

Efendiler, İstanbul'dan gönderilen 19 Şubat 1920 tarihli yazıda, "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki siyasi temsilciliğine gelen ve siyasî temsilcilik tarafından da resmen hükûmete yapılan sözlü tebligatta, padişahlık başkentinin Osmanlı Devleti'nde bırakıldığı bildirilmiş; fakat bununla birlikte, Ermeni katliamının durdurulması ve Yunanlılarla bütün İtilâf Devletleri'nin kuvvetlerine karşı olan tutumumuzun değiştirilmesi istenmiş; aksi takdirde, barış şartlarının değiştirilmesinin muhtemel bulunduğu da ayrıca ifade edilmiştir" denilmekte ve bazı hususlar, özellikle "şikâyete yol açacak en küçük olaylara bile meydan bırakılmaması" tavsiye edilmekteydi.

Efendiler, bu sözlü vaadin arkasındaki anlam ve maksat ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların ve daha başkalarının işgali altında bulunan vatan topraklarından başka, İstanbul'un da alınması kararlaştırılmıştı. Ancak, ileri sürülen şarta uyulursa, İstanbul'u almaktan vazgeçeriz mi, denilmek isteniyordu? Yoksa, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten geçicidir, İtilâf Devletleri, yalnız İstanbul'u alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta uyarsak, onu da bırakacaklardır, anlamı mı çıkarılıyordu?

Veyahut da Efendiler, İtilâf Devletleri Kuva-yı Milliye'nin işgal bölgelerinde, işgal kuvvetlerine karşı kurduğu cepheleri bozdurmaya ve açtığı savaşları, giriştiği hareketleri durdurmaya, İstanbul Hükûmeti'nin gücünün yetmeyeceğini çok iyi anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere, İtilâf Devletlerine karşı yapılan saldırının önlenememiş ve aslı olmayan Ermeni katliamına son verilmemiş olduğu bahanesiyle İstanbul'u da mı işgal etmek niyetindeydiler?

Daha sonraki olaylar, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir tir, sanırım. Ne var ki, İstanbul Hükûmeti'nin İngiliz temsilciliğinin teklifinden böyle bir anlam çıkarmaya yanaşmamış, aksine ümide kapılmış olduğu görülmüyordu.

Efendiler, yapılmış olan teklifin ne derece yersiz olduğu hususunda bir fikir verebilmek için, biz de o günlerle ilgili bazı durumları hatırlayalım. Şüphe edilmemek gerekirdi ki, Ermeni katliamı

konusundaki sözler, gerçeğe uygun değildi. Aksine, güney bölgelerinde, yabancı kuvvetler tarafından silâhlandırılan Ermeniler, gördükleri koruyuculuktan cür'et alarak buldukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde öldürme ve yok etme siyaseti gütmekte idiler. Maraş'taki feci olay bu yüzden çıkmıştı. Yabancı kuvvetleri ile birleşen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu olay hakkıında İstanbul'daki temsilcilerine çektikleri telgraf, bu faciayı yaratanları, yalanlanamayacak bir şekilde ortaya koymakta idi.

Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silâhlandırılmış olan Ermenilerin süngülerinin baskısı altında her dakika öldürülmek mek tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Canlarının ve bağımsızlıklarının korunmasından başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu zulüm ve yok etme politikası, medenî insanlığın dikkatini çekecek ve onları insafa getirecek nitelikte iken, aksinin yapıldığını iddia ederek ondan vazgeçilmesini isteme gibi bir teklif nasıl ciddî olarak kabul edilebilirdi?

İzmir ve Aydın dolaylarında durum buna benzer ve belki daha da acıklı değil miydi? Yunanlılar, her gün kuvvet ve vasıtalarını artırıyor ve ; taarruz hazırlıklarını tamamlıyorlardı. Bir yandan da oraya buraya saldırmaktan geri durmuyorlardı. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile tam teçhizatlı bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobiliyle çok sayıda nakliye arabası, altı tane top ve birçok savaş malzemesi çıkarıldığı, cephelere bol miktarda cephane gönderilmekte olduğu anlaşılıyordu. Gerçek şu idi ki, milletimiz, sebepsiz olarak hiçbir yerde hiçbir yabancıya saldırmış değildi.

Bu durum karşısında, Efeildiler, vatanımızın işgal edilmiş yerlerinden düşmanların çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine tam bir güven duymadan, aldatici sözlere gereğinden fazla değer vermek akıl kârı mıydı? Memleket kaderinin tek dayanak noktası olarak kalmış bulunan Kuva-yı Milliye'yi dağıtma gayesi güden bu gibi teklif ve teşebbüsleri anlamakta güçlük var mıydı? Geleceğin şüphe ve belirsizliği uğruna, millî dâvâdan hemen vazgeçmek doğru olur muydu? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazlar'ın, İzmir'in, Adana bölgesinin, kısacası millî sınırlarımız içindeki bütün vatan topraklat-ının egemenliğimiz altında kalması millî gayemiz değil miydi? Bu duruma göre, yalnız İstanbul'un, Osmanlı Devleti'ne bırakılacağı vaadi karşısında, Osmanlı Devleti'nin sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla yetinerek susup oturmayı tercih edeceği nasıl düşünülebilirdi? Vahdettin'in sadrazamı, Kuva-yı Milliye'yi dağıtmayı hedef alan bütün bu teşebbüslerin tarihî sorumluluğunu düşünmek istemiyor muydu?

Efendiler, yabancıların teklifine ve onu gerçekleştirmeye kalkışan hükûmetin istek ve emrine, milletçe de Kuva-yı Milliyece de boyun eğilmeyeceği şüphesizdi.

MİLLİ BİR KABİNE KURULMASININ İMKANSIZLIĞI

Saygıdeğer Efendiler, Rauf Bey, 19 Şubat 1920 tarihli bir şifre ile, hükûmet ve Meclis hakkında üzerinde durup düşünölmeye değer bilgiler veriyordu. Bu bilgileri özetleyeyim :

"Şubatın on dokuzuncu günü, Sadrazam, Dahiliye Nâzırı, Bahriye Nâzırı Felâh-ı Vatan Grubu'nun toplantısına gitmişler. Sadrazam, Kuva-yı Milliye'nin ikinci bir hükûmet şeklinde görünmemesi, hükûmet işlerine karışmaması ve Maraş taraflarındaki çatışmaların daha ilerilere götürölmeyerek durdurulmasını, düzen ve güvenliğin sağlanması gereğini siyasî bakımdan yararlı gördüğünü söylemiş miş, Ziya Paşa' nın vali ve Ahmet Fevzi Paşa'nın da kolordu komutanı olarak Ankara'ya

gönderileceğini bildirmiş. Dahiliye Nazırı da serbestçe iş görmesine karışılmamasını istemiş. Polis Müdürü ile Jandarma Komutanı'nın değıştirilmesine güçlerinin yetmediğini anlatmış. Eskiden beri dostu olan Keşfi Bey'in dürüstlüğünden ve onu Bursa'ya vali, Faik Ali Bey'i de müsteşar yaptığından bahsetmiş. Salih Paşa da, Maraş ve dolaylarında boşaltılan yerlere, hükümetçe el koymayı siyasî bakımdan mümkün görmemiş, Fransız basınını aleyhimize çevirir, demiş. Padişah, hükümete, Meclis'ten çok hâkim imiş. Meclis'in ruh haline göre, bu hükümeti düşürmek ve yerine gerekli şartları taşıyan millî bir kabineyi getirmek mümkün değilmiş" (Belge : 236)

Bu bilgileri, Anadolu ve Rumeli'de bulunan tekmil komutanlara bildirirken, şunu da ekledik :

Hey'et-i Temsiliye, işgal ve çeşitli yabancı etkilerin baskısı altında bulunan İstanbul'da, daha millî ve fedakâr bir hükümetin. işbaşına getirilmesindeki güçlükleri takdir ettiğinden, Sadrazam Paşa'nın bilinen bildirisine karşılık, 17 Şubat 1920 tarihindeki genelgeyle görüşünü bütün teşkilâtına duyurmuştu. Millî birliği bozma düşüncesi ile yapılacak her teşebbüs ve saldırıyı, akıllıca davranışlarla başarısızlığa uğratmak şarttır. Millî dâ,vâ,ya uygun bir barış yapılmadıkça, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetine son vermesinin mümkün olamayacağı hususunda ilgililerin yeniden dikkati çekilmekle birlikte, millî birlik ve dayanışmayı güçlendirme ve devam ettirme konusunda, her zamankinden daha ileri görüşlü ve uyanık bulunulmasını özellikle rica eder ve bekleriz (Belge : 237).

Rauf Bey'e de cevap olarak şunu yazdım :

Harbiye Nezareti Başyaver Salih Bey'e 21.2.1920

Rauf Bey'e

İlgi : 19.2.1920 tarihli şifre :

Felâh-ı Vatan Grubu'nun Sadrazam Paşa ve arkadaşlarıyla yaptığı tartışmalardan genellikle anlaşıldığına göre, bugünkü hükümetin Millî Meclis'ten aldığı güven oyuna dayanarak, Kuva-yı Milliye'nin memleketteki nüfuz ve etkisini yok etmeye çalıştığı açıkça görülüyor. Millî Mücadele'ye karşı tutumundan dolayı azledilen Faik Ali Bey'i müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile birlikte çalışan Müsteşar Keşfi Bey'i, Bursa valiliğine atanması ve daha önce memuriyetleri milletçe kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'yı da Ankara'ya göndermek hususunda ısrar etmesi, açıktan açığa Kuva-yı Milliye aleyhine hareket edildiğinin kesin bir belirtisidir. Hükümetle milletin tam bir birlik içinde çalışarak tespit edilen ilkeler çerçevesinde millî dâvâya uygun bir barış yapılması gereğini her zamandan daha çok takdir etmekte olduğundan, hükümet işlerine karşı her türlü muhalefetten ve güçlük çıkarmaktan kaçınmayı bir vatan görevi sayıyoruz. Her şey bitmiş, millî gayeye ulaşılmış değildir. Arada pek korkunç ihtimaller vardır. Geleceğin sonsuz bilinmezlikleri içinde, Kuva-yı Milliye'nin kurtarıcı çalışmalarına değer verip vermediğinin hükümetten sorulması gerekir. Bize gelince : Tarihin bu memlekette şimdiye kadar yaratmadığı bu millî birlik ve dayanışmayı bozmaya yeltenen her hareketi bir vatan hainliği sayarak ona göre gerekli tedbirleri almaktan çekinmeceğiz. Bu mecburiyet ve zaruretlerin hükümet üyelerince bilinmesi pek yararlı olacaktır. Hükümet ile aramızdaki uyum ve birliğin korunması, ancak bugünkü durumun devam ettirilmesiyle mümkün olabilir. Gereksiz atama ve görevden almaların yapılması ve özellikle Millî Mücadele'ye karşı geldikleri için görevden alınmış olan memurlar üzerinde ısrar edilmesi, Kuva-yı Milliye aleyhinde bir düşmanlık sayılacağından, bu gibilerin memuriyetlerine göz yumulmayacaktır. Hele Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'nın, gönderildikleri takdirde hemen geri çevrilmelerinin bir oldubitti sayılması gerekir.

Bugünkü durumun ağırlığını kavramış olan Millî Meclis'teki arkadaşların bile, böyle anormal olaylar karşısında susmayı tercih etmesi, her taraftan kışkırtılan ve teşvik gören hükümeti cesaretlendireceğinden, gayeye bağlı arkadaşların bu konuda da kesin ve açık bir tavır takınmaları gerekmektedir. Hükümetin Meclis'e hâkim olması, denetleme görevini güçleştireceğinden, böyle bir durum ortaya çıktığı takdirde, vatanın kurtuluşu için yerinde kararların alınmayacağı ve sonunda millî gayenin gerçekleşmeyeceği şüphesizdir. Bütün milletçe benimsenen ve kutsal sayılan Kuva-yı Milliye gayelerinin, Meclis'çe de benimsenip gerçekleştirilmesinin sağlanması ve hükümet işlerinin bu gayeler açısından denetlenmesi

konusunda, vatanseverlik görevinin sonuna kadar esirgmeden yerine getirilmesini önemle rica ederiz.

Hey'et-i Temsil'iyeye adına Mustafa Kemal

R a u f B e y'in bir başka yazısına verdiğimiz karşılığı da arz edeyim :

Şifre 21.2.1920

Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e:

İlgi : 20.2.1920 tarihli şifre :

Hükümetin Millî Meclis'teki gruba karşı gözdağı verici bir tavır takınmasının, grubun, dayanışma halinde bir siyasî güç olarak gelişip varlığını gösterememesinden ileri geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Her şeyden önce, grubun bu bakımdan bilinçli bir denetim gücü haline getirilmesi gerektiği belli oluyor. Hükümetin sonradan gönül almak maksadıyla sizleri davet etmesi, bugünkü güçsüzlüğünü anlamasından ve gi.iç kazanıncaya kadar oyalayıp vakit kazanmak düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Hükûmete karşı kesin bir durum alma zamanı gelmiştir. Sadrazama ve Dahiliye I lâzın'na açıkça söylemek gerekir ki, Kuva-yı Milliye, sonuç alınıncaya kadar çalışmalanını sürdürcektir.

Memleketi işgal eden ve milletimizi tam bir kölelik derecesine düşürmek isteyen düşmanlarımız, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat, devlet ve milletin kurtarılmasına çalışan bir millî kuvvete, kendi hükümetimiz tarafından hücum ve saldırıya geçilmesi görülmemiş bir şeydir.

İtilâf Devletleri'nin, İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetinde bırakılması ile ilgili görüşü ne kadar sevinçle karşılanmış ise, İzmir ve Adana cephelerinde savaştan vazgeçilmesi konusundaki istekleri de o kadar hayretle karşılanmıştır. Harbiye Nâzırı'na, İzmir ve Adana'nın da Osmanlılar'ın elinde kalması sağlanıncaya kadar silâhların bırakılamayacağı, Ermenilere karşı bizim tarafımızdan bir saldırının yapılmadığı, Fransızlar tarafından silâhlandırılan ve kışkırtılan Ermenilerle aramızda bazı olaylar çıkmışsa, bunun sorumluluğunun Ermeni milliyetçilerine ve onları kışkırtanlara ait olacağı bildirilmiştir.

Hükümetin, Maraş ve Urfa'dan ileriye geçilmemesi yolundaki teklifine karşı, millete güven vermek ve Kuva-yı Milliye'yi durdurabilmek için, Fransızların Adanayı derhal boşaltmaya başlamaları istenmelidir, Aksi takdirde, Kuva-yı Milliye'yi, memleketi kurtarma mücadelesinden alıkoymanın mümkün olamayacağını, bu ateşin Halep ve Suriye'ye sıçramak üzere bulunduğunu; Fransızların, Adana ve dolaylarının boşaltılmasında ne kadar çabuk davranırlarsa, o kadar karlı çıkacaklarını kendilerine açıkça anlatmalıdır. Anadolu basınının kullandığı sert dilin hafifletilmesi, İtilâf Devletleri'nin zulüm ve saldırılarına son vermeleriyle mümkündür. Bunca haksızlıklara, zulümlere, hattâ katliamlara karşı feryat eden suçsuz bir milleti susturmak zulmünü bizden istemelidir. Aslında, dünyanın her yerinde basın, bu türlü sıkı kayıtlardan kurtulmuş olup hür ve serbesttir. Akbaş cephesinden bir kısmının İngilizlere geri verilmesi için hiçbir yardımda bulunmamanızı isterdik. Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere geri verilmemesi daha yerinde olur, düşüncesindeyiz.

Hükümet, İtilâf Devletleri'ne karşı böyle sahte yaranma hareketlerinde bulunarak merhamet uyandırmayı başarabileceği ve iki yüzlü davranışların, barış şartlarının değişmesini etkileyeceği zannını besliyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Kısacası, barışımızın söz konusu olduğu şu çetin günlerde, Kuva-yı Milliye'yi zayıf gösterecek her hareketin, milletimizin kaderi üzerinde uğursuz bir etki yapacağı şüphesiz olduğundan, Meclis'teki arkadaşlara düşen denetleme görevinin her türlü fedakârlığa katlanarak yerine getirilmesini özellikle rica ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

KUVAYI MİLLİYE'NİN MÜCADELEYE DEVAMI KONUSUNDA KAMUOYUNU YOKLANMASI

Efendiler, bugünlerde duyulan ihtiyaç üzerine Rauf Bey'e, aynı tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu ihtiyaç, Hey'et-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin mücadeleye devamı konusunda kamuoyunu yoklamaktı. Rauf Bey'e yazdığım bu telgrafı, Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa'ya da çektirmiştim.

Çok ivedi ve günlüdür. 21.2.1920

Rauf Bey'e özel :

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumunu değiştirmeye yetkili olacak kongrenin toplanması, tüzüğünün sonuncu maddesi gereğince, Meclis-i Meb'usan'ın yasama görevini tam bir güvenlik ve serbestlik içinde yerine getirdiğinin Meclis'çe açıklanmasına bağlıdır. Hey'et-i Temsiliye'nin genel teşkilâtının başında, barış yapılıncaya kadar eski şeklini koyması gereği, bütün arkadaşlarımızın onayı ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Oysa, hükûmet tarafından âdeta teşvik edilen muhalif gazetelerin hücumları, Ayân Meclisi'nin açık saldırıları, hükûmetin tutum ve işleri ve özellikle Sadrazam Paşa'nın bildirisini, Meclis-i Meb'usan'da Kuva-yı Milliye'nin kanun dışı olduğunu alkışlattıran nutukları, kamuoyunu millî teşkilât aleyhine çevirmekte ve Hey'et-i Temsiliye'mizi güç bir duruma sokmaktadır.

Bir yandan Padişah'ın isteğine uyararak Zeynelabidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi kimselerin, sırf Kuvayı Milliye'yi yok etme maksadıyla her tarafta kurmaya çalıştıkları Teâlî-i İslâm Cemiyeti adı altındaki kuruluşlar, milli teşkilâta doğrudan doğruya saldırılara başlamışlardır. Söz gelişi, Niğde ve Nevşehir'de, bu ayın on dokuzuncu günü, "Meclis-i Meb'usan açıldı. Millî teşkilatı padişahımız istemiyor" gibi sözlerle, halkı açık toplantı ve gösterilere sürüklemişlerdir. Bu durum Sadrazam Paşa'nın bildirisini alan bazı memurlar tarafından da teşvik edilmiştir. Bu olayın Konya'ya ve daha başka yerlere de yayılması uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan :

1- Hükûmetin, Kuva-yı Milliye'nin devamına taraftar olup olmadığını kesin olarak bildirmesini kendisinden istemek gerekir.

2 - Felâh-ı Vatan Grubu'nun, söz konusu edilen tam bir güvenlik ve serbestliğe sahip olduğunu, bu bakımdan, Kuva-yı Milliye'yi dağıtmak lüzumuna inanıp inanmadığını bildirmesi gerekir. Eğer bu kuvetin devamına lüzum görüyorsa, ona göre hükûmetin dikkatini çekmekle birlikte, bunu, Meclis'te de gerektiği şekilde savıı naidır. Bu konunun, grupça görüşülmesi ve tartışılması düşüncesindeyiz.

3 - Vatanın çıkarları açısından, millî teşkilâtın ve Kuva-yı Milliye'nin ortadan kaldırılması tercih edildiği takdirde, İzmir, Maraş ve öteki cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı da hükûmetçe gerekli tedbirlerin alınmasını sağlama bağlamak söz konusudur.

Yukarıda arzedilen düşüncelerin büyük bir önem ve ciddiyetle dikkate alınıp gereğinin yerine getirilmesini, bizi şahsen de güç durumdan kurtarmak için, sonucun bir an önce bildirilmesini rica ederiz. İstanbul'daki bazı arkadaşların, bunca emeklerle meydana getirilmiş olan millî birliğe ve Kuva-yı Milliye'ye vurulan darbelerle karşı kesin tedbir alma konusunda, sonuna kadar gayret ve ciddiyet göstermekten çok, dışarıdaki uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak teselli buldukları zannı uyanıyor. Biz, elimizdeki kuveti iyi koruyamadığımız takdirde, dış kuvvetlerin de bize değer vermeyeceklerini hatırlatmak isteriz.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, İstanbul'da Meclis-i Millî'de beliren akıma karşı, Hey'et-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin ters ve hükmedici bir tavır almasını hiç de uygun bulmuyorum. Yalnız, Hey'et-i Temsiliye'nin bu işin içinden vekarla çekilmesini, işin sorumluluğunu ve durumun takdirini, Meclis-i Millî'nin namusuna ve vatanseverliğine bırakmayı sürdürmelerine "Kuva-yı Milliye'nin ve Hey'et-i Temsiliye'nin varlığını

sürdüremelerine Meclis-i Millî taraftar olmazsa... Kongrelerin aldığı kararlar gereğince, tam bir güvenlik içinde yasama ve denetleme yetkisine sahip ve hâkim olduğundan, Hey'et-i Temsiliye, kararların uygulanmasını Meclis-i Millî' ye bırakarak dağılır, faaliyetine son verdiğini yazar ve bir de teşekkür eder". "Fakat, Meclis-i Millî'nin, böyle bir sorumluluğu yüklenerek, durumunun ve geleceğinin güvenilir olduğu yolunda bir karar alarak bunu duyuracağı pek şüphelidir. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu kararları aldırır da, Hey'et-i Temsiliye'nin işbaşından çekilmesi gereğini bildirirse, o zaman Hey'et-i Temsiliye bunu isteyerek kabul eder. Basına ve millete ilân ederek faaliyetten uzaklaşır. Şerefli ve onurlu yerini de meşru bir şekilde korumuş olur. Şüphesiz ki, bir yıldan beri milletin ısrarı ile kurulmuş olan Aydın cephesi, ne dağılıp kendi kaderini Yunanlıların eline teslim eder ve ne de hükûmet bunları dağıtabilir. O mücahitler kendiliklerinden ve eskiden olduğu gibi savaşa devam ederler. Fakat, bu durum o cepheye bağlı kalır ve kolordu komutanları kendi bölgelerinde bunu durum ve maksada göre iyi bir şekilde yürütürler. Ondan sonra da gelecekteki durum ve faaliyetlerimizde olayların akışına ayak uydurulur... İşte benim âciz görüşümün bundan ibaret olduğu arz edilir diyor (Belge : 238).

OLAYLARIN AKIŞINA AYAK UYDURAMAZDIK

Efendiler, İstanbul'un fiilî olarak işgalinden aşağı yukarı yirmi gün önce ortaya konulan bu görüş ve düşünce incelenmeye değer. Ben yalnız bir noktaya işaret etmekle yetineceğim. O nokta, olayların akışına ayak uydurma şeklinde bir kaderciliği benimsemektir. Biz elbette, işi böylesine bir kaderciliğe bırakamazdık. Aksine, olayların akışının ne olabileceğini önceden kestirip tesbit ederek, karşı tedbirleri düşünmek ve ânında, bir kararsızlığa düşmeden uygulamak taraftarı idik. İşte bundan dolayıdır ki, daha öncesinden kamuoyunu yoklamaya başlamıştık.

Efendiler, Milletvekili Mazhar Müfit Bey'in bir mektubuna verdiğim diğim cevabı olduğu gibi bilginize sunarsam, Kâzım Karabekir Paşa'nın ş a'nın görüşlerine verilmesi gereken cevap da kendiliğinden anlaşılabilir olur. Mazhar Müfit Bey'in mektubunda yazdıklarını tekrar etmeyeceğim ceğim. Onu gerekirse kendileri yayınlarlar. Benim verdiğim cevap şuydu :

Ankara, 25/26.2.1920

Hakkârî Milletvekili Mazhar Müfit Beyefendi'ye
Efendim Hazretleri,

14.2.1920 tarihli uzun mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabını şimdi yazıyorum. Yüce Meclis-i Millî'nin ve Felâh-ı Vatan adırı taşıyan grubun, gerçek durumlarını tasvir eden değerli ifadeleriniz, bende üzüntü yarattı. Açıklama ve tasvirlerinizle gözümün önünde beliren manzara elem vericidir. Zavallı millet; hayatını, varlığını, kaderini savunmak, korumak ve güven altına almakla yükümlü bildiği sayın milletvekillerini, gerçek millî ve vatanî görevlerini daha ilk anda ve ilk adımda unutmuş görüyor. Batıların ve bütün düşman dediğimiz milletlerin, Türklerde kabiliyet olmadığı gerekçesiyle, Türkiye' de, her şeyin, bizim için olumsuz olan şeyin yapılmasına göz yumdukları bilinirken ve her birimiz, ayrı ayrı bu zannın yanlışlığını ispata kararlı olduğumuzu iddia ederken, çıkar duygularımız, basit bencilliklerimiz bize her şeyi unutturabilir. Önce gelen milletvekilleri şöyle yapacakmış, sonra gelen milletvekilleri böyle tavır almış, Hey'et-i Temsiliye şunu kendinden saymış, bunu bayağı görmüş... Bunları söyleyenler, koca Türk milletinin sayın milletvekilleri, öyle mi? Bu ruh hali, böyle bir ahlâkî davranış karşısında hayret ve şaşkınlıktan donakalırım. Yeni grup veya parti teşkilâtından söz ediliyor. Azim Mazhar Müfit Bey açıkladığınız zihniyet ve yaratılışların kuracakları gruptan da, partiden de, ben memleketi kurtarıcı sağlam bir tavır alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben de Hey'et-i Temsiliye adı altında fedakârca görev yapan arkadaşlar, bu vatanın kuruluşu ve milletin huzuru için ölüncüye kadar çalışmak isterken, sayın milletvekilleri tutum ve tavırlarıyla ve gaflet uçurumuna yuvarlanmalarıyla, anlıyorum ki, buna bile müsaade etmeyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilâtına ve bu teşkilâtın meydana getirdiği Kuva-yı

Milliye'ye dayanma gereği kalmadığını, çocukça ve gafilce davranış ve hareketleriyle belli eden Meclis-i Meb'usan'ın ve Felâh-ı Vatan Grubu'nun, bu konudaki kesin kararının öğrenilmesini ve tarafımıza bildirilmesini Rauf Bey'e yazdık. Bu kararın, bir an önce alınabilmesi için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken, sayın milletvekillerinin, toplantı yeri olan İstanbul'da, kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kara kuvvetlerinin yığınak yaptığını ve İngiliz Akdeniz donanmasının da Fındıklı sarayına karşı demir atmış olduğunu gözönünde bulundurmaları gerektiğini hatırlatırım. (Mustafa Kemal)

AKBAŞ CEPHANELİĞİ VE KÖPRÜLÜ HAMDİ BEY

Efendiler, Rauf Bey'e yazdığımız son şifrede, Akbaş Cephaneliğindeki cephanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine yardım ettikleri yolunda bir eleştiri vardı. Bu meseleyi biraz açıklayayım. Rumeli sahilinde, Gelibolu yakınlarında, Akbaş denilen yerde, bir cephane deposu vardı. Orada Fransızların eli altında bo1 miktarda silâh ve cephane bulunuyordu. Hükümet, İtilâf Devletleri'ne tamamiyle boyun eğmiş görünmeyi yararlarına uygun saydığından, sözünü ettiğim cephanelikteki silâh ve cephanenin bir kısmını İtilâf Devletleri'ne vermeyi vaadetmiş. Onlar da Wrangel ordusuna göndereceklermiş. Rusya'ya nakli için bir Rus vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükümet daha önce, İstanbul'daki teşkilât başkanlarımızın izin ve yardımlarını da sağlamış...

Halbuki, Efendiler, Köprülü Hamdi Bey adında kahraman bir arkadaşımız, Kuva-yı Milliye'den bir müfreze ile, 26/27 Ocak ("6) 1920 gecesi, sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş cephaneliklerini ele geçirdi. Depo bekçileri olan Fransızları tutukladı ve haberleşme hatlarını kesti. Silâhların hepsini cephanenin bir kısmını ve muhafız Fransız askerlerini de göz altında Lapseki'ye nakletti. Silâhları ve cephaneyi Anadolu'ya gönderdikten sonra, Fransız erlerini iade etti. Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus makineli tüfeği, yirmi bin sandık cephane bulunduğu tahmin ediliyordu (Belge : 2.39).

Bu olay üzerine, İngilizler, Bandırma'ya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilâf kuvvetlerinin, millî savaş bölgelerinin gerilerinde İtilâf Devletleri askerlerinin de buldukları yerlerdeki depolarda bulunan silâhların ve cephanenin başka yere nakli, kullanılamaz duruma getirilmeleri veya bu gibi yerlerin işgal edilmeleri ihtimaline karşı, komutanlara verdiğimiz emirde, bazı tedbirler tavsiye etmekle birlikte, bütün komutanların büyük bir kararlılık ve kesinlikle hareket etmeleri gerektiğini bildirdik (Belge : 240).

ANZAVUR'UN MİLLÎ CEPHELERİMİZİ ARKADAN VURMA TEŞEBBÜSÜ

Efendiler, hemen aynı günlerde, Anzavur, Balıkesir ve Biga dolaylarında, oldukça önemli ve tehlikeli durumlar yaratmayı başarmıştı. Balıkesir'de, millî cephelerimizi arkadan vurma teşebbüsü vardı. Başına bir yığın adam toplamıştı. Karşısına gönderilen millî kuvvetlerle, Biga'da kanlı bir çarpışma yapıldı. Anzavur galip geldi. Kuvvetlerimizi dağıttı. Toplarımızı ve makineli tüfeklerimizi ele geçirdi. Erlerimizi ve subaylarımızı esir ve şehit etti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de bu şehitler arasındaydı. Bundan sonra, Ahmet Anzavur, kendi adına verdiği Ahmediye Cemiyeti adı altında alçaklıklarını gittikçe artırdı.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihinde, içinde fevkalâde önemli haberler bulunan bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbul'dan İsmet Paşa 'dan geliyordu. Ben Ankara'ya geldikten sonra, İsmet Paşa, Ankara'ya yanıma gelmişti. Birlikte çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşa'dan sonra Harbiye Nâzırlığı'na Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Paşa Hazretleri'nin özel istekleri üzerine ve çok önemli bir iş için İsmet Paşa'yı bu tarihten birkaç gün önce İstanbul'a göndermiştim.

Önemli saydığımız nokta şuydu : Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlardı. Buna kargı, akla yakın olan tedbir, bütün kuvvetleri seferber ederek düzenli bir savaşa girmekti. Özellikle Fevzi Paşa Hazretleri, bu gerek ve zarureti takdir etmekteydi.

İşte, bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve hatta Genelkurmay Başkanlığı'na resmen tayin edilerek işe başlaması çok yararlı olacaktı. Bu maksarla İstanbul'a gitmesini gerekli bulmuştum. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur :

Harbiye Nezareti 3.3.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Alınan bilgilere göre, İstanbul'da bir dernek kurulmuş ve İngilizlerle birlikte kararlar almış. Hükûmetin düşürülmesi ve malûm bir hükûmetin kurulması, Meclis'in dağıtılması, İzmir ve Adana'nın işgalleri için Kuva-yı Milliye'nin ortadan kaldırılması, dünya barış ve güvenliğini sağlamak üzere İstanbul'da Müslümanlararası bir Hilâfet Şurası'nın toplanması ve bencilşevikler aleyhine fetva çıkarılması bu kararlar arasındaymış. Nâzır Paşa, bu derriegrı çalışmalarına öneni veriyor. Anadlvu'daki Anzavur hareketi bu kararlara bağılı olduğu gibi, İngilizlerin hükûmete çok fazla baskı yapmaları da aynı sebeptendir. Bilgi olarak arz etmekteğimi istediler (İsmet). (Harbiye Nezareti Başyaveri Binbaşı Salih)

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ'NİN İSTİFASI

Efendiler, yüksek şahıslarınızca bilinmektedir ki, İngiliz temsilcisi, Yunanlılar da dahil olmak üzere bütün İtilâf kuvvetlerine karşı mücadelenin durdurulmasını hükûmete teklif etmişti. Bu teklifin gereği yerine getirilirse, İstanbul'u Osmanlı Devleti'ne bırakacakları yolunda yaldızlı bir vaatte de bulunmuşlardı. Fakat İstanbul'da bu teklif yapılırken, Şubat'ın 18,19 ve 20' nci günlerinde, Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvet, taşıt araçları, çok miktarda cephane getidiğini ve bunları cephelere götürerek yeni bir taarruza hazırlandığını biliyorduk. Bu bilgilerimizi, hükûmetin işlerine karışmayınız yaygarasına kulak asmadan İstanbul Hükûmeti'ne de ulaştırarak dikkatini çekmekten geri kalmadık.

Yunanlılar, bu şekilde taarruza hazırlanırken, Ali Rıza Paşa Kabinesi başka bir teklif karşısında kalıyor.

"Yunanlılar karşısında bulunan Kuva-yı Milliye'yi üç kilometre geri aldirmek!.."

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin buna gücünün yetmeyeceği belliydi. Fakat, maksat onun düşürülmesi idi. Sadrazam, ister istemez bu teklifin yerine getirilemeyeceğini bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük yaylasıyla Bozdoğan'ı işgal ettiler.

İşte bu olay üzerine, Ali Rıza Paşa'nın, düşünebildiği tek çare, makamında daha fazla kalmaktan vazgeçerek, hemen istifa edip bu sorumlu işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, Millî Mücadele'yi durdur ma konusunda yapılan teklifi yerine getirmeye çalışmış fakat başaramamış olan Ali Rıza Paşa'nın, bu defaki teklifi de yerine getireceğim diye söz verip de başaramadığı takdirde, İtilâf Devletleri'nce de sorumlu tutulması ihtimali de hatıra gelmez miydi?

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Başkomutan Mr.George Milne'in emirlerini uygulamadığı için sonunda kabineden uzaklaştırılmak durumuna düşürülmemiş miydi? Aynı işlemin Ali Rıza Paşa'ya da uygulanmasına kalkışıldığı takdirde, kendisini Padişah'ın koruyabileceğine güvenebilir miydi? Böyle bir durum karşısında, millî davanın belirdiği tek yer olduğu söylediği İstanbul'daki Meclis-i Millî'ye güvenebilecek miydi? Millî irade adına konuşmaya ve isteklerde bulunmaya artık gerek ve imkân kalmadığını söyleyerek cezalandıracağım diye gözdağı verdiği Hey et-i Temsiliye'ye dayanmaya tenezzül etmeli miydi? O halde kendisi için istifadan başka çıkar bir yol olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır (Belge : 241). Ali Rıza Paşa, hükûmete ilk saldırı yapıldığında,

çekilmesi gerektiği yolundaki uyarılarımızı kabul etmedi. Yerinde kalmakla vatana yararlı olacağını söyledi. Meclis-i Meb'usan da bu cahilce düşünceyi yerinde görerek onu makamında tuttu. Acaba yerine getirilmesi söz konusu olan görev, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını tamamlayarak vatanın kutsal topraklarından bir kısmını daha çignemek ve aziz vatandaşlardan bir kısmını daha süngüler altında inletmek için, muhtaç olduğu fırsatı ona bahşetmek miydi?

PADIŞAH, İŞİN GİDİŞ DURUMUNA GÖRE BİRİSİNİ SADRAZAMLığA SEÇECEĞİM DİYOR

R a u f ve K a r a V a s ı f B e y l e r , 3 Mart 1920 tarihli şifrelerle, bu istifa haberini verirken Felâh-ı Vatan Grubu başkanının ve Meclis başkan vekillerinin saraya gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu başkanlar, Padişah'ın huzuruna kabul olunmamışlar. Başkâtip ve Başmâbeyinci ile görüşmeleri irade buyurulmuş. Grup başkanı, millî teşkilât'ın Padişah'a bağlılığını bildirmiş. Sözü hükûmetin çekilmesine getirmiş. Padişah, Başkâtip aracılığı ile şu iradeyi bildirmiş : Bütün milletvekillerine selâm. İşlerin gidiş ve durumundaki ağırlığı ben de onlar kadar biliyorum. Gidişatın ve durumun gereğine göre birisini sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarını seçmesine karışmam. Ancak, ona çoğunluk grubuyla anlaşmasını tavsiye edeceğim.

BENİ HÜKÜMET İŞLERİNE KARIŞMAKTAN MENETMEK İSTEYENLER BENDEN ETKİLİ TEDBİRLER BEKLİYOR

Başkanlar hey'eti teşekkür edip ayrılmışlar (Belge: 242). Verilmekte olan bilgiler arasında şunlar da vardı: "Milletvekilleri, telâştalar. Fakat istenildiği şekilde bir kabine kurulacağına güveniyorlar. Yabancıların, Hürriyet ve İtilâfçıların ve Nigehbancılar'ın, düzenledikleri gerıcilik hareketlerinde başarılı olabilmeleri için, Ferit Paşa'yı veya yakınlarından birini iktidar mevkiine getirmeleri de muhtemeldir. Meclis'i elbette dağıtacaklardır. Padişah katında etkili olacak tedbirlerin, oradan alınması... arz olunur."

Efendiler, garip değil midir ki, bugün bu maruzatta bulunanlar, daha birkaç hafta önce "Meclis resmen açılmış olduğuna göre, bundan sonraki emirlerinizin bize bildirilmesini ve görüşlerinizin her makamın önünde gerektiği gibi savunulacağına güven buyurulmasını" diyen kimselerdir. Birkaç hafta önce, İstanbul Hükûmeti ile birlik olarak, beni hükûmet işlerine karışmaktan menetmek isteyen kimseler, bu gün, İstanbul'da hiçbir şey yapmaya güçleri yetmediğini itiraf ederek, buradan, Hey'et-i Temsiliye'den etkili tedbirler bekliyorlar.

Biz bu isteği de yerine getireceğiz. Fakat bu kimselerin istekleri olduğu için değil, bunu vatanın çıkarları emrettiği için...

Efendiler, 3 Mart ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul'la haberleşme ve oradaki durumu anlamakla geçti. 4 Mart günü, gerek İ s m e t P a ş a'dan ve gerek diğer kimselerden aldığım bilgiler üzerine, durumu bir genelge ile bütün ordulara, teşkilât merkezlerimize ve millete bildirdim (Belge : 243, 244). Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na da şunu yazdım :

Meclis-i Meb'usan Başkan Vekilliği Yüksek Katına, Ankara, 4.3.1920
İtilâf Devletleri'nin durmadan işlerimize karışmaları karşısında, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin, nihayet Meclis huzurunda istifasını verdiği üzüntüyle haber alınmıştır. Aydın cephesinde, kutsal vatani ele geçirmeye çalışan düşmanla Kuva-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakâr evlâtlarının şehit olmuş vücutlarını gömmektedir. Hiçbir güç, hiçbir yetki, milletimizi tarihin emrettiği bu görevden alıkoyamayacaktır. Vatan ve milletimizin istiklâli korumak için her Fedakârlığa hazır bulunan milletimizin, kutsal heyecanını ancak milletin tam olarak güvenini

kazanmış bir hükûmetin işbaşına getirilmesi yatıştırabilir. Bütün millet, bu tarihî günlerde, millî iradesinin mutlak vekilliğini üzerine almış bulunan mitletvekillerinin kararlarını sabırsızlıkla beklemektedir. Vatana ve tarihe karşı, üzerinize aldığınız büyük sorumluluğu ve bütün dünyanın kürsülerinize çevrilmiş olan dikkatli bakışlarını düşünerek, milletin azim ve fedakârlığına yaraşır kararlar alınacağına güvendiğimizi ve vatan uğruna yaptığınız çalışmalarda bütün milletin yanınızda ve yardımınızda olduğunu arz ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal
Padişah'a da şu telgrafı çektim Efendiler :

Padişah Hazretleri'nin Yüce Eşiğine Ankara, 4.3.1920

İtilâf Devletleri'nin istiklâl ve haysiyeti ayak altına alıcı saldırılarına ve Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı müdahale ve hareketlerine daha fazla da dayanamayan Kabine'nin istifası ile yeniden yüce devletlerinde bir hükûmet bunalımının ortaya çıkması, kamuoyunda derin bir heyecan yaratmıştır. Yüce saltanat ve hilafet makamları etrafında düşünce ve ülkü birliği ederek, yüksek istiklal ve dokunulmazlığımız ve yüce Osmanlı Devleti'nin ülke bütünlüğü için son fedakarlığı göze almış olan bütün vatandaşlarımız, düşmanlar tarafından idare edilen bazı bozgunculuk ve ihtilâl tertiplerinden dolayı, zaten kederli ve endişeli bir durumda, hükûmet bunalımının bir an önce sona ermesini ve millî emelleri gerektiği gibi gerçekleştirebilecek değerli bir hükûmetin kurulmasını beklemektedir. Meclis-i Millî'nin çoğunluk grubunda yoğunlaşan millî gaye ve eğilimlerin yüce katınızda da destekleneceğine, bütün vatandaşlarınız gibi, Hey'etimiz de emindir. Ancak, içten ve dıştan gelen bin türlü ihtirasın kaynayıp köpürmesiyle, dirlik ve huzuru tehdit altında bulunan memleketimizin, millî vicdana güven veremeyecek bir kabine başkanına bir dakika bile katlanamayacağını ve Tanrı korusun, böyle bir durum ortaya çıkarsa, Osmanlı Devleti'nin tarihinde benzeri görülmemiş fecî olaylara yol açacağını, Padişah Efendimiz Hazretleri'nin yüce eşiğine arz etmeyi vatan borcu sayarız. Ferman Padişah'ımızdır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Cemiyeti Hey'et-i

Temsiliyesi

adına

Mustafa Kemal

Bu telgrafın birer suretini bilgi için Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na ve kolordu komutanlarına vermekle birlikte, bunun bir kopyasını çıkararak, İstanbul gazetelerine ve Basın Cemiyeti'ne vermesini de İstanbul telgrafhanesine emrettik. Bundan başka Efendiler, komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etleri'ne ayrıca şu genelgeyi de gönderdik.

4.3.1920

İtilâf Devletleri'nin katlanılmaz bir duruma gelen müdahale ve baskılarından dolayı kabine 3 Mart günü yani dün istifa etmiştir. Güvenilir kaynaklardan aldığımız bilgilere göre, kabinenin düşürülmesi, F e r i t P a ş a veya ona benzer birinin iktidar mevkiine getirilmesi ve İstanbul'da yabancıların emellerine hizmet edecek bir Hilâfet şûrası kurulmasını sağlamak üzere, dış düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif partilerin aracılığı ile meydana gelen bir komitenin çalışmalarının eseridir. Yani, komitenin çalışmalarına yer verebilmek için İtilâf Devletleri, önce hükûmeti istifaya mecbur edecek baskılar yapmışlardır. Durumun bu ağırlığı karşısında, Meclis-i Meb'usan, elbette gereken etkili tedbirleri almaya devam etmektedir. Arıcak bu teşebbüslerin fülî olarak desteklenmesi için, hemen, milli gayeyi gerçekleştiremeyecek bir hükûmet başkanına milletin katlanamayacağını çok sert bir dille Saray'a, Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na ve basına bildirmek gerekir. Bu telgraf alındığında, bir dakika kaybedilmeden bu şekilde telraglar lar hazırlanmasını ve bu gece mutlaka çekilmesi çarelerinin bulunmasını, buraya da yarın sabaha kadar bilgi verilmesini önemle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Cemiyeti Hey'et-i

Temsiliyesi

adına

Mustafa Kemal

Efendiler, verdiğimiz talimat gereğince, memleketin her tarafından, milletin her türlü yönetim kademesinden, 4/5 Mart gecesinden başlayarak telgraf Fırtınası ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah sarayında ve Mec- Meclis-i Meb'usan üzerinde beklenen etkiyi yaptı.

SALİH PAŞA SADRAZAM OLUYOR

Nihayet, 6 Mart günü kim ve ne olduğunu anlayamadığımız biri tarafından şu haber verildi :

Hey'et-i Temsiliye'ye, İstanbul, 6.3.1920
Sadrazamlığa, Bahriye Nâzırı S a l i h P a ş a'nın getirildiği arz olunur.
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Genel Sekreter Vekili
Hâlit
Bu telgrafın arkasından da şu telgraf geldi :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne, Meclis-i Meb'usan, 6.3.1920
Pek mukaddes Halife Hazretleri, şimdi Meclis-i Meb'usan Başkanı'nı yüksek huzurlanna kabul şerefini bahşederek, sadrazamlığı, Âyân Meclisi'nden eski Bahriye Nâzırı Salih Paşa'ya verdiklerini ferman buyurmuşlardır. Salih Paşa da kabineyi kurma işi ile meşgul bulunmakta olduğundan, bunalımın yarın akşama kadar tamamıyla ortadan kalkacağı bildirilir.

Meclis-i Meb'usan Başkanı

Celâlettin Arif

Efendiler, Rauf Bey'in de aynı günde fakat daha kabine başkanı belli olmadan verdiği bilgiler vardır. Dikkate değer olduğu için bu bilgi leri veren telgrafı olduğu gibi bilginize sunuyorum :

Kişiye özel, çok ivedi

Dakika geciktirilemez. Harbiye Nezareti, 6.3.1920

Ankara'da 20' nci Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri' ne :

1- Dün gece İzzet ve Salih Paşa'larla görüştüm. Her ikisine de sadrazamlık teklifi yapılmamıştır. Vekâlet eden, kabinede kimin yer alacağını bilmiyor miyor. Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in, Saray'la Fransız ve İngiliz elçilikleri leri arasında mekik dokuduğu inanılır kaynaklardan haber alınmıştır, Bir söylentiye göre, kendisi sadrazamlığa getirilecektir. Önceki gece Padişah, Tevfik Paşa'yı kabul etti. Daha sonra Ferit Paşa' yı kabul ederek saat 17.00' den 22.00'ye kadar görüştü. Dünkü cuma günü Baltalimanı'nda, Ali Kemal ve eski Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali de bulunduğu halde, uzun görüşmeler yapıldı, Daha sonra Rahip Frew ' un da katılımıyla görüşmeler Ali Kemal'in evinde devam etti. Celâlettin Arif Bey, dün 16.00'da huzura kabul edildi. Bugünkü bunalımın devam tahammülü olmadığından, milletin ve milletvekillerinin güvenini kazanabilecek bir kabinenin bir an önce iş başına getirilmesi konusundaki ısrarlı maruzata karşı, Padişah, durumun nezaketini aynı şekilde kavradığını ve Kuva-yı Milliye'nin gereğini belirttikten sonra, içeride ve dışarıda güven uyandırabilecek bir kimsenin atanmasının pek acele yapılamayacağı ve pazara kadar düşünmek gerektiği şeklinde cevap vermişler, Yukanda bilginize sunulan hususlardan edindiğim şahsî sezgim, Padişah'ın İngilizler ile konuşmakta ve yazışmakta olduğu ve Londra'dan cevap beklemekte bulunduğu kanaatını vermektedir. Her halde durum pek bunalımlıdır. İngilizlerden ümitli olurlarsa, Ferit Paşa' nın sadrazamlığa getirilmesi de uzak bir ihtimal değildir. Kısacası, şimdiye kadar Padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit Paşa'lardan lardan başka kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile görüşmesi de gizli olmuştur. Saray'ın adamlarından, güvendiğinizi bildiğim bir zat, Perşembe günü, Padişah'ın pek yakınları adına bendenizi özel olarak gördü ve düşüncemi sordu. Cevap olarak, bugünkü durumu saltanat, devlet ve millet yararına yürütebilecek kimsenin, zâtıdevletleri olabileceğini, fakat şu sırada işgal

altındaki İstanbul'a dönmeniz mümkün olmayacağına göre, İzzet Paşa'nın iş başına gelmesi gereğini açık bir dille söyledim. Salih Paşa Meclisin kapatılması ihtimalinin bulunduğunu da ima ediyor. Birinci Başkan Vekili H ü s e y i n K â z ı m B e y ' i n d e Saray ve İngilizler ile Meclis adına dolap çevirdiği anlaşılıyor. bilgilerinize sunulur.

Cellattin Arif Bey, bugün saraya gidecek. Durumu pek açık bir şekilde Padişah'a anlatacak. Muhalifleri iktidar mevkiine getirirse, Anadolu' daki teşkilâtın sarsılacağını ve böylece, Doğu'daki, sonuç olarak kendileri için zararlı olacak prensiplerin memleketimize gireceğini ve halifeliğin Müslümanların gözünde düşeceği durumu açıklayacak ve Anadolu'dan millî teşkilât merkezlerinden bu konuda gelmiş olan bütün telgrafları gösterecek ve bu konu ile ilgili olarak ayrıca yazılı bir rapor da sunacaktır. Rapor birlikte yazılmıştır. Suretini daha sonra takdim ederiz (R a u f).

2 - Bu telgraf, 6.3.1920 günü öğleden sonra saat 17.15'te Harbiye telgrafhanesine verilmiştir.

Harbiye Nezareti Başyaveri Salih

Efendiler, Rauf Bey'in sadrazam bulmak söz konusu olurken, benden bahsetmesi elbette gereksizdi. Aramızda asla böyle bir şey konuşulmuş değildi. Ben, aslında İstanbul Hükümeti'nin yaşayacağından ümitli değildim. Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamlamış olduğuna artık çoktan inanmıştım. Osmanlı Devleti'nin sadrazamlık makamına geçmek gibi zayıf ve anlamsız bir düşüncenin benim kafamda yeri olmayacağı tabii idi. Ben gelip geçmesi tabii olan inkılâp safhalarını sakın bir şekilde takip ederken, yarının tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Rauf Bey, sözünü ettiği Celâlettin Arif Bey'in raporunun suretini de gönderdi (Belge : 245). Kabine kurulduktan sonra da şu bilgileri verdi :

Harbiye (Nezareti) 8.3.1920

20' nci Kolordu Komutan Velsilliği'ne

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri' ne :

1- Kabine şöyle kurulmuştur: Sadrazam Salih Paşa; Şeyhülislâm Dahiliye Nâzırı. Hariciye Nâzırı Safa Bey, Harbiye Nâzırın yerlerinde bırakılmış; Bahriye Nâzırlığına Salih Paşa vekil, Nafia Nâzırlığına Tefik Bey asıl, Maliye Nazırlığına Tefik Bey vekil, Devlet Şurâsına Abdurrahman Şeref Bey vekil, Maarif Nâzırlığına Abdurrahman Şeref Bey asıl, Evkaf Nâzırlığına eski Şeyhülislâm Ömer Hulûsi Efendi asıl olarak, Adliye Nâzırlığına Celal Bey Ticaret Nâzırlığına Defterhane Emîni Ziya Bey.

2-Celâl Bey' in tutumunu bilmiyoruz. Bu şekil Damat Ferit Paşa' ya zaman kazandırmak için sarayın bir tertibidir. Salih Paşa , bir bunalımı önlemek suretiyle vatana yararlı bir hizmet yaptığı inancındadır. Bizim düşüncemiz bu kabineye güvenoyu vermemektir. Bunu sağlamak için grupta çalışıyoruz.Ferit Paşa tehlikesi hâlâ vardır. Ona göre tedbirler alınması arz olunur.

3 - Dikkate değer bir nokta olarak şunu da arz edelim : S a l i h P a ş a , Meclis-i Meb'usan içinden nâzır almanın imkânsızlığı anlaşıldıktan sonra, dışarıdan alınacak kimselerin tesbiti için grubun düşüncesini soracaktı. Sonradan, bundan vazgeçerek, adları bilgimize sunulan kimselerden ibaret kabineyi kendiliğinden den kurmuştur, efendim (Rauf). Harbiye (Nezareti) Başyaveri

TRAKYA'DA CAFER TAYYAR BEY'İN TUTTUĞU YANLIŞ YOL

Efendiler, İstanbul bunalımı üzerine yaptığım açıklamalar epeyce uzadı. İstanbul'da zaten öteden beri süregelen durumdan, daha birçok şeyin ortaya çıktığına şahit olacağız.

Müsaade buyurursanız, tekrar İstanbul'a dönmek üzere, biraz da Edirne taraflarındaki duruma göz atalım. Şimdiye kadar yaptığım genel açıklamalar sırasında, yeri geldikçe Trakya'yı da teşkilât ve tasarılarımızın hiçbir vakit dışında tutmadığımızı anlattığımı sanırım. Edirne ile olan ilişki ve haberleşmelerimiz, memleketin her yeriyile olduğu gibi devam ettirilmekteydi.

Yapılan haberleşmelerimizdeki dikkate değer bazı noktaları yüksek hey'etinize açıklayarak bildirmek uygun olur :

İnci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, 31 Aralık 1919 tarihli pek etraflı bir raporunda, Trakya ve özellikle Batı Trakya'da Yunanlıların yaptıkları işleri ve giriştikleri teşebbüsleri pek güzel açıklıyordu. Bu olağanüstü çalışmalara karşı kendisinin gerektiği gibi tertibat alamadığından şikâyet ediyordu.

Kolordusunun bu durumda ve ileride ortaya çıkabilecek olaylar karşısında, görevini yapmaya imkân verecek bir durum almasına General Milne'in müsaade etmediğinin, haberleşme sonunda anlaşıldığını haber veriyordu (Belge: 246).

General Milen 'in tertibat almamıza müsaade etmeyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu açık gerçeği yazışma yoluyla anlamaya bilmem nasıl bir düşünce ve mantıkla kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Bey' e 3 Ocak 1920 tarihinde verdiğim talimatta, gönderdiğimiz gizli yönetmeliğe uyularak silâhli birlikler kurulmasını yeniden hatırlattım. "Askerî durumun değiştirilmesi ile elde edilemeyen yararların bu şekilde elde edilmesi gerekir" dedim (Belge : 247).

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ya da yine aynı tarihte durumdan bahsederek, Yunanlıların Doğu Trakya'da olsun, hazırlıklarına engel olmasını yazdım (Belge : 248).

Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin gönderdiği raporlarda, gerektiği gibi teşkilât kurulamamakta olduğuna işaret ediliyor ve bazı yüksek dereceli memurlardan şikâyet ediliyordu (Belge : 249). Bu gibi memurlara, öteden beri bazı uyarılarda bulunuyordum (Belge : 250). Asıl şikâyet Cafer Tayyar Bey'den gelmeye başladı. Örnek olarak, bununla ilgili olarak okuyacağım şu mektup bir fikir verebilir sanırım :

Sayın Paşam, 26.1.1920

Arif Bey ' in, Trakyalılar hakkında söylediklerini doğrularım. Trakya Cemiyeti maddî güçle desteklenmemiştir. Maalesef Cafer Tayyar hepimizi aldatmış. En küçük bir teşkilâtlanmaya girmemiş, bir tek tüfekle bile silâhlendirme yolunu tutmamıştır. Cafer ' i şahsını düşünmekle suçlanm. Bulgaristan olaylarından da tamamen habersiz, tam bir gaflet içindedir.

Son günlerde, Cafer ' in tümenlerine gönderdiği yazılı bir emir tesadüf eseri olarak elimize geçti. Yunanlıların yaptıklarından ve niyetlerinden, bu durum karşısında, artık Müdafaa-i Hukuk talimatı yanınca, millî teşkilâta başlamak gerekirken, komutanların bu konuda. subaylar vasıtasıyla halka yardım edip etmemek hakkındaki düşüncelerini soruyor. Artık düşününüz... Allah millî meselelerde aldatanları kahretsin. Fakat aldanmış olanlara da çok yazık!

Sonuç : Bulgar askeri Batı Trakya'yı boşaltarak gittiği, beş on memurla 150 - 200 jandarmadan başka kuvveti bulunmadığı halde, kendisinden ihtilâl ve savaşla vatani savunmasını beklediğimiz Trakya bir şey yapamadı. Cafer bu durumun üzüntünü çekti mi bilmem. Bu yüzden. artık Topçu İhsan ı, Baytar Rasim ' i (zeki, hareketli, ölçülü, kendisine güvenilir bir arkadaş) teşkilât kurmak üzere Trakya'ya göndereceğiz. Buradan silâh da göndereceğiz. Kör olası Cafer , yalnız bunları serbest bıraksın. Gölge etmesin baska İhsan istemeyiz.

Edirne hattını, İngilizler, kendi askerleriyle teslim alıyor. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgaz'da toplanıyor. Bulgaristan kaynaşiyor. Yunan eşkiyalığı artmakta, halkın şikâyeti karşısında vali elini oğuşturmakta, Cafer âcizliğini göstermekte. Trakya'nın bolşevikliğe karşı yabancı kuvvetlerin yığınak yeri olması, Bulgarların saldırılarına uğraması beklenebilir. Orada

kuvvetli bir pençe ve beyin lâzım. Necafer ne vali bu işin ehli de değillerdir, fedakâr da değillerdir. İşte durum budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek üzülmiş ve şifre ile açıklama rica etmişim. Cevap alamadım. Paşam, şahsî bir siyaset güttüğümü mü zannediyorsunuz? Yoksa maksadı kavramayacak, durumu etraflı olarak anlamayacak ahmaktan olduğumu mu zannediyorsunuz? Her iki durumu da protesto ederim. İnancım ve gayem birdir. Hiç şaşmadan yürüyorum. Yalnız, başka bir şey düşünüyor da bana söylemek istemiyorsanız, ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve azarlayıcı sözlere son derece üzülürüm. Bu, beni çalışmaktan alıkoymaz. Beni muhalefete geçirmez. Fakat, arada pekâlâ bir kişilik meselesi doğurabilir. Buna dikkatinizi çeker, hir gerçek ortaya çıkmadan ve benim neler çektiğimi anlamadan teşebbüslerde bulunmamanızın, mevkinizden beklenen ve hiç ihmal götürmeyecek olan incelik ve yumuşaklık gereği olduğunu, şuracıkta belirtmeme müsaade buyurunuz. Saygılanmı sunar, başarılar dilerim Paşam.

Efendiler, Edirne'den gelen yazılardan ve raporlardan, bence, yanlış bir görüş takip edildiği anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da bu yanlış görüşün benimsendiğini gösteren cümleler vardır. Bu yanlış tutumu düzeltmek için, öteden beri belirtilen görüşlerimizi, 3 Şubat 1920 tarihinde Cafer Tayyar Paşa'ya ve İstanbul'da Rauf Bey'e bir kez daha bildirdim.

Tekrar ettiğim görüş şuydu :

Doğu ve Batı Trakya'nın millî bir bütün olarak tasavvur ve ifadesi doğru bir politika değildir. Doğu Trakya, itiraz ve tartışma kabul etmez şekilde yurdumuzun bir parçasıdır. Batı Trakya ise, bir antlaşma ile daha önce terkedilmiş olan bir bölgedir.

Olsa olsa, Doğu Trakya, Batı Trakya'nın kurtarılmasına çalışanların bir hareket üssü olabilir.

Doğu ve Batı Trakya'nın birliği üzerinde ısrarla direnmek, Doğu Trakya üzerinde de bazı iddiaların ileri sürülmesine yol açabilir.

Bulgarların da Adalar Denizi'nde iktisadî bir çıkış kapısı istemeleri, üzerinde ayrıca düşünölmeye değer. Bulgaristan içinde bu bakımdan gayret sarfedilmelidir (Belge : 51).

Cafer Tayyar Paşanın da, memurlardan, ileri gelenlerden ve halktan şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresiyle, "bizde halk her işi hükümetten beklemekte; sivil idare âmirlerinin nemelâzımcı tutumları yüzünden millî teşkilât yüksek emirlerinize uygun olarak kurulamamaktadır. İl sınırları içinde sık sık yapmakta olduğum teftişlerde, özellikle köylülerle sıkı temas kurmaktayım... Fakat, her köye gitmek mümkün olamıyor". "Teşkilâtın köklü ve yaygın olması hepimizin ortak isteği olup, bunun da ileri sürülen sakıncaların ortadan kaldırılmasına çalışmakla gerçekleştirilebileceği bilgilerinize sunulur" diyordu (Belge : 252).

Efendiler, General Milne, Cafer Tayyar Paşa'ya askerî durumu değiştirtmiyor. Vali ve mutasarrıflar tarafsız kalıyor. Her işi hükümetten bekleyen halka, millî teşkilâtın kurulmasında yardım ve öncülük etmiyorlar. Bu sakıncalar giderilmedikçe, teşkilâtın köklenip yaygınlaşması da mümkün görölmüyor.

KARAKOL CEMİYETİ İSTANBUL'DA TEŞKİLATINI GENİŞLETMEYE ÇALIŞIYOR

Efendiler başka bir münasebetle Karakol Cemiyeti'nden ve onun çalışmalarını yasaklarına konusun daki teşebbüslerimizden bahsetmişim. Bu cemiyetin İstanbul'da hâlâ teşkilâtını genişletmeye çalıştığı anlaşılıyordu. Yeniden şöyle bir uyarıda bulunmak gerektiği : 12.3.1920

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı

Albay Şevket Beyefendi'ye

İstanbul'da bulunan teşkilâtımızın gayeye hizmet konusunda yetersiz olduğundan dolayıdır. Çeşitli zamanlarda ve özellikle bugünlerde Ankara'ya gelen vedurumu bilen bazı kimselerin

verdiği bilgilere göre, bundaki başansızlık sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti teşkilâtı adı altında Karakol Cemiyeti tüzüğü, inün uygulanmaya çalışılmasından ileri gelmektedir.

Karakol Cemiyeti'nin tüzüğü, birçok kimseyi teşkilâtla ilişki kurmaktan ürkütmüştür. Bu sebeple, Müdafai Hukuk Teşkilâtı Tüzüğü'nün esaslarına göre teşkilâtlanmak, özellikle İstanbul için yeterlidir. Çünkü, İstanbul'da asıl gücü fikir akımlarını birleştirmede aramalıdır. İstanbul'da fiilî hareketler ve özel teşebbüsler için kurulacak silâhli teşkilâttan bile, Müdafai Hukuk Tüzüğü ekinin uygulanması gerekir. İstanbul Merkez Hey'eti'nin ve ona bağlı şubelerdeki yönetim kurullarının ortaya çıkmasında bir sakınca görülüyorsa, bu kurullara girecek olan kimseler şahıslarını gizli tutabilirler. Bu esaslar çerçevesinde kurulmuş ve kurulacak olan teşkilâtın ve bunların merkez hey'etleri ile yönetim kurullarını oluşturan kimselerin adlarının güvenilir bir vasıta ile gönderilmesine yüksek lütuf veyardunları özellikle istirham olunur efendim. Hey'eti Temsiliye adına Mustafa Kemal Efendiler başka bir münasebetle Karakol Cemiyeti'nden ve onun çalışmalarını yasaklarına konusun daki teşebbüslerimizden bahsetmiştim. Bu cemiyetin İstanbul'da hâlâ teşkilâtını genişletmeye çalıştığı anlaşıyordu. Yeniden şöyle bir uyarıda bulunmak gerektiği : 12.3.1920 Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay Şevket Beyefendi'ye İstanbul'da bulunan teşkilâtımızın gayeye hizmet konusunda yetersiz olduğundan bahsedilmektedir. Çeşitli zamanlarda ve özellikle bugünlerde Ankara'ya gelen vedurumu bilen bazı kimselerin verdiği bilgilere göre, bundaki başansızlık sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti teşkilâtı adı altında Karakol Cemiyeti tüzüğü, inün uygulanmaya çalışılmasından ileri gelmektedir. Karakol Cemiyeti'nin tüzüğü, birçok kimseyi teşkilâtla ilişki kurmaktan ürkütmüştür. Bu sebeple, Müdafai Hukuk Teşkilâtı Tüzüğü'nün esaslarına göre teşkilâtlanmak, özellikle İstanbul için yeterlidir. Çünkü, İstanbul'da asıl gücü fikir akımlarını birleştirmede aramalıdır. İstanbul'da fiilî hareketler ve özel teşebbüsler için kurulacak silâhli teşkilâttan bile, Müdafai Hukuk Tüzüğü ekinin uygulanması gerekir. İstanbul Merkez Hey'eti'nin ve ona bağlı şubelerdeki yönetim kurullarının ortaya çıkmasında bir sakınca görülüyorsa, bu kurullara girecek olan kimseler şahıslarını gizli tutabilirler. Bu esaslar çerçevesinde kurulmuş ve kurulacak olan teşkilâtın ve bunların merkez hey'etleri ile yönetim kurullarını oluşturan kimselerin adlarının güvenilir bir vasıta ile gönderilmesine yüksek lütuf veyardunları özellikle istirham olunur efendim. Hey'eti Temsiliye adına Mustafa Kemal

İSTANBUL'DAKİ KUVA-YI MİLLİYE BAŞKANLARI'NIN TUTUKLANMASI HAKKINDA LONDRA'DAN GELEN EMİR

Şimdi, isterseniz yeniden İstanbul'a dönelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta, Rauf Bey şu bilgileri veriyordu : 10 Mart 1920 günü öğleden sonra, İtilâf Devletleri'nin temsilcileri toplanmışlar. Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuva-yı Milliye başkanlarının tutuklanması emrini içine alan bir meseleyi görüşmüşler ve emri yerine getirmeye karar vermişler. Bu bilgi, güvenilir bir kimseye sağlam bir kaynaktan gizlice verilmiş ve bu gibi kimselerin biran önce İstanbul'dan uzaklaşmaları gereği bildirilmiş. Bu durumu çeşitli ihtimallere göre değerlendirdikten sonra, işin sonuna kadar İstanbul'dakiler namus görevini yerine getirmeye karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa bu duruma bile bile yol açmaktaymış. Onun için kabineyi düştürmeye çalışacaklarmış. Başaracaklarına da güveniyorlarmış.

Rauf Bey'in, bu telgrafın arkasından aynı gün gelen kısa birtelgrafında, en son arz ettiğimiz hususlar ve hükümetin durumu hakkında bir türlü düşüncelerinizi öğrenemediğimizden, telgrafın size ulaşmamasından ve sağlığınızdan haklı olarak endişe ediyorum. Cevabınızı bekliyoruz denilmektedir.

Rauf Bey'e ve bilgi için 15'inci ve 3'üncü Kolordulara 11 Mart tarihinde şu bilgileri vermiştim : 11.3.1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920'de, Ankara'da Fransız temsilcisi Yıbaşı Boizeau (Buazo)'nun tercümanı olup bize öteden beri gizli haberler getiren biri Ankara'daki İngiliz temsilcisi With a 11

(Vitol)'ün, aldığı bir telgraf üzerine,bütün eşyası, ağırlıklan ve yanındaki adamlarıyla birlikte bugün Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a hareket edeceğini ve bu trenden sonra, demiyolu ulaşımının İngilizlerce durdurulacağını ihbar etti. Adı geçen W i t h a 11, bugün gerçekten haberverildiği şekilde yola çıktı. Bu bakımdan tren seferlerinin de kesilmesi kuvvetletahmin edilmektedir. Bu durumun, İstanbul'da İtilâf Devletleri'nce alınan tedbirlerle ilgili bulunduğuna şüphe yoktur.

Mustafa Kemal

Rauf Bey'in son telgrafına da şu cevabı vermişim :

Kabineye güvensizlik oyu vererek, sizlerin bir hücumu geçmeniz o kadarkuvvetli bir sebebe dayandırılmayacaktır. Grubun dayanışma ve direnme derecesi ile işbirliği yapma konusundaki kesin tutumu üzerinde açık bir düşünce vekanaata varmadıkça, Salih Paşa ' nın Grup Yönetim Kurulu'yla görüşmeden hareket etmesini, bir şartlılık meselesi yapma hususundaki kararınız hakkında hiçbir fikir ileri sürerem. İngilizlerin tutuklama kararına karşı, Meclis'in,cesaretle sonuna kadar görevine devamı pek yararlı ve parlaktır. Ancak, sizinlebirlikte, kendileri ileriki teşebbüs ve çalışmalarımız için çok gerekli olan arkadaşların sonunda bize katılmalarını sağlayacak çarelerin düşünülmuş ve bulunmuş olması şarttır. Aksi takdirde, grubun birlik halinde ve kararlılık içinde hareketini düzenleyebilecek kimselerin şimdiden görevlendirilmesi ve sizlerin hemenburaya gelmeniz gerekir. Buraya gelecek kimseler arasında, memleketi temsiledebilme niteliğini taşıyanlarla, gerektiğinde hükûmet kurabilecek ve yönetebilecek değerde olanların bulunması önemlidir. İtilâf Devletleri'nin zorlayıcı tedbirlere başvuracaklarına şüphe yoktur... v. b.

Efendiler, Rauf Bey'i ve öteki şahısları tam zamanında çağırılmış olduğumuz, olaylarla hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ancak, ne vazık ki, bu davetimiz, gereken önem ve ciddiyetle dikkate alınacak değerde görülmedi. Rauf Bey ve Vasıf Bey gibi kimseler, en sonunda büyük bir uysallıkla Malta'ya gittiler. Bu durumu biliyorsunuz.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsatve tedbirlerinin bazı bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve sağlandığı(zana anlatılmıştır. Eğer biilyc idiyse, bu kimselerin Ankara'ya gelmeyerazi olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve özür, cidden incelenmeye değer. Gerçekten, Türkiye'nindurumunun ve geleceğinin şüpheli, karanlık, telilikeli görüldüğü varsayımına göre, bu karantık tehlike içine atılacaklarını, korkuziç ve inüthişbir sonla karşılaşrıa kuruntusunun etkisi ile en sonunda bir süre kalmaküzere, düşmana teslim olmayı claha uygun bulacakları gözrien uzak tutulamaz. Bunla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıya varmaktarı çekinirim. Bu düşünceyledir ki, bu şahısları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım.

İSTANBUL'UN İŞGALİ

Efendiler, İstanbul'da 10' uncu Tümen Komutanı'n dan Ankara'da 20' nci Kolordu Komutanlığı'na 9 Mart 1920 tarih ve 456 sayılı şifre olarak 14 Mart 1920 günü hir yazı geldi. Çözölmüşü şuydu :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ' ne özel : İngilizler tarafından Türk Ocağı binasının işgali üzerine Millî Talim ve Terbiye binasına taşınan Ocağın, bu yeni taşındığı bina, dün öğle vakti İngilizler tarafından yeni- den işgal edilmiştir, efendim. 9 Mart 1920 (âdi) .

Efendiler, 1920 senesi Martınin 16'ncı günü öğleden önce, saat 10.00'da makine başında şöyle bir telgraf geldi :

İstanbul,16.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolu'nu İngilizler basıp oradaki askerlerle çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize arz olunur.

Manastırlı Hamdi

Ben bu telgrafın altına kurşun kalemle "ivedi olarak kolordulara benim imzamlı M.K e m a l" işaretini koyduktan sonra, telgrafı veren den açıklama istemeye başladım. Manastırlı Hamdi Efendi birbiri ardınca bilgi vermeye devam etti.

Bizim en çok güvendiğimiz bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil, herkes, yani gelenler söylüyor. Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Hattâ, Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz askerlerinin bulunduğu öğrendik, fakat telgraf haneyi işgal edip etmeyecekleri bilinmiyor.

Bu sırada Efendiler, Harbiye telgrafhanesinden memur Ali bilgi vermeye başladı :

Sabahleyin İngilizler basarak altı kişiyi şehit ettiler. On beş kadar da yaralı var. Şimdi İngiliz askerleri dolaşüyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri Nezaret'e giriyorlar. İşte içeri giriyorlar, Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler bıradır.

Manastırlı Hamdi Efendi, bizi yeniden buldu.

Paşa Hazretleri,

Harbiye telgrafhanesini de İngiliz askerleri, işgal edip teli kestikleri gibi bir yandan Tophane'yi işgal ediyorlar, bir yandan da zırhlılardan asker çıkarılı yor, Durum ağırlaşıyor efendim. Sabahki çarpışmada 6 şehit 15 yaralımız var. Paşa Hazretleri, yüksek emirlerinizi bekliyorum. 16 Mart 1920.

Hamdi

Hamdi Efendi devam etti :

Sabahleyin bizim asker uykuda iken, İngiliz deniz askerleri karakola gelip giriyor, Askerimiz uykudan şaşkınlık içinde kalkınca çarpışmaya başlanıyor. So nunda bizden 6 kişi şehit oluyor, 15 kişi yaralanıyor. Bunun üzerine, zaten mel'un luklarını tasarlamışlar ki, hemen zırhlıları rıhtıma yatıştırıp bir yandan Beyoğlu tarafını ve Tophane'yi bir yanından da Harbiye Nezaret'i'ni işgal etmişlerdir. Şimdi artık, ne Tophane'yi ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak imkânı olmuyor. Şimdi aldığım habsre göre işgal Derince'ye kadar yayılıyor, efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orayı da işgal ettiler galiba, Allah koru sun, burayı işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovanuşlar.

"Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım, efendim"

Rahmetli Hayati Bey, benim ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işarete uygun olarak, verilen bilgileri özetlemiş; Rumeli ve Anadolu' daki bütün komutanların adresine telgraf çektiyordu. Bir an önce İstanbul üzerinden Edirne'ye çektilmesini söylemişim. Hamdi Efendi:

Yüksek emirleriniz yerine getiriliyor. Edirne'ye yazıyorum ve bütün merkezleri hazır ettirdik.

Hamdi Efendi'den:

Milletvekilleri ile ilgili bir haber aldınız mı? Meclis telgrafhanesi cevap veriyor mu? diye sordum. Hamdi Efendi:

Evet veriyor. 14' üncü Kolordu Komutanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?

Efendiler, bundan sonra artık Hamdi Efendi'nin sözünü işitemedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

MANASTIR'LI HAMDİ EFENDİ

Bu vatansever ve cesur, Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felâketinden haberalmak için, kimbilir, ne kadar çok beklemek zorunda kalacaktık. İstanbul'da bulunan nâzır, milletvekili, komutan ve teşkilâtımızdan bir kimsenin çıkıp da bize vaktinde haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki, hepsini heyecan ve korku bürümüştü. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yaşanamayacak kadar şaşkın bir duruma gelmiş olduklarına hükmetmek, bilmem ki doğru olur mu? Telgraf memuru Hamdi Efendi, daha sonra Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada açıkça ifade etmeyi millî ve vatanî görevlerimden sayarım.

Efendiler, bu durum üzerine, meydana gelebilecek bir felâketin önüne geçmek için şu emri verdim :

Bütün Vali ve Mutasarrıflara

Sivas'ta 3' üncü Kolordu, Bandırma'da 4' üncü Kolordu, Ankara'da 20'nci Kolordu, Erzurum'da 15' inci Kolordu, Konya'da 12' nci Kolordu, Diyarbakır'da 13' üncü Kolordu Komutanlıklarına

İzmir Cephesinde Refet Beyefendi' ye, Balıkesir'de 61' inci Tümen Komutanlığı'na, bütün Müdafaa-i hukuk Merkez Hey'etleri'ne ve Yönetim Kurullarına

Telgraf, ivedi

Bugünkü duruma göre, milletimi, medeniyet dünyasının insanca duygularladolu viedanlarına ve bütün İslamın dünyasının manevî birliğine güvenmekle birlikte, dost olsun düşman olsun, bütün resmî dış dünya ile geçici olarak bir süre İçinilişki kuramayacaktır.

Bugünlerde, yurdumuzdaki Hristiyan halka karşı göstereceğimiz insancadavranışın değeri pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı hükûmetin açıktan veyadolayh yoldan yardımını görmeyen Hristiyan halkın tazn bir huzur ve sükûn içinde yaşâmaya devam etmeleri, ırkımızın yaratılıştan bezenmi olduğu medenî kabiliyetine kesin bir delil olacaktır. Yurt çıkarları aleyhinde çalıştıkları görülenler ile, memleketin huzur ve güvenliğini bozanlar hakkında, din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın, kanun hükümlerinin eşit olarak ve şiddetle uygulanmasını; buldukları yerlerdeki mahalli idarelere bağlılık gösteren ve vatandaşlık görevlerini yapmaktakusur göstermeyenler hakkında ise, yumuşak ve şefkatli davranılmasını özellikle ister, bu hususların bütün ilgililere hemen bildirilmesini ve bütün yurttaşlara, uygun vasıtalarla duyurulmasını rica ederiz, efendim.

Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Teznsiliyesi adına
Mustafa Kemal

İTİLAFLARININ TELGRAFLA MEMLEKETE YAPMAK İSTEDİKLERİ RESMİ TEBLİĞ

Efendiler, İtilâf Kuvvetleri, İstanbul telgraf merkez lerini işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir resmi tebliğde bulunmak istediler. Tarafımızdan ya pılan uyarı ve hatırlatmalar üzerine, bazı merkezler dışında bu resmi tebliğ alınmadık. Alanlar vo cevapverenlerden belli başlıları şunlardır : İzmit Mutasarrıfı Suat Bey, Konya Valisi Suphi Bey.

Resmi Tebliğ

Beş buçuk yıl önce, Osmanlı Devleti'nin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin liderleri, Alman telkinlerine kapılarak Osmanlı Devlet ve Millîsini 1. Dünya Savaşı'na soktular. Bu haksız ve uğursuz siyasetin sonucu bilinmektedir. Osmanlı Devlet ve Milleti, bir türlü felâket geçirdikten sonra, öyle bir yenilgiye uğradı ki, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin liderleriyle, bir Ateşkes Anlaşması yaparak kaçmaktan başka çare bulamadılar. Anlaşmanın yapılmasından sonra, İtilâf Devletleri'ne bir görev düştü. Bu görev eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halkının, ırk ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin gelecekteki mutluluklarını, gelişmelerini, sosyal ve ekonomik hayatlarını güven altına alan bir barışın temellerini atmaktan ibaretti. Barış Konferansı, bugünkü yerine getirmekle uğraşırken, kaçmış olan İttihat ve Terakkî liderlerinin taraftan olan bazı kimseler, "Millî Teşkilât" takma adı ile bir teşkilât kurarak ve Padişah ile İstanbul Hükûmeti'nin emirlerini hiçe sayarak, savaşın sonuçlarıyla büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli unsurlar arasında nifak çıkarmak, millî yardım bahanesiyle halkı soymak gibi işleri yapmaya yeltendiler ve böylece barış değil, sanki yeni bir savaş devrini açmaya çalıştılar. Bu teşebbüs ve kışkırtmalara rağmen, Barış Konferansı görevine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar verdi. Bu karar Osmanlıların kalplerini ferahlatacaktır. Ancak, bu kararları Bâbîâlî'ye bildirdikleri zaman, uygulanması ne gibi şartlara bağlı olduğunu da hatırlattılar. Bu şartlar, Osmanlı vilâyetlerinde bulunan Hristiyanların hayatlarını tehlikeye sokmamak, bugün İtilâf Devletleri ile müttefiklerinin askerî kuvvetleri aleyhinde yapılmakta olan sürekli hücumlara son vermektir. İstanbul Hükûmeti, bu uyarıya karşı bir dereceye kadar iyiniyet göstermiş ise de, "Millî Teşkilât" takma adı ile hareket eden kimseler, ne yazık ki, teşvik ve tahriklerinden vazgeçmek istemediler. Aksine, hükûmetin kendileri ile işbirliği yapmasını sağlamaya çalıştılar. Herkesin sonsuz bir hasretle beklediği barış için büyük bir tehlike demek olan bu durum karşısında, İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlamak üzere, gerekli tedbirleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmektir. Bu karar bugünü rürlüğe girmiş olduğundan, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalarını açıklanması gerekir.

1 - İşgal âçicidir.

2 - İtilâf Devletleri'nin niyeti, saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, aksine, Osmanlı idaresinde kalacak olan memleketlerde o nüfuzu güçlendirmek ve sağlamlaştırmaktır.

3 - İtilâf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat, Allah korusun, taşrada genel bir karışıklık veya katliam gibi olaylar ortaya çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.

4 - Bu nazik dönemde, ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, herkesin görevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak, Osmanlı Devleti'nin yıkıntısından yeni bir Türkiye'nin kurulması için var olan son bir ümidi, çılgınlıklarla mahvetmek isteyenlerin aldatıcı sözlerine kapılmamak ve hâlâ saltanat merkezi olarak kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır. Yukarıda sayılan kışkırtmalara katılan şahısların bazılarının, İstanbul'da yakalandıklarıdır. Onlar elbette kendi yaptıklarından ve sonra da, o yaptıklarının sonucu olarak ortaya çıkabilecek olaylardan sorumlu tutulacaklardır.

İşgal Kuvvetleri Bu tebliğ dolayısıyla, derhal şu genelgeyi yayınladım :

16.3.1920

Bütün Vali ve Komutanlara ve Müdafaa-i Hukuk Hey'etlerine

İtilâf Devletleri tarafından silâhlı çarpışma sonunda, İstanbul'un işgali zorla gerçekleştirilmiştir. Bu suikasttan yararlanarak hainlik düşünen birçok kimsenin milleti aldatmaya kalkışmaları muhtemeldir. Nitekim, resmî bildirimler şeklinde imzasız bazı bildirimlerin yayınlanması istendiğini öğreniyoruz. Yanlış hareketlere yer verilmemesi ve gerçek duruma ters düşen heyecanlar yaratılmaması bakımından, bu gibi bildirimlere asla değer verilmemesi gerekir. Gerçek durumu izleyen Anadolu ve Ruineli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, milleti aydınlatacaktır.

Mustafa Kemal

YABANCI DEVLETLERE YAPTIĞIM PROTESTO

Efendiler, aynı günde çeşitli vasıtalarla şu protesto yu gönderdim :

163.1920

Protesto

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasî Temsilcilerİne, Amerikan Siyasal Temsilcisine, Bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına, Fransa, İngiltere, İtalyan Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliğine

Milli bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Meb'usan da dahil olmak üzere İstanbul'da bütün resmi daireler, İtilâf Devletleri'nin askerî kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve millî dâvâ uğrunda çalışan birçok vatansever kimsenin de tutuklanmasına teşebbüs edilmiştir. Osmanlı milletinin siyasî hakimiyet ve hürriyetine indirilen bu son darbe, ne pahasına olursa olsun hayatını ve varlığını savunmaya azriyetmiş olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi bugünkü insan toplumlarının temelinde yatan bütün ilkelere ve insanlığın bu ilkeleri meydana getiren ortak vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz mücadelenin ınsanlığına ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşama hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast olan ve Wilson prensiplerine dayanan bir Ateşkes Anlaşması'nın, milleti savunma imkânlarından yoksun bırakmış olmasından doğan bir hileye de dayanmış olması bakımından, ilgili milletlerin şeref ve haysiyetleriyle de bağdaşmayan bu hareketin ne demek olduğunu takdirini, resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve medeniyet Avrupa ve Amerika'sının* vicdanına bırakmakta yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihi sorumluluğa, son olarak bir kez daha dünyanın dikkatini çekeriz. Dâvâmızın haklılık ve kutsallığı, bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra en büyük yardımcımızdır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i Temsiliyesi adına

Mustala Kemal

Aynı günün gecesi şu talimatı bir genelgeyle yayınladım :

Şifre 16.3.1920

Bütün Vali ve Komutanlara

İstanbul'un ve resmi dairelerin, özellikle Meclis-i Meb'usan'ın, İtilâf Devletleri tarafından ve zorla işgal edilmiş olduğunu, ayrıca, bu hareketin, ateşkes anlaşması ile milleti silâhsız bıraktıktan sonra yapıldığını dile getirerek, İtilâf Devletleri temsilcilerine, bütün tarafsız devletlerin dışişleri bakanlıklarıyla, İtilâf Devletleri'nin Millet Meclisi Başkanlıklarına protesto telgrafları çekilmek üzere tebliğler yapılması gerekli görülmektedir. Protesto telgraflarında özellikle, yapılan saldırının Osmanlı hakimiyetinden çok, yinni asırlık bir medeniyet ve insanlığın eseri olan hürriyet, milliyet ve yurtseverlik prensiplerine bir darbe olacağı, Osmanlı milletinin varlık ve bağımsızlığını savunma konusundaki kararlılık ve imanı bu olayın hiçbir etki yapamayacağı, yalnız, medenî milletlerin bu saldırıyı kabul etmekle, büyük bir tarihî sorumluluk altına girmiş olacakları belirtilmelidir. Tarafsız devletlerin dışişleri bakanlıklarıyla Millet Meclisi Başkanlıklarına çekilecek telgraflar, İstanbul'da ait oldukları makamlara verilmekle birlikte, Antalya'da İtalyan temsilcisi vasıtasıyla da verilmelidir. Protesto telgraflarının birer suretinin de buraya gönderilmesini rica ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Şifre 163.1920

Albay Refet Bey'e

Son olaylar dolayısıyla, her tarafta yapılan gösteri toplantıları sonunda çekilecek protesto telgraflarının birer suretlerinin de İtilâf Devletleri'nin toplantıhalinde bulunan Millet Meclisleri Başkanlıklarına ve tarafsız devletlerin'de Dışişleri Bakanlıklarına gönderilmesini yararlı buluyoruz. Bu konuda Antalya'daki İtalyan temsilcisinin de yardımını sağlamanızı rica ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

MİLLETE YAYINLADIĞIM BİLDİRİ

Efendiler, aynı günde millete de şu bildiri yayınladım :

Bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Başkanlıklarına ve Basın Derneğine

İtilâf Devletleri'nin şimdiye kadar memleketimizi paylaşmaya yol bulmak için başvurdukları çeşitli tedbirler bülünmektedir. t5nce, Ferit Paşa ile anlaşarak ve milleti savunmasız bırakarak yabancı idaresine esir etmek ve memleketin birçok önemli yerlerini galip devletlerin sömürgeleri arasına katmak düşünülmüştü. Kuva-yı Milliye'nin, bütün bir milletin desteği ile bağımsızlığı savunma konusunda gösterdiği azim ve kararlılık, bu tasavvuru altüst etti. İkincisi, Kuva-yı Milliye'yi aldatmak ve onun müsaadesi ile Doğu'da bir üstünlük sağlamasıyaseti gütmek için Hey'et-i Temsiliye'ye başvuruldu. Heyet, milletin bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü garanti edilmedikçe ve özellikle işgal bölgelerinin boşaltılmasına teşebbüs edilmedikçe, herhangi bir görüşmeye yanaşmadı. Üçüncüsü, Kuva-yı Milliye ile işbirliği yapan hükümetlerin çalışmalarına karışmak suretiyle millî birliği sarsınak, haince muhalefetleri teşvik etmek ve cür'etlerini artırmak yolu benimsendi. Ne var ki, milli birliğin yarattığı kuvvet ve dayanışma karşısında bu saldırılar da eridi. Dördüncüsü, vatanın kaderi ile ilgili kaygı verici kararlar alındığından söz edilerek, kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusunun ve yurdunun savunma uğrunda her fedakarlığı göze almış olan Osmanlı milletiniazim ve iradesi önünde, bu gözdağının da bir yararı olmadı. Nihayet bugün, İstanbul'u zorla işgal etmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat vehakimiyetine son verildi. Yani, bugün Türk milleti, medenî kabiliyetinin, yaşamave bağımsız kalma hakkının ve bütün bir geleceğinin savunulmasına çağrıldı. İnsanlık dünyasının takdirlerini kazanmak ve İslâm dünyasının kurtuluş emellerinigerçekleştirmek, Hilâfet makamının yabancı etkilerden kurtarılmasına ve millîbağımsızlığın şanlı geçmişimize yaraşır bir imanla savunulup kazanılmasına bağlıdır. Vatanımızı ve istiklâlimizi kurtarmak için giriştiğimiz kutsal mücadelede Tanrı'nın yardım ve koruyuculuğu bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Efendiler, aynı zamanda bütün İslâm dünyasına da seslenilerek 266yapılan saldırı, bir bildiri de etraflı şekilde anlatılarak çeşitli vasıtalarla ilân edildi.

Efendiler, olay üzerinde fazla bilgi almayı beklemeksizin, telgrafçı, Manastırlı Hamdi Efendi'nin verdiği bilgilerden ve işgalkuwetlerinin bu bilgileri doğrulayan bildirisinden, durumun içyüzünü anlayarak gerekli bulduğum ve derhal alınmasında zaruret gördüğüm tedbirleri, açıklandığı gibi hemen işgal günü aldım ve uyguladım. İstanbul'un işgal şekli ve tutuklamalar hakkında çeşitli kaynaklardan birbirini tutmaz abartılmış bilgiler gelmeye başladı. Biz de çeşitli yollarla araştırma ve soruşturmalarımıza devam ettik. Yasama görevinin yerine getirilmesine imkân göremeyerek dağılan milletvekillerinin ve bazı şahısların İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Yolculuklarını kolaylaştırmak için, geçecekleri yerlerdeki ilgililere gereken emirleri verdim.

OLAĞANÜSTÜ YETKİLER TAŞIYAN BİR MECLİSİN ANKARA'DA TOPLANMASI KARARI

Efendiler, İb Martta İstanbul işgal edilir edilmez, hemen aldığım tedbirler arasında, daha birtakımları vardır ki, onları Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılı şında anlattığım için burada yeniden açıklamadım. Örnek olarak, Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerin silâhlarının alınması veya oradan uzaklaştırılmaları, Geyve ve Ulukışla yakınlarındaki tahribi ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması gibi tedbirlerle ilgili ayrıntıları, Büyük Millet Meclisi'nin ilk tutanaklarında okumuşsunuzdur. Bu tedbirler arasında en önemlisi; olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanmasını sağlama konusundaki millî ve vatanî görevimize ait karar ve bu kararın uygulanmasıdır.

Efendiler, bu kınudaki kararımızı ve bu kararın nasıl uygulanacağını gösteren bir bildiriye, 19 Mart 1920'de, yani İstanbul'un işgalinden üç gün sonra yayınladım.

Efendiler, bu konu üzerinde, iki gün kadar komutanlarla makinebaşında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım müsveddede "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin ilk anda "rejimi" değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyim kullanılmasıdaki maksadı gereğince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir, gerekçesiyle Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine "olağanüstü yetkive sahip bir meclis" deyimini kullanmakla yetindim.

Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına
İtilâf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletinyasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığını hükûmete resmen bildirerek. Meclis-i Meb'usan dağılmıştır Şu halde, devlet inerkentinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtanmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zarurî görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir :

- 1 - Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.
- 2 - Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağıdırlar.
- 3 - Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.
- 4 - Her sancaktan beş üye seçilecektir.
- 5 - Seçim. her eancakta, o sancagın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinciseçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağılı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır,
- 6 - Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi. her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağırsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.
- 7 - Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek veseçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.
- 8 - Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.

9 - Seçim sonunda. bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir.

10 - Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçim kurullarının zarurî masraflar olarak uygun göreceklermiktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır.

11- Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayışağlayacak şekilde tamaızılanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.

12 - Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Dağıtım : Kolordu kamutanlarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta icinde, çeşitli yerlerden Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleriyle, telgrafla haberleşilerek bizzat temasa geçildi. Kendilerine, üzüntülerinin giderilmesine, maneviyatlarının yükseltmesine yarayacak bilgiler verildi. İstanbul'da artık dâvâmızı yürütecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve çeşitli yol ve yöntemlerle yaptığımız uyarmalara rağmen, bizim dediğimiz şekilde teşkilât kurmayıp Karakol Cemiyeti ninkurulmasına çalışanların başları Malta'ya gitmiş, İstanbul'daki üyelerinin hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât kurabilmek için çok zahmetli çalışmalara ve o günkü durumumuza göre imkânlarımızın üstünde para harcamaya mecbur oldum.

Saygıdeğer Efendiler, genel konuşmalarım arasında bir iki yerde, benim İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'a başkan seçilmem konusundan ve bundaki maksattan bahsetmiştim. Bunun gerçekleştirilememiş olması dolayısıyla küçük bir güçlkle karşılaştığımı da arz etmiştim. Gerçektende, İstanbul'da Meclis saldırıya uğrayıp dağılınca, milletvekillerini toplamak ve özellikle daha önce de açıkladığım üzere bir meclis kurulmasına teşebbüs edebilmek için bir an kararsızlık geçirdim. Meclis-i Meb'usan Başkanı olan Celâlettin Arif Beyin Ankara'ya gelip gelmeyeceğini şüplzesiz bilemiyordum. Gelmesi halinde, onun gelişini beklemeye daveti onun vasıtasıyla yaptırmayı düşündüm. Ne var ki, durum çok acele hareket etmemizi gerektiriyordu. Gerçekleşip gerçekleşmeyeceğibilinmez bir ihtimale bağlanarak vakit kaybetmeyi ihtiyata uygun bulmadım. Fakat vereceğim kararın uygulanmasını sağlamak için de, bir iki gün telgraf basında, bütün komutanların görüşlerini almakla vakit geçirme gereğini duydum. Celâlettin Arif Bey'le 27/28 Mart gecesi Düzce'ye varışında bağlantı kurulmuştu. Kendisine şu telgrafi yazdım :

Sayı : 3 Ankara, 27.3.1920

Düzce'de Meclis-i Meb'usan Başkanı Sayın Celâlettin Arif Beyefendi'ye

İstanbul'un resmen ve fiilî olarak İngilizler tarafından işgaliyle devlet kuvvetlerinin baskı ve esareti altına alınmış, Meclis-i Meb'usan'a saldırılarak milletin istiklâl ve namusuna tecavüz edilmiş olması ve bu yüzden milletvekillerinin memleketin kaderi ile ilgili görevlerini yerine getirmeyi başaramayacaklarını anlayarak milletin bağına sığınmak mecburiyetinde kalmaları dolayısıyla, devlet ve milletin bütün kuvvetlerini hüküm ve denetimi. altında bulunduracak olağanüstü bir meclisin toplanmasına şiddetle ihtiyaç duyulmuş olduğundan, Hey'et-i Temsiliye'nin, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanmasına karar verdiği ve gereğinin yapılmasının her yere genelge ile bildirildiği yüksek malumlarıdır. Bu konudaki 19.3.1920 tarihli bildiri metnini inceledikten sonra, içinciekileri birkere daha belirtmek ve seçimlerin en kısa zainanda yapılarak meclisin bir an önce toplanmasını sağlamak için, bu görüşümüzün sizin tarafınızdan da bir bildiri şeklinde kamuoyuna şimdiden duyurulmasını yararlı buluyoruz. Değerli cevabınızı beklemekteyim, efendim.

Mustafa Kemal

Celâlettin Arif Beyin verdiği cevabı şudur :

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

CELALETTİN ARİF BEY'LE GÖRÜŞ AYRILIĞI

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Söz konusu edilen 19.3.1920 tarihli bildiriği görmedim. Olağanüstü bir meclisin toplanması her ne kadar yerinde ise de, böyle bir meclisin, elden geldiği kadar kanuna dayanması gereklidir. Gerçi, bizim Anayasa'mızda böyle olağanüstü bir meclisin toplanabilmesi ile ilgili bir işaret yoksa da, başka anayasalarda bulunan hükümlerden yararlanılabilir. Söz gelişi, Fransız anayasasına gizre, meclis kanunsuz olarak dağıtılır veya bir saldırıya uğrarsa, saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurulabilenler, vilâyet ve sancak idare meclislerinden seçilecek ikişer üye ile birlikte uygun bir yerde toplanırlar. Meclisin yeniden açılması veya saldırının önlenmesi için kararlar alırlar, Bu meclisin kararları muttaktır, uyulması zarurîdir, gıı karartarı dinlemeyenle: vatan hainliği ile suçlandırılırlar. Bendeniz de bu yolu düşünmekte idim.

19.3.1920 tarihli bildirin ne gibi esaslara dayandığı anlaşıldıktan sonra, Ankara'ya varışında yapacağım görüşmeler sonunda, bir bildiri hazırlamak düşüncesindeyim. Yine görüşürüz. Makine başında yanımda bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Milletvekili Reşit Bey'le birlikte saygılarımız sunarak veda ederiz. Arkadaşlarımdan Kırşehir milletvekili Rıza Bey de saygılarını sunuyor ve kendisinin de Bolu'da bulunduğunu Keskin'deki babasına haber verilmesini istirhaz ediyor, efendim.

Celâlettin Arif

Bu cevap telgrafında yazılanlar dikkatle gözden geçirilirse, Celâlettin Arif Bey ile görüşlerimiz arasında büyük ayrılık olduğukolaylıkla farkedilir. Ben, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanmasına karar verilen, bizim Anayasa'mızda böyle bir meclisin toplanmasıyla ilgili bir işaret bulunmadığını elbette bilirdim Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin var olup olmadığını düşünmek asla hatırıma gelmedi. Bundan başka, saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenlerle vilâyet ve sancakların idare meclislerinden seçilecek ikişer üyeyle birlikte, Meclis-i Mebusan'ın yani, den eski şekil ve niteliğinde toplanmasını sağlamak için çalışmayı asla hatırıma getirmedi. Aksine, büsbütün başka nitelik ve yetkide, sürekli bir meclis kurmayı ve bu meclisle, tasavvur ettiğim inkılap safhalarını birlikte geçirmeyi düşündüm. Buna göre birbirleriyle zıtlaştığına şüphe etmediğim düşüncelerimizin, görüşrükten sonra da bir leşmesine imkân bulunacağına ümidim kalmadı. Bununla birlikte 19 Mart 1920 tarihli bildirimim telgrafla Celâlettin Arif Bey'e verdirdim. Ertesi gün aldığım cevapşuydu :

Düzce 28.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yüksek Hey'et-i Temsiliye'nizin 19.3.1920 tarihli genel bildirisini inceledim. İçindeki maddeler ana hatlarıyla bendenizin düşündüğü esaslara uygundur. Bubakımdan, bendenizin Ankara'ya gelişinden sonra, görüşülerek ayrıca bir bildirin yayınlanması tabiidir. Yarın ister istemez Bolu'da kalınarak 29 Mart 1920'de Ankara'ya hareket edileceği saygıyla arz olunur.

Meclis-i Mebusan Başkanı

Celâlettin Arif

CELALETTİN ARİF BEY MECLİS-İ MEBUSAN BAŞKANLIĞI'NI BIRAKMIYOR

Celâlettin Arif Bey, bildirimizi incele dikten sonra içindekilerin, düşündüğü esaslara genellikle uygun olduğunu söylemekle birlikte, bu esasları destekler nitelikte bir bildiri yazıp ilân etmiyor. Bunu Ankara'ya geldikten ve görüşmeler yaptıktan sonra bırakıyor.

Efendiler, Celâl Arif Bey, Ankara'ya geldikten sonra, kendisiyle ve diğer bazı hukukçularla bu konu üzerinde uzun süren görüşmeler ve tartışmalar yapıldı. Fakat aldanmıyorsam, Celâlettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisi'nin nitelik ve yetkisi hakkındaki görüşüme katılmamıştır. O, daima toplanmış olan hey'etinesas görevini, İstanbul Meclis-i Meb'usan'ının toplanmasını sağlamaktan ibaret olarak görmüş ve kendisini de daima İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'ın Başkanı saymıştır. Bu kanaatta yanılmadığımı gösteren ufak birhâtıramı müsaade ederseniz bilginize sunayım.

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve kendisi İkinci Başkan bulunduğu sırada, bir gün, Başkanlık Divanı toplantısında, Celâlettin Arif Bey'in, ödenek meselesini açtığını ve kendisinin Meclis-i Meb'usan Başkanı olması dolayısıyla o makama ait ödenek isteğinde bulunduğunu, o tarihte Meclis Genel Sekreteri olarak bulunan Recep Bey anlattı. Yüksek malûmlarınızdır ki, o devirde Meclis Başkanı ve İkinci Başkanı ile diğer başkanlar ve Meclis üyelerinin ödenekleri arasında fark yoktu. Celâlettin Arif Bey, Meclis-i Meb'usan Başkanı sıfatıyla yalnız kendisini ayrı tutarak, fazla ödenek almanın kanunî hakkı olduğundan bahsediyordu. Ben Başkanlık Divanı'nın bu meselenin çözümünde yetkili olmadığını, kendisi bu istek ve iddiaları ısrar ederse, konuyu Meclis Genel Kurulu'na sunarak, alınacak kararagöre hareket edilebileceğini ileri sürdüm. Celâlettin Arif Bey Meclis önüne çıkmayı uygun bulmayarak isteğinden vazgeçti.

SEÇİMLER SIRASINDA BAZI YERLERDEKİ BÜYÜK HÜKÜMET MEMURLARININ ÇIKARDIKLARI GÜÇLÜKLER

Saygıdeğer Efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat gereğince, memleketin her tarafında seçimler, sür' atle ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız, bazı yerlerde kararsızlık ve direnmeler görüldü. Bunlar dan bazıları kısa, bazıları uzunca bir süre bu kararsızlık ve direnmelerinde ısrar ettiler. Ancak sonunda, bütün seçim bölgelerinin milletvekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde, bütün milletin ve memleketin temsilcisi olarak hazır bulundular. Kararsızlık ve direnme gösteren bazı yerler şunlardı : Dersim, Malatya, Elâzığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon... Efendiler, gerçek durumu belirtmiş olmak için şunu da açıklamalıyım ki, kararsızlık ve direniş gösteren bu seçim hölgelerinin halkı değildir. Belki o tarihte, o bölgelerde bulunan sivil idare âmirleridir. Halk, gerçeği anlar anlamaz, derhal milletin ortak isteğine katılmakta asla kararsızlık göstermemiştir.

Şimdi Efendiler, yeniden inkılâbın tabîî sonuçlarından sayılan olaylardan bazılarına temas edelim :

SAMSUN'DAKİ SUBAYLAR ARASINDA SÖZDE PADİŞAH TARAFTARLIĞI VARMİŞ

3'ncü Kolordu Komutanı Selâhattin Bey' den aldığım 29 Mart 1920 tarihli bir şifrede, "Sam sun'da bulunan 15' inci Tümen'in maneviyatının bozuk olduğundan ve sözde, subaylar arasında Padişah taraftarlığı bulunduğu" söz ediliyordu. "Subaylar, Padişâh aleyhinde verilecek emirleri yerine getirmeyeceklerini komutanlarına bildirmişler. Baskı yapılırsa, görevlerini terketmeleri ihtimali varmış. İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazebelerden, işgalin ikinci günü, elkonmuş olan binaların hepsinin boşaltıldığı, Salih Paşa' nın yerinde olduğu, Âyân Meclisi'nin görevine devam ettiği ve son cuma selâmlığında, Harbiye ve Bahriye Nâzırları da hazır bulunarak, gerekli törenin eskiden olduğu gibiyapıldığı anlaşılmış..." "Şu duruma göre, İstanbul'da bir hükümet varken, bu hükümetin haberi olmadan yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Subayların bu düşünce ve davra nişlerini bildiren 15' inci Tümen Komutanı şu görüşleri ileri sürüyordu : "Burada bir subayı hapsedmenin olağanüstü bir durum yaratması düşünülemez. Ancak, bundan yararlanarak Anadolu üzerine yürümek gibi olaylar meydana gelecektir. İzmir cephesinde Kuvayı Milliye'ye nasıl hizmet gördürüldüğünü bilemiyorum. Zannederim, bunlar para ile çalıştırılmaktaymış. Bir savaş çıktığında, bütün halka maaş verilemeyeceği meydana olduğundan, Kıvıya-yı Milliye adı altındaki

mevcut kuvvetten orada da hiçbir kuvvet kalmayacağına eminim. Ordu birliklerine gelince, şimdiden firar olayları başlamıştır. Parasızlık böyle devamettikçe ve İstanbul'da merkezî hükûmet buldukça subaylardan bileşüphe ederim." Bundan başka, 3' üncü Kolordu Komutanı SellattinBey, vermiş olduğumuz talimat gereğince, Amasya'ya gelen kontrol memuru Forbes adındaki yüzbaşını tutuklamış. Samsun'a bir İngilizteinsilcisi yüzbaşı gelmiş. Sellahattin Beye, Yüzbaşı Forbes'in bir dakika bile geçirilmeden Samsun'a gönderilmesini yazmış; aksitakdirde, Selâhattin Beyin sorulu olacağını ilâve etmiş. Bukonudaki düşüncemi soran Selâhattin Beye, vereceği cevap hakkın.da şu tavsiyede bulundum : " Forbesi tutuklayan ben değilim;hükûmet merkezleri, Ateşkes Anlaşması'na ve insanlığa aykırı olarakışgal adilen millettir. Bu bakımdan serbest bırakılmasını da ancak millet yapabilir . " Buna rağmen, bu Forbes memlekettten çıkarılmaklayetinilmiş, tutuklanmamıştır.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'in 9 Nisan 1920 tarihli kısa birşifresinden, Adapazarı ile Hendek arasında bulunan ve Çataköprü denilen yerdeki köprülerle Mudurnu Suyu köprüsünün Kuva-yı Milliye'ninaleyhinde olanlar tarafından tahrip edildiği anlaşıldı.

Bolu ve dolaylarının Komutanı Mahmut Nedim Beyin,Düzce'den yazdığı 9 Nisan 1920 tarihli şifresindeı de, 8 Nisanda Adapazarı'nda Kuva-yı Milliye aleyhine gösteriler yapıldığı, Hendek ile Adapazarı arasında telgraf ve telefon hatlarının kesildiği, Düzce Abazalarındanatarafsız kalanların da muhaliflere katılmak üzere hareket ettikleri anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu Suyu üzerindeki büyükköprü,inün tahribi dolayısıyla ulaşımın kesilmiş oLduğu da anlaşılıyordu.Bu bilgiler üzerine, Gevye'de bulunan 24' üncü Tümen Komutanı M a h m u t B e y'in dikkati çekildi.

Nevşehir'de de, Nevşehir Kaymakamı Nedim Bey'in başkanlığında Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin bir şubesi kurulmuş. Verilen rapordacemiyetin en bozguncu üyelerinden sekiz kişinin Niğde'ye gönderildiğibildiriliyordu. Bu cemiyetin üyeleri, "Padişah'tan başka hiçbir kuwet tanımıyoruz. Kuva-yı Milliye'yi dağıtmak için mal ve can bakımından bütünkuvvetlerimizi feda etmeye yemin ettik" diyorlarmış. Her gece toplantı yapıyorlarmış. İleri gelenleri, Niğde'deki Tümen Komutanı'nın gönderdiğibir müfreze ile tutuklanmış.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TOPLANİYOR

Efendiler bu türlü olaylara bundan sonra daha geniş çapta rastlayacağız. Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamaya çalıştığımız günlerde, bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşacak kadar genişleyen gericilik ve isyan dalgaları oımuştur. Ben bir taraftan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu daha iyice bilmeyen milletvekillerini dehşete düşürecek olaylar karşısında bırakmamak ve böyle durumların ortaya çıkmasıyla Meclis'in toplanamaması gibi uğursuz ihtimalleri önlemek çarelerini, düşünüyordum. Bunun için Meclis'in açılmasında acele ediyordum. Nihayet, gelebilmiş olan milletvekilleriyle yetinerek Meclis'in, Nisanın 23' üncü Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1920 tarihinde bütün memlekete yaptığım tebligat metnini, o günün duygu ve düşüncelerine ne kadar uymak zorunda kalındığını gösteren bir belge olmak bakımından aynen bilgilerinize sunmayı yerinde buluyorum.

Telgraf : çok ivedi

Ankara'ya acele yazı gönderilmesi Ankara, 21.4.1920

Kolordulara (14' üncü Kolordu Komutan Vekilliğine), 61'inci Tümen komutanlığına, Refet Beyefendi'ye, Bütün Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etlerine, Belediye Başkanlıklarına

1- Tanrının lütfuyla Nisanın 23' üncü Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2 - Vatanın istiklâli, yüce Hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Câmî-i Şerifinde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarında feyz alınacaktır. Namazdan sonra, Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Câmî-i Şeriften başlayarak Meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3 - Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilâyet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretleri'nin düzenleyeceği şekilde, hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımları uğur getirsin diye cuma günü namazdan sonra Meclis'in toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.

4 - Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde kilde Hatm-i Şerifler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe okunurken, Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilâfet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferдинin, kendi vekillerinden meydanâ gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişah'ımızın, din ve devletimizin vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında, hükûmet konağına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmî tebrikler yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5 - Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, sūr'atle en ücra köylere, en küçük askerî birliklere, memleketin bütün teşkilât ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6 - Yüce Tanrı'dan tam bir başarıya ulaştırması niyaz olunur.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği yayınladım :

Dakika geciktirilmeyecektir. 22.4.1920

Bütün Valiliklerle, Müstakil Sancaklara, Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye. Bursa'da 20. nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne , Bursa'da 56' ıncı Tümen Komutanı A 1 b a y B e k i r S a m i B e y e f e n d i y e, Balıkesir'de 61' inci Tümen Komutanı Albay Kâzım Beyefendi'ye

Tanrı'nın lütfuyla Nisa'nın 23' üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek mercününün Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize sunulur.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Saygıdeğer Efendiler,

Şimdiye kadar bilginize sunmuş olduğum hususlar, şahsım ve Hey'et-i Temsiliye adına üzerinde durduğum olayların açıklanmasıyla ilgiliydi. Bundan sonra söyleyeceklerim, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından ve hükûmetin kuruluşundan bugüne kadar meydana gelmiş olan olayları ve

değişiklikleri içine alacaktır. Burada söyleyeceklerim, aslında herkes tarafından açıkça bilinen veya kolaylıkla bilinmesi mümkün olan olayların safhaları ile ilgilidir. Gerçekte, Meclis tutanaklarında, bakanlıkların dosyalarında, basın koleksiyonlarında bu olay ve hâdiselerin belgeleri kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Bu bakımdan ben, bütün bu olayların genel akışını işaret ve tespit etmekle yetineceğim. Maksadım, inki- lâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır. Bütün bu olay ve hâdiselerin akışında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin Başkanı Başkomutan ve Cumhurbaşkanı sıfatlarını taşımış olmaktan çok, teşkilâtımızın genel başkanı olarak kendimi bu görevi yerine getirmeye mecbur sayarım.

TÜRK MİLLETİNİN TAKİP ETMESİ GEREKEN SİYASİ İLKE:MİLLİ SİYASET

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, Meclis'e, içinde bulunduğumuz durum ve şartları açıklayarak takip edilmesini ve uygulanmasını yerinde bulduğum görüşlerimi arz ettim. Bu görüşlerin başlıcası Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi gereken siyasi ilke ile ilgiliydi.

Bilindiği gibi, Osmanlılar zamanında, çeşitli siyasî ilkeler takip edilmiş ve edilmekteydi. Ben, bu siyasî ilkelerin hiçbirinin, yeni Türkiye'nin siyasi şekillenmesinde ilke olarak kabul edilemeyeceğine inanmıştım. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu nokta üzerinde daha sonra da çalışmaya devam edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak, öteden beri söylediklerimin ana noktalarını, burada hep birlikte hatırlamayı yararlı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele ve müsademe demektir. Hayatta başarı kazanmak, mutlaka mücadelede başarı kazanmayabasıdır. Bu da maddî ve manevî güç ve kudrete dayanır. Bir de, insanların uğraştığı bütün meseleler, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğar gelmiştir. Doğulu kavimlerin Batılı kavimlere taarruz ve hücumu tarihin bellibaşlı bir safhasıdır. Doğu milletleri arasında, Türklerin başta geldiği ve en güçlü olduğu bilinmektedir. Gerçekten de Türkler, İslâmlıktan önce ve İslâmlıktan sonra Avrupa içerisine girmişler, saldırılar, istilâlar yapmışlardır. Batı'ya saldıran ve İspanya'yı zapt ederek Fransa sınırlarına kadar uzanan Araplar da vardır. Fakat Efendiler, hersaldırıya, daima bir karşı saldırı düşünmek gerekir. Karşı saldırı ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenilir bir tedbir bulmadan saldırı yageçenlerin sonu, yenilmek, bozguna uğramak ve yok olmaktır.

Batı'nın Araplara yaptığı karşı saldırı, Endülüs'te acı ve ibret alınmayadeğer bir tarihî felâketle başladı. Fakat orada bitmedi. Kovalama Kuzey Afrika'ya kadar sürüp gitti.

A t t i 1 â 'nın Fransa ve Batı-Roma topraklarına kadar yayılmış olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, bakışlarımızı, Selçuklu Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere çevirelim. Osmanlı hükümdarları arasında Almanya'yı, Batı Roma'yı zapt ederek çok büyük bir imparatorluk kurma teşebbüsünde bulunmuş olanı vardı. Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün İslâm dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi ve Mısır'ı zaptetti. "Halife" ünvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı zaptetmek, hem de İslâm dünyasını hüküm ve idaresi altına almak gayesini güttü. Batı'nın sürekli karşı saldırısı, İslâm dünyasının hoşnutsuzluk ve isyanı ve bu şekilde bütün dünyayı ele geçirme tasavvur ve emellerinin aynı sı-nırlar içine aldığı çeşitli unsurların uyuşmazlıkları, sonunda, benzerleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine gömdü.

Efendiler, dış siyasetin en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilâtıdır. Dış siyasetin iç teşkilâtla uyumlu olması gerekir. Batı'da ve Doğu'da, başka başka karaktere, kültüre ve ülkeye sahip birbirinden farklı unsurları tek sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilâtı, elbette temelsiz ve çürük olur. O halde, dış siyaseti de köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin iç teşkilâtı özellikle millî olmaktan uzak olduğu gibi, siyasî ilkesi de millî olamaz. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin siyaseti millî değil, belirsiz, bulanık ve kararsızdır.

Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasî görüştür. Fakat aldattıcıdır. Hattâ, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkânsız bir hedeftir. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylarla meydana koyduğu bir gerçektir.

Panislâmizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. İrk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünyadevleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilâcı olmak hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsî duygu ve bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır.

Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasî ilke, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, yüzyılların dimağlarında ve karakterlerde yerleştiği gerçekler karşısında hayalci olma kadar büyük yanılma olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütününüyle millî bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilâtımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anılam ve öz şudur : Millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendikuvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medenî dünyadan, medenî, insanî ve karşılıklı dostluk beklemektir.

HÜKÜMETİN KURULMASI

Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim önemli bir husus da hükümetin kurulması konusuydu. Bu meselenin ve bununla ilgili bir teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi. Çünkü, halkın düşünce ve eğilimleri daha Padişah ve Halife'nin mazur durumda bulunduğu yolundaydı. Hattâ Meclis'te, ilk anda, hilâfet ve saltanat makamıyla temas kurmak ve İstanbul Hükümeti'yle uzlaşma aramak akımı başgöstermişti.

İstanbul'daki şartların, Halife ve Padişah ile ne açıkça ne de özelve gizli olarak görüşmeye elverişli olmadığını açıklamaya çalıştım. Böyle bir temasla ne anlamak istediğimizi sordum. Eğer milletin, bağımsızlığını kazanmak ve vatanın bütünlüğünü sağlamak için çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, buna gerek yoktur. Çünkü, Padişah ve Halife olan zatın da bundan başka bir şey düşünmesine ve istemesine imkân var mıdır? Bunun aksini ağızdan işitsem inanmam; mutlaka zorlama ve baskı altında söylenildiğini kabul ederim dedim. Aleyhimize çıkarılmış olan fetvanın uydurma olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin emir ve bildirilerinin dirilerinin yoruma muhtaç bulunduğunu söyleyerek, bazı zayıf kalpli vekit düşünceli kimselerin göstermek istedikleri ihtiyatı gerekli bulmadığımızı belirttim.

MİLLÎ HAKİMİYET TEMELİNE DAYANAN HALK HÜKÜMETİ: CUMHURİYET

Şunu arz etmek istiyorum ki, hükûmetin kurulması dayanan ile ilgili bir teklif ileri sürmeden önce, duygu ve düşünceleri gözönünde bulundurmamak zarureti vardı. Bu zarurete uymakla birlikte, asıl maksadı saklıtutan teklifimi bir önerge halinde sundum. Kısa bir tartışma ile ve bazı itirazlara rağmen kabul edildi,

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı ilkelerintespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz. Müsaade buyurursanız, bu ilkeleri burada birer birer sayacağım :

1- Hükûmetin kurulması zarurîdir.

2 - Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişah'a birvekil tanımak mümkün değildir.

3 - Meclis'te yoğunlaşan millî iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir .Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4 - Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerinin kendisinde toplar.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir hey'et,hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu hey'etin de başkanıdır.

Not : Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclis'in düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır.

Efendiler, bu ilkelere dayanan bir hükûmetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî hakimiyet temeline dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyet'tir.

Böyle bir hükûmetin kurulmasında ana ilke, kuvvetler birliği teorisi dir.Zaman geçtikçe bu ilkelerin taşıdığı kavramlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve olaylar birbirini kovaladı.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA BENİ SEÇTİ

Saygıdeğer Efendiler, açık ve gizli oturumlarda, bir iki gün süren konuşma ve açıklamalardan ve işaret ettiğim ilkeleri içine alan teklifi yaptıktan sonra, yüce Meclis beni başkanlığa seçmekle bana karşı genel güvenini gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da açıklamalıyım :

Hatırlarsınız ki, oluşmaya başlayan millî birliği, milletin coşmasına ve uyanmasına bağlamaktan çok, şahsî teşebbüs eseri sayıyorlardı. Buarada benim teşebbüslerde bulunmamın engellenmesini önemli görüyorlardı.Beni millete ve hükûmete reddetmekten ve lânetletmekten yarararmıyorlardı. Yapılan propaganda da : "Ben reddedildiğim ve lânetlendiğimtakdirde, millet ve devlet aleyhinde hiçbir harekette bulunulmayacak...Bütün kötülüklerin sebebi benim şahsımdır. Bir adam için, bir milletin pek çok tehlikeleri göze alması akla sığmaz" şeklindeydi. Hükûmetmet ve düşmanlar, benim şahsımı, millete karşı bir silâh gibi kullanıyordu.Bu sebeple, 24 Nisan 1920 günü, gizli bir oturumda, Meclis'e bu durumu açıkladım. Başkanlık seçiminde, bunun da bir sakınca olarak dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek oyve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

BAKANLAR KURULU'NUN KURULMASI

Efendiler, Büyük Millet Meclisi, Bakanlar'ın seçimi ile ilgili 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla, Genelkurmayişlerini de yürütmek üzere, Büyük Millet Meclisi'nde 11 bakanlı birBakanlar Kurulu meydana getirdi.

Görülüyor ki, Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisandan beri bir haftakadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre içinde memleket ve millet işlerine özellikle yıkıcı akım ve faaliyetlere karşı tedbir alma hususu elbettebir an bile gecikemezdi ve gecikmemiştir. Yalnız, Bakanlar Kurulu'nunseçimi ile ilgili kanun çıktığı zaman, Meclis'ce bakanlığa seçilen kimselerden bazıları, daha önce fiilî olarak göreve başlamışlar ve bana yardımcıydılar. Bu arada İ s m e t P a ş a Hazretleri de Genelkurmayişlerini üstlenmiş bulunuyordu.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı belirtmeyi gerekli buluyorum:O günlerde, mevcut arkadaşların hangi işlerde görevlendirileceklerininuygun olacağı düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İ s m e t P a ş a'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan R e f e t P a ş a , beni özelolarak görerek bilgi vermemi istedi. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığı'nın en yüksek askerî makam olup olmadığı noktasıydı. Benden ,söz konusu makamın en yüksek askerî makam olduğu ve ondan daha yüksek makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca, buna itiraz etti. İ s m e t P a ş a'nın, başkomutanlık demek olan bu durumuna razı olamayacağınısöyledi. Görevin çok önemli ve nazik olduğunu, benim bütün arkadaşlar hakkındaki bilgi ve tarafsızlığıma güvenmenin uygun olacağınısöyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunmasının yakışık olmadığınıda ilâve ettim.

Efendiler, daha sonra Batı Cephesi Karargâhı'nda görüştüğüm F u a t P a ş a da, İ s m e t P a ş a'nın Genelkurmay Başkanlığı'na kesinliklekarşı çıktı. F u a t P a ş a'yı da, duruma en uygun olan çözüm yolunun kabulündeki zarurete inandırmaya çalıştım. R e f e t ve F u a t P a ş a'ların kendilerine has bazı düşüncelerine ilâve ettikleri itiraz şuydu :Kendileri daha önce Anadolu'da benimle birlikte çalışmışlar. Fakat İ s m e t P a ş a sonradan katılmış. Oysa, bundan önceki konuşmalarında,sırası ve yeri geldiği için arz etmiştim ki, İ s m e t P a ş a , benim İstanbul'dan ayrılmamdan önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelmiş ve birlikte çalışmıştık. Fakat F e v z i P a ş a H a z r e t l e r i'nin Harbiye Nazırlığı'na gelmesi üzerine bazı önemlidüşüncelerle ve özel görevle tekrar İstanbul'a gönderilmişti.Bu bakımdan düşünce ve işbirliğinde kıdem söz konusu olamazdı.

Genelkurmay işlerinin ilk defa İ s m e t P a ş a'ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı, bu konuda F e v z i P a ş a Hazretleri'nin de beni uyarmaları bir vatan görevi olurdu. Oysa, Paşa Hazretleri, aksine bu görevlendirmeyi pek yerinde bulmuş ve kendileri, teklif edilen Millî SavunmaBakanlığı'nı çok samimî bir duyguyla derhal kabul buyurmuştur. İ s m e t P a ş a'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda gerek daha sonraki Cephe Komutanlığı'nda gösterdiği liyakat ve üstün gayret, kendisine görevvermekte doğru hareket ettiğimi fülî olarak ispat etmiş bulunduğu için,milliete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tam bir iç huzuru içindeyim.

HIYANET-İ VATANİYE KANUNU VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ KURULMASI

Efendiler, Meclis, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu ve sonraki aylarda İstiklâl Mahkemeleri Kanunları'nı da çıkarmakla, inkılâbın tabii gereklerini yerine getirmiş oldu.

Efendiler, İstanbul'un işgalinden sonra başlayan birtakım yıkıcıakımlara, olaylara, isyanlara dokunmuştuk. Bunlar hızla memleketin hertarafından biribiri ardınca ortaya çıktı ve sürüp gitti.

İstanbul'da D a m a t F e r i t P a ş a , derhal yeniden iktidar mevkiine getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi, İstanbul'daki bütün yıkıcı vehain kuruluşların meydana getirdiği blok, bu blokun Anadolu içindeki bütün isyan teşkilâtı, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu elbirliği ile aleyhimizde faaliyete geçtiler. Bu ortak saldırı politikasının talimatı da,Padişah ve Halife'nin, düşman uçakları da dahil olduğu halde, her türlü vasıtayla memlekete yağdırdığı "Padişah'a karşı ayaklanma" fetvasıydı.

Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı, biz de, daha Meclis açılmadan önce, Afyonkarahisar'ında, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunca bulunan düşman birliklerini Anadolu'dan çıkarmak, Geyve, Lefke , Carablus köprülerini yıkmak ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu ulemâsının fetvasını almak suretiyle karşı tedbirlere giriştik.

İÇ İSYANLAR

Efendiler,1919 yılı içinde, millî teşebbüslerimize karşı başlayan iç isyanlar, sür'atle memleketin her tarafına yayıldı.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşcasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleride, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı.

Dikkatle üzerinde durulmaya değer bir husustur ki, sekiz ay önce, millet, Hey'et-i Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit Hükûmeti ile ilişki ve haberleşmelerini kesmiş iken, Ali Galip 'in teşebbüsü gibi tek tük olaylardan başka, böyle genel bir ayaklanma olmamıştı. Bu seferki yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay zarfında, memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükûmetinden sonraki hükûmetlerle, millî şuurun korunması ve güçlendirilmesi için yaptığımız mücadelelerin ne kadar haklı sebeplere dayandığı, acı bir şekilde bir daha anlaşılması oluyordu. Millî Mücadele'ye kuvvet vermek için cephelemler ve ordu ile ilgilenme bakımından İstanbul'daki hükûmetlerin gösterdiği başka türlü ihtimallerin acı sonuçları da ayrıca görülecektir.

ANZAVUR VE DÜZCE İSYANLARI

Efendiler, önce, iç isyanlar hakkında açık bir fikir verebilmek için, müsaade buyursanız, iç isyan olaylarına yeri geldikçe dokunmak üzere, anlatılan safhaları özet olarak arz edeyim :

21 Eylül 1919 tarihinde, Balıkesir'in kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur isyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı bölgede ikinci defa başgösterdi. Bu iki isyan, askerî birliklerimiz ve millî müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Bolu, Düzce dolaylarında da isyan çıktı. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu sırada Anzavur, 11 Mayıs 1920'de top ve makineli tüfeklerle donatılmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve dolaylarında, zayıf bir millî müfrezemize saldırmak suretiyle yine ortaya çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz millî müfrezelerimize, düzenli ordu birliklerimize durmadan saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde, Geyve Boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmak zorunda kaldı.

Düzce dolaylarındaki isyan olayı önemliydi. Abaza ve Çerkezlerden meydana gelen dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri boşalttı ve çarpışma ile oradaki süvari müfrezemizin silâhlarını aldılar. Hükûmet memurlarını ve subayları hapsedtiler.

Her taraftan, âsiler üzerine kuvvet gönderdik. Bu arada, Geyve'de bulunan 24' üncü Tümen de, Komutanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu halde, Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey , Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de, Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da âsiler tarafından elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de, Hendek - Düzce yolu üzerinde âsiler tarafından aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Kurmay

Başkanı Sami Bey , yaveri ve daha birkaç subay da aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine, 24' üncü Tümen muharebe edemedi âsiler tarafından tamamıyla esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu sırada İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim , İstanbul'dan Adapazarı'na geldi. Halka Padişah'ın selâmını bildirdi ve yüz elli lira maaşla gönüllü toplamaya başladı. Toplanan âsî kuvvetler bütün o yöreye hâkim olduktan sonra, Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Bizim, bu isyan alanına gönderdiğimiz kuvvetler şunlardı:

1- Salihli ve Balıkesir Kuva-yı Milliye'sinin oluşturduğu Çerkez Ethem Bey müfrezesi;

2 - İki tabur düzenli ordu birliği, dört dağ topu, beş makineli tüfek ve üç yüz efe süvarisinden kurulmuş Binbaşı Nazım Bey müfrezesi;

3 - İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki dağ topundan kurulu, Yarbay Arif Bey müfrezesi;

4 - 'Üç yüz kişilik millî kuvvet ve iki makineli tüfek ve iki havan topundan ibaret Binbaşı İbrahim Bey(Çolak) müfrezesi.

Komutan olarak da Ali Fuat Paşa , Geyve Boğazı yakınlarından Adapazarı'na uzanan kesimde, Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu'ya uzanan kesimde görevlendirildiler.

HİLAFET ORDUSU

Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşakomutasında, Hilâfet Ordusu adını taşıyan bir hain kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu yakınlarında hurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında âsileri desteklemişti. Btç kuvvetle birlikte İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Hilâfet Ordusu'nun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, bellibaşlı komutanları, Süvari Tümgeneralı Suphi Paşa ve Topçu Yarbaylarından Senâî Bey'di. İstanbul'da da özel olarak kurulmuş birkurmay hey'eti vardı. Bu hey'etin başlıca komutanları da, Kurmay Albay Refik ve Kurmay Yarbay Hayrettin Bey'lerdi.

Suphi Paşa ile ilgili küçük bir hâtıramı anlatayım : Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanıdım. Ben yüzbaşı (kolağası) iken, o daha o zaman tümgeneral ve süvari tümeni komutanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen, çok yakın arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyet'in ilânında, ilk defa İştihadolarında Cumalı adında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı kurmaylar arasında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da yetişmiş çok usta bir biniciydi. Fakat askerlik sanatını anlamış bir komutan değildi. Manevranın sonunda, ben, yetkim ve rütbem elvermediği halde, Paşa'yı bütün subaylarını önünde acı bir şekilde eleştirmiştim. Daha sonra "Osmanlı Ordugâhı" adlı küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa , gerek açıkça yaptığım üveleştirilerden ve gerek yayınlanan bu eserimden dolayı pek üzüldü. Kendisinin itirafına göre, maneviyatı kırıldı. Fakat, şahsen bana gücenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilâfet Ordusu'na buldukları komutanbu Suphi Paşa'dır. Paşa, sonradan Ankara'ya geldi. Geziye çıkıyordum. İstasyonda büyük bir kalabalık içinde birbirimizle karşılaştık. Kendisine ilk sorum şu oldu : "Paşam niçin Hilâfet Ordusu Komutanlığını kabul ettin?" Suphi Paşa, bir an bile duraklamadan : "Size yenilmek için" cevabını verdi.

Bu cevabı ile anlatmak istiyordu ki, bu görevi özel bir maksatla kabul etmişti. Suphi Paşa , öyle bir duygu içinde bulunabilir. Fakat, gerçekte, komutayı üstüne aldığı zaman kuvvetleri zaten yenilmiş bulunuyordu.

Bolu, IZüzce, Adapazarı ve İzmit dolaylarındaki bu isyan, bu defa Haziran 1920 tarihine kadar üç aydan fazla sürdü. Fakat bundan sonra,29 Teminuzda yeniden bir isyan oldu. Ancak, bundan sonra da, bu bölgede tamamen sakin kalınmış değildir. Bununla birlikte, sonuç olarak âsiler tamamiyle bozguna uğratılmış ve elebaşları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına teslim edilmiştir. Hilâfet Ordusu'nun Bolu yakınlarında bulunan kısmı da bozguna uğratıldı. Komutanı Binbaşı Hayri ve sı ibayları Yüzbaşı A 1 i, 'Üsteğmen Şerefettin, Üsteğmen Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri , Tabur Kâtibi Hasan Lütfi , Cerrah İbrahim Ethem Efendiler'e de ötekiâsî elebaşlarına yapılan işlem uygulandı. Hilâfet Ordusu da, İzmit'ten İstanbul'a kaçmaya mecbur edildi.

YENİHAN, YOZGAT VE BOĞAZLIYAN İSYANLARI

Efendiler, memleketin kuzeybatı bölgesinde âsilerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında da isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri de hatırlanmaya değer.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'abağlı Kaman köyünde isyan ettiler. Bu hareket gittikçe artan bir şiddetle genişledi. Âsiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım âsiler de Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve bir kısmını esir ettiler. Cür'etlerini artıran âsiler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra âsilere teslim oldular. Asiler 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Cemil Cahit Bey' in komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, âsiler aleyhine harekete geçirildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir millî müfreze ile bu bölgeye gönderildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum Millî Müfrezesi de, obölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzun ortalarına kadar, bu âsilerin takip ve tepelenmeleriyle uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun öteki bölgelerindeki fesatçıları da harekete geçirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih ve Hâlit Bey'ler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkıyayı başlarına toplayarak 13 Haziranda Yozgat civarında Köhne bucak merkezini, 14 Haziranda da Yozgat'şehrini işgal ederek büyük bir bölgeye hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan 3' üncü Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız millî kuvvetler yeterli değildi. Eskişehir'deki Ethem Bey müfrezesi ile Bolu dolaylarındaki İbrahim Bey müfrezesi de Yozgat bölgesine gönderildiler.

Yozgat ve dolaylarında âsiler yok edildikten sonra, oraya gönderilen müfrezelere öteki bölgelerde görev verildi. Fakat bu yörelerde genellikle güvenlik kurulamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile yakınlarında, Kara Nazım, Çopur Yusuf adında birtakım adamlar da Erbaa yakınlarında yeniden faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacı oğulları üç yüz atlı kadar toplayabilmişlerdi. Bu durum karşısında, İkinci Kuvve-i Sevyare adını alan İbrahim Bey müfrezesi, tekrar, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a giderek, oradaki millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecidözü bölgelerinde, çeşitli gruplar halinde, karışıklık çıkaran ve eşkıyalık eden âsileri takip ederek ortadan kaldırdı. İbrahim Bey , âsilerin ortadan kaldırılmasını ancak üç aydan fazla bir zamanda başarabildi.

GÜNEYSINIRLARIMIZDA GEÇEN OLAYLAR

Efendiler, bu tarihlerde güney bölgelerimizde de bizi ciddi bir şekilde uğraştıran önemli isyanlar çıktı : Milli aşiretinin beyleri olan Mahmut, İsmail, Halil Bahur, Abdurrahman Bey'ler, güneyde,

düşmanlarla gizlice ilişki ve bağlantı kurduktan sonra, Sürt'ten Dersim dolaylarınakadır uzanan bütün aşiretlerin beyleri sıfatını takınarak o bölge boş olmalı ve bölgeyi baskı altına alıncak davasına kalkıştılar.

Fransızlar,1920 yılı Haziranının başlarında, Urfa'yı ikinci defa zaptetmek için hareket ettikleri zaman, Milli aşireti de Siverek'e doğru ilerledi buna karşı, o bölgede bulunan 5' inci Tümenimiz görevlendirildi. Butümen o bölgedeki millî kuvvetlerimizle de desteklendi.19 Haziran 1920 tarihinde, birliklerimizin takibi altında, güneydoğu yönünde düşman bölgesine kaçmaya mecbur edildi. Bu aşiret, bir süre düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadarda piyadeden ibaret bir kuvvetle yeniden bizim topraklarımıza geçti. Viranşehir yakınlarına geldi.Âsiler, aman dilemek maksadıyla geldiklerini söyleyerek o bölgedeki komutanlarımızı aldatıp, tedbir almakta ihmal edüşürdüler. Bu sırada, o yakınlarda dağınık halde bulunan müfrezelerimize saldırarak onları yendiler ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgalettiler. Haberleşmelerimize ve bağlantımıza engel olmak üzere de, o bölgedeki bütün telgraf hatlarını kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, 5 inci Tümen in Siverek, Urfa, Resulayin ve Diyarbakır'da bulunan birliklerinden gönderilen kuvvetlerle bize bağlı aşiret kuvvetleri âsileri yenebilmişlerdir. Takip edilen Milli yeniden güneye, çöle kaçtı.

Efendiler, güneyde Milli aşiretinin isyanını bastırmaya çalışırken,Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa adında bir adam da, başına topladığı kuvvetle askerleri ordudan kaçmak için ayartıyor ve millete askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa , 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçtı ve Yunan ordusuna katıldı.

KONYA İSYANI

Efendiler, Çopur Musa olayından önce birayaklanma olayı da Konya'da oldu. 5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat derneği keşfedildi. Bu dernek üyelerinin ileri gelenleri tutuklanmaya başladı. Bir gün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı dakışkırtarak Konya içinde silâhlı bir toplantı yapmaya giriştiler. Bir kısım halk da silâhlı olarak dışarıdan gelerek hep birlikte isyan ettiler. Konya'da bulunan komutan, elindeki kuvvetlerle cesurca hareket ederek âsileri dağıtmayı ve önyak olanları tutuklayıp takip etmeyi başardı.

SAVAŞ CEPHELERİNİN DURUMU

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, çeşitli cep helerinin ne durumda olduklarını da hep birlikte birdefa daha hatırlayalım :

I. İzmir Yunan Cephesi :

Yüksek hey'etinizce de bilinmektedir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada,17' nci Kolordu Komutanı olarak ,karargâhıyla birlikteNadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey komutasında 56' ncı Tümen'in iki alayı vardı. Bu kuvvet, özellikle, kolordukomutanının emriyle, düşmana karşı koydurulmaksızın, büyümlü hakaretler altında, Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir alayı (172' nci alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Komutanı Yarbay Ali Bey (Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali Bey) idi.

Yunan ordusu işgal alanını genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı.Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Butarihe kadar, Yunan birlikleri hiç bir yerde ateşle karşılık görmemişti.Aksine, bazı şehir ve kasabalar halkı korkutulmuş, İstanbul 1-İÜkümeti'nin emirlerine uyarak idare âmirleri başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel hey'etlerle karşılaşmışlardı. Ali

Bey'in Ayvalık bölgesinde muharbe cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de millî cepheler oluşmaya başlamıştı.

1919 yılının 5 Haziranından başlayarak, Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa hazretleri), Balıkesir'deki 61'inci Tümen'in komutasını, vekâleten üzerine almıştı. Daha sonra Ayvalık, Soma, Akhisar kesimlerini içine alan Kuzey Cephesi Komutanlığı'nı yaptı. Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na tayin edilmesinden sonra, Kâzım Bey'e, Kuzey Kolordusu Komutanlığı makam ve yetkisi verildi. Aydın dolaylarında, İzmir'in işgalinden sonra, asker ve halktan bazı vatanseverler, Yunanlılara karşı savunma, halkı cesaretlendirme ve silâhlı millî teşkilât kurma gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu arada İzmir'den adve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Ce1â1 Bey (İzmir Milletvekili Ce1â1 Bey'dir)'in gayret ve fedakârlığı anılmaya değer. 15/16 Haziran 1919 gecesi, A1i Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetlerini bir baskınla perişan etmişlerdi. Bubaskına, kısmen, Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de katılmıştı. Bu olay üzerine, Yunanlılar, dağınık ve zayıf müfrezelerini geriçekip toplamak gereğini duydular. Bu arada Nazilli'yi de boşalttılar. Busebeple, Aydın'da hazırlıkta bulunurken, çevreden toplanan halk kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla halk arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Sonunda, Yunanlılar, Aydın'ı da boşaltıp çekildiler.

Böylece, 1919 yılının Haziran nı ortalarında Aydın cephesi de kuruldu. Bu bölgede bulunan 57'nci Tümen'in Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey ve Tümen Topçu Komutanı Binbaşı Hakkı Bey'di. Alaykomutanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey, millî kuvvetlerin başında Yürük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe vardı. Sonunda Demirci Mehmet Efe, duruma hâkim olarak Aydın Cephesi Komutanlığı'nı kendi üzerine aldı. Daha önce dolayısıyla arz etmişim ki, sonradan oraya gönderdiğim Albay Refet Bey (Refet Paşa) bile Demirci Mehmet Efe'nin komutanlığını kabul etmiştir.

Efendiler, İzmir'in çeşirli cephelerinde kurulan ve yavaş yavaş subaylar ve askerî birliklerle desteklenmeye çalışılan millî cephelerin beslenmeleri, daha çok, doğrudan doğruya o bölgeler halkı tarafından sağlanıyordu. Bunun için de geri bölgelerde millî teşkilât kurulmuştu. Bu görevin, halktan hükûmete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2. Güneyde Fransız Cephesi:

a) Fransız birliklerine karşı doğrudan doğruya Adana bölgesinde Mersin, Tarsus, İslahiye bölgelerinde ve Silifke dolaylarında millî kuvvetler kurulmuş ve çok cesurca işe girişmişlerdi. Adana'nın doğu bölgesinde, Tufan Bey adıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayda değer. Millî müfrezeler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin girişlerine kadar sokulup hâkim oldular. Pozantı'da Fransızları kuşatarak geri çekilmeye mecbur ettiler.

b) Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da önemli muharebe ve çarpışmalar oldu. Sonunda işgal kuvvetleri buradan çekilmeye mecbur edildiler. Bubaşarılının kazanılmasında büyük rolleri olan Kılıç A1i ve Ali Saip Bey'lerin adlarını anmayı bir görev sayarım.

Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde millî kuvvetler, her gündaha esaslı bir şekilde teşkilâtlanıyorlardı. Millî kuvvetler, ordu birlikleri ile desteklenmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her tarafta sıkı ve şiddetli bir şekilde zorlanıyordu.

Efendiler, bu durum üzerine Fransızlar, 1920 Mayısından başlayarak bizimle temas ve görüşme imkânları aradılar. Önce Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu şahıslar, İstanbul'dan önce Beyrut'a gitmişler. Eski Van Milletvekili Haydar Bey bunlara aracılık ediyordu. Bu buluşma ve görüşmelerimizden elle tutulur bir sonuç çıkmadı. Fakat, Mayıs sonlarına doğru Suriye Fevkalade Komiseri adına hareket eden Mösyö Duquest adında bir zatın başkanlığında bir Fransız Heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici anlaşma ile, biz, Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlama hedefini güdüyorduk.

Efendiler, bu Fransız hey'etiyle yaptığım yirmi günlük ateşkes anlaşması, Büyük Millet Meclisi'nde bazılarının itirazlarına uğradı. Oysa, benim bu anlaşmayı kabul etmekle sağlamak istediğim yararlar şunlardı :

Önce, Adana bölge ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle detakviye edilen millî kuvvetleri, sükûnetle yeniden düzenlemek istiyordum. Millî kuvvetlerin bu çarpışma aralığında dağılabileceklerini de dikkate alarak, ateşkes tebliği yanında bazı tedbirlerin alınmasını da emrettim. Bundan başka, Efendiler, önemli saydığım siyasî bir yararlanmayıda hesaba katıyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti, daha İtilâf Devletleri'nce elbette ki tanınmamıştı. Aksine, memleket ve milletin kaderiyle ilgili konularda, İstanbul'da Ferit Paşa Hükûmeti ile ilişki ve işlemlerde bulunmakta idiler. Bu bakımdan, Fransızların İstanbul Hükûmeti'ni bir tarafa bıralcıp Ankara'da bizimle 5örüşmeleri ve herhangi bir konuda uyuşmaları, oğün için sağlanması yararlı önemli siyasî bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde, millî sınırlarımız içinde olup da Fransızlar tarafından işgal altına alınmış bulunan bölgelerin tamamı ile boşaltılmasını açık ve kesin bir dille istedim. Fransız delegeleri, bu konuda yetkialmak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük ateşkes anlaşması, bir bakıma daha esaslı bir anlaşma yapmak için yetkialmaya zaman bırakmak gibi kabul edildi. Efendiler, bu görüşme ve konuşmalarımızdan bende uyanan izlenim, Fransızların Adana ve dolaylarını boşaltacakları merkezinde idi. Bu düşünce ve inancımı, Meclis'e ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, ateşkes süresi sona ermeden Zonguldak'ı işgaletmek suretiyle anlaşmanın yalnız Adana bölgesine ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz, bu hareketin ateşkesi hükümsüz bıraktığı sonucuna vardık. Fransızlarla anlaşmamız bir süre gecikti.

İSTANBUL ANKARA İLE TEMAS ARIYOR VE BU TEMASI NURETTİN PAŞA SAĞLAMAYA ÇALIŞIYOR

Saygıdeğer Efendiler, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'in gizli oturumunda açıklama yaparken ve Fransız me murları ile hey'etleri tarafından bizimle temas ve bağlantı kurma yolları arandığını bildirirken, mil letvekillerinden biri (yanlış hatırlamıyorsam Çorum Milletvekili rahmetli F u a t B e y), "birkaç günden beri gûya İstanbul, bizimle anlaşmak istiyormuş, bu konuda bilgi verir misiniz?" diye bir soruyöneltti.

Gerçekten, o tarihten dört beş gün önce, İstanbul'da Leon adında bir Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra, dediler ki : "Söyleyeceğimiz şeyler pek önemlidir. Onun için haberleşmeyi geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler. O gece görüşmediler. Fakat bir iki gecesonra yeniden aradılar. Bu defa karşımıza çıkan kimse eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir telgraf yazdırdı. Bu telgrafın içindekiler şöyleydi : "Ben, iki arkadaşım ile birlikte, İstanbul'un sizinle anlaşmasına aracılık etmeyi vatan için yararlı bir görev sayarım. Buradaki hükûmetve İngilizler buna razı oldular. Sizin de olumlu cevabınızı bekleriz. Nurettin Paşa , telgrafını Hey'et-i Temsiliye Başkanlığı'na yazıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kuruluşundan, çalışmaya başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin varlığını ve meşruluğunu doğrulayan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan habersiz görünüyor. Nurettin Pa şa'nın telgrafını, Millî Savunma Bakanı olan Fevzi Paşa Hazretleri'ne gönderdim. Fevzi Paşa, Nurettin Paşa'ya cevap verdi. Bu cevabında dedi ki : Telgrafınızı Hey'et-i Temsiliye Başkanlığı na eklemekle daha er ek durumdan haberdar olmadı nız anlaşılıyor. Ve durumu açıkladıktan sonra K İstanbul da hangi makam Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor?" dedi. Bu telgrafa imzasız olarak gelen cevapta : "Telgrafı yazan kimseler şimdi burada değildir. Bunu bırakıp gittiler. Yarın saat 10.00'da size bilgi veririz." deniliyordu. Bundan sonra Nurettin Paşa ikinci defa olarak yine aradı. Bu defa. Telgraf haberleşmeleriyle anlaşma imkânı olmadığından, siz yetkili bir hey'eti İstanbul'a gönderin, görüşelim ve anlaşalım diyordu.

Efendiler, biz de cevap olarak dedik ki : " Pek doğrudur, gerçekten telgrafla anlaşmak mümkün değildir. Fakat siz Mudanya'ya geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim tarafımızdan

da orada yetkilikimseler hazır bulunur. Bursa'ya da gereken talimat verildi." Ondan sonra bir daha arayan olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir) : "Acabagerçekten Nurettin Paşa mıydı? diye sordu. Ben de : " Evet, gerçektenNurettin Paşa'ydı, karşılığını verdim.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti'nin Nurettin Paşa vasıtasıyla yaptığı bu müracaatın Anzavur'un Balıkesir bölgesinde yenilgiye uğratıldığı ve Bolu'da başarı kazanmaya başladığımız günlere rastladığına belirtmeliyim.

NURETTİN PAŞA ANKARA'DA

Efendiler, Nurettin Paşa'dan bir daha telgraf almadık. Fakat, kendisi Diyarbakır'lı Kâzım Paşa ile birlikte, 1920 yılının Haziran ayı ortalarında Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliği etmeden önce, bazı konularda görüşümüzü anlamak istediğini söyledi.

Birincisi, Hilâfet ve saltanat makamı üzerindeki düşünce ve görüşümüz;

İkincisi, bolşeviklik konusundaki görüşümüz;

Üçüncüsü, İtilâf Devletleri'ne karşı, özellikle İngilizlere karşı da, savaşa karar verip vermediğimiz, konularıydı.

Görüşme, Ziraat Okulu'ndaki karargâhımızın bir odasında, gece yapıldı. Bu görüşme'de, Nurettin Paşa ile birlikte gelen Kâzım Paşa 'dan başka Fevzi ve İsmet Paşa 'lar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci, ikinci sorulara aldığı cevapları pek doyurucu bulmadı. Fakat, özellikle üçüncü sorunun cevabı, uzun ve hararetle tartışmalara yol açtı. Çünkü biz demiştik ki, gayemiz, millî sınırlarımız içinde toprak bütünlüğümüzü ve milletin bağımsızlığını tam olarak sağlamaktır. Buna engel olmak üzere karşımıza çıkacak kuvvet, kim ve ne olursa olsun, mutlaka çarpışır ve başarı kazanırız. Bu konudaki karar ve inancımızkesindir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna inanmıyor ve razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki : "Bu konuda görüşmeyi kabul etmekle, yeni görüşlere varmak ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen, bugüne kadar milletin iyice belirmiş ve kesinleşmiş olan inançlarına uyacaksınız! "Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz uygun bir görev üzerinde duruldu. Kendisinin, Konya valisi sivil görevi ve Konya Yöresi Komutanı ünvanıyla Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi için, komutan olarak 18 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa'yı görevlendirdik.

Efendiler, o günlerde Yunan Cephesi'nde düşmanın bazı hazırlıkları yaptığı hissedildiğinden, cephede duyarlık arttı. Bu yüzden Nurettin Paşa'nın görevi kesinleşmeden ve kendisini görev yerine göndermeden, acele olarak Batı Cephesi'ne hareketim gerekti. Nurettin Paşa 'nın görevlendirme işleminin tamamlanmasını Genel Kurmay Başkanı bulunan İsmet Paşa'ya bıraktım. Gerçekten düşman, bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim birliklerimiz geri çekiliyordu. Nurettin Paşa, cephedeki elverişsiz durumu anlayınca İsmet Paşa'ya görev kabuledebilmek için birtakım şartların, hükûmetçe karar altına alınması gereğinden söz etmiş. O şartlara göre, hükûmet memleketin yönetiminde ve önemli konularında esaslı ve kesin karar almadan önce Nurettin Paşa'nın düşünce ve onayını almak zorunda kalacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nde yer alan üyeler, Tefik Paşa ve benzerlerigibi, olgun yaşta ve tecrübeli kimseler olmayıp, genç birtakım kimselermiş. İsmet Paşa, pek yadırgadığı bu zihniyet ve teklifi, derhal şifreyle bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın, kendisine görev teklif ettiğim zaman söylemediği bu düşüncüyü, genel durumda bunalım başgöstermesi üzerine ortaya atmış olmasını anlamlı buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim cevapta, kendisine görev verilmemesini emrettim. Nurettin Paşa'nın, Yunan taarruzu başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir yazıda yazdıklarını dikkate değer bulmuştum. Arzu buyursanız, buyazıyı yüksek hey'etinize olduğu gibi okuyayım :

Ankara İstasyonu, 24.6.1920

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na
Efendim Hazretleri,

Atanmış olduğum komutanlıktan ve valilikten uzaklaştırılma şekli ile görevden alınma durumunun bildiriliş şeklini hakaret saydım. Bir devlet adamı tarafından ileri sürülen vatanla ilgili bir düşünce ve görüşün tartışılmasına değil, dinlenilmesine bile değer ve önem verilmemesini ve ilgili Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin oylarını alıncaya kadar bile beklenmeyerek ve tahammül edilmeyerek veyahut belki de buna gerek görülmemesi için iki veya üç kişi gibi pek az üyenin düşünce ve istekleriyle bu yolda işlem yapılmasında bir sakınca görülmemesini ve bundan dolayı da memleketin, eber yanılmıyorsa böyle bir anlayışla yönetilmesini millet ve memleket için tehlikeli saymakta olduğumun arzına, Başkanlık yüksek makamının müsaadelerini rica ederim.

Bugünkü şartlar içinde, görev kabulünü sakıncalı bulduğum ve işbirliğini yararlı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da oturmak üzere, ilk trenle Ankara'dan ayrılacağımı bilginize sunar, veda ederim, Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu yazıya verdiğim cevap da aynen şuydu :
25.6.1920

Tümgeneral Nurettin Faşa'ya

İlgi : 24 Haziran 1920 tarihli yüksek tezkereleri.

Söz konusu edilen komutanlık ve valilik görevi, daha Millî Savunma ve İçişleri Bakanlıkları'nca resinen zatîalilerine verilmesi ve tebliğ edilmemişti. Bubakımdan ne atanmanız ne de ayrılmanız söz konusu değildir. Yalnız, zâtîalî görev verilmesi düşünülmüş, bu konuda düşünce ve kararınız sorulmuştu, Atamadurumu daha kesinleşmemiş olduğu bir sırada, Genelkurmay vasıtasıyla öğrenilendüşünce ve kanaatinizdeki kararsızlıklar üzerine, Hükümetçe, atanmanızdan vazgeçilmesine karar verildi. Böyle bir karar vermek için, zan buyurduğunuz gibi, durumun Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu'na sunulması, mevcut ve yürürlükteki kanunların gereklerinden değildir. Bursa'ya giderek orada oturmanıza gelince, bağlı bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla, bu konuda Millî Savunma Bakanlığı yüksek katına usulünce başvurmanız gereği tebliğ olunur, efendim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Nurettin Paşa, Bursa'ya değil Taşköprü'ye gitmiş ve uzun zaman orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, yeniden birkaç durum dolayısıyla dokunacağız. O durumları da yeri geldikçe gerektiği kadar açıklayacağım.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİNİN DIŞ İŞLERİ KONULARINDA VERDİĞİ İLK KARAR:

Efendiler, kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, dışişleri konularında verdiği ilk karar, Moskova ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. Heyet, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyet'in asıl görevi, Rusya ile ilişki kurmaktı. Rusya'nın, hükümetimizle yapacağı anlaşmanın bazı hükümleri, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla birlikte durumun gereği olarak uzlaşmaya bağlanamayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması ('3') diye anılan diplomatik belgenin imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmıştır.

Saygıdeğer Efendiler, memleket içinde yer yer kendini gösteren içişyanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan taarruzu, bakışlarımızı yeniden batıya çevirecektir.

YUNANLILAR'IN İLK GENEL TAARRUZU

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne (Miln) hat tından genel taarruza geçtiler. Kuvvetleri altı tümene çıkmış bulunuyordu. Üç tümenle iki koldan, Akhisar - Soma yönünden;iki tümenle Salihli yönünden; bir tümenle de Aydın cephesinden taarruzettiler. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920'de Kirmastı ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşmankarşısında bulunan 61' nci ve 56' ncı Tümenlerimiz, Ulubat köprüsünü tahrip ederek Bursa'ya doğru çekildi. Düşman takibe devam ederek Bursa'yıda işgal etti ve ileri hatlarını Dünboz - Aksu hattına kadar sürdürdü. Bununkarşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir'e kadar çekildi. Busavaşlar sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer müfreze çıkardılar.

Salihli yönünde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de, 24 Haziranda Alaşehir'e girdi. Daha sonra ilerleyerek 29 Ağustosta Uşak'ı zaptettive Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere, bu bölgeye kadar ilerledi.Bu düşman karşısında bulunan 23' üncü Tümen ve millî kuvvetlerimizçok kayıp verdi ve zayıfladı. Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da, Nazilli'ye kadar geldi.

Bu harekât sırasında, tümenlerimizin kuru birer kadro halinde olduklarını, harp malzemelerinin bulunmadığını ve henüz takviyelerine deimkân olmadığını bilirsiniz.

Efendiler, bizzat Eskişehir'e ve oradan da ileri bölgelere gittim. Gerek orada gerek başka bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzene sokulmasını emrettim. Yeniden, düşman karşısında, düzenli komutaya bağlicepheler kurulmasını sağladım.

YUNAN TAARUZU KARŞISINDA MİLLİ CEPHELERİN BOZULMASI ÜZERİNE MECLİS'TE ŞİDDETLİ HÜCUM VE ELEŞTİRİLER

Efendiler, Yunan taaruzu ve millî cephelerin bozulması, Meclis'te büyük bir sıkıntıya, şiddetli hücum ve eleştirilere yol açtı. Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, 41' inci toplantısında kusurlarından ve idaresizliklerinden dolayı, Bursa Komutanı Bekir Sami ve Valisi Hâcim Muhittin Bey'lerin ve Alaşehir Komutanı Âşir Bey'in ne için harp divanına verilmedikleridolayı, Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı hakkında gensoru önergeleri okundu.

Bu önergenin sahibi, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet ŞükrüBey'di. Sinop Milletvekili Hakkı Hâmi Bey'in de derhal cezalandırma konusundakiısrarı "bravo" sesleriyle karşılanıyordu. Önerge sahibi olan Mehmet Şükrü Bey'in,Biz sorumlu tutulduklarını görmek istiyoruz!"feryadı üzerine, gensoru kabul ediliyor. Soruşturma günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1920'de, Genel Kurmay Başkanı cevap verdi. Fakat bir türlü inandırmak ve yatıştırmak mümkün olamıyordu. Karahisar Milletvekili Şükrü Bey "Anket" (Is) istiyor. Diğer bir milletvekili bazısabay ve komutanların cezalandırılmalarının tabii olduğundan söz ederek birçok örnekler sıralıyor. Başka bir milletvekili, asker geri çekilirkenbir komutanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor. Başkabir milletvekili de Yunan ordusunun kısa bir zaman içinde Akhisar'danMarmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehir ve köyleri yıldırım hızıyla istilâ ettiğinden söz ederek, Bursa felâketi dolayısıyla uğramış olduğumuz korkunç zarar, dünyanın gözünde, Anadolu'da savunma denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna genel bir kanaat uyandırmıştır" diyor ve bu büyük bozgunun sorumlularının cezalandırılmalarını istiyordu.

Efendiler, uzun ve ateşli olarak devam eden tartışmalara, benim dekarışmam gerekti. Ortaya çıkan bu çok acı durumda, Meclis'in üzüntü veilgisini takdir ettikten sonra, düşünce ve duyguları yatıştırmak maksadıyla konuşma ve açıklamalar yaptım. Benim sözlerime karşı da yapılanufak tefek hücumlara cevap verdikten sonra, genel açıklamalar yeterligörüldü.

Efendiler, ayrıntılarını Meclis tutanaklarında okuduğunuz bu ateşligörüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü de, gizli bir oturumda bunabenzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun

açıklamalar yapmaya mecburolmuştum. Çünkü, üzüntü ve ızdırıp sonucu yapılmakta olan tenkit vetekliflerde bu yenilgiyi doğuran gerçek sebepler sanki unutulmuş gibiydi. Bütün felâketin sebebi olmak üzere, daha kurulalı ve üzerine görevyükleneli iki ay bile geçmemiş olan Bakanlar Kurulu'nu sorumlu tutmakgaysesi güdülüyordu. Bir yılı aşkın bir zamandan beri, Yunan ondusununİzmir bölgesinde yerleşmiş ve durmadan hazırlanmakta bulunmuş olduğu, buna karşılık İstanbul Hükûmeti'nin ordumuzu sürekli olarak felceuğratacak şartlar hazırlamakla meşgul olduğu ve milletin kendiliğindenkurabildiği millî kuvvetleri dağıtıp yok ettirmeye çalışmaktan başka birşey yapmadığı asla düşünölmüyordu. Eğer bu bir yıl içirisinde Yunan kuvvetleri karşısında, azçok bir varlık gösterilmiş idiyse, bunun da beş onfedakârın kendiliğinden gösterilmiş bulunan azim ve gayretlerinin ürünüolduğunu insafla görmek istemiyorlardı. Askerî harekâtı, gerçek durumukavrayarak ve askerliğin gereklerini göz önünde tutarak düşünen ve inceleyen yoktu. Söylenilen sözler, ya vatanseverlik duygusunun sürüklediği coşkunlukla veyahut aşırı uluyarlık sonucu olarak feryad ve figan halinde dile getiriliyordu. Söz söyleyenler içinde, ender olmakla birliktemillî inancı ve vatana bağlılığı şüpheli olanlar bile vardı.

Söz konusu ettiğimiz bu gizli oturumda, uzun açıklamalarım sırasında özellikle demiştim ki : "Felâket başa gelmeden önce, onu önlemeve ona karşı savunma çarelerini düşünmek gerekir." Geldikten sonra üzülmenein yararı yoktur. Yunan taaruzu yapılmadan önce yapılacağı kuvvetli bir ihtimalle biliniyordu. Eğer bunu önleyecek çare ve tedbirler bulunamamışsa, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne veonun Hükûmeti'ne ait olamaz. Büyük Millet Meclisi'nin sorumluluk mevkiine geldikten sonra almaya başladığı tedbirler, bir yıl öncesinden berİstanbul Hükûmetleri tarafından, bütün milletle birlikte ve ciddiyetlealınmaya başlanmak gerekti. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki yarardan daha önemli ve zarurî idi. Yine de öyledir. Gerçi Bursa'da bırakılması zarurî olan bir tümen, Adapazarı isyan bölgesinegönderilen iki tümen, Hendek'te dağılan bir tümen, yani dört tümen; Zile, Yenihan bölgesinde âsilerle uğraşan bir tümen ve bütün bu düzenliordu kuvvetlerine yardım eden millî müfrezeler, cephede bulundurulabilseydiler, belki de düşman taaruzu bu kadar gelişemezdi. Fakat, memleketin huzuru ve milletin kurtuluş gayesi noktasında birleşip dayanışmasağlanamadıkça, bir dış düşmanın istilâ adımlarını durdurmaya çalışmakne mümkündür ne de bundan köklü bir yarar ve sonuç alınabilir. Ancak,memleket ve milletçe dediğim durum korunabilirse, düşmanın herhangibir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak fazla toprak ele geçirmişolması, geçici olmak niteliğinden kurtulamaz. Birlikte ve amaçta azimliolan ve ısrar eden millet, gururlu ve saldırgan her düşmanı eninde sonunda bu gurur ve saldırganlığından pişman kılabilir. Onun için iç isyanları bastırmak, elbette Yunan taaruzunu durdurmaktan daha önemlidir.Zaten, cepheden iç isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı, sonucunbaşka türlü olabileceğini farzetmek güçtür. Söz gelişi, düşman kuzey cephesine üç tümenle saldırdı. Bizim orada cepheye yetebilecek kuvvetimizyoktu.Filân noktada, filân derede, filân köydeki kuvvetimiz yahut daoralardaki subay veya komutanımız, düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felâket başımıza gelmezdi" şeklinde feryat etmekte anlam yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle, söz konusu olan cephe, savunmaya ayrılan kuvvetle orantılı dar bir cephe olmayıpda, böyle yüzlerce kilometre genişliğinde ise, bu cephenin şurasında veburasında bulunan zayıf bir kuvvetin, sonuna kadar savunmasını kabuletmek, bütün tasavvur ve muhakemeleri yanılığa sürükler. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibaretti. Buise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, yedekte, kuvvetli detekler bulundurmakla mümkündür. Oysa, Yunan ordusu karşısındakimillî cephemiz bu durumda ve bu kuvvette miydi? Bütün Batı Anadoluillerimizde, Ankara ve dolaylarında, daha doğrusu bütün memlekette,kuvvet denilecek bir askerî birlik bırakılmış mıydı?

CİDDİ BİR ASKERİ TEŞKİLAT KURABİLMEK VE BUNDA BAŞARI SAĞLAYAİLMEK İÇİN ZAMAN ŞARTTIR

Savaş hatlarına yakın köyler halkının yapabileceğini sanmadan, hayalî sonuçlar beklemek akıllıca birbekleyiş olamaz.Memleketin bütün kuvvet kaynak larından yararlanma şartlarına ve yetkilerine

sahipolduktan sonra bile, ciddî bir askerî teşkilât kurabilmek ve bundan başarı sağlayabilmek için zaman şarttır. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek atılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin moralini düzeltmek için İstanbul Hükümetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul Hükümetleri değil miydi ki, Yunan taaruzundan önce, Balıkesir'de savunmaya çalışan kuvvetlerimizin arkalarında Anzavur'u saldırttı? Yine İstanbul Hükümeti, Halife ve Padişah değil miydi ki, Yunan Cephesi'nde kullanılacak oldukça kuvvetli bir tümeni, 24' üncü Tümeni Hendek - Düzce yolunda, Hilâfet Ordusu ve âsilerin grupları tarafından aldatılarak dağıttırılmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Memleketin alinyazısının sorumluluğunu yeni üzerine almış olan Hükümet, bu tarihteki şartlar içinde acaba seferberlik yapabilmeyi düşünebilir miydi? Memleketin neredeyse baştan başa Halife'nin fetvası hükmünü yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, milleti askere çağırarak doğru ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına çağırmadan önce, silâh sayısının, eldeki silâhı kullanılabilir durumda tutabilmek için cephane ve para miktarları ile kaynakların düşünülmesi zarurî değil miydi? Durumu incelerken ve tedbir düşünürken, acı da olsa gerçeği görmekten bir an olsun uzak kalmamak gerekir. Kelimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz durumun ve cephelerin ihtiyacından habersiz değiliz. Her taraftan adıma sayısız telgraflar gelmektedir. "Büyük çapta düzenli kuvvetler gönderiniz, şu kadar cephane gönderiniz, bunlar gelmezse burada yeniliriz denilmekte, tehlike ve ateş içinde bulunmanızın verdiği heyecan dolayısıyla, durum acı bir dille anlatılmaktadır. Bizim görevimiz ve durumumuz, onların üzüntü ve heyecanına katılarak halkın maneviyatını kırmak değildir. Alcsine, acılara direnme gücü, sebat ve ümit verecek şekilde hareket etmektir.

Bundan sonra, elbette durumlar değişecek, bütün memleket ve millete gerçekten ümit ve güven verecek tedbirler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır. Hükümet bir kısım doğumları da silâh altına alabilecektir.

YEŞİLORDU

Saygıdeğer Efendiler; Bazı bulanık meselelerin kolaylıkla aydınlanmasını yardımcı olacağını sandığım için yüksek heyetinize, bir Yesilordu dansöz edeceğim :

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin kuruluşundan sonra, Ankara'da, Yeşilordu adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir. Âsilerin, ordunun erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin meşru olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri âsilerle çarpışacak yerde, aksine silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve âsilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılıyordu. Bu sebeple, Osmanlı ordusunun artık denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilmemiş birliklerle inkılâbı başarma konusundaki güçlükler, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir zihniyetle şuurlu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Birbirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında, bu belirttiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş vücud getirmek üzere fiilen teşebbüse geçtiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için çareler ararken, bir yandan da her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde, ister istemez kurulmuş olan millî müfrezelerden yararlanmaya çalışıyordum. Fakat, ciddî bir disiplin, kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat isteyen önemli askerlik görevlerinin ancak düzenli bir ordu ile yerine getirilebileceği gerçeğini

unutmaya elbette imkanyoktu. Millî müfrezelerden yararlanma, zaman kazanma maksadına dayanabilirdi. Şüphesiz, kullanılmaları zarurî olan millî müfrezelerin, seçkinve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

Yeşilordu teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri teşebbüse geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu teşebbüslerindsöz etmişlerdi. Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların buteşebüsleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşilordu teşkilâtı bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu önemli ve esaslı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları hertarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilorduteşkilâtı ile meşgul olanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun olduğumu veistediğimi söylediklerinden, her tarafta benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât,yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış veçok genel bir amaca da yönelmiş.

Teşkilâtın kurucuları arasına, milletvekili olan Çerkez ReşitB e y ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelir ken olacak, Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'ler girmişler. Bundan başka Ethemve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşilordu'nun âdeta temelini oluşturmuşlar.

ÇERKEZ ETHEM VE KARDEŞLERİNİN İLK DEFA DİKKATİ ÇEKMEYE BAŞLAYAN BAZI TAVIR VE DAVRANIŞLARI

Efendiler, bu girişten sonra, Çerkez Ethem Beyve kardeşlerinin, ilk defa dikkati çekmeye başlayanbazı tavir ve davranışları hakkında yüksek hey'etinizi aydınlatmak isterim. Çerkez Ethem Bey millî bir müfreze ile önce A n z a v u r' un takibinde ve sonra da Düzce isyanında, başarılı bazı hizmetler yapmış olduğu için, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman ,hemen herkesten iltifat ve takdirler gördü. Şüphesiz, kendisini abartmalibir tarzda beğenenler ve övenler de bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerininindaha sonraki davranışları, gördükleri övücü muameledenmağrur olduklarını ve bazı hayallere kapıldıklarını gösteriyor. EthemBey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat'ta, isyanı bastırmaklameşgul oldukları sırada, kendilerine yakın uzak ne kadar askerî ve millîkomutanlarımız varsa, bunların rütbe ve mevkilerine değer vermeksizinhepsine birer birer aşağılayıcı ve saldırgan davranışlarda bulunmaktahiçbir sakınca görmemeye başladı. Ethem Bey'in şahsını, niteliğive değerini tanımayan komutanların çoğu, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in abartmalı olarak işittikleri hizmetinidüşünerek, mümkün olduğu kadar kendisiyle fazla çekişmeden kaçınmışlardı.

Bundan cür'et alan Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'ler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerininherkesten üstün birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bu zanlarını açıktan açığa pervasızca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı.Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar veemirlerinin yerine getirilmemesi halinde idam edilecekleri gözdağını daekliyorlardı. Ethem Bey, Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde bile otorite kurma denemesinde bulunmuştur. Sözde, Yozgat isyanı, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara valisinin kötü idaresinden çıkmış; bundan dolayı isyana sebep olanlar için uyguladığı cezayı, ki o ceza asılabir idamdı, Ankara valisi için de olay yerinde doğrudan doğruya kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara valisi Millî Mücadele'de fevkalâde hizmet etmiş, yararlık göstermiş ve göstermekte olan Yahya Galip Bey'di.Yahya Galip Bey'in, hizmetiözellikle bizce takdir edilmiş pek gerekli ve yararlı bir zat olduğu biliniyordu. İşte böyle bir zati, kendi eline, idam sehvasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük otorite ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Bey'i veremedik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu konu üzerinde fazla ısrar edemediler. Fakat Yozgat'ta, özelliklemilletvekillilerine:"Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi BaşkanınıMeclis önünde asacağım"yollu boşboğazlıkları duyulmuştur. Yozgatmilletvekili Süleyman Sırrı Bey'de bu boşboğazlığı işitenlerdendir.Biz, bütün duyup öğrendiklerimize rağmen bu kardeşleri daima

yararlanabileceğimiz bir durumda bulundurmak yolunu tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya bölgesine gönderdik. Bu konuya tekrar dönmek üzere, sözü asıl konumuz olan Yeşilordu'ya getireceğim.

Bilginize sunmuştum ki, her yerde, Yeşilordu teşkilâtını benim adıma kuruyorlardı. Şahsen tanıdığım kimselerden birinin, Erzurumlu Nazım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu teşkilâtının beni sevindirecek biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden uyanarak, bu gizli dernek hakkında araştırmalar yaptım. Bu derneğin nitelik bakımından zararlı bir şekil aldığı görüşüne vardım. Hemen kapatılması gerektiğini düşündüm. Bu konuda tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. Onlarda gereğini yerine getirdiler. Fakat, Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili teklifimin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ben, kapattırırım, dedim. Bunun da imkânsız olduğunu, çünkü, durumun tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kurmuş olanların sonuna kadar maksatlarından ayrılmayacakları hususunda birbirlerine söz vermiş olduklarını kendine has bir tavırla söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz bu gizli derneğin faaliyetine son vermeye çalıştığımız halde, tam olarak başaramadık. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler başta olmak üzere, dernek gelenlerinden bir kısmı bu defa faaliyetlerine yıkıcı yönde ve bize karşı olarak devam etmişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları Yeni Dünya gazetesi ile de, düşünce vemaatlarını saldırgan bir şekilde yayınlıyorlardı.

CELALETTİN ARİF, HÜSEYİN AVNİ BEYLERİN ERZURUM'A GİDİŞİ VE ORADA ORTAYA ATTIKLARI MESELELER

Saygıdeğer Efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre, yüksek hey'etinizi biraz Doğu Cephemizle meşgul edeceğim. Ancak, üzerinde duracağım durumdan evvelki bir safha vardır ki, önce onu açıklamak gerekiyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Başkan olan Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1920 tarihli bir dilekçeyle Meclis'ten iki ay süreyle izin aldı. İleri sürdüğü mazeret, zihin yorgunluğundan ileri gelen sürekli baş ağrısı idi. Aynı zamanda, çoktan beri görmediği seçim bölgesinde de incelemeler yapmak istiyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey'in, kendisiyle birlikte gönderilmesini benden özel olarak rica etti. Hüseyin Avni Bey'in, Meclis'ten izin isteyebilmesi için belirli bir mazereti yoktu. Ben, kendisini özel bir görevle gönderecektim. Bu hususu, 18 Ağustos 1920'de Meclis'ten rica ettim. Kabul edildi.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'lerin, Erzurum'a varışlarından sonra, Celâlettin Arif Bey 'den 10, 15 / 16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifreli telgraf aldım. Bu telgraflara göre, Erzurum halkında gerginlik ve kaynaşma varmış... Fakat, Celâlettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a hareketini haber alınca, halk beklemeyi tercih etmiş... Kaynaşmanın sebebi de, ordu ambarları, tüfek ve cephanekayı ve süt dağıtımıyla ilgiliymiş.

Celâlettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde çabukluk istiyordu. Söz konusu memurların değiştirilme ve cezalandırılmalarında, Erzurum Vali Vekilliği'nde bulunan Albay Kazım Bey (İzmir Valisi Kazım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, halkla görüşülerek, eski Adana Valisi Kazım Bey'in Erzurum valiliğine atanmasına karar verildiğinden, Trabzon yoluyla tebligat yapılmasından ve Kazım Bey gelinceye kadar halk oylamasına başvurularak bir vali vekili seçilmesinden söz ettikten sonra, verilecek olumlu cevapla halkın gittikçe artan kaynaşması hemen yatıştırılmazsa, tehlikeli sonuçlar doğacağından korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafında : Ankara, şikâyeti dikkate almadığından, mesele, Ankara'ya güvenin sarsılması şekline dönüşebilecektir denilmekteydi.

Efendiler, Doğudaki kolordumuzda dehşetli bozulma ve yolsuzluklar varmış... Bozulmanın derecesi o kadar artmış ki, halkın vatansızlığına dokunmuş... şiddetle kaynaşmasına yol açmış... Fakat, bu kadargenel ve yatıştırılması mümkün olmayan kaynaşmayı Erzurum'da nevali vekili ne kolordu komutanı anlamış! . . . Hiçbir görevli, hiçbir ilgiliböyle bir kaynaşmanın farkına varamamış, Hükümeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış... Bununla birlikte halk, Celâlettin Arif Bey'in zihni yorgunluğundan dolayı izinli, Hüseyin Avni Bey' in de benim tarafımdan görevlendirilerek Erzurum'a hareket ettiklerini haber aldıklarından, gerginlik ve kaynaşmalarını frenlemişler... Milletvekili Beylerin oraya varmalarıyla birlikte açığa vuruyorlar.

Doğrusu Efendiler, ben bu bilgilere asla inanmadım. Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey'lerin birer bahane olarak Erzurum'a gitmelerini anlamlı buldum ve hayret ettim. Hele, halkın genel oyuna başvurarak vali atanmasıyla ilgili teklifin, hukuk profesörlüğü yapmış, kanun adamı olarak tanınmış, Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı'na gelmiş, Celâlettin Arif Bey'den geldiğini görmek hayretimi büsbütün artırdı.

Erzurum'daki Büyük Millet Meclisi İkinci Paşkanı'na, 16/ 17 Eylül 1920 tarihinde : Telgraflarının Bakanlar Kurulu'nda okunduğunu, bu konuda Cephe Komutanlığı ile haberleşme yapılmakta olduğunu bildirdim. Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan da, Celâlettin Arif Bey 'in telgraflarını özetledikten sonra, bilgi istedim ve görüşünü sordum.

CELALETTİN ARİF BEY'İN GENİŞ YETKİYLE DOĞU İLLERİ VALİLİĞİNE ATANMASI İSTENİYOR

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da, 14 Eylül 1920'de benim telgrafımdan önce yazılmış şifreli bir telgrafını 19 Eylülde aldım. Bu telgrafta: " Celâlettin Arif Bey'in Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazıt illerini veyüce Meclis'çe uygun görülecek başka bölgeleri de içine almak üzere Doğu İlleri ve Valiliği'ne atanmasını arz ve teklif ederim "denildikten sonra şu düşünceler ekleniyordu: "Bu teklifin kabul edilip uygulanması halinde, askerî ve sivil her iki görevin gereken önem ve titizlikle yapılmasından sağlanacak yarar dışında, yeri gelince, önemli işleri görüşmek ve gereğini süratle yerine getirmek için milletvekili olarak bir zat daha bulunmuş olur. Yukarıda arz edilen hususun Büyük Millet Meclisi'nce lâıyk olduğu önemle dikkate alınarak kabul edilip onaylanacağını umar, bu konudayüksek şahsiyetlerinin yardım ve himmetlerini istirham ederim." Durum, ana çizgileriyle Celalettin Arif Bey efendi ile görüşülmüş ve kendilerince de uygun bulunmuş ise de, bu konudaki kararın Millet Meclisi'nin uygun bulmasına ve onayına bağlı olduğu tabiidir.

Efendiler, ordudaki yolsuzluktan, halktaki kaynaşmadan, Erzurum'da halkın oyu ile vali seçiminden ve acele olarak olumlu cevap verilmezse Ankara'ya karşı güvensizlik doğacağından söz eden Celalettin Arif Bey, ordunun komutanı ile görüşüyor ve kendisini geniş yetkiyle Doğu İlleri Valiliği'ne teklif ettiriyor. Ordu Komutanı da, Celalettin Arif Bey'in, sonuç olarak kendi aleyhindeki şikâyetinden habersiz görünüyor. Durumu, özel maksatla düzenlenmiş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası gibi kabul etmemek mümkün değildi.

Kâzım Karabekir Paşa 'nın 16/17 Eylül tarihli telgrafıma, 18 Eylülde verdiği cevapta: " Celalettin Arif Bey'in bildirdikleri, birkaç kişinin, Vali Vekili Albay Kâzım Bey'i sırf Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halktaki kaynaşma ve halkın oyları ile vali seçimi hususları, ne yazık ki, Celalettin Arif Bey'in yanlış bir yol tutmalarından başka bir şey değildir sanırım. Küçüklerinden büyüklerine bütün Doğu'nun pek çok saygı ve güvenini kazanan bendenize, söz konusu şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarılı olamayacaklarını bilmeleri sonucudur..."

Celâlettin Arif Bey, Albay Kâzım Bey'in, Vali Vekilliğinden ve Kolordu Komutanlığı Vekilliğinden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vali Vekilliğinden alınmasınıninçişleri

Bakanlığı'nın emriyle ve Vali Vekilliğini kendilerinin yani Celalettin Arif Bey 'in üzerine almasıyla mümkün olabileceğini bildirdim.

Celalettin Arif Bey'in, Erzurum'daki gayri resmî durumunun, nüfuzunu kırabileceğini zannederim. Başladıkları işin sükûnetle ve başarıyla sona erdirilmesi için, derhal Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alması şarttır. Uygun görülürse, daha sonra Doğu İlleri Müfettişliği'ne veyavaliliğine atanır. Herhalde bahis buyurdıkları kaynaşma ve gerginliğin kendi teşrifleri üzerine şimdilik yatıştığını kabul etmiyorum. Böyle bir söz, kendisine pek önem verildiğini gören bir kimsenin cür'etli ifadeleride kabul ediyorum...

CELALETTİN ARİF BEY KENDİ KENDİNE ERZURUM VALİ VEKİLİ OLUYOR

Kazım Karabekir Paşa'nın 14 ve 18 Eylül tarihli telgraflarına, 20 Eylülde verdiğim cevapta, Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluk görevinin bir şahıs üzerinde aynı zamanda bulunamayacağı ile ilgili 8 Eylül 1920 tarihli kanunun ilgili maddesini aynen yazdıktan sonra, Celâlettin Arif Bey'in Erzurum Valiliği'ne atanmasını mümkün değildir. Milletvekilliğinden ayrıldığı takdirde, söz konusu Vali olarak getirilmesi Hükûmet'e teklif edilebilir dedim.

Oysa, Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa 'nın, son telgraf tarihi olan 18 Eylül günü, bizim 20 Eylülde bildirdiğimiz, kanunun hükmüne aykırı olan durum Erzurum'da alınmış imiş...

Bu kanuna aykırı durumdan, aynı zamanda yeni Türkiye'nin Adalet Bakanı olan Celâlettin Arif Bey'in, 18 Eylülde yazılıp da 21 Eylülde aldığım telgrafı ile haberim oldu. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan, Adalet Bakanı'nın telgrafı aynen şöyledir : Erzurum, 18.9.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilen şeref verici yüksek telgraflarınız üzerine, arz edilen meseleler üzerinde kendisiyle enine boyuna görüştük. Paşa, durumun dehşetini anlamak istemiyorlar ve maiyetinde bulunan kimseler her bakımdan himaye ediliyor. Kamuoyundaki kaynaşmanın bir an önce yatıştırılması için silâh, askerî malzeme ve diğer malzemelerle, Kilise'de çıkan yolsuzluk söylentilerini iyice inceleyebilmek ve bu işlere yeltenenleri kanunun pençesine teslim edebilmek için, halkın saygısını kazanmış olan 4ncü Tümen Komutanı Halit Bey'in görevlendirilmesini istirham ederim. Ordu hesaplarının denetlenmesi de gerektiğinden, derhal bir maliye müfettişinin gönderilmesi yüksek kararlarınıza sunulur. Kazım Paşa'dan şimdi aldığım bir yazıda, daha önce vali vekilliğinden kayıtsız şartsız çekilmeye karar veren Albay Kâzım Bey, o kararından vazgeçerek vekilliği bendenize veya İçişleri Bakanlığı'ndantayin edilecek bir vekile devredeceğini yazılı olarak bildirmiştir. Kendisinin vekilliğinin devamı da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan, şu bir iki gün içinde durumun nezaketi dolayısıyla ve memlekette çıkabilecek bu karışıklığı meyydan verilmemek üzere, İçişlerinden gelecek emri bekleyerek vekilliği kendi üzerime almak mecburiyetinde kaldım. Erzurum halkınca, vekilliği arzu edilen arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine atanması istirham olunur. İleri sürdüğüm bu teklifler sayesinde, kamuoyu yatıştırılabileceğinden, gereğinin yerine getirilmesi zat devletlerinin kararına bağlıdır. Adalet Bakanı Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Bey'in bu tutumu ve telgrafları, bizim için anlaşılma bir bilmece haline aldı. Durum çok önemli ve nazikti. Bu önem içindenezaketin sebebi, bence, Celâlettin Arif Bey'in ve işbirliği yaptığı arkadaşlarının gerçekleştirmeyi hayal ettikleri gizli niyetler ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri oldubitti değildi. Hayatının önemli bir kısmını savaş meydanlarında geçirmiş, ihtilâller ve inkılâplar içinde yoğrulmuş insanlar için, bu gibi ufak tefek beklenmedik olayların karşı tedbirlerini bulup uygulamakta kararsızlık gösterileceğini ve gecikileceğini sananların aldanacaklarına şüphe yoktur.

DOĞU CEPHESİNDE ERMENİSTAN'A TAARRUZ KARARI VERDİĞİMİZ SIRADA

Gerçekten durum çok önemli ve çok nazikti. Çünkü, bu günlerde Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedbirler almaktaydık. Doğu Cephesi Komutanı'na da gereken emirler ve talimat verilmişti. Doğu'da, ileri sürülen ordunun arkasından, Hükümet'in Adalet Bakanı, sözde o ordunun hırsızlığını, mensuplarının yolsuzluk yaptıklarını ortaya koymak için, kanuna aykırı olarak o ilin vali vekili kimliğine bürünmeyi bir çare vete çıkarmak olarak buluyor.

Erzurum'dan cephedeki karargâhına gitmiş bulunan Cephe Komutanı, nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki :

Celâlettin Arif Beyefendi 'nin Doğu İlleri Genel Valiliği'ne atanması için, zâtı devletlerine daha önce yapmış olduğum teklif, bendenize hissettirilmiş ve tarafımdan içtenlikle karşılanmış bir düşüncenin sonucuydu. Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'la ilgili teşebbüs ve müracaatları ile gerçekleri yüzüne çıkmış olduğundan, kendisinin Genel Valiliğe atanmasındaki teklifimden elbette vazgeçmiş olduğum bilgilerinizi arz olunur. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir

CELALETTİN ARİF BEY'İN ÜLTİMATOMU

Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alan Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı'ndan da aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyor ki : "Silâh ve cephaneler, erzak ve terk edilmiş mallarda yapılmış olan yolsuzluklar, kanuna aykırı ve sınırsız vergi toplama, kanunsuz baskı ve zorbalık halkın duygularını büsbütün incitmiş... Erzurum halkının güvensiz ve ümitsiz bir duruma düşerek, artık kendi elleriyle idare edilme gereğini tekkurtuluş çaresi saydığı bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da hareketi memleket çıkarlarına uygun değildi. Bu sebeple, açıktan açığa yapılan kötülük ve yolsuzluklara hemen son vermek ve yapanları cezalandırma gereğinde halk topluca ısrar etti. Güvenilir tedbirlerin hemen alınması isteği ve Vali Vekilliğini bizzat kabul etmeliğim Paşa da dahil olduğu halde halk tarafından istirahat edildi. Vekilliği Hüseyin Avni Bey'e vermek gereğini yazmıştım. Erzurum halkının kendilerinden sayarak güven gösterdikleri Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate kadar görevlendirildiğinin bildirilmesi. . . Celâlettin Arif" (Belge : 258).

Saygıdeğer Efendiler, halkın kendi eliyle kendini idare etmesi ilkesini ortaya koyan bizdik. Fakat bununla, asla her ilin veya her bölgenin ayrı ayrı birer yönetim birliği kurmasını kastetmedik. Maksudumuzu, Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde açıkça ifade ettik.

Meclis'in de kabul ettiği maksat ve gayemiz, millî iradenin kendini gösterdiği tek yer olan Millet Meclisi'nin bütün vatanın mukadderatını eline aldığı şeklinde ifade edildi.

Bu Meclis'in başkanlarından biri olan ve Hükümet'te bakan hem de Adalet Bakanı olarak yer alan bir zatın, orduda veya herhangi bir yerdeki kanuna aykırı bir hareketi ortaya çıkartmak ve sorumlularını kanunun pençesine teslim etmek için başvuracağı yol, birtakım beyinsizlere uyararak, çok yakından tanıdığım, gerçekten vatansever Erzurumlu hemşehrilerimin asla razı olamayacakları isyankâr bir durum almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Bey 'in 24 saate kadar Vali Vekilliğine tayinini istiyor. Bu ultimatın anlamı var mıydı?

Celâlettin Arif Bey, bu teklifini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış. . . Kâzım Karabekir Paşa, ona demiş ki "Hüseyin Avni Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren, hiçbir resmî

görevde bulunmamış sıradan bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak Hükûmet'i oyuncak etmeyi istemek olur."

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'in ultiatomuna verdiğim cevap aynen şöyleydi : şifre Geciktiremez Sayı : 388 Ankara, 23.9.1920

Erzurum'da Adalet Bakanı Celâlettin Arif Beyefendi'ye

İlgi : 22.9.1920 tarihli şifre : İlk telgrafınızı önemle dikkate almış ve bu konuda Doğu Cephesi Komutanlığı ile haberleşilmekte olduğunu yazmıştım. Adıgeçen komutanlıkça gereğinin yerine getirileceği pek tabii idi. Buna rağmen, biribiri ardınca yapılan kanunsuz ve isabetsiz teklif ve teşebbüsleriniz Hükûmet tarafından hayretle karşılanmıştır. İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarınca ilgilimakamlara gerekli tebligatta bulunulmuştur. Zâtîâlilerinin Hükûmet'in lüzum gördüğü açıklamaları yapmak ve gerekirse Meclis huzurunda da açıklamalarda bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz gerekmektedir. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde, şu bilgileri veriyordu :

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankara'da iken, kendisiyle bazı külâh kapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Söz gelişi, Hüseyin Avni Bey, Erzurum valisi olacak... Celâlettin Arif Bey Doğu İllerinin Genel Valisi olacak...

Celâlettin Arif Bey, ya oyuncu olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendisi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bendenize sormadan yazması ve Hüseyin Avni Bey üzerinde direnmesi başka bir anlam taşımıyor. Halit Bey'in Albay Kâzım Bey'le arası pek iyi olmadığından, kendisine Kâzım Bey aleyhinde bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali adı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine teklif edildiğini işitenler ümitsizliğe dünüyorlar ve öğreniyorlar. Özet olarak arz edeyim ki, Erzurum Milletvekili Necati Bey'in kardeşi olup son zamanlarda Millî Eğitim Müdürlüğüne getirilen Mithat Bey, halkın, bolşevikliği, iş beceremeyenlerin mevkikapması şeklinde anladığını zannediyor. Bu zat, çıkarına düşkün olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükûmeti kurma konusunda bendenizi müsait bulamadığından, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'lerle haberleşerek işin daha önceden hazırlandığını ve kararlaştırıldığını sanıyorum.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya davet eden 23 Eylül tarihli telgrafım, 24 Eylül tarihli çok sert bir telgrafla karşılandı. Bu telgraf Meclis Başkanlığı'na hitaben yazılmıştı. "Bakanlar Kurulu'nda ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır" notunu da taşıyordu. Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, "kanunsuz" ve "isabetsiz" kelimelerinin olarak, Celâlettin Arif Bey, Erzurum'daki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. "Bu mu kanunsuzdur?" "Bunu isabetsizdir?" diyerek kendini savunuyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu, dolayısıyla verilen bilgilerden anlaşıldığı için, hangisinin kanunsuz olmadığını ve hangisinin isabetsiz bulunmadığını takdir etmek güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey, kanunsuz ve isabetsiz teklifin benden gelmeyeceğine Bakanlar Kurulu'nun inanmasını beklerdim" dedikten sonra : "Aranızda iddialarımı takdir edecek arkadaşların bulunacağına inanıyorum sözleriyle, kendisini takdir edebilmenin, ancak kendisinin eşi ve arkadaşı olmak durumunda bulunmakla mümkün olabileceğini ortaya koyuyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim bölgesinde incelemelerde bulunmaksızın Ankara'ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

KAHRAMAN ERZURUM HALKININ BANA AÇTIĞI DOST KUCAĞINI KÖTÜYE KULLANABİLECEĞİNE ASLA İHTİMAL VEREMEDİM

Efendiler, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi İstanbul Hükûmeti'ne Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer davet yeri ve davet sahibi aynı olsaydı, insanın neredeyse, garip bir nazire yapıldığına hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şartlar büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı

bana vefa ve fedakârlık kucağını açmış olan kahraman Erzurum halkının, bu samimiyetkucağını kötüye kullanabileceğine asla ihtimal vermedim.

Hattâ Efendiler, 28 Eylül 1920 tarihinde, Erzurum halk temsilcileriadiyla, memur ve halktan aldığım elli imzalı telgraf bile, bu inancımı sarsmadı. Gerçi, telgraf çok kaba ve isyankârdı. Fakat, imzaların çoğu, Celâletin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği vilâyet memurlarına aitti.Özellikle İstinaf Mahkemesi üyelerinden olup Celalettin ArifBey tarafından Polis Müdürü vekilliğine tayin edilen zatın imzası, butelgrafın nasıl çirkin bir zihniyetin ürünü olabileceğine delil sayılamazmıydı? Bu telgrafın, Maarif Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimseler tarafından hazırlandığını anlamak da gecikmedi.

Efendiler, Celalettin Arif Bey, tekliflerini bir yandan Erzurum Merkez Hey'eti Başkanı Tevfik imzasıyla CelalettinArif Beyefendi'nin bildirdiği şekilde işlem yapılmasını kesinlikleisteriz diye destekletirken, bir yandan da, Ankara ile şifreli haberleşmelerde bulunularak, sözde birtakım işler yapılmak ve teşebbüsün nasılbir etki yarattığı anlaşılmak isteniyordu. Erzurum 21/22.9.1920

Milli Eğitim Bakanlığı'na Ankara

Erzurum Milletvekili Necati Bey'e :

Mümkünse, Sağlık Müdürlüğü'ne Merkez Tabibi Doktor Salim Bey'inatanmasına himmet olunması uygundur. Bundan önceki atanmaların ciddiyettenuzak bulunduğu,. . ödeneklerimizi mutlaka alarak Ziraat Bankası'ndan havale veriniz. Meclis'e yazılmıştır (Hüseyin Avni) Maarif Müdürü Mithat

Bundan sonra : Erzurum 22.9.1920

Milli Eğitim Bakanlığı'na Ankara

Rıza Nur Beyefendi'ye özel:

Şimdiye kadar yazdığım işlerden nasıl bir sonuç elde edildi? BakanlarKurulu'nda bu konu üzerinde ne geçti? Lütfen bana bilgi vermenizi rica eder, gözlerinizden öperim. (Celâlettin Arif) Maarif Müdürü Mithat Daha sonra da : Çok ivedi Erzurum 25.9.1920

Milli Eğitim Bakanlığı'na Ankara

Rıza Nur ve Necati Bey'lere özel:

Ermenileri yola getirmek maksadıyla Haziran'da seferberlik ilan edilereküç yüz beş (1305/1889) doğumlulara kadar silâh altına çağrılmış dokuz bini savaşıgörmüş ve on üç bini de savaş görmemiş olmak üzere toplam yirmi iki bin askerle subay ailesinin beslenmeleri hemen hemen Erzurum ili halkına yükletilerek, şuzamanda savaş vergileri toplanmak suretiyle bir buçuk milyon liralık yiyecek, hayvan ve araçları alınmıştır. Halk, maksadın yüceliğini takdir ederek bu kadar fedakârlık ettikten sonra, Yiçerin'in bilinen mektubunun askerî harekâtı sonuçsuz bırakması, Ermenilerin bundan cesaret alarak Müslüman halkı, zülümler yaparken, ordunun Ermeni Bolşevik birleşmesini ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızıllar ile istenildiği derecede anlaşılması, bunların yanında Celalettin Arif Bey'in yazdığı yolsuzluklara meydan verilmesi pek kötü bir etkiyapmış, halkı ayaklanmaya ve densizliğe sürüklemiştir.Kâzım Paşa'da Doğu'daki işleri idare edebilme kudreti olmadığından, buradaki siyasî ve askerî durumu Ermenilere karşı koyabilecek şekilde iyi idare edebilecek dirayetli ve aynızamanda olağanüstü yetkiye sahip bir hey'etin varlığı şarttır. Şimdiye kadar değerli zamanlar, Ankara'da dosyası bulunan gereksiz yazışmalarla geçmiş, belki debirçok fırsatlar kaybolmuştur. Öte yandan, Erzurum'un mevsim bakımından güçzamanları geldi. Ordunun korunması zarureti olduğu halde, elbise ve beslenme konusunda pek çok sıkıntı çekilmektedir. Askerî ve sivil memurlar dört aydan berimaaş alamamaktadırlar. Askeri giderler için yeni vergiler koymayı düşünüyorsalarsada halkın gücünü bilmiyorlar. Durumları

asla elverişli değildir. İstanbul Hükümeti pek kayıtsız. Yakın iller, özellikle Harput ili büsbütün kayıtsız, hiç ilgi göstermemektedir. Bu gibi konularda Hükümet'ten, gerekirse benim adıma Meclis'inizden gensoru önergesi vererek araştırma isteyiniz ve ordunun ihtiyaçlarını oraca kesinlikle sağlandıktan sonra geliniz. Doğu illeri ile ilgili haberlere pek inanmadım. İmza : Hüseyin Avni. Maarif Müdürü Mithat

Görülüyor ki, Celalettin Arif Bey'in, Hükümet üyeleri arasındaki, iddialarını takdir edeceğini sandığı ve makamının şifresinden yararlanmaya kalktığı zat da kendisinin sırdaşı olmak istememiş ve Meclis Başkanlığı'nı haberdar etmiştir.

Efendiler, kırk elli kişinin, bütün Erzurum halkı adına telgraf çekmek suretiyle oynanmak istenen oyunun iç yüzü, yine Erzurum halkından gelen ve halkın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı bağlılık ve fedakârlık duygusuyla dolu olduğunu gösteren telgrafla anlaşıldı.

Celalettin Arif Bey, Ermenistan seferinde, en sonunda Büyük Millet Meclisi Ordusunun zafer kazandığını gözleriyle gördükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan tebligatı aldıktan tam kırk yedigün sonra, Erzurum'dan ayrılmaya karar vermek mecburiyetinde kalmıştır. Buna rağmen, hareketini Meclis'e şu telgrafla müjdeliyordu : Erzurum, 27.11.1920

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celalettin Arif Beyefendi'nin, milletvekilimiz Hüseyin Avni Bey'le birlikte, dünkü gün, kışın şiddetine rağmen, Erzurum halkının büyük ve parlak uğurlama töreniyle Ankara'ya hareket ettiklerini arz eder, bu vesileyle Meclis'e karşılıksız saygılarımızı sunarız. Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'eti Başkan Tevfik

Hüseyin Avni ve Celalettin Arif Bey'lerin Erzurum'dan döndükten sonra, Meclis'teki muhalif tutumları ve Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı yaptıkları hücum ve eleştirilerle Meclis'i çok işgal ettikleri görülmüştür.

DOĞU CEPHEMİZDE ERMENİLERLE SAVAŞ BAŞLIYOR

Saygıdeğer Efendiler, doğu sınırlarımızda acele olan işimiz, Celalettin Arif Bey'in, Erzurum'un inkılâp tarihinde bıraktığı izi daha fazla ele alıp incelemeye elverişli değildir. Arzu buyurursanız o günlerin doğu sınırlarımızdaki ciddî işlerine geçelim :

Yüksek hey'etinizce de bilinmektedir ki, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan beri Ermeniler, gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakınlarda, Türkleri toplu olarak öldürmekten bir an geri durmuyorlardı. 1920 yılının Sonbaharında Ermenilerce yapılan zulümler dayanılmaz bir kerteğe geldi ve Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde, Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilân ettik. 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltu'da kurulan, mahallî Türk yönetimine karşı hareketle, o bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığı'mız tarafından Ermenilere 7 Temmuz 1920'de bir ültimat verildi. Ermeniler aynı şekilde hareketlerine devam ettiler. Sonunda, seferberlikten üçbuçuk dört ay kadar sonra, Ermenilerin Kötek, Bardiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize taarruzu ile savaşa başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın şeklinde yaptıkları genel bir taarruz ile başarıya ulaştılar. Efendiler; Doğu Cephesi'nin bu can sıkıcı bilgiler veren raporunu okurken, Celalettin Arif Bey'in de, Ermenilerin taarruz günü olan 24 Eylülde yazılmış, bildiğimiz ültimatını alıyordum (Belge : 259). Ermeniler geri püskürtülüp girdikleri bölgelerden atıldılar. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya taarruza geçiyor. Ne kötü tesadüf ! . . . Sanki, bu Efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibiler...

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamış'a girdi, 30 Eylülde Merdenek işgaledildi. Fakat bazı sebepler ve düşüncelerle 28 Ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış - Lâloğlu hattında kaldı.

Bu sebeplerden birinin de, Erzurum'da bulunan C e l â l e t t i n A r i f B e y ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu tahmin buyurursunuz. Gerçekten de, K â z ı m K a r a b e k i r P a ş a 'nın 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan çekilen telgrafında : 30 Eylülde cepheyi gezip gereken talimatı verdikten sonra Erzurum'a giderek, oradageçen olayın sonuçlandırılacağı arz olunur... deniliyordu.

K â z ı m K a r a b e k i r P a ş a , 30 Eylül 1920 tarihinde, Sarıkamış'tan C e l â l e t t i n A r i f B e y 'e yazdığı bir şifrede : "Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, dış düşmanların milyonlarsarf ederek elde edemeyeceği bir belgedir. Olayın kendisinden daha önemlive tehlikeli olan bu açık telgrafı dış düşmanların tehlike ve tehdidinden.daha yıkıcı ve doğuracağı ağır sonuçları cephe durumundan daha önemliğördüğümünden yarın Erzurum'a geleceğimi bildiririm" diyordu.

C e l â l e t t i n A r i f B e y , 5/6 Ekim 1920 tarihli telgrafıyla özellikle vatansever ordu içinde değerli ve halkın güvenini kazanmışpek çok subay ve üstsubay bulunduğundan, yolsuzluk şikâyetleri elbetteordunun dayanma gücünü ve disiplin esaslarını etkileyecek kadar büyümemiştir şeklinde bilgi veriyordu.

ORDULARIMIZIN ÜSTSUBAY VE SUBAYLARI HAKKINDA BİLİLEN BİR GERÇEK

Yıllarca vatanın çeşitli savaş alanlarında komuta ettiğim ordularımızın üstsubay ve subayları ile ilgili gizli, zaten bildiğim bir gerçeği yüz sekseninci defa da olsa iştmiş olmaktan elbette pek memnun olmuştum.

Efendiler, savaş alanında verilecek emri bekleyen Doğu Ordumuz,28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, direnmeksizin Kars'ı terketti. Kars 30 Ekimde tarafımızdan işgal edildi. 7 Kasımtarihinde birliklerimiz, Arpaçay'ına kadar olan bölgeyi ve Gümrü'yü elegeçirdi.

Ermeniler, 6 Kasımda ateşkes ve barış için müracaat etmişlerdir.Biz de ateşkes anlaşmasının maddelerini, Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla ,8 Kasımda Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasımda başlayan barış görüşmeleri 2 Ocakta son buldu ve 2/3 Ocak gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

MİLLİ HÜKÜMETİN YAPTIĞI İLK ANTLAŞMA:GÜMRÜ ANTLAŞMASI

Efendiler, Gümrü Antlaşması, Millî Hükûmet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile, düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit vadisine kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferiyle kaybetmiş oldu ve bu yerleri,bize, Millî Hükümet'e terkederek aradan çıkarılmıştır. Dünyadaki durumlarda önemli değişiklikler olması yüzünden, bu antlaşma yerine, dahasonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Kasım 1921 tarihliKars Antlaşmaları geçerli olmuştur.

Efendiler, o bölgenin genel durumu ve sınırlarımız bakımından temas halinde bulunduğumuz Gürcistan ile olan ilişkilerimiz ve aramızdageçen olaylar hakkında da kısaca bilgi vereyim :

1920 yılının Temmuzunda, Batum, İngilizler tarafından boşaltılınca,Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu durum Brest - Litovsk ve Trabzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921'de Ankara'da itimatnamesini sunmuş olan Gürcü elçisiyle de, Türkiye - Gürcistan antlaşması için görüşmeler başlamıştı. Nihayet 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin bir ultimatome üzerine Ardahan Artvin ve Batum'un bize bırakılmasına razı olundu. Batum'un işgali butarihten on beş gün sonra gerçekleşmiştir. Bu yerlere, Türkiye'ye katılmayı sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde girildi.

Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı; fakat işgal etmiş olduğumuz öteki yerlerin anavatan sınırları içinde kalması pekiştirildi.

TRAKYA'DAKİ DURUM

Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya'nın durumuna da hep birlikte göz gezdirelim :

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trakya - Paşaeli Merkez Hey'eti bir kongre yaptı. Bu kongre, Trakya'nın idaresini, Trakya - Paşaeli Merkez Hey'eti'ne verdi. Trakya'da Kolordu Komutanı olarak bulunan C a f e r T a y y a r (C a f e r T a y y a r P a ş a), bu Merkez Hey'etinde olmakla birlikte, Edirne milletvekili olarak da Meclis'imize üye seçilmiştir. Trakya Merkez Hey'eti'ne ve Kolordu Komutanı'na verdiğimiz talimat, Trakya'nın kaderinin bütün memleketinkaderiyle birlikte çözülebileceği esasına dayanıyordu. Askerî harekât bakımından da verdiğimiz direktif şuydu :

Üstün kuvvetlerin taarruzuna uğranılırsa sonuna kadar direnilecek ve Trakya tamamiyle zapt ve işgal edilmiş olsa bile, teklif edilecek herhangi bir çözüm şekli tek başına kabul edilmeyecektir. Zaten Trakya'daki komutanın da kararının böyle olduğu ifade edilmekteydi. Fakat son zamanlarda, Komutan C a f e r T a y y a r B e y, yabancıların verdiği teminat üzerine yapılan davete uyarılsa İstanbul'a gitmiş, bize durumu ancak dönüşünden sonra bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına varlığını koruyamayacağı ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı devletin idaresi sayesinde yaşayabileceği yolunda fikirler telkin edilmiş. . . Her halde manevî gücü kiracak birtakım propagandalar yapılmış. . .

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken Tümen komutanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan Kolordu Komutanlığına atanmış Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul çevreleriyle görüştüktan sonra, Muhittin Bey'in teklifine rağmen, artık kolordunun komutanlığını üzerine almamış, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Böylece Trakya'nın kaderi, İstanbul siyasi çevrelerinin etkisine terk edilmiş. . .

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman, Trakya'da, 1' inci Kolordu'nun savaş düzeni şöyleydi :

Kolordu karargâhı Edirne'de

60' inci Tümen : Keşan, Edirne, Uzunköprü dolaylarında;

55' inci Tümen : Tekirdağ bölgesinde;

49' uncu Tümen : Kırklareli bölgesinde.

Yunan ordusu, Anadolu'da, Batı Cephesinde yaptığı genel taarruzda başarı sağladıktan sonra, 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde pek dağınık bir durumda bulunan 55' inci Tümen, toplanmaya vakit bulamadan, Yunan tümeni, Edirne'ye doğru yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan Meriç'i geçerek taarruz etmek isteyen Yunan kuvvetleri, o bölgedeki 60' inci Tümen'e komuta eden C e m i l B e y ' in (İçişleri Bakanı C e m i l B e y ' dir) ve 15 Haziranda

kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne - Karaağaç istasyonu arasında ciddi savaşlar vermiş olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve direnmeleri sayesinde durduruldu ve ilerlemeleri önlendi.

TRAKYA'DAKİ KOLORDUMUZUN ASKERLİĞİN GEREKLERİNİ VE VATANSEVERLİK NAMUSUNU YERİNE GETİREMESİNİN TEK SORUMLUSU CAFER TAYYAR PAŞA'DIR

Edirne'ye doğru serbestçe ilerlemekte olan düşman trenine karşı, bütün 1'inci Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak komutanın, Kolordu Komutanı M u h i t t i n B e y i n e yaptığını bilmiyorum. Yalnız elde ettiğim bilgilere göre, C a f e r T a y y a r P a ş a 'y e , kendi kuvvetleri ile temas kurmadan, Havza yakınlarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden mahrum kalan 1'inci Kolordu'muz tamamıyla dağıldı. Birliklerinin bir kısmı esir oldu, bir kısmı da Bulgaristan'a sığındı. Sonuç olarak, Trakya'nın tamamı Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, 1'inci Kolordu Komutanı'nca, milletin istediği ve beklediği ileri görüşlülüğün, uyanıklık ve fedakârlığın gösterildiğine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya'nın özel ve güç durum ve şartlar içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat bu özellik ve güçlük, hiçbir zaman Trakya'daki kolordunun askerliğin gereklerini yerine getirmesine ve vatanperverlik namusunu göstermesine engel olamazdı. Eğer, bu yapılamamış ise, millet ve tarih karşısında bulunan tek sorumlusu C a f e r T a y y a r P a ş a 'd ır. Tarihte bütün bir vatani, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son bir avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namuslucasavunmuş ve yine varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. Türk ordusu o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenler, komuta edebilme vasıflarına sahip olabilsinler!

Efendiler, komutanlar, askerliğin görev ve gereklerini düşünür ve uygularken, beyinlerini siyasî görüşlerin etkisi altında bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasetin gereklerini düşünen başka görevliler bulunduğu unutmamalıdırlar.

Komutanların, emirleri altına verilen millet evlâdını, memleket vasıtalarını, düşmana ve ölüme doğru sürerken, düşündükleri tek nokta, milletin kendilerinden beklediği vatan görevini ateşle, süngüyle ve ölümlerle yerine getirerek sonuç almaktır. Askerî görev, ancak bu anlayış ve inançla yerine getirilebilir. Lâfla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaatlerine kulak vermekle askerlik görevi yapılamaz. Omuzlarında ve özellikle kafalarında askerlik sorumluluğunu yüklenene kadar kuvvet bulunmayanların feci sonuçlarla karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Efendiler, bir komutanın esir olması da mazur görülebilir. O zaman ki, askerliğin görev ve gereklerini yerine getirip uygulamakta, elindeki kuvveti sonununa kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra, kanını akıtmak fırsatını bulmaksızın düşman eline düşerse. . .

Efendiler, bütün ordusu, üstün düşman karşısında yenilip de kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkomutanının çadırına doğru sürerek ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür.

Bir Türk komutanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötütasadüf ve kötü şans eseri bile olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek de, tarih, bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk inkılâp tarihinin gelecek nesillere hitap ve uyarısı işte budur.

İKİNCİ KONYA İSYANI

Saygıdeğer Efendiler, Anadolu ortasında çıkarılan iç isyanların, Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve yaptığımız düzenlemeler üzerindeki kötü etkileri, düşmanlarca umulan sonuçları

vermedi. Savunma kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya tesirini göstererek, cephemizi yıkma hedefine yönelmiş bulunan herakâtle birlikte, cepheye yakın bölgelerde de halkı ayaklandırmak, düşmanların önem verdikleri bir mesele idi. İstanbul, bu konudaöteden beri çalışmaktaydı. Zeynelâbidin Partisi'nin Konya ve dolaylarında çıkmasına vasıta olduğu isyan hareketleri, nihayet 1920 yılı Ekimininbaşında patlak verdi.

D e l i b a ş adında bir eşkiya, beş yüz kadar asker kaçağını topladı.2/3 Ekim 1920 geces i Çumra'yı bastı. 3 Ekim sabahı da Konya'ya girdive idareyi ele geçirdi. Konya valisi bulunan H a y d a r B e y ve Komutan A v n i B e y (Milletvekili A v n i P a ş a 'dır) Konya'da bulunan az sayıdaki asker ve jandarma ile, Alâettin tepesinde, âsîlere karşılanılmaya değer bir kahramanlıkla savunmada bulundular. Fakat âsîlerin çokluğu ve her taraftan saldırımları karşısında âsîlere esir düştüler.

Aynı günlerde Beyşehir ve Akşehir ilçelerinde de görevli olarak dolaşan askerî hey'etlerimiz, oralandaki âsîler tarafından görev yapmaktanalıkondular. Ilgın ilçesinin Çekil köyü yakınlarında toplanan üç yüz kadar âsî de, nasihat için giden hey'ete ateş etti. Konya'nın güneyinde Karaman ilçesinde de âsîler toplanmaya başladı. Sultaniye âsîlerin eline düştü.

Efendiler, bu ayaklanmalara karşı, Afyonkarahisar'dan ve Kütahya'dan sevkettiğimiz D e r v i ş B e y (Kolordu Komutanı D e r v i ş P a ş a) komutasındaki kuvvetler, Konya'nın kuzeyindeki Meydan istasyonu yakınlarında âsîlerle karşılaştı. Ankara'dan da bir süvari alayı ve birdağ topu ile, o zaman İçişleri Bakanı olan R e f e t B e y komutasındasevkedilen kuvvet, Meydan istasyonundan ilerleyen D e r v i ş B e y kuvvetiyle birleşti. Adana Cephesinden de bir kuvvet Karaman'a doğruyola çıkarıldı.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, âsîlerle yaptıkları bir kaççatışmadan sonra, 6 Ekim 1920'de Konya'yı âsîlerden kurtardı. Oradankaçan âsîler Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat'a doğru gittiler. Diğer bir kısım âsîler de Afyonkarahisar'la Konya arasındaki Kadınhan ve Ilgın'ı işgal ettiler. Bu bölgeye de Batı Cephesi'nden Yarbay O s m a n B e y komutasında bir kuvvet gönderildi. O s m a n B e y müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvaç'taki isyanları bastırdı. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

İsyan bölgesinde âsîleri tepelemeyi başaran kuvvetlerimiz Bozkır,Seydişehir ve Beyşehir'i de isyancılardan temizledi. Her tarafta, âsîlerindöküntülerinden bir kısmı bize katıldılar. Bir kısmı da Antalya ve Mersinyönlerine doğru kaçtılar. D e l i b a ş, Mersin bölgesinde Fransızlarasığındı.

Saygıdeğer efendiler, Yeşilordu teşkilâtından sözederken açıklamıştım ki, düşmana karşı oluşturulacak kuvvetler konusunda iki zıt görüşçarpışmaya başlamıştı. Bizim benimsediğimiz düzenli ordu kurma görüşüne karşı çıkılarak milis diyebileceğimiz bir çeşit teşkilât kurma görüşüne ağırlık kazandırılmak isteniyordu. R e ş i t, E t h e m ve T e v f i k kardeşler, Kütahya yakınlarında, Kuva-yı seyyare adı altında ve elleri altında bulunan kuvvete dayanarak bu görüşün başını çekiyorlar veateşli bir şekilde çalışıyorlardı.

"ORDUDAN FAYDA YOKTUR" SÖZLERİ VE BATI CEPHESİ KOMUTANI'NIN TAARRUZ TEKLİFİ

Batı Cephesi'nde, orduda ve halk arasında bu yaygın görüş etrafında yapılan propaganda o kadar güçlü ve etkili bir duruma geldi ki, ordudan fayda yoktur dağılsın! Hepimiz Kuva-yı Milliye olalım... sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında, Kuva-yı Milliye halinde, bir bölgeve bir cepheye sahip bulunan E t h e m B e y müfrezesinin adamları,âdeta müstesna, ordu erlerinden daha üstün, imtiyazlı ve gıpta

edilecek durumda sayılmaya başladı. E t h e m B e y ve kardeşleri de, herkes üzerinde bir çeşit otorite ve üstünlük kurmaya başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Komutanı, Genel Kurmay Başkanlığı'na, E t h e m ve T e v f i k kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir teklifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz yakınında bulunan müstakil bir tümenine taarruz etmek! . . "

Batı Cephesi Komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağılmış olarak bulunduğu, Gediz yakınındaki kuvvetinin zayıf ve tek başına bırakıldığını ileri sürerken, düşman moralinin bozuk olduğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde, Yunan ordusu üç tümenle Bursa bölgesinde; bir tümenle Aydın dolaylarında; bir tümenle Uşak'ta ve bir tümenle Gediz'de bulunuyordu.

GEDİZ TAARRUZU

Batı Cephesi Komutanı, iki piyade tümenini ve Ethem Bey'in Kuva-yı Seyyâresi'ni Gediz'deki Yunan tümeni üzerine harekete geçirebilecekti. Bu hareketten parlak bir sonuç almayı umuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu teklifini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu genel durumu itibariyle bizim ordumuzdan daha kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokabilmiş değildik. Cephanemiz miktarı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek ve azçok üstün bir kuvvet toplayarak, Gediz'de düşmana karşı sür'atle bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetlerimiz ve hazırlığımız, böyle bir başarıyı genel ve sonuç aldırıcı bir başarıya götürmeye elverişli değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde, düşman bütün kuvvetleri ile bir karşı taarruza geçerse, her tarafta yenilgi kaçınılmaz olurdu. Bundan dolayı da cephenin ve Hükûmet'in şimdilik ordu teşkilâtını genişletmek ve mevcudunu artırarak cepheyi kuvvetlendirmeye çalışmak gerekiyordu. Memleketin ölüm kalım meselesi demek olan Batı Cephesi'nde özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak doğru bulunmuyordu.

Genelkurmay Başkanı bu Gediz taarruzunun yapılmamasında ısrar etti. Batı Cephesi Komutanlığı ile, haberleşme yoluyla anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan Eskişehir'deki Batı Cephesi Karargâhı'na gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa' nın bu görüşmeleri sonunda, Ali Fuat Paşa durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, hareketi ertelemiştir. Fakat, birkaç gün sonra, Cephe Komutanlığı'nca gönderilen rapordan taarruza karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler, o günlerde bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis'te müthiş bir propaganda yapılıyordu.

"Düşman Gediz'de tek başınadır. Biz onu orada yok ederiz. Parlak bir durum ortaya çıkar. Zaten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır" sözleriyle, Gediz taarruzunun gerekli olduğu, neredeyse genel bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Sonunda, Batı Cephesi Komutanı, 61' inci ve 11' inci Tümenler ve Kuvve-i Seyyareler'le 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana taarruz etti.

Efendiler, dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik.

Yunan ordusu bu harekete cevap oimak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesinden taarruza geçti. Yenişehir'i ve İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylece Efendiler, cephenin her tarafında yeniden genel bir yenilgiye uğradık.

Batı Cephesi Komutanı'nın, taarruza geçmesinden dört gün sonra Bakanlar Kurulu'nda şu telgrafi okundu :

Genel Kurmay Başkanlığı'na, Çandarhisar 27/28.10.1920

1- Birliklerin savaş kayıplarını sür'atle telâfi ihtiyacındayız. Gediz savaşı, üç yüz savaşıdan kurulu birliğin, bir taburun savaş görevini yapmasına yeterli olmadığını gösterdiğinden, tabur mevcutlarını dörder yi.iz savaşıya çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu savaşlar dolayısıyla, bütün depo birlikleri bile cepheye sürüldüğünden yetişmiş, silâhlı ve teçhizatlı bin ikmal erinin, özellikle Ankara'daki birliklerinden, bu mümkün değilse en yakın bir yerden acele olarak gönderilmesini,

2 - Askerî manevralar ve savaşlar giydirilebilen erlerin bile elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış, dünden beri kar yağın dağlarda asker çıplak ve yalınayak ayak kalmıştır. "Cephe Komutanlığı Vekilliği" emrinde hiçbir şey olmadığından, özellikle kaput, ayapkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak; kısacası, hava şartlarından korunmak için ne verilmek gerekiyorsa, on beş bin hesabıyla acele olarak gönderilmesini arz ve rica ederim.

3 - Millî Savunma Bakanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na ve bilgi edinilmesi için Cephe Komutanlığı Vekilliği'ne yazılmıştır. (Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat)

Efendiler, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın, daha Gediz savaşının yapılmakta olduğu bir sırada okuduğumuz bu telgrafında yazılmış olanlarla, bunlarda sezilen anlam ve zihniyetin pek dikkate değer görülmesi tabiidir, sanırım. Askerin durumu, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her bakımdan muhtaç olduğumuz muz kaynakların kudret ve kabiliyeti, elbette bu telgraf tarihinden üç gün önce Batı Cephesi Komutanlığı'nca biliniyordu. Her şey tamam olup da, bunlar Gediz Muharebesi'nin yapıldığı üç beş gün içinde mi mahvolmuştu? Bilinmekte olan bütün gerçeklere rağmen, Batı Cephesi, Genelkurmay kurmay Başkanlığı tarafından mı taarruza zorlanmıştı?

Söz konusu telgraf, Bakanlar Kurulu'nda okunduktan sonra altına şu not yazılmıştı :

Bakanlar Kurulu'nca okundu. İleri sürülen sebepler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Gerekli yardımın yapılacağı tabiidir. 3' ncü Alay'dan beklenen kuvvet gönderilecektir.(İsmet).

ÇERKEZ ETHEM VE KARDEŞLERİNİN ÇIKARDIĞI DEDİKODULAR

Efendiler, her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenmelidir. Gediz Muharebesi'den sonra da genel durum feci bir görünüş arz edince, her tarafta dedikodular, haklı vehaksız tenkitler başladı.

Bazıları ve hele Kuva-yı Seyyare'ciler, Ethem ve kardeşleri, bütüntün suçu cephe komutanına ve düzen:i ordu tümenlerine atarak, kendilerinin güç durumda bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlarve "ordu komutanı kendi hatâlarını kapatmak için kusuru bize yükletiyor"diyorlardı.

Ordu da Kuva-yı Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını, yapma gücünde olmadığını, savaşta verilen emirlere uymadığını, daima tehlikeden uzakbulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

Efendiler, açıklamalara tekrar bıraktığım noktadan devam etmeküzere, burada küçük bir olayı dile getirmeme müsaadenizi rica edeceğim.Bilindiği üzere, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu sırasında ortaya konanesaslara göre, "İcra Hey'eti" adı verilen Hükûmet'in üyeleri, doğrudandoğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu. Bu usul 4 Kasım1920 tarihine kadar uygulandı. Bununla ilgili

kanun, ancak 4 Kasım 1920'de : "Bakanlar, Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilir" şeklinde değiştirildi.

MECLİSTE GÖRÜLEN AYKIRI EĞİMLER VE NAZIM BEY'İN İÇİŞLERİ BAKANLIĞINA SEÇİLMESİ KARŞISINDA BENİMSEDİĞİM TUTUM

İşte arz etmek istediğim husus, bakanların seçimi ile ilgili kanunun değiştirilmesini gerektiren sebeplerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde, Tokat Milletvekili bulunan Nazım Bey, 89 oya karşı 98 oyla, Meclis'çe İçişleri Bakanlığı'na seçildi. Nazım Bey, dakika kaybetmeksizin büyük bir aceleyle Bakanlık makamına gidip daha sonra Bakanlar Kurulu Başkanı da olmam dolayısıyla beni ziyarete geldi.

Ben, Nazım Bey'i kabul etmedim. Yüce Meclis'in güvenini kazanarak seçilmiş olan bir bakanı kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük yararı, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Elbette, bu hareketimin sebebini açıklayıp ispat edeceğimden ve açıklayacağım noktanın yüce Meclis'çe de önemli görüleceğinden emindim.

Efendiler, Meclis üyeleri arasından, aykırı birtakım prensiplere eğilim gösterenler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere Nazım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nazım Bey'in, kendisinden daha Sivas Kongresi sıralarında aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarından, ne zihniyet ve karakterde bir kimse olabileceğini anlamıştım. Nazım Bey, milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Oluşmaya başlayan her siyasî grupta temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nazım Bey, bizzat veya dolaylı olarak yabancı çevrelerden bazıları ile temas yolunu bulmuş; onlardan teşvik görmüş ve yardım imkânları da sağlamıştı.

Bu zatın Halk İştirakîyyun Fırkası diye gayri ciddî ve sırf kendisine disine çıkar sağlamak üzere bir parti kurma teşebbüsüne geçerek, milliyetçiliğe aykırı faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur. dur.

Bu zatın yabancı çevrelere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, daha sonra İstiklâl Mahkemesi birçok gerçeği ortaya koymuştu.

İşte Efendiler, bu Nazım Bey, kendisinin ve arkadaşlarının yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların milletin yüksek yararlarını unutarak yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığı'na geçirilmişti. Böylece Nazım Bey, Hükûmet'in bütün iç idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin isteklerinin gerçekleşmesine en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti.

Elbette Efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için İçişleri Bakanı Nazım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman da, Meclis'teki gizli oturumda, hakkındaki bilgi ve görüşlerimi açıkça söyledim.

MİLLETVEKİLLERİNİ SEÇERKEN ÇOK DİKKATLİ VE TİTİZ OLMALIDIR

Saygıdeğer Efendiler, pek iyi bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare edilmiş ve edilmekte olan memleketlerde, vatan için en büyük tehlike, sultanların ların ve halifelerin düşmanlar tarafından

satın alınmalarıdır.Bu, çok defa kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle idare edilen memleketlerde ise, en tehlikeli durum, bazı milletvekillerinin yabancılaradına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine kadargirme yolunu bulabilen vatansızlara her zaman rastlanabileceğine, tarihinbu konudaki örnekleriyle hükmetmek zarurîdir. Bunun için millet,kendi vekillerini seçerken, çok dikkatli ve titiz olmalıdır. Millet'in hatâyapmaktan korunması için tek çıkar yol, düşünce ve faaliyetleriyle milletin güvenini kazanmış olan siyasî bir partinin seçimde millete kılavuzluk etmesidir. Genellikle bütün vatandaşların, adaylıklarını ortaya atan her şahıs hakkında karar vermeye yardımcı olacak doğru bilgilere ve isabetli oya sahip bulunacağını kabul etmek, nazarı olarak var sayılsa, bile,bunun tam bir gerçek olmadığı, tecrübelerin tecrübeleriyle ve inkâr edilemez bir açıklıkla ortaya çıkmıştır.

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Batı Cephesi'ne dönüyorum.Gediz Muharebesi'nden, onun maddî ve manevî can sıkıcı sonuçlarındansonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık etki ve otoritesisarsılmış gibi görünüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zarurî saymayabışladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmeküzere 5 Kasım 1920 tarihli bir şifre ile izin istedi. Cevap olarak 6 KasımdaAnkara'ya gelmesinin uygun olacağını bildirdim. Fuat Paşaaleyhindeki dedikodu ve Kuva-yı Seyyare'nin varlığının ordudaki disiplinsizliğeyol açan kötü etkileri o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım tarihinde Ali Fuat Paşa'ya hemen Ankara'ya gelmesini emretmeyigerekli buldum.

ALİ FUAT PAŞA'NIN MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİNE ATANMASI VE CEPHENİN İKİYE AYRILMASI KARARI

Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine komuta edemeyeceğine inanmıştım. O günlerdeMoskova ya da bir elçilik hey'eti göndermemiz gerekiyordu. O halde, Fuat Paşa büyükelçi olarakMoskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok ciddî ve dikkatli bir çalışma beklediğinden,bu cephe komutanlığını da zatengenel askerî harekâtı yürütmekte olan Genelkurmay Başkanı İsmetPaşa'ya ek görev olarak vermek en sür'atli ve uygun bir tedbir olacaktı.Bir yandan da gerek iç isyanlara ve direnmelere karşı gerek savaş harekâtıaçısından kuvvetli bir süvari teşkilâtına duyulan ihtiyaç açıktı. Sırfbu teşkilâtı kurabilmek için de İçişleri Bakanı olan Refet Bey'e (Refet Paşa)ek olarak bu görevi de vererek kendisini Konya ve dolaylarınagöndermeyi uygun buluyordum. Çünkü Refet Paşa, zaman zaman çeşitli sebeplerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Batı Cephesi'nin güney kesimiile ilgilenmiş ve o kesimle ilgisi bulunan bölgeleri tanımış bulunuyordu. O halde konuyu şöyle çözebilirdim : Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kesimleri içine alan alanı Batı Cephesi diye adlandırarak İsmet Paşa'nınkomutasına vermek; güney kesimini de Konya ve dolaylarına göndereceğimRefet Paşa'ya vererek, her iki cepheyi birden doğrudan doğruyaGenelkurmay Başkanlığı makamına bağlamak...

Genelkurmay Başkanlığı'nı da Millî Savunma Bakanı olan FevziPaşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında bir de cepheden Sivas'akadar uzanan "Geri Bölgesi" vardı. Fuat Paşa, bu bölgeyi idare edebilmek için de bir "Cephe Komutanlığı Vekâleti" makamı kurmaya mecbur olmuştu. Bunun tabii ve pratik olmadığı meydandaydı. Bu bakımdan, yenedüzenlemede bu geri bölgesini de menzil alanı olarak cepheye bıraktıktan sonra, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlamak tabii idi. İsmet Paşa'nınbir süre için Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılması, ordunun düzenlenme ve hazırlanmasında sür'at sağlanması için yararlı görüldüğü gibi, Refet Bey'in de İçişleri Bakanlığı sıfatını geçici olarak devam ettirmesi, özellikle kendi bölgesinde güvenliğin sağlanması, halktan hayvan ve malzeme toplamak suretiyle meydana getirmeye mecbur olduğu süvariteşkilâtını bir an önce kurabilmek için gerekliydi.

SURATLE DÜZENLİ ORDU VE BÜYÜK SÜVARİ BİRLİKLERİ KURMA VE DÜZENSİZ TEŞKİLAT FİKİR VE SİYASETİNİ YIKMA KARARI

Efendiler, 8 Kasım 1920'de, Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılama için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuva-yı Milliye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Komutanı'na bu kıyafet benimseten düşünce ve zihniyet akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamak için artık tereddüde yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'yakısa bir görüşmeden sonra, alabileceği yeni görevi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif : "Sür'atle düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirmekten" ibaretti. Böylece 1920 yılı Kasımının sekizinci günü "düzensiz teşkilât fikir ve siyasetini yıkma kararı" faaliyete ve uygulama alanına konulmuş oldu.

GÖRÜNÜŞTE BİZİM İÇİN YUMUŞAK SANILAN BİR POLİTİKA İLE, BİZİ İÇTEN YIKMA TEŞEBBÜSÜ

Saygıdeğer Efendiler, burada bir an durarak bakışlarımızı İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin her türlü düşmanla ortak olan silâhlasonuç alma plânı uygulamada başarı kazanamamıştı. İç isyanlara karşı koyduk ve direndik. Yunan taaruzu en sonunda bir hatta durdu. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de sınırlı alanlar içinde kaldı. İç isyanlara ve Yunan cephesine karşı ciddî tedbirler almakta olduğumuz görülüyordu. İçeriden ve dışarıdan gelen silâhlı hücumların, özellikle Ankara'daki Millî Hükûmet'i sarsamayacağı anlaşılıyordu. Bu itibarla, İstanbul'un silâhlı saldırı politikası iflâs etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirip, yeniden uzlaşma politikasına döner gibi görünerek, bizi içerden yıkma politikası gütmenin daha yararlı olacağına inandıklarına hükmedilebilirdi. Tıpkı 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesi'ningelmesiyle olduğu gibi, görünüşte bizim için yumuşak sanılan bir politika ile, bizi içten yıkma teşebbüsü yenilenecekti.

Bundan sonraki mücadelelerimizde, İstanbul vasıtasıyla yapılan iç ve barış teşebbüsler, bizi güçsüzlüğe düşürecek telkinler ve Yunan ordusuyla olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şartlar içinde, içerideki bozgunculara karşı uğraştığımız da görülecektir.

İstanbul'da hükûmetin başına Tevfik Paşa getirildi. Kabinede Dahiliye Nâzırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nâzırı olarak Salih Paşa'lar bulunuyordu. Tevfik Paşa Kabinesi derhal bizimle temas ve ilişki kurmak istedi. Bu görevi esas itibarıyla Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. Saray kurmay hey'etinde bulunan bir subay, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlarla Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda, eskisine bakarak daha elverişli şartlarla, söz gelişi, İzmir'de Osmanlı hakimiyeti altında Yunanlılar tarafından özel bir yönetim kurulmasının kabulü gibi şartlarla, bir barış yapma ümidinde buldukları ve her şeyden önce, İstanbul Hükûmeti ile bir uzlaşmaya varmanın önemli olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve içinde bulunduğu hükûmetin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin nitelik ve yetkilerinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul Hükûmeti'ni sürdürmeyi ve bu yolla millet ve memleketin kaderiyle, ilgili sorunları çözmeyi düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'ya ve Tevfik Paşa Kabinesi'ne durumu bildirmek ve kendilerini aydınlatmak maksadıyla, gereken bilgi ve görüşleri etraflı olarak yazdırıp Ankara'ya gelen özel memura verdik ve kendisini 8 Kasım 1920 tarihinde İnebolu'ya doğru yola çıkardık.

12 Kasım 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısıbair telgraf aldım. Bunda, şifreli bir telgrafi çekmek üzere İstanbul'dan gönderildim, deniyordu. Söz konusu, şifreli telgraf, Dahiliye Nâzırı İzzet Paşa'nın imzasını taşıyordu. İstanbul'da 9 Ekim 1920 tarihinde yazılmıştı.

İSTANBUL'DA İKTİDAR MEVKİİNE GETİRİLEN TEVFİK PAŞA KABİNESİ ANKARA İLE TEMAS İMKANI ARUYOR

Bu telgrafta, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsizi ile haberleşmek üzere Fransız temsilcisinin izni alındığı bildirildikten sonra : "Hükümet ile bir uzlaşma esas kabul edildi mi? Kabul edildiyse nerede buluşmanın mümkün olacağını ve hangi yolla gelmenin uygun düşeceği sorulmakta idi."

İstanbul Posta ve Telgraf Genel Müdürü Orhan Şemsettinimzalı 11 Kasım 1920 tarihli bir emir de, Kastamfınu Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'ne geliyordu. Bu emir, Ereğli Müdürlüğü'ne gönderilen ve resmî olmayan bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir aynen şudur :

Madde 1- Anadolu ile hükümet merkezi (İstanbul arasında telgraf haberleşmelerinin bir an önce başlatılması gereklidir.

Madde 2 - Bu maksadın gerçekleştirilmesi için, bir taraftan Sapanca ile Geyve arasındaki ana hat üzerinde onarılabilecek durumda olan tellerin sür'atle kullanılabilir duruma getirilmesi, diğer taraftan da önemli yapım ve onarım çalışmaları gerektiren İzmit, Kandıra, İncilli arasında yapım ve onarımına başlanması uygun görülmektedir.

Madde 3 - Sözü edilen onarımları yapmakla görevli olan İstanbul Fen Mufettişi Bekir Bey, emrinde bir başçavuş ve yeterince çavuşla İzmit'e harekete hazırdır.

Madde 4 - Elleri Dahiliye Nezareti yüksek makamının görev belgesini taşıyan bu memurlar, herhangi bir yerde onarım çalışmaları gereğini duydıklarında, tarafımızdan ilgili makamlarla haberleşilerek, kendilerine gereken yardımların sağlanması himmetlerinizden beklenmektedir. 11 Kasım 1920.

Bu telgraf üzerine gerekenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temaskurmaktan sakınılması ve telgraf hatlarını onarma bahanesiyle gelen olursa tutuklanması ile ilgiliydi.

Efendiler, İzzet Paşa'nın dolaylı olarak gönderdiği şifreli telgrafına cevap vermeyi, özel bir memurla gönderdiğimiz notların kendisince okunduğu haberini aldıktan sonraya bırakıyordum. İzzet Paşa'nın tarafımızdan verilen bilgileri aldıktan sonra da görüşünde ısrar edip etmediğini anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşa'ya aracılar vasıtasıyla şu cevabı verdim :

Zâtıdevletleri ve Salim Paşa Hazretleri'nin de katılmaları gerekli olan hey'etle en kolay ve çabuk olarak Bilecik'te buluşmak mümkündür. İstanbul'dan Sapanca'ya kadar tren ve oradan otomobille veyahut da deniz yoluyla Bursa'ya oradan yine otomobille Bilecik'e teşrif buyurulabilir. Bu yollar üzerinde şimdiden gerekenlere tebligat yapılmıştır. Yolculuğun, Aralık ayının ikisine kadar Bilecik'te bulunacak şekilde ayarlanmasına ve İstanbul'dan hangi tarihte hangi yolla hareket edileceğinin şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldak'a bildirilmesinin rica ederim. Yolculuğun mümkün olduğu kadar gösterişsiz yapılması hatırlatma kabiliinden arz olunur. 25/26.11.1920.

Efendiler, İstanbul'da 23/24 Kasım 1920 tarihinde yazılan ve İstanbul'a varmış olan özel memurun imzasıyla İnebolu'ya gönderilen ve 27 Kasım'da oradan Ankara'ya çekilen bir telgrafta, şu bilgiler veriliyordu :

Bu gün 23.11.1920'de İzzet Paşa'nın yanında bulunduğum sırada, Hariciye Nâzırı, son siyasî durumla ilgili olarak aşağıdaki açıklamaları yapmıştır :

Yeni gelen İngiliz elçisi, Ermenistan, Gürcistan ve bir süre sonra, İzmir'le ilgili önemli konularda Osmanlı Hükümeti lehine bir çözümün bulunacağını söylemiş. Bu elverişli durumdan yararlanarak memleketin geleceğinin sağlanabilmesi için büyük bir güçle çalışarak fırsat kaçınılmamalıdır. Eğer Ankara, zaman kazanmak isteyecek bile, bir temas kurularak ilerideki kararlar birlikte alınmalıdır, dedikten sonra şu satırlar ekleniyor :

Açıklamalara ek olarak, İzzet Paşa, kendisine tarafımızdan gönderilen özetteki nşimdiye kadar yapılan mücadelelerin bugün bahşettiği ve sağladığı imkânlardan yararlanmak görevimizdir cümlesiine dayanarak : Eğer Anadolu gönderilecek hey'eti kabul etmezse, doğrudan doğruya benimle temas kurarak maksadımızı kendimiz kararlaştırmalıyız. Bunu da kabul etmedikleri takdirde, söz konusu cümledeki görüşten vazgeçildiği anlaşılacağından, artık kabinede kalmayarak istifa edeceğini ve istersek İstanbul'u dikkate almayarak kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafta, İstanbul basınında, İzzet Paşa'ya ait olduğu bildirilen şu demecini de yayınladığı yazılıydı :

Hükûmetin Anadolu'ya özel bir memur göndermekten maksadı, Ankara'dakilerle bir temas kurulup kurulamayacağını anlatmak içindi. Oradan dönen memur, bu temasın kurulabileceğini anlattı ve haberleşme de yapılabilir. Elbette gereğini yapılmasına çalışacağız.

Böyle bir demecin Anadolu'nun görüşüne uygun düşmeyeceği ve yalanlanması gerektiği ileri sürülmüş ise de, kabine bunu kabul etmemiş. Bununla birlikte İzzet Paşa , Tercüman-ı Hakikat gazetesine şu demeci de vermiş :

Memleketin yüksek çıkarları, şimdilik bu konuda basın susmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan bir iki gün daha demeç vermekte mazuruz.

Efendiler, Tefik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli ve uzak görüşlü olarak biliyordu. Bu sebeple Damat Ferit Paşa çekilip yerine, ileri gelenleri bu şahıslar olan bir kabine iş başına gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tefik Paşa Kabinesi ilk andâ Ankara ile temas ve ilişki kurmak isteyince, kamuoyunda iyi niyetine inanmamak için bir sebep görülemedi. Herkes Tefik Paşa Kabinesi'nin iktidara gelmesini hayırlı saydı. Bu kabinenin memleket ve milletin yüksek çıkarlarını gözetecek çare ve yolları bulmadan iktidara gelmiş olduğunu kabul etmek ve ettirmek : gerçekten güçtü. Kaldı ki, kendileri İstanbul çevrelerinde ve basında kullandıkları dille, kamuoyunu doğrulayacak bir tavır takınıp bulunuyorlardı.

BİLECİK GÖRÜŞMESİ KARARLAŞTIRILYOR

Biz, gerçek durumun herkesin sandığı ve düşürdüğü gibi olmadığına tamamen inanmış bulunuyorduk. Ancak, İstanbul'un kurtuluş çaresi olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve görüşme tekliflerini, kamuoyunu inandırmaya yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, özellikle İzzet ve Salih Paşa'ların da içinde bulunacağı bir hey'etle Bilecik'te görüşmeyi uygun bulduk. Bu zatlarla görüşükten sonra, halkın bütün inancı ve görüşlerindeki yanlışlığın anlaşılacağına şüphem yoktu. Bir de, her ne olursa olsun, kamuoyunca yukarıda işaret ettiğim vasıfları ile tanınmış olan bu zatların, İstanbul'da hükûmet kurmalarının millî gaye için ne kadar zararlı olduğu meydandaydı. Bu bakımdan, görüşmeden sonra da, kendilerinin İstanbul'a dönmelerine müsaade etmeme gereği bence normaldi. İşte bu düşüncelerle, İzzet Paşa hey'etiyle Bilecik'te görüşmek kararlaştırıldı. Görüşme 2 Aralıkta değil, fakat 5 Aralıkta oldu.

Efendiler, bu görüşmeyi beklerken, o güne kadar cephede ve Ankara' da geçen olayları da kısaca bilginize sunayım :

Efendiler, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın özel memurunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Kasım 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği, İsmet ve Refet Paşa'ların da Batı Cephesi'nde görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa'ertesi gün cepheye hareket etti. 10 Kasım'da göreve başladı.

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir zatın Eskişehir'den 13 Kasım 1920 tarihli bir şifreli telgrafını aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki :

Ethem Bey'in, Fuat Paşa Hazretleri'nin yanında Rusya'ya gideceği söylentisi cephede ve gerideki halk arasında kötü niyete yorulmaktadır. Bu ibi kimselerin çevrenizden uzaklaştırılması, zâtıdevletlerinin diktatörlükilan edeceğiniz zannını uyandırmıştır . . .

Efendiler, Ethem ve kardeşlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları,gerçekten Türkiye'nin de kendilrinin de yarar ve selâmeti bakımındanyerindeydi. Bu sebeple, Fuat Paşa'ya, kendileri istedikleri takdirde,bunları da birlikte alıp uygun şekilde görevlendirilebileceklerini söylemişim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgraftaki ifadelerin, yalnız arkadaşının düşüncesi olduğu ve gerçeğe uygun bulunduğuelbette kabul edilemezdi. Çünkü ne cephenin ne de halkın, EthemBey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği konusu ile ilgisi yoktu.Özellikle : "Ben diktatör olmak istiyorum; fakat Ethem ve benzerleriengeldir. Onun için bu gibileri uzaklaştırıyorum" zannından söz edilmesibüsbütün dikkatizni çekti.

ETHEM VE TEVFİK KARDEŞLERİN MUHALEFETE GEÇMESİ

İsmet Paşa'nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun süre oturdu.Onun yokluğunda, kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'evekâleten Kuva-yı Seyyare'nin başında komutanlık ediyordu.

Durumu gerektiği gibi aydınlatılmak için, bir olaylar zincirininbazı ana noktalarına işaret etmek uygun olur. Kuva-i Seyyare Komutanlığı,Karacaşehir'de, kendisine bağlı olmak üzere, gizlice Karakeçili adında bir birlik kurmuştu. Bu kuruluş hakkında Batı Cephesi Komutanlığı'nın bilgisi yoktu. Böyle bir birliğin varlığı 17 Kasım 1920'de tesadüfenöğrenildi. Cephe Komutanlığı'nın bu birliğin varlığı hakkında bilgi istemesive birliğin teftişe hazırlanması emri Ethem Bey tarafından yerine getirilmedi. Cephe Komutanlığı'nca, sivil işlere ve geri hizmetlere karışılmamasıiçin verilen genel emre aykırı olarak, Kuva-i Seyyare Komutanlığı,Kütahya bölgesinde, her şeyde gösterdiği müdahale ve zorbalığını daha da artırdı.

Cephe komutanı, Ethem Bey Kuve-i Seyyare'sinin, öteki gezici kuvvetlerden ayrılması için "Birinci Kuva-i Seyyare" diye adlandırılmasınıemrettiği halde, Ethem Bey ve kardeşi, bunu dikkate almakşöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine Umum Kuva-yı Seyyareve Kütahya Havalisi Komutanı şeklinde bir komutanlık durumu ortaya çıkardı.

Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, eniirleri altındaki birlikleri teftiş ettirmiyorlar, verilmemiş yetki ve ünvanları kendi kendilerinetakınıyorlardı.

Bütün Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik imzasıyla 21Kasım 1920'de Cephe Komutanlığı'na gelen bir raporda, 13'üncü düşmantümeninin Emîrfakıhlı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekteolduğu ve akendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerini çağırduklarıyolunda bilgi vardı. Oysa, gerçekte ne düşman tümeni ilerliyordu ve ne de Türk halkı düşmanı çağırmişti. Bu bilgilerin özel maksatlarla verildiğianlaşılacaktır. Müslüman halkın düşmanı çağırması yalnızbir tek sebeple açıklanabilirdi ki, o da tarafımızdan zulüm ve eziyet göreceklerine inanmalarıdır. İşte Cephe Komutanı, durumu bu noktadan elealarak verdiği genel emirde demişti ki :

Muharebenin doğurduğu bunalım sırasındaki kızgınlıkların etkisiyle zorlayıcı sert tedbirler ise alınmasına kesinlikle engel olmak gerekir. Hainlikleri ne derece kesinlikle anlaşılmış olursa olsun, hiçbir köy asla yakılmayacak, halktan hiçkimse hiçbir birlik tarafından hiçbir suçla idam edilmeyecektir. Casusluklan vedaha başka suçları ortaya çıkmış kimselerin, göz altında İstikal Mahkemeleri'negönderilmeleri gerekir.

Umum Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey, bu emrede karşı çıktı.

Efendiler, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadıyla aldığı tertibat yüzünden, Kuva-yı Seyyare bölgesindeki bazı yerleri boşaltmıştı. Buralarda, sivil idare kuruluncaya kadar, halkın güven içinde idaresi için, hemen teşkilât kurulmasına lüzum vardı. Bu sebeple jandarmahizmetinde bulunmuş ve iyi halli tanınmış kimselerden seçilen yüz ellimevcutlu bir sahra jandarma bölüğü teşkil edilerek "Simav ve Bölgesi Komutanlığı" adı altında bir komutanlık kuruldu. Bu komutanlık, sınırları belli bir bölge içinde güvenlik işlerine bakacaktı. Yarbay İbrahim Bey adında bir zatın görevlendirildiği bu komutanlığa yönetim ve inzibat bakımından bu bölgedeki askerlik şubeleri de bağlanacaktı. Ordu birliklerinin ve Kuva-yı Seyyare'nin komutanları yalnız askerî harekâtta sorumlu olacaklardı. Bu bölge komutanlığının kurulması dolayısıyla, o bölge halkına, Cephe Komutanlığı tarafından yazılan bildiri de : "Sizin hertürlü derterinizi dinlemek, adaletli bir yönetim kurmak maksadıyla Simav'da bir Bölge Komutanlığı kuruyorum" cümlesi vardı. Bu cümleyi, Kuva-yı Seyyare Komutanlığı tarafından kötüye yorulacağını göreceğiniz için, özellikle kaydediyorum.

Düşmandan kurtarılan bu kasabalar halkı, kurtuluş tarihinden başlayarak iki ay süreyle askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardı. Umum Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili Tefik Bey, birtakım düşünce vesabeleriyle bu bölge komutanlığına da itiraz etti.

Tefik Bey, 23 Ekim 1920 tarihli bir raporunda : "Bir düşman tümeninin taarruzu üzerine, kuvvetlerini Gönen köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini bildiriyor ve sol kanadında bulunan Cumburdu kesimini emniyete alınıp" diyor.

Düşmanın ciddî bir taarruzu olmamıştır. Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nın maksadının, ordu birliklerini cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerinin geride toplamak olduğu anlaşılmıştır. Cephe Komutanı İsmet Paşa, Tefik Bey'in verdiği bilgileri ciddiye alarak, gerekenlere gerektiği gibi emirler vermiş olmakla birlikte, kendisinden de, "taarruzeden düşmanın aşağı yukarı kaç top kullanmakta olduğunu" ve "Kuruköy'den yol boyunca Çamköy'e doğru bir düşman harekâtının yapıp yapılmadığını" sordu ve Cumburdu vadisinin İslâmköy'e doğru emniyete alınmasının Güney Cephesi'ne ait olduğunu bildirdi.

Tefik Bey, 24 Kasım 1920 tarihinde Cephe Komutanlığı'na yazdığı telgrafta iğneleyici birtakım sözlerden sonra, bendeniz, kuzey ve güney cephelerinin her ikisinin de hükûmetin emrinde olduğunu sanıyorum. Mademki değildir, idaresizlik yüzünden, boş yere burada vatanevlatlarını kırdıramayacağım. Yirmi dört saate kadar sol kanadımız kuvvetli bir şekilde korunmadığı takdirde, Kuva-yı Seyyare'yi Efendi köprüsü civarına çekeceğim. Bu konuda sorumluluğun kime ait olduğunu hükümet bulsun, Efendim diyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Kuva-yı Seyyare Komutanı'na cevap verdi ve dedi ki : "12'nci Kolordu, sol kanadımızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka, geri çekilmiş olan düşmanı keskin taarruzla ve zorla yerinden atmak görevi birliklerimizde verilmektedir. Bu bakımdan Kuva-yı Seyyare, düşmanı takip eden müstakil bir süvari tümeni durumundadır. Düşmanın üstün kuvvetle taarruzlarına karşı yalnız başına tedbirler alı; düşman mevzî ve ciddî bir hareket yaptıkça, buna karşı kesin savaştan kaçınır. Bu görevler süvari tümenlerine verilir. Güney Cephesi'nde kuvvetli süvari birliği olmadığından, sizin cephenizi süvari kuvvetleri ile genişletmek mümkün değildir. Güney Cephesi Kuva-yı Seyyarelerle yalnız dış kanadından temas ve bağlantı sağlayabilir. Bu da lâzımdır. Kısacası, cephemiz iyi idare edilmektedir. . . v.b."

Efendiler, Batı Cephesi Komutanlığı elbette ordunun kuvvet durumu ve miktarı ile ilgili bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu maksatla 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden kuvvetlerinin mevcudu ile ilgili muntazam birer liste istedi. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi. Kuva-yı Seyyare istenilen mevcut listesini göndermedi. Bu konuda cephedenistenen açıklamaya gelen cevapta, Tefik Bey diyordu ki; "Kuva-yı Seyyarene bir tümen ne de düzenli bir kuvvet haline getirilemez... Bu serserilerin başına ne bir subay ne de askerî memuru koymak mümkün olmadığı gibi, kabul ettirilmesi de mümkün değildir. Çünkü, subay gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim birliklerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölükemini de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu

yazamaz adamlardandır."Sen yapamıyorsun" diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuva-yı Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zarurîdir...Aslında, Kuva-yı Seyyare, disiplin ve düzene sokulmak şöyledursun, böyle bir düşüncenin doğmakta olduğunu sezdiği anda dağılır.Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız...

TEVFİK CEPHE KOMUTANINI TANIMİYOR

Efendiler, tam bu günlerde, düşmanın, Bursa Cephesi ilerisinde,İzmit yakınlarında bir faaliyeti hissedildi. Cephe komutanı bizzat oraya giderek yakından tedbirler almaya mecbur oldu. Onun için 28 Kasım 1920 tarihindeKuva-yı Seyyare Komutanı Tefik Bey'e cevap verirken : "BugünBilecik'e gidiyorum. Dönüşte sizinle nerede karşı karşıya oturup görüşmek mümkün olur"sorusunu sormuştu. Cephe komutanına cevap verilmemişti.Cephe komutanı, İzmit durumuna karşı, tedbir ve tertibat almakla meşgul bulunduğu sırada,Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'ndan savaş raporları gelmeye başlamış... Sebebi sorulmuş :

"Raporlar gerektiği zaman Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nayazılmıştır. İmza : Yüzbaşı Tahsin" telgrafi alınmış.

Efendiler, bir cephe komutanı için, cephesinin bir kısmında geçenolaylardan bilgi alamamak ne kadar güç bir durumdur. Böyle bir belirsizlikinde kalmak, bütün cephenin idaresini yanlış yola sürükleyebilir.Düzeltilmesi imkânsız tehlikeli durumlara yol açabilir. Cephe Komutanıİsmet Paşa, 29 Kasım 1920 tarihinde, durumu Ankara'da bulunanKuva-yı Seyyare Komutanı Ethem Bey'e yazarak, raporlar için vekilinin uyarılmasını bildiriyor.

İsmet Paşa, 29 Kasım 1920'de, bize şu telgrafi gönderdi :

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na
Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı'na

1 - Kuva-yı Seyyare Komutanlığı, 27.11.1920 akşamından beri Cephe Komutanlığına rapor vermemektedir.

2 - Bu gün Ethem Bey'den, vekilini uyarılmasını rica ettim. Düşmandan geri alınanyerlerin idaresi için kurulan Simav Bölgesi Komutanlığı dolayısıyla,Tefik Bey'in üzüntü duyduğunu bildiren Ethem Bey'den bu gün birtelgraf almış ve cevap vermiştim. Durumda dikkati çekecek ölçüde bir olağanüstülükvarsa da, geniş bilgim yoktur. Oraca alınan bilgilerin gönderilmesini rica ederim.

Efendiler, Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuva-yı Seyyare Komutanlığıarasında geçen yazışmaları ve ortaya çıkan durumu nasıl öğrendiğimimüsaade buyurursanız açıklayayım :

Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili Tefik Bey tarafından İsmet Paşa'ya yazılan,asker kaçakları ile casusların İstiklâl Mahkemesi'ne karşı olduğunu ve Kuva-yıSeyyare'nin sol kanadının yirmi dört saate kadar 12'inci Kolordu'ca emniyete alınmayacak olursa,kuvvetini Efendiköprüsü'ne çekeceğini bildiren telgrafları, bana Ankara'da bulunanEthem Bey verdi. Ben tabii olarak bu telgrafları anlamlı buldum.Kuva-yı Seyyare'nin durumunda tedbir alınmasını gerektiren dikkate değer bir hal gördüm. Onun için, İsmet Paşa'ya çektiğim vebu telgrafları Ethem Bey vasıtasıyla öğrendiğimi bildirdiğim 25 Kasım 1920tarihli telgrafta, "Tefik Bey'in, önem verdiğim bu müracaatınakarşı ne şekilde cevap verildiğinin ve ne gibi tedbirler alınmış olduğununbu gece bildirilmesini rica ederim" demiştim.

İsmet Paşa, arada geçen yazışmayı olduğu gibi bildirdi.

Efendiler, bir taraftan da, 28 Kasım 1920 tarihinden başlayarak,Kuva-yı Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, "Umum Kuva-yı SeyyareKomutan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla doğrudan doğruya bana bildirilmeye başladı.Tevfik Bey'e şu şifreli telgrafı yazdım :

Ankara, 29/30.11.1920

1'nci Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili

Tevfik Beyefendi'ye

İki üç günden beri doğrudan doğruya bana göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde,Batı Cephesi Ordu Komutanlığı'na verilmiş olduğu kaydının bulunmadığı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa bir sebebe mi dayanmaktadır?Bu konuda bilgi verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Başkanı

Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Tevfik Bey'den cevap almadım. Fakat Ankara'da bulunanEthem Bey'den rahmetli Hayati Bey'e şöyle bir yazı gönderildi :

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki anlaşmazlığın sebepleriyle, bu konuda her ikisiyle yaptığımız yazışmaları oldğu gibi takdimediyorum. Lütfen Paşa Hazretleri'ne gösterilip okunarak yanlış bir kanaata meydanverilmemesini rica ederim, efendim.

Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı Ethem

Efendiler, bu yazıya ilişik olan telgraflarda dikkati çeken noktalar şunlardı :

Tevfik Bey, kardeşine diyor ki : "Simav Bölgesi Komutanlığı'nakesinlikle ihtiyaç yoktur. Bu bölge komutanının Eskişehir'e dönmesi içinşimdi emir verdim. Tevfik Bey, İsmet Paşa' nın halka hitabenyayınladığı bildirisini de şöyle yorumluyordu :

"Bu bildiri, bulunduğumuz yerlerde bizim adaletsiz, emniyetsiz ve namussuzcasınahareket ettiğimizi ilân ediyor... Kuva-yı Seyyare, bunu kesinlikle kabuletmez. Bu konular aydınlanıncaya kadar, Kuva-yı Seyyare, Batı Cephesi Komutanlığı'nı tanımayacaktır."

Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta,kardeşinin üzüntüsünden söz ettikten sonra, bu işlerin kendisinin dönüşündensonraya bırakılmasını rica ediyor. Kardeşine de, durumu Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığını,ancak kendisinin de ölçülü ve nezaketlidavranması ve mukabele etmesi gerektiğini bildiriyor. Tevfik Bey,28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e yazdığı karşılık telgrafında :

"Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanı'nı bundan böyle âmir olarakımayacağımı ve Simav'a gönderdiği komutanına, bu gün yanındakilerlebirlikte Eskişehir'e dönmesi için emir verdiğimi.... vazmıştım", dedikten sonra"Bu hususta başka bir şey düşünemem ve düşünebilmek imkânı da yoktur, efendim" diyordu.

Tevfik Bey'in kardeşine çektiği yine aynı tarihli 'bir telgrafında da :

".... En ufak bir şey hissedersen bu yeni kurulan komutanlığın bütün mensuplarınıgözüaltında Batı Ordusu'na iade edeceğim. Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey'in bu cephe komutanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum" denilmekte idi.

Efendiler, bundan sonra, Kuva-yı Seyyare'nin savaş raporları Ankara'daEthem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesi'ne gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuva-yı Seyvare Komutanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerinesansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuva-yı SeyvareKomutanlığı'nın haberleşmeleriyle meşgul olduğundan söz edilerek, cepheile haberteşmeler açık ve resmî şekilde yasaklanmış. Aynı zamanda,Kuva-yı Seyvare'nin Eskişehir dolaylarına saldıracığı söylentisi yayılmıştır.

ETHEM VE TEVFİK KARDEŞLERLE KENDİLERİ GİBİ DÜŞÜNEN BAZI ARKADAŞLARININ MİLLİ HÜKÜMETE İSYANI

Saygıdeğer Efendiler, bu durumu hep birlikte incelemeyyardım edecek kadar bilgi arz ettiğimi sanıyorum. Kalaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tefvik kardeşlerle, kendileri gibi düşünen bazı arkadaşları, miilî hükûmete karşı isyana karar vermişlerdi.Bu kararlarının uygulanması için TefvikBey cephede bahane ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken,Ethem Bey, milletvekili olan kardeşi Reşit Bey ve dahabirtakımları da siyasî yoldan çalışıyorlardı. İsyân plânında başarılı olabilmek için,her şeyden önce, buna engel sayılan Batı Cephesi'ndeki ordununbaşında bulunan komutanın itibar ve makamından düşürülerekorduya hâkim olunması gerekiyordu. Ondan sonra da Meclis kamuoyunutamamıyla kendi lehlerine çevirerek komutan, bakan veya hükûmet düşürmektekolaylık sağlamak önemli bir noktaydı. İşte bu maksatlarla çalışmaktaolduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in, İsmet Paşa'ya vekardeşi Tefvik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığıyumuşak ve nazik bazı kelimelerin, biraz daha zaman kazanmaktmaksadına dayandığına ve bu meseleyi İsmet Paşa ile TefvikBey arasındaki anlaşmazlıktan doğan bir üzüntü dolayısıyla, en sonundaTefvik Bey'in öfkesine hâkim olmayarak biraz ileri gitmesindenibaret gösterip, kendilerinin pek yumuşak başlı ve alçak gönüllü olduklarınıbir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi.Biz de durumu olduğu gibi ciddi saydık. Siyasî ve askerî tedbirlerimizi onagöre uygulamaya başladık.

Efendiler, arz etmeliyim ki, gerek cephede gerek Ankara'da her bakımdanihtiyaç duyulan tedbirleri aldırıştım. Ethem ve kardeşlerininisyandan asla çekinmiyordum. İsyân ettikleri takdirde yola getirilip cezalandırılacaklarınaşüphem yoktu. Onun için pek serin ve geniş hareketdiyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle yola getirmeye vesaygılı olmaya çalışmayı, bunu başaramadığım takdirde, kamuoyundadaha çok açıklık kazanacak olan saldırganca faaliyet ve hareketlerininerektirdiğini yapmayı tercih ediyordum. Bu düşünceyle, 2 Aralık 1920tarihinde, Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Bey'lerle diğer bazıkimşeleri de yanıma alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmetPaşa ile de birleşerek yüzyüze konuşmaya ve anlaşmaya karar vermiştim.Ethem Bey'in bu geziye benimle gitmekten çekineceğini tahminediordum. Halbuki, Ethem Bey'i de birlikte alıp götürmek bencepek gerekliydi. Bunun için istekli olsun olmasın, Ethem Bey'i de birliktegötürmek veyahut ısrarı halinde ona göre bir tutumu benimsemeküzere gereken tedbirlerin alınmasını da emretmişim.

Gerçekten de, ertesi günü, Ethem Bey hastalığını ileri sürerekbirlikte seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'inrahatsızlığının seyahate engel olduğunu söyledi. İsrar ettim.Nihayet 3 Ekim 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e hareket ettik.Ethem ve kardeşi Reşit Bey'lerden başka yanımızda bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı :

Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Aralık 1920 sabahı, erkenden, henüz ben uykudayken tren Eskişehir'e vardı.Daha önce İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğuanlaşmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeyekarar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durduğunuve yoluna devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısıyapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri içinhaber gönderilmesini istedim. Birkaç dakika sonra "hazırız" denildi."Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadananlaşıldı ki, herkes hazırda ama Ethem Bey bir arkadaşıyla birlikteortada yoktu. Derhal Ethem Bey'in kaçırıldığına hükmettim.Fakat bunu

kimseye söylemedim. Yalnız, "o halde, dedim, EthemBey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmetPaşa'yı da buraya çağırırız."

İsmet Paşa da, telgraf başında yapılan özel bir görüşmeden sonra, Eskişehir'e hareket etti. Daha önce, yalnız ve özel olarak görüşmemiz gerekli olduğundan ben de bir iki istasyon ileri giderek buluştuk. Birlikte 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep birlikte bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey yoktu. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. Rahatsız, yatıyor dedi. O gece İsmetPaşa'nın karargâhında Kâzım Paşa, Celâl Bey, HakkıBehiç Bey de hazır olduğu halde, Reşit ve Ethem Bey'lerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilâve etmişti. Yemekten sonra karargâha girtik, fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e nevakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şuydu : EthemBey şu dakikada kuvvetlerinin başındadır!

Bu habere rağmen sakin olmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Şu noktayı da belirtmeliyim ki, ben Eskişehir'e resmî bir sıfatla gitmemiştim. Orada hazır bulunan bazı arkadaşların yanında, İsmet Paşa ile olan görüşmeve konuşmalarımızı tarafsız bir arkadaş sıfatıyla yaptığımı söylemişim. İsmet Paşa, durumu, aralarında geçen haberleşmeleri, Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili olarak Tefik Bey'in aldığı serkeşçe tavrı anlattı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına cevap veriyordu. Reşit Bey, pek kaba ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini, bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunupervasızca söylüyor; ordu, disiplin, komuta ve hükümet kavramlarıyla bunların gereklerine dair ileri sürülen görüşlere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki : "Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla vesizin lehinizde bir sonuç almak için samimi bir duyguyla görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve yakınlığım sonbulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı olarak, Batı Cephesi Komutanı'na, durumun gereğini yerine getirmek üzere yetkisini kullanmasını emrediyorum." Hemen İsmet Paşa da dedi ki : "Emrimde bulunankomutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir. Ben onuyola getirmeye ve cezalandırmaya muktedirim. Bu konuda daha kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu görevin kolaylıklarına getirilmesi için yardımını rica etmiş değilim. Ben durumungerektirdiği işleri yaparım."

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi tavır üzerine, avazı çıktığı kadar bağırırçasına konuşan Reşit Bey, derhal şimdi; ileri gitmekte acele edilmemesini, kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerine durumu anlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydandı. Buna rağmen Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü, İsmet Paşa'nın hazırlatacağı özel bir trenle Kütahya'ya kardeşlerinin yanına gitmesi uygun görüldü. Kazım Paşa'nın da Reşit Bey'le birlikte gitmesi yerinde bulundu. Hareket ettiler.

BİLECİK GÖRÜŞMESİ

Saygıdeğer Efendiler, müsaadenizle bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Aynı günde, yani 5 Aralık 1920'de Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa hey'etine temas edeceğim : Hatırınızdadır ki, İzzet Paşa'nın istek ve teklifi üzerine, kendileriyle Bilecik'te görüşülmesine karar verilmişti. Hey'et, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Bu hey'et, İzzet ve Salih Paşa'larla elçilerden Cevat, Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir Bey'lerden ve Hoca Fatih Efendi'den kurulmuştu. Bilecik istasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi. Görüşme şöyle geçti : Ben, ilk söz olarak "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı" diye kendimi tanıttıktan sonra : Kimlerlemüşerref oluyorum" sorusunu yönelttim. Salih Paşa, benim maksadımı kavrayamadığı için, kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın da Dahiliye Naziri olduğunu söylemeye çalışırken, ben derhal, İstanbul'da bir hükümet ve kendilerini o hükümetin üyeleri olarak tanımadığımı; eğer İstanbul'daki bir hükümetin nâzırları olarak görüşmek

istiyorlarsa, kendileriyle görüşmekte mazur olduğumu bildirdim. Ondan sonra kimlik veyetki söz konusu edilmeden görüşülmesi uygun bulundu.

Konuşmanın bazı safhalarında, Ankara'dan bizimle birlikte gelen bazı milletvekili arkadaşları da buldurdum. Birkaç saat süren konuşmadan, gelen kimselerin esaslı hiçbir bilgi ve kanaate sahip olmadıkları anlaşıldı. Sonunda, kendilerine İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğimize beraberce Ankara'ya gideceğimizi bildirdim.

İZZET VE SALİH PAŞALAR ANKARA'DA

Zaten beklemekte olan trenle hareket edildi. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul'dan gelen hey'eti itirazlarına rağmen alıkoymuştum. Fakat bunu ilân etmeyi yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşa'larla diğerlerinden millî hükümet işlerinde yararlanarak haysiyetlerini korumak istedim. Bu maksatla, Ankara'ya gelir gelmez basına verdiğim resmî bildiriye, adı geçen kimselerin Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle görüşme yapmak bahanesiyle İstanbul'dan çıktıklarını, memleketin iyilik ve selâmeti için dahayararlı ve daha etkili bir şekilde çalışmak üzere bize katıldıklarını ilân ettirdim.

Efendiler, bizim İzzet Paşa hey'etiyle Bilecik - Ankara yolu üzerinde bulunduğunuz 5/6 Aralık 1920 tarihinde Reşit Bey'den, Kütahya'yavardığını, ertesi günü Tefvik Bey'le görüşeceğini, Ethem Bey'in de oraya geldiğini bildiren fakat daha olumlu bir anlam taşımayan bir telgraf aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey'in, geri dönerken Eskişehir'den gönderdiği 9 Aralık tarihli bir telgrafında : "Tefvik ile olan mesele iyi bir sonuca bağlanmış" denildikten sonra, "Fakat tanımak ve tanıtmak istediğimiz kimselerin basit ve zamana uygun olarak düşünmemelerine veya düşünemediklerine binbir işaret konmuştur" ibaresi okunmaktaydı. Reşit Bey tarafından, Eskişehir'deki Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya da, meselenin çözüme bağlandığı, haberleşmenin sağlandığı ve Simav Bölgesi Komutanının yerine gönderilebileceği söylenmişti. 9 Aralık 1920'de Ethem Bey'den de aldığım bir şifreli telgrafta, meselenin İsmet Paşa tarafından maksatlı ve zamansız olarak çikartılmış olduğu anlatılmak isteniyordu. Sözde almakta olduğu bütün tedbirlerden ve yaptığı düzenlemelerden o zaman Başyaverim bulunan Salih Bey'in de aynen haberdar edildikleri belirtiliyordu. Benim kuruntuya düşürdüğümü delilleri ile haber aldığını yazıyordu. Ondan sonra inandırıcı birtakım sözlerle, Kuva-yı Seyyare'den olup da Maden'den katılmak üzere geri dönen fakat Genelkurmay'ın emriyle Güney Cephesi'ne gönderilen bir müfrezesinin kendi emrine verilmesini ve Kuva-yı Seyyare'nin Fuat Paşa zamanının, da seyyar jandarma teşkilâtı gereğince bütçeye dahil edildiğini ileri sürerek fazla para koparmak istediği anlaşılıyordu.

Benim üç gün sonra buna verdiğim inandırıcı cevapta : "Son günlerin beklenmedik olaylarının beni kuruntuya değil, kararsızlığa düşürdüğünü itiraf ederim" dedikten sonra : "... genel durumumuzun uyum düzenini bozmakta hiç kimseye göz yummasını" bildirdim.

ETHEM VE KARDEŞLERİ ZAMAN KAZANMAK İÇİN BİZİ YANILTMAYA ÇALIŞIYORLARDI

Gerçekte mesele çözülmemişti. Yapacağım açıklamalardan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi yanıltmaya çalışıyorlardı. Maksatları mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet toplamak; Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetleriyle Lefke'de bulunan Gök Bayrak taburunun kendilerine katılmasını ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendileriyle birlikte isyan etmesini sağlamak; bir yandan da cephe komutanlarını değiştirmek, ordudaki subay ve erlerin kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmaktı. Gerçekte, Simav ve Bölgesi Komutanı, Simav'a gitmek üzere Kütahya'dan geçerken, Ethem ve Tefvik Bey'ler tarafından durdurulup, kendi mirleri altında ve gösterecekleri yerde hizmet ettirmek üzere Kütahya'da kalması emredilmiştir. Bu emirlerinin onaylanması gereğini de 10 Aralık 1920'de Cephe Komutanlığı'ndan istemişlerdir. Görülüyor ki, her şey yoluna girdi denildiği halde, başlangıçtaki itaatsizlik durumu aynen devam etmekteydi.

Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana dahil her tarafa ellerinde özel şifreler bulunan ve irtibat subayı adını taşıyan birtakım memurları göndererek yeniden silâh ve hayvan toplamaya başladı. Bunlara verdikleri görev ve hükümet memurlarına yaptıkları tebligat hakkında bir fikire dinmek üzere, örnek olarak, 7 Aralık 1920'de Ankara'nın kuzeyindeki Kalecik Kaymakamına gönderdiği yazıyı aynen okuyayım : Kütahya, 7.12.1920

Kalecik İlçesi Kaymakamı Yüksek Katına

Kuva-yı Seyyare müfreze komutanlarından olup aşağıda kimliği yazılı İsmail Ağa, zâtîâlinizin ilçesi dahilinde Kuva-yı Seyyare'ye bağlı izinli ve izinsiz mücahitlerle yeniden silâh ve hayvan toplayarak bize katılacak olan vatanseverleri alıp getirmek üzere görevlendirilerek Kalecik'e gönderilmiştir. Kendisine vatan için gerekli her türlü yardımın yapılmasını ve kolaylık gösterilmesini rica ederim, efendim. Umum Kuva-yı Seyyare Kütahya Havalisi Komutanı Ethem

Batı Cephesi Komutanı'nın, Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'ndan eldeki cephanesinin miktarını ve son Gediz savaşında ne kadar topçu cephanesi sarfedildiğini sorması üzerine, Kuva-yı Seyyare Komutanı Vekili Tefikimzasıyla 11 Aralık 1920'de bu yazışmanızdan bize güvenmediğinizi anlıyorum. Cephanesini ne yenir ne içilir; ancak düşmana atılır. Böyle bir güven meselesi akla geliyorsa, cephanesini göndermeyebilirsiniz, şeklinde cevap verilmekte idi.

Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey, cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde, Tefik Bey yine vekil olarak yazışma ve işlemler yapıyordu. Bir tek kuvvet üzerinde aynı yetkide iki ayrı komutan...

Cephe Komutanı, 13 Aralıkta, sorulan soru ve alınan cevap suretlerini bilgi için bana göndermişti. Hükümetçe, anahtar olmayan şifrelerle özel şifreler kullanılması genellikle yasaklanmıştı. Halbuki, Ethem Bey'in özel memurları ve milletvekillerinden bazı arkadaşları, bu yasağa uymadan şifre haberleşmelerine devam etmekte idiler. Pek tabii bunlara engel olundu. Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yaptığı 13-14 Aralık 1920 tarihli bir müracaatında : "Bazı ihtiyaçlar ve benzeri eksikler için Ankara ve Eskişehir Kuva-yı Seyyare irtibat subaylarına çekilen telgrafların durdurulmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin yasaklanması veya güçlüğe uğratılması şeklindeki işlemlere lütfen son verilmesini rica ederim" diyordu. Halbuki, irtibat subaylarının açık haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasaklanan, özel şifreli haberleşmeydi. Ethem Bey'in sözünü ettiği Ankara ve Eskişehir'deki subayların hiçbir haberleşmeleri yasaklanmış ve bu subaylar tarafından da Ethem Bey'e şikâyetle bulunmuş değildi. O günlerde, Eskişehir'e çekilmeyen bir özel şifre vardı. Fakat o, komutan ve milletvekili diye imza atan Ethem Bey'in bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey'e verdiği cevapta bunu kendisine haber verenin kim olduğunu bildirmesini istemişti.

ÇERKEZ ETHEM HÜKÜMETİN KANUNLARINI TANIMİYOR

Efendiler, başlıbaşına dikkati çeken bir muameleye burada belirteyim. Bu tarihlerde Kütahya'da Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi adında bir zat bulunuyordu. Kütahya'da Mevki Komutanı ünvanıyla Ethem Bey tarafından tayin edilmiş Abdullah Bey adında da biri vardı. Bu komutan, kaçak asker ailelerinden bazılarını sürgün edilmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, sürgün işlemlerinin son çıkarılan kanun gereğince, İstiklâl Mahkemesi'ne ait olduğunu bildirerek evrakı komutanlığa geri gönderir. Bunun üzerine, Mevki Komutanı, Mutasarrıf Vekili'ni gece vakti makamına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili, gece meşgul olduğundan sabahleyin görülebileceğini bildirir. Komutanın gönderdiği erler, Mutasarrıf Vekili'nin harem kapısını kırmak suretiyle zorla içeri girerler ve kendisini hakaret edici sözler söyleyerek alıp götürürler. Sorguya çektikten sonra, aynı gece silâhlı bir müfrezeyle on dört saat uzaklıkta bulunan Kuva-yı Seyyare Komutanı'nın huzuruna getirirler. Ondan sonra da Kütahya'dan çıkarak uzaklaşırlar. Kadı olmak ve Mutasarrıf Vekili bulunmak dolayısıyla, çeşitli Bakanlıkların büyük bir memuru durumunda olan bir kimsenin uğradığı bu saldırı ve karşılaştığı

ağır muamele, şüphesiz doğrudan doğruya hükûmete yöneltmiş bulunuyordu. Bu olay üzerine, Meclis'te, hükûmete gensoru açıldı. İlgili Bakanlıklar, Cephe Komutanlığı'ndansuçluların Harp Divanı'na verilmelerini istediler. Cephe Komutanı'nın, Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nca soruşturma yapıp sonucunun bildirilmesini isteyen telgrafına, 19 Aralık 1920'de Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla gelen cevapta : "Abdullah Bey her ne yapmışsa tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmıştır ve yapmaya da mecburdu. Bu konunun gerekçesi ilgili Bakanlıklara arz edilmişti. . . Kendisinin geri dönmesi için kesin emir verildiği zâtîâliniz tarafından bildiriliyor. Döndüğü takdirde... mutlaka idam edeceğim...." deniliyordu.

Efendiler, milletin vekillerinin emriyle görevine iade edilmek istenen bir memurun idam edileceğinin bildirilmesi, elbette Anayasa ve kanun hükümleriyle bağdaştırılmazdı. 13 Aralık 1920 günü Ethem Bey, Ankara'daki kardeşi Reşit Bey'le, makina başında açık telgraflarla uzun uzadıya görüştü. Bu görüşmelerin özeti şuydu : "Ethem Bey, bu konunun mutlaka Meclis'te görüşülmesini sağlayınız. Sarı Efe denilen Edip'in kendi müfrezesiyle Gök Bayrak taburuna katılması için habergönderiniz. Meclis vasıtasıyla komutanları çektiniz. Meclis kararıyla olmadı takdirde, bir yolunu bulup bunu hemen sağlayınız" diyor; "patlatacağı bombaları da İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının dapek yakın olduğunu" söylüyor. Reşit Bey'in verdiği cevaplar arasındada dikkati çeken şu sözler yer alıyordu : "Kuva-yı Seyyare'nin düşman karşı savunma yapmamasını, bunu tümenlere bırakmasını ve Edip'le bizzat haberleşmesini, buna engel olunduğu takdirde Cephe Komutanı'yla eninden ilgisini kesmesini" söylüyordu.

Reşit Bey, bu haberleşmelerle ilgili telgrafları olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Zaten Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra yanıma gelmemişti. Kendisini yanıma çağırıttım. Ne istediklerini sordum... "Cephe komutanlarını değiştiriniz" dedi. "Yerine koyacak adamlarımız yoktur" dedim. "Beni tayin ediniz, ben daha iyi yaparım" dedi. "Cephe komutanlarını değiştirmek önemli bir meseledir. Genel durumumuzu zayıflatır. Böyle bir teklifi kabul etmek kolay değildir. uygun da düşmez" cevabını verdim.

Aynı gün, yani 13 Aralık 1920'de Ethem Bey'e yazdığım bir telgrafta, Reşit Bey'le makina başında yapılan haberleşmeleri okuduğumusöyledikten sonra, bu konunun resmen Meclis'e getirilmesinin ve görüşülmesinin uygun olmadığını, Edip'in yerinden oynatılmasının dadoğru bulunmadığını bildirdim. Aynı tarihte, Ethem Bey verdiği cevapta konunun ciddi olduğunu söyleyerek komutanlar aleyhine sözler sarfediyordu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar, onların emirlerine uymuyorlar. Bakanlıkları ve hükûmeti tanımıyorlar. Yalnız sözde bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi isteklerine göre harekete geçireceklerini umuyorlar. Bana ve Meclis'e karşı hoşgörünerek, büyük bir gayretle hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Ethem Bey, 18/19 Aralık tarihli bir telgrafıyla da, yine Edip'in müfrezesiyle kendisine katılmasının sağlanmasını benden rica ediyordu. İsteğini haklı göstermek için de diyordu ki :

"Anadolu'daki isyan hareketlerinin bastılması sırasında, durum icabı Bigadolaylarında bıraktığım ve sonradan geçici olarak Düzce'ye gönderilen Birinci Kuva-yı Seyyare'ye bağlı ve büyük bir kısmı İzmir ve dolaylan gönüllülerinden oluşan 250 süvari, 200 piyade, bir dağ topçu takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâhsüvari erlerinden kurulu Edip Bey müfrezesinden, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla daha çok yararlanılacağı tabiidir. Bununla birlikte, süreklî müracaat yapılmakta olduğundan ve Edip Bey tarafından, o bölgede güvenliğintam olarak sağlandığı bildirildiğinden, bu bölgenin uygun görülecek başka bir birliğe teslim edilerek, Edip Bey'in müfrezesinin savaş vasıtalarıyla birlikte Kuva-yı Seyyare'ye katılması hususunun ilgili makamlara emir ve havalesini rica ederiz".

Efendiler, bu telgrafta ileri sürülen düşüncelere, en tecrübesiz ve en basit muhakemeli birinin bile inanabileceği kabul edilebilir mi? Kütahya'da bulunan bir zat, bana, İzmir sınırına yaklaşmaktan söz ediyor. Düzce ve dolaylarında durumun güvenilir olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip

Bey müfrezesinin kuvvetini ayrıntılı olarak saydıktan sonra, bumüfrezenin savaş vasıtalarıyla birlikte kendisine katılmasırıcasının bence kabul edilebilir bulunacağını zannediyor.

DEMİRCİ EFE DE HAREKETE GEÇİYOR

Efendiler, Demirci Efe, Ethem Bey'le haberleştikten sonra özel bir tavır takındı. Bu sezilir sezilmez, Güney Cephesi'nde bulunan Rafet Bey süvarileri, derhal üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de Dinar yakınındaki İğdecik köyünde ,bir gece baskısıyla Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış... Kendisi beş on kişiyle kaçmış. Efe, çok sonra bize sığınarak affedilmiştir.

Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Aralık gecesi evinde dört kişiye, ordubirlikleriyle Kuva-yı Seyyare arasında bir çatışma çıktığı takdirde, subaylarımızla erlerimizi yanıltma görevi veriyordu. Bu dört kişi şunlardı:Yeni Dünya gazetesinden Hayri, Arif Oruç'un kızkardeşinin oğluNizamettin, Müşir (152) Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşları Şükrü Bey'ler. . . Bunlar 21 Aralıkta trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Yanlarında Ethem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı.Bunların içinden biri, trenin hareketinden önce, gizlice istasyondaki kaldığım binaya gelip, bana durumu bildirdi. Bu zat, propagandayı tertip veyönetmekle görevliymiş. Başkanları Hidayet Bey'miş. Para harcama yetkisi de ondaymış. Durumu ihbar eden, yalnız olarak Kütahya'yagidecek, Ethem Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

Ben bu zata : "Biz Ethem Bey ve kardeşlerine karşı sevgi duyuyoruz. Onlar boş yere telâşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden üzüntü duydum. Fakat Ethem Bey'in orduda bozgunculuk çıkarmak için vereceği talimatı bilmek isterim" dedim ve arkadaşlarıyla birlikte kendilerinihareketlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisar'da Fahrettin Paşa'ya bilgi verdim ve bu adamların takip edilmeleri gereğini bildirdim.

İhbarcı, ihbarlarının doğru olduğunu sonradan davranışlarıyla ispatetmiştir.

Efendiler, Kâzım Paşa , Reşit Bey'le beraber Kütahya'daEthem ve Tefik Bey'lerle konuşma ve görüşmelerde bulunduğuzaman, Ethem Bey'in sözlerinden, bana önemli olan noktalarışöyle özetlemişti :

1-Ankara'daki hükümet gayeyi gerçekleştirecek durumda ve güçte değildir. Bu hükümete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz.

2-Silâhla karşı koymamızın mahiyetini kötüye yoracaklardır. Fakat sonunda başarılısam herkes bana hak verecektir.

3-Refet Bey'le aramızda bir izzetinefis meselesi geçmiştir.Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in haysiyetine değer vererekbizimkini kırıyor. Herhalde Refet Bey'i önüme katarak Ankara'yakadar kovalamak isterim. Ölürsem de bu takipte öleyim.

4-Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Meclis'teki durumu bizi aldatmıştır. Meclis'in ne önemi ve ne hükmü vardır?

REŞİT ORDUYU YANILTMAYA ÇALIŞIYOR

Kazım Paşa, bu görüşleri dinledikten sonra, Türkiye'nin Batı Cephesi'nden başka doğuda, güneyde, merkezde de orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde çok değerli ve pek kudretli komutanlar ve subaylar vardır, "bütün bunlarla birlikte bir millet vardır" diyerekkendilerini yatıştırmaya ve ölçülü bir duruma getirmeye çalışmıştır.

Efendiler, Reşit Bey , Meclis'te ateşli telkin ve teşebbüslerde bulunuyordu. Bir gün Meclis'te kırk elli kadar milletvekili toplanmış. Bunların cephedeki durumla ilgili bazı şüpheleri varmış. Bakanlar Kurulu'nudavet ederek bunu anlamak istiyorlarmış. Bolu milletvekili bulunan rahmetli Yusuf İzzet Paşa , bu durumu ve toplanan milletvekillerininisteğini bana bir mektupla bildirdi. "Ben toplantı hâlindeki Bakanlar Kurulu ile beraberdim. Hükûmet üyeleri, bu şekilde toplanan milletvekillerinin herhangi bir konuda soru sormak için hükûmeti davet etmesi usule uygun değildir, kabul edemeyiz" dediler. Ben bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa vasıtasıyla bildirmekle birlikte, şahsî görüşüm olarak şunları da ekledim : "Siz milletvekilisiniz, ben de başkanınızım. Herhangi bir konuda benimle görüşmek isterseniz, memnuniyetle kabul ederim". Benim cevabımı, Yusuf İzzet Paşa, toplantı halinde bulunanlara bildirdiği vakit, Reşit Bey ayağa kalkarak :

"Efendiler! bu cevap göğsünüzü kapayın! demektir. Yüksek malumunuzdur ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması disiplin gereğidir".

Reşit Bey'in, "Başkan bizi askerî disiplin altına almak istiyor"demek istediği anlaşılıyor.

Söz konusu toplantıyı düzenleyenler hiç şüphe yok ki, Reşit Bey ile bazı arkadaşlarıydı. Reşit Bey , sözü Ankara'da bulunan İzzet Paşa hey'eti ile yaptığı temas ve görüşmelere de getirerek, "Paşalar İzmir'i, İstanbul'ukurtarak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, tutuklanmışlardır." şeklinde bir hava da yaratmıştı.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey' e bakan ve milletvekillerindenon beş kadar arkadaşı hükûmetteki odama davet ettim. Bu arkadaşları arasında Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey,Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emir Paşa'lar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Bu hey'ete, bu konunun bütünceliğe safhalarını, gerekli belgeleri de göstermek suretiyle, açık bir şekilde anlattım. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim kurduğumuz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını söyleyerek, mutlaka Ethem Bey kuvvetinin artırılmasına ve takviyesine ihtiyaç olduğunu bildirdi. Cevap olarak dedim ki : "Ethem Bey'inkendi komutası altında kullanabileceği kuvvetin sayısı en çok bin iki yüz,iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu sayı artırılacak olursa, disiplinsizlik dolayısıyla dağılıp felâkete yol açar. Her halde, memleketin mukadderatınınşahsa bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarınabağlı düzenli birliklere emanet edilmesi gerekir. Kuva-yı Seyyare, belirlibir kadro halinde, verilen emirlere tamamen uymak ve boyun eğmek şartıyla yararlı olabilir."

Reşit Bey, açıklanan gerçekleri kabullenmiş gibi görünen birtavır takındı. Bunun üzerine son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla birlikte kardeşlerinin yanına giderek nasihatlerdebulunması kabul edildi.

Bundan sonra nasihat vermek için gidecek olan hey'ete, meseleninçözümüne bağlanabilmesi için şimdiye kadar yaptığım teşebbüslere de sonvereceğimi bildirdim. Hey'et, Kuva-yı Seyyare'ye, Hükûmet'in son ve kesin istekleri olmak üzere şu hususları bildirecekti :

1 - Kuva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uva-cak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2 - Kuva-yı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde,hiçbir şekilde adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetinederhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi, yapılacak müracaat üzerine Cephe Komutanlığı'nea sağlanacaktır.

3 - Kuva-yı Seyyare, kaçaklarını yakalamak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip göndermeyecek; kaçaklar, diğer birliklerinki gibi Cephe Komutanlığı'nca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.

4 - Kuva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulunduğru irtibat subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu irtibat subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir sureti de bize

ÇERKEZ ETHEM'E BİR NASİHAT HEYETİ GONDERİLİYOR

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde, Kuva-yı Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi belirli bir kadro dahilinde yine görevine devam edecektir. Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Tehribey'ler, 23 Aralık öğle vakti Ankara'dan hareket ettiler ve 24 Aralıkta öğleden sonra saat 16:45'te Kütahya'ya vardılar.

Efendiler, Ethem ve Tevfik Bey'lerin Cephe Komutanı'nın bilgi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheyedâğıtarak, Kuva-yı Seyyare'nin ağırlıksız erlerini Gediz'de ve Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920'de, Kütahya'da bulunan Celâl Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta : "Bu hareket tarzının taşıdığı maksat ve anlamın ne olduğunu kesinlikle bilmek isterim. Bu konudaki görüşünüzün bildirilmesini makine başında bekliyorum" dedim. Bu telgrafın bir suretini İsmet, Refet ve Fahrettin Paşa'lara, şifre ile bildirerek dikkatlerini çektim. Hey'et, ortak imza ile şu kısa cevabı verdi :

"Müsterih olunuz, kötüye yorumlanacak herhangi bir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu etraflıolarak arz ederiz." Ben bu cevaptan, giden arkadaşların ya durumdan haberdar edilmeyerek aldatılmakta olduklarına veyahut da tutuklanıp istenildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için, gerçek durumu anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri teminata inanmış görünmek istedim. Bu sebeple, cevap olarak : "Tevfik Bey ile görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayacak esaslar üzerinde anlaşacaklarına şüphem olmadığını, bana gelen haberleri dedikodu sayarak, Hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına gerek bulunmadığı yolundaki inancımı Hükümet üyelerine anlatmayı başaracağımı, ancak aramızdaki samimiyeti zedeleyen durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğru haberini beklediğimi, beni gönül kırıklığına uğratmamalarını" yazdım. Hey'etin, 26/27 Aralık 1920'de, ortak imza ile çektikleri etraflı ve ağık telgraflarındaki önemli noktalar şunlardı :

1- Güvenlik tedbirleri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yenikurulan karakollar eski yerlerine çekildiği takdirde, bu tedbirlerden de vazgeçeceklerdir.

2 - Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, memleketin gelecekteki selâmeti için ve zâtı devletlerinin şahsına karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü fülî hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir,

3 - Kuva-yı Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen neferin ve Kuva-yı Seyyare müfreze komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'teki akrabasından cihada katılmak üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananların Kuva-yı Seyyare'ye katılmalarına engel oluşmaması,

4 - Kuva-yı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi,

5 - Karşılıklı güven ve itimadın gerçekten kurulması ve devam ettirilmesi için Fahrettin ve Refet Bey'lerin cepheden uzaklaştırılmaları.

Bu noktalardan çıkan anlam nedir Efendiler? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin birden bu anlamı idrak edemeyeceklerine ihtimal verilebilir miydi? O halde, biraz önce işaret ettiğim gibi,

Kütahya'ya giden hey'et, gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler kendilerine dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını hey'et gitmeden önce biliyordum. Buyüzdendir ki, Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı birlikte götürmek için ısrar ettiği halde, görüşmeler sırasında tesadüfen solumda oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezdirmişim.

Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, sonuna kadar tutuklayarak, imzasını kullanmaktan fazlasıyla yararlanabilirlerdi.

Aynı gece kendilerine şu cevabı verdim : "Telgrafınızı yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım." Aynı zamanda 26/27 Aralık gecesi, Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey Efendi'ye de şu şifreli telgraf yazdım :

Kütahya'ya giden hey'etin ayrıntılı telgrafını aşağıda olduğu gibi veriyorum. Bunun ana noktaları özetleyerek, makina başında, Refet ve Fahrettin Bey'lere bildirmenizi rica ederim. Hey'ete makina başında verdiğim cevap da "Telgrafınızı yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım"dan ibarettir. Yarın, Bakanlar Kurulu kararıyla, hey'ete, görevlerinin son bulduğunu ve hemen Ankara'ya dönmelerini bildireceğim. Ondan sonra, konuyu bütün ayrıntılarıyla Meclis'te açıklamak düşüncesindeyim.

Kuva-yı Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, buldukları yerlerde toplu ve uyanık olmalarını ve alınmış bulunan genel tedbirlere daha çok önem verilmesini ve dikkat edilmesini rica ederim. Fülh hareketi herhalde onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması taraftarıyım. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Efendiler, ertesi günü Batı ve Güney Cephesi'ne şu telgraf verildi : 21.12.1920

Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı Birinci Şube Müdürlüğüne, Güney Cephesi Kurmay Başkanlığı Birinci Şube Müdürlüğüne,
Refet ve İsmet Beyefendi'lere özel :

Kütahya'ya giden hey'etin gönderdiği ayrıntılı telgraf, Bakanlar Kurulu'nda incelenerek aşağıdaki kararlar alındı. Bu kararlar, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'ndan doğrudan Kütahya'ya bildirilecek ve hey'etin görevine son verilecektir. Buna göre gereken tedbirlerin alınması ve görüşlerinizin bildirilmesi rica olunur (Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi). Harekât Şubesi Müdürü Salih 21.12.1920

Kararname

Vatanın selâmet ve kurtuluşu için ordularda görüş birliğinin ve mutlak itaatin şart ve gerekli olduğunu her şeyden önemli sayan Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri , Vehbive Kılıç Ali Bey'lerin Kütahya'dan gönderdikleri 26/27 Aralık 1920 tarihli telgraflarını ve bu konu ile ilgili olarak ortaya çıkan durum ve olayları görüşüp inceledikten sonra, aşağıdaki kararları almıştır :

1 - Birinci Kuva-yı Seyyare, bütün öteki ordu birlikleri gibi, kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına, Hükûmet'in koyduğu düzen ve emirlere ayak uydurmakla yükümlü ve askerî disipline bağlıdır.

2 - Birinci Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nın askerî görev ve konularla ilgili bütün teklif ve görüşleri, ancak emri altında bulunduğu komutanlığa ve bu komutanlık vasıtasıyla ilgili makamlara bildirilir.

3 - Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygular. Mustafa Kemal

Şer'iye Vekili (Is3) Millî Savınma Bakanı Fehmi Fevzi Dışişleri Bakaızı İçişleri Bakam Ahmet Muhtar Doktor Adnan Genelkurmay Başkanı Maliye Bakanı Vekili Ferit Fevzi Kütahya'da bulunan Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Bey'lerin, 26/27 Aralık 1920 tarihli, etraflı telgraflarına, 27 Aralıkta cevap verdim Bunda, Bakanlar

Kurulu kararını olduğu gibi bildirdim ve dedim ki : "Buna göresizlerden istediğim özel görev son bulmuş olduğundan geri dönmenizrica olunur."

28 Aralık 1920'de hey'etten aldığım telgraf aynen şöyle idi : Kütaliya, 28.12.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'na

Bakanlar Kurulu kararını bildiren telgraf emrinizi akşam aldık. Aslında herbirimiz memleket ve milletin selâmeti için, büyük bir samimiyetle emrinize uyarak buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın durum ve tutumunu gördük. Anlaşmazlık konusu olan meseleyi tam bir tarafsızlık ve doğrulukla inceledik ve araştırdık. Görüşmelerin nasıl geçtiğini ve safhalarını olduğu gibi bilginize sunduk vesamimî inançlarımıza dayanarak meselenin çözüm şeklini anladığımız gibi yazdık. Sunduğumuz hususlara karşılık, Bakanlar Kurulu'nun bize bildirilen kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Aksine, vatanın selâmet ve mutluluğunu gözönünde bulunduran maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Bu konunun dahafazla sürüncemede bırakılmaya tahammülü olmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.

Celât Reşit Eyüp Sabri Vehbi Kılıç Ali
Bu telgrafa şu cevabı verdim :

Şifre-makine başında Ankara, 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit , EyüpSabri, Vehbi ve Kılıç Ali Bey'lere,

İlgi : 28.12.1920 tarihli şifre : Memleket ve milletin selâmeti için bana karşıgösterdiğiniz samimiyete cidden müteşekkirim, Söz konusu durum hakkında sizlerin buradan ayrılmasından önce, bütün belgeleri göstermek suretiyle yaptığımaçıklamalar sonunda, konuyu resmen hükûmete intikal ettirirken, sizlerin yerindeolan hareket tarzını, oradaki arkadaşlara açıklamak ve anlatmak üzere, yolculukzahmetine katlanmanızı rica etmiştım. Konunun çözüm noktası olarak telgrafınızda işaret buyurduğunuz nokta zaten burada da sözkonusu olmuştu. Hükûmetinalacağı genel tedbir ve tertibatın herhangi bir tarafın isteğine göre olamayacağınbildirmiştım. Bakanlar Kurulu kararı, aslında uyulması gereken tabii ve bilinenhususlan resmî ve kesin olarak bir defa daha ifade eder. Yüksek görüşleriniz hiçbir şekilde kötüye yorulmuş değildir. Ancak, burada da arz ettiğim üzere, benimbir buçuk aydan beri süregelen şahsî ve özel gayret ve teşebbüslerimle ve büyükbir samimiyetle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki, takdir edilmemiş olduğunugörüyorum. Şüphesiz bu konunun çözüm ve takibini sorumlu ve ilgili makamlarabırakmış bulunuyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Efendiler, Kütahya'daki hey'etin, durumu Meclis'e açıklayarak kendilerine daha yararlı olabileceklerine Ethem ve kardeşlerini inandırmak suretiyle ellerinden kurtulabildikleri anlaşılımtır. Pek tabii ReşitBey orada kalmıştır.

ASİ ETHEM VE KARDEŞLERİNE KARŞI FİİLİ HAREKATA GEÇİLMESİNİ EMRETTİM

Efendiler, Kütahya'ya, Bakanlar Kurulu kararı ve hey'etin geri dönmesi gereğini bildirdikten sonra cephe komutanlarına da âsî Ethem ve kardeşlerine karşı fülî harekâta geçmelerini emrettim.

Efendiler, askerî harekâtı çapulculuktan, devlet kurup yönetmeyi,şunun bunun mâsum çocuklarını kurtulmalık dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını bezdiren ve Türk milletinın Büyük Meclisi'ni kendileriyleuğraştıran utanmaz, haddini bilmez, küstah ve herhangibir düşmanın boğazı tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadaraşağılık ve bayağı yaratılıştı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte yola getirmek ve ortadan kaldırmak suretiyle, inkılâp tarihimizde, etkili bir ibret örneği vermek zarurîgörüldü. Onun için şöyle bir hazırlık yapmıştık :

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeni ile bir süvari tugayına Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, cephede yalnız bir tabur bırakılarak, iki piyade tümeni ile yedi süvari alayına, Dumlupınar yakınlarında veyine Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan Âsî Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney Cephelelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30 - 40 kilometre ilerisinde ve Gediz yönünde bir hatta birleştiler. Âsî Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve direniş geçirmeye cesaret edemedi. Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini, Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ni küçük görece kadar beyinsizlik ve budalaca gurur gösteren bu âsîlere hak ettikleri yola getirme sillesini vurmak için, önüne geçilmez bir hiddet ve şiddetle hareket ediyordu. Nefes almaksızın kaçan Âsî Ethem, İstanbul'da Sadrazamlık Yüksek Katınap diye şu telgrafı veriyordu :

Ankara'da tutuklanan sayın arkadaşlarınızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için, Ankara Meclis Başkanlığı'na çektiğim protesto yazısı aşağıda bilgilerinize sunulmuştur, Şimdi, Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya hattâ karşı saldırıya, bile yeterli olmakla birlikte, karşımda ve yanımda Yunanlılar bulunduğu için, tutulacak yol konusunda Yunan komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, zât devletlerinin onayını almayı da herbakımdan lüzumlu buldum. Gereğinin yapılması, haberleşmelerin ve Zât devletlerinin emirlerinin alınmasının sağlanması için, Gediz telgraf hattının onarım ve düzeltilmesi, yüksek emirlerinize arz olunur. Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Bdlgesi Eski Komutanı ve Şimdiki Umum Kuva-yı Milliyeye Komutanı Ethem

Efendiler, bu telgrafta sözü geçen ve protesto yazısı denilen saçmasapan bir telgraf, gerçekten de Meclis Başkanlığı'na çekilmiş ve gizli biroturumda Meclis'e okunmuştu. Bu telgrafta kullanılan kelime ve deyimler o kadar kaba ve edepsizdir ki, bir defa okunduktan sonra bir keredaha okunmasına ve dinlenmesine tahammül edilememişti. Bu kadar bayağı, saçma sapan bir yazıyı huzurunuzda da arz etmeyi gerekli bulmuyorum. Bu abuk sabuk yazı ile milletvekillerinin şahıslarına hakaret edilerek, Millî Meclis'in meşruluğuna saldırılarak, İzzet Paşa hey'etinin İstanbul'a dönmekte serbest bırakılması isteniyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te bazı milletvekilleri tarafından sorguya çekilmiş bulunuyordum. Âsî Ethem'in üzerine yürümemize, ona saldırmamıza ve onu takip etmemize karşı çıkılıyordu. Fuat Paşa, Ethem ve kardeşini çekip çevirebildiği için değiştirilmemesi yerinde olurmuş. Bütün anlaşmazlıkların sebebi, yentayın ettiğim komutanların tecrübesizlikleri ve durumun gereğine uygun tutum ve davranışlarda bulunmamaları imiş... Orduda ciddiyet ve disiplin amanın zamanı mı imiş; ya Allah korusun Ethem Bey orduda dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar önemli bir olaya ki. m ve nasıl ka-rar vermiş? Böyle bir karar Meclis'e haber vermeden nasıl alınmış? gibi birçok soru ve eleştirilerden sonra, "herhalde Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır" istekleri ileri sürüldü. 29 Aralık gününün bütün oturumlarını ve 30 Aralık gününün birkaç gizli oturumunu açıklamaları yapmakla geçirdim. Oturumun bütün safhalarını belgeleriyle, delilleriyle ve gerçekleriyle açıklamaya çalıştım. Bütün bu açıklamalarıma rağmen tartışma bir türlü son bulmuyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in meşruluğuna saldırma maksadı güden telgraf, sahiplerini Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na çarptırmaya yeterliyken, hu âsîlerin aylardan beri devam edegeleni şancı tutumları ve millî hükümeti yıkmak ve kendi akıllarını cabaşka türlü bir hükümet kurmak düşüncelerini uygulamaya yeltenmelerini dik kate alınmak istenmiyordu. Aksine, bunların ortadan kaldırılmaktan ve cezalandırılmaktan kurtulmalarına çalışılmak isteniyor gibiydi. Bunun sebebini kısaca açıklayayım Efendiler, milletvekillerinden bazıları, durumun şahsî ve hissî kırgınlıklardan doğduğuna inanmışlardı. Gerçekte de bu yolda sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu yanıltılmak istenmişti. Bir de kuvvetli ve aşın telkinler altında, Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğu sanılarak, bunların ordu ile

çatışması halinde, ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını, o zaman da durumun gerçekten feci olabileceğini düşünüyorlar ve böyle silâhlı bir çatışmaya en-gel olmayı uygun buluyorlardı.

Efendiler, bu düşünceleri isabetli görüp ona göre hareket etmenin sonucu, emirlerliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce kabiliyetine sahip bulunmayan Ethem'in koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve tasdik etmek olacağını anlamamak mümkün müydü?

Meclis'in heyecan ve kararsızlığını giderecek inandırıcı bir konuşmayarak, gizli oturumlardaki görüşmeleri, çarpışmanın fülî sonuçlarını beklemek üzere kapattık.

ETHEM VE KARDEŞLERİ KUVVETLERİYLE BİRLİKTE DÜŞMAN SAFLARINDA MÜSTAHAK OLDUKLARI YERİ ALDILAR

Efendiler, Ethem kuvvetlerinin peşine düşen birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o ciyârda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleri ile birlikte düşman saflarında müstahak oldukları yeri aldılar. Artık Ethem olayı diye bir şey kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kuvvelleri kendi cephesine gönderilmişti. Bundan sonra, karşımızda yalnız bir tek düşman cephesini ve bu cephe ile ilgili olayları göreceğiz. Gerçekte bir gün sonra 6 Ocak 1921'de Yunan ordusunun tamamı bütün cephe üzerinde her noktadan taarruza geçti.

Efendiler, o günkü askerî durumu basit bir şekilde açıklamak için şöyle diyeceğim :

BİRİNCİ İNÖNÜ ZAFERİ

İzmit'ten, Gediz üzerinden Uşak'a kadar bir hat çekildiğini düşününüz, bu hattın, Gediz'in kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman, üç tümenle bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine yürüdü. Bizim Gediz'de bulunan önemli kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamaya mecburdu. Karşıladı ve yendi. İnkılâbımızın tarihine, Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Güney Cephesi'ne ait olan kuvvetler, eski yerlerine Dumlupınar'a iade edildiler. Kütahya'da yalnız 61'inci Tümen, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'dır) komutasında bırakılmıştı.

Efendiler, 8 Ocak 1921 Cumartesi günü, Meclis'in açık oturumundaki durumu anlatıyordum. Artık herkes gerçeği görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşlerinin lehinde ve yumuşak hareket edilmesi görüşünde olanlar, bu defa aleyhlerinde ve pek çok idiler. Ben konuşurken "Ethem, Tefik ve Reşit Bey'lerin" diyerek konuşmama itiraz edildi. Yükselen bir ses : "Paşa Hazretleri, artık "Bey" demeyiniz, "Hâin" deyiniz. " uyarısında bulundu. "Ethem ve Tefik hainleri diyeceğim fakat daha Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey içinde aynı sözü kullanmak mecburiyetindeyim. Yüce hey'etinize olan saygımdolayısıyla bunu söyleyemem. Önce, Reşit Bey'in Büyük Millet Meclisi üyeliğinin kaldırılmasına oy vermenizi rica ederim." dedim.

DÜŞMANLA İŞBİRLİĞİ YAPAN MANİSA MİLLETVEKİLİ REŞİT BEY'İN MİLLETVEKİLLİĞİNİN KALDIRILMASI KARARI

Başkan, "Millet ve memleketin yüksek çıkarları aleyhine silâh kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Manisa milletvekili Reşit Bey'in milletvekilliğinin kaldırılmasını kabul buyuranlar el kaldırsın" dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

ETHEM VE KARDEŞLERİ CANLARINI REFET PAŞA'YA BORÇLUDURLAR

Yunan ordusunun giriştiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yerine getirmekten geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize saldırmaya başladılar. İzzettin Paşa'nın sağlam karakteri, vukufu komutası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri yenerek geri çekilmeye mecburetti. Eğer kendi şahısları da dahil olmak üzere toptan yok edilmekten kurtulabilmişler ise, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu olduklarını söylemeliyim. Bu noktayı açıklayıvereyim :

Refet Paşa, iki süvari tümeniyle, Dumlupınar'ın on kilometre kadar doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'da bulunan 61'inci Tümen'e, batıdan taarruz eden Ethem kuvvetlerini derhal yenmek veya çekmek üzere hareketi emrolundu. Refet Paşa, kendi süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa, bu görevin tabii bir yürüyüşle ve pek etkili bir şekilde yapılabileceği meydandı. Halbuki Refet Paşa, gereken yere gitmemiş. Bunun aksi tarafına, Kütahya'nın batısına değil doğusuna Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya güneyinden, Yellicedağı batısından, tamamen süvariden ibaret olan Ethem kuvvetlerinin gerilerine gönderilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, iki tarafın savaş durumu hakkında tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamış. . . Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetleri, doğuya, Porsuk suyu gerisine çekilmedurumu ile karşılaşsın, süvarileriyle Kütahya ovasından âsilerin yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. Atlı âsilerin hayvanlarından inip piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaştığı en zayıf durumunda bile üzerine yürümekte kararsızlığa düşen komutanın, piyade tümenimiz yenilmiş olarak geri çekilirken atları üzerinde bulunacak, manevî güçleri yükselmiş âsilerin, hangi yanına ve nasıl taarruz etmeyi düşündüğü, gerçekten her asker için üzerinde durup düşünülecek bir meseledir. Böyle şey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmeye mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Efendiler, savaş alanına, top ve tüfek sesine gelen kuvvetin, bir tek tüfek atmadan, savaşmakta olan kendinden bir kuvvetin yenilmesini beklemesi ve ondan sonra iş görebileceğini sanması, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile akla yatkın bulacağı bir düşüncedir. Görev ve fedakârlık, savaşın birliklerin yenilmeden, çekilmeden başarısını sağlamaya çalışmakla yerine getirilir.

Arkadaşı savaşırken ve yardıma muhtaç iken, seyirci kalzınış olan komutanlar, arkadaşının yenilgisine şahit olabilseler de tarihin amansız tenkit ve suçlamalarından asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 öğlesinden 13 Ocak gece yarısına kadar devam eden şiddetli ve kritik çarpışmalar sırasında, süvari gruplarının da taarruza katılması zamanının geldiğini Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmişti. Refet Paşa, Güney Cephesi'nden getirtmekte olduğu 8'inci Tümen yetişebildiği takdirde, 14 Ocakta taarruza geçmek niyetinde olduğunu, birliklerine bildiriyordu. İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra, akşam gün batarken yaptığı bir karşı taarruzla âsileri yenerek kaçmaya mecbur etti. Refet Paşa, muharebeye seyirci kalmak suretiyle büyük bir fırsatı kaçırdı; Ethem'i ve kuvvetlerinin geri çekilmesine elverişli bir durum yarattı. 14'üncü günü emri altında bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Tümen Komutanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Komutanı Derviş Paşa'dır) emrine vererek, onu, Ethem'in takibi ile görevlendirdi. Derviş Paşa, Afşar'da, özellikle Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek suretiyle indirdiği korkunç darbelerle Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri sersemetti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Ocaktan 22 Ocağa kadar dokuz gün nefes aldırmasızın durmadan takip etmiştir.

Sonunda, bütün Ethem kuvvetleriesir edilmiş; yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yine birgörev almak üzere düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir.

İZZET VE SALİH PAŞALAR ANKARA'DAN MEMNUN GÖRÜNMÜYORLAR, İLLE PAYİTAHTA GİTMEK İSTİYORLARDI

Saygıdeğer Efendiler, Ankara'da bulunan İstanbul'lu misafirlerimize, bir bir buçuk aylık misafirlikleri sırasında çok şeyler göstermek fırsatına sahip olduğumuzu sanıyorum. Âsî Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları İnönü'de üç günde yendik. Büyük Millet Meclisi'nin ferahlayacağı ve memnun olacağı yeni bir devir açıldı. Fakat, İzzet ve SalihPaşa'lar, bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, sıra özlemine tutulmuş gibi de payitahta gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merakta oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya gelişlerinden on gün sonra, Fransız telsizleriyle Zonguldak'a bir telgraf gelmişti. Telgraf şudur : 16.12.1921

Zonguldak Mutasarrıflığı Vasıtasıyla Devletli İzzet Paşa Hazretleri'ne
Zâtıdevletlerinden henüz bir haber alınamadığından, yüksek hey'etin İstanbul'a ne zaman geleceği haberinin beklenmekte olduğu... Mustafa Atatürk

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telgraf geldi :

Dahiliye Nâzırı İzzet Paşa Hazretleri'ne
Zatıdevletlerinden bir bilgi alınamadığından, İstanbul'a ne zaman dönüleceğihaberinin beklenmekte olduğuna dair birkaç gün önce Zonguldak üzerinden çekilen telgraf cevabının bir an önce gönderilmesi rica olunur. Dahiliye Nazırı Vekili Mustafa Arif
Tevfik Paşa Kabinesi adına, Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir özel memur, 10/11 Ocak 1921'de uzun bir şifre ile birtakım bilgiler veriyordu.

İzzet Paşa hey'etinin, Anadolu'ya katılma haberi İstanbul'cadoğrulanmış. . . Kabine İzzet Paşa'dan bilgi istiyormuş. Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Bey'ler de demişler ki:

Memleketin menfaati, hey'etin Ankara'da kalmasını gerektiriyorsa bunabir şey denmez. Bu takdirde kabinenin düşeceği şüphesizdir. Ancak, bizde bu vatanın evlâtlarıyız. Hiç olmazsa bizleri de durumdan haberdar etsinler... Bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre hareket edelim.

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey' den aldığı bir mektupta yazılanlardan ve İstanbul'da güvenilir bir kaynaktan elde ettiği bilgilerden de söz ettiriyordu.

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki : " Eğer Kuva-yı Milliye'nin askeri gücü elverişli ise, İzmir meselesi, iyi hazırlanmış bir hücumla oldu bitti şeklinde halledilmeliymiş... Aldığı bilgiler bunu doğruluyormuş. "Kral Konstantin'i tutacaklarmış. . ."

Ziya Paşa'nın özel olarak elde ettiği bilgiler de, son konferanstan önce Yunanlılar'ın kuvvetleri artırılarak, büyük bir taarruza geçirileceği yolundaydı.

Damat Ferit Paşa yoğun bir çalışmaya geçmiş. Baltiklimanında çeşitli kabine listeleri düzenlenmeye başlamış. . .

İnebolu'ya gelmiş olan özel memur vasıtasıyla Ziya Paşa'ya vearkadaşlarına gönderdiğim cevapta : "Verdikleri bilgilere teşekkür ettikten sonra, İzzet ve Salih Paşa'lar, ortak gayemizin kesin bir gereği olarak Ankara'da kalmışlardır", dedim. Kendilerinin İstanbul'da işbaşında kalmaları doğru ise de, kabine düşmeden önce, hepsinin, şimdiden hazır bulunduracakları güvenilir, sür'atli bir vasıtayla hemen Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüksek menfaatlerinin

gereği olduğu ve buşekilde yapacakları hizmet ve fedakârlığın milletçe büyük bir şükranlakarşılanacağını yazdım.

Özel memurun, İstanbul'a döndükten sonra, İnebolu'ya gönderdiğive oradan 19 Ocak 1921'de çekilen şifrede, Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşüme uygun olarak harekete karar verdikleri bildirilmişti.

SADRAZAM TEVFİK PAŞA BENİMLE TEMAS KURUYOR

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra, Kocaeli Komutanlığından şöyle bir telgraf aldım :
Geyve istasyonu, 26.01.1921

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na
Memleketin yüksek yararları ile ilgili önemli bir konu üzerinde, SadrazamPaşa'nın zâtivedletleriyle makine başında görüşmek istedikleri İstanbul TelgrafGenel Müdürü'nün 26.01.1921 günü saat 16.30'da yazdırdığı telgrafla bildirilmektedir. Bu konudaki emirleri arz ve rica olunur.

Kocaeli Komutanlığı'na aynı gün makine başında verdiğim cevaptadedim ki :

"İstanbul Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'daTevfik Paşa ile veya herhangi biriyle haberleşip ilişki kurabilmek içinBakanlar Kurulu'nun ve belki de Meclis'in kararına bağlı olduğundan, bu konudaşimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun bile açıktan açığa haberleşmede bulunması, yabancıların gözünde İstanbul'a karşı olandurumumuzu sarsacağından, doğru olmaz. Ancak, Tevfik Paşa'nın benimşahsıma değil de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bir müracaatı varsa,bu müracaatın kabulü tabiidir. Bu noktanın özel olarak ve aynı yolla kendisineduyurulmasında bir sakınca yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf ve oradan da Geyve'ye askerî makamların kontrolü altında bulunan telefon hattı vardı. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine, İstanbul teli Ankara'ya bağlandı.

Tevfik Paşa'dan acık olarak şu telgrafı aldım : İstanbul, 27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
25 Ocak tarihinde Paris'te toplanan konferans tarafından alınan kararlargereğince, Doğu meselesinin Çözümünü görüşmek üzere 21 Şubat'ta Londra'daİtilaf Devletleri delegeleriyle Osmanlı ve Yunan Hükümetleri delegelerinden oluşan bir konferans toplantıya çağırılacaktır. Yürürlükteki antlaşmada, daha sonraki olaylar dolayısıyla zarurî değişiklikler yapılacaktır. Osmanlı Hükümeti'negönderilecek davet için, Mustafa Kemal Paşa'nın veya Ankaraca kendilerine gerekli yetki verilmiş olan delegelerin, Osmanlı delegeler heyeti arasında bulunması şart koşulmuştur. Bu kararlar İtilaf Devletleri'nin İstanbul temsilcileri tarafından bildirildi. Görevlendireceğiniz delegelerin, buradan seçeceğimizkimselerle birleşerek yola çıkmaları için karar ve cevabınızı bekliyorum. Nazik birzamanda bulunmamız dolayısıyla, bu gibi önemli bazı durumların bildirilmesi içinhattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen cevap vermekmümkünse, telgraf başında beklemekteyim, bir de şifre var efendim. Tevfik

Şifrenin çözülüş şekli de şuydu : İstanbul, 27.1.1921 Saat : 20.00

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"Londra Konferansı'nda güçlü konuşabilmek için Yunanlıların bir kolorduyulzmir'e göndermekte, Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya kaydırmakta olduğu ve on güne kadar bir taarruz hareketine başlayacakları, inanılır kaynaklardan haber alınmıştır. Tevfik

TEVFİK PAŞA'YA VERDİĞİM RESMİ VE ÖZEL CEVAPLAR

Efendiler, Tevfik Paşa'ya cevap olarak çektiğim telgraf şuydu : Tel Ankara 28.01.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne
İlgi : 27.1.1921.

Milli iradeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatını elinde tutan meşru ve müstakil tek hâkim kuvvet, Ankara'da sürekli olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü dış ilişkilerde başvurulacak tek yer, yalnız bu Meclis'in hükümetidir. İstanbul'daki herhangi bir hey'etin, hiçbir bakımdan meşru ve hukukî bir durumu yoktur. Bundan dolayı, böyle bir hey'etin kendine hükümet adını vermiş olması, milletin hâkimiyet haklarına açıkça aykırıdır ve bu ad altında memleket ve milletin hayatı ile ilgili konularda, dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülmez. Hey'etinize düşen vatan ve vicdan görevi, derhal gerçeğe veduruma uyarak, millet ve memleket adına meşru ve muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektir. Millet ve memleketimize adına meşru yetkiyesahip hükümetin Ankara'da olduğunun İtilâf Devletleri'nce anlaşılmiş olduğu şüphesiz bulunduğu halde, adı geçen devletlerin bu görüşlerini açıkça belirtmekte gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir hey'etin varlığının kendileri için yararlı olabileceğini sanmaktan ileri gelmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış ve güvenliği büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız milli haklarının tanınmasını istemekten ibaret olunan şartlarını defalarca ilân etmiş; bu hakların onaylanması halinde, teklif edilecek görüşmeleri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. İtilâf Devletleri Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu mes'elesini hak ve adalet ölçülerini çerçevesinde çözmeye karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne doğrudan doğruya yapmalıdırlar. Yukarıdaki şartlara, uygun olarak yapılacak davetin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından iyikarşılanacağını tekrar bildiririz. Saat 00.30. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Bunun arkasından da kendi adıma ve özel olarak şu telgrafı çektim : Tel Ankara, 28.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Yüksek şahsiyetleri gibi, bütün bir ömrü bu millet ve memlekete aralıksız değerli hizmetlerde bulunmuş saygıdeğer bir devlet adamına, bütün geçmişteki hizmetlerinizi tamamlayıp taçlandırarak müstesna ve tarihî bir fırsatın çıktığını inanıyoruz. Biz tam bir birlik içinde hareket etmek istiyoruz. Dolaylı olarak da-vet edildiğimiz konferansta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki hey'etin ne bü-yük sakıncalara yol açtığını tamamiyle takdir buyurduğunuz eminiz.

Milletin, sırf hâkimiyet haklarını korumak için harcadığı emekler, akıttığı hesapsız kanlar, içten ve dıştan birçok güçlülere karşı gösterdiği dayanma ve direnme, bugün karşısında bulunduğumuz elverişli yeni durumu yarattı. Bir yandan da dünya olayları, bu dayanma ve direnmenin asıl hedefi olan tam istiklâlimizi haklı gösterecek yolda gelişmekte devam ediyor. Bizi esirliğe ve yıkılmayama hâkûm etmek istemiş olan hükümetler karşısında, millî haklarımızı savunurken maddî ve manevî bütün memleket kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi şarttır. Bunun için, Zâtîşâhâne'nin, memlekette millî iradenin kendini gösterdiği tek yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını artık resmen ilân etmesi gerekmiştir. Böylece, İstanbul'un memlekete biribiri ardınca zararlar verdiği acı tecrübelerle sabit olan ve ancak yabancılar lehine devam ettirilen gayri tabii durumuna bir son vermek mümkün olur. İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından yapılan tebligat gösteriyor ki, İstanbul'dan gidecek olan bir delegeler hey'etinin Londra Konferansı'na katılabilmesi, ancak onun Ankara Hükümeti tarafından tam yetki ile görevlendirilmiş delegeleri de içinde bulundurması şartına bağlıdır. Böylece, İtilâf Devletleri, Türkiye adına barış görüşmelerine katılacak delegelerin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından gönderilebileceğini yeteri kadar açıklıkla itiraf etmiş oluyorlar. Fülî ve hukukî olarak memlekette tek meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ortaya koyduğu ve ilân ettiği esasları kabul ve bu esasların düşmanlarımız tarafından da onaylanmasını kolaylaştırmak için, bize katılmak suretiyle

durumunuzu düzeltmeniz ve tespit buyurmanızı, tarih ve millet karşısında yüklenmiş olduğumuz görev veyetkiye dayanarak teklif ederiz. Bu suretle mücadelemizi mutlu bir sonuca erişirme hususu çabuklaştırılmış olur. Birlikte hareket ve millî gayeyi olanca gücümüzle savunmak düşüncesiyle yapılan bu samimî tekliflerimiz, kabul görmediği ve yerine getirilmediği takdirde, saltanat ve hilâfet makamında oturan Zâtışâhânenin durumunun sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur. Biz, millî iradenin vermiş olduğu fül ve hukukî bütün yetkilere sahip bir hükûmet olarak, şimdiden belirtir ve bildiririz ki, bundan doğacak sorumluluk, tahmini önceden kestirilemeyecek olan bütün kötü sonuçlarıyla birlikte doğrudan doğruya Zâtışâhâneye aittir. Yüksek şahsiyetinizin bu durum karşısında vicdanî ve tarihî görevinizi tamamiyle yerine getirmenizi ve sonuçlarını tarafımıza kesin ve açık olarak bildirmenizi bekliyoruz. Bu vesile ile samimî saygılarımızın kabulünü rica ederiz, efendim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Saygıdeğer Efendiler, aslında maddî va manevî bakımdan hükmü kalmamış ve fakat varlığını devam ettirmesi de çok zararlı olan İstanbul Hükûmeti'ni bertaraf etmek önemliydi. Buna engel olanların başında Padişah ve Halife bulunuyordu. Bu bakımdan, durumun açıklık kazanması için yapılacak ilk iş, bu makama Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükûmeti'ni tanıtmak olmalıydı. Zaten elimizde olmayan ve temasımız bulunmayan bu makama, henüz başka bir işlem uygulayabilecek maddî bir gücümüz de yoktu. Bu yüzden Tefik Paşa'ya aynı gün şu üçüncü telgrafi da yazdım : Ankara, 28.1.1921

İstanbul'da Tefik Paşa flazretleri'ne

Resmî ve özel telgrafımızdaki görüş ve tekliflerimizi aşağıda özet alarak tekrarlar, gereğinin acele yerine getirilerek sonucunun bildirilmesini rica ederiz :

1- Zâtışâhâneye, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir Hatt-ı Hümayun'la ilan edeceklerdir. Bunda Hilafet ve Saltanat makamının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bugünkü şekli, niteliği ve yetkisiyle kabul buyurdıklarını belirteceklerdir. Diğer ayrıntı ve inceliklerin ilâvesi, şimdilik karışıklığa yol açabilir.

2 - Birinci madde hükmü yerine getirildiği takdirde, bir aile meselesi olan iç durumumuzun düzenlenmesi aşağıdaki şekilde olabilir :

Zâtışâhâne eskisi gibi İstanbul'da otururlar. Yetkili ve sorumlu olup hertürlü saldırıdan uzak bulunan ve her türlü istiklâl unsurunu kendisinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti şimdilik Ankara'da bulunur. Elbette, İstanbul'da artık kabine adı altında bir hey'et kalmaz. Ancak, İstanbul'un özeldurumu dolayısıyla Zâtışâhâne'nin yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce görevlendirilecek ve yetki verilecek bir hey'et bulundurulur.

3 - İstanbul şehri ile çevresine ait yönetimin nasıl düzenleneceği sonradan düşünülür ve uygulanır.

4 - Bu şartlar kabul edilip uygulandığı takdirde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanmış bütçemize, Padişah ve hanedandan olanlar için daha önce konmuş bulunan ödenek, görevlendirilecek olan bütün memurların ve diğer maaşlıların aylıklarını ödemek için gerekli olan para hükûmetçe sağlanarak ödenecektir. Malî gücümüz bunu karşılayacak durumdadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Tefik Paşa'nın bu uzunca telgrafımıza gece verdiği cevap çok kısa oldu. Tefik Paşa'nın cevabı şuydu : Tel 28/29.1.1921

Telgrafları aldım. Yarın kabineyi toplayarak saat 18.00 de bilgi sunarım, efendim.

TEVFİK PAŞA VE ARKADAŞLARI ANADOLU'YU İSTANBUL HÜKÜMETİNE BAĞLAMAYA ÇALIŞIYORLAR

Tevfik Paşa, kabinesini toplamış, cevap verdi, bunu da olduğu gibi bilginize sunacağım : İstanbul, 29.1.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
İlgi : 28 Ocak 1921 tarihli üç ayn telgraflan.

Bugünkü Hükümet, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesindeki menfaatlere öteden beri değer verdiğinden bu maksatla iş başına gelmiş ve şimdiye kadar buuğurda çalışmıştır.

Milletin hâkimiyet haklarını korumak için sarfettiğiniz emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz elverişli durumu yarattığına, ondabüyük ölçüde etkisi olduğuna inanıyoruz. Bu sebeple millete bir yarar sağlayacak olan tekliflerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan bildirdiğiniz hususlarla ilgiligörüşlerimizi aşağıda açıklıyorum :

Konferansa dolaylı olarak çağrılmanız tabiidir. Çünkü İtilâf Devletleri'nintemsilcileri buradadır. Bu bakımdan durumun, İstanbul'da bulunan ve sizinle işbirliği yapmaya çalışan bir hükümet vasıtasıyla bildirilmesi pek tabii görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımaya bile lüzum görmeyen Avrupa hükümetlerinin, özellikle Anadolu delegelerinin konferansta bulunmasını şart koşmaları, sevindiricidir. Bu bakımdan, bir şekil mes'elesine takılarak bu mutlu değişiklikten yararlanmamak, millete karşı üzerinize aldığınız görev ile asla bağdaşmaz. Zaten aramızda birleştiğimiz ilân edildikten sonra, delegelerimiz ayrı gayrı değil, tevkücut demek olur. Delegeler kararlaştırılan esaslar çerçevesinde konuşacaklarına göre, bu konuda bir sakınca düşünülemez. Bundan dolayı devlet ve millete karşı yüklediğimiz görev, bu tarihî anda, bize uzatılan elden yararlanmamızı keskinlikle emretmektedir. Bundan kaçınmanın, Yunan iddiaları karşısında savunmasız kalınmasına ve memleketimizin daha uzun zaman harp felâketlerine sahneolmasına yol açacağı düşünülmalıdır. Aslında, isteklerimizi konferans huzurunda öne sürmek ve hakkımızı Avrupa'da duyurmak, konferansın sonuçsuz kaldığı farzedilmiş olsa bile, yine zarar getirmez. Zatiîlilerinin ve arkadaşlarınızın vatanseverlikleri, bu fırsatın kaçırılmayacağını güvencesidir. Şimdiye kadar eski hükümetlerce alınmış ve her iki taraf için kötü sonuç vermiş olan kararların kaldırılması tabii olduğundan, aramızda artık ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak, İstanbul işgal altında olduğundan, burada hükümet işlerinin büsbütün vetamamen İtilâf Devletleri'nin eline geçmesine ve böylece antlaşmadaki İstanbul'lailgili maddelerin yürürlüğe konmasına yol açacaktır. Ayrıca, harp halinde bulunduğumuz Yunan askerlerinin şu sırada İstanbul ve dolaylarında bulunuşu da, buteklifleri uygulanamaz bir duruma getirmiştir. Kabinemizin iş başında kalma düşüncesiyle bu görüşlerin bir ilgisi bulunmadığı konusunda teminat vermeyi bile gereksiz bulurum. Esasen bugün bir an önce çözülmesi gereken asıl sorun, vaktiyaklaşmakta bulunan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibarettir. Biz konferansta bulunmadığımız takdirde, Yunanlılar katılacaklarından, yokluğumuzda hüküm giymek ve dolayısıyla davamızı kaybetmek tehlikesi ile karşılaşacağımız için, bu konuda tarafımızdan sorumluluk kabul edilemeyeceğini bildirir; toplantı gününden önce konferansta bulunmak menfaatimiz gereği olacağından, delegelerinizin acele buraya gönderilmesini rica ederim. Sadrazam Tevfik

Saygıdeğer Efendiler, Tevfik Paşa ve hükümeti, İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Bizde aynı şey için çalışmakta idik. Şu farkla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu, eskiden olduğu gibi İstanbul'a bağlamak ve tutsak etmek istiyordu. Hem de düşman kuvvetlerinin işgali altında bulunan İstanbul'a . . . Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükümeti'ne bağlamaya çalışıyor. Öyle bir hükümete ki, dünyada varlığınagöz yumuyorsa düşman emellerinin gerçekleşmesini kolaylaştırmaya yardımcı olacak nitelikte kabul edildiği içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre, elverişli bir durumun doğmuş olmasında Anadolu mücadelesinin çok büyük etkisi vardı. Ama bu durumu yaratan yalnız Anadolu'nun mücadelesi değildir. İhtimal ki, bu ihtiyar diplomat, bu keremeti, kendisinin iktidar mevkiine gelmesinde hayal ediyordu.

Tevfik Paşa'ya şu şekilde cevap verdim. Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NUN TEMEL MADDELERİNİ TEVFIK PAŞA'YA BİLDİRDİM

27.1.1921 ve 28.1.1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafla yüksek şahsiyetlerine, gereken ve benimsenip uygulanması zarurî olan bütün hususları açıklık ve kesinlikle bildirmiş olduğuma inanıyorum. Buna rağmen, 29 Ocak 1921 tarihli telgrafınızda durumun daha gereken anlayış ve isabetle değerlendirilmemesinde bulunduğumu gördüm. Durumun önemi ve zamanın nezaketi dolayısıyla, yüksek şahsiyetleri ile birlikte sayın arkadaşlarınızın ve özellikle Zâtı Şâhane'nin her bakımdan bir kez daha aydınlatılmalarına yardımcı olmanız bir görev hükmüne giriyor.

Düşünce ve değerlendirmelerinizden doğru sonuçlar alınmasını kolaylaştırmak maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul ve uygulanmakta olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerini aşağıda olduğu gibi bildiriyorum:

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Temel Maddeler

1- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatını bizzat ve fülû olarak yönetimesi ilkesine dayanır.

2 - Yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.

3 - Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşır.

4 - Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilmiş üyelerden oluşur.

5 - Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır ve yeniden seçilmek mümkündür. Eski Meclis, yeni Meclis toplanıncaya kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmediği takdirde, görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden herbiri, yalnız kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp aynı zamandabütün milletin vekilidir.

6 - Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu, Kasım başında, davetsiz toplanır.

7 - Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması, antlaşma ve barış imzalanması vevatan savunmasıyla ilgili savaş ilânı gibi temel haklar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun ve tüzüklerin düzenlenmesinde, halk için en yararlı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkıh ve hukuk hükümleriyle, örf ve âdetler ve teamüller esas olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel kanunla belirtilir.

8 - Büyük Millet Meclisi, hükûmeti oluşturan bakanlıkları, özel kanun gereğince seçtiği bakanlar vasıtasıyla yönetir. Meclis, yürütme ile ilgili işlerde bakanlara görev tayin eder; gerekirse bunları değiştirir.

9 - Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adınaimza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri içlerinden birini kendilerine başkan seçer. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da tabii başkanıdır.

10 - Teşkilât-ı Esasiye'nin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisigibi yürürlükte dir.

Bizce, yukarıda saydığım temel maddelere aykırı hareket etme imkân veyetkisinin bulunmadığını yüksek şahsiyetlerinin dikkatlerine önemle arz ederim.Meclis Başkanlığı ile başlayan haberleşmenin, gerektirdiği işlemlerin yürütülmesi Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

İLK TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNUMUZUN TARİHÇESİ

Saygıdeğer Efendiler, bu telgrafımda temel maddeleri bildirilmiş olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bu tarihten henüz on gün önce, yani 20 Ocak 1921'de Meclis'ten çıkmıştı. Bu kanun, Meclis'in ve millî hükûmetin durum veyetkisini, şekil ve niteliğini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis, 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu ana kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zarurî olmuştu. Bu zaruretinnereden doğduğu hakkında bir fikir verebilmek için, müsaade buyursanız kısa bir açıklamada bulunayım :

Bilindiği üzere, Meclis'in açılmasından hemen sonra, pek gerekli esasları içine alan bir önerge vermiştim. Meclis ve onun Bakanlar Kurulu, bu esasları ilk günden yürürlüğe koymuş ve uygulamaya başlamıştı. Bir yandan da, kurulmuş olan Temel Haklar Komisyonu, bu önergemetni esas almak üzere, bir kanun tasarısı hazırlamaya başladı. Nihayet dört aylık bir süre sonunda, bu Komisyon, Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluş ve İşleyişi ile İlgili Kanun Maddeleri başlıklı sekiz maddelik bir tasarımı Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 tarihinde çok acele görüşülmesi kararıyla gündeme alınan bu kanun maddelerinin uzunca bir gerekçesi vardır.

Komisyon tutanağının, Büyük Millet Meclisi'nin tarifini yapan satırları arasında şu cümleler yazılıydı : Halife ve Padişah'ın esareti ve diğer olayların da buna eklenmesi ile ortaya çıkan güçlük karşısında, kurulan Meclis'imizin sonsuz olarak bugünkü şekli ile devam etmesini kabul etmek, aşırı ve özel durumlara tabii bir şekil vermek olur. Halbuki, olağandışı durumların süreklilik kazanamayacağı bir kuraldır. Buna göre, çiğnenen hilâfet ve saltanat hakkı ile, millet ve vatanın istiklâli yeniden kazanılincaya ve kabul ettirilinceye kadar bu durumun devamı, ancak, anahedef olan bu kutsal gayelerin gerçekleşmesiyle Meclis'in tabii bir duruma girmesi uygun görülmüştür. Onun için ikinci maddenin birinci fıkrası "amacın gerçekleşmesine kadar" şartına bağlanmıştır. Gerçekten de, "Meclis'in ne zamana kadar toplanmakta devam edeceği" konusunda belirli bir süre ve sınır konmamıştı.

Bu sebepler ve bu görüş dolayısıyla, daha 1920 Ağustosunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin durum ve niteliği bakımından devamlı olmadığına inancının hâkim olduğu anlaşılıyor.

Kanun maddelerinin birincisi de, "Büyük Millet Meclisi, yasama veyürütme güçlerini kendinde toplar, devlet idaresini doğrudan doğruya vetek başına ele almıştır" şeklindeydi. Bu madde ile Meclis'e verilen yetkinin bile, gerekçeye göre geçici olması lâzım geleceği tabiiydi. Niteliği bakımından geçici olan bir kuruluşun yetkisi de, var olduğu sürece mevcuttur.

Temel Haklar Komisyonu'nun görüş ve kararı Meclis'te olduğu gibi benimsendi. Hattâ Meclis üyelerinden birçoğu, maksadın açıklanmasında, Komisyon'un ifadelerini eksik bularak, bu ifadelere açıklık getirilmesiteklifinde bulundular. Dediler ki, birinci maddenin başına "Hilâfet ve Saltanat ile vatan ve milletin istiklâli kurtarılincaya kadar..." şeklinde açıklık verecek ibareyi eklemek gerekir. İkinci maddedeki "amacın gerçekleşmesine kadar" ifadesi yerine de, aynı açıklığın verilmesi gerektiği ileri sürüldü. Bu konu hayli tartışmalara yol açtı. Bazı milletvekilleri, yalnız, "hilâfet" kelimesini koyalım, "saltanat"ı da içine alır, dediler.

Bazı hoca efendiler, buna razı olmadılar. "Hilâfet manevî bir görevdir" görüşünü ileri sürdüler. "Hilâfet'te ruhbanlık yoktur" itirazına, hoca efendiler : "Saltanat, yalnız hükmettiği memleketleri içine alır. Hilâfet ise, bütün dünyadaki müslümanları kapsar" diye cevap verdiler.

Bu tartışmalar günler ve günlerce devam etti. Çatışan görüşlerden biri açıldı : "Halife ve Padişah vardır ve var olacaktır. O var olunca, bugünkü durum, şekil ve yetki geçicidir. Hilâfet ve Saltanat makamı otoriteyi ele alıp faaliyete geçme fırsatını bulunca, siyasî teşkilâtla ilgili esasların ne olduğu bellidir, bilinmektedir. O bakımdan yeni bir şey düşünmek söz konusu değildir. Hilâfet ve Saltanat makamı yeniden işler duruma gelinceye kadar, Ankara'ya toplanmış olan birtakım insanlar, geçici tedbirlerle çalışacaklardır."

HİLAFET VE SALTANAT KONULARI ÜZERİNE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE YAPTIĞIM AÇIKLAMALAR

Buna karşı olan görüşte açıklık yoktu. "Saltanat millete geçmiştir, saltanat kalmamıştır; Hilâfet de saltanat demektir, o balde onun da varlığının bir anlamı yoktur" şeklinde açık ve kesin konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylülde, bir aizli oturumda, Meclis'e bazı açıklamalar yapmayı yararlı saydım. Ortaya atılan duygu ve düşüncelere gerekli cevapları verdikten sonra, başlıca şu görüşleri ileri sürmüştüm :

Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclisin, vatanın ve milletin istiklâlini, hayatını kurtarmaya çalışırken, hilafet vesaltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek menfaatlerimiz gereğidir. Eğer maksat, bugünkü halife ve Padişah'a bağlılık ve sadakattan ayrılmadığını söylemek ve belirtmekse, bu zat hâindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir maşadır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine uyararak düşmanın emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve yetkilerini kullanması yasaklanmış olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. O halde "onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz" demek istiyorsanız, buna da bugünün durum ve şartları elverişli değildir. Çünkü tahttan indirilmesi gereken zat, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak bir diğerine itaat etmeyi tasavvur ediliyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamında oturup faaliyetini devam ettireceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl gayesini unutup da halifeler davasıyla mı uğraşacaktır? Ali ile Muaviye devrini yaşayacağız? Özet olarak, bu konu geniş, nazik ve önemlidir. Çözümü, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi kökünden çözmeye girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanunî esaslar, varlığımızı ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve millî hükûmeti güçlendirimeyi hedef almış bir anlam ve yetkiyi içine almalı ve ifade etmelidir."

Efendiler, bu açıklamalarımın bir hafta önce, ben de Meclis'e birtasarı vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasî, sosyal, idarî, askerî görüşleri özetleyen ve idarî teşkilât ile ilgili kararları içine alan bu tasarı, Meclis'in 18 Eylül 1921 tarihli toplantısında okundu. İşte, bu tarihten daha dört ay geçtikten sonra yürürlüğe giren ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu bu tasarıdan çıkmıştır.

LONDRA KONFERANSINA KATILACAK OLAN DELEGELER DOĞRUDAN DOĞRUYA MİLLÎ İRADEYİ TEMSİL EDEN BÜYÜK MİLLET MECLİS'NCE SEÇİLMELİDİR

Şimdi, arzu buyurursanız İstanbul ile haberleşmeye dele-devarını edelim : Tevfik Paşa , 27 Ocak tarihli bir telgrafı ile Büyük Millet tekrar etti. Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan şu cevap verildi : Ankara, 30.01.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne İtilâf Devletleri politikasında Türkiye lehine görülen son gelişmeler, milletin fedakarca azminin eseridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevres Antlaşması'nı tümüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu durumdan, millî çıkarlarımıza en elverişli sonuçların elde edilmesi, Londra Konferansı'na

katılacak delegelerin doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi'nce seçilmiş ve gönderilmiş olmasıyla mümkündür. Uğursuz Sevres Antlaşması'nı imzalamış bir hey'etinvarisleri durumunda olan Hey'etiniz delegelerinin, vatan ve millet için yararlı olansonuçları elde edebilmeleri mümkün değildir. Bu bakımdan, vatanın yüksek çıkarlarını düşünerek bu barış görüşmelerinde Büyük Millet Meclisi delegelerini millîbirliği tam olarak gösterecek bir şekilde serbest bırakmağınız gerekir. Bundandolayı, bir taraftan önceki tebligatımızla ilgili görüşmeleri takip ve yürütmeklebirlikte, bir yandan da aşağıdaki kararları derhal kabul ederek yerine getirmenizrica olunur :

1- Londra Konferansı'na katılacak Türkiye hey'eti yalnız Türkiye BüyükMillet Meclisi tarafından seçilecek ve gönderilecektir.

2 - Bu delegeler hey'eti ile birlikte gitmesini gerekli gördüğünüz bazı uzman müşavirlerle gerekli evrak ve belgeler, tarafınızdan hazırlanacak ve hey'etekatılmak üzere yola çıkarılacaktır.

3 - Bizim tarafımızdan gönderilecek delegeler hey'etinin, bütün Türkiye'yi;temsil edecek tek hey'et olduğunu da İtilâf devletlerine bildireceksiniz.

4 - Vaktin darlığı dolayısıyla kesin ve son olarak alınan bu kararlarınkabul edilmemesi halinde, vatan ve milletin selâmeti adına doğacak tarihî sorumluluk tamamen hey'etinize ait olacaktır.

Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi

Efendiler, Tevfik Paşa'nın çalışma arkadaşı olup Ankara'dabulunan İzzet Paşa tarafından da bir telgraf çekilmesinin yararlıolacağını düşündük. İzzet Paşa'nın telgrafı şuydu : Şifre Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Şubat sonlarında Londra'da toplanacak konferansla ilgili olarak BüyükMillet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Zâtıdevletleri arasında yapılan açık telgraf yazışmalarındaki bilgileri öğrenmiş bulunuyoruz,Hey'etimizin uğradığı başarısızlıktan sonra yine düşünce bildirmeye cesaret etmek utanç verici olmakla birlikte, gerçek durum ve burada hâkim olan görüşlerüzerinde derin kavrayışlı yüksek şahsiyetlerini aydınlatmayı vatanseverlik duygusunun bir gereği sayıyoruz. İstanbul'un işgal altında bulunması dolayısıyla, oradaki bir hükümetin milletin temel çıkarlarını savunma gücünü gösteremeyeceğiburada tabî görülmektedir. Sonradan Anadolu ile İstanbul'un birbirinden ayrılmasına yol açacağı endişesiyle, iki ayrı hey'et halinde konferansta bulunmaktanda kaçınılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de, telgraflarındaki görüşlerden, esas itibariyle fedakârlık etmeye yetkili değildir. Anadolu'daTanrı'nın yardımıyla, muhalefet ve isyanlar bastırılıp etkisiz duruma; etirilerek veçeteler ortadan kaldırılarak kuvvetli bir ordu ve hükümet kurulmuştur. Avrupa'yı,Sevres Antlaşması'nın lehimize değiştirilmesine yöneltebilecek görüşmelerin kesilmesine meydan verilmeyecek şekilde, himmetlerinizin esirgenmemesini sadakatımıza dayanarak istirham ederiz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Padişah tarafından tanınması temel şartı değişmemek üzere, ayrıntılar ve görünüşe aitbazı noktalar üzerinde görüşme imkânı açıktır. Bu imkânın kaybedilmesine meydan verilmemek üzere durumun lütfen bildirilmesi arz olunur.

Ahmet İzzet

TEVFİK PAŞA YEMİNLE BAĞLI OLDUĞU KANUNİ ESASİYE SADAKATTAN AYRILAMIYOR

Efendiler, sizi yormazsam Tevfik Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevabı da bilginize sunayım : İstanbul, 31.01.1921

Ankara'da İsmet Paşa Hazretleri'ne

İlgi : 30 Ocak 1921.

Hepimizin hükümlerini korumaya yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasi'ye aykırı esaslı değişiklikler yapmanın ve bunu kabul etmenin, kanunun açık hükümleri ilene derece bağdaşacağı düşünölmeye değer. Bu konu ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin"... vasıtasıyla gönderdiği telgrafta bildirilen ve bizce de gerekli bulunan değişikliklerin İtilâf Devletleri'ne kabul ettirilmesine çalışılıp, inşallah bu sonuç elde edildikten sonra usulüne göre çözülecek iç meselelerdendir. Aksine bu tutum, dünkü telgrafımızda da açıklandığı üzere konferansa kabul edilmememize ve İstanbul'un derhal Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılmasına ve Yunanlıların dâvâsına karşı savunmasız kalmamıza, belki de onların haklı görülmesine yol açacaktır. Telgraflardan, bir noktanın iyi anlaşılmadığı sonucuna varıyoruz, Konferansa, sizin ve bizim diyerek iki hey'et gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılıyor. Dâva aynı, savunma yolları da aynı olduğuna göre, Konferans'a, gönderilecek hey'et üzerinde de bir görüş birliğine varılırsa oraca tayin edilecek delegeler, İtilâf Devletleri'nin tanımakta olduğu hükümetin ilâve edeceği delegelerle birlikte gidince, hey'et birlik ve beraberlik içinde, gerekli yetkiye de sahip olur ve çekinmeden birlik hâlinde millî dâvâyı savunur. Bu gereğın oraca da takdir buyurulduğu, delegelerin İtilâf Devletleri'ne tanıtılmalarını bizden istemeleriyle anlaşılmıştır. Tebliğ olunan nota ve beyanlarımız açıkça göstermektedir ki, İtilâf Devletleri, Anadolu delegelerini Londra Konferansı'na yalnız olarak kabul etmemektedir. Bunlar, Hükümet delegeleriyle birlikte bulunmak suretiyle kabul edilecektir. Böyle ayrılık sürdürülecek olursa, büyük bir ihtimalle hiçbir tarafın delegeleri kabul edilmeyecektir. Konferansa, yalnız buradan delege kabul edilmesi ihtimali var ise de, Anadolu için bu ihtimal de yoktur. Bundan dolayı, pek büyük fedakarlıkların eseri olan bu değişiklikten zararımıza sonuçlar doğabilir. Çünkü, İtilaf çevrelerinde sayıları pek çok olan Yunan dostlarına : "Türkler, doğuda savaşın sürüp gitmesine taraftardır, barış ve uzlaşmaya istekli değildir" diye propagandayarak lehte olanları kendilerine çekmeye, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermeye fırsat verilmiş olur. Ortak delegelerden kurulu bir hey'et önderilirse, isteklerimiz kabul edilmese bile, lehimize olan görüşleri, aleyhe çevirmemiş ve belki aleyhimizde olanların önemli bir kısmını kazanmış oluruz. Vakit pek dardır. Yazışmalarla kaybedilecek zaman kalmamıştır, Delegelerin hemen gönderilmesi vatan ve milletin menfaatlerinin gereğidir. Zâtı devletleriyle sayın arkadaşlarınızın da geri dönmeleri lâzımdır. Çünkü orada neler düşünüldüğü konusunda, yerinde yapılmış gözlemlerle edindiğimiz bilgilerden hakkıyla yararlanacak zamanın geldiğine ve oradaki görüşlerin buradaki görüşlere yaklaştırılması gerektiğine sizin de inandığınız kanısındayız. Sadrazam Tevfik

Efendiler, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretlerine cevap olarak gönderdiği telgrafı da okuyalım :

Şifre İstanbul, 1.2.1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri'ne
İlgi : 30 Ocak 1921.

Kral Konstantin'in Atina'ya dönmesi üzerine, İtilâf Devletleri çevrelerinde ve kamuoyunda, Yunanistan aleyhine meydana gelen değişme dolayısıyla, Avrupa da lehimize bir akım doğmuştur, Ancak, bu akıma karşılık, Rumların tarafını tutan ve Sévres Antlaşması'nı tamamıyla veya ufak tefek değişikliklerle uygulayarak Türkiye'yi ortadan kaldırma düşüncesinde bazı siyaset adamları davardır. Özellikle aldığımız güvenilir bilgilere göre, bu siyaset adamlarının, Anadolutemsilcilerini de konferansa davet edilmesini kabul etmeleri ve buna istekli görünmeleri, Anadolu'nun böyle bir davet kabul etmeyeceğine inanmış olmalarından ileri gelmektedir. Bununla güdülen maksat da, bu davete uymama durumunu önesürerek ve bize karşı sert tedbirler alınmasını haklı göstererek, kamuoyunu siyasetlerine uymaya mecbur etmektir. Bu bakımdan, konferansa bir an önce ve birlikte gidilerek hakkımızın alınmasına çalışmak şarttır. Eğer orada meşru ve hakli isteklerimizin reddedildiğini görür ve konferanstan çekilmek zorunda kalırsak, budurum, karşımızdakilerin elinde aleyhimize kullanılacak tesirli bir silâh olamaz. Telgraflarında öne sürülen isteklerin, daha önce de bildirilen sebepler ve İstanbul'un özel durumu dolayısıyla, kabulü mümkün değildir. Bunlarda ısrar ederek, konferansa tam zamanında katılma fırsatı kaçırılırsa, önce birlik sağlanamadığı için İstanbul ve Boğazlar büsbütün Osmanlı hâkimiyetinden çıkar. İkinci olarak, İtilâf Devletleri'nin Yunanistan'a para ve asker yardımı yapmaları ve Anadolu'da ortak bir taarruz hareketi yürütmeye

kalkışarak zaten savaşın günden güne artan güçlüklerinden sayıları pek çok azalmış olan Türk unsurunun, bir kat daha azalması ile karşı karşıya kalınır. Üçüncü olarak büyük ölçüde fedakârlıklara katlanmak karşılığında dış yardıma ihtiyaç mecburiyeti ortaya çıkar venihayet hedefimiz olan istiklâlin heder edilmesi gibi acı sonuçlar doğar. Delegelerimizin hemen İstanbul'a gönderilmesi kaçınılmaz bir zarurettir, efendim. Sadrazam Tevfik

Saygıdeğer Efendiler, Osmanlı Sadrazamının daha başka bazı öğütleri ve bildirdikleri vardır. Müsaade buyurursanız onları da okuyalım :

Şifre İstanbul, 5.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra'da toplanacak olan konferansa Osmanlı Devleti'nin de davet edilmesinden dolayı telâşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarnı bir katdaha artırmışlardır. Paris'teki delegemizden aldığımız bilgilere göre, Yunanlılar, Fransız kamuoyunu aleyhimize çevirmek için, Anadolu'da bir Alman kurmay askerî hey'eti bulduğu, sizin harekât ve siyasetinizin de bu hey'etin telkinleri ile yürütüldüğü yolunda Fransız çevrelerinde söylentiler yaymaktadırlar. Ayrıca, Türkiye'deki Hristiyanların toplu olarak öldürülmekte olduğu ileri sürülerek, bunların kurtarılması için Papa tarafından bütün parlamentolara başvurulduğunun duyulduğu da sözü geçen delege tarafından bu bilgilere eklendiğinden, pek kötü etkiler yaratacak olan bu söylentilerin sür'atle yalanlanması rica ve tavsiye olunur. Sadrazam Tevfik

Şifre İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Konferansı etkilemek maksadıyla, Şubatın yirmi birinde, Yunanlıların 70-80bin kişiyle taarruza geçecekleri Hariciye Nezareti'nce güvenilir kaynaklardan haber alınmıştır. Taarruzun Karahisar-Eskişehir doğrultusunda olacağı sanılmaktadır. İtilâf Devletleri temsilcileri, Ankara delegelerinin yalnız olarak konferans kabul edilemeyeceğini de söylemişlerdir. Sadrazam Tevfik

Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek miydi? Yoksa, 70 - 80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzagececeği tehdidi ile, konferansa Ankara delegelerinin yalnız olarak kabul edilemeyeceğini söylemek mi idi? Bunu kestirmek güçtür.

Delege gönderilmesi konusunda, bizim ileri sürdüğümüz görüşleri, yazılarımızda belirttiğimiz şekilde Tevfik Paşa , İtilâf Devletleri temsilcilerine tebliğ etmiş de, telgrafın son fıkrasıyla, aldığı cevabı mı bildiriyordu? Bu da açık değildir. İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Fransız kamuoyunu incitmek için Kilikya'da taarruzdan kaçınılması hayırseverliğinden şüphe edilmeyen bazı Fransız devlet adamlarının tavsiyesi üzerine, Paris delegemiz tarafından büyük bir önemle bildirilmiştir. Sadrazam Tevfik

OSMANLI DEVLET ADMLARININ BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Efendiler, bu gibi tavsiyeleri, İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Bizim taarruzdan kaçınmamızı tavsiye eden hayırseverin karşısındaki kimse, işittiğini bir gramfon gibi bize ulaştırırken, bu hayırsevere, bize taarruzdan kaçınılmasını, gerelsenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mudur acaba? Aldığı cevap, olumsuz idiyse, onun hayırseverliğine nereden hükmetmişti? Vatanımızı işgal edenlerin Kamuoyunu gücendirmemeyi tavsiye edenlere, vatani işgal edilen milleti niçin incittiklerini ve incitmekte devam ettiklerini sormamak, neden bu Osmanlı devlet adamlarının belirgin özellikleri olmuştur?

Kısacası, saygıdeğer Efendiler, görülüyor ki, Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla, temelde, düşünce ve görüşlerde anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet, konu Meclis'e getirildi.

Meclis'e iki teklifte bulundum. Birisi memleketin durumunu ve milletin gayesini İstanbul'a açıkça bildirmek; ikincisi, ayrıca davet yapıldığında Londra'ya müstakil bir hey'et göndermekti. Her iki teklifim de kabul edildi.

Efendiler, Meclis'in görüş ve kararını Tevfik Paşa'ya bildirentelgraf aynen şöyleydi :

TEVFİK PAŞA'NIN TEKLİFLERİ KARŞISINDA BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN KARARI

Londra Konferansı'na davet dolayısıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri ile İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasındaki telgraf haberleşmeleri, Genel Kurul'da okunmak suretiyle Meclis'e bilgilendirildi. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından ileri sürülen görüşler, memleketin bugünkü durumu üzerinde kendilerinin açık bir görüşe varmaktan pek uzak olduklarını, bize üzüntüyle gösterdi. İstanbul'da ateşkes anlaşmasından beri iktidârî hükûmet birbirini takip etmiştir. Biri Damat Ferit'in başkanlığında, çeşitli kimselerin katılımıyla kurulan hükûmetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilâf Devletleri'ne karşı mutlak olarak boyun eğme düşüncesini temsiletmiş ve memleketin kendi hâkimiyet haklarını devam ettirmek için yaptığı süreklifedakârlıklan, düşmanlarla birlikte çalışmak suretiyle sonuçsuz bırakmayı özel bir politika haline getirmişti. Bu düşüncenin peşine takılanlar, memleketin kötülük ve hainliğe elverişli ne kadar nankör evlâdı varsa, hepsini kışkırtarak ve silâhlandırarak millî sawnmaya kendilerini adayan vatanseverler aleyhine hiç durmadık kullandılar. İslâm şeriatı adına yayınlanan sahte fetvaların, mîrimiran ünvanıyla mükâfatlandırılan Anzavurlarla, vatanın bağımsızlığı ve savunması aleyhine, etrafa gönderdiği maddî ve manevî zehir ve fesat kuvvetlerine karşı, Anadolu aylarca çarpışmaya mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. Müslümanlığın ilk asrından beri şeref ve hak din adına cihat eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri, devlet ve memleket ne zaman tehlikeye düşmüşse, kanını bol bol akıtmaktan geri durmayan milletimiz, bu defa muazzam vatandan arta kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son savunmasını yaparken, hükûmet adını alan hey'etler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasındaki kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim davetine karşı "Allah'ın bana bir emaneti olan bu memleketi, ancak Allah'ateslim ederim" diye son Bizans İmparatoru'nun tahtına varis bir hanedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükûmeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükûmetlerin ve onlarla birlikte olanların bozguna uğramasıyla son buldu. İkinci türlü hükûmet, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleri hey'ettir. Bunlar, gaye bakımından Anadolu sawnmasına taraftar olduklarını söylemekle birlikte, icraat bakımından, memleketin samimî olarak elde etmek istediği barışa asla affedilmeyecek bir gaflet ve inatla engel olmakta devam ediyor. Saltanat şûrâsında İtilâf Devletleri'nin uzattığı esaret belgesini ayağa kalkarak ve saygı göstererek kabul ve imza eden devlet adamları ve Âyân üyeleri, bütün memlekette hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen geçersiz bir kuvvet durumundadır. Anadolu ve İstanbul, istiklâl ile esaretin, hürriyet ile mahkûmiyetin birbirine zıt ve ters düştüğü iki ayrı parçahâlde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, iradesini kaybetmiş parçasını, hür ve müstakil olan kısma katmak istiyoruz. İstanbul'un devlet adamları, bütünü oluşturan vebütün bir düşmanlık dünyasına karşı kendini şeref ve metanetle savunan hür kısmı, esir ve mahkûm durumdaki küçük parçaya bağlamak ve katmak istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, hürriyet ve istiklâline âşık bütün memleket çocuklarını ve bugünkü zulüm görmüş İslâm dünyasının ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve hürriyetten yoksun bir hey'etine boyun eğmeyi, hiçbir zaman kabul edemez.

Meclis'imiz tarafından kabul ve ilân edilen ve bütün memlekette uyulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muz gereğince, hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir. Millet'in yasama ve yürütme gücü ise,

onun gerçek ve tek mümessili olan BüyükMillet Meclisi'nde toplanır. Bu temel ilkeler karşısında delegelerimizin İstanbul'agiderek oradan seçilecek bir hey'ete katılmasına ve oranın vereceği bir yetki belgesiile dünyaya karşı millî davamızı savunmayı üzerine almasına imkân yoktur. Eğeristerseniz fülî ve haklı olarak mutlak bağımsızlığı bulunan, bütün idarî teşkilâtıile memleketi yöneten, ordularıyla doğuda ve batıda düşmanları ezerek memleketebarışın yollarını açan Meclis'imizin delegeler hey'etini, memleketi temsil edebilecektek hey'et olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi hey'etimizi kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bizce istenilen ve gerekli görülen, bu kararımızaverilecek cevabın, birtakım sözler değil, fülî davranışlar olmasıdır.

LONDRA KONFERANSINA KATILMAMIZ

Efendiler, Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami Bey'in başkanlığı altında ayrıca ve müstakil bir delege hey'eti kuruldu. Hey'et, Londra Konferansı'na özel olarak davet edildiğimiz takdirde katılmak üzere ve bu arada geçecek zamandan da yararlanmak maksadıyla, Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Hey'etimiz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza vasıtasıyla,konferansa resmen davet edildikleri kendilerine bildirildikten sonraLondra'ya gitmiştir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devametti. Hiçbir olumlu sonuç vermedi.

İtilâf Devletleri İzmir ve Trakya'daki nüfus durumu ile ilgili olarakkendileri tarafından yapılacak bir araştırmanın sonucunu kabul edeceğimiz yolunda bizden söz almak istediler. Delege hey'etimiz önce bunu kabul etmişti. Fakat Ankara'dan yapılan uyarı üzerine, sonradan, araştırmanın yapılmasını Yunan idaresinin buradan çekilmesine bağlamak teklifinde bulundu. İtilâf Devletleri'nin, Sevres Antlaşması'nın diğer hükümlerinin tarafımızdan samimiyetle ve itirazsız olarak uygulanmasını sağlamakistediği anlaşılmıştı. Delege hey'etimiz bununla ilgili tekliflere de red niteliğinde cevaplar vermişti. Yunan delegeleri araştırma hiç kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine, İtilâf Devletleri, Türk ve Yunan delege hey'etlerine bazı teklifleri içine alan bir proje vererek, hükûmetlerinden, bu projeler için alacakları cevapların, Konferans'a bildirilmesini istemişlerdi.

Bizim delege hey'etimize verilen projede, Sévres Antlaşması hükümlerinde yapılıcâk değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı :

Bize bırakılan jandarma ve özel birliklerin sayısını bir parça artırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak.Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine konmuş bulunan sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işleri ile ilgili imtiyaz verinehakkımız üzerine konmuş sınırlamaları da biraz hafifletmek. Bundan başka, adlî kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... ile ilgili olarakSévres tasarısında değişiklikler yapılmasını ümit ettirecek bazı belirsizvaatler. . .

Bu teklifler projesinde, Ermenistan sınırlarının tespiti işi, BirleşmişMilletler'in göndereceği bir komisyona bırakılmakta idi. Sözde İzmirili bize geri verilecekti. Fakat İzmir şehrinde btr Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir ilinin güvenlik işleri, İtilâf Devletleri subayları tarafındanidare edilecek, bu ildeki jandarma kuvveti, nüfus oranına göre çeşitli unsurlardan kurulacak, şehre Birleşmiş Milletler tarafından bir Hristiyanvali tayin edilecek, İzmir ili Türkiye'ye gelininin çoğalmasıyla artacak biryıllık vergi ödeyecekti.

İzmir ili için teklif edilen bu çözüm şekli, beş yıl sonra, taraflardanbirinin isteği üzerine Birleşmiş Milletler'ce değiştirilebilecekti.

DELEGELER DAHA YOLDA İKEN BAŞLAYAN YUNAN TAARRUZU

Efendiler, İtilâf Devletleri, delege hey'etimiz vasıtasıyla yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla ve bütün cephelerimize karşı taarruzageçtiler.

Görürsünüz ki Efendiler, Yunan taarruzu konferans ve sulh hikâyesini bize zarurî olarak terk ettiriyor. Şimdi müsaade buyursanız, sizebu taarruzu ve sonucunu arz edeyim :

Yunan ordusunun Bursa ve doğusunda önemli bir grubu, Uşak vedoğusunda diğeri bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskisehir'in kuzey-batısında, Dumlupınar'da ve doğusunda olmak üzere iki grup halindeydi. Bundan başka, Yunanlıların İzmit'te bir tümenleri, bizim de onakarşılık Kocaeli Grubu bulunuyordu. Yunanlıların Menderes boyundakibirliklerine karşı da birliklerimiz vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşakgrupları, 23 Mart 1921. günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi birlikleri, arz ettiğim gibi, Eskişehir'inkuzey-batısında yığınak yapmıştı. Karar, savaşı İnönü mevzilerinde kabul etmektir. Ona göre tedbir alınıyor ve hazırlıklar yapılıyordu. Düşman,26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ kanadı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede karşılaşmalar oldu.Düşman 28'de sağ kanadımıza taarruza geçti. 29'da her iki kanattan taarruz etti. Düşman yer yer önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günüşiddetli savaşlarla geçti. Bu savaşların da sonucu düşman lehine oldu.

İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİ VE İSMET PAŞA'NIN METRİS TEPE'DE GÖRDÜĞÜ DURUM

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü, karşı taarruza geçti ve düşmanı yenerek, 31 Mart-1 Nisan gecesi geri çekilmeye mecbur etti. Böylece, inkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü zaferiyle yazılmış oldu.

Efendiler, düşman çekilirken Batı Cephesi Komutanı ile 1 Nisan günü yapılan yazışmalar, o günün duygularını tespit eden belgelerdir. O duyguları yeniden canlandırmak için, müsaade buyursanız, o günkü yazışmalardan bazı telgrafları olduğu gibi okuyacağım :
Metristepe,1.4.1921

Saat 18.30'da Metristepe'den gördüğüm durum : Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel olan bir düşman müfrezesi, sağkanat grubunun taarruzu ile düzensiz olarak çekiliyor. Yakından takip ediliyor.Hamidiye yönünde karşılaşma ve faaliyet yok. Bozöyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silâhlanmıza terk etmiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Ankara, 1.4.1921

İnönü Savaş Meydanında Metristepe'de
Batı Cephesi Komutanı ve Genel Kurmay
Başkanı İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde üzerinizeyüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin istiklal ve varlığı, dahice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komutave silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz.İstilâ altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra koşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarma başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı tarihin şeref abidelerine yazan ve bütün millete size karşı sonsuzbir minnet ve şükran duygusu uyandıran büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken,üstünde durduğunuz tepenin size

binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parlıtlarıyla dolu birgeleceğin ufkuna da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Büyük Millet Mecilisi Başkanı

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Zulüm ve zorbalık dünyasının en zalimce hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz ve subaylarımız adına, askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına takdir ve tebriklerinize büyük bir iftiharla teşekkürlerimi arz ederim. Batı Cephesi Komutanı İsmet

GÜNEY CEPHESİ'NDEKİ HAREKAT

Saygıdeğer Efendiler, İnönü muharebe alanını ikinci defa yenilerek terkeden ve Bursa'ya doğru eski mevzilerine çekilen düşmanın takibinde, piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri anılmaya değer yararlıkları anlatamayacağım. Yalnız, genel askerî durumu tam olarak açıklayabilmek için, müsaade buyurursanız Güney Cephesi'ne giren bölgede yapılan harekâtı özetleyeyim.

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üçpiyade tümeni, Dumlupınar'da hazırlanmış bir mevzide bulunuyordu. Bundan başka, bir süvari tümeni ve bir de süvari tugayı vardı. Bu mevzün sol kanadında bulunuyordu. Güney Cephesi Komutanı'nın aldığı görev, düşmanı bu mevzide durdurmaktı. Uşak doğusundaki mevzilerimizden hareket eden üç piyade tümeni ve bir kısım süvari Dumlupınar mevzilerine taarruz etti. 26 Mart'ta birliklerimiz, mevzilerini terke mecbur oldu. Güney Cephesi Komutanı, bundan sonra kuvvetlerini esaslı bir hatta durdurmayı ve yeniden tertibat almayı başaramadığı için kuvvetler ikiye ayrıldı. 8'inci ve 23'üncü Piyade Tümenleri ile 2'nci Süvari Tümeni'nden meydana gelen kısmı, kendi emri altında, Altıntaş'a doğru çekildi. 57'nci Piyade Tümeni ile 4'üncü Süvari Tugayı'ndan meydana gelen ötekikısım Fahrettin Paşa'nın emri altındaydı. Düşman bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, sonradan 23'üncü Tümeni Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa emrine verdi. Altıntaş yönünde, düşmanın hiçbir hareketi olmadığı anlaşılınca, Refet Paşa , yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirildi.

Doğuya doğru ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri çeşitli yerlerde savaşlar vererek Afyon'un doğusuna çekildi. Düşman, Afyonkarahisar'ı işgal ettikten sonra, Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında, Fahrettin Paşa, 37'nci ve 23'üncü Tümenlerle birlikte, güneyden Adana bölgesinden gelen 41'inci Tümen'i de alarak, bir karşı hat oluşturdu.

YUNAN ORDUSU'NUN GENEL TAARRUZ PLANINDA PEK GÖZE ÇARPAN BİR YANILMA

Efendiler, askerî strateji konusunda fazla düşünce, ileri sürmekten kaçınma taraftarı olmakla birlikte Yunan ordusunun bu defaki genel taarruz plânında göze çarpan bir yanılmaya işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir'e doğru yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya'ya doğru yönelmesi, kuvvetlerini asıl kesin sonuç alacağı alandan uzaklaştırarak, işe yaramaz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. İnönü'deki başarı bizim tarafta kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin, kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an önce sür'atle geri çekilmelerini sağlamaktan başka bir şey düşünmeyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'nde zafer kazanan kuvvetlerimiz, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek bu

mesafenin önemli bir kısmında demiryolundan fazlasıyla yararlanma imkânı bulunduğu göre, Afyonkarahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubu geri çekilmehattını kesebilir ve böylece, pek büyük bir ihtimalle o grubu büyük bir fetâkete uğratabilirdi. Nitekim, bu düşüncenin uygulanmasına geçmekte bir an gecikilmemiştir. İlk serbest kalan tümenler derhal Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın emrine verilerek harekete geçirilmiştir.

İnönü Meydan Muharebesi'nden alınan sonuç üzerine, Yunan ordusunun Uşak grubu, derhal geri çekilmeye başladı. Refet Paşa , 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhıyla Çöğürler'de, 4'üncü ve 11'inci TümenlerAltıntaş bölgesinde, 5'inci Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay durumundaolan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, 1'inci ve 2'nci SüvariTümenleri Kütahya bölgesinde bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa,Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı kovalayıp sıkıştırırken, Refet Paşa da düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına, bu saydığımızkuvvetlerle, yani, üç piyade tümeni ve bir taburla taarruz etti. Bir taraftanda kuzeyden daha iki tümen, 24'üncü ve 8'inci Tümenler güneye doğrugönderildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunudurdu ve çok zaman kazandı. Bu süre içinde geriden gelen birliklerleiki tümene kadar takviye edildi. Bu kuvvetler Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmalarını sağladı.

12 Nisan 1921 günü, Refet Paşa'nın emrinde kuzeyden güneye doğudan batıya taarruz eden kuvvetlerin toplamı şöyleydi :

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24, doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41' inciTümenler ki, toplam olarak sekiz piyade tümeni ve bir piyade taburu...1'inci ve 2'nci Süvari Tümenleri çok uzak mesafelerden dolaştırılarak veancak düşman yenildiği takdirde etkili olabilecek; fakat o günkü savaştahiç de işe yaramayarı düşman gerisindeki Banaz hedefine gönderilmişti.Refet Paşa'nın komutası altına verilen kuvvetler, taarruzlarında başarı kazanamadılar, aksine fazla can kaybı oldu. Düşman, Dumlupınarmevzilerine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de Dumlupınar'ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Muharebesi diye anılan bu çarpışmalar bu şekilde sona erdi.

REFET PAŞA KENDİSİ YENİLDİĞİ HALDE DÜŞMANI YENİLMİŞ SAYIYORDU

Efendiler, muharebe sırasında muhar ebe hatlarındaki bazı kısımların ileri geri dalgalanışı ve özellikle Afyon doğusunda bulunan düşman tümenlerininDumlupınar'ın ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının yenilip safdışı edilememesi yüzünden, düşman kuvvetleri Dumlupınar'akadar çekilme imkânını bulabilmiştir. Bundan sonra, Yunan kuvvetlerinin, sağlam bir muharebe hattı tutmak üzere tertibat alırken, ileridekibirliklerinin o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nınmuharebesinin sonucu hakkında yanlış bir yargıda bulunmasına yol açtı.Gerçekten de Refet Paşa , kendisi yenildiği halde, düşmanın yenilip geri çekildiğini ,sandı ve bunu, beş gün süren Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde, düşmana son darbenin vurulabildiğini bildiren :elgrafılabize de haber verdi. Biz de, pek tabii memnun olarak büyük takdir ve tebriklerde bulunduk, Fakat durumu iyice anlamak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, durumun biidirildiği gibiolmadığı şüphesine düştük. Sonunda anlaşıldı ki, düşman kendi maksadına ve genel durumuna uygun olarak, Dumlupınar'da savunması kolay,hâkim ve sağlam bir mevzi arıyordu. Aksine, Refet Paşa'nın ise, biraz geride bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattını tutması gerekti.

Efendiler, durum sakinleşmeye başladıktan sonra, Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine karşı güvenin kalmadığı anlaşıldı.Durumu yerinde incelemek üzere, Ankara'dan Fevzi Paşa Hazretleri, Batı Cephesi'nden de İsmet Paşa, birlikte bizzat Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın komuta durumunun bir süre daha devamı tercih edilmekte olduğundan, konuyu ona göre bir hal çaresine bağladılar. Fakat, zaman geçmeden, bu durumun devam ettirilmesinin mümkün ve doğru olmadığı kanaati belirdi. Bu sebeple, ben bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa'nın yanına gittim. Durumu yakından inceledim ve konuyu derhal şöyle bir çözüme bağladım. Refet Paşa'nın komutası altında bulunan Güney Cephesi'niBatı Cephesi'ne bağlayarak

İsmet Paşa'nın komutasına verdim. Kendisine de Ankara'da bir görev verilmek üzere oraya dönmesi gerektiğini bildirdim.

REFET PAŞA, TÜRK ORDUSUNA KOMUTAN OLMAK İSTİYORDU

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğü zaman şöyle bir çözüm yolu düşünmüştüm. İsmet Paşa'nın artık Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek, kendisini tamamiyle, genişletilmiş olan Batı Cephesi Komutanlığı'na verecek. Millî Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de vekâletle yürütmekte olduğu Genelkurmay Başkanlığı'nı asilolarak üzerine alacak. Ondan boşalacak Millî Savunma Bakanlığı görevini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, aslında, yine askerî bir görev almak istiyordu. Fakat benim bulduğum çözüm yolunu beğenmedi. Diyordu ki : "Millî Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa'nın görevinden çekilmesini gerektiren bir durum yoktur. İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmasını zarurî buluyor ve bana da bu aralık bir görev vermeyi düşünüyorsanız, çözüm şeklinin ona göredüzenlenmesi mümkündür."

Ben, her nasılsa, Refet Paşa'nın düşüncesinde gizli olan maksadı birdenbire kavrayamadım. Çünkü, biraz sonra anlar gibi olduğum görüş asla hatırıma gelmemişti. Anlayamadığım noktayı açıklamak için kendisine sordum ve dedim ki : "yani siz mi Genelkurmay Başkanı olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir cevap vermedi ama, ben maksadın tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu görüşü ileri sürdüm : "Genelkurmay Başkanlığı, bizim teşkilâtımıza göre, bugün fülî olarak Başkomutanlık makamıdır. Siz, daha Türk ordusuna Başkomutan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu hatırınızdan çıkarınız !"

Refet Paşa, verdiği cevapta dedi ki : "Öyleyse ben de Millî Savunma Bakanlığı'nı kabul etmem." "O sizin bileceğiniz iştir" dedim ve bıraktım. Gerçekten kabul etmedi ve izin alarak, Kastamonu ormanlarında, Ecevit denilen yerde bir süre dinlenmeye çekildi. Refet Paşa'nın Millî Savunma Bakanlığı'na getirilişi bundan sonra ortaya çıkan başkabir durum üzerine olmuştur.

LONDRA KONFERANSINDAN DÖNEN DIŞİŞLERİ BAKANI BEKİR SAMİ BEY'İN İMZALADIĞI SÖZLEŞMELER

Saygıdeğer Efendiler, İkinci İnönü zaferinden sonra Londra'ya gitmiş olan delegeler hey'etimiz geri döndü. Konferansın olumlu bir sonuca varmamış olduğunu biliyorsunuz. Fakat delegeler hey'eti Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya diplomatlarıyla temas ve görüşmelerde bulunarak, herbiriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu. Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşme gereğince, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini geri verecektik. Buna karşılık, İngilizler de bize, kendi ellerinde bulunan esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız, Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötülük yapmış olduğu iddia edilenler serbest bırakılmayacaktı.

Hükümetimiz, elbette böyle bir sözleşmeyi kabul edip onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak demek, Türk uyruklu olanların, Türkiye içindeki hareketleri üzerinde, yabancı bir hükümetin bir çeşit yargı hakkını onaylamak olurdu.

Bu sözleşmeyi kabul etmemekle birlikte, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de karşılık olarak elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Daha sonra, 23 Ekim 1921 tarihinde, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey'le İstanbul'daki İngiliz komiseri arasında yapılan anlaşma üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutukluları ile elimizde

bulunan bütün İngiliz tutuklularının karşılıklı olarak serbest bırakılması kararlaştırılmış ve bu karar uygulanmıştır.

Efendiler, Bekir Sami Bey , resmî görüşmeler ve konuşmalar dışında, sırf şahsî olarak da Lloyd George ile bir görüşme yapmış... Aralarında söylenen sözler steno ile yazılmış... Bu zabıt imza da edilmiş... Fakat, ben Bekir Sami Bey'in elinde bulunan nüshahakkında bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Bekir Sami Bey'den bu nüshayı istettimise de, Bakanlığa gönderdiği bir mektupta, o zaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının gerek tercümelerinin, DışişleriBakanlığı'ndan ayrılırken ilgili dosyada bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunmamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda da hiç kimseninbu belge metni hakkında bilgisi yoktur. Ben de, arz ettiğim gibi, hiçbirvakit haberdar edildiğimi hatırlamıyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı Mösyö Briand arasında da,11 Mart 1921 tarihli bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre, Fransa ile Millî Hükûmet arasındaki düşmanlığa son verilecek. Fransızlar, silâhlı çetelere, biz de mücahitlerimize silâhlarını bırakacağız. . . Zabıta kuvvetlerimize Fransız subayları alınacak. . . Fransızlar tarafından kurulacak zabıta kuvvetleri olduğu gibi kalacak. .. Fransa'nın boşaltacağı yerlerle, Elâzığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin ekonomik gelişmesi için yapılacak teşebbüslerde üstünlük hakkı ve Ergani madenlerini işletme imtiyazı da Fransızlara verilecek. . . v.b.

Hükûmetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin sebeplerini sıralamaya gerek yoktur sanırım.

Bekir Sami Bey , İtalya Dışişleri Bakanı bulunan KontSforza ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış. . . Bu sözleşmegereğince, İtalya'nın konferans sırasında, İzmir ve Trakya'nın bize verilmesi konusundaki isteklerimizi desteklemesine karşılık, biz de İtalyanDevleti'ne Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar,Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarını sonradan tayin edilecek kısımlarında ekonomik teşebbüsler için üstünlük hakkı tanıyacaktık. Bundan başka, bu bölgelerde, Türk hükûmeti veya Türk sermayesi tarafından yapılamayacak olan ekonomik işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğlimadenlerinin bir İtalyan - Türk şirketine devri kabul edilmekte idi.

Elbette bu sözleşme de, hükûmetimizce reddetmek başka bir işlem göremezdi.

Efendiler, İtlâf Devletleri'nin, Londra'ya barış yapmâk için gönderdiğimiz Delegation Hey'etimiz Başkanı Bekir Sami Bey'e imzaettirdikleri sözleşmelerdeki maddelerin, Sevres projesinden sonra aralarında imıladıkları Üçlü Anlaşma (Accord tripartite) adı verilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayıran bir anlaşmayı millî hükûmetimize başka adlar altında kabul ettirme maksadına dayandığı açıktır. İtilâf Devletleri'nin politikacıları, bu maksatlarını, Bekir Sami Bey'e kabulettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'i, Londra'da konferansgörüşmelerinden çok, teker teker yapılan konuşmalarla oyalamaya çalıştıkları anlaşılıyor. Millî Hükûmet'in bağlı bulunduğu prensiplerle buprensiplere bağlı bir Dışişleri Bakanı'nın tuttuğu yol arasındaki uyumsuzluğu açıklamak maalesef mümkün değildir.

Bekir Sami Bey, bu anlaşmalarla Ankara'ya döndüğü zaman, tutumunun fevkalâde dikkatimi çekmiş ve hayretimi uyandırmış olduğunu itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey, imzalamış olduğu sözleşmelerdeki şartların, memleketin yüksek menfaatlerine uygun olduğu kanaatını belirtiyor; bu kanaatını Meclis'te bile savunup ispat edebileceğini iddia ediyordu. Kanaatında isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Görüşlerinin Meclis'te benimsenemeyeceği bir yana, DışişleriBakanlığı'ndan düşürüleceği de muhakkaktı. Fakat Meclis'i, sivasî meselelerin görüşme ve tartışmalarına boğmayı oğünlerin şartlarına uygun görmediğimden, Bekir Sami Bey'e görüşlerindeki isabetsizliği bizzat açıklayarak Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey bu teklifimi kabul ederek istifasını verdi.

Ancak, Bekir Sami Bey, Delegeler Hey'eti Başkanlığı göreviyle, Avrupa'daki gezisi sırasında yaptığı çeşitli temasların kendisinde bıraktığı intibalara dayanarak, İtilâf Devletleri'yle kendi prensiplerimize uygun olarak anlaşma imkânı bulunduğu görüşünde direniyordu. Kendisinin bu anlaşmaları gerçekleştirme yolunda yardımcı olabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine kendisine şu özel mektubu yazdım : 19.5.1911

Amasya Milletvekili Bekir Sami Beyefendi'ye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin şimdiye kadar çeşitli vesile ve vasıtalarla bütün dünyaya ilân edilmiş olan prensipleri yüksek malûmunuz olup, bu prensiplerin ana çizgileri şu kısa cümle ile ifade edilebilir : "Bilinen millîsınırlarımız içinde memleketimizin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını tamolarak sağlamak." Delegeler Hey'eti Başkanlığı göreviyle yaptığınız son gezi vetemaslarınızın sizde bıraktığı etki ve intibalara göre, İtilâf Hükûmetleri'nin ortaya koyduğumuz prensipleri bozmadan memleketimizle anlaşmaya eğilimli oldukları görüşünde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilâf Devletleri'nin bu eğilimlerini doğrulayacak ciddi ve samimî belirti ve sonuçları henüz görememektedir. Bu konudaki tahminlerinizin doğru çıkmasına imkân verecek bir ortam bulabildiğiniz takdirde, bu sonucun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğine inanmanızı isterim, efendim. Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey, bundan sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Bu gidişinin de bir yararı olmadı. Yalnız, Ankara'da Mösyö Franklin Bouillon ile yapılan görüşmelerin Bekir Sami Bey'in Paris'teki bazı teşebbüsleri yüzünden güçlüğü uğradığının anlaşılması üzerine, hükûmetçe, Bekir Sami Bey'in resmî bir görevi olmadığıın, duyurulması zarurî görülmüştür.

Bekir Sami Bey, ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada, bana bazı hususları bildirdiği gibi, dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirmiş olduğu hususlarda gerek raporunda yer alan bazı düşünceler, ne yazık ki, Bekir Sami Bey'in, Türk milletinin gerçekleştirmeye çalıştığımız amaç ve ülküsünü tam olarak kavramış ve o çerçeveyinde hareket etmekte olduğundan şüphe ettirmeyecek ve tereddüde düşürmeyecek nitelikte değildi.

Bekir Sami Bey, Avrupa temaslarının, üzerinde bıraktığı etkiye intibalara göre görüş ileri sürüyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifreli telgrafında, bizim politikamızı eleştirdikten sonra diyordu ki : "Daha fırsat elde iken, akıllıca bir siyaset takip etmek, memleketi sürüklediği büyük çıkmazdan kurtarabilir. Olaylar bir bütün olarak incelenerek memleketi selâmete çıkaracak bir tutumu benimsemek şarttır. Aksi takdirde, tarih ve millet karşısında hiçbirimiz sorumluluktan kurtulamayız.

Milletin mutluluğu ve Müslümanlığın selâmeti adına isabetli bir tutumun benimsenmesini ve bir an önce bildirilmesini rica ederim. "

BEKİR SAMİ NE OLURSA OLSUN BARIŞ YAPMAK İSTİYORDU

B e k i r S a m i B e y , her ne pahasına olursa olsun barış yapma taraflısıydı. Bu görüşünü 24 Aralık 1921 günlü raporunda şöyle açıklıyordu: a... Savaşın sürüp gitmesinin, bu memleketi vebu milletin varlığını tehlikeye koyacak kadaryykyk yokedece?ini ve katlanılan bütüfedakâryyklaryn bo?a gitmi? olaca?ynykesinlikle dü?ünmekteyim. Savaşın devam ettirilmesinindy? ve iç dü?manlarymyzynekme?ine ya? sürece?ine, korktu?umuz belâ vefelâketleri memleketin ba?yna kendili?inden çekece?inebütün varly?ymla inanyyoyum.Zâtydevletlerinin üzerine dü?en görev,dünyada hemen hiçbir siyaset adamynyn omuzlarynayûklenmeyen en a?yr bir yükür. Tarihte, be?alty asyrda de?il, belki on on be? asyrdabir kimseye ancak kysmet olabilen bir görevi üstlenmi?bulunuyorsunuz. Her türlü a?ynlyktan sakynarak,bugünün yararlary u?runa gelece?in gerçekyarlaryny feda etmeyerek, Türklük ile beraberbütün Yslâm dünyasynyn gelece?inigüven

altyna almak için, pek yakın bir zamandafazlasyyla gerçekte?tirilebilecek millî ve islâmîgayeyi kurtarmak ve güçlendirmek için, hattâ geçiciolarak fedakârly?a bile katlanmak sayesinde, zâtydevletlerinindüyya tarihinde ölümsüz bir ad kazanmasyve Müslümanlyk binasyna yeni bir ?ekil veren?ahsiyet olmasý mümkündür. Aksi halde, Türkmilletinin ve bütün Müslümanlyk dünyasynynesaret ve a?a?yly?a mahkûm olaca?ybendenizce ?üphesizdir. Adynyzy kyyametgününe kadar bütün Müslüman nesiller için?âinatyn ö?üncü olan Yüce PeygamberEfendiyniz'den sonra en kutsal bir ad ve yadigâr olmak üzerearkanyzda byrakkamak ?erefini ve firsatynykaybetmemenizi, vatanseverlik ve Müslümanlyk gere?iolarak arz etmeyi bir kutsal görev sayarym, Efendim Hazretleri.rB e k i r S a m i B e y, bütün bu dü?üncelerle,özet olarak, esareten ve a?a?ylyktan kurtulmak için, kendisinin Londra'da yapyty?y sözle?melerçerçevesinde Millî Mücadele'ye son vermeyi teklifediyordu. Efendiler, B e k i r S a m i B e y'in bu dü?ünceleribende olumlu bir etki yaratmamy?ty. Yeri sürdü?üdü?ünceler ve bunlaryn dayandy?ymanty, kendisiyle görü?me ve tarty?manynbile gereksiz ve yararsyz oldu?u kanaatini uyandyrmty.

MECLİSTE BELİRMEYE BAŞLAYAN SİYASİ GRUPLAR

Efendiler, yüce hey'etinizi biraz da Büyük Millet Meclisi içinde kendini gösteren durumlarla temasa getirmek istiyorum. Biliyorsunuz ki, Büyük Millet Meclisi'ne milletçe üye seçilirken, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulları da ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre, denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasî bir grubu niteliğinde idi. Gerçekten de, başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Cemiyet'in temel ilkeleri, Meclis Genel Kurulu'nun da temel ilkeleri durumundaydı. Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde tespit edilen ilkeler, İstanbul'daki son Meclis-i Meb'usan'ca da kabul edilip desteklenerek, Misak-ı Milli adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o çerçeve içinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Meclis'te ortaklaşa bir çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler belirmeye başladı. En basit konularda oylar dağılıyor. Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı kimseler, bu duruma bir çare olmak üzere 1920 yılının ortalarında birtakım gruplar meydana getirme teşebbüsüne geçtiler. Bütün bu teşebbüsler, Meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesini sağlama ve görüşülen konular üzerinde oyları dağıtmadan olumlu iş çıkarma gayesini güdüyordu.

Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, ilk Anayasa'mıza kaynaklık eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e sunmuşum. Bu programın Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da csas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin temel niteliğini ve yönetim usulü ile ilgili görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışından sonra okunup kabul edilen önergemi de bu kısımla birlikte halkçılık programın adı altında bastır mış ve yayınlamışım. Arz ettiğim gruplar, benlm bu programımdan ilham alarak, birtakım ünvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu gruplardan bellibaşlılarının adlarını sayayım :

- a) Tesanüt Grubu
- b) İstiklâl Grubu
- c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi
- d) Halk Zümresi
- e) Islahat Grubu

Bu gruplardan başka, isimsiz olarak özel maksatlı bazı küçük grupların da faaliyet halinde oldukları anlaşıyordu.

Efendiler, bu isimlerini saydığım gruplardan her biri, Meclis görüşmelerinde disiplini sağlamak ve oyları birleştirmek maksadıyla kurulmuş oldukları halde, varlıkları aksine gösteriyordu.

Gerçekten de, sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu gruplar birbirleriyle yarışmaya kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden Meclis'te neredeyse bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Hele Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan grupların, genellikle her konuda toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın, bir kat daha güçleşmeye başladığı görülüyordu. Çünkü, Misak-ı Millî'nin tespit ettiği ilkelerde, kayıtsız şartsız düşünce ve gaye birliği yer aldığı halde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ortaya koyduğu görüşlerde tam bir birlik sağlanmış görünmüyordu. Mevcut grupları birleştirmek veyahut mevcut gruplardan birini destekleyerek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ancak, bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe doğrudan doğruya benim el atmam zarurî olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurulmasına karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir ana madde koydum. Bu maddenin özü iki noktadan ibaretti. Birinci nokta şuydu : Grup, Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesi için, milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gereken hedeflere yöneltmek kullanacak, memleketin resmî ve özel bütün kuruluş ve tesislerinin bu ana gayeye hizmet etmelerine çalışacaktır.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU'NUN KURULMASI

İkinci nokta : Grup, devlet ve milletin teşkilâtını , Teşkilat-ı Esasi e Kanununun koyduğu ilkeler çerçevesinde, sırasıyla şimdiden tespite ve hazırlamaya çalışacaktır. Efendiler, bütün grupları ve Meclis üyelerinin çoğunu davet ederek,bu iki esas üzerinde birleşmelerini sağladım. İşaret ettiğim bu ana maddeve bundan sonra Grup'un içtüzüğü ile ilgili olan maddeler,10 Mayıs 1921günü yapılan toplantıda kabul edildi. Grup Genel Kurulu'nca seçildiğimiçin, grubun başkanlığını da üzerime almıştım. Efendiler , memleket içinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti var olduğu gibi, onun, aynı ad altında Meclis'te de bir siyasî grubu kurulmuş oldu. İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'ın yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin devam ettiği sürece,hükûmetin görev yapmasına yardımcı olabilmıştır. Fakat, grup tüzüğündeki ana maddenin ifade ettiği ilincinci noktayı manidar bulanlar oldu. Bugibiler duygularını açıklamamakla birlikte, bu noktada toplanan anlamve gayenin gerçekleşmemesi için derhal faaliyete geçmekte gecikmediler.Olamsuz faaliyet diye vasıflandırabileceğimiz bu türlü teşebbüsler, ikişekilde ortaya çıkmaktaydı. Birincisi, Grup'un içinde düşünceleri karıştırma ve görüşülecek konularda aleyhte bir durum yaratma şeklinde oluyordu.

HOCA RAİF EFENDİ "MUHAFAZA-İ MUKADDESAT CEMİYETİ'Nİ KURUYOR

İkincisi, memleket içinde ve yine teşkilâtımız içindeydi. Bu noktayı açıklayan en belirgin örnek, Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi'nin ve bazı arkadaşlarının, grubun kurulmasından önceve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun çıkmasından hemen sonra giriştikleriteşebbüstür. Arzu ederseniz bu konuda biraz bilgi vereyim:

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Hey'eti'nin adını değiştirdiler.Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti dediler. Mevcut cemiyet ilkelerininbaşına da, Hilâfet ve Saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibibirakılmasını sağlayıcı birtakım eklemeler yapmışlar ve bu teşebbüslerini öteki illere, özellikle doğu illerine de birtakım bildiriler göndererek yaymaya kalkışmışlardı. Ben bu durumu öğrenir öğrenmez, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatini çektim.Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını uyarak bu türlü teşebbüslerden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında bazı yazışmalar olduktan sonra Raif Hoca, bizzat Paşa'nın karargâhına gitmiş, orada Muhafaza-i Mukaddesat adının kullanılmasındaki sebepleri açıklarken demiş ki : "Maksat halifelik ve padişahlık haklarını korumak, memleketin ve İslâm dünyasının bugünkü ve gelecekteki hayatı için büyük uyuşmazlık ve sakıncalar doğuracak olan Cumhuriyet idaresinden kesinliklesakinmaktır." Hoca, Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun hilâfet ve saltanat idaresini cumhuriyete dönüştürmemaksadı götüğü hissedilmektedir görüşünde bulunduktan sonra, bugibi teşebbüsleri tanımakta mazur olduklarını bildirmiştir.

KAZIM KARABEKİR PAŞA, DEVLET ŞEKLİNDE TARİHİ DEĞİŞİKLİKLER YAPILACAĞI ZAMAN ASKERİ VE SİVİL DEVLET ADAMLARININ GEREĞİ GİBİ GÖRÜŞLERİ ALINMALIDIR DİYOR

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu bilgileri veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifreli telgrafında, kendisi de ileri sürdüğü görüşler arasında diğer hükümet şekli ile ilgili esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz, bu kanun hükümlerinin olsa olsa bir parti programı halinde kalmasını, uygulamada ortaya çıkacağını tahmin ettiğim güçlülere karşı daha yararlı buluyorum. Bu görüşümü, bölgenin çok yakından tanıyabildiğim duygu ve düşüncelerine göre kısaca açıklamak isterim. Meclis'te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu desteklemek üzere kurulan gruba girmiş olanların çoğu, yeni bir rejim değişikliğinde memleket mukadderatında söz sahibi olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak küçük bir grup yeni nitelikte teşkilât fikirlerini benimser. Milletvekillerinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na taraftarlıkları ancak şahsî görüşlerinden gelebilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihî değişiklik teşebbüslerinde, memleketin geleceğinden hep birlikte sorumlu olan askerî ve sivil devlet adamlarıyla, Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden gereği gibi görüş alınması ve durumun olağanüstü bir Meclis'te incelendikten sonra karara bağlanması gerekir, düşüncesindeyim. Efendiler, kesin zaferden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet'i ilân ettiği zaman bile, Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul gazetelerine verdiği demeçte, öteden beri süregelen duygularını ve şikâyetlerini "Cumhuriyet ilânını bize sormadılar" şeklinde özetlemekteydi.

Kâzım Karabekir Paşa, bu görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millet tarafından olağanüstü yetkiler verilerek gönderilmiş üyelerden kurulu olağanüstü bir meclis olduğunu unutmış gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu kanuna hem de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na karşı bulunduğunu îmâ ediyor. Daha garibi devlet teşkilâtının değişmesinde etkili olacak kararlar alabilmek için, askerî ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin görüşlerinin alınması gerektiği inancında bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaa-i Hukuk grubuyla olan ilgime de karşı çıkarak : "Bendeniz zâtî devletlerinin bu gibi siyasî partilere girmemesini özellikle uygun bulmaktayım" dedikten sonra, benim tarafsız olarak kalmamı tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın bazı hususları aydınlatmaya yarayacak olan noktalarını belirtmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki : "Müdafaa-i Hukuk Grubu, memleketin istiklâlini tam olarak sağlamak gibi kısa ve kesin bir maksatla kurulmuştur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun uygulanma durumu da gayesi içindedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bütün idare sistemini ve Türkiye Hükümeti'nin hukukî durumunu gösteren ayrıntılı ve tam bir kanun olmayıp, memleketin mülkî ve idarî teşkilâtında zamanın şartlarının gerektirdiği halkçılık ilkesini ifade eden bir kanundan ibarettir. Bu kanunda cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin, saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe dönüştürülmek istendiği yolundaki düşüncesi, kuruntudur."

"Meclis'teki Grup merkezinde kendilerine önemli işler verilen kimseler arasında, kişilikleri ve geçmişteki davranışlarıyla, eleştirilebileceklerin bulunduğu yolundaki iddia ise, daha açık bir ifade

ile, doğrulanmaya muhtaç bir durumdadır. Her işi, bütün idarî kabiliyetleri ve şahsîfaziletleri ile mükemmel yetişmiş adamlara vermek, pek değerli ve tatlıbir dilek olmakla birlikte, kendi toplumumuz için değil, dünyanın enileri gitmiş milletleri için bile, her çevre, her bölge ve her meslek sahibitarafından saygıya değer görülecek bu kadar çok adam bulmak imkânsızdır. Hayalî ve gerçek dışı düşünce ve iddialarla, memleketin kendisinedayanabileceği tek kuvveti ve teşkilâtı yıpratmak engellemelere başvurmak, eğer cahilce bir çılgınlık değilse, herhalde bir hainlik olarak kabuledilmelidir. Zâtıdevletlerincede bilinir ki, ilerleme yolunda girişilecekher önemli teşebbüsün, kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların en alt düzeye indirilebilmesi için alınacak tedbir ve yapılacakgirişimlerde kusur etmemek gerekir."

Bundan sonra Efendiler, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, sivil ve askerî devlet adamlarıyla Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin düşüncelerini almak konusundaki görüşümü de şöyle açıkladım : "Zâtıdevletlerincede bilindiği üzere, bir hükümet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün şartlarına uymak zorundayız. Kanunun, Meclis komisyonlarından sonra, Genel Kurul'daki tartışmalarıyla ortaya çıkacak şekli üzerinde,uzaktan alınacak düşüncelerle etki yapılamayacağı elbette kabul buyrulur."

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yapılmasında niçin acele edildiğinin, bunun uygulanmasından doğacak güçlüklerin, nasıl giderileceğinin, hilâfet ve saltanat konusundaki görüşümüzün ne olduğunun açıklanmasını da istemişti. Bu noktalarla ilgilicevaplarımda demiştim ki : "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yapılmasında acelecilik sayılan tutumun sebebi, bütün dünyada ve memleketimizde belirmiş olan halkçılık akımını, sağlam bir şekilde tespit ederek, bu konuda başka türlü katışmalara yer vermemek; aynı zamanda yüzyıllardan beri yetersiz kimseler elinde boyuna kötüye kullanılan millethaklarını korumak için, bu hakların asıl sahibi olan millete de söz hakkı tanımak ve bu yüksek düşüncenin gelişmesi için bugünkü olağanüstüşartlardan yararlanmaktır."

Kanunun ne dereceye kadar uygulanabileceğini ölçmek için debu işle uğraşmaya fırsat bulacakların azim ve irade yeteneğini hesabakatkamak gerekir.

Ortada hilâfet ve saltanat meselesi diye başlıbaşına bir mesele yoktur. Söz konusu olan Padişah'ın haklarıdır. Onun belirlenmesi ile sınırlandırılması için son birkaç yüzyılın tecrübeleri ve devlet kavramındakimillet haklarının gerçek anlamı gözönünde bulundurulmalıdır. Bu konuda şimdilik tespit edilmiş kesin bir kuralımız yoktur."

Kâzım Karabekir Paşa'nın, grup başkanı olmayıp tarafsız kalmaklığım konusundaki teklifine verdiğim cevapta da, şu düşünceleri ileri sürmüştüm : "İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan gibi bir meclisin başkanı değilim. Böyle bile olsa bir partiye bağlı olmak tabiidir. Halbuki, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir başkan için, çoğunluk partisinden olmak pek gereklidir. Buna göre, geniş bir programla ortaya atılmış siyasi bir partinin başkanı da olabilirim. Bütün kimliğiyle karışmış bulunduğum Cemiyet'ten ayrılmaklığım mümkün olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan grup içinde bulunmaklığım da zarurîdir. Aslında grup, hemen hemen Meclis Genel Kurulu'na yakın büyük bir çoğunluğu içine almaktadır. Dışarıda kalanlar, Erzurum milletvekillerinden Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzeri davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişiden ibarettir..."

İZZET VE SALİH PAŞA'LARIN İSTANBUL'DA SİYASİ GÖREV ALMAYACAKLARINA SÖZ VERMELERİ ÜZERİNE, İSTANBUL'A DÖNMELERİNE İZİN VERİLDİ

Efendiler, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşa'lar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul da ailelerinin yanına gitmelerine izin vermemiz için doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan boyuna rica ediyorlar ve İstanbul'a dönüşlerinde, siyasi hiçbir görev almayacaklarına söz veriyorlardı.

1921 yılının Mart ayı başlarında, İsmet Paşa'nın bazı işler için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, Paşa'lar ricalarını yenilediler. Bir gün, İsmet Paşa'nın da katıldığı Bakanlar Kurulu, toplantı halindeyken, Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine, İstanbul'da görev almayacağına, uzun uzadıya açıklamalarla söz ederek İstanbul'da ailesinin yanına gönderilmesi için izin rica etmiş; Salih Paşa'nın da aynı şekilde söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu eklemiştir.

İsmet Paşa, bu açıklamayı ve bu ricayı Bakanlar Kurulu'na getirdi. Zaten varlıklarının millî işlerimizde yararlı olmadığı, aksine Ankara'da bir yük bir ağırlık olarak buldukları, üstelik bazı olumsuzakımlara da sebep oldukları anlaşılmış olduğundan, Bakanlar Kurulu, bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Fakat, ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde ciddiyet ve samimiyet olmadığını, İstanbul'a döndükten sonra, mutlaka İstanbul Hükümeti'nde görev olarak bizi tedirgin etmekte devam edecekleri kanaatinde olduğumu söyledim. Namusları üzerine söz veriyorlar dendi. Bu sözlerini yazılı ve imzalı olarak verirlerse müsaade edilebileceğini söyledim. İsmet Paşa, bu teklifimi yanımdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya bildirdi. İzzet Paşa, derhal bir kâğıt kalem alarak kabineden çekileceklerini, bir taahhütname olarak yazmış ve imzalamış; eğer yanılmıyorsam Salih Paşa'ya da imzalatmıştım.

Ben, bu kısa taahhütnameyi yeterli görmedim. Paşa'nın sözlü anlattığı anlam ve genişlikte değildi. Hemen, bunun bir aldatmaca olduğuna arkadaşların dikkatini çekerek, "İsmet Paşa'ya ağızdan anlattıklarını yazarak imza etsin" dedim. İzzet Paşa'nın ağızdan bu kadar açıklama yapıp söz verdikten sonra, başka maksatla bir taahhüt yazmış olacağı tahmin edilmedi ve bu kısa taahhüdün yeterli görülmesi istendi. İşte İzzet ve Salih Paşa'lar böyle aldatmaca bir belge ile İstanbul'a gitmenin yolunu bulmuşlardır.

AHMET İZZET PAŞA TÜRK MİLLETİNE HİZMET ETMEYİ VAHDETTİN'İN HİZMETİNDE OLMAYA TERCİH EDEMEDİ

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmeği ve nîmeti ile yetiştirdiği Türk milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetinde olmaya tercih edememişti. Dürrîzâde Esseyit Abdullah'ın fetvasına bağlı kalıp, sultanın emri dışına çıkmakla suçlanmaktan ve şeriatın hışmına uğramaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Onları da bildireyim :

Savaş bütün hızıyla devam ederken ve milletin maddî ve manevî kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, Türk milletinin büyük kuvvetleri ellerine verilmiş olan kimselere de, yazdığı özel mektuplarla ümitsizlik ve bezginlik verecek karamsarlıklarını aşılamağa devam ediyordu. Benim, "Düşman ordusunu mutlaka yeneceğiz, vatanı mutlaka kurtaracağız" sözlerimle alay ederek, İkinci İnönü'nden sonra yeniden doğuya Sakarya'ya doğru yürümekte olan Yunan ordusunun hareketini bir gözdağı gibi kullanarak akıl ve anlayış dersi vermekten geri kalmıyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu kafanın, tuttuğum yolun felâket doğuracağını bildiren bir mektubu, Sakarya'da düşmana karşı taarruz ederek onu geri çekilmeye mecbur ettiğimiz gün, görev icabı bana gösterilmişti. Bu mektup bizi şaşkınlık içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan en sonunda İzmir Körfezi'nden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşması metnini okuduktan sonra, acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafındaki şu cümleyi : "İddia buyurduğunuz gibi gaflet için, de bulunduğunu itiraf şöyledursun, şimdiki gibi siyasî olayları kılı kırk yararcasına değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime, düşünce ve görüşlerime güvenim artmıştır." cümlesini yeniden mırıldanmış mıdır?

Ben, buna da ihtimal veririm!

Efendiler, İzzet ve Salih Paşa'lar aylarca Ankara'da oturdular. Millî ilkelerimizi kabul etmek şartıyla, kendilerine millî hizmet ve görev vermeye hazırдық. Yanaşmadılar. Bir defa olsun Millet Meclisi'nin

kapısından içeri ayak atmadılar. Fakat herhalde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı kanunlardan haberdar idiler. Bu kanunların hükümlerini, Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin İstanbul'a karşı belirmiş olan tutumunu pekâlâ biliyorlardı. Bu kanunlara ve bilinen duruma rağmen, İstanbul'da yeniden işbaşına geçip millî varlığın ve Millî Mücadele'nin değerini ve etkisini yok etmeye, düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin'in hâkimiyetini sağlamaya bütün varlıklarıyla çalışmalarına verilecek gerçek anlamın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu Türk milletine ve Türk milletinin bugünkü ve yarınki kuşaklarına bırakın.

AZİZ MİLLETİME TAVSİYEM

Efendiler, sırası gelmişken, aziz milletime şunu tavsiye ederim ki, bağrında yetiştirerek basının üstünekadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz cevheri çok iyitahlil etmek dikkatinden bir an geri kalmasın!

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Saygıdeğer Efendiler, olayları Sakarya Meydan Muharebesi'ne getirmek istiyorum. Fakat, bunun için müsaade buyurursanız, ufak bir giriş yapacağım. İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ordusu yeniden cephemize genel taarruza girişti. Butarihten önceki günlerde tarafların durumu şöyleydi :

Bîzim ordumuz, başlıca Eskişehir ve Eskişehir'in kuzeybatısındaki İnönü mevzileri ile Kütahya - Altıntaş dolaylarında yığınak yapmıştı. Afyonkarahisar dolaylarında iki tümenimiz vardı. Geyve ve Menderes dolaylarında da birer tümenimiz bulunuyordu.

Yunan ordusu da, Bursa'da bir, Uşak doğusunda iki kolordusunutoplu olarak bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu taarruzu ile başlayan ve Kütahya - Eskişehir Muharebeleri adıyla anılan bir sıra muharebeler vardır. Bunlar on beş gün sürmüştür. Ordumuz 25 Temmuz 1921 akşamı büyük kısmıyla Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zarurî kılan sebeplerin başlıcasına işaret edeyim :

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makinelî tüfek ve top sayısı bakımından ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuzda, Yunan ordusu taarruz geçtiği zaman millî hükümetin durumu ve Millî Mücadele'nin gelişmesi, bizim genel seferberlik ilân ederek, milletin bütün kaynak ve imkânlarını, başka bir şey düşünmeden düşman karşısında toplamaya daha elverişli ve yeterli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şartlar bakımından kendini gösteren nispetsizliğin elle tutulur başlıca sebebi budur. Bunun sonucu olarak, biz, daha tümenlerimizin taşıt araçlarını bile tamamlamamışımızdan, bunların hareket güçleri yoktu. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu taarruz karşısında, bizim askerlik bakımından asıl görevimiz, Millî Mücadele'nin başından beri yürüte geldiğimiz görev idi ki, o da, her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruz direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurup etkisiz bırakmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak şeklinde özetlenebilir. Son düşman taarruzu karşısında da, bu aslî görevi gözden uzak tutmamak şarttı. Budüşünceyle, 18 Temmuz 1921 tarihinde, İsmet Paşa'nın Eskişehir'ingüneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, durumuyakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktif vermiştim : "Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla aramızda büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir. Düşman hiç durmadantakip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olacak; herhalde beklemediği birçok güçlüklerle karşılaşacak; buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip

olacaktır. Bu şekildeki çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat kısız zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz. "

ORDUNUN BAŞINA GEÇMEMİ İSTEYENLER

Efendiler, gerçekten de tahmin ettiğim manevi sakıncalar hemen kendini gösterdi. İlk duyarlık Meclis'te belirdi. Özellikle muhalifler, kötüm'ser nutuklarla feryada başladılar : En sonunda, Mersin Milletvekili Salâhaddin Bey, kürsüden benim adımlı söyleyerek : "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu teklifekâtilanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Efendiler, bu görüş ayrılıklarının sebepleri üzerinde biraz açıklamada bulunmak uygun olur. Bir defa, benim doğrudan doğruya ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların düşünce ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımızı göre, birtakım kimseler, artık ordunun büsbütün yenildiğine, durumun iadesine imkân kalmadığına, bundan dolayı da dâvânın, güttüğümüz millî dâvânın kaybedildiği yargısına varmışlardı. Bu sebeplerle duydukları öfke ve hıncın acısını benden almak istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi zanlarına göre bozguna uğramış ve bozgunu devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim bozguna uğrasın! Diğer birtakım kimseler, diyebilirim ki çoğunluk, bana karşı duydukları güven dolayısıyla, samimî olarak ordunun başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Şimdilik komutanlığı fiilî olarak üzerime almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şuydu : Ordunun bundan sonraki herhangi bir savaşta başarı kazanamayıp yeniden geri çekilmesi, uzak bir ihtimal değildir. Bu durumlarda ben, fiilen ordunun başında bulunursam, genel kanaate göre son ümidin deytirilmiş olduğu gibi bir inanç doğabilir. Oysa, genel durum, daha sönük, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini gerektirecek bir nitelikte değildir. Bundan dolayı, kamuoyunda son ümidin korunabilmesi için benim askerî harekâtı şahsen yürütme zamanım gelmemiştir.

BAŞKOMUTANLIĞI KABUL EDİYORUM

Ben, görüşmeler ve tartışmalarla ortaya çıkan bu görüşleri, gerektiği kadar gözönünde tutuyor ve inceliyordum. Son görüşü savunanlar, mantığa dayanan kuvvetli sebepler ileri sürüyorlardı. Samimiyetsiz isteklerde bulunanların yaygaraları, başkomutanlığı üzerime almamı içtenlikle teklif edenlerde, derin ve kaygı verici etkiler yapmaya başladı. Benim fiilen başkomutanlığı üzerime almam, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak görüldü.

Meclis'in bu görüşü çabucak Meclis dışında da yayıldı. Benim ses çıkarmayışım ve komutayı fiilen üzerime almaya yanaşmayışım, adeta felâketin kesin ve yakın olacağı düşünce ve inancını yaygın bir duruma getirdi. Bunu anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu anlattığım durum, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda geçiyordu. Üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra, Başkanlık makamına şöyle bir önerge verdim :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

Meclisin pek sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve talepleri üzerine, Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi şahsen üzerime almaktan doğacak yararları azamî çabuklukla elde

edebilmek, ordunun maddî ve manevî gücünü en kısa zamanda artırıp en yüksek seviyeye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkileri, fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca, millî hâkimiyetin en sadık bir kulu olduğumu millete bir defa daha gösterebilmek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süreyle sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

BAŞKOMUTANLIĞIMA YAPILAN İTİRAZLAR

Efendiler, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek tekliflerde bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurnıalarına yol açtı. Derhal itirazlar başladı. dediler. O, Büyük Millet Meclisi'nin manevî şahsiyeti içindedir. Başkomutan Vekili denilmelidir.

İkinci olarak, "Meclis'in yetkilerini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi asla söz konusu olamaz" düşüncesini ileri sürdüler. Ben, padişah ve halifeler tarafından verilmiş eski bir ünvanı takınamayacağımı; yerine getireceğim görev, fiilen başkomutanlık olduğuna göre, bu ünvanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclis'in değerlendirdiği ve belirttiği gibi olağanüstü olduğuna göre, benim de alacağım kararların ve yapacağım işlerin olağanüstü olması gerekeceğine şüphe yoktu. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve sert bir şekilde yürütmek ve uygulamak zarureti vardı. Hükûmetten ve Meclis'ten izin istemekle doğacak gecikmeler durum elverişli olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütüncaynaklarını ilgilendiren emir ve tebliğlerim için, her işin ilgili bakanından veya Bakanlar Kurulu'ndan olur ve izin almak, benim yapacağım Başkomutanlıktan beklenen yararları sağlayamazdı. Onun için kayıtsız ve şartsız emir verebilmeliydim. Bunun için de Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için zarurî görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim.

Salâhattin Bey, Hulûsi Bey gibibir takım milletvekilleri, Meclis'in, kendi yetkisini bir başkasına vermekle işleyemez duruma geleceğinden, millettan aldığı vekâleti başkasına devretme hakkı bulunmadığını ve aslında orduya komuta edecek bir kimseye Meclis'e aityetkilerin verilmesinin söz konusu olamayacağını, buna gerek de olmadığını belirttiler. Meclis'in yetkisini kullanabilecek bir kimseye, milletvekillerinin şahsen güvenemeyecekleri ihtimalinden söz edenler de oldu.

Ben bu düşüncelerin iiiiçbirine karşı çıkmadım. Hepsini doğru bulduğumu belirttim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve önemle düşünüp incelemesini söyledim. Yalnız, şahıslarından korkanların, telâşlarına yer olmadığını söyledim. 4 Ağustosta bu konu bir karara bağlanamadı. Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bugün bazı milletvekillerindeki karar sızlığın iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi : Meclis'in varlığının herhangi bir şekilde iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelerden herhangi biri için keyfî ve kanunsuz işlem yapılması...

Bu şüphe ve kararsızlıkları giderecek şekilde konuştuktan ve açıklamalar yaptıktan sonra, yapılacak kanuna da bu hususlarla ilgili bağlayıcı hükümler konmasının yerinde olduğunu belirttim ve vermiş olduğum önergeyi buna göre bazı maddeler haline getirerek bir tasarı şeklinde Meclis'e sundum. İşte bu tasarı maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana Başkomutanlık ünvanının verilmesiyle ilgili, 5 Ağustos 1921 tarihli kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu : "Başkomutan, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir."

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler kanun olacaktı. Efendiler, bu ünvanın verilmişinden dolayı, "Meclis'in bana karşı gösterdiği güvene layık olduğumu az zamanda ispatlamayı başaracağım" dedikten sonra, Meclis'ten bazı ricalarda bulundum : Örnek olarak, Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yapmakta olan

Fevzi Paşa Hazretleri'nin alnız Genelkurmay ın işleri ile uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığı görevinde bulunan Refet Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığı'na getirilmesi ve onun yerine bir başkasının seçilmesi gibi...

Özellikle, Meclis'in ve Bakanlar Kurulu'nun içeriye ve dışarıya karşısükûnet içinde ve çok güçlü bir durum ve görü. inüşte kalmasının önemli olduğunu, ufak tefek sebeplerle Bakanlar Kurulu'nu sarsmanın doğru olmadığını arz ettim. Kanun teklifi, o gi. in açık oturumda okundu. Öncelikle görüşüldü ve ad okunarak oylandı. Oy birliğiyle kabul edildi.

Bu münasebetle yaptığım kısa bir konuşmanın bir iki cümlesini, tekrar etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. O cümleler şunlardı : "Efendiler, zavallı inilletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimize olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Şu dakikada, bu kesin inancımı yüksek hey'etinize karşı, bütün millete karşı bütün dünyaya karşı ilân ederim."

BAŞKOMUTANLIĞI FİİLİ OLARAK ÜZERİME ALDIM

Saygıdeğer Efendiler, Başkomutanlığı fiilî olarak üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Genelkurmay Başkarılığı'nın ve Millî Savunma Bakanlığı'nın bütünkadrosu ile Başkomutanlık karargâhını kurdum. Bu iki makamın ortak çalışmalarını Başkomutanlıkta uyumlu bir şekilde birleştirmek; bundanbâska orduyu ilgilendiren ve Başkomutanlık yoluyla çözümü gereken öteki bakanlıklara ait işleri yürütebilmek için de yanımda küçük bir bürokurdum.

Ankara'daki çalışmalarım, yalnız, ordunun insan ve taşıt araçları bakımından gücünün artırılması, yiyecek ve giyeceğinin sağlanıp düzenlenmesiyle ilgili tedbirler almak ve hazırlıklar yapmakla geçti.

Bu sözünü ettiğim hususları gerçekleştirmek için ikigün içinde, 7, 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, Tekâlif-i Milliye Emri adıyla yaptığım genel tebliğlerden her biri için kısaca bilgi vereyim. Birsavaşın kazanılmasında en küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini gösterebilmek için bunları bilginize sunmayı yararlı bulurum :

1 sayılı emrimle heT ilçede bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurdurdum. Bu komisyonlarca toplanan malzemenin, ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımı şeklini düzenledim.

2 sayılıp emrime göre, vatanın her ailesi birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na teslim edecekti.

3 sayılı emrimle, tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırılıkbez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalınbez, kösele, vaketa, taban astarlığı sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koydum.

4 sayılı emrimle, eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yine yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koydum.

5 sayılı emrimle, ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında,halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar,ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılmasını mecburtuttum.

6 Sayılı emrimle, ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahihsiz mallara el koydum.

7 sayılı emrimle, halkın elinde bulunan savaşta işe yarar bütünsilâh ve cephânenin üç gün içinde teslimini istedim.

8 sayılı emirle, benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve tabanyağları, vazelin, otomobil ve kamyon lâstiği, solisyon, buji, soğuk tutkal,Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddelerve bunlar türünden malzeme ve asit sülfi,irik stoklarının yüzde kırkınael koydum.

9 sayılı emirle demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, ;arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustalarınadlarıyla birlikte sayılarını ve durumlarını tespit ettirdim.

10 sayılı emirle, halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba,dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağrı arabalarının bütün takımve hayvanlarıyla birlikte binek ve topçeker hayvanlarının, katır ve yükhayvanlarının, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisine el koydurdum.

Efendiler, emirlerimin ve tebliğlerimin yerine getirilmesi için kurduğum İstiklâl Mahkemeleri'ni Kastamonu, Samsun, Konya, Eskisehirbölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

MİLLİ VERGİLER EMRİ

Ondan sonra Efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Ge nelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriylebirlikte Polatlı'ya cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize yüklenerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak tam bir cesaretle gereklitedbirleri aldirdim ve yapılacak hazırlıkları yaptirdim. Olaylar görüşümüzü doğruladı. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddî olarak cephemizodoğru ilerlemeye başladı ve taaruza geçti. Birçok kanlı, bunalımlı safhalarve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızınbirçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısınakuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan muharebesi yüz kilometrelik eephe üzerinde oluyordu. Solkanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü. Arkası Ankara'ya iken kuzeye çevrildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiçbir sakınca görmedik.Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmıyerine en yakın bir yerde hemen yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek içinmemleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki :

CEPHE KARARGAHINA HARA EKET

Düşman ordusunun cephemize yüklenerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak tam bir cesaretle gereklitedbirleri aldirdim yapılacak hazırlıkları yaptirdim. Olaylar görüşümüzü doğruladı. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddî olarak

cephemizedoğru ilerlemeye başladı ve taaruza geçti. Birçok kanlı, bunalımlı saffhalarve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızınbirçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısınakuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Solkanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü. Arkası Ankara'ya iken kuzeye çevrildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiçbir sakınca görmedik.Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmıyerine en yakın bir yerde hemen yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek içinmemleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki :

SAVUNMA HATTI YOKTUR, SAVUNMAZ HATTI VARDIR

Savunma hattı yoktur, savunma sathı vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı

Vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu msvziden atılabilir. Fakatküçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephekurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem içinde her adımda en büyükfedakârlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yokederek, sonunda onu, taarruzuna deiram güç ve kudretinden yoksun birduruma getirdi.

Muharebe durumunun bu saffhasını sezer sezmez hemen özelliklesañ kanadımızla Sakarya ırmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı taarruza geçtik.Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmeye mecbur oldu.13 Eylül 1921 günüSakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Böylece23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bu günler de dahil olmaküzere, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden büyük ve kanlıSakarya Meydan Muharebesi yeni Türk devletinin tarihine, dünyatarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği kaydetti.

Saygıdeğer Efendiler, Başkomutanlık görevini fiilen üzerime aldığım zaman, Meclis'e ve millete mutlaka başaracağımız yolundaki kesinincımı arz ve ilân etmekle ve bu incımı, varlığımın bütün haysiyetiniortaya atarak gerçekteşirmekle ilk manevî görevimi yapmış olduğumusanırım. Ondan sonra, önemli maddî görevlerim de vardı. Onlardan biri,savaş ve muharebe karşısında millete aldirmaya mecbur olduğum durum idi.

BÜTÜN TÜRK MİLLETİNİ CEPHEDE BULUNAN ORDU KADAR, DUYGU,

Bildiğiniz gibi savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla bütün maddî ve manevî kuvvetleriyle, biri biriyle karşı karşıya gelmesi ve biribiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki,bütün Türk milletini cephede bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısındabulunanlar değil köyünde, evinde, tarlasında bulunan herkes, milletinher ferdi silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen milletler, savaş ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerineinanmış sayılmazlar.

Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da en çok bu arz ettiğim noktaya bağlı olacaktır. Avrupa'nın askerlik bakımından ileri durumda olan büyük milletleri, daha şimdiden bu tutumu kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir vatan savunma kanunu istemedik. Fakat, Meclis'ten aldığımız yetkiye dayanarak bu amacı kanun niteliğindeki belirli emirlerle sağlamaya çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de dikkatle gözden geçirerek aziz vatana taarruzu imkânsız kılan sebep ve şartları daha açık ve daha kesin olarak tespit eder.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNCE BANA "MAREŞAL" RÜTBESİYLE "GAZİ" ÜNVANININ VERİLMESİ

Efendiler, diğer bir görevim de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye katılmak ve savaşı bizzat yönetmektir. Bunu da gücümün yettiği ölçüde, hattâ bir kaza sonucu sol kaburga kemiklerimden birinin kırılmış olmasına rağmen, bütün varlığımla en iyi şekilde yapmaya çalıştığımı sanırım. Sakarya Muharebesi'nin sonuna kadar askerî bir rütbe yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nce bana Mareşal rütbesiyle Gazi ünvanı verildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin, yine o devlet tarafından geri alınmış olduğunu biliyorsunuz.

FRANSIZ HÜKÜMETİ İLE YAPILAN GÖRÜŞMELER VE ANKARA ANTLAŞMASI

Efendiler, Sakarya Zaferinden sonra, Batı ile yaptığımız olumlu ve verimli temas ve görüşmeler Ankara antlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir. Bu konuda özet halinde bir bilgi vermek için, kısa bir açıklamada bulunayım :

Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki delegeler hey'etinin gittiği Londra Konferansı'ndan sonra, bildiğiniz üzere, İkinci İnönü Zaferiyle sonuçlanan Yunan taarruzu geri püskürtülmüştü. Bir zaman için, askerî durum sakinleşti. Rusya ile, Moskova Anlaşması imzalanmış ve doğudaki durumumuz açıklık kazanmıştı. İtilâf Devletleri'nden de millî ilkelerimize saygılı olabileceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekteydi. Adana, Antep ve dolaylarını yabancı işgalinden kurtarmak, bizce önemli görülmekteydi.

Çeşitli sebeplerle, Suriye'den başka, bu adı geçen illeri işgalleri altında bulduran Fransızların da, bizimle anlaşma eğiliminde oldukları anlaşılıyordu. Gerçi, Bekir Sami Bey'in, Mösyö Briand (Briyan)'la yaptığı fakat millî olmayan anlaşma reddedilmiş idiyse de, ne Fransızlar ne de biz çarpışmaları sürdürmeye istekli değildik. Bu yüzden her iki taraf birbiriyle görüşme yollarını aramaya başladı. Fransız hükümeti, eski bakanlardan Mösyö Franklin Bouillon (Franklin Buyon)'u önce gayri resmî olarak Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Mösyö Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretleri'nin de katılımıyla, bizzat iki hafta süren görüşmeler yaptım.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü, Ankara istasyonundaki bana ait dairede yaptığımız ilk toplantıda görüşmelerimizin hareket noktasını belirtmek gerektiğinden söz ederek konuşmaya başladık. Ben, bizim için hareket noktasının Misak-ı Millî'de tespit edilen ilkeler olduğunu ortaya attım.

Mösyö Franklin Bouillon, ilkeler üzerindeki tartışmanın güçlüklerini ileri sürerek, Sevres Antlaşması'nın bir oldubitti olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briand'ın yaptıkları anlaşmayı temel almanın ve bu anlaşmanın Misak-ı Millî'ye aykırı olan noktaları üzerinde tartışmanın yerinde olacağı görüşünü savundu. Bu teklifinde haklı olduğunu göstermek için, Londra'ya giden delegelerimizin Misak-ı Millî'den söz etmediklerini, Misak-ı Millî'nin ve Millî Mücadele'nin, değil Avrupa'da, daha İstanbul'da bile değeri anlaşılabilmiş olduğunu söyledi.

Ben verdiğim cevaplarda dedim ki : "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türk Devleti doğmuştu. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız devlet gibi haklarını tanıttacaktır. Sevres Antlaşması Türk milleti için öylesine uğursuz bir idam kararname'sidir ki onun bir dost ağzından çıkmamasını dileriz. Bu konuşmamız sırasında bile Sevres Antlaşmasını ağızıma almak istemem. Sevres Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanan ilişkilere girşemeyiz. Bize göre böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delege hey'etimizin başkanı eğer bundan bahsetmemişse, verdiğimiz talimat ve yetki çerçevesinde hareket etmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden Avrupa ve özellikle Fransız kamuoyunda ters etkiler doğduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket dersek, biz de aynı yanlışlığı yapmış oluruz. Avrupa'nın Misak-ı Millî'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa Misak-ı Millî deyimini öğrenmemiş olabilir. Fakat, yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedir. İstanbul'un Misak-ı Millî'den ve Millî Mücadele'den haberi olmadığı yolundaki sözler doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, Millî Mücadele'yi bilmektedir ve ondan yanadır. Bu mücadeleyi bilmezlikten gelen ve ona karşı görünen kimselerle bunların yarıdakçıları azdır ve milletçe de tanınmaktadır."

Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'in kendisine verilen talimat ve yetki dışına çıkarak hareket etmiş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dediler ki, "bunu açıklayabilir miyim?" Sözlerimi istediği yerlere bildirip anlatabileceğini söyledim. Mösyö Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için mazeret ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Misak-ı Millî olduğundan ve onun sınırları dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer bundan söz etmiş olsaydı, o zaman ona böre görüşülüp gerektiği şekilde hareket edilebileceğini; ancak, şimdi durumun güçleştiğini tekrarladı. Batıdaki kamuoyu, bu Türkler, delegeleri vasıtasıyla bunu niçin dile getirmemişler de şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar" diyeceklerdir.

Nihayet, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Mösyö Franklin Bouillon, Misak-ı Millî'yi okuyup anladıktan sonra yeniden görüşmek üzere, toplantının ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Millî'nin maddeleri baştan sona kadar birer birer okunarak görüşüldü ve tartışmaya devam edildi. Üzerinde en çok durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılması ve istiklâlimizin tam olarak sağlanmasını isteyen madde oldu. Mösyö Franklin Bouillon, bu meselelerin incelenmesi ve üzerinde durulması gerektiğini bildirdi. Ben bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin özeti şuydu : "Tam istiklal, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken, ne ölçüde başarılılabileceği üzerinde hiç şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanaat ve inanç, bunda başarılı olabileceğimize'dir. Biz, böyle işe başlamış adamlarızdır. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlışlıklar yüzünden, milletimiz sözde var sanılan istiklâline gerçekte sahip değildi. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse, hep bu yanlışlıktan ve bu yanlışlığa boyun eğmekten ileri gelmektedir. Bu yanlışlığa boyun eğmenin sonucu, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetini ve bütün yaşama kabiliyetini kaybetmesine ve ondan yoksun kalmasına yal açabiliriz. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir yanlışlığa boyun eğme yüzünden bu vasıflardan yoksun kalmaya katlanamayız. Aydın olsun cahil olsun, istisnasız milletimizin bütün fertleri, belki işin içindeki güçlüğü iyice kavramamış olsalar bile, bugün yalnız tek bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, istiklâlimizin tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir.

Tam istiklâl demek, elbette, siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel v.b. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklâlimizden yoksun kalması demektir.

Biz, bunu elde etmeden barış ve huzura kavuşacağımız inancında değiliz. Şekil ve usullere uyarak barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz. Ancak, istiklâlimizi tam olarak sağlamayacak olan bu gibi barışlar, uyuşma ve anlaşmalarla, milletimiz hiçbir vakit varlığına ve huzura kavuşamayacaktır. Belki de silâhlı mücadelesini bırakarak, yıkıma sürüklenmeye razı olacaktır.

Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul edebilecek yaratılışta bulunsaydı, iki yıldan beri mücadele etmeye hiç de gerek kalmazdı. Daha ateşkes anlaşmasının ertesinde har ekete geçmemek olabilirdi.

Mösyö Franklin Bouillon, bu sözlerim karşısında, ciddî ve samimî olarak bazı görüşler ileri sürdü ve en sonunda da bunun zaman meselesi olduğu görüşünü belirtti.

Efendiler, Mösyö Franklin Bouillon ile önemli ve ikinci derecede kalan sorunlar üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Sonuç olarak birbirimizi, düşüncelerimizle, duygularımızla ve tutumlarımızla anlayabildik sanırım. Fakat Fransız Hükûmetiyle Türk Millî Hükûmeti arasında, kesin anlaşma noktalarının tespit edilebilmesi için biraz daha zaman geçmesi zarurî oldu. Ne bekleniyordu? Belki de, Türk millî varlığının Birinci ve İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra daha büyücek bir eserle ispatlanmış olması! . . Gerçekten de, Mösyö Franklin Bouillon'un kesin karara vararak imza ettiği Ankara Anlaşması, büyük ve kanlı Sakarya Meydan Muhabelesi'nden otuz yedi gün sonra, arz etmiş olduğum gibi, 20 Ekim 1921'de doğmuş olan bir belgedir.

Bu anlaşma ile, siyasî, iktisadî, askerî v.b. hiçbir alanda bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeksizin, vatan topraklarımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile millî davamız ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu.

Mösyö Franklin Bouillon, bundan sonrada birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yolları aramıştır.

PONTUS MESELESİ

Saygıdeğer Efendiler, genel konuşmamın başında bir Pontus meselesinden söz etmiştim. Bu mesele belgelerıyla herkesçe bilinmektedir. Ancak, bizi de çok uğraştırdığından, burada, onunla ilgili bazı noktalara dokunacağım.

1840 yılından beri; yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Anadolu'nun Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar uzanan Karadeniz bölgesinde, eski Yunanlılığın diriltilmesi için çalışan bir Rum topluluğu vardı. Amerikalı Rum göçmenlerden Rahip Klematios adında biri, ilk Pontus toplanması yerini şimdi halkın Manastır dediği bir tepede İnebolu'da kurmuştu. Bu teşkilâta bağlı olanlar, zaman zaman birbirilerinden ayrı eşkıya çeteleri kurarak faaliyet gösteriyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da, dışarıdan gönderilip dağıtılan silâh, cephâne, bomba ve makineli tüfeklerle, Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki bir silâh deposu durumuna gelmişti.

Ateşkes Anlaşmasından sonra, bütün Rumlar Yunanlılık millî davası ile her tarafta şımardığı gibi, Ethniki Hetairia (Etniki Eterya) Cemiyeti'nin propagandacıları ile Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının manevî destekleri ile eğitüp yetiştirilen, maddî bakımdan da yabancı hükûmetlerin silâhlarıyla güçlendirilip cesaret verilen bu bölgedeki Rumlar da, bağımsız bir Pontus hükûmeti kurma emeline düştü. Bu maksatla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler; Amasya, Samsun vedolayları Rum Metropolit'i Yermanos' un idaresinde düzenli bir programla çalışmaya başladılar. Bir yandan da, Samsun'daki Rum komitecilerinin başkanı olan Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, İç Anadolu ile haberleşme sağlamaya çalışıyordu. Bazı yabancı hükûmetler, Pontus hükûmetinin kurulması için yardımcı olacaklarına söz verdiler. Samsun ve dolaylarındaki Rum nüfusunu arttırmak için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silâhlarla donatarak, sahillerimize çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere, sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da Haralambos adında bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananların da Haralambos'un etrafında toplananlara katılmaları sağlanıyordu. Bunlar, memleketimiz içinde, Samsun'daki bazı yabancı devlet temsilcileri tarafından korunuyor vesilâhlandırılıyordu. Kıyılarına çıkan bu çeteler, göçmenleri besleme maskesi altında, yabancı hükûmetler tarafından yedirilip giydiriliyordu. Yabancıların Kızılbaş hey'etleri arasında gelen subayların da örgüt kurmak,

çetelerin askerî öğretim ve eğitimi ile uğraşmak ve gelecekteki Pontus hükûmetinin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyordu.

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da Ponius adıyla yayınlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak amacıyla yayınlandığı ilân edilmişti.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yeranos'un küstahça davranışları Rumların düşünce ve emellerini açığavurdu. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli Rumlar, sık sık kiliselerdetoplanıyor, örgütlenmelerini ve donatılarını artırıyorlardı. 23 Ekim 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti.

Venezelos, İstanbul'un merkez olarak kabul edilme konusunun daha sonraki bir tarihe ertelenerek, bunun yerine Pontus hükûmeti kurulması düşüncesini ortaya atmış ve İstanbul Patrikhanesi'ne bunagöre talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da gizli bir Yunan polisteşkilâtı kurmakla görevlendirilen Albay Alexandros Zimbrakakis tarafından Pontus jandarma teşkilâtını düzene sokmak üzere Eiffel (Eyfel) adlı Yunan torpidosuyla, bir subaylar hey'eti de gönderilmişti. Türkiye'de bu türlü işler olurken Batum'da da 18 Aralık 1919'da Pontus Rum Hükûmeti adıyla bir hükûmet kurulmuş ve teşkilâtlanmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batım'da, Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları tarafından Pontus meselesi ile ilgili bir kongre toplandı. Bu kongrenin raporu üyelerden biri vasıtasıyla İstanbul'da Rum Patrikliği'ne gönderildi. Pontusçular 1920 yılının sanlarına doğru çalışmalarını bütünü artırarak iyiden iyiye ortaya çıktılar. Bizi, ciddi tedbir almayamecbur ettiler.

Dağlarda kurulan Pontus teşkilâtı şöyleydi :

- a) Birtakım çetebaşlarının emrinde silâhlı ve savaşçı kuvvetler,
- b) Buuların beslenmesine hizmet eden üretici Pontus halkı,
- c) Yönetim ve güvenlik kuvvetleri ile şehirlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.

Çetelerin çalışma bölgeleri birbirinden ayrılmıştı. Pontus eşkiyasının kuvveti başlangıçta 6.000 - 7.000 silâhlı idi. Daha sonra her taraftan katılanlarla 25.000'e yaklaştı. Bu kuwet yeterli küçük 'birliklere ayrılarak çeşitli yerlerde barınıyordu. Pontus çetelerinin bütün işleri, İslâm köylerini yakmak, Müslüman halka karşı akıl ve hayale sığmaz zulümleryapmak, cinayetler işlemek gibi kan içici bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkını dikkat ve uyanıklığa davet ettik. Doğabilecek tehlikelere karşı tedbirler almaya başladık. Merkezi Sivas'ta bulunan 3' üncü Kolordu, yalnız, çeşitli bölgelerde gözükken çeteleri takip ve ortadan kaldırmakla uğraştı. Trabzon bölgesinde dolaşan Köroğlu adındaki Rum çetesiyle, Eftalidi çetesi ve öteki çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan 15' inci Kolordu tarafından takip edilerek ortadan kaldırılıyordu. Bir taraftan da Pontus eşkiyasının dönüpdolaştığı yerlerde, halk silâhlandırılarak millî teşkilât kuruldu.

ANADOLU'NUN ORTASINDA YENİDEN ÇIKAN BİRAKIM İÇİSYANLAR

Efendiler, Sivas'ın kuzeyinde ve Yozgat'ta çıkan ve Sizlerce de bilinen iç isyan olaylarından başka, 1920 yılı sonlarında, yeniden Anadolu'nun ortasında, Ziletaraflarında, Küçük Ağa, Deli Hacı Aynacı oğulları, Erbaa yakınlarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf; başka yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serserilerle Yozgat Çayözü Çerkezlerinden kurulu çeteler; 1921 yılı başlarında da Koçkiri aşiretinin beylerinden Haydar Bey; İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat

üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişir ve daha başkaları ile birlikte isyan hareketlerine başladılar. Birçok kuvvetimiz bir taraftan Pontusçuları diğer taraftan da bu âsîleri izleyip ortadan kaldırmakla uğraşıyorlardı.

MERKEZ ORDUSUNUN KURULMASI VE NURETTİN PAŞANIN KOMUTANLIĞA GEÇMESİ

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk defa taarruz eder gibi görünmesi karşısında, birtakım boş ve ııantıksız düşünceler ileri sürdüğü için, kendisine görev verilmemiş olduğundan, bir mektupla, bizimle çalışamayacağını bildirerek ve izin alarak Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, bazı kimseler, Nurettin Paşa adına gerek Fevzi Paşa Hazretleri'ne gerek bana, kendisine bir görev verilirse, bunu ciddiyet ve samimiyetle yapacağını söyleyerek aracılık ettiler. Biz de Anadolu'nun orta kesiminde güvenliği sağlamakla görevli bulunan kuvvetlerimizi büyücek bir komuta altında birleştirmekte yarar gördüğümüzden, 9 Aralık 1920'de, Sivas'taki .3' üncü Kolordu'vu kaldırarak, onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusu'na verdik. Bu ordunun komutanlığına da Nurettin Paşa'yı getirdik.

Nurettin Paşa, merkez bölgesinde bir yıla yakın görev yaptı. Fakat milletvekillerinin, kendi yetkisi dışına taşarak bazı yurttaşların haklarına el uzattığı yolundaki şikâyetleri ve İçişleri Bakanlığı'na soru önergeleri vermeleri, Bakanlığın da şikâyetleri haklı bulması üzerine Meclis'in isteği ile Kasım 1921 başlarında görevden alındı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına karar verdi. Bu durum benimle Bakanlar Kurulu arasında da bir anlaşmazlığın çıkmasına yol açtı. Fen, Nurettin Paşa için uygulanması istenen işleme katılmadım. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar Kurulu arasında doğan anlaşmazlık Meclis'çe çözüldü. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum. Kendisi için ağır bir işlem uygulanmasını önledim.

Nurettin Paşa'yı bundan sekiz ay kadar sonra, 1' inci Ordu Komutanlığı'nda göreceğiz

MALTA'DAN YENİ DÖNEN BAYINDIRLIK BAKANI RAUF BEY'LE KARA VASIF BEY GÜDÜLEN ASKERİ SİYASETİ ÖĞRENMEK İSTİYORLARDI

Rauf Bey, 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti. Rauf Bey'i, 17 Kasım 1921'de, boşalan Bayındırlık Bakanlığı na seçtirdik.

Rauf Bey 'den sonra Ankara'ya gelen Kara Vasıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Yönetim Kurulu üyeliğine seçtirdim. Bu iki zatın birinden hükümette diğerinden grupta yararlanmayı düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu'nda bir konunun açıklanmasını istediği haberverildi. İyini günde, Kara Vasıf Bey'in de grup hey'etinde aynı konuyu öğrenmek istediği bildirildi. Bu iki zatın aralarında önceden kararlaştırdıkları anlaşılan konu şuydu : "Güdülen askerî politika nedir?" Busorudan nasıl bir anlam çıkarılabiliirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim yürütmekte olduğumuz siyasî ve askerî politika belli olmuştu. İstiklâlimiz tam olarak sağlanıncaya kadar, düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin bir inançla savaşa devam etmek... İşte ortaya atılan soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun muharebeye devam etmekle sonuç almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimalini hesaba katarak daha şimdiden daha başka tedbir ve çarelere anlatmak istediklerine göre siyasî çarelerdir başvurarak içinde bulunduğumuz tehlikeli duruma son vermek yerinde olmaz mı?

Elbette, ne Bakanlar Kurulu'nda ne de Grup Yönetim Kurulu'nda böyle bir konunun görüşme ve tartışma konusu edilmesine müsaade etmedim. Bunun üzerine Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vasıf Beyde Grup Yönetim Kurulu'ndan çekildiler. 13 Ocak 1921 tarihinde Meclis'te Rauf Bey'in istifası okunurken, aynı tarihli bir istifa yazısı daha okunmuştu. Bu istifa yazısı, Milli Savunma Bakanı olan Refet Paşa'nındı.

Efendiler, Refet Paşa'nın istifa sebebini birkaç kelime ile açıklayayım : 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in bu gizli oturumunda şöyle bir konunun tartışması yapılmıştı. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu sonuç çıkarılmış ki, benim hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmam sakıncalı imiş. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş komisyonu kurarak, ardunun durumunu incelemeliymiş. Genelkurmay Başkanı, aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanı olduğundan, Genelkurmay işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nda kalsın, Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı birleştirilsinmiş.

Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa, bu tezi kürsüden bizzat savunuyordu. Bu görüşlere şu yolda cevap verdim :

BENİM ŞAHSEN ANKARA'DAN UZAKLAŞMAM İSTENİYORDU

Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı pek yerinde olarak Ankara'yı karargâh edinmiştir. Görevini en iyi bir şekilde buradan yürütmektedir. Gerektiğinde ne vakit nereye gideceğine kendisi karar verir. Cephe ile bizzat uğraşan cephe komutanı vardır. Gereksiz yere, benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı istemenin anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı, Başkomutanın emri altında, Başkomutanlık Karargâhı'nı oluşturur. Ayn avrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretleri'nin, Ankara'da buldukça Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı da yapması, bugün için bir zarurettir. Çünkü, onun yokluğunda, Refet Paşa ona vekâleten, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini de yapmıştı. Başaramamıştı. Bakanlar Kurulu'nda karışıklık başladı. Bakanlar toplanmaz oldular. Fevzi Paşa Hazretleri'nin dönüşü, bakanların şikâyeti üzerine oldu. Ordu ile ilgili olarak yaptığımız işlerin denetlenmesi için, Meclis'in bir komisyon kurmasını sakıncalı görmem. Ancak bu komisyon benim başkanlığım altında olur.

Gerçekten, bu komisyon, dediğim şekilde kuruldu. Eski Harbiye Nâzın Cemal Paşa da komisyona üye olarak seçildi. Öteki hususlarda Refet Paşa ve diğerlerinin görüşleri benim senmişti. İşte bundan dolayı istifaya hazırlanan Refet Paşa istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.

İKİNCİ GRUP KURULUYOR

Efendiler, yeri düşünce bilginize sunmuştum ki, Meclis'te kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi gitmesini ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yol almasını sağlama bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede olanlar, her gün biraz daha taraftar buldukça, Grup'un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefet düşüncesinin ana kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tüzüğü'nün temel maddesindeki ikinci noktaydı. Yani hükümet kuruluşunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na uygun olarak yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fıkrası, duygu ve düşüncelerde tam bir uyuşma sağlanmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu sebeple grup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizlik baş gösterdi. Birtakım kimseler gruptan ayrıldı. Aynlar dışarıdakilerle birleşerek grubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınarı tedbirler buna engel oldu. Sonunda İkinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu. Bu grubu oluşturanlar, memleketteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmadıklarını, onun kongrelerde tespit edilen gayelerinin takipçisi olduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Gruba önyak olanlar görünüşte Salâhattin ve Hüseyin Avni Bey'lerdi. Birinci derecede faaliyet gösteren ve kışkırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Bey'ler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun milletvekili Emin Bey, son zamanlarda bir vesileyle Ankara'ya gelmişti. Bütüngerçekleri anlamıştı; kışkırtıcı ve bozguncuları lânetliyordu. Bu zat banaşunu anlattı : Rauf Bey, İkinci Grubu kışkırtıyor ve aşırı davranışlarasürüklüyormuş... Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki : Rauf Bey, şu cevabı vermiş :

Efendiler, bildiğiniz üzere, o zaman yürürlükte olan kanuna göre, Bakanlıklar için, ben Meclis'e aday gösterirdim. Milletvekilleri gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler yahut da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almadan, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle, hükûmetin kurulmasını engellemeye başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir hareket yaratılmıştı. Diyorlardı ki, Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde, ordu niçintaarruza geçmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı, belirlibir cephe de taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın' Bu harekete karşı direndik. Maksadımız, bütün hazırlıklarımızı tamamlayarak genel ve kesin sonuca götürücü bir taarruzyapmak olduğu için, sınırlı bir cephe de taarruz görüşünü benimseyemedik; bunda bir yarar yoktu.

Muhaliflerde uyanan kanaat, ordumuzun taarruz gücünü kazanamayacağı noktasında toplandı. Bunun üzerine, ordunun taarruza geçirilmesi yolundaki hücumlarını durdurdular. Hücum sistemini değiştirir ek başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa dediler ki, bizim asıl düşmanımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen yenmiş olsak da iş bununla bitmez. İtilâf Devletleri'ni, özellikle İngilizleri savaşıla yenmek gerekir. Bunun için Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek gerekir. Davamızın savaşıla halledilmesi görüşü benimseyeniyorsa yapılacak iş budur.

ORDU SAFLARINA KADAR YAYILAN BOZGUNCULUK TELKİNLERİ

Efendiler, bu kadar anlamsız ve mantıksız olan dü şüncelere iltifat etmedik. Bunun üzerine muhaliflerin elebaşları yeni bir propaganda çıkardılar : Nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sürüklüyor? Meçhullere?.. Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere akılsızca sürüklenir mi? Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara çevrelerinden ordusaflarına kadar yaydırıldı. Orduya her vasıta ile bu bozguncu telkinleriyapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık gizlice diyordu ki : "Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle, ordu ne durumdadır? Gerçekten taarruz edemeyecek mi?"

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere, Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Dolayısıyla, o gün Meclis'teki gizli oturumda, bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Kendilerine anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusunu Eskişehir - Seyitgazi - Afyonkarahisar kesimine kadar kovalayan kuwetlerimiz, bütün ordu olmayıp yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizi.

ORDUMUZUN KARARI TAARRUZDUR

Ordumuzun karan taarruzdur. Ama bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten çok daha kötüdür. Bekleyişimizi, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz şeklinde anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Bundan sonra Şu görüşleri dile getirdim : Osmanlılar, yapacakları askerî harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıkları ve daha çok duygu ve hırslarının etkisi altında

hareket ettikleri için, Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondandır sonra Budapeşte'de de duramadılar, geri çekildiler. Belgrat'ta da yenilerek geri çekilmeye mecbur edildiler. Balkanları terk ettiler. Rumeli'den çıkardılar. Bize, içinde daha düşman bulunan bu vatani miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarıırken olsun, hırslarımızı, hislerimiz bir yana bırakarak ihtiyatlı olalım. Kurtuluş için... istiklâl için, enindesonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yeimekten başkakarar ve çare yoktur ve olamaz.

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere önem verilmemeli ve güvenilmemelidir. Osmanlı yönetim ve siyasetinin yarattığı bu türlü zihniyetler reddedilmelidir. "Ordu ile, savaşıla, inatla bu işin içinden çıkılmaz" şeklindeki dış kaynaklı öğütlere uymakla, bir vatan, bir millet istiklâli kurtulamaz. Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin çok acı sonuçlarla karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye işte bu yoldaki yanlış yoktur. düşüncelere... yanlış zihniyetlere sahip olanlar yuzunden her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Ne yazık ki, çöküş yalnız maddî alanda olsaydı, hiçbir önemi yoktu. Hiç şüphe yok ki ahlâki ve manevî değerleri de içine almış görünüyor. Hiç şüphe yok ki bu büyük memleketi bu koca milleti dağılıp yok olmanın uçurumuna sürükleyen başlıca sebep bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Meclis'te bu anlattığım dönemde en çok olumsuz ve karamsar rol oynayanlar, vaktiyle, Türk milletinin kendi kendinebağımsızlığını elde edemeyeceği görüşünü ileri sürmüş olan kimselerdi. Şunun bunun mandasını istemekte direnenlerdi. Onun için görüşlerimeşunları da ekledim ve dedim ki : "Efendiler, maddî ve özellikle manevîçöküş korku ile... güçsüzlükle başlar."

Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve kararsızlıkta o kadar ileri giderler ki, âdeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki, biz adam degiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân oktur. Biz kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı bir yabancıya teslim edelim. Balkan Savaşı'ndan sonra milletin ve özellikle ordunun başında bulunanlarda baska türlü , fakat yine aynı zihniyeti benimsemişlerdi.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda çökme ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır. O gerçek şudur: Türkiye'nin düşünen kafalarını yepyeni bir imanla donatmak. . . Bütün millete taptaze bir manevî güç vermek.

YETERİNCE HAZIRLANMIŞ OLMASI GEREKEN ÜÇ VASITA, İÇ VE DIŞ CEPHELERİMİZ

Şimdi Efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim : Tam üç vasitanın hazırlığının yeterli olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Birincisi, en önemlisi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin varlığı ve istiklâli için gönlünde, vicdanında belirilmiş, gelişmiş olan istek ve emellerini sağlamlığıdır. Millet, içindeki bu isteği ne kadar güçlü bir şekilde ortaya koyarsa, bu istek ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için o kadar güçlü bir vasıtaya sahip olduğumuza ina nırım. İkinci vasita, milleti temsil eden Meclis'in millî isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis, millî isteği ne kadar büyük bir dayanışma ve birlik içinde aksettirebilirse, düşmana karşı o kadar güçlü bir üstünlük vasita sına sahip oluruz :

Üçüncü vasita, milletin silâhlı evlâtlarından ibaret olup düşman karşıısında toplanmış bulunan ordumuzdur.

Efendiler, dedim, bu üç vasita veya gücün düşmana karşı oluştur duğu cepheler iki şekilde düşünülebilir. Kolay anlaşılması için şöyle di yeyim : İç ve görünürdeki cephe. . . Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin meydana getirdiği bir cephedir. Görünürdeki

cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silâhlı cephe sidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat bu durum hiç bir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüz yıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarı da sağla mışlardır. Gerçekten, kaleyi içinden almak dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için içimize kadar sokulabilen boz guncu mikropların ve ajanların varlığını iddia etmek yerindedir.

Meclis'in zihniyeti, çalışmaları ve dunımı düşmana ümit verici ol madıkça iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis'te bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerin den bile aleyhimize yararlanma çareleri aranmakta olduğuna şüphe edil inemelidir. Dışişleri Bakanlığı'nın dosyaları bununla ilgili belgelerle dolu dur. Kesinlikle arz ederim ki, istemeyerek de olsa, düşmanlara ümit ve recek en ıfak belirtilerden kaçınılmadıkça, millî dâvânın sonuçlanması gecikir.

Efendiler, bu sözlerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda, or dunun duygu ve düşünceleri üzerinde ümitsizlik yaratacak açık tartışma lardan vazgeçilmesini Meclis'ten özellikle rica ettim. Bu konuşmamdan sonra, muhaliflerin de sözlerini dinledim. Muhaliflerden biri, düşünce ve ricalarımı, emir veriyorum şeklinde yorumladı. Diğer biri, Meclis'in duy gularındaki temizlikten şüphe ettiğimi ileri sürdü. Bir başkası uygulama imkanı olmayan bir şey yapılamaz; orduyu bozguna uğrattırısın efendim, dedi.

DOĞU CEPHESİ KOMUTANI'NIN BİR GÖRÜŞÜ

Saygıdeğer Efendiler, yüce hey'etinizi muhaliflerin sözleriyle işgal etmek istemem. Çünkü, bu sözler bir kaç kişinin şaşkın ve cahil kafalarının akislerinden başka bir şey değildi. Genel Kurul, sunduğum görüşleri anlayışla karşılamıştı. Yalnız, Doğu Cephesi Komutanı'nın bir görüşüne, beş on gündüneri veremediğim cevabı, cepheye gitmeden önce, o nün yani 4 Mart 1922'de yazmıştım. Onu bilginize sunacağım. Cevabın anlaşılması için, müsaade buyurursanız, önce gelen görüşü okuyalım :

Kişiyeye özel

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yönetim işlerimizin yürütülmesi ile ilgili tartışmalar bize daha yeni ulaşmaktadır. Barışın sağlanmasından sonraki seçimlerde birçok değerli kimselerinyerine birtakım muhafazakârların toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbirpek önemli sayarım. Millî Meclis, değerli şahsiyetlerden kurulmazsa, iki büyüksakinca memleketi bugünkü perişanlığından kurtaramayacaktır. Birincisi, düşüncede yenilikler olmayacak. İkincisi, en önemli tasarılar herhangi bir duyguya kapılarak tartışmaya dahi lüzum görülmeden reddedilecektir. Böyle bir meclisekarşı, üyelerini büyük uzmanların oluşturduğu ikinci bir meclisin bulunmasını yararlı görüyorum. Bu ikinci meclis, Millî Meclis'e yön vereceği ve onu ileriye götüreceği gibi, memleketin varlığı ile ilgili kararlar Millet Meclisi'nde heyecanla redveya kabul edilse bile, bu meclisin uyarması ve yol göstermesiyle kararır: değiştirilmesi ve zararın önlenmesi mümkün olur. Bu meclise "Âyan" diyerek eskidevrin köhne hayatını hatırlamamak için "Büyük Uzmanlar Meclisi" denebilir veya daha uygun bir ad verilebilir. Üyelerini birtakım kayıt ve şartlar altında, tıpkı milletvekilleri seçiminde olduğu gibi millet seçebilir. Bu üyeler için, herhangi bir mesleğin en yüksek öğrenimini görmek, Türkiye Hükümeti'nin bakanhğını, valiliğini veya ordu komutanlığını yapmış olmak gibi önemli şartlar ayrıntılı olarak tespit edilebilir. Konunun ayrıntıları, mevcut hükümet şekillerinin de incelenmesiyle her türlü sakıncadan uzak olarak ortaya konabilir. <> kabul edilirse, her bakanlığın şûrası da bunlar arasından seçilir. Örnek olarak, Askerî Şûra, Bayındırlık Şûrası v.b. gibi. İki meclisin onayından geçerekbir süre için uygulanniası kabul edilecek olan herhangi bir programa sonuna kadar bağlı kalmak ve bunun yürütülmesinde, güdülen hedef ve gayeden ayrılmamak için, bu şûralann varlığını pek gerekli sayıyorum. Aksi halde, bakanlıklardaşahıslar değıştikçe, program ve bunu yürütecek kimseler de azçok değışmekten

kurtulamayacaktır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey, uzmanlarınca kabul edilmezse tenkide yol açar. Millet buna gerektiği gibi sarılmalıdır. Millet Meclisi'nin, millet adına bir şeyi red veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat, bubaşka, uzmanlaşmış kişilerin yapacağı ve bundan sonra kabul edilecek şey debaşka olur. Olağan şartlara dönülmesinden sonraki durumlarla ilgili endişe görüşlerimi arz ediyorum. Yüksek düşüncelerinizin bildirilmesini istirham ederim.

19/19.2.1922, sayısızdır.

Kâzım Karabekir

Doğu Cephesi Komutanı

Özel 4.3.1922

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir

Paşa Hazretleri'ne

İlgi : 18/19.2.1922 tarihli sayısız şifre.

Memleketin genel idaresini eline almış tek yüce kıvvet olan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların, uzmanlardan kurulu başka bir meclis tarafından incelenmemesinden doğacak sakıncalarla ilgili yüksek görüşünüz aslında pek yerindedir.

Ancak, adı ve ünvanı "Âyan" olmasa bile, Millet'in bütün hak ve yetkilerinin kullanılmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin temel kararlarını diğer bir meclisin kararlarıyla bağlamak, genel yönetimde takip ettiğimiz ilkelerin ruhuyla bağdaşmayacaktır. Yüksek düşüncelerinize göre, bu Uzmanlar Meclisi de milletvekilleri gibi milletçe seçilirse, o zaman, aynı kaynaktan aynı yetkiyi almış iki büyük kuvvet, millet'in genel yönetiminde söz sahibi olacak demektir. Bu da hukuk bakımından olduğu kadar uygulama bakımından da karışıklığa yol açan bir ikilik yaratacaktır. Böyle bir durumun doğuracağı dengesizliği gidermek için de millet'in hayat ve hakları üzerinde etkili üçüncü bir kuvvetin varlığını kabul etmek gerekecektir.

Benim düşünceme göre, aklınıza gelen sakıncaları giderecek tek çıkar yol, Millet Meclisi üyelerinin değerli ve uzman kişilerden seçilmesini sağlamaktır; Meclis'in iç teşkilatında, komisyonların kurulmasında, Bakanlar Kurulu'nun seçilmesinde ilim ve ihtisasa son derece önem vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz çok acı tecrübelerin sonuçlarından doğmuş bulunan ve milletlerin idaresine en doğru bir yol, temel haklar bakımından da en beğenilen bir şekil demek olan şimdiki idaremizin daha da güçlendirilmesi ve seçim işlerinde uyanık davranılması sayesinde bugün için de gelecekteki gelişmeler için de başarılı bir idare makinesinin kurulmuş olacağını bilgilerinize sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

ÇEŞİTLİ DEVLETLERLE YAPILAN RESMÎ VE ÖZEL TEMASLAR

Saygıdeğer Efendiler, 1921 yılı içinde, çeşitli devletlerle resmî ve özel bir takım temaslar kuruluyordu. Türk - Rus temas ve ilişkileri olumlu bir yönde geliyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar kurulmuştu. 1921 yılı Haziranında yanlış anlaşılmaya yol açmış bulunan bir konuyu açıklayacağım. 13 Haziran 1921'de İtilâf Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'un yakınlarından olduğunu söyleyen Binbaşı Henry (Henri) ve Sturton (Ştörton) adlarındaki iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harrington (Harrington) adına şunları bildirdiler : Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'a Harrington'un Boğaziçi'ndeki yalısına gideyim. Orada generalle barış esasları üzerinde anlaşayım. Ayrıca, İngiltere'nin bağımsızlığımızı tam olarak kabul ettiğini, Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve daha başka konular üzerinde de tartışmanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu subaylara verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harrington'un İnebolu'ya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. 18 Haziran 1921 tarihli bir telgrafta İstanbul'da Hamit Be'y dengeldi. Bu telgrafta bildirilenler aşağı yukarı şöyleydi : Burada resmî göreviolan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'daki en

büyük makamı adına bugün bana başvurarak hemen bir barış anlaşması için görüşmeye hazır bulduklarını, M u s t a f a K e m a l P a ş a H a z r e t l e r i 'yle derhalilişki kurmak istediklerini ve acele cevap beklediklerini size bildirmek üzere aracı olmamı rica etti.

H a m i t B e 'ye verilen cevapta, görüşmelere hazır olduğumuz bildirilmişti. 5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu G e n e r a l H a r r i n g t o n 'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektup şuydu : Komutan H e n r y vasıtasıyla aldığım habere göre; siz, bana, bir askerle görüşmesi tarzında bazı düşünceler bildirmek isteğinde bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde, sizce uygun görülecek bir günde İnebolu'da veya İzmit'te sizinle buluşmak üzere Ajax zırhlısıyla gelmeme Britanya Hükümeti'nce izin verilmiştir. Arzu buyurulduğu takdirde, durum üzerinde son derece açık ve serbest olarak görüşmelere hazırım. Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları İngiliz Hükümeti'ne bildirmekle görevliyim. İngiliz Hükümeti adına ne görüşmeler yapmak ne de konuşmak için hiç bir resmi yetkim yoktur. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması gerekir. Zırhlıda, yüksek şahsınız kendilerine layık bir biçimde kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar tam bir hürriyetinde bulunacaklardır. Böyle bir buluşma kabul edildiği takdirde, size uygun düşen tarih ve saatlerin bildirilmesini rica ederim.

Bu mektupta yazılanlara göre, G e n e r a l H a r r i n g t o n iletemasa geçmek ve görüşmek isteyen ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki, gerçek böyle değildir. Onun için G e n e r a l H a r r i n g t o n 'a şu cevabı verdim :

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektubun tercümesini, bugün Ankara'yabildirdiler. Aramızda yapılacak görüşmelerin bir yanlış anlama temeline dayandırılmaması için aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmeye mecburum. 13 Hazirantarihinde Binbaşı H e n r y ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek, zâtrâîlerinin, Binbaşı H e n r y aracılığı ile R e f e t P a ş a 'ya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmek istediğinizi bildirmişlerdir. Nitekim, bu noktalar Binbaşı H e n r y tarafından size yazılan ve imzalı bir sureti de bize bırakılmış olan mektupta bildirilmiştir. Aramızda doğrudan doğruya yapılan haberleşmenin başlangıcı bundan ibarettir. Millî isteklerimiz sizce bilinmektedir. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisadî, askerî ve kültürel alanlarda tam istiklâl ilkesi kabul edildiği takdirde, görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm. Size, Binbaşı H e n r y tarafından açıklanan sebepler dolayısıyla, görüşmelerin, sizin çok iyi karşılanacağınız İnebolu kasabasında ve karada yapılması bize uygun görülmüştür. Bu noktalarda aramızda görüş birliği olup olmadığını belirtecek cevabınızı bekliyorum. Yüksek maksadınız, sadece durum hakkında bilgi almak ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz.

Bu mektuba bir karşılık gelmedi. Ancak, Temmuzun yedinci günü İstanbul'da H â m i t B e 'yi gören İngiliz maslahatgüzarı M ö s y ö R a t t i g a n (Retigin), bir tüccar olarak Anadolu'ya gelen Binbaşı H e n r y 'ye, G e n e r a l H a r r i n g t o n 'un, oradaki İngiliz esirlerinin yerlerini ve sağlık durumlarını öğrenmeye çalışmasını ve mümkünse, millî orduların İstanbul'a doğru ilerlemeye devam edip etmeyeceklerini M u s t a f a K e m a l P a ş a 'dan sormasını istediğini, B i n b a ş ı H e n r y 'nin bundan başka teşebbüslere girişmek için bir yetkisinin bulunmadığını bildirmiş.

Efendiler, 1922 yılının Ağustosuna kadar da Batı devletleriyle olumlu anlamda ciddi ilişkiler kurulamadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh gücüyle çıkarmadıkça, gösterebileceğimiz millî varlık ve kudretimiz fiilen ispat etmedikçe, diplomasi alanında ümide kapılmanın doğru olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru görüşün bu olduğunu, bu olacağını tabii olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten de bugünün hayat şartları içinde bir tek fert için olduğu gibi, bir millet için de kudret ve kabiliyetini fiilî eserlerle gösterip ispatlamadıkça kendisine değer verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek boşunadır. Kudret ve kabiliyetten yoksun olanlara değer verilmez. İnsanlık, adalet ve cömertliğin gereklerinin yerine getirilmesini, bütün bu vasıflara sahip olduğunu gösterenler isteyebilir.

DÜNYA ÖNÜNDE VERECEĞİMİZ İMTİHANA HAZIRLANIRKEN

Efendiler, dünya imtihan meydanıdır. Türk milleti, bunca yüzyıllardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunduruluyordu. İmtihanda başarı sağlamadan bize karşı lütfkârca davranılmasını beklemek doğru olabilir miydi?

Biz büyük bir ciddiyetle dünya önünde vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir yandan da yabancı gözlemcilerin durumlarını ve bizim içinneler duyup düşündüklerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu maksatlardır ki, bildiğiniz gibi, önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i daha sonra da İçişleri Bakanı olan Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e, İstanbul'la ilgili bazı özel görevler verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve eğer gerçek bir istek ve dilek olursa Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in, Büyük Millet Meclisi'ni tanınması, İzzet Paşa ve arkadaşlarının bizim çizdiğimiz hedefe doğru yürümeleri gereğini teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da aldığı talimat çerçevesinde hareket etti. Fakat, ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a bir müracaatçı imiş gibi götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüslerini karıştırmak ve güçleştirmek için, İzzet Paşa'yı Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek, Yusuf Kemal Bey'den önce Paris'e ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu yolculuğunu son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilâf Devletleri'nin Dışişleri Bakanları yakın bir zamanda toplanacaklar ve bize barış tekliflerinde bulunacaklar. Anadolu'nun boşaltılması ilke olarak kabul edilmiş ise de konferans görüşmeleri sırasında savaş başlarsa, barış teşebbüsleri sonuçsuz kalacağı için Yunanlılarla bir ateşkes anlaşması yapmamız gerekmiştir. Bu hususu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Curzon (Lord Kürzon)'a Yusuf Kemal Bey, konferansın önce Anadolu'nun boşaltılmasına karar verip, bize ve Yunanlılara bildirmemesinin ateşkes anlaşmasından daha etkili olacağını söylemiş. Lord Curzon, ateşkes üzerinde direnmiş ve bunun hükümetimize bildirilerek alınacak cevabın kendisine verilmesini istemiş.

22 MART 1922 TARİHLİ ATEŞKES ANLAŞMASI TEKLİFİ

Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden İtilâf Devletleri, Dışişleri Bakanları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunan hükümetlerine ateşkes anlaşması teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes anlaşması teklifi bana Dışişleri Bakanı Vekili Celâl Bey tarafından bildirildi. Bu teklifin ana çizgileri şunlardı : Her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, asker bulunmayan bir bölge meydana getirilecek, birlikler, insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecek. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacak. Bir yerden bir yere malzeme de götürülmeyecek. Ordumuzu ve askerî durumumuzu, İtilâf Devletleri'nin askerî komisyonları kontrol edip denetleyebilecekler. Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edeceğiz. Çarpışmalar üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecektir. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün önce karşı tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine durum bildirecek.

Efendiler, Yunanlılar bu teklifi hemen kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddî ve manevî bakımdan yenilmişti. Bu ordunun yeneden geniş çapta bir taarruza geçerek bir daha talihini denemeye kalkışması güçtü. Bunu, bu gerçeği anlamak elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuç verecek bir harekâta yöneltmek imkânı olmayınca, bizim de bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlığı ile uğraştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, millî hükümete ümitler vererek bekleyiş içinde bırakmak ve böylece geçecek zaman içinde millî hükümeti ve orduyu gevşetmek doğrusu önemli bir tedbirdi. Bu bakımdan İtilâf Devletleri'nin

Anadolu'yu boşaltma ve Yakın Doğu sorununuçözme maksadına dayandığını ifade ettikleri bu ateşkes şartlarını ciddiyetle inceledik.

Önce, Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile makine başında telgraf görüşmesi yaptık. İstanbul'daki memurumuz vasıtasıyla Dışişleri Bakanlığı'ndan İtilâf Devletleri temsilcilerine verilmesini uygun bulduğumuzilk karşılık şuydu :

Ateşkes anlaşması teklifinin yapıldığı notayı 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafınıza ek olarak bugün 24 Mart 1922 günü saat...de aldım. Bu nota metni ordunun durumuyla ilgili olduğundan, Bakanlar Kurulu'nda ve gerektiğinde Meclis'tegörüşülmeden önce, düşüncesini bildirmesi için, cephede bulunan Başkomutan'ayazdım. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin vereceği cevabı, temsilcilerinistekleri üzere mümkün olan en kısa zamanda bildireceğimi kendilerine duyurunuz,efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na şu düşüncemibildirdim :

Esas itibariyle, İtilâf Devletleri dışişleri bakanlarının ortaklaşa yaptıklarıateşkes teklifini kabul etmemek veya herhangi bir şekilde bu teklife yanaşılıyorve güven gösterilmiyor hissini verecek gibi davranmak doğru değildir. Aksine, ateşkes teklifini iyi karşılamak gerekir. Bundan dolayı vereceğimiz karşılık olumsuzdeğil olumlu olacaktır. İtilâf Devletleri'nde iyiniyet yoksa, olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Yalnız, biz, onların ileri sürdüğü şartları kabul edemeyeceğimizden, karşı şartlar ileri süreceğiz.

Ertesi gün, ajans ve telgraflar da notadan söz ederek şu haberleriyayınılıyorlardı :

. . . . . Yakın Doğu'da barışı yeniden kurmak ve yeniden can ve mal kaybına yol açmadan, Küçük Asya'yı boşaltmak gayesini güttüğü sanılan bu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nce olumlu karşılandığı ve İtilâf Devletleri'nin iyiniyet ve tarafsızlığına güvenerek hükûmetçe olumlu karşılık verilmesininkuvvetle ümit edildiği hükûmet çevrelerince ifade edilmektedir. Bu teklifin aklayatkın, uygulamaya elverişli şartları içine almasını ve barışın bir an önce yapılmasını sağlayacak şekilde kısa süreli olmasını dileriz.

Bakanlar Kurulu'nun, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan DışişleriBakanımızın dönüşüne bırakılması yolundaki düşüncesine karşı da, beklemenin gerekli olmadığını bildirerek, verilecek cevapla ilgili genel kararımı şöyle özetledim :

Ateşkes anlaşması teklifini prensip olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordununeksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından bir an geri kalınmayacaktır.Ordumuzun içine yabancı denetleme hey'etleri sokmayacağız. Bu teklifi, Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle birlikte, uygulanabilir ve gerçekleştirilebilirşartları ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte, boşaltma işinin başlaması, önemli şartımız olacaktır.

Martın 24' üncü günü makine başında, ben notaya verilecek karşılığıBakanlar Kurulu'na bildirdim. Bakanlar Kurulu da Ankara'da hazırladıkları bir cevap suretini bana bildirmişti. İki cevap metinleri arasında bazıayrılıklar görüldü. Nihayet 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da birleşerek, verilecek karşılığın son şeklini görüşüp tespit etmeyekarar verdik.

Efendiler, İstanbul'daki özel memurumuzun Dışişleri Bakanlığı'naçektiği 25 Mart tarihli şifreli telgrafına göre, bu memurumuz TefvikPaşa ile görüşmüş. Tefvik Paşa, temsilcilerin İstanbul Hükûmeti'ne de verdikleri aynı notayı Ankara'ya göndererek, alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz, TefvikPaşa'ya söz hakkının yalnız ateşkes anlaşması teklifi üzerinde mi, yoksa bütün işlerde mi Ankara'ya ait olduğunu sormuş. Tefvik Paşabu soruya cevap vermemiş. Memurumuz, İzzet Paşa'dan ne gibihaberler aldığı sorusuna, Tefvik Paşa şu karşılığı vermiş : İzzetPaşa yakında konferansın toplanacağını ve ne olursa olsun aşırılığakaçılmamasını bildiriyor.

ATEŞKES ANLAŞMASI TEKLİFİNE CEVAP VERMEYE HAZIRLANIRKEN ALINAN BARIŞ TEKLİFİ

Efendiler, Sivrihisar'da ateşkes anlaşması teklifi ile ilgili notaya verilecek cevap kararlaştırıldıktan sonra, Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota İtilâf Devletleri'nin, barış esasları ile ilgili tekliflerini içine alıyordu. Bu tekliflerin ana çizgileri şunlardı :

Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti'nin de katılması. Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de Milletler Cemiyeti'nin katılması.

Boğazların serbestliğini sağlamak üzere Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar'ın çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması.

Trakya sınırının Tekirdağ'ı bize, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılar'a bırakacak şekilde tespiti.

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması.

Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce boşaltılması. Serves projesi ile elli bin kişi olarak tespit edilen Türk silâhlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevres projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması.

Sevres projesindeki malî komisyonun kaldırılması dışında, İtilaf Devletleri'nin iktisadî çıkarlarının gözetilmesi, dış borçların ve bize yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması için Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini.

Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere bir komisyonun kurulması.

Efendiler, İtilâf Devletleri'nin ateşkes anlaşması teklifi ile ilgili ilk notaları iyice incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının taşıdığı şartlar da görüldükten sonra, bu devletlerin İstanbul Hükûmeti ile birlik olarak bizi yoketme maksadına dayanan çalışmalarla yeni bir safha açtıkları yargısına varmak pek tabîî idi. Buna karşı, durumun çok ciddî olduğunu düşünerek esaslı ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

Önce, bize teklif edilen şartların ne olduğunu millete ve dünya kamuoyuna açıklamak yerinde olurdu. Bu konudaki düşüncelerimi Bakanlar Kurulu'na bildirdim.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın ana nok- talarını hatırlatayım :

Ateşkes anlaşmasını ilke olarak kabul ettik. Fakat temel şart olarak, ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasını da zarurî bulduk. Ateşkes süresinin Anadolu'nun boşaltılma süresi olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik. Boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamış olursa, ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Boşaltma işinin nasıl yapılacağı konusundaki teklifimiz de şuydu :

Ateşkes anlaşmasının yürürlüğe girişinden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar kesimi ve anlaşma süresi olan dört ay içinde, İzmir de dahil olmak üzere, işgal altındaki bütün topraklarımız boşaltılacaktır.

Ateşkes anlaşması ile ilgili tekliflerimiz İtilâf Devletleri'nce kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini incelemek üzere, üç hafta içinde delegelerimizi kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Elbette olumsuzdu. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın sonunda, ateşkes konusunda anlaşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması birçok defa söz konusu oldu. Fakat, son zaferimizin kazanıldığı ana kadar, bunların hiçbirini gerçekleşmedi.

BAŞKOMUTANLIK KANUNUN TARİHÇESİ

Saygıdeğer Efendiler, bizim Başkomutanlığımız ile ilgili 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyursanız, bu konuda yüksek kurulunuzu biraz aydınlatayım.

Başkomutanlık Kanunu'nun süresi birinci defa 31 Ekim 1921'de ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve hücumlarına uğradı. Özellikle üçüncü defa uzatılışı oldukça önemli bir olay haline geldi.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için, kanunun süresinin uzatılması Meclis'te söz konusu edilmiş; ben, rahatsızlığım dolayısıyla Meclis'te bulunamamıştım. 5 Mayıs akşamı evime gelen Hükûmet üyeleri durumu şöyle anlattılar :

Meclis'teki muhalifler benim Başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra, teklif oya konmuş fakat çoğunluk sağlanamamış; yani Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması kabul edilmemiş, Bakanlar Kurulu üyeleri ve özellikle askerî durumu yakından izleyen kimseler durumunda olan Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı pek çok üzümüşler. Meclis'in gösterdiği bu tutum karşısında kendilerinin de göreve devamlarında bir yarar olmayacağını ileri sürerek, istifaya kalkıştılar.

MEMLEKETİN YÜKSEK ÇIKARLARI UĞRUNA BAŞKOMUTANLIK GÖREVİNE DEVAM KARARI VERDİM

Meclis'in oyunu belli ettiği dakikadan başlayarak ordu komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu da istifa ettiği takdirde, memleketin genel yönetiminde, üzerinde durup düşünölmeye değer ağır bir bunalımın doğması kaçınılmazdı. Onun için gerek Genelkurmay Başkanı'na gerek Bakanlar Kurulu'na daha yirmi dört saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketinve millî gayenin yüksek çıkarları adına, ben de Başkomutanlık göreviniyürötmeye devam kararını verdim ve bunu Bakanlar Kurulu'na da bildirdim.

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de yapılan bir gizli oturumda Meclis'e açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklamadan önce, Başkomutanlıkaleyhinde söz söylemiş olan kimselerin düşöncelerini Meclis zabıtlarınıgetirterek, birer birer incelemiş bulunuyordum.

Efendiler, sizleri fazla yormamak için arz ettiğim gizli oturumdakikonuşmamı özetlemekle yetineceğim :

Efendiler, dedim; Başkomutanlık ve Başkomutanlık Kanunu konusunda, başlangıçta olduğu gibi bugün de kanunun gereksizliğinden veyahut değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkomutanlığın varlığından şikâyetçi olan kimseler vardır. Bu şikâyetçilerin hep aynı kimseler olduğu görülmektedir. Ben gereksiz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi tarafı değilim. Herhangi bir makama sınırsız yetkilendirilmesini sağlayacak kanunların da tarafı değilim. Ancak, Başkomutanlık makamının ve bu makama yetki veren kanunun gerekli olup olmadığına karar verebilmek için, genel durumun, askerî durumun iyice gözden geçirilmesi ve incelenmesi gerekir. Bu nokta ile ilgili düşüncelerimiarz etmeden önce, Başkomutanlığın ve kanunun gereksizliği üzerine sözsöylemiş olan kimselerin, bazı ifadelerini hep birlikte gözden geçirelim.

Örnek olarak, Salih Efendi(Erzurum Milletvekili), benim,Meclis'in hakkını zorla ele geçirdiğimi, zorla ele geçirmek istediğimi söyleyerek, çok açık olan hakkımızı vermeyiz diye feryat etmiş.

Efendiler, açık konuşacağım, beni bağışlayınız; her birinizin olağanüstü yetki ile seçilmesine ve olağanüstü yetkiye sahip bir Meclis'in kurulmasına ve bu Meclis'in memleketin kaderini ele alacak bir nitelik kazanmasına çalışan benim ! Bunda başarı sağlamak için en yakın arkadaşlarımla görüş ayrılığına ve çatışmaya düştüm. Bütün hayatımı, varlığımı,bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Demek oluyor ki, bu benim eserdir. Ben eserimi alçaltmakla değil yükseltmekle görevliyim. Salih Efendi'den hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclis'in haklarıyla ilgili saymasını rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu sözlerden sonra, Meclis'in hakkını zorla ele geçirmek sözünü reddeder ve olduğu gibi Salih Efendi'ye iade ederim. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkomutanlık konusunun gizli oturumda görüşülmesinin uygun olacağı yolunda bir önerge verilmiş. Bu da türlü şekillerde yanlış yoruma uğramış. Konunun açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlara gerçeğin millettten gizlenmek istendiğini söylemiş. Bir defa Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız yasama görevi olan bir meclis değildir. Yürütme yetkisine de sahip bulunuyor. Böyle olmasa bile, memleketin, devletin her türlü işleriyle ilgili kararları, vaktinden önce açıkca söz konusu etmek ve herkese duyurmak dünyanın neresinde görülmüştür? Özellikle söz konusu edilen durum, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkomutanı ile ilgili olursa, bunu açık oturumda görüşerek, lehte olduğu gibi aleyhte söylenen sözleri de düşmana işittirmekte, memleketin bir çikarı var mıdır? Başkomutanın ordu üzerindeki, özellikle düşman üzerindeki etki ve nüfuzunun çok büyük olması gerekir. Hattâ, Hüseyin Avni Bey'in burada söz konusu ettiği rahatsızlığımın bile, düşman tarafından işitilmesi sakıncalıdır. Buna ne gerek vardı. Görüyorsunuz ki, konunun gizli oturumda görüşülmesinden maksat, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir vakit gerçekleri millettten gizlemek düşüncesine dayanmamaktadır. Keşke açık oturumda bir sakınca olmasaydı da, Mehmet Şükrü Bey, kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki anlamı ve gizlimaksadı millete açıklasam ve yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedyaya oynamıyoruz. Biz, buraya komedyaya oynamak için toplanmadık. Efendiler, komedyaya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedyaya sonunda, yakalandığı kanun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlık Kanunu aleyhinde konuşurken birtakım sözler sarfetmiş. Yüksek Meclis'e bu tutumla milleti rezil edeceksiniz! demiş. Miskinler sözünü kullanmış. Görevler şahıslara bağlı değildir; şahıs yoktur, millet vardır gibi kurallar ortaya atmış.

Gerçi asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi Meclis'tekendini gösterir. Bu her yerde böyledir. Fakat, fertler de vardır. Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle şahıslarla yapmaktadır. Her devletin işlerini yürüten şahıs ve şahıslar meydandadır. Gerçeği, anlamsız birtakım düşüncelerle inkârın yeri değildir.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide bir de, birtakım anlamsız sözlerle konuşmamı kesiyordu. Kendisine ağır uyarıda bulundum. Meclis'in mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Kendisinden, milletin kâbesiolan kürsüye saygılı olmasını istedim.

Efendiler, konuşanlardan biri de Salâhattin Bey'dir. Salahattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi sormuş imiş. . Biz de edeceğiz demişiz... Kendisi de edemeyeceksiniz! demiş. Veen sonunda edememişiz!.. Kendi dediği çıkmış.

Halbuki, taarruzun ertelenme sebeplerini yeri geldikçe yeterince açıkladığımızı sanıyorum. Tekrar edeyim ki, taarruz edeceğiz. Düşmanıvatanımızdan kovacak ve uzaklaştıracağız. Bu kararımızdan dönmeyeceğiz. Kararsızlığı gerektiren hiçbir sebep düşünülemez. Bundan başka, Salahattin Bey demiş ki, ordu güç bakımından en yüksek seviyeye gelmiştir. Evet, ordumuz mükemmeldir; fakat, istenilen seviyeye gelmemiştir. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, yüksek kurulumuzda böyle konuşabilmesi için, ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Halbuki, Salâhattin Bey, bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgilenenlerinsözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Fakat hiç şüphe yok ki, ordumuzla lâyük olduğu seviyeye getireceğiz. Salâhattin Bey'in en önemli sözlerinden biri de, bizim başlıca görevimiz siyaset yapmaktır şeklindeki düşüncesidir. HayırEfendiler, bizim önemli ve asıl olan görevimiz siyaset yapmak değildir.Bizim, bütün memleketin ve bütün milletin bugün için tek görevi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır. Bunu yapamadıkça, siyaset anlamsız bir sözden ibaret kalır. Bununla birlikte, bir dakika için, Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim ! Buna ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün Başkomutanlık Kanunu ile ne ilgisi vardır? Anlaşıyor ki bir engelleme ve bir zıtlasma düşünülmektedir. Ben millî hedefe ulaşılabilmesi için tek çıkar yolun savaş vesavaşta başarı olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı ve bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Kudretimizi dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır ! diyorum.

Salahattin Bey, işte bu anlayışı, aklınca siyaset yapmaya engel sanıyor ve konunun siyasetle çözüme bağlanabileceğini zannediyor. Bir de Salahattin Bey diyor ki, bugünkü askerî durumun gerektirdiği masrafları incelemek için, Başkomutanlığın varlığı bir engeldir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclis'in, malî kaynakların incelemesine ne zaman engel olmuştur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz konusundaki endişe belki herkesten çok beni meşgul etmektedir. Yalnız, ben, ordumuzun varlık ve kuvvetini paramıza göre ayarlama görüşünü kabul edenlerden değilim. Paramız vardır, orduyukuruz; paramız bitti, ordu dağılsın.. Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur; ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu konuda bir hatıramı da aktarayım. Ben ilk defa bu işe başladığım zaman en akıllı ve düşünür geçinen birtakım kimseler bana sordular :

Paramız var mıdır? Silâhımız var mıdır? Yoktur dedim. O zaman: O halde ne yapacaksın? dediler. Para olacak, ordu olacak ve bu millet istiklâlini kurtaracaktır dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım Efendiler de, Başkomutan millete angarya yaptırıyor demişler. Halbuki kanunun memlekette angaryayı yasakladığını söylemişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat, ihtiyaç, tehlike bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları, millete angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru kanun budur. Milletin ve ordunun yenilmemesi için, kanun buna engeldir diye, gerekli gördüğüm tedbiri almaktan çekinmeyeceğim.

Efendim, Kara Vasıf Bey de demişler ki, her yerde Başkomutan vardır. Fakat Başkomutanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Eldeki askerî kanunlar, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkilerini belirtir ve sınırlandırır. Bunu da ilim tayin ve tespit eder.

Bilinmektedir ki, devletler, birbirinden farklı hükümet şekilleriyle idare edilirler. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle memleketlerde, başkomutan, devletin başında bulunan kimsedir. Bu

kimsebaşkomutanlık görevini ya kendisi yapar yahut birini vekil tayin eder.Bizim bugünkü hükümet şeklimize göre, başkomutanlık yetkisi Meclis'inmanevî şahsiyetinde toplanmıştır. Bunun için, Meclis, falan veya filânkimseyi başkomutan seçtiğini ifade edince, bu ifadeye kanun derler.Kral, padişah ve imparatorun buyurduğuna irade dendiği gibi, Meclis'ten çıkan millî iradeye de kanun adı verilir. O halde kanun vardır. Birmeclisin olağanüstü bir zamanda kendisine olağanüstü görev verdiği Başkomutan, Kara Vasıf Bey'in komutanların görev ve yetkilerininbelirterek sınırlandırdığını işaret ettiği Askerî Ceza Kanunu ile İç HizmetYönetimclığı çerçevesinde kalması gereken bir komutan değildir. KaraVasıf Bey 'in ilim tayin ve tespit eder dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik ilim ve teknikleri, askerlik sıfatını ve Başkomutan olacakkimsede bulunması gereken vasıfları sıralar, açıklar ve öğretir. Yoksa,insanları başkomutanlığa getirme işi, komuta edilecek ordunun asıl sahibi veya meşru vekilleri tarafından yapılır. Başkomutanlık vasıflarınıtaşıyorum diyen bir kimsenin o mevkiye kendiliğinden gelebilmesininanlamı ise büsbütün başkadır.

Kara Vasıf Bey, bir de demiş ki; Başkomutan, cepheningerisindeki işlerle uğraşmasın ! Bu düşünce yanlıştır. Cephenin insan sayısıya, yiyeceği, giyeceği, silâh ve cephanesi ve daha başka eksiklikleriyleilgili bulunan Başkomutan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla da ilgilidir. Kara Vasıf Bey, bu ileri sürdüğü düşünceyi hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş ! Gerçi, hem cepheile hem de gerideki birçok işlerle uğraşmak güçtür. Bir adam hem cepheye komuta edecek, savaş idare edecek, hem de bu işlerle birlikte cephegerisinde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak. Bunu bir adam nasılıyapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat yapar dediğim zaman, Başkomutan şuan cepheye komuta eder, sonra kalkar oradan filân yere gider, yiyecekişini yoluna koyar; filân yere de gider ordunun ikmal işini yapar demekdeğildir.

Üzerlerine büyük işler almamış oları insanların bu konudaki kararsızlıklarını çok görmemelidir. Bakınız, size bir örnek vereyim :

Bençok acemi komutanlar gördüm. Söz gelişi, bir alay komutanı, yeni tümenkomutanı olmuş veya bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş;biraz da tecrübesiz! Daha tecrübe edinmeye zaman bulamadan, güç durumlar karşısında kalmış. Görevi boyunca bir tümene alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca, kararsızlığa düşmesi ve güçlülere uğraması olağandır. Bir tek tümene komuta ettiği zaman, tümenin bütün birliklerini elden geldtği kadarayını anda görüp idare edebilen acemi komutan, gözden uzak mevzilerdeyer alan iki üç tümenin Muharebesini idare etmek zorunda kalınca, kendikendine : Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu, bunun mu?Orada mı, burada mı? diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman : Ben hiç birini gerektiğigibi göremem! der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akılve ferasetinle görmek gerekir.

ORDUNUN KIPIRDANAMAYACAĞINI İDDİA EDEN BİR GAFİLİ ALKIŞLAYANLAR

Vasıf Bey, bir konuşmasında demiş ki : Biz Sakarya Muharebesi'nden sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz. Bu söz, bazılarının bravo sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, buna pek üzöldüm ve kahroldum, çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin !

İşte Efendiler, Başkomutanlığın gereksizliğini ispatlamak için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardan ibaretti. Benim de bu sözlere verebileceğim karşılıklar dinlendi. Bundan sonra düşünüp karar vermek Meclis'e düşer. Yalnız bir gerçeği gözler önüne sermek zorundayım. YüceMeclis'in, Başkomutanlığın gereğine inandığına şüphe olmamakla birlikte, muhalefetin, hiç bir temele dayanmayan tutumu, Meclis kararının istenilmeyen bir şekilde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu

ne oldu, Efendiler, biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumdave boşluktur. Şu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Meclis'te beliren oy sonuçlarına göre, hemen komutadan el çekmek isterdim.

Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim. Fakat, önlenmesiimkânsız bir felâkete meydan vermeme mecburiyeti ile karşı karşıya geldim. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bununiçin bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım.

Saygıdeğer Efendiler, bu gizli oturumda, muhaliflerin hükûmetive orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım noktalar üzerinde hemen hemen düelloyu andıran tartışmalar oldu. Sonunda gereği gibi aydınlanmış olan Meclis, oyunu şu yolda belirtti :

11 red,15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık Kanunu'nun süresi uzatıldı.

ORDUNUN MADDİ VE MANEVİ GÜCÜ, MİLLİ GAYEYİ TAM BİR GÜVENLE GERÇEKLEŞTİRECEK DÜZEYE YÜKSELMİŞTİ

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, Başkomutanlık Kanunu, süresi bittiği için yeniden görüşme konusu oldu. Bu defa Meclis'te yaptığım genel konuşmanın bir kısmını olduğu gibi bilginize sunmama müsaadenizi rica ederim. Demiştım ki :

Artık ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir tedbire ihtiyaç duyurmaksızın, millî gayeyi tam bir güvenle gerçekleştirecek düzeye ulaşmıştır. Bu bakımdan, olağanüstü yetkilerin devam ettirilmesine gerek ve ihtiyaç kalmadığı görüşündeyim.

Bugün ortadan kalktığını görmekle sevindiğimiz bu ihtiyacın, bundan sonra da doğduğunu görmemekle mutlu olacağız. Başkomutanlık görevinin süresi, olsa olsa Misak-ı Millî'mizin özüne uygun kesin bir sonuca ulaşacağımız güne kadar uzar. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız ana vatana katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün milletle birlikte, en büyük mutluluklara erişmekle şeref duyacağız.

Benim bundan başka ikinci bir mutluluğum daha olacaktır ki, o da kutsal dâvâmıza başladığımız gün bulunduğum duruma dönebilmeliğim imkânıdır. Dünyada, milletin bağırında serbest bir fert olabilmek kadar büyük bir mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, kalbinde ve vicdanında manevi ve kutsal hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir değeri yoktur.

Efendiler, bu görüşmelerin sonunda, Başkomutanlığın süresiz olarak bana verilmesi kararına varıldı.

MUHALİF GURUBUN MECLİSTE'Kİ FAALİYETİ

Saygıdeğer Efendiler, muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti, bizi kendisiyle biraz daha uğraştıracaktır. İkinci Grup adını alan muhalifler, olumsuz yoldaki direnmelerini uzun süre denediler. Bakanlar Kurulu'nun seçim şeklini düzenleyen 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclis'çe ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylece, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, Bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

RAUF BEY BAKANLAR KURULU BAŞKANI OLDU

Muhallif grup, bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirmeye çalıştı. Bunda başarı da sağladı. Muhalliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey' i yanıma davet ettim. Meclis'teki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, kararsız bir tavır takındı. Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nın bir görevi yoktur dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da tabii başkanıdır. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlar onun tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestliği yoktur. Gerçekten de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince durum böyleydi. Bununla birlikte, sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Efendiler, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vasıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin doğuşunda, desteklenmesinde ve yönetiminde, daha ilk günden birlik olmuşlar ve liderliğini yapmışlardır. Fakat Rauf Bey, açıktan açığa İkinci Grup'a geçmeyerek, bizim içimizde kalma durumunu tercih ediyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey'e sonunda kendi ifadesiyle :

Bizimle birlikte imiş gibi görünmeye artık imkân kalmadığı zaman ayrılığını ilân etmek zorunda kaldı.

Efendiler, muhaliflerin, Meclis'te ordu aleyhine başlattıkları havadevam ediyordu. Sürekli ve ateşli bir şekilde ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından ve artık konuyu siyasî tedbirlerle bir çözüme bağlayarak sonuçlandırmanın kaçınılmaz olduğundan etkili bir şekilde söz ediyorlardı.

TAARRUZ KARARI

Gerçekte ordumuz ihtiyaçlarını ve eksiklerini tamamlamak üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran ortalarında taarruza karar vermiştim. Bu kararımı yalnız Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı biliyorlardı. Bildirdiğim tarihlerde bir geziyi vesile ederek İzmit - Adapazarı yönüne hareket ettiğim zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı F e v z i P a ş a Hazretleri'yle görüşükten sonra, o zaman Millî Savunma Bakanı bulunan K â z ı m P a ş a Hazretleri'ni Sarıköy istasyonuna kadar birlikte götürerek, oraya davet ettiğim Cephe Komutanı İ s m e t P a ş a Hazretleri'yle birlikte, taarruz için gerekli hazırlıkların sür'atle tamamlanması ile ilgili kararlar aldık.

Efendiler, artık Büyük Taarruz'dan söz açma sırası geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar - Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubuyla da Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında yedek kuvvetleri vardı. Sağ kanadını, Menderes dolaylarında bulundurduğu kuvvetlerle, sol kanadını da İznik Gölü'nün kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu. Düşman ordusunun teşkilâtı, üç kolordu ve bazı müstakil birliklerin mevcudu da üç tümeni bulmaktaydı. Biz, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi iki ordu halinde teşkilâtlandırmış ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilâtımız da vardı. Bizim bütün birliklerimiz on sekiz tümen idi. Bundan başka üç tümenli bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu iki süvari tümenimiz vardı. Teşkilâtı birbirinden farklı olan iki düşman ordusu birbiriyle karşılaştırılırsa, her iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri, aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız, Yunan ordusu, dünyanın hür ve kendisini destekleyen sanayiine dayandığı için, makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephâne ve teknik malzeme bakımından daha üstün durumdaydı. Diğer taraftan bizim ordumuz süvari sayısı yönünden daha üstün bulunuyordu.

1'İNCİ ORDU KOMUTANI ALİ İHSAN PAŞA'NIN YARATTIĞI DURUM

Burada, sırası gelmişken bir noktayı belirtmeliyim. Ordularımızdan birinin, 2' nci Ordu'nun komutanı bugün Askerî Şûra üyelerinden olan Ş e v k i P a ş a Hazretleri idi. 1' inci Ordumuzun komutasını Malta'dan gelmiş olan İ h s a n P a ş a 'ya vermiştik. İ h s a n P a ş a 'nın, kendisini Divan-ı Harbe kadar götüren yersiz ve davranışlarından dolayı, ordu komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten, A l i İ h s a n P a ş a ; ordunun disiplinini ve genel yönetimini bir çıkmaza sokacak şekilde hareket etti. Örnek olarak, ordusundaki ast komutanlarda, üst komutanlara karşı itaatsizlik edecek durumlar yarattı.

Söz gelişi, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısının çekildiği bir sırada, ansızın ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve bu davranışları destekleme gibi tutumları yanında, ordunun emirlere uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar entrikacı bir yaratılıştta olduğu kanaatini de uyandırdı.

A l i İ h s a n P a ş a 'nın bilinen, kendisine has özelliklerinden başlıcaları şunlardı :

En küçük birliklere kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verileceğini telkin ederek bütün ordusunda yalnız kendisinin kudret sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese ispatlamak düşüncesine kapılmak. Gerek resmî iş gerek özel davranış bakımından büyüklerinin itibarlarını düşürmeye çalışmak. Savaş açısından tedbirde yerindelik ve sinirde sağlamlık yönleriyle kendisini deneme fırsatı bulunmamış olmakla birlikte, bu hususta anlaşılan karakteri şuydu :

Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yükleme yolunu her zaman düşünmesi. İ h s a n P a ş a , yumuşak ve nazik davranışlardan çok, sert ve resmi davranışla iş yaptırmayı gerekli bulur.

A l i İ h s a n P a ş a 'nın huyu ve ahlâkı konusunda, kendisinin kurmay başkanı iken çekilmek zorunda kalan Yarbay H â l i t B e y'in (Sonradan Kastamonu Milletvekili olmuştur) Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmî bir raporunun bazı bölümlerini olduğu gibi bilginize sunacağım. H â l i t B e y , Birinci Dünya Savaşı'nda, Irak'ta da A l i İ h s a n P a ş a ile birlikte bulunmuştu. Sözüünü ettiğim raporda şu cümleler vardır :

" . . . . . Komutanım A l i İ h s a n P a ş a 'nın geldiği günden beri ast komutanların haysiyetini ve görev yapma isteğini kırarak davranışlar içinde bulunması ve yapılan yazışmalardan anlaşılmış olacağı üzere Cephe Komutanlığı'na karşı astlara hissettirecek derecede yakışsız bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen düşünce yarışına girişmesi, dünyanın değer verdiği ve saygı duyduğu cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini anlatır bir davranış tarzını benimsemiş olması, beni ciddî olarak düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elimden geldiği kadar değiştirmeye çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

. . . . . Aklında yer etmiş bencillik hastalığı, ün yapma hırsı, aşırı kıskançlık ve sonsuz bir bencilliğin etkisiyle baş olmak istediği, davranışlarından ve ast komutanlar yanında söylediği birbirine düşürücü sözlerden anlaşılıyordu. 11' nci Tümen Komutanı istifamı işittikten sonra, bana gizli bir konuşmada :

A l i İ h s a n P a ş a 'nın Malta'da iken kurtulması için F e r i t P a ş a 'ya mektuplar yazdığını ve İngiliz mandasını kabul etmek için kendi karşısında saatlerce açıktan açığa konuşmalar ve tartışmalar yaptığını söyledi. A l i İ h s a n P a ş a 'nın davranışlarına bakarak, bu sözleri dikkat çekici buldum.." Astlardan gelen bazı evrakı cepheye, cepheden geleni astlara olduğu gibi göndererek karşılıklı güven duygularını sarsma şeklindeki davranışları da ayrıca dikkati

çekmektedir. Söz gelişi : Şeyhelvan dağının düşman eline geçişi ile ilgili yazışmaların olduğu gibi 2 nci Kolordu'ya, 5 inci Kolordu'dan yazılan bazı raporların da aynen cepheye yazılması gibi. Buna rağmen, söz konusu olayın sorumluluğunu 5' inci Kolordu Komutanı'na yüklemesi ve kendisinden cepheye şikâyetle bulunması âmirlik niteliği ile bağdaştırılmaz, Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlattığı hâtıraları arasında, Ateşkes Anlaşması tarihinden bir gün önce, Musul güneyinde, Şarkat'ta esir olan Dicle Grubu nun esirlik sebebinin yalnız o zaman grup komutanı olan (Şimdi Doğu Cephesi nde Tümen Komutanı imiş) Yarbay İ s m a i l H a k k ı B e y ' in üzerine atması da bu karakterinin delilidir. Dicle Grubu 7, 9, 43, 18 ve 22 nci Alaylarla Avcı Alayından oluşmuştur. Bunlardan başka ayrıca 5' inci Tümen'den 13 ve 14' üncü Alaylar da parça parça esir verildi. Ateşkes Anlaşması'ndan bir gün önce 13.000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun kaybı, gerçekte kendisinin şartlara ve duruma uygun olmayarak verdiği bir emir yüzündendir. İşte bu durum Musul ilinin kaybedilmesine yol açtı, Halbuki, ateşkes anlaşması yapılacağı belliydi. Gruba, Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler gruba tesir etmek şöyle dursun yenemezlerdi bile. Bu gruba 5' inci Tümen de katılabilirdi. Ateşkes anlaşması yapıldığı zaman, esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve Musul da bizde kalırdı, Fakat sefil bir düşünce mantığa galebe çalmıştır.

Hâtıralarında, Dicle boyundaki bütün başan ve T o w n s h e n d ' in esir alınması şerefi, kendisine mâdedilmiştir.... , Her başarıyı kendisine aitmiş gibi gösteren yayınlar yaptırmaktan maksadı, kamuoyunu aldatarak şöhret ve mevki kazanmaktır. Ünlü adamların hâtıralarını yayınlamak, millette övünme duygularını canlı tutar ve gereklidir de, ancak, tarihin sorumlu tutacağı kimselerin hareketlerini övünülecek şeyler arasında saymak tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış düşüncelere sürükler.

General M a r s h a l l 'in :

Yanzı ölene kadar Musul'u terk ediniz; aksi halde savaş esirisiniz, emri aldığı zaman o büyüklük taşıyan Paşa Hazretleri Sincar çölünü geçerek Nusaybin'egitmek için G e n e r a l M a r s h a l l 'dan resmi bir yazı ile kendisini koruyacak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların koruyuculuğunda A ş i r B e y ' le (şimdiki Milli Savunma Bakanı Müsteşar Yardımcısı A ş i r P a ş a ' dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler arasında hükümetin manevi otoritesini de kırdı. Bu durumu görenlerin vicdanı sızladı. Zaho yoluyla, koruyucusuz gidebilirdi veya süvari alarak çölden geçebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden şahsı için özel tren istedi ve yolda hakarete uğramaması için muhafız bulundurulmasını istemeyi de unutmadı. Gerektiğinde hayatının ve rahatının korunması için milli şerefi unutan paşa Hazretleri'nin ahlâkına örnek olmak üzere yukandaki olayları dile getirdim..... Eski komutanıma hoş görünmedim.Çünkü hırsına hizmet etmedim ve dalkavukluğunu yapmadım." Millete, Millî Ordu'yukuran ve millete zaferler kazandıranbüyük komutanlar gibiasil ruhlu, iyi niyetli kılavuzlar, komutanlar gerekir. Orduda birlik ve uyumun bozulmasına, görev aşkının zayıflamasına çalışanlar, dâhi de olsalar zararlı birer şahsiyetlerdir. Ben, çekilen emekleri bildiğim, girişilen kutsal mücadelede başarıya ulaşmayı istediğim için, kötü niyetli olmadığımı ve çıkar gözetmediğime namusum ve mukaddesatım üzerine yemin ederek bunları anlatmaya cür'et ettim. İran'da, Kafkas a'da uzun süre yaverliğini yapan (şimdi Birinci Ordu hareket şube müdürü)Binbaşı C e m i l B e y son günlerde bana : " İ y i k i A l i İ h s a n P a ş a , Millî Mücadele'nin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi halde, hiç şüphe yok ki, aykırı bir yol tutardı dedi. Paşa'nın nasıl bir insan olduğunu çok iyi bilen C e m i l B e y , pek doğru söylemiştir... Ulu Tanrı'dan kış uykusuna yatmış yılana güneş göstermesin dileğinde bulunurum.

Efendiler, A l i İ h s a n P a ş a , Meclis'teki muhalifler grup ileri gelenleri ile de temas ve haberleşmelerde bulunuyordu. Kendisinin komutanlığına son verilerek, hakkında kanunî işleme devam edilmek üzere Millî Savunma Bakanlığı emrine verilmesini onayladığım. 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı bulunan R a u f B e y'den, makina başında, İ h s a n P a ş a ile ilgisini gösterir bir şifreli telgraf almıştım. Yeri gelince bu telgrafı da bilginize sunmuştum. O günlerde Adapazarı, İzmit taraflarında gezide bulunuyordum. R a u f B e y telgrafında diyordu ki : 1' inci Ordu Komutanı A l i

İ h s a n P a ş a' nın görevden alınarak Divan-ı Harbe verilmek üzere Konya'ya gönderildiğine dair Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir söylenti vardır.

Efendiler, bir komutanın görevden alınması, göreve tayini veya askerî mahkemeye verilmesi işleminin üzerinden bir gün bile geçmeden, Meclis'çe dedikodu olabilecek bir söylenti haline gelmesi ve Meclis İkinci Başkanı'nın bu olayla, benden açıklama isteyecek kadar yakından ilgilenmesi dikkat çekici değil midir? R a u f B e y'e tarafından gereken cevap verildi. 1' inci Ordu Komutanlığı bir süre vekâletle idare edildi. Fakat birinin asil olarak tayini gerekiyordu. Moskova Sefirliği'nden dönmüş olan F u a t P a ş a'nın 1' inci Ordu Komutanlığı'nı kabul edip etmeyeceği konusunda düşüncesini almak istedim. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan, cephe komutanının emrine girmek istemiyor. Millî Savunma Bakanı bulunan K â z ı m P a ş a vasıtasıyla 1' inci Ordu Komutanlığı'nı, R e f e t P a ş a'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet, o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen ve açıkta bulunan N u r e t t i n P a ş a 'yı 1' inci Ordu Komutanlığı'na getirdik.

TAARRUZ PLANIMIZIN ANA ÇİZGİLERİ

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilât durumu ile, ona karşı Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu halinde kurulup düzenlenmiş olduğunu söylemiştim. Öteden beri tasarlamış olduğumuz taarruz plânımızın ana çizgilerini de arz edeyim :

Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha meydan muharebesi vermektir. Bunun için elverişli bulduğumuz durum, ana kuvvetlerimizi, düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu, güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan alanlarda toplamaktır. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündür.

Batı Cephesi Komutanı İ s m e t P a ş a ve Genelkurmay Başkanı F e v z i P a ş a, bu bakımdan gerektiği gibi bizzat incelemeler yapmışlardı. Hareket ve taarruz plânımız çok önceden tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan G e n e r a l T o w n s h e n d'in isteği üzerine, kendisiyle görüşmek için, Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Savaş plânı üzerinde görüşürken Genelkurmay Başkanı'nın da katılmasını uygun bulduk. Ben, 24 Temmuzda Konya'ya gittim. 27'sinde tekrar Akşehir'e gelmişim. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yaptığımız görüşme sonunda, tespit edilmiş olan plân gereğince taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçını seyretmek bahanesiyle ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e çağrıldı. 28/29 Temmuz gecesi genel olarak komutanların taarruzla ilgili görüşlerini aldım. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı ile yeniden görüşerek taarruzun şeklini ve ayrıntılarını tespit ettik. Ankarara'dan çağırdığımız Millî Savunma Bakanı K â z ı m P a ş a da 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Eskişehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Millî Savunma Bakanlığı'na düşen işler tespit edildi.

TAARRUZA HAZIRLIK EMRİ

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasını ve taarruzun bir an önce yapılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Komutanı, 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak

taarruza hazırlık emri verdi. Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı Paşalar da Ankara'ya döndüler.

Efendiler, taarruz için yeniden cepheye gitmeden önce, Ankara'da yapılması gereken bazı işler vardı. Daha taarruz emri verdiğimi Bakanlar Kurulu'na da açıkça bildirmemiştim. Artık onlara recmî olarak haber verme zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç ve dış durumlarla ordunun durumunu görüşüp tartıştıktan sonra, taarruz konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Önemli bir konu daha vardı. Muhalifler ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak durumda olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin sonucunun felâketten ibaret olacağı yolundaki propagandalarına alabildiğine hız vermişlerdi. Gerçi, Meclis'te bu düşünce akımının bıraktığı yankılar, zaten düşmanlardan fazlasıyla gizlemek istediğim taarruz bakımından yararlıydı. Fakat bu olumsuz propaganda en yakın ve en inanmış kimseler üzerinde bile kötü etkisini göstermeye başlamış, onlarda da kararsızlıklar uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz konusunda ve altı yedi gün içinde düşmanın ana kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim hususunda aydınlatmayı ve yatıştırmayı gerekli buldum. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden önce 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi belirli birkaç kişi dışında bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hattâ gazetelerde benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de ilân edeceklerdi. Bunu şüphesiz o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobille Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi telgrafla orada kimseye bildirmedim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat 16.00'da Batı Cephesi Karargâhı'nda yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana tarruz için Cephe Komutanı'na emir verdim.

26 AĞUSTOS 1922 TAARRUZ EMRİ

20/21 Ağustos 1922 gecesi 1' inci ve 2' nci Ordu Komutanlarını da Cephe Karargâhına çağırdım. Genelkurmay Başkanı ile Ccphe Komutanını da yanımda bulundurarak, taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde kısabir savaş oyunu şeklinde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanı'na o günvermiş olduğum emri tekrarladım. Komutanlar harekete geçtiler. Taarruzumuz, strateji ve aynı zamanda bir taktik baskın halinde yürütülecekti. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bu sebeple bütünüürüyüşler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklaraltında dinleneceklerdi. Taarruz bölgesinde, yolların düzeltilmesi v.b.çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerdide benzeri yanıltıcı hareketlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına getirttik, 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşı idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırılı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk.Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle taarruz başladı.

BAŞKOMUTAN SAVAŞI

Efendiler, 26/27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğundaki müstahkem cephelerini düşürdük. Yenilen düşman ordusunun bütün kuvvetlerini, 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar yöresinde kuşattık. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Muharebesi adı verilmiştir),düşmanın ana

kuvvetlerini yok ettik ve esir aldık. Düşman ordusununBaşkomutanlığını yapan General Trikopis de esirler arasına girdi.Demek ki, tasarladığımız kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 günü ordularımız ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yol alırken ,diğer birlikleriyle de düşmanın Eskişehir de kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyorlardı.

ATEŞKES TEKLİFİ

Efendiler, Başkomutan Savaşı'nın sonuna kadar her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu, resmî bildirilerde pek önemsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksudumuz, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunu tamamen yok edeceğimizden emindik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten, bizim hareketimizi sezdikleri zaman ve taarruzumuzun arkasından bize başvurularolmuştur. Örnek olarak, biz taarruza devam ettiğimiz sırada, Bakanlar Kurulu Başkanı olan R a u f B e y 'den, Ateşkes konusunda İstanbul'dan haber geldiğini bildiren 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şöyledir :

Tel. Makama özel 5.9.1922

Bakanlar Kurulu Başkanlığı

Yüksek Katına

Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak yenilgiye uğratılmıştır. Yunan ordusunun artık yeniden ciddî bir direnişte bulunmasına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes ancak Trakya için sözkonusu olabilir. Bu bakımdan Eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan Hükümeti veyahut İngiltere vasıtasıyla, hükümetimize resmen başvurduğu takdirde, aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylülün onundan sonra yapılacak başvuruya verilecek cevap başka türlü olabilir. Bu takdirde durum bana ayrıca bildirilmelidir :

1- Ateşkes Anlaşması tarihinden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sivil memurlarına ve askerî kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.

2 - Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize teslim edilecektir.

3 - Yunan Hükümeti, Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Mustafa Kemal

ORDULARIMIZ İZMİR RIHTIMINDA İLK VERDİĞİM HEDEFE, AKDENİZ'E ULAŞTILAR

Doğrudan doğruya bana gönderilen bir telsiz telgrafta da, İzmir'deki İtilâf Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunma yetkisinin verildiği bildirilerek, onlarla hangi gün ve nerede

buluşabileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de Kemalpaşa'da görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten de, söz verdiğim gün, ben Kemalpaşa'da bulundum. Fakat görüşme isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız, İzmir rıhtımında ilk verdiğimiz hedefe,, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı

Saygıdeğer Efendiler, Afyonkarahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesini ve ondan sonra düşman ordusunu tamamiyle yok eden veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklayıcı ve vasıflandırıcı söz söylemeyi gereksiz sayarım.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta hey'etinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere dahageçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl düşüncesinin ölümsüz bir âbidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evlâdı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur.

Efendiler, işte şimdi diplomasi alanına geçebiliriz. Gerçi, ordumuzun zafere ulaşacağından ümitsiz oldukları için, bu meseleyi daha önce diplomasi yoluyla çözüme bağlama kanaat ve iddiasında olanları, dediklerini yapma hususunda biraz fazlaca bekletmiş oldum. Bununla birlikte, sonunda benim de diplomasi alanında ciddî olarak çaba harcadığımı görerek memnun olmaları gerekirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale doğrultusunda yürüyüşlerine devam ederken, İngilizlerin o zamanki başbakanı bulunan Lloyd George, fiilen harbe karar vermiş bir tavırla ve yardımcı birlikler gönderilmesi isteğiyle dominyonlara müracaat etmiş. Yalnız, ondan sonra olup bitenlere bakılırsa Lloyd George'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

İTİLAF DEVLETLERİNİN 23 EYLÜL 1922 TARİHLİ ATEŞKES TEKLİFİ

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalâde Komiseri bulunan General Pele benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. diye adlandırdığı bir bölgeye, ordularımızın girmemesinin yerinde olacağını tavsiye etti. Millî hükümetimizin böylebir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledi. General Pele, bana, Mösyö Franklin Bouillon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediğini bildiren, kendisine çekilmiş özel bir telgrafını gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklin Bouillon, bir Fransız harp gemisiyle İzmir'e geldi. Fransız Hükümeti adına, İngiliz ve İtalyan Hükümetlerinin de uygun görmeleri üzerine, benimle görüşmeler yapmaya geldiğini söyledi. Biz Franklin Bouillon'la görüşürken, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasını taşıyan 23 Eylül 1922 tarihli bir nota geldi. Bu notada iki önemlinokta yer alıyordu. Bunlardan biri askerî harekâtın durdurulmasıyla ilgili de Barış Konferansı'yla ilgiliydi.

Biz, Rumeli'de Doğu Trakya'yı millî sınırlarımıza kadar tamamenalmadıkça askerî hareketten vazgeçemezdik. Ancak, yurdumuzun bu bölgesinden düşman birlikleri çıkarıldığı takdirde böyle bir harekete devametmeye kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Romen, Sırp - Hırvat - Sloven Devleti ile Yunanistan'ın da çağrılacağı bir konferansa, delegelerimizi göndermeyi kabul edip etmeyeceğimiz sorulmaktalilikte, görüşmeler sırasında Boğazlardaki tarafsız bölgelere bizden asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'nın bize iadesi ile ilgili talebimizin olumlu karşılanacağı bildiriliyordu.

Notada, boğazlardan, azınlıklardan ve Milletler Cemiyeti'ne girmemizden de söz ediliyordu.

Konferansın toplanmasından önce, Yunan birliklerinin, İtilâf Devletleri komutanlarının çizer kleri bir hattın gerisine çekilmesi için, İtilâf Devletleri'nin nüfuzunu kullanacağına söz aerilmekte ve bu konudagörüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması teklifedilmekteydi.

MUDANYA KONFERANSI

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat Meriç nehri'ne kadar Trakya'nınderhal bize geri verilmesini istedim. 3 Ekimde toplanmasının uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkomutanlık adına olağanüstü yetkiyle Batı Cephesi Ordulan Komutanı İ s m e t P a ş a 'yı de.lege tayin ettiğimi bildirdim. Bu notaya hükümetçe de 4 Ekim 1922tarihli etraflı bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans yeri olarak İzmirteklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin de daveti istendi. Diğer konular üzerindeki görüşlerimiz de ana çizgileriyle bildirildi.

Mudanya'da, İ s m e t P a ş a 'nın başkanlığı altında, İngiliz delegesi General Harrington, Fransız delegesi GeneralCharpy, İtalyan delegesi Genera1 Monbel1i 'nin katıldıklarıkonferans toplandı. Bir hafta kadar süren tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekimde, Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı. Böylece, Trakyaana vatana katılmış oldu.

Efendiler, zaferden sonra, bizim İzmir'deki siyasî temaslarımızüzzerine, Ankara'da Bakanlar Kurulu'nun daha doğrusu bazı bakanlarıntelâşlı bir duruma girdikleri farkedildi.

Askerî görevimin son bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasiişlerin Bakanlar Kurulu'na ait olduğunu hissettirecek şekilde, beni Ankara'ya davet ettiler. Halbuki, ne askerî görevim son bulmuştu ne desiyasî ve diplomatik konularla ilgilenmek ve uğraşmaktan kendimi alabilirdim. Bu bakımdan, İzmir'den ordunun başından ve başlattığım siyasî ilişkilerden uzaklaşmazdım. Bundan dolayıdır ki, benimle görüşmek isteğinde bulunan ve bunda direnen hükümet üyelerinin veya ilgili bakanların İzmir'e yanıma gelmelerini teklif ettim. Hükümet Başkanı Rauf Bey 'le Dışişleri Bakanı Yusuf Kema1 Bey geldiler. Rauf Bey, İzmir'de bana bazı özel dileklerini de bildirdi. Sözgelışı, A1i Fuat Paşa ile Refet Paşa 'nın, zafer dolayısıylaferfi ettirilmelerini ve kendilerine uygun birer görev verilerek memnunedilmelerini rica ettiler. Bildiğiniz üzere, muharebeden önce A1i Fuatve Refet Paşa'ların bu harekâta katılmaları için türlü yollarla teşebbüste bulunmuştum; fakat başaramadım. Zaferden dolayı, Muharebe'de fülen hizmet edip liyakat göstermiş olan komutanlar ve subaylarferfi ettirilmek ve takdir edilmek suretiyle elbette ödüllendirilmişlerdi.Askerî harekâta katılmaktan kaçınan kimselerin de bizzat orada bulunanlarla birlikte ödüllendirilmeleri elbette kötü etki yapabiliirdi .Kısacası, Rauf Bey'e dileklerini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Fakat A1i Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre, mevkii ve görevi kendisini memnun edebilecek bir seviyede idi. Yalnız, açıkta bulunan Refet Paşa için uygun bir görev bulmaya çalışacağımasöz verdim. Kendisini İzmir'e davet etmesini sövledim. Refet Paşa,İzmir'e gelmişti. Fakat bu geliş tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye rastladığı için kendisiyle orada görüşme imkânı olamadı.

BARIŞ KONFERANSI'NA GÖNDERDİĞİMİZ DELEGELER

Refet Paşa'ya görev verilmesi ,daha sonra Ankara'dan Bursa'ya gidişim sırasında oldu.Efendiler, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle uğraşıldı. Bir yandan da Bakanlar Kurulu'nda, Meclis'te ve komisyonlarda Barış Konferansı'na gönderilebilecek delegeler hey'eti söz konusu oluyordu. Bakanlar Kumlu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı bulunan Rıza Nur Bey, gidecek delegeler hey'etinin tabii üyeleri gibi görülüyordu. Ben, bu konuda daha kesin bir görüş ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak, Rauf Bey'in başkanlığı altındaki bir hey'etin bizim için hayati önemi olan bir konuda başarı kazanabileceğinden emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendisini zayıf görmekte olduğunu

hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın yanına verilmesini teklif etti. Bu teklifle ilgili görüşümü belirtirken, "İsmet Paşa'dan müşavir olarak elde edilecek yarar sınırlıdır. İsmet Paşa başkan olursa kendisinden azami ölçüde yararlanılabileceğine ben de inanıyorum" dedim. Bu nokta üzerinde uzun boylu görüşülmedi. Ondan sonra Rauf Bey, delegeler hey'etine kimlerin gireceği konusundaki türlü çalışmalarına devam ettiler. Ben buna önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

İSMET PAŞA'NIN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NAVE DELEGELER HEY'ETİ BAŞKANLIĞINA SEÇİLMESİ

Bursa'ya giderken yanımda Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa vardı. Doğuda aleyhindeki çeşitli tepki ve gösteriler dolayısıyla görev yapma imkanını bulamadığından Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kazım Karabekir Paşa ile İstanbul'da kendisine görev vermek üzere Refet Paşa'yı da birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde, Refet Paşa'yı, bilindiği gibi İstanbul'a gönderdim .İsmet Paşa'nın da, mevcut bunca bilgime rağmen, delegeler hey'etine başkanlık edip edemeyeceğini bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini ayrıntılı olarak anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine tasavvurlarımla ilgili hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda kararımı olumlu olarak verdim. İsmet Paşa'nın Delegeler Hey'eti Başkanı olabilmesi için daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifreli telgrafta. kendisinin Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini, bizzat yardımcı olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareket etmeden önce, Yusuf Kema1 Bey, bana, Delegeler Hey'eti Başkanlığını en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kema1 Bey'den, kendisine bildirdiğim ricamı yerinde bularak gereğini yerine getirmeye çalıştığını bildiren bir cevap aldım.

LOZAN (LAUSANNE) BARIŞ KONFERANSI'NA DAVET

İşte ondan sonra idi ki, İsmet Paşa'ya, bir oldubitti şeklinde Dışişleri Bakanı olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı'na Delegeler Hey'eti Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırды. Asker olduğunu söyleyerek özür diledi. En sonunda teklifimi emir sayarak boyun eğdi. Tekrar Ankara'ya döndüm. Bu sırada, İtilaf Devletleri tarafından, 28 Ekim 1922'de Lozan'da toplanacak olan Barış Konferansı'na davet edildik. İtilaf Devletleri, hala İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa davet ediyordu.

SALTANATIN KALDIRILMASI

Bu birlikte davet edilme durumu, şahsi saltanatın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçekten de 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince, hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşan bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten milli saltanatın varlığı kabul edildi. Hilafet, açıklık kazanmış bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Efendiler, bu konuda zabıtlara geçmiş yeterince bilgi vardır. Konunun özel yönleri ile ilgili noktalar, belki yüce hey'etinizi ilgilendirir düşüncesiyle, bazı bilgiler sunacağım:

Bilindiği gibi, "saltanat" ve "hilafet" makamları ayrı ayrı ve birleşmiş olarak önemli meselelerden sayılmaktaydı. Bunu doğrulayan bir hatıramı anlatayım: 1 Kasım 1922 tarihinden önce, muhalifler,

Meclis çevresinde benim saltanatı kaldıracağım yolunda telaşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek benimle bazı önemli konuları görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da orada bulunmasına izin vermemi istedi. Onu da uygun gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, Saltanat makamının belki de Hilafet'in ortadan kaldırılması görüşünün benimsemiş olduğu endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin ileride benimseyeceğiniz tutumdan şüphe etmektedir. Bu bakımdan Meclis'e ve dolayısıyla millet kamuoyuna güven vermeniz gerektiğine inanıyorum.

RAUF BEY'İN SALTANAT VE HİLAFET KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCESİ

Rauf Bey'den saltanat ve hilafet konusundaki kanaat ve düşüncesinin ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: Ben, dedi, saltanat ve hilafet makamına vicdanımla ve duygularıyla bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrelere vardır. Ben nankör değilim ve olmam. Padişah'a bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felakete ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olamaz.

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'nın görüşünü sordum. Refet Paşa'dan aldığım cevap şuydu: "Rauf Bey'in düşünce ve görüşlerinin hepsine katılıyorum. Gerçekten de bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni döndüğünden, durumu, halkın duygu ve düşüncelerini daha yeterince incelemeye vakit bulamadığından söz ederek, görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi ve özür diledi.

Ben, karşımdakilere kısaca şu cevabı verdim: "Üzerinde durduğunuz konu bugünün işi değildir. Meclis'te bazılarının telaş ve heyecana kapılmalarına da gerek yoktur.

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu şekilde bu konu etrafındaki görüşmelere yine devam edildi. Akşam üzeri başlayan konuşmalarımız, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi sağlama bağlamak istediğini hissettim. Benim hilafet ve saltanat ve ileride şahsen alabileceğim durumla ilgili olarak kendilerine söylediğim ve inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e karşı söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri olduğu gibi Meclis'e karşı söylemekte de bir sakınca görmediğimi bildirdim. Üstelik bu sözleri kurşun kalemle bir kağıt parçasına yazarak ertesi gün bir sırasını düşürüp Meclis'te söyleyeceğime söz verdim. Verdiğim bu sözü yerine de getirdim. Benim bu konuşmam muhaliflerce, Rauf Bey'in başarısı olarak sayılmış ve kendisi takdir edilmiş...

MECLİS'TE SALTANATIN KALDIRILAMSI GÖRÜŞÜLÜRKEN RAUF BEY'E VERDİĞİM ROL

Efendiler, belki birtakım kimselere göre. Rauf Bey, üzerine aldığı görevi yerine getirmişti. Ben de açıkladığım üzere, genel ve tarihi görevimin o güne ait safhasını tamamlamıştım. Ancak, genel görevimin emrettiği asıl noktayı hedefe ulaştırmak ve uygulamaya geçmek gerektiği zaman da asla kararsızlığa düşmedim. Tefik Paşa'nın telgrafları dolayısıyla saltanatı hilafetten ayırmaya

ve önce saltanatı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal Rauf Bey'i, Meclis'teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa 'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim düşünce ve görüşlerini hiç bilmiyordum gibi davranarak, ayakta, kendisinden şu istekte bulundum: "Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız! Bunun doğru olduğu konusunda kürsüden bir konuşma yapacaksınız! " Rauf Bey ile bundan başka bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, aynı maksatla çağırmış olduğum Kazım Karabekir Paşa geldi.Ondan da aynı şekilde konuşmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait Meclis tutanaklarında görüldüğü üzere, Rauf Bey, kürsüden bir iki defa görüştü ve hatta saltanatın kaldırıldığı günün bayram olarak kabul edilmesi teklifini de ortaya attı.

Burada bir nokta, kafalarda düğüm olarak kalabilir. Bana, Padişah'a bağlılığı borç bildiğinden, saltanat makamı yerine başka nitelikte bir makamın getirilmesine çalışmanın felakete ve büyük acılara yol açacağını söylemiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendikten sonra ve hele kararımın desteklenmesi ve saltanatın kaldırılması için Meclis'te bir konuşma yapmasını teklif etmem karşısında, ne düşündüğünü bile söylemeden boyun eğmiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey eski inanç ve görüşlerini değiştirmiş miydi? Yoksa bu görüşlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde kesin bir yargıya varmak güçtür.

Efendiler, böyle şüpheli bir yargıda bulunmaya girişmektense, durumun daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı safhaları, işlemleri ve tartışmaları yüksek hey'etinize hatırlatmayı tercih ederim.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA TEVFİK PAŞA VE ARKADAŞLARI DA KATILMAK İSTİYORDU

Daha önce bilginize sunmuştum ki, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir delegeler hey'etinin davet edilmesi ve İstanbul'un, yani Vahdettin, Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir daveti. Türk milletinin büyük emeklerle, fedakarlıklarla elde ettiği kazançları küçültmek, belki de anlamsız kılmak pahasına da olsa, kabul etmelerinden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, önce bana bir telgraf çekti. 17 Ekim 1922 tarihli bu telgrafta, Tevfik Paşa, kazanılan zaferin, bundan böyle İstanbul ile Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve milli birliğimizi sağlamış olduğunu yazıyordu. Yani Tevfik Paşa demek istiyordu ki "memlekette düşman kalmadı; o halde, padişah yerinde, hükümet onun yanında; millete düşenin de bu makamların vereceği emirlere uymaktır. Böyle olunca da, elbette birliğe engel bir şey kalmamış olur." Yalnız, Tevfik Paşa. Ankara'dan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansı'na İstanbul ile Ankara'nın birlikte davet edilmiş olması dolayısıyla, daha önce benden çok gizli talimat almış bir kimsenin elden gelen sür'atle İstanbul'a gönderilmesini sağlamaktı (Belge: 260).

Tevfik Paşa'ya verilmek üzere, İstanbul'da Hamit Bey'e çektiğim telgraf la "Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devletin siyasetini bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne büyük bir sorumluluk doğuracağını aşikar bulunduğunu" bildirdim (Belge: 261).

Neyazık ki,Hamit Bey, bu telgrafın aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi gerektiğinde kararsızlığa düşmüş, bunu kendisine gönderilen talimat sanmış; bununla birlikte bu telgrafımda yazılanlar çerçevesinde, Tevfik Paşa'ya üç gün içinde beş defa tebligatta bulunmuş; hatta Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının konferansa delege göndermeleri için gazetelere, ajanslara, verilmesi gereken demecin esaslarını bildiren bir müsveddeyi bile kendilerine göndermiş (Belge: 262).

ÇIKARLARINI KİRLİ BİR TAHTIN ÇÜRÜMÜŞ, ÇÖKMÜŞ AYAKLARINA SARILMAKTA BULANLAR

Bütün çıkarlarını yalnız kirli bir tahtın çürümüş çökmüş ayaklarına sarılmakta gören, Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan kurulu Vahdettin Hükümeti'nin, gizli maksatlarını ne olursa olsun kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşılıyordu. Tevfik Paşa, bana çektiği telgrafa verilen cevaptan haberi olmadığını bildirdikten sonra, doğrudan doğruya 29 Ekim 1922 tarihli telgrafıyla ve Sadrazam ünvanıyla Meclis Başkanlığı'na başvurdu (Belge: 263).

Bu telgrafta yazılanlar, Osmanlı devrinin Tevfik Paşa'larına yaraşır bir biçimdeydi. Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgraflarında, kazanılan başarının elde edilmesine hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, gayri meşru olarak, Osmanlı Devleti'nin Hükümeti adını taşımak gafletinde bulunan Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden kurulu son Osmanlı Hükümeti üzerinde daha fazla durmanın bir yararı yoktur. Sözü Meclis görüşmelerine getireceğim.

Üzerinde durduğumuz konu dolayısıyla, Meclis'te 30 Ekim 1922 günü görüşmeler başladı. Birçok konuşmacı birçok şeyler söyledi. İstanbul'daki Osmanlı Hükümet'lerini ele aldılar. Ferit Paşa devresinden sonra Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten yoksun, vicdandan yoksun birtakım insanlar olduğunu belirterek, bu adamlara gereken kanuni işlemin yapılmasını istediler. "Böyle bir anlayışta olan, yani bize bu kadar ahmakça tekliflerde bulunan kimseler -...- gerçekten Babıali'nin tarihi kimliğine imzasını koyan ve her şeyden çok oraya bağlı olan şahıslardır.. ." dediler.

İstanbul'da hükümet adını ve kimliğini takınan adamların; Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmalarını isteyen önergeler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmış olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince hakimiyet haklarının millete ait bulunduğunu ifade eden bir önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşta imza ettirdi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif duruma geçenlerin başında iki kişi vardı. Bunlardan biri Mersin Milletvekili bulunan Salahattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar Saltanat'ın kaldırılmaması görüşünde olduklarını açıkça belirttiler.

OSMANLI SALTANATININ KALDIRILMASI KARARININ VERİLDİĞİ GÜN, TEŞKİLAT-I ESASİYE, ŞER'İYE VE ADLİYE KOMİSYONLARININ ORTAK TOPLANTISI

Efendiler, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. 0 gün Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılmasının zaruri olduğunu anlattım. 1 Kasım 1922 günü yapılan Meclis toplantısında, aynı konu uzun tartışmalara uğradı. Meclis'te de geniş bir konuşma yapmak gereğini duydum (Belge: 264). İslam ve Türk tarihinden örnekler vererek hilafet ve saltanatın ayrılabilceğini, milli hakimiyet ve saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi olaylara dayanarak açıkladım. Hülagü'nün Halife Mu'tasım'ı idam ettirerek yer yüzünde hilafete fiilen son verdiğini ve 1517'de Mısır'ı alan Yavuz, ünvanı halife olan bir mülteciye önem vermeseydi, hilafet ünvanının günümüze kadar miras kalmış bulunamayacağını anlattım.

Bundan sonra bu konu ile ilgili önergeler üç komisyona, Teşkilat-ı Esasiye, Şer'îye ve Adliye Komisyonları'na gönderildi. Bu üç komisyon üyelerinin bir araya gelip, konuyu bizim götüğümüz maksada uygun bir çözüme bağlaması elbette güçtü. Durumu yakından ve bizzat takip etmek gerekti.

KARMA KOMİSYONA ANLATTIĞIM GERÇEK

Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığına Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Konuyu görüşmeye başladılar. Şer'iyeye Komisyonu'nda bulunan hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını, bilinen safsatalara dayanarak iddia ettiler. Bu iddiaların yersizliğini ortaya koyup çürütmek için serbestçe konuşabilecek olanlar ortaya çıkar görünmediler. Biz, çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu şekildeki görüşmelerin istenilen sonuca varmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda, karma komisyon başkanından söz istedim. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu konuşmayı yaptım: "Efendim, dedim, hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilmez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar. Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılar, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir.

İşin ilim yönüne gelince, hoca efendilerin merak ve endişeye kapılmalarına yer yoktur. Bu konuda "ilmi açıklamalarda bulunayım" dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz efendim, dedi, biz konuyu başka bakımdan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık" dedi. Konu karma komisyonca çözüme bağlanmıştı.

OSMANLI SALTANATI'NIN YIKILIŞ VE GÖÇÜŞ MERASİMİNİN SON SAFHASI

Sür'atle kanun tasarısı hazırlandı. O gün Meclis'in ikinci oturumunda okundu. Ad okunarak oya konması teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki, "Buna gerek yoktur. Memleket ve milletin istiklâlini ebedî olarak koruyacak ilkeleri, yüce Meclis'in oy birliği ile kabul edeceğini sanırım." "Oya" sesleri yükseldi. Sonunda, başkan oya sundu ve "oybirliği ile kabul edilmiştir" dedi. Yalnız olumsuzluk bildiren bir ses işitildi: "Ben muhalifim!" Bu ses "söz yok" sesleriyle boğuldu. İşte Efendiler, Osmanlı Saltanatı'nın yıkılışı ve göçüş merasiminin son safhası böyle geçmiştir.

HAIN VAHDETTİN BİR İNGİLİZ HARP GEMİSİYLE İSTANBUL'DAN KAÇIYOR

17 Kasım 1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şuydu : "Vahdettin Efendi bu gece saraydan ayrılmıştır. " Bu telgrafın bir iki cümlesini daha 18 Kasım 1922 gününe ait Meclis tutanaklarında okumuşsunuzdur. Fakat telgrafın aslında, bu ayrılışa kimlerin yardım etmiş olabileceğinden, kutsal emanetlerin nasıl korunacağından ve daha başka hususlardan bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı gün Meclis'te okunmuş bir mektup suretiyle ona ekli -ajans- larla yayınlanmış bir bildiri suretini de zabıtlardan bir daha okuyalım :

17.11.1922

Mektup Sureti

Bir nüshasını ilişik olarak sunduğum resmi bildiride açıklandığı gibi, Zâtışâhâne, İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır....

İmza : Harrington

Mektuba Ekli Bildiri Sureti

Resmen bildirilir ki, Zâtîşâhâne, bugünkü durum karşısında hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Zâtîşâhâne'nin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri'nin Başkomutanı General Sir Charles Harrington, (Sör Çarlz Harrington) Zâtîşâhâne'yi almaya giderek bir İngiliz harp gemisine kadar kendisine eşlik etmiş ve Zâtîşâhâne, vapurda Akdeniz Filosu Genel Komutanı Amiral Sir De Brook (Sör Bruk) tarafından karşılanmıştır. İngiliz Fevkalâde Komiser Vekili Sir Newill Henderson, Zâtîşâhâne'yi gemide ziyaret ederek Kral Beşinci George' a bildirilmek üzere arzularını sormuştur.

General Harrington'un Ulviye Sultan adında bir hanıma gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir karşılık verilmemiş olduğu notuyla Refet Paşa' ya gönderilmiş. O da, 25 Kasım 1922 tarihinde bize bir suretini göndermişti. Fransızca mektubun bize gönderilen Türkçe sureti şudur :

Sultan Hanımefendi Hazretleri,

Şu sıralarda Malta'ya yaklaşmakta olan Padişah Hazretleri'nden, ailesinin durumu hakkında bilgi rica eden bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen Cumartesi Yıldız'dan bilgi almış ve Kadınefendi Hazretleri'nin sağlık ve neş'elerinin yerinde olduğunu öğrenmiş ve derhal Zâtîşâhâne'ye arz etmişim. Eğer Padişah Hazretleri'nin aileleri hakkında yeni bilgiler lütfederseniz, onu da derhal Zâtîşâhâne'ye sunmakla mutluluk duyarım. Zâtîşâhâne'nin içinde buldukları güçlükler dolayısıyla, en samimî dileklerimi Kadınefendi Hazretleri'ne ve pek muhterem ailelerine sunmama izin vermenizi ve en derin saygı ve tazimlerimin kabulünü rica edirim.

İmza : Harrington

Efendiler, bu son mektup, üzerinde durulmaya değer nitelikte değildir. Bundan başka, General Harrington' un, İstanbul'daki askerî memurumuza yazdığı mektup ile ekinde yazılanlar üzerinde görüş belirtmeyi de gereksiz bulurum.

ASİL BİR MİLLETİ UTANILACAK BİR DURUMA DÜŞÜREN SEFİL

Kamuoyunu gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. O zaman, Saltanat'ı atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir usulün sonucu olarak, büyük bir makam, tantanalı bir ünvan kazanabilmiş bir sefilin, gururu çok yüksek asil bir milleti nasıl utanılacak bir duruma düşürebileceği kendiliğinden anlaşılır.

Gerçekten de, her ne sebeple ve ne şekilde olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyetini ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar âdi bir yaratığın, bir dakika bile olsa, bir milletin başında olduğunu düşünmek ne hazindir! Şükre değer bir durumdur ki, bu alçak, mirasına konduğu Saltanat makamından millet tarafından atıldıktan sonra, alçaklığını sonuna kadar getirmiş oluyor. Türk milletinin bu işte önce davranması elbette takdire değer.

Âciz, âdi, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancıyı koruyuculuğuna sığınabilir; ancak, böyle bir yaratığın bütün Müslümanların Halifesi sıfatını taşıdığını ifade etmek elbette doğru değildir. Böyle bir düşünce tarzının doğru olabilmesi, öncelikle, bütün Müslüman milletlerin esir olmaları şartına bağlıdır. Halbuki, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca hürriyet ve istiklâl sembolü olmuş bir milletiz! Değersiz hayatlarını ikiye bölüp gün daha fazla ve sefilce sürükleyebilmek için, her türlü düşkünlüğe katlanmakta bir sakınca görmeyen halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece, devletlerin, milletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde, şahısların, özellikle bağlı buldukları devlet ve milletin zararına da olsa şahsî durumlarından ve kendi hayatlarından başka

birşey düşünemeyecek pespavelerin herhangi bir önemi olamayacağı şeklindeki bilinen gerçeği bir defa daha ortaya koymuş olduk.

Milletler arasındaki ilişkilerde mankenlerden yararlanma yönteminerağbet etme devrine son vermek medenî dünyanın samimî bir dileği olmalıdır.

ABDÜLMECİT EFENDİ'NİN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NCE HALİFE SEÇİLMESİ

Saygıdeğer Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kaçak Halife'nin halifeliği kaldırıldı. Yerine. sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi. Meclis'çe, yeni halife seçilmeden önce, seçilecek şahsın da padişahlık sevda ve davasına katılarak, herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bunun için İstanbul'da bulunan görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hattâ elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanatla ilgili kararını tamamen kabul ettiğini bildiren bir belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü, İstanbul'da Refet Paşa'ya bir şifreli telgrafla verdiğim talimatta başlıca şu noktaları belirtmiştim : "Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslimîn ünvanını kullanacaktır. Bu ünvana başka bir sıfat ve kelime eklenmeyecektir. İslâm dünyasına duyurulmak üzere hazırlayacağı bir bildiriye, sizin aracılığınızla önce bize şifre olarak bildirecektir. Bu bildiri, onaylandıktan sonra yine şifre ile ve sizinaracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayınlanacaktır. Bu bildiri metninde başlıca şu noktalar yer alacaktır :

- a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halifeliğe seçmesinden dolayı memnun olduğu açıkça söylenecektir.
- b) Vahdettin Efendi' nin hareket tarzı etraflı olarak ele alınıp kötülenecektir.
- c) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesine kadar olan hükümleri, uygun bir biçimde açıklanarak ve önemli olan ifadeleri olduğu gibi tekrarlanarak Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kendine has niteliğinin ve idare şeklinin Türk halkı ve bütün İslâm dünyası için en yararlı ve en uygun rejim olduğu belirtilip tespit edilecektir.
- d) Türkiye millî halk hükûmetinin geçmişteki hizmetlerinden veyararlı çalışmalarından övücü bir dille bahsedilecektir.
- e) Bu bildiride, belirtilen noktalar dışında, siyasî sayılabilecek birnokta ve düşünce söz konusu edilmeyecektir.

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da, Abdülmecit Efendi'ye : "Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini kayıtsız şartsız millete veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince, yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde belirilmiş ve toplanmış bulunan, milletin tek ve gerçek temsilcilerinden kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve ilkeler çerçevesinde ve Yüce Meclis'in 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda halifeliğe seçilmiş olduğunu bildirdim.

19 Kasım 1922 tarihli bir şifreli telgrafla Refet Paşa, çektiğimiz telgraflara cevap veriyordu. Abdülmecit Efendi : "imzasının üstünde Halife-i Müslimîn ve Hâdimü'1-Haremeyn ünvanlarının bulunmasının ve Cuma selâmlığında hil'ât giymesinin ve Fatih' inki gibi bir sarık sarınmasının mümkün ve uygun olacağı görüşünüleri sürmüş. İslâm dünyasına yayınlayacağı bildiri metninde, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemeyeceğini bildirmiş. Bildiri İstanbul gazetelerinde yayınlanırken, Türkçesi ile birlikte Arapçaya çevrilmiş ve metnin de yayınlatılması görüşünü ortaya atmış.

Refet Paşa' ya, 20 Kasım 1922 günü makine başında verdiğim cevapta, "Halife-i Müslimîn" ünvanıyla birlikte "Hâdimü'1-Haremeyni'ş-şerifeyn" ünvanının kullanılmasını da uygun bulduğumu söyledim. Cumatöreninde Fatih' in kıyafetine girmesini uygunsuz buldum. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askerî üniformanın elbette söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak bildiride, Vahdettin' in adısöylenmeden eski halifenin manevî şahsiyetinin ve zamanında düşülen kötü durumun dile getirilmesinin gerekli olduğunu bildirdim.

ABDÜLMECİT EFENDİ, BABASININ ADI DOLAYISIYLA DA OLSA "HAN" ÜNVANINDAN VAZGEÇEMİYOR

Refet Paşa'dan, 20 Kasım 1922'de aldığım şifreli telgrafın birinci maddesinde, Refet Paşadiyordu ki, Abdülmecit Efendi' nin 29 Rebiülevvel tarihli yazısının altında "Halife-i Resûlullah Hâdimü'1-Haremeyni'ş-Şerifeyn" ünvanının altında "Abdülmeçid Bin Abdülazîz Han") imzası kullanılmıştır.

Efendiler, yaptığımız uyarıyı iyi karşıladığını bildirmiş olan Abdülmecit Efendi, "Halife-i Müslimîn" yerine "Halife-i Resûlullah" ve babasının adı dolayısıyla "Han" ünvanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşünceler ileri sürdükten sonra da, Vahdettin'le ilgili demeçten vazgeçtiğini, çünkü başkasının kötü işlerini dile getirmek şeklinde bile olsa, bu türlü demeçlerin kendi prensip ve karakterine ağır geleceğinin aşikâr olduğunu bildirmiş. Bu nokta telgrafın ikincimaddesinde yer almıştı, Telgrafın üçüncü maddesi, benim Meclis Başkanı sıfatıyla kendisine, halifelğe seçildiğini bildiren telgrafıma yazdığı cevap niteliğinde idi. Bu cevapta : "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne diye, doğrudan doğruya şahsıma hitap eden bir başlık kullanılmıştı. Dördüncü maddede, İslâm dünyasına duyuracağı bildiri suretivarı. Bu bildirinin yazıldığı İstanbul'un "Dârü'1-Hilâfetü'1-Âliyye" olduğu da özenle belirtilmişti.

21 Kasım 1922 tarihli bir telgrafta : "Halife-i Resulûllah yerine dahaönce de bildirdiğimiz gibi Halife-i Müslimîn denilecektir" dedik. Kendisine, halife seçildiğini bildiren telgrafımıza vereceği cevabın şahsıma değil Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yazılmasını hatırlattık. Yazılarında siyasî ve genel konularla ilgili kelimelerin bulunduğunu, bunlardan kaçınılması gerektiğini bildirdik.

Efendiler, önemsiz ayrıntılar gibi sayılması pek mümkün olan bu açıklamalarımla işaret etmek istediğim asıl nokta şudur : Ben, şahıs hâkimiyetine dayanan saltanatın kaldırılmasından sonra, başka ünvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken hilâfetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, elverişli bir zaman ve fırsatta açıklanmasını tabîi buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi' nin bu gerçekten büsbütün habersiz olduğu iddia edilemez. Özellikle ,kendisinin Halife ünvanıyla saltanat sürmesinin imkân ve şartlarını hazırlayıp sağlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse, Abdülmecit Efendi' nin ve tabîi taraftarlarının saf ve gafil oldukları zannına kapılmak hiç de doğru olamazdı.

HALİFE OLACAK ZATIN SIFAT VE YETKİSİ NE OLACAKTI

Şimdi, arzu buyursanız, Halife seçimi dolayısıyla Meclis'in 18 Kasım 1922 günlü gizli oturumlarında geçen görüşmelerle ilgili kısa bir bilgi vereyim :

Meclis'te konuyu pek ciddî ve önemli sayanlar vardı. Özellikle hoca efendiler, kendi ihtisasları ile ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış. .. Onu makamından indirmek ve yenisini seçmek... Sonra, yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek. . . Millet'in ve devletin yakından başına geçirmek. . . Kısacası, Halife' nin kaçması yüzünden Türkiye'de ve bütün İslâm dünyasında karışıklık çıkmış veyahut çıkacakmış... Onun için tedbirler alınmalı imiş... şeklinde düşünceler, endişeler ortaya atılıyordu.

Bazı konuşmacılar da halife olacak zatın sıfat ve yetkisinin ne olacağını tespit gereğinden söz ediyorlardı.

Görüşme ve tartışmalara ben de katıldım. Konuşmalarımın çoğu, ileri sürülen düşüncelere cevap niteliğinde idi. Söylediklerimin özü şu cümlelerde toplanıyordu :

Bu konu fazlasıyla tartışılıp tahlil edilebilir. Ancak, tartışma ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek, konuyu çözüme bağlamakta da o kadar güçlük ve gecikmelere uğrarız. Yalnız, şu noktaya hepimizin dikkatini çekerim. Bu Meclis, Türk halkının Meclisidir. Bu Meclis'in sıfat ve yetkileri yalnız ve ancak Türk halkının ve Türk vatanının varlığı ve kaderi ile ilgili ve onlar üzerinde etki yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslâm dünyasını içine alan bir güç ve kudrete sahip olamaz Efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden kurulmuş bulunan Meclis'imiz kendi varlığını, halife ünvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir Efendiler! Bundan dolayı İslâm dünyasında karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor."

Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim ve açıkça dedim ki :

- Sen yalan söyleyebilirsin, yaratılışın buna elverişlidir!

Efendiler, ortalığı gürültüye vermenin gereği olmadığını açıkladıktan sonra, dedim ki : "Bizim dünya gözündeki en büyük güç ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilâfet makamı esaret altında olabilir. Halife ünvanını taşıyanlar, yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler elele verip her şeyi yapabilecek bir işbirliğine girişebilirler. Fakat yeni Türkiye'nin rejimini, politikasını ve kuvvetini hiç bir şekilde sarsamazlar .

TÜRK HALKI KAYITSIZ VE ŞARTSIZ HÂKİMİYETİNE SAHIPTİR

Türk halkının kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir anlamda, hiçbir şekilde, hiçbir renk ve hiçbir kılavuzlukta ortaklık kabul etmez. Ünvanı ister halife ister başka bir şey olsun, hiç kimse bu milletin kaderine ortak çıkamaz. Millet buna kesinlikle müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bunun içindir ki, kaçmış olan Halife'nin Halifeliğine son verip, yenisini seçmek ve bu konu ile ilgili bütün işlemlerde belirttiğim görüşler çerçevesinde hareket etmek zarurîdir. Başka türlüüne kesinlikle imkân yoktur.

Saygıdeğer Efendiler, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte, yapılacak işlem üzerinde Meclis'te çoğunlukla görüş birliği sağlandı. Ondan sonraki sonuç da yüksek malûmunuzdur.

Saltanatın kaldırılması üzerine, İstanbul'da hükûmet adını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşa' larla arkadaşlarının Saray'a istifalarını nasıl verdiklerinden; İstanbul'un yönetimini düzene sokmak için verdiğimiz talimat ve emirlerden de söz ederek yüksek hey'etinizi yormayı yararlı bulmuyorum.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Lozan Konferansı genel toplantısı 21 Kasım 1922 günü yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Milletvekili Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa' nın başkanlığındaki delegeler hey'etini oluşturuyordu.

Hey'etimiz, Kasım 1922 başlarında Lozan'a gitmek üzere Ankara' dan ayrıldı.

Efendiler, iki dönemden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve sonucu dünyaca bilinen bir husustur.

Bir süre Ankara'da Lozan Konferansı görüşmelerini takip ettim. Görüşmeler hararetli ve tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu bir sonuç görülüyordu. Ben bunu pek tabii buluyordum. Çünkü, Lozan barış masasında ele alınan meseleler yalnız üç dört yıllık yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesabı görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık ve bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, bilindiği üzere, yeni Türk Devleti'nin yerini aldığı Osmanlı Devleti, Uhud-ı Atfika adı altında birtakım kapitülasyonların esiri idi. Hristiyan halkın birçok hakları ve ayrıcalıkları vardı. Osmanlı Devleti, Osmanlı ülkesinde oturan yabancılara karşı yargı hakkını uygulayamazdı; Osmanlı vatandaşlarından aldığı vergiyi, yabancılardan alması engellenmiş bulunuyordu. Devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde yaşayan azınlıklarla ilgili tedbirler alması mümkün değildi.

Osmanlı Devleti, kendisini kuran temel unsurun, Türk milletinin, insanca yaşamasını sağlayacak tedbirleri alma bakımından da engellenmişti; memleketi imar edemez, demiryolu yaptıramazdı. Hattâ okul yaptırmakta bile serbest değildi. Bu gibi durumlarda yabancı devletler hemen işe karışarlardı.

Osmanlı hükümdarları ve çevresindeki yakınları debdebe ve gösteriş içinde yaşayabilmek için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü çıkarlarını feda etmek, devletin haysiyet ve şerefini ayaklar altına almak suretiyle birçok dış borçlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelmiş, dünya gözünde "müflis" sayılmıştı.

OSMANLI DEVLETİ'NİN DÜNYA GÖZÜNDE HİÇBİR DEĞERİ KALMAMIŞTI

Efendiler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir değeri, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Devletlerarası hukukun dışında tutulmuş, sanki, himaye ve korunmaya muhtaç bir duruma gelmiş gibi kabul ediliyordu.

Geçmişteki hoşgörülüğün ve yapılan yanlışların sorumlusu biz olmadığımızı göre, yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Milleti ve memleketi gerçek istiklâl ve hâkimiyetine sahip kılmak için, bu güçlüğü ve fedakârlığa da katlanmak bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, mutlaka olumlu bir sonuç alınacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, istiklâlî için, hâkimiyeti için ne pahasına olursa olsun elde etmeye ve sağlamaya mecbur olduğu hakların dünyaca tanınacağından asla şüphem yoktu. Çünkü, gerçekte bu haklar, kuvvetle, liyakatle fiilî ve maddî olarak elde edilmişti. Konferans masasında istediğimiz, zaten elde edilmiş olan bu hakların usulünce ifade ve onaylanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz, açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı kazanmak ve korumak için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de yeterliydi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız millî hâkimiyetimizi kavramış, onu fiilî olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispatlamış olmamızdı.

İşte bu düşüncelerle, konferansın gidişini soğukkanlılıkla takip ediyor ve ortaya çıkan tersliklere gereğinden fazla önem vermiyordum.

HALKIN İÇİNDE BULUNDUĞU PSİKOLOJİYİ, DÜŞÜNCE EĞİLİMLERİNİ BİR DAHA İNCELEMELİK İÇİN HALKLA YAKINDAN TEMASA GEÇMEK

Efendiler, saltanatın kaldırılması ve hilâfet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, düşünce ve eğilimlerini bir daha incelemek önem kazanıyordu. Bunun dışında, Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleşince, cemiyet teşkilâtımızın, siyasî bir partiye dönüşmesini gerekli buluyordum. Bu konuda da doğrudan doğruya halk ile görüşüp konuşmayı yararlı sayıyordum. Zaferden sonra eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere, 14 Aralık 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim,

Eskişehir'den başlayarak, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de, halkı uygun yerlerde toplayarak uzun sohbetlerde bulundum. Halkın, bana, diledikleri gibi serbestçe sorular sormasını istedim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.

Saygıdeğer Efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususlardan dikkati çeken noktalar şunlardı :

Lozan Konferansı ve sonucu, millî hâkimiyet ve hilâfet makamı, bunların durumları ve ilişkileri; bir de kurmak niyetinde olduğum anlaşılabilir siyasî parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, her yerde, özetleyerek olduğu gibi anlatıyordum. Olumlu sonuç alınacağı hakkındaki inancımı da belirterek milletin endişesini gidermeye çalışıyordum.

MİLLÎ HAKİMİYET İLE HİLÂFET MAKAMININ DURUMLARI VE İLİŞKİLERİ

Halkın, millî hâkimiyet ve hilâfet makamının durumları ile bunların ilişkileri konusunda merak ve endişeye kapılmakta hakkı vardı. Çünkü, Meclis 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla, şahıs hâkimiyetine dayanan devlet şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden başlayarak ve ebedî olarak tarihe karıştığını ilân ettikten sonra, birtakım Şükrü Hocalar Müslüman kamuoyu şüphe ve üzüntülere düşmüştür diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. Bunlar : Hilâfet demek hükûmet ('93) demektir. Hilâfetin hak ve görevlerini yok etmek hiç kimsenin, hiç bir meclisin elinde değildir dâvâsını ortaya atmışlardır. Meclis'in, milletin ortadan kaldırdığı şahıs saltanatını, hilâfet makamında devam ettirmek ve Padişah'ın yerine Halife'yi geçirmek sevdasına düşmüşlerdir. Gerçekten de gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla İslâm Hilâfeti ve Büyük Millet Meclisi adıyla bir broşür yayınladı. Bu broşürün, Ankara'da 15 Ocak 1923 tarihinde yayınlandığı ve bütün milletvekillerine dağıtıldığı bana İzmit'te bildirildi. Broşürün üzerine sadece 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Fakat, broşürün daha ben Ankara'da iken hazırlanıp bastırıldığı ve benim Ankara'dan ayrılış tarihim olan 14 Ocak 1923 gününün ertesi gün ortaya çıkarıldığı anlaşılıyordu. Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları, Halife Meclis'in, Meclis Halifenindir safatasıyla, Millet Meclisi'ni Halife'nin danışma kurulu ve Halife'yi Meclis'in, dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

HALİFE OLAN ZATI ÜMİTLENDİRECEK BAĞLILIK GÖSTERİLERİ

Efendiler, Halife bulunan zati ümitlendirecek bazı bağlılık gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak yapılan bağlılık gösterileri ise, bizim dışardan tahmin ettiklerimizden daha fazla imiş. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da görevli memurumuz ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın, o günlerde, Halife'ye Konya adındaki bir atı sunması dolayısıyla, kendi kardeşi ve aynı zamanda yaveri Rifat Bey'e yazdığı bir şifreli telgrafla, bu telgrafa Halife'nin başyaveri vasıtasıyla verdiği cevabı olduğu gibi bilginize sunacağım : Şifre Rifat Bey'e 5.1.1923 Konva'yı Halife Hazretleri'ne sunmak için getirmiştim. Yalnız şimdi ne durumda olduğunu görmedim. Cesaret edemiyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için, Halife

Hazretleri'nin başyaverlerinden de hayvan satın alınması hususunda acele etmemelerini rica etmiştim. Hayvanın Halife Hazretleri tarafından beğenilmesini Tanrı'nın bir lütfü sayıyorum. Büyük bir cür'etkârlık olacağını bilmekle birlikte, İstiklâl Savaşı'nın tarihî bir hâtırası olduğu için, eski sadık bir askerın gazâ yadigân olarak sunduğu Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lütfen kabulünü ve Halife Hazretleri'nin en içten gelen bağıllık duygulanıyla ellerini öptüğümün Halife Hazretleri'ne duyurulmasına aracı olmalarını Başyaver Şekip Bey'den rica ederim. Konya'yı ve bu şifreyi Şekip Bey'e hemen teslim ediniz. Refet T.1.1923 Trakya Fevkalâde Temsilcisi Refet Paşa Hazretleri'ne Saygıyla arz ederim : Pek sayın kardeşiniz Rifat Bey'in teslim ettiği yüce şahsınızdan gelen telgrafı Halife Hazretleri Efendimiz'e arz ettim. Peygamber vekili olan Halife Hazretleri, gerek bir defa daha ifade buyurulan içten bağıllık duygularından gerek kendilerine sunulan Konya adındaki hayvandan dolayı pek hoşnut ve müteşekkirdiler. Aziz vatanımızın istiklâlini korumak gibi pek kutsal ve yüce bir gayenin elde edlimesine çalışan büyük sınırlar arasında seçkin bir yeri olan yüksek şahsiyetlerinin de yiğitlik ve fedakârlık gösterdikleri er meydanlarından bîrinin adıyla anılan bu sevimli ve güzel ata sahip olmakla iftihar ettiler, Yüce Cebrail, kâinatın şerefi Peygamberimiz Hazretleri'ne (S.A.S.)'in peygamberliği bildirdiği gibi, zâtıdevletiniz de Halife Hazretleri'ne Peygamberin vekili olduğunu bildirdiğinizden dolayı, yüksek şahsiyetiniz, kendilerine bütün ömürlerinin en mutlu ve kutsal bir olayını her zaman hatırlatacaktır. Yüksek şahsiyetlerinin bu aziz hâtıraya kanşmış olmaları dolayısıyla, sık sık ve içten gelen bir sevgi ile hatırlanacakları zaten belli iken, bir de her gün, alışıldığı üzere tatlı Sabâ Rüzgârı (95) gidişli bu ata binildikçe, yüksek şahsiyetlerinin değerli hâtırası yeniden anılacak ve canlanacaktır. Şu satırlarla, Halife Efendimiz'in gerçekten tertemiz ve değerbilir duygularına ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi kestiremem. Bunu başaramadıysam. eksikliği, Batı, devletlerine, Halife Hazretleri'nin bizzat göstermiş ve ifade buyurmuş oldukları babaca sevgi ve okşayışlar daha önceden telâfi etmiştir, kanaatıyla avunmaktayım. Bu vesileyle ve sonuç olarak size, Tanrı'nın gölgesi ve Peygamber'in vekili Halife Hazretleri'nin özel selâmlarını ve hayır dualarını bildirmek ve müjdelemekle şeref duyar, üstün saygılanmanın kabulünü rica ederim, Efendim Hazretleri. Şekip Hakkı Başyaver (Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini, biz ancak hilâfetin kaldırılmasından ve Halife'nin soyuğdan gelen kimselerin memleketten çıkarılmasından sonra tesadüf eseri olarak öğrenebildik.)

DİN OYUNU AKTÖRLERİ HALİFE'Yİ BÜTÜN İSLAM DÜNYASINA HÜKÜMDAR YAPMAK İSTİYORLARDI

Şunu arz etmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ile, onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah ünvanını taşıyan bir hükümdar yerine, ünvanı halife olan bir hükümdar koyarak konuşmuşlar ve iddialarda bulunmuşlardı. Yalnız şu farkla ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın dört bucağında kitleler halinde yaşayan, türlü türlü ırktan üç yüz milyonluk bir topluluğa hüküm yürüten bir hükümdardan, onun görev ve yetkilerinden söz etmişlerdi. Bu, bütün İslâm dünyasına hâkim olacak büyük hükümdarın eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon Muhammet ümmetinden yalnız on beş milyon Türk halkını lütfetmişlerdi. Halife adındaki hükümdar, yeryüzündeki bütün Müslümanların işlerini yönetecek, dünya işleriyle ilgili hükümlerden, onların çıkarlarına en uygun olanları hakkında karar verecekti. Bütün Müslümanların haklarını savunacak, onların işlerine ve problemlerine etkili bir azim ve irade ile salıip çıkacaktı. Halife adındaki hükümdar, yeryüzündeki üç yüz milyon müslüman arasında, adaleti sürekli olarak ayakta tutacak vatandaş haklarını gözetecek, güvenlik ve huzur bozucu olaylara engel olacak, Müslümanlara başka dinlere bağılı olanlardan gelmesi muhtemel saldırıları önleyecekti. İslâm topluluğunun güven içinde yaşamasını, gelişip kalkınmasını sağlayıcı çareleri hazırlamakla yükümlü bulunacaktı. Saygıdeğer Efendiler, bu kadar kara cahil, dünya şartlarından ve gerçeklerden bu denli habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin milletimizi kandırmak için, İslâmî hükümler diye yayınladıkları safsataların, gerçekte tekrarlanacak bir değeri yoktur. Ancak, bunca yüzyıllar boyunca olduğu gibi, bugün de, milletlerin cahilliğinden ve bağınazlığından yararlanarak binbir türlü siyasi ve şahsî maksatla çıkar sağlamak için, din âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların memleket içinde de dışında da var oluşu, ne yazık ki, daha bizi bu konuda söz söylemekten alıkoyamıyor. İnsanlık dünyasında, din konusundaki uzmanlık ve derin

bilgi, her türlü hurafelerden armarak gerçek bilim ve tekniğin ışıklarıyla tertemi ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine,her yerde rastlanacaktır. Şükrü Hoca'ların ne kadar anlamsız, mantıksız ve uygulama kabiliyetinden yoksun düşünce ve hükümler savurdıklarını anlamamak için cidden Hoca Efendi gibi allahlık denilen yaratıklardan olmak lâzımdır. Onların dediği gibi, halifenin ve hilâfetin otoritesi, bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olmak gerekince, bütün varlığını ve kuvvet kaynaklarını yalnız halifenin emir ve yasaklarına bırakmakla, Türk halkının omuzlarına bindirilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzım gelmez miydi? Onların ileri sürdükleri gerekçe ve hükümlere göre, halife adını taşıyan hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın dört köşesindeki İslâmların ve İslâm memleketlerinin işlerinde yetki sahibi olacaktı.Bu hayalin hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğu bilinmektedir. İslâm topluluklarının başka başka maksatlarla birbirinden ayrıldıkları; Emevîlerin Endülüs'te, Alevilerin Kuzey Afrika'da, Fatımîlerin Mısır'da,Abbasî'lerin Bağdat'ta birer hilâfet yani saltanat kurdukları; hattâ Endülüs'te her bin kişilik bir topluluğun bir halifesi ile bir minberi olduğu, Hoca Şükrü imzalı broşürde de yer almıştır. Bu tarihî gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin idaresi altında bulunan veya bağımsız olan Müslüman milletlere ve devletlere Halife adı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve gerçek ile bağdaştırılabilir miydi? Hele, böyle bir hükümdarın mevkünü korumak için, bir avuç Türkiye halkını o hükümdarın emrine vermek, onu yok etmek için uygulanagelen tedbirlerin en etkilisi olmaz mıydı?Halifenin görevi ruhani değildir, hilâfetin temeli maddî iktidar ve hükümet kuvvetidir diyenlerin, hilâfetin devlet, halifenin devlet başkanı olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife ünvanını taşıyan bir zatı Türkiye Devleti'nin başkanlığına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabilirdi. Saygıdeğer Efendiler, Şükrü Hoca Efendi 'nin ve politikacı arkadaşlarınızın, siyasî maksatlarını açıktan açığa ortaya koymayıp, bunu bütün islâm dünyasına maletmek istedikleri dinî bir konu olarak ele almaları, hilâfet oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

HİLAFET KONUSUNDA HALKIN ŞÜPHE VE ENDİŞESİNİ GİDERMEK İÇİN YAPTIĞIM AÇIKLAMALAR

Hilâfet konusunda halkın şüphe ve endişesini gidermek için, her yerde gerektiği kadar konuştum ve açıklamalarda bulundum. Kesin olarak belirttim ki, milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına,işlerine, bağımsızlığına, ünvanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştıramayız! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuz olarak da koruyacaktır! Millete anlattım ki, bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmak görevi ile yükümlü imiş gibi hayal edilen bir halifenin, görevini yerine getirebilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz. Millet buna razı olamaz! Türk halkı bu kadar büyük bir sorumluluğu bu kadar mantıksız bir görevi üzerine alamaz. Milletimiz, yüzyıllarca bu anlamsız ve boş görüşten hareket ettirildi.Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu evlâtlarının sayısını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı elden çıkarmamak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve sonuç ne oldu görüyor musunuz? dedim. Halife'ye dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslâm Dünyasının işlerinde söz ve yetki sahibi kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı nüfusa sahip olan büyük Müslüman kitlelerinden beklemelidirler! Yeni Türkive'nin ve Yeni Türkiye halkının, artık, kendi varlık ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verilecek bir zerresi kalmamıştır! dedim. Bir başka noktayı da halka iyice açıklayabilmek için şunları söyledim : Bir an için farz edelim ki, dedim; Türkiye söz konusu görevi kabul etsin... Bütün İslâm dünyasını bir noktada birleştirerek yönetmek gayesinde yürüsün ve başarmış da olsun! Pekâlâ ama, uyuşumuz ve idareimiz altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat, biz bağımsız kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hâkimiyetimize kimsenin karışmasını uygun bulmayız! Biz kendi kendimizi yönetmeye muktediriz. O zaman Türk halkının bütün bu gayret ve fedakârlığı yalnızca bir teşekkür ve dışı almak için mi göze alınacaktır?Görülüyordu ki, boş bir istek ve heves için, bir vehim ve hayal için,Türk halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilâfet ve halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin temelinde yatan

esas bundan ibaretti. Efendiler, halka sordum : Bir İslâm devleti olan İran ve Afganistan , halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı? tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü, böyle bir yetki devletin istiklâlini milletin hâkimiyetini ortadan kaldırır.Millete şunu da hatırlattım ki, kendimizi dünyayı hâkimi zannetmek gafleti, artık devam etmemelidir. Dünyanın durumunu ve dünyadaki gerçek yerimi -i tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz. Efendiler, İngiliz tarihçilerinden We11s, iki yıl önce yayınlanan bir tarih yazdı. Eserinin son sayfaları Dünya tarihinin gelecekteki safhası başlığı altında bazı düşünceler ve görüşleri içine almaktadır. Bu görüşlerin yönelmiş olduğu hedef Un gouvernement federal mondial yani birleşik bir dünya devletidir.We11s, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl durulabileceğini ve böyle bir devletin önemli ayırıcı özellikleri ile ilgili tasavvurlarını belirtiyor; adaletin ve tek bir kanunun hâkimiyeti altında dünyamızın ne durumda bulunacağını tahayyül ediyor. Wel1s, bütün hâkimiyetler tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa, dünya mahvolacaktır diyor ve gerçek devlet, çağdaş hayat şartlarının bir zaruret haline getirdiği birleşik dünya devletinden başka birşey olamaz;hiç şüphesizdir ki, insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmeye mecbur olacaklardır görüşünü ileri sürüyor.İnsanlığın dayanışması ile ilgili büyük hayallerin sonunda ger çekleşmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerektiğinin doğru olarak bilinmediği ve saldırgan bir dış siyaset geleneğine sahip olan devletlerin, birleşik bir dünya devleti tarafından güçlükle temsil edilebileceği de bildiriliyor. W e 11 s' in Avrupa ve Asya'nın felâketleri ve ortak ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki parçasıdaki milletlerin bir dereceye kadar birleşmesine yardım edecektir, olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılabilir şeklindeki düşüncelerini de kaydedeyim.Efendiler, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşüncede yükselip olgunlaşması, Hıristiyanlığı, Müslümanlığı, Budizmi bir yana bırakarak basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak duruma getirilmiş saf ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların, şimdiye kadar kavgalar, çirkeflilikler, kaba istek ve iştahlar arasında bir sefalet hanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekâları zehirleyen zararlı tohumları yok etmeye karar vermesi gibi şartların gerçekleşmesini gerektiren birleşik bir dünya devleti kurma hayalinin tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz. Türkiye'ye musallat olmamak şartıyla, hilâfetçileri ve Panislâmizm taraftarlarını memnun etmek için, bu tasavvur ve tahayyül bir dereceye kadar bizde de tasvir edilmişti. Ortaya atılan görüş şuydu : Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve diğer kıt'alarda yaşayan Müslüman toplumlara, gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve arzularını kullanacak bir güç ve özgürlüğe kavuşurlar ve o zaman lüzumlu ve yararlı görürlerse, çağın gereklerine uygun birtakım uyuşma ve birleşme noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her toplumun birbirinden karşılayabileceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız İslâm devletlerinin yetkili temsilcileri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve falan ve filân İslâm devletleri arasında şu veya bu ilişkiler kurulmuştur. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği şartlar içinde birlikte hareket sağlamak için, bütün İslâm devletlerinin temsilcilerinden kurulu bir meclis oluşturulacaktır. Birleşmiş olan İslâm devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir derlerse ve isterlerse, işte o zaman, o birleşik İslâm devletine hilâfet ve ortak meclisin başkanlığına seçilecek zata da halife ünvanı verirler. Yoksa, herhangi bir İslâm devletinin, bir kişiye bütün İslâm dünyasını işlerini yönetme ve yürütme yetkisini vermesi akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir durumdur.

TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NDA DÜĞÜM NOKTALARI

Efendiler, hilâfet ve din konularıyla uğraşıldığı sıra larda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki bir noktanın halkı ve özellikle aydınların kafasında düğümlemlenip kaldığını öğrendik. Bu düğüm kanunda Cumhuriyet'in ilânından sonra da bırakıldığı gibi, kanuna, düğüm teşkil edecek ikinci bir noktanın birdaha sokulmuş olduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.Bu noktaları açıklayayım : 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 7' nci ve 21 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 26' ıncı maddesi Büyük Millet Meclisi'nin görevlerinden söz eder. Maddenin başında, Meclis'in ilk görevi olmak üzere, şeriat hükümlerinin yürütülmesi yer alır. İşte bunun nasıl bir görev ve şeriat hükümlerinden maksadın ne olduğunu anlamakta sıkıntı çekenler vardır. Çünkü, sözü geçen maddede Büyük Millet

Meclisi'nin, kanunları yapmak, değiştirmek, yorumlamak, yürürlükten kaldırmak v.b gibi belirtilen ve sayılan görevleri o kadar geniş kapsamlı ve açıktır ki, şeriat hükümlerinin yürütülmesi diye ayrıca ve başlıbaşına bir klişenin yer alması gereksiz sayılmaktadır. Çünkü, şeriat demek kanun demektir. Şeriat hükümleri demek kanun hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlü çığdaş hukuk anlayışı ile bağdaştırılmaz. Bu böyle olunca, şeriat hükümleri deyimiyle kastedilen anlam ve kavramın büsbütün başka bir şey olması gerekir. Efendiler, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlara bizzat başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, şer'î hükümler deyiminin bir ilişkisi olmadığını anlatmak için çok çalıştık. Fakat bu deyimde, kendi zanlarınca bambaşka anlam verenleri inandırmak mümkün olmadı. İkinci nokta Efendiler, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başında yer alan Türkiye Devleti'nin dini, İslâm dinidir cümlesidir. Bu cümle daha Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit basın mensuplarıyla yaptığımız uzun bir görüşme ve sohbet sırasında, karşımdakilerden birinin şu sorusuyla karşılaştım Yeni hükümetin dini olacak mı? İtiraf edeyim ki, böyle bir soru ile karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Sebebi, pek kısa olması gereken cevabın, oğünkü şartlara göre ağızdan çıkmasını henüz istemeyişimdir, Çünkü, vatandaşları arasında çeşitli dinlere bağlı unsurlar bulunan ve her dinden olanlar hakkında, adaletli ve tarafsız davranmak, mahkemelerinde vatandaşları ve yabancuları için adaleti eşit ölçülerle uygulamakla yükümlü bulunan bir hükümet, düşünce ve vicdan hürriyetine saygılı olmak zorundadır. Hükümetin bu tabii sıfatının, şüpheli yoruma yol açabilecek vasıflarla sınırlandırılması elbette doğru değildir. Türkiye Devleti'nin resmî dili Türkçe'dir dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle olan resmî işlemlerde Türk dilinin geçerli olması gereğini herkes tabii bulur. Eakat, KTürkiye Devleti'nin dini İslâm dinidir cümlesi aynı şekilde mi anlaşılacak ve kabul edilecektir? Bu elbette, açıklanmaya ve yorumlanmaya muhtaçtır. Efendiler, karşımdaki gazetecinin sorusuna hükümetin dini olamaz! diyemedim. Aksini söyledim. Vardır Efendim, İslam dinidir, dedim. Fakat, hemen arkasından İslâm dininde düşünce özgürlüğü vardır cümlesiyle cevabımı açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum. Demek istedim ki, devlet, düşünce ve vicdana saygı gös termekle kayıtlı ve yükümlü olur. Karşımdaki gazeteci, verdiğim cevabı akla yatkın bulmadı ki, soru sunu şu tarzda tekrarladı :Yani devlet bir dine bağlı kalacak mı? Kalacak mı, kalmayacak mı bilmem! dedim. Konuyu kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı. O halde, denildi; herhangi bir konuda inançlarım ve düşüncelerim doğrultusunda bir fikir ortaya atmaktan, hükümet beni engelleyecek veva cezalandıracaktır. Oysa, herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecektir mi? O zaman iki şey düşündüm. Bir., yeni Türkiye Devleti'nde her ergin şahıs dinini seçmekte serbest olmayacak mıdır? sorusu. Diğer, Hoca Şükrü Efendi'nin : Bazı yüksek din arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi şeriat kitaplarında yer almış belirli ve değişmez İslâmî hükümleri yayınlamak maalesef yanıtıldığı görülen İslâm kamuoyunu aydınlatmayı boynumuza borç bilip görev saydık girişinden sonra yeralan İslâm halifesinin görevi, dinin emirlerini korumak ve kollamakta peygamberin yerini tutmaktır. Dinî hükümler koymakta da yüce Peygamber Efendimiz'in vekilliğini yapmaktır sözleri. Oysa, Hoca'nın sözlerini uygulamaya kalkışmak, millî hâkimiyeti, vicdan hürriyetini kaldırmaya çalışmaktır. Bundan başka, Hoca'nın bilgi dağarcığında, Yezitler (19') zamanında yazdırılmış istibdat rejiminc has formüller bulunmuyor muydu? O halde, ne anlama geldiği ve ne kastedildiği artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılacak bulunan devlet ve hükümet kavramlarını ve millet meclislerinin görevlerini din ve şeriat kılıklarına bürüyenek kim ve ne için aldatılacaktır? Gerçek bundan ibaret olmakla birlikte, o gün İzmit'te basın mensuplarıyla, bu konuda daha fazla görüşmekte yarar yoktu. Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, lâik devlet deyiminden dinsizlik anlamı çıkarmak eğiliminde olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek için, kanunun ikine maddesini anlamsız kılan bir deyim sokulmasına göz yumulmuştur. Kanunun gerek 2' nci ve gerek 26' ncı maddelerinde fazladan yer alan, yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet rejimimizin çağdaş karakteriyle bağdaşmayan deyimler, inkılâp ve Cumhuriyet'in oğün için sakıncalı görmediği tavizlerdir. millet, bu fazlalıkları, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzda ilk fırsatta kaldırmalıdır!

HALK PARTİSİNİ KURMA TEŞEBBÜSÜ

Saygıdeğer Efendiler, her yerde, siyasî parti kurma konusunda da halkla uzun sohbetler yaptım. 7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını vasıtasıyla, halkçılık ilkesine dayanan ve Halk Partisi adını

taşıyan siyasî bir parti kurmak niyetinde olduğumu açıklayarak, bu partinin nasıl bir program yapması gerekeceği konusunda, bütün vatanseverlerin, ilim ve fen adamlarının yardım ve işbirliğine başvurmuştum.

DOKUZ İLKE VE PARTİMİZİN İLK PROGRAMI

Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayınlıyarak ilân ettiğim bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur. Bu program, bugüne kadar ele alıp gerçekleştirdiğimiz bütün önemli hususları içine alıyordu. Bununla birlikte programa girmemiş önemli ve esaslı bazı konular da vardı. Örnek olarak, Cumhuriyet'in ilânı, Şer'îye Vekâleti'nin, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi... Bu konuları programa alarak, cahil ve gericilerin, bütün milleti vaktinden önce zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü, bunların zamanı gelince çözüme bağlanacağından ve milletin sonuçtan memnun olacağından kesinlikle emindim. Yayınladığım programı, bir siyasî parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Partisi'nin programı yoktur dediler. Gerçekten de ilkeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri şekilde bir kitap değildi. Fakat temel ilkeleri içine alıyordu ve pratikti. Bizde uygulanması imkânsız düşünceleri, nazarı birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Millettin maddî ve manevî alandaki yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve teori ile iş ve icraata önem vermeyi tercih ettik. Bununla birlikte, Hâkimiyet milletindir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında hiçbir makam, millî mukadderata hâkim olamaz, Bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilâtta, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, ekonomi konularında, millî hâkimiyet esasları çerçevesinde hareket edilmeyecektir Saltanat'ın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir kanun hükmüdür gibi bilinmesi gerekli önemli noktalar, mahkemelerde reform yapılacağı, bütün kanunlarımızın, hukuk ilminin verilerine göre yeni baştan düzenlenip tamamlanacağı, vergide âşar ('9s) usulünün değiştirileceği, millî bankaların sermayesinin artırılacağı, muhtaç olduğumuz demiryollarının yapımına, öğretim birliğinin sağlanmasına derhal teşebbüs edileceği, füzulî askerlik süresinin indirileceği, memleketin limanlarına çalışılacağı v.b. gibi önemli ve âcil ihtiyaçlar, ilkeler dışında bırakılmamıştı. Barış konusundaki görüşümüzün de : malî, iktisadî ve idarî alandaki bağımsızlığımızı mutlaka sağlamak şartıyla, barışın gelmesine çalışmak olduğunu söyledik. Hilâfet makamının bütün İslâm dünyasına ait bir makam olabileceğine de işaret ettik. İlkeler, Halk Partisinin kuruluşu ve faaliyet göstermesi için yeterli oldu. Partinin adına, daha sonra Cumhuriyet kelimesi de eklenerek, bilindiği gibi, Cumhuriyet Halk Partisi adı verildi.

LOZAN KONFERANSI GÖRÜŞMELERİ KESİLDİ

Efendiler, yine Lozan Konferansı'na temas edeceğim. Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesildi. İki aya yakın bir süre devam eden görüşmelerin özeti olmak üzere, İtilâf Devletleri temsilcileri, delegeler hey'etimize bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarı anlam ve öz bakımından istiklâlimize zarar veren şartları içine alıyordu. Özellikle, adlî, malî ve iktisadî konularla ilgili maddeleri çok ağırdı. Bunun için, bu tasarıyı kesinlikle reddetmek zorundaydık. Delegeler heyetimiz, bu tasarıya karşılık bir mektup verdi. Bu mektupta özet olarak şunlar yer alıyordu : Üzerinde anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım. Gerçekten de, Konferans'ta görüşme konusu olan birçok meseleden bizce kabul edilebilecek durumda olanları vardı. Mektupta : İkinci, üçüncü dereceâe olan konuları ayrıca inceleriz. İtilâf Devletleri, bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, tekliflerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır da denilmiştir. Delegeler Hey'eti'mizin teklifi dikkate alınmadı. Yalnız, konferansın yarıda kesilmesi, görüşmelerin ertelenmesi gibi gösterildi. Her devletin temsilcileri memleketlerine döndüğü gibi, bizim Delegeler Hey'eti'miz de geri geldi. Ben de Batı Anadolu gezisinden dönüyordum.

MECLİSTE'Kİ MUHALİFLERİN ÇEŞİTLİ SALDIRI HAREKETLERİ

Meclis'teki muhaliflerin çeşitli şekillerde ve başka başka konularda saldırı hazırlıklarında buldukları yeni değildi. Geziye çıktığım tarihten bir gün sonra,İslâm Hilâfeti ve Büyük Millet Meclisi adlı broşürün ortaya çıktığını,bütün Meclis'in ve milletin bize karşı kışkırtılmak istendiğini arz etmiştim. Bundan önce çevrilmek istenen bir dolap, var dır ki, daha ondan söz etmedim. Sebebi, 1922 Aralık ayı başlarında oynanmak istenen oyun, sonuçları itibariyle gezim boyunca da devam etmişti. Müsaade buyursanız, bu konu ile ilgili olarak hatıralarınızı canlandırmaya yarayacak birkaç söz söyleyeyim : Saygıdeğer Efendiler, üç milletvekili, milletvekili seçimi kanun tasarısında değişiklik yapılması ile ilgili bir önerge hazırlamışlar... Önergede neler in yer aldığını öğrenmiştim.2 Aralık 1922 günü, Meclis'in, İkinci Başkanı Adnan Bey 'in başkanlığında yapılan oturumunda, başkanlık kürsüsünden şöyle bir söz işitildi : Efendim! Milletvekili Seçimi Kanunu'nda değişiklik yapılması ile ilgili teklifin görüşülebileceği yolunda Tasarı Komisyonu'nun tutanağı var. Bu söz okunsun sesleriyle karşılandı. İki milletvekili : Önemlidir, okunmasını teklif ederiz diyerek genel havayı açığa vurdular. Başkan : a- Efendiler, bu önergenin, okunmadan önce komisyona gönderilmesi usuldendir dedi.

"BENİ VATANDAŞLIK HAKLARINDAN MAHRUM ETMEK" TEKLİFİ ÜZERİNE MECLİSTE YAPTIĞIM KONUŞMA

Efendiler, meselenin ne olduğunu ve bu konuda Meclis'te yapılan görüşmeleri ogüne ait Tutanak Dergisi'nde okumak mümkündür. Fakat yüksek hey' etinizi bu külfetten kurtarmak için, müsaade buyursanız, o otuzumda yaptığım konuşmanın bir kısmını olduğu gibi arz edeyim :

Değişiklik önergesini okutmadan komisyona göndermek isteyen başkandan söz alarak şunları söyledim : " Efendim! bu kanun tasarısı özel bir maksat taşıyor. Bu özel maksat doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, müsaade ederseniz birkaç kelime ile düşüncemi arz etmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salâhattin ve Canik Milletvekili Emin Beyefendi'ler tarafından teklif edilen kanun tasarısı, doğrudan doğruya, benim şahsını vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak maksadını güdüyor. 14' üncü maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya kendi seçim bölgesi içinde yerleşmiş bulunmak şarttır. Ondan sonra göçmen olarak gelenler yerleştirildikleri tarihten itibaren beş yıl geçmiş ise seçilebilirler."

Maalesef, benim doğum yerim bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi birseçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü millî sınırların dışında kalmıştır. Fakat, bu böyle ise, bunda benim en küçük bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi batırıp yok etmek isteyen düşmanların işgal ve istilâ hareketlerinin kısmen önlenememiş olmasındır. Eğer düşmanlar maksatlarında tam bir başarıya ulaşmış olsalardı, Allah korusun, bu tasarıya imza koymuş olan efendilerin de doğum yerleri sınır dışında kalabilirdi.

TEKLİF EDİLEN MADDEDEKİ ŞARTLAR BENDE NEDEN YOKTU

Bundan başka, bu maddenin gerektirdiği şartlar bende yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği şartı yerine getirmeye çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer ben bir yerde beşyıl oturmaya mahkum olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra, Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatan görevimi yapmamaklığım gerekirdi.

Bu Efendiler'in istediği şartları taşımak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların döküntülerinden Halep'te bir ordu kurarak, düşmana karşı savunmaya geçmemekliğim ve bugün millî sınırlar dediğimiz sınırları fiilî olarak çizmemekliğim gerekirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki çalışmalarım herkesçe bilinmektedir. Hiç bir yerde beş yıl oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyordum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin sevgi ve saygısını kazandım. Belki bütün İslâm dünyasının sevgi ve saygısını da kazanmış bulunuyorum. Fakat bu durumumdan dolayı, bu sevgi ve saygılara karşılık vatandaşlık haklarından yoksun bıralcılacağıma asla hatırıma getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, yabancı düşmanlar Bana suikast yapmak suretiyle, beni memleket hizmetinden alıkoymaya çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te iki üç kişi bile olsa, aynı zihniyette kimseler bulunabilsin. Bu bakımdan ben anlamak istiyorum "Bu efendiler, gerçekten kendi seçim bölgelerinin duygu ve düşüncelerini mi aksettiriyorlar?"

Yine bu Efendilere karşı söylüyor ve soruyorum : Milletvekili oldukları için elbette bütün milletin vekili sıfatını taşıyorlar. Yalnız, bu Efendiler, acaba milletin de kendileri gibi düşündüğünü söyleyebilirler mi?

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak yetkisi bu Efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen yüce hey'etinize, bu Efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum! "

MİLLETİN BANA KARŞI GÖSTERDİĞİ SEVGİ VE GÜVENİN SAMİMİ İFADELERİ

Bu gözlerim ajans ve basın vasıtasıyla yayınlandı. Millet yaptığım konuşmayı ve cevabını beklediğim soruyu öğrendi... Hemen, memleketin bütün seçim bölgelerindeki gerçek seçimler ve halk tarafından Meclis Başkanlığı'na protesto telgrafları yağdı. Bu kanun tasarısına imza koyan milletvekili Efendilerin de seçim bölgeleri halkı, kendilerini ve kendileriyle görüş birliğinde olanları suçlamakta gecikmedi. Millet, benim için gösterdiği bu sevgi ve güveni samimî olarak belirtmesi bakımından kıymetli birer hâtıra olarak saklamakta olduğum bu telgraflar büyük bir dnsya tutmaktadır. Bu dosyadaki telgraflar, zainanında basında da yer almıştı. Ben burada yalnız bir tek seçim bölgesinin, Rize'nin şahsıma çekmiş olduğu bir telgrafı olduğu gibi bilginize sunmakla yetineceğim :

"Üç milletvekili beyin, Seçim Kanunu ile ilgili önergesine, sancağımız milletvekillerinin katılmayacağı inancıyla bir şey yazmayı ge-ekli bulmanıştık. Şimdi Milletvekili Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önerge ile ilgili ve muhalif gruptan olduğunu övünürcesine bildirmesi üzerine, aşağıdaki hususların bilginize sunulmasına mecburiyet duyulmuştur :

1- (Övücü ve samimî sözlerden sonra) Şahsınız ve değerli çalışma arkadaşlarınız, aleyhinde, sancağımız adına söz söyleyen, muhalefet düşüncesi taşıyan ve bizce hiçbir şahsiyet ve değeri olmayan milletvekilini lânetleriz. O, artık sancağımızı da temsil hakkına sahip değildir.

2 - Şu zamanda vatansızların bile katılamayacağı muhalefet ve bozgunculuk düşüncesini bize tavsiye eden milletvekili efendinin görüşünü benimseyecek bir tek kişinin bile sancağımızda mevcut olmadığını, bundan duyduğumuz şükran duygusuyla ve yüksek şahsiyetinize olan üstün saygılarımızla arz ederiz, efendim. İmzalar 25.5.1923

YENİDEN SEÇİM YAPILMASI KARARI

Saygıdeğer Efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarına işaret ettiğimiz tarihte gösterdi karışık ruh hali, üzerinde ciddi olarak durup düşünülme gerektiren bir durum almıştı.

Bütün millette, Meclis'in görev yapamayacak bir duruma geldiği endişesi doğmaya başladı. Meclis'te durumu soğukkanlılıkla ve uzakgörüşlülükle düşünüp değerlendiren üyeler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık şüpheyeye yer kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve sorumluluk bekleyen işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de inandım. Bir gece, Başbakan Rauf Bey'e, kalmakta olduğu istasyon binasında Hükümet üyelerini toplantıya davet etmesini, bu toplantıya benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in dairesinde toplanan Bakanlar Kurulu'na Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek gereğinden söz ettim. Kısa, bir tartışmadan sonra, Hükümet üyeleri ile görüş birliğine vardık. Aynı gece, Meclis teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu'nu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu Yönetim Kurulu içinde teklifimi yersiz bulup yadırgayanlar oldu. Görüşme ve tartışmalar ertesi güne kadar sürdü. Buna rağmen, bu hey'et ile de anlaştık. Ondan sonra, derhal Grup Genel Kurulu'nu topladım. Orada memleketin içinde bulunduğu genel durumu, acele olarak yapılması gereken memleket işlerini anlattım. Meclis'in artık bu görevleri yerine getirme kabiliyeti kalmadığını belirterek ve ispat ederek, Meclis'ten, seçimleri yenileme kararı vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup Genel Kurulu, konuşmalarımı ve açıklamalarımı yerinde buldu. Bunun üzerine konu, aynı gün, 1 Nisan 1923'te Meclis'e götürüldü. Yüz yirmi kadar üye, bir önergeyle, seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi sundu. Meclis, "Seçimlerin yeniden yapılmasına karar verilmiştir" şeklindeki bir kanunu oybirliği ile çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi, inkılâp tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü, Meclis bu kararı vermekle, kendinde beliren hastalığı itiraf etmiş ve bundan dolayı milletçe duyulan ızdırabı anlamış olduğunu göstermiştir.

LOZAN KONFERANSI'NIN İKİNCİ SAFHASI VE YENİ SEÇİMLERDE MİLLETİN GÖSTERDİĞİ UYANIKLIK

Efendiler, Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923'te yeni den toplandı. Delegation Hey'eti'miz Lozan'da yeni den barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimler ile meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, bilinen ilkelerimizi ilân ederek katıldık. Görüşleri mizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kimseler, önce ilkeleri kabul ettiğini ve görüşlerde birleştiklerini bana bildiriyorlardı. Adayları ben tespit edecek ve zamanı gelince partimiz adıyla ilân edecektim. Bu yolu benimsemiştim. Çünkü, yapılacak seçimlerde, milleti alda tarak, çeşitli maksatlarla milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğu nu biliyordum. Konuşmalarım ve uyarımlarım memleketin her tarafın da büyük bir samimiyet ve güvenle karşılandı. Bütün millet, ilân ettiğim ilkeleri tamamen benimsedi. Bu ilkelere, hatta şahsıma muhalefet edeceklerin milletçe milletvekilliğine seçilmesi ne imkân kalmadığı anlaşıldı.

NURETTİN PAŞA'NIN BAĞIMSIZ MİLLETVEKİL OLMA TEŞEBBÜSÜ VE YAYINLADIĞI HAL TERCÜMESİ

Gerçekten, bazı seçim bölgelerinde bağımsız milletvekili olma teşebbüsünde bulunanlar başarı sağlama madılar. Bu arada, o zaman daha Birinci Ordumuzun Komutanı bulunan Nurettin Paşa da millet vekili olmak teşebbüsünde bulunmuştu. Mümkün olmadı. Nurettin Paşa, bu isteğini daha sonra bir ara seçimde Bursa'da gerçekleştirdi.

Paşa'nın kendi başına ve bağımsız olarak milletvekili seçilebilmek için, her zaman olduğu gibi, kendi usulünce ve gerektiği şekilde propagan da yaptırmaktan geri kalmadığı da anlaşılıyordu. Bu yoldaki teşebbüsler den ve yapılan yayınlardan herkesin dikkatini çekmiş olanı özellikle hal tercümesidir.

Nurettin Paşa , yeni seçim yılı olan 1923'te, Âbit Sürey ya Bey adında bir şahsa (A. S.) baş harflerini taşıyan bir hal tercümesi yayınlattı.

Abit Süreyya Bey , Abdülhamid'in başkâtiplerinden rahmetli Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten önce, Nurettin Paşa gibi ve onunla birlikte fahı î hünkâr yaveri idi. Birinci Dün ya Savaşı'nda İzmir'de ve İstiklâl Savaşı'nın sonunda, Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın hal tercümesinin yer aldığı broşürü hazırlayan Âbit Süreyya Bey değildir. Broşür kendisine yazılı olarak verilmiştir. On dan, adının baş harflerini koyması ve cıtağı bulunduğu Matbaa-i Osma niye'de bastırması Nurettin Paşa tarafından rica edilmiştir.

Bu broşürün kapağında şu yazılar okunur :

İzmir Fâtihi, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Savaşlarının galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretieri' ninhaltercümesi.

Efendiler, on dokuz sayfadan ibaret olan bu hal tercümesi broşürü nün ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu hal ter cümesinin memleketin bütün aydınları tarafından okunmasını çok ya rarlı ve eğitici buluyorum. Yalnız, bu broşürü okuyanların veya okuya cak olanların, broşürde temas edilen olaylar ve işlerle ilgili olarak başka ve güvenilir kaynaklardan da bilgi edinerek, metinle gerçeği karşılaştıran malan ve ona göre hüküm vermeleri gerekir.

Bu broşürün niteliği ve nasıl bir anlayışı ortaya koyduğu konusun da bir fikir edinebilmek için, bazı noktalarını hep birlikte gözden geçi relim :

Broşürün kapağındaki yazılardan sonra, metnin başlığında da şu sözler vardır :

Kütülamare'nin kuşatıcısı, Bağdat'ın savunucusu, Yemen, Selman pâk, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Savaşları galibi ve İzmir fâtihi.

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatıcı", "galip", "fâtihi" ünvanları hakkındaki görüşümü belirtmeyi daha sonraya bırakarak, broşürün metnine girelim.

Paşa, Konyar adındaki Türk aşiretinden rahmetli Mareşal İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hazret-i Peygamber soyundan gelen Âyan üyesi ve Şeyhü'l-Vükelâ Bursalı merhum Rıza Efendi' nin torunlarından imiş. . . Bu bilgilere ve ifade biçimine göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk hem de Arap'tır. Babası ve büyük babala rıyla da övünmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla övünen Bizans İmparatoru Theodosius'a babası ve anası Türk olan Attilâ'nın aben de, büyük ve asil bir milletin evlâdıyım" dediğini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

Resmî okullardaki öğrenim dışında özel öğrenim de görmüş olan Nurettin Paşa 1893'te Harp Okulu çıkışlı olup Hassa Ordusu Erkân-ı Harbiyesi'ne atanmış...

Nurettin Paşa, kurmaylık tahsili yapmamış ve o sınıfa gir memiştir. Bu bakımdan ordu karargâhına kurmay olarak atanamaz. Olsa olsa, bir askerî birliğe gönderilmeyip ordu kurmaylığında karargâh emir subaylığı veya buna benzer bir görevle alıkonulmuş olabilir... Genç bir teğmen için, askerlik görevine buradan başlamak, elbette övünülecek bir başlangıç sayılmaz. Askerî bir birliğe tayin edilmek ve orada askerliğin disiplin ve güçlüklerine alışmak şarttır.

Nurettin Paşa,1887'de gönüllü olarak Türk - Yunan Harbi'ne katılmış ve Başkomutanlığa tayin edilen Gazi Osman Paşa 'nın yaverliğine ve İstanbul'a dönüşünde hünkâr yaverliğine, refakat subay lıklarını getirilmiş.

Bilindiği üzere, Gazi Osman Paşa, istanbul'dan Selânik'c kadar gitmiş fakat savaş meydanına gitmeden Selânik'ten geri dönmüş tür. Savaşa katılmamış bir komutanın yaverliğine ve ondan

sonra da Sultan Hamid'in yaverliğine ve birtakım refakat subaylıklarına tayin edilmiş olmak, bilmem ki, ne dereceye kadar anlatılmaya ve övülmeye değer görülebilir.

Nurettin Paşa, sırasıyla yarbaylığa ve albaylığa yükseltilmiş ve 1918 yılı başlarında Selânik'te Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı Özel Şube Müdürlüğü'ne tayin edilmiş. . . Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile albaylığa kadar yükselmiş olduğu, Meşrutiyet'in ilânından sonra rütbesinin yeniden binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selânik'te, Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı Özel Şube Müdürlüğü'ne tayinini anlamak güçtür. Çünkü, benim de Kurmay Başkanlığı'nda bulunduğum bu orduda, denildiği gibi bir özel şube yoktu. Belki de ordu komutanı olan babası, oğlu için, özel ve gizli işlerle uğraşan bir özel şube kurmuş olacak...

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı bulunan babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılabının yapılmasına ve ihtilâlin aşırılıktan uzak ölçülerle ve engelsiz olarak yürütülmesine hizmet ve yardımda bulunmuşlar. . .

Hal tercümesi broşüründe, Nurettin Paşa'nın iki defa Sultan Hamit tarafından tutuklatırılıp sorguya çekildiği, bir defasında süzülmesine ve diğer bir defasında da askerlikten kovularak altı yıl hap sine karar verildiği ve fakat babasının, araya girip yalvarması üzerine kurtulduğu hikâyesinden sonra.. "İstanbul'dan bir yolunu bulup yine Rumeli'ye geçerek,1908 Meşrutiyet inkılabının hazırlanmasına ve gerçek leştirilmesine diğer arkadaşlarıyla birlikte hizmet etmiştir" sözleri yazı lıdır.

Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü kısaca anlatmak gerekir se, diyetiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e hürriyetçi düşüncelerinden dolayı kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırtmasını artırır ve sevilip okşansın diye babasına teslim edermiş. . .

NURETTİN PAŞA'NIN VE BABASI MAREŞAL İBRAHİM PAŞA'NIN MEŞRUTİYET İNKILABINDA NASIL VE NE DERECEYE KADAR ROL OYNADIKLARI KONUSUNDAKİ HATIRALARIM

Mareşal İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanlığı, oğlu Nurettin Bey'in babasının yaverliği ve Meşrutiyet inkılabında nasıl ve ne dereceye kadar rol oynadıkları konusu üzerinde de bir parça bilgi vermek isterim. Bunun için geçmiş- le ilgili kısa bir hâtıramı anlatmama müsaadenizi rica ederim. Efendiler çeşitli vesilelerle duymuş olacağınıza şüphe yoktur ki, ben kurmay yüzbaşı olur olmaz, Sultan Hamid tarafından Suriye'ye sürüldüm. Orada üç yıl kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu bölgesi olan Makedonya'ya nakledildim. Ordu merkezi Manastır'dı. Ordu Mareşallığı adı altında bir komuta makamı da vardı. Üçüncü Ordu Komutanı Selânik'te otururdu. Orada da Mareşallık Kurmay Hey'eti diye bir kuruluş vardı. Ben 1908 yılında koi ağası rütbesiyle bu kuruluşta görevliydim. Hürriyeti getirmeye çalışan gizli cemiyetle pek yakından ilgim vardı. Yanyalı Esat Paşa Üçüncü Ordu Komutanıydı. Süleyman Paşazâde Ali Rıza Paşa, Kurmay Başkanı'mızdı O zaman binbaşı bulunan rahmetli Cemal Paşa ve yine binbaşı olan Fethi Bey (bugünkü Paris Büyükelçisi) ve ben, Mareşallık Kurmay Hey'eti'ni oluşturuyorduk. Her üçümüz de cemiyetli üyesi idik. Cemiyetin başarıya ulaşması için çalışıyorduk. O tarihlerde, Üçüncü Ordu bölgesine bağlı Serez'deki tümenin ve Serez bölgesinin komutanı mareşal rütbesinde bir zattı. Bu zat, Sultan Hamid'in fevkalâde güven ve itimadını kazanmış bulunuyordu. Rütbesinin mareşal olmasına, Esat Paşa'nın kendinden daha ast bir rütbede bulunmasına rağmen, İstanbul ile Serez arasında güvenli bir bölge bulundurulmak maksadıyla Serez'den uzaklaştırılmıyordu. İşte bu önemli komutan, Mareşal İbrahim Paşa idi. Oğlu Nurettin Bey (Nurettin Paşa) de, babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyet'in ilânından önceki günlerde, bir binbaşı, Mareşal İbrahim Paşa'nın komutanlık bölgesinde, istibdat idaresinin aleyhinde konuşmuş... Bir casus bunu jurnal etmiş. . . O zaman Selânik'te Merkez Komutanı bulunan Yarbay Nâzım Bey, olayı yerinde soruşturmak üzere İstanbul'dan görevlendirildi. Cemiyet, Nâzım Bey'i bu görevden alıkoymak üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a getirildi. Olayın soruşturmasına İstanbul'dan birinin değil, ancak orduca gösterilecek bir görevlinin gidebileceği görüşü telkin edildi. Ben görevlendirildim. Görevim, hiç şüphesiz istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşısı kurtarmaktı. Önce Serez'e gittim. Mareşal

İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme sırasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi vardır. Paşa, kendi bölgesinde, Sultan Hamid ve istibdat idaresi aleyhinde bir tek kişi bile bulunmadığı ve bulunamayacağı yolunda Sultan'a güvence vermişti. Buna rağmen, söz konusu binbaşı için yapılan jurnal, Sultan Hamid'in Mareşal İbrahim Paşa'ya olan güvenini sarsacak nitelikteydi. Bu jurnalda yazıların doğrulanması, İbrahim Paşa'nın durumunu kötüleştirecekti. Bunu istemiyordu. Ben derhal Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki : Paşa Hazretleri, devletli şahsınızın bölgesinde, Zâtışâhane aleyhinde duygular besleyen bir tek kişinin bile bulunabileceği düşünülemez. Yapılmış olan jurnalda yazılanların yerinde soruşturulması, devletli şahsiyetiniz tarafından kurulmuş olan disiplini ve aşılanmış olan bağlılık duygularını kolayca ortaya koyacaktır. Arzu buyursanız, yapacağım soruşturma raporunun bir suretini zâtivedletlerine göndereyim. İbrahim Paşa, bu sözlerimden çok ferahladı. Benden memnun oldu ve oğlu Nurettin Bey'i çağırıp benim çok iyi abırlanmamı ve olay yerine gidebilmem için kolaylık gösterilmesini emretti. Soruşturmanın sonucu, binbaşığı kurtardı. Jurnal vereni iftira ettiği için cezaya çarptırdı. Mareşal İbrahim Paşa da, sultana kendi bölgesinde, aleyhte bir tek kişinin bile bulunamayacağını ispat ederek Zâtışahane'nin kendisi hakkındaki güven ve itimadını bir kat daha artırdı. Mareşal İbrahim Paşa'nın bu yolla kendisine beslenen güveni bir kat daha artırması, çok geçmeden, kendine bütün Makedonya'yi istibdadı karşı olanlardan temizleme görevini hazırladı. Bu noktayı biraz açıklayayım : Cemiyet, bütün Makedonya'da teşkilâtını genişletti, faaliyetini hızlandırdı. Artık hemen hemen açıktan açığa ve korkusuzca çalışmalara başlandı. Selânik'te, Ordu Mareşallığı'nda bulunan Esat Paşa'ya güven kalmadı. Kurmay Başkanı'mız olan Ali Rıza Paşa hakkında şüphe ye düşüldü. Bunlar birer bir er, Sultan Hamid tarafından sorguya çekilmek üzere İstanbul'a geri çağırıldı. Ordu Mareşallığı'na her bakımdan güven ve itimat uyandıran Mareşal İbrahim Paşa tayin edildi ve Selânik'e gönderildi. İbrahim Paşa'nın Selânik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemal Bey (rahmetli Cemal Paşa), ne olur ne olmaz düşüncesiyle, bir vesile yaratarak merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey, zaten daha öncesinden Jandarma Okulu Komutanlığı'na geçmişti Merkezde Ordu Komutanı ve Kurmay Başkanı adlarına yalnız ben bılınuyordum. Yeni gelen komutana İTçüncü Ord<ı Komutanlığı'nı ben devir ve teslim edecektim. Gerçekten de öyle oldu. İbrahim Paşa, yanında oğlu Nurettin Bey olduğuhalde, trenle geç vakit Selânik'e vardı. Doğruca komutanlık dairesine geldi. Orada kendisine durumu anlattım. Gece olmasına rağmen, ordu karargâhında görevli bütün komutanlar birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini tanıtıyordu. Mareşal Paşa, her yeni tanıdığı zata, kendisinin ne kadar şiddetli olduğunu, insanı yok edebilecek güçte bulunduğunu anlatmaya çalışır birtakım tavırlar takınarak, hiç de yakışık almayan sözler söyleyerek, arasına çizmeli ayaklarını yere vurarak, ilk andan itibaren korkutma politikası uygulamaya başladı. Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden bir süvari, bir binek atı getirdi ve Mareşal Paşa'nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman anladım ki, benim göreve devam edebileceğimi emretmiş. . . Şimdi Efendiler, gelelim ihtilâl ve inkılâp safhasına... İbrahim Paşa'nın, korkutma politikası, ihtilâl komitesinin gözdağı verici tutumuyla karşılandı. Paşa, hiddet ve şiddetini bir tarafa bırakmak mecburiyetini duydu: Bu arada en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) vasıtasıyla ihtilâl cemiyetinin kuwetinden ve teşebbüsündeki ciddiyetten İbrahim Paşa'nın oğlu haberdar edildi. Babasının cemiyet aleyhinde bir harekette bulunmaması için uyanıldı ve Paşa'dan teminat istendi. Söz gelişi, Paşa, cemiyet aleyhinde hareket etmeyeceğini göstermek üzere, Cuma namazını fiîan camide kılacak ve ikinci safta namaza duracaktır gibi birtakım isteklerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey bu gibi şeyleri babasına duyurmak için aracı olarak kullanılıyordu. Fakat önemli işlerde daha çok görevlendirilen ve çalıştırılan, babasının emir subayı Nurettin Bey değil, cemiyetin üyesi ve mutemedi olan, komutanlık makamının emir subayı Yüzbaşı Kâzım Nâmi Bey (şimdi yazar ve öğretmendir) idi. İbrahim Paşa, cemiyetin uyanlarına uymak zorunda bırakıldı. Fakat, cemiyetin teşkilâtından, teebbüslerinden kararlarından ve a - işlerden hiçbi k' ş ' y p r va it haberdar edilmemiştir. İ üriyet ve Meşrutiyet'in ilânından da, ne İ b r a h i m P a ş a 'nın ve ne de oğlu N u r e t t i n B e y'in daha önce hiçbir şekilde ve asla ha- berleri de olmalarıdır. İ l e şrutiyet'in ilânı konusunun tamamen içinde bu- lunduğu duğum iç'inv bu kon teferruat ve safhalan la ahsen ve akından ilgili ol- nudaki hatıralanm olduğu gibi aklımdadır. Hürriyet ve Meşrutiyet ilânı ile ilgili gösterilerde erken davrandığı sanılan Üsküp'teki hazırlıklan Selânik'te ve diğer yerlerde yapılacak ha- zırlıklara uygun bir şekilde düzenlemek için İlsküp'e gitmişim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde fülü gösteriler ba ladıktan sonra, M a r e - gal İbrahim pa ş \$ a beni çağırıldı ve şunları söyledi : Beni Ordu Komutanlığı nda bırakacak mısınız, bırakmayacak mısınız? Bırakılmaya- cak

isem, şahsım tecavüz ve hakarete uğratılmadan hemen İstanbul'a hareket edeyim. İttâ Paşa, bürosu üstünde duran yazı hokkasını eline alarak aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ekledi : Burada benim yalnız bir hakkım var, onu alı , giderim. Gerekenlerle görüştüktan sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet adına yetkili olan diğer arkadaşlarla İbrahim Paşa'nın komutanlığı konusunda görüştük. Bir zaman için kalmasında sakınca görmedik. Komutanlıkta kalacağını bildiren cemiyet kararını kendisine ben tebliğ ettini. Fakat, bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir tebliğ efendi, İbrahim Paşa'yabulun en yerden hakaret dolu bir telgraf çekmiş... İbrahim Paşa, k . a derhal beni çağırttı ve telrafı uzatarak dedi ki . aBeni komutan olarak burada bırakacağınızı bildirdim. Bu hakaret nedir? Komutan Paşa'ya Cemiyet'çe kendisi için aldığımız karar bütün teşkilâta duyuracak kadar zaman geçmediğini, özellikle dağ başında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu itibari telgrafları çekmelerine engel olmanın bugünkü etmesi gerektiğinden güç olacağını kabulleri söyleyerek kendisini yatıştırmaya çalıştım. Fakat, aradan çok geçmeden, o zaman Yunan Sınırı Komutanı bulunan Muhlis Paşa, Cemiyetin Manastır'daki Merkez Hey'eti tarafından Manastır'a davet edilmiş. . . Muhlis Paşa, Ordu Komutanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş. Bu duruma canı sıkılan İbrahim Paşa, Muhlis Paşa'ya tekdir edici bir yazı göndermiş... Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı davet eden Merkez Hey'eti, İbrahim Paşa'yauzunbirtelgrafçekmiş...Budefada Mareşal Paşa beni çağırarak telrafı gösterdi ve : aya bu ne?dedi. Telrafı baştan sona kadar okudum. Bu telgrafta Konyar aşiretinden Mareşal İbrahim Paşa'nın bütün hayatı, geçmişi ve hayatının içyüzü açıklandıktan sonra, ağır ve hakaret dolu kelimelerle, istibdat devrinin, Sultan Hamid kulluğunun ender rastlanır bir örneği olan İbrahim Paşa'nın hürriyet için çalışan bir çevrede, hürriyet için çalışanlara komuta etmek cesaretinde bulunmasına şaşılıyor ve hemen komutanlıktan çekilmesi ihtar ediliyor ve isteniyordu. Efendiler, bundan sonra, İbrahim Paşa gerçekten Selânik'te duramadı. Dediği gibi bir hakkını alıp gitti. Bu bilgilerden sonra, Nurettin Paşa'nın, İlçürücü Ordu Komutanı bulunan babasıMareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılâbının yapılmasına ve ihtilâlin aşırılıktan uzak ölçülerle ve engelsiz olarak yürütülmesine ne yolda hizmet etmiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır, sanırım. Denildiği gibi, ihtilâlin aşırılıktan uzak ölçülerle yürütülmesine de etkili olamamışlardır. En ölçsüz davranışlar, bizzat kendilerine yapılmış olan muamelelerde görülmüştür.

HAL TERCÜMESİ BROŞÜRÜNE GÖRE NURETTİN PAŞA'NIN MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN SONRA GÖRDÜĞÜ HİZMETLER

Hal tercümesi broşürünün 4'üncü sayfasında, Nurettin Paşa'nın, Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na katılarak vatan görevini yerine getirdiğinden söz edilmektedir. 31 Mart Vak'ası dolayısıyla Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin komutanı, rahmetli Hüsnü Paşa idi. Ben bu kuvvetlerin kurmay başkanı idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu adını veren, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a kadar gidişini düzenleyen ve yöneten bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere katılarak görev aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Ayastefanos'a veya Makriköy'ne gelmiş olabilir.

Nurettin Paşa, «Yemen vilâyetinin kurtarılması ve âsilerin sindirilmesi için yapılan savaşlarda birtakım tümen birliklerine veya müfrezelere komuta etmiş...» Her tümen komutanı, her savaşta aynı durumda bulunur.

Sonra, «San'a'nın kurtarılması üzerine, orada yığınak yapmış olan askerî kuvvetlere komuta etmiş...» Efendiler, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde çeşitli ordu birlikleri toplandığı zaman, orada bir merkez komutanlığı, bir mevki komutanlığı, bir bölge komutanlığı veya ordugâh komutanlığı kurulur... Nurettin Paşa'nın San'a'daki komutanlığı bundan başka bir şey miydi?

Nurettin Paşa, «İmam Yahya ile anlaşma yapması için Ahmet İzzet Paşa'ya yardımcı olmuş...» Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım. Fakat, İzzet Paşa ile birlikte olup çalışmalarına yakından katılan yetkili kimselerin söylediklerine göre, İmam Yahya ile anlaşma görüşmelerinde Nurettin Paşa hiçbir şekilde yetkili kılınmamıştır.

Nurettin Paşa «Balkan savaşlarına katılma arzusu göstererek Yemen'i kuzeyinden güneyine kadar geçip Aden-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yoluyla Çatalca yakınlarında bulunan Başkomutanlık Karargâhı'na katılmış ve komutanlığı açık bir tümen bulunmaması dolayısıyla, kendi isteği ile gönüllü olarak 9'uncu Alay'ın komutasını» üzerine almış. Nurettin Paşa'nın Yemen'den İstanbul'a gelmek için takip ettiği yol, Yemen'den İstanbul'a gelen bütün asker ve sivillerin, kısacası herkesin takip ettiği yoldu. Yol o idi. Nitekim, o tarihte biz de Afrika'da bulunuyorduk. İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya Mısır'a kadar deve ile geçtikten sonra, İskenderiye ile Triyeste arasındaki bütün Akdeniz'i ve Adriyatik denizini güneyden kuzeye ve Triyeste'den Bükreş'e kadar Avrupa'yı ve ondan sonra da Karadeniz'i geçerek aynı karargâha ulaştığımız. Yol buydu. Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi gereken konudan söz etmiyor. Nurettin Paşa, albaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen birliklerinde görev yapmak üzere yarbaylığa yükseltilmiştir. Bu yükselmenin gereği olarak, yarbaylıkta Yemen'de iki yıl kalmak lâzım gelirken, vaktinden önce İstanbul'a gelerek kurtulma yolunu bulmuştur.

Hal tercümesi broşürünün 6'ncı ve 7'nci sayfalarında, Nurettin Paşa'nın Irak Komutanlığı'ndan söz ediyor ve yerli imkânlara başvurarak yeniden ordu kurup dost ve düşmanların umduklarının ve beklediklerinin aksine, yenilgiden zafere ulaşma harikasını gösterdiği belirtiliyor.

IRAK SEFERİNDE NURETTİN PAŞA

Efendiler, Irak seferinde, Nurettin Paşa zamanındaki durumun içyüzü şundan ibarettir :

İlk Irak Komutanı olan Süleyman Askerî Bey'in yenilgiye uğrayıp intihar etmesinden sonra, Irak'a Kafkasya'dan yeni birlikler ge linceye kadar, savaşlar, İngilizlerin istcğine ve yürüyüş hızlarına bağlı kalmıştır. Nurettin Paşa, Kütülamare'de İngilizlere yenildikten sonra, gece gündüz ve hiç bir direnme göstermeden yürüyerek Selman pâk'a kadar perişan bir şekilde geri çekildi.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı kovalayarak Selmanpâk'a kadar ilerlediler. Orada, Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler, İngiliz birlik lerini karşıladı. Üç gün savaştıktan sonra, Nurettin Paşa yenilgiyi kabul ederek geri çekilme emri verdi.Birlikler, Diyale ırmağına kadar ku zeye çekildi. İngilizlerle süvari bağlantısı kurma yolu bile aranmadı. Hal buki, aynı zamanda, İngilizler de geri çekilmişlerdi. Bu bilgiyi veren çöl Araplarıydı. Ondan sonra Nurettin Paşa, kendini toplayıp yeniden Selmanpâk-Kütülamare yönünde ilerledi.

Kütülamare kuzeyinde, gece İngiliz birlikleri ile karşılaşıldı. Tedbir sizlik, düzensizlik ve idaresizlik yüzünden, birliklerimiz şafak vakti düş nianın ateş baskınına uğradı. Er, subay ve komutan olmak üzere birçok kayıp verildi. Birliklerde panik oldu. Kendiliğinden geri çekilme başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine ortalık yatıştırılabildi.

Irak'ta yeni birlikler ve yeni vasıtalarla büyük ve kanlı savaşlar bun dan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla alâkası yoktur.

Broşürün aynı sayfalarında, "Nurettin Paşa, İngilizlerden ele geçirdiği uçaklarla da bir uçak filosu meydana getirmek gibi çok büyük başarılar göstermiştir" deniliyor.

Bu iddianın pek cahilce olduğunu söylemek zorundayım. Uçağın ve uçak filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

BÜYÜK TAARRUZ'DA NURETTİN PAŞA SAVAŞ MEYDANINI DÜRBÜNLE SEYRETMEYİTERCİH EDİYORDU

Broşürün sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şu sözler yazılıdır :

"26 Ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe gözetleme yerinde Karahisar Meydan Muharebesi idare ederken alınan fotoğraflardır.

O gün hep aynı tepedeydik. Dürbünle bakanlar çoktu. Dürbünle en çok bakanlar, özellikle gözetleme görevi verilen subaylardı. Gerçekten, Nurettin Paşa'nın da savaş meydanını dürbünle seyretmeyi ter cih ettiğini ben de farketmiştim.

Karahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesi yapılırken, "Başkomu Tanlık Meydan Muharebesi'nin yapıldığı gün" bir aralık, Nurettin Paşa'yı kolordu komutanı Kemalettin Paşa'nın (şimdiki Berlin Büyükelçisi) gözetleme noktasında, durumu dürbünle seyrederken buldum. Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve önemli bir durum ortaya çıkmıştı. "Dürbünle seyretmeyi bırakınız! Savaşı yakından ve bizzat idare etmek için, ileri ateş mevzilerine gideceğiz" dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın doğru olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya : " Siz benimle geliniz! " dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa : "emredersiniz" dedi ve benimle beraber yürüdü. Bu davranış üzerine, dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. De diğim yere gittik. Yunan ordusunun esareti ile sonuçlanan o savaş, en ince noktalarına kadar bizzat idare ediyor ve gereken emirleri, doğrudan doğruya kolordu komutanlarına ve diğer komutanlara ben veriyordum.

Verdiğim emirlere göre tedbirler alınıp gerekli uygulamalara geçilirken, Ordu Komutanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve durumu seyrediyordu. Bir aralık, kolordu komutanını benim yanımdan uzaklaştıran bazı emirler vermeye kalkışmış... Kolordu Komutanı bu emirleri uygulanabilir nitelikte bulmamış; ordu komutanı ile kolordu komutanı arasında neredeyse saygısızca bir çatışma durumu ortaya çıkmış. . . Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nıyanından biraz sertçe bir muamele ile ayrılmış. . Bu durumun farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp, sükûnet ve disiplini koruması gerektiğini söyledim. Daha sonra, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırtdım. Genel olarak bazı sorular sordum ve anlatmak istedim ki, kolordu komutanına verdiği emrin gerçekten de uygulanması mümkün değildir. Komutanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Gerekli, uygulanabilir olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini, o emri yerine getirecek olanın yerine koymak emrin nasıl yerine getirilip uygulanacağını düşünmek ve bilmek gerekir.

Hal tercümesi broşürünün 9' uncu sayfasında, Irak'tan sonra "Kafkas cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa'nın 3 üncü Ordu Bölgeleri Komutanlığı'nda ve Ordu Komutanlığı Vekilliği'nde bir süre" bulunduğu yazılıdır. Bu görevlerin nasıl birer görev olduğunu ve bu sürenin kaç gün olduğunu sormak lâzımdır.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesinden İstanbul'a dönüşünde " Aydın, Muğla ve Antalya Bölgeleri Komutanı" ünvanı ile İzmir'e gitmiş ve orada bulunduğu, çoğunu 40 yaşından yukarı askerlik çağını aşmış erleri oluşturduğu dağınık birkaç birliği yeniden düzenleyerek ve yeni türk menler kurarak 21' inci Kolorduyu meydana getirmiş.

Efendiler, kolordu kurma işi, son zamanda, Birinci Dünya Savaşı'nın fantazileri sırasına geçmişti. Özellikle, karşısında düşman bulunmayan sabit bölgelerde, askerlik şubeleri ve başkanlıkları kuruyormuşçasına bir kolaylıkla, kolordu komutanlıkları kurulur ve yetkiler verilir. Gerçekten bütün savaş cepheleri imdat diye feryat ederken, 21' inci Kolordu, de ğer verilen bir varlık olsaydı, Aydın bölgesinde yüzüstü bırakılmazdı.

HAL TERCÜMESİ BROŞÜRÜNE GÖRE NURETTİN PAŞA'NIN İSTANBUL'DA VE ANADOLU'DA GÖRDÜĞÜ ÖNEMLİ İŞLER NELERDİ?

Broşürün 16'ncı sayfasında Nuretti Paşa'nın "Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının teşebbüsleriyle başlayan Millî Mücadele liderleri ile de ilişki kurarak..." İstanbul'da bir takım önemli işler yaptığından, sonunda İngilizler tarafından takibe başlanmış olduğundan ve Mustafa Kemal Paşa 'dan aldığı davet yazılarında, artık İstanbul'dan çok Anadolu'da hizmet edilebileceğinin bildirilmesi üzerine Anadolu'ya geçmiş olduğundan söz ediliyor.

Efendiler, Nurettin Paşa'nın İstanbul'da İngilizlerle ve Damat Feri Paşa Kabinesi'yle anlaşmasını, Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun hükümetinden habersiz olarak, bizi, İstanbul ile uyuşturmaya çalıştığını ve bu münasebetle arada geçen telgraf haberleşmeleri üzerine Ankara'ya geldikten sonraki davranışlarını yeri geldiğinde anlatmıştım. Bunları tekrar etmeyeceğim.

18'inci sayfada : Yukarıda sayılan vatan hizmetlerini başarı ile yerine getirmiş olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında bazı resmî işlerden dolayı anlaşmazlık çıkması üzerine, kendisi hemen Ankara'ya gelmiş ve bu anlaşmazlık olumlu bir çözüme bağlanarak giderilmiştir ifadesine rastlanmaktadır.

Nurettin Paşa'nın, Hükümetçe nasıl Merkez Ordusu Komutanlığından alınarak Divan-ı Harb'e verilmek üzere Ankara'ya getirildiğini ve Meclisin, kendisine karşı gösterdiği şiddetli tepki, idamını isteyecek kadar ileri gitmişken, Başkomutan sıfatıyla, şahsen Meclis kürsüsünden, N u r e t t i n P a ş a'yı savunarak nasıl kurtarmış olduğumu da açıklamıştım. Burada yeri gelmişken yalnız bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim. Söz konusu broşürde yer alan ifadeye göre, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de N u r e t t i n P a ş a... Bunlar karşı karşıya gelmişler ve aradaki anlaşmazlık giderilmiş... Bilindiği gibi, Meclis ile karşı karşıya gelebilen yalnız Hükümet'tir. Meclis'in karşısında Hükümet vardır. Bir ordu komutanı; bir vali ve herhangi bir makam sahibi Meclis'in muhattabı olamaz. Broşürün 18'inci sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın Tanrının lütfuyla, vatani tehlikeden kurtaran büyük zaferin başarıcısı ve yaratıcısı olduğunu, millî tarihe bu defa pek önemli ve benzeri görülmemiş bir şeref ve iftihar sayfası eklemeyi sağlamış bulunduğunu....." nu açıklamaya ayrılmıştır.

NURETTİN PAŞA, ZAFERDEN PAY ALMAYA EN AZ HAKKI OLANLARDAN BİRİDİR

Efendiler, bu kadar cür'etli bir iddia karşısında Şaşdırmamak ve böyle bir iddiayı garip karşılamamak mümkün değildir. Gerçekten de Nurettin Paşa genel taarruzda 1'inci Ordu Komutanlığı'nda bulundu. Diğer bütün komutanlarla birlikte kendisine emrettiğimiz görevleri yapmaya çalıştı. Bu durum, bütün Türk ordusuna ve ordumuzun büyük küçük bütün komutanlarına, subaylarına ve her erine ait olmak tabii bulunan bir başarıyı ve şerefi, Nurettin Paşa'nın kendi şahsına malettirmesini gerektirmez. Bu iddia kadar anlamsız, asılsız ve ayıp bir şey olamaz. Nurettin Paşa'yı kazanılan zaferin yaratıcısı gibi göstermek olsa olsa kendisiyle alay etmek maksadına dayanabilir. Yoksa, Nurettin Paşa, Büyük Zafer'in şerefinden pay almaya en az hakkı olanlardan biridir.

Efendiler, Büyük Taarruz'da, Nurettin Paşa'yı, yalnız taarruzun ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü, düşmanın yenildiğini ve geri çekileceğini anlamıştık. Yenilgisini bozguna çevirmek ve geri çekilme hattını keserek düşman ordusunu esir etmek için, artık Kocatepe'de değil, durumu daha genel olarak gözden geçirecek ve ona göre etraflı tedbirler alacak yerde bulunmamız gerekiyordu. O gün bile, Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın uygun görüp benim imzam ile yazdığı cesaret verici kısa bir yazıyı telefonla okuyarak Nurettin Paşa'nın maneviyatını kuvvetlendirmek için tedbir almak gereği duyulmuştu

NURETTİN PAŞA'YI VE ORDUSUNU BİZZAT TAKİP ETMEK VE YÖNETMEK ZORUNDA KALDIM

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip etmek ve yönetimine müdahale etmek zorunda kaldım. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yaptığı hatâları düzeltmek güçleşirdi. Dumlupınar'da, ordusunun Kurmay başkanı Emin Paşa'nın ileri hareket için hazırladığı harekât emrinin kapsamını anlamayan, fakat anlamamış değil de daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi davranan Nurettin Paşa'nın bir kararsızlığa düşmesi üzerine, kararsızlıkla geçirecek zaman olmadığını hatırlatarak gereken talimatı bizzat yazdırdığım zaman Nurettin Paşa bana demişti: "Paşam siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna orada bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri, ciddî bir dille ve şu yolda cevap verdi : "Paşa, paşa dedi. Bu ordu bizim ve bütün memleketin göz bebeğidir. Onun sevk ve idaresini tesadüfe bırakamayız! "

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın aldığı tedbirlerdeki yetersizliğin farkına varıp, Nurettin Paşa'nın tümenlerine bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, Trikopis' in esir düşmesi mümkün olmayabilirdi. Uşak'ta beklenmedik kötü bir durumla karşılaşabilirdik. İzmir'e vardıkten ve hükümet dairesine girdikten sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini anlayıp doğrudan doğruya kendim emir vererek tedbir aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında halkın arasına karışmış olan birliklerimizin, biz de içinde olduğumuz halde, paniğe kapılarak darmadağın olması ihtimalden uzak değildi.

İşbirlik ve ileri görüşlülük iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın, İzmir'de yabancı memurlarla yaptığı zapta geçmiş konuşmasını bizzat düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten doğan genel sevincin sönmesine yol açacak durumlardan kaçınmak belki de mümkün olmayacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim, ordunun bütün ileri gelenlerince bilinen gerçeklerdir. Bu gerçekleri yalnız bir kişinin farketmediği anlaşılıyor. O da N u r e t t i n P a ş a 'dır. Kuşatıcı, galip, fâtilh, gazi ünvanlarıyla kendini hatırlatmak gibi çocukça bir sevdaya kapılan N u r e t t i n Paşa'nın, "Kütülâmare kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartını görmüştüm. Nurettin Paşa bu kartı, Taşköprü'de otururken, Kastamonu Valisi ve o bölgenin komutanı bulunan Muhittin Paşa'ya (şimdiki Kahire Büyükelçisi) göndermiş. Kartın boş yerlerine yazdığı yazılarda, karttaki ünvana işaret ederek, "bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir ibare vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve karttaki yazıyı, akıl ve ferasetle bağdaşır görememiş ve dikkate değer bulmuş olduğundan aynen bana göndermişti. Evet, onu ondan kimse geri alamaz. Fakat onu ona veren de yoktur. Her başarılı savaşa katılan kimsenin, hakkı olmadığı halde kendisini başarının tek kazanıcısı ve galibi ilân etmesi, örnek alınacak bir ahlâk kuralı değildir. Memleketin çocuklarına, böyle asılsız tarz ve tavırlar takınma alışkanlıkları veremeyiz. Gelecek nesillere, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi sakat bir düşünceyi miras bırakamayız.

MİLLET VE TARİH ÜNVAN VERMEKTE O KADAR CÖMERT DEĞİLDİR

Hal tercümesi broşürünün kapağındaki "gazi" ünvanının kullanılmasına gelince, bu ünvanı, Nurettin Paşa'ya (A.S.) harfleri verebilir. Fakat, gerçek ve kanun bununla yalnız ve sadece alay eder. Gerçi savaşa "ya şehit ya da gazi olmak için" gidilir. Genel olarak, kahramanlık meydanında ölenlerin hepsine şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi ünvanı verilmez. Bu ünvanı ancak kanun verir. Medenî bir milletin yüksek çıkarları uğruna yapmaya mecbur olduğu harpler, Arap aşiretlerinin dolayısıyla birbirine karşı açtıkları gazve (203) değildir. Öyle bile olsa, bu savaştan sağ salım çıkanlara belki yalnız anaları babaları takdir için "benim gazi oğlum!" diyerek övünürler. Fakat millet ve tarih ünvan vermekte o kadar cömert değildir.

Hal tercümesinin son sayfasından da bir cümle alarak bu hikâyeye son verelim: Nurettin Paşa "Irak cephesinde iken yerli halk tarafından kendisine verilmiş bulunan, Peygamber Hazretlerinin Kerbelâ'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretleri 'nin mübarek kılıcını taşımakla şeref duymaktadır."

Efendiler, bu ne lâftır!

Kerbelâ, Peygamber'in torunu, imam, mübarek kılıç, şeref duymak gibi, cahil takımının hoşuna gidecek lâflarla milleti kandırma politikasını benimseyenler, artık insaf etsinler!.. Millet de dikkat ve uyanıklığını artırsın !. .

Efendiler, tek başlarına hareket ederek başarı elde edemeyecelcerini anlayan bazı kimseler de ikiyüzlü davranışlarla içimize girme yolunu bulabilmişlerdir. Bunların içyüzü İkinci Meclis toplanıp göreve başladıktan sonra görülecektir.

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde, mutlu bir geçiş devresine rastladı. Gerçekten de dört yıllık istiklâl mücadelemiz, milletimizin şanına lâyük bir barış ile sonuçlanmış bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te, Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te onaylandı.

MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASINDAN SONRA TÜRKİYE'YE YAPILAN DÖRT BARIŞ TEKLİFİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Efendiler, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, düşman devletler tarafından Türkiye'ye dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sévres taslağıdır. Bu taslak hiçbir görüşmenin ürünü olmayıp itilaf Devletleri tarafından Yunan Başvekili Mösyö Vezinones'un da katılımıyla düzenlenmiş ve Vahdettin'in hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Bu taslak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tartışılmaya değer bile sayılmamıştır.

İkinci barış teklifleri, Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra toplanan Londra Konferansı'nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır. Bu teklifler Sévres Antlaşması'na bazı değişiklikler getiriyor ise de, üzerinde durulmamış olan meselelerde Sévres taslağındaki maddelerin olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

Bu teklifler, bizce tartışılmaya yol açmadan İkinci İnönü Muharebesi'nin başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış teklifleri, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya zaferinden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'ndan sonra ve yakında yeni bir taarruzumuzun beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları tarafından yapılmıştır. Bu tekliflerde, artık işe Sévres taslağını temel olarak ele alma usulünden vazgeçilmiş ise de, ana gayeleri ile milli gayemizi gerçekleştirmekten uzaktı. Dördüncü teklif Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerdir.

İtilaf Devletleri'nce Türkiye'ye kabul ettirilmesi düşünülen esaslar ile, Milli Mücadele sayesinde ulaşılan sonucu açıkça gözler önüne serebilmek için, bu dört türlü teklif arasında en önemli noktaları içine alacak şekilde kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım.

1. SINIRLAR

a) Trakya sınırı :

Sévres'de : Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima - Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde : Tekirdağ bize, Babaeski Kırkkilise (204) ve Edirne Yunanlılara kalacak şekilde bir hat.

Lozan'da : Karaağaç'da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir bölgesi :

Sévres taslağında : Bu bölgenin sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge, Türk hakimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hakimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek. Türk hakimiyetinin belirtisi olarak, İzmir şehrinin dış istihkamlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Bir bölge meclisi toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecekti.

Mart 1921 teklifinde : İzmir şehri Türk hakimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde, çeşitli unsurların nüfus oranlarına göre oluşturulacak bir jandarma birliği görev alacak ve buna İtilaf Devletleri'nin subayları komuta edecek.

Yönetim işlerinde de yine aynı nüfus oranı göz önünde bulundurulacak, bölgenin Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek bir Hristiyan valisi olacak, bunun yanında seçim yoluyla kurulmuş bir meclis ile bir danışma kurulu bulunacak. Valilikçe, Türkiye'ye gelir artışına göre ayarlanacak bir vergi konacak; bu anlaşma beş yıl süre ile geçerli olup iki taraftan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti'nce değişikliğe uğratılabilecek.

Mart 1922 teklifinde : Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize geri verilecek yolunda aldatıcı bir vaat. İzmir Rumları'nın yönetime adaletli bir şekilde katılmasını sağlamak için ve aynı hakkın Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine de verilmesi şartıyla bir usul tespiti konusunda Ytilâf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan ile anlaşacaklardır.

Lozan'da : Elbette bu gibi meseleler söz konusu bile edilmemiştir.

c) Suriye sınırı :

Sévres'de : Akdeniz kıyısında aşağı yukarı Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

Mart 1921'de : Aşağı yukarı şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da : 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'ndaki sınır olduğu gibi bırakılmıştır.

d) Irak sınırı :

Sévres'de : İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Mart 1921 teklifinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : çözümlü daha sonraya bırakılmıştır.

e) Kafkas sınırı:

Sévres'de : Türk - Ermeni sınırının tayini Amerika Cumhurbaşkanı W i l s o n 'a bırakılmıştır. W i l s o n, sınır olarak Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölünün güneyinden geçen ve birçok noktada Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk - Rus Cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde : Milletler Cemiyeti bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakların tespiti için bir komisyon kuracak, Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Lozan'da : Bu konu ortadan kaldırılmıştır.

f) Boğazlar bölgesi :

Sévres'de : Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün parçaları.

Anadolu'nun Adalar Denizi üzerinde aşağı yukarı İzmir bölgesinin sınırından başlayarak Manyas Gölünün güneyine, Bursa'nın ve İzmit'in biraz kuzeyinden ve Sapanca Gölünün batı ucundan Ahabadr (205) deresinin göle döküldüğü yere kadar uzanan bir hatla sınırlandırılmış bölge. Bu bölgelerde asker bulundurmak ve askerî harekatta bulunmak hakkı yalnız İtilaf Devletleri'ne aittir. Bu bölgedeki Türk jandarması da İtilaf Devletleri'nin komutası altında olacaktır.

İtilaf Devletleri, bu bölge içinde, askerî maksatlarla kullanılabilir yol ve demiryolu yapımını yasaklayabileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu gayeyle kullanılacak olanları da tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde : Çanakkale güneyinde Bozcaada (206) karşısından Karabiga'ya çekilen hattın kuzeyi ile Boğaziçi'nin her iki yakasında - 25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale boğazına hakim olan her iki tarafındaki adalar .

İtilaf Devletleri yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak böylece, İstanbul'u ve İzmit yarımadasını boşaltacak, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

Mart 1922 teklifinde : Çanakkale'nin güneyinde Erdek yarımadası dışarda kalmak üzere Çanakkale sancağı. Boğaziçinin güneyinde o zaman tarafsız sayılan bölge, yani aşağı yukarı İzmit yarımadası askersiz bölge olacaktır.

Bizde İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

Lozan'da : Gelibolu yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güney - doğusu, Çanakkale bölgesinde kıyıda yirmi kilometrelik bir yer ve Boğaziçi'nin iki yakasında kıyıda on beş kilometrelik birer bölge ve Marmara da da İmralı dışındaki adalarla İmroz ve Bozcaada askerden arınmış bir duruma getirilecektir.

Hiç bir yerde İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

2. KÜRDİSTAN

Sévres'de : Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf Devletleri temsilcilerinden kurulacak bir komisyon özerk bir yönetim şekli hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra bu bölgenin Kürt halkı Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı bağımsız bir devlet kurmak istediklerini ispat ederse ve Meclis de bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde : İtilaf Devletleri,şimdiki durumu gözönünde bu konuda Sévres taslağında değişiklik yapılmasını dikkate alma eğilimindedir. Şu şartla ki, özerk yönetilen bölgelerle Kürt ve Asuri - Geldani çıkarlarının yeterince korunması için tarafımızdan kolaylıklar gösterilsin.

Mart 1922 teklifinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Elbette söz konusu ettirilmemiştir.

3. İKTİSADİ NÜFUZ BÖLGELERİ

Sévres Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin aralarında imza ettikleri üçlü anlaşmaya (207) göre :

a) Fransız nüfuz bölgesi :

Suriye sınırıyla aşağı yukarı Adana ilinin batı ve kuzey sınırı, Kayseri ilie Sivas'ın kuzeyinden geçen Muş'u dışarıda bırakarak bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın içinde kalan bölge.

b) İtalyan nüfuz bölgesi :

İzmit yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarasigar'a kadar Anadolu demiryolu hattı ve oradan Kayseri yakınlarında Erciyas dağı yöresine kadar giden hatla İzmir bölgesi, Adalar Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Mart 1921'de : Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanları arasında imza olunup hükümetçe reddedilen anlaşmalara göre:

a) Fransız nüfuz bölgesi :

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Elazığ ve Diyarbakır illeri.

b) İtalyan nüfuz bölgesi:

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımları.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Söz konusu edilmemiştir.

4. İSTANBUL

Sévres'de : Antlaşma samimiyetle uygulanmadığı takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde : Bu tehdidin kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin çevresindeki askerden arınmış bölgeden askerî kuvvet geçirilmesine izin verileceği belirtilmiştir.

Mart 1922 teklifinde : İstanbul'dan çıkarılacağımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin arttırılacağı vaad edilmektedir.

Lozan'da : Söz konusu olmamıştır.

5. VATANDAŞLIK

Sévrès'de : Gerek Yunanistan da dahil olmak üzere İtilaf Devletleri'nden gerek yeni kurulan devletlerden birinin (Ermenistan v.b.) vatandaşlığına girmek isteyen Türk uyruklulardan hiç kimseye Türk Hükümeti'nce engel olunmayacak ve bunların yeni vatandaşlığı kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan Antlaşmasında : Söz konusu edilmemiştir.

Ancak, görüşmeler sırasında, İtilaf Devletleri, bir kimsenin vatandaşlığını tayin hususunda, Türkiye'deki yabancı elçilik ve konsoloslukların verecekleri belgelerin yeterli sayılmasını istemişlerdi. Bu teklif, Sévrès taslağının yukarıda söz konusu olan 128' inci maddesinin yeni bir şekliydi. Hiç şüphe yok ki tarafımızdan reddedilmiştir.

6. ADLİ KAPİTÜLASYONLAR

Sévrès'de : İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden kurulu bir komisyon, kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin uzmanlarıyla birlikte yeni bir usul düzenleyecek ve Osmanlı Hükümeti'ne danıştıktan sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Osmanlı Hükümeti bu usulü kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde : Bu komisyonda Türkiye'nin de temsil edilmesine İtilaf Devletleri razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde : Aynı teklif.

Lozan'da : Kapitülasyonlarla ilgili hiçbir kayıt yoktur.

Danışma niteliğinde olmak üzere birkaç yabancı uzmanı beş yıl için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. AZINLIKLARIN KORUNMASI

Sévrès'de : 1918 Ateşkes Antlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda yer alan hükümlerden başka, Türkiye'ye, özellikle a?şağıdaki hususlar kabul ettirilmek istenmiştir :

a) Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi.

Başkanları Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu komisyonlar istedikleri takdirde, Türk olmayan halkın zarar görmüş mal ve mülklerinin onarımı için de ücretleri hükümetçe ödenecek işçilerin sağlanması, zorla göç ettirme ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, söz konusu komisyonlar tarafından iddia edilen bütün şahısların sürgün edilmesi v.b.

b) Türk Hükümeti, azınlıkların parlamentoda kendi nüfusları oranında temsil edilmelerini sağlayan bir seçim kanunu tasarısını, iki yıl içinde İtilaf Devletleri'ne sunacaktır.

c) Patrikhaneler ile bunlara benzer kuruluşlara tanınmış olan bütün imtiyazlar arttırılarak daha da sağlamaştırılmakta ve bunların idare ettikleri okul, yetimhane v.b. konusunda ogüne kadar hükümetin sahip olduğu sınırlı denetleme hakkı da elinden alınmaktadır.

d) İtilaf Devletleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin görüşünü aldıktan sonra, bu kararların uygulanmasını sağlayacak gerekli tedbirleri tespit edecektir . Türkiye, bu konuda sonradan alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Azınlıklar söz konusu edilmemiştir. Bu teklifte Sévres'de yapılacak değişiklikler yer aldığı için, bundan, adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeveceği sonucu çıkarılabilir.

Mart 1922 teklifinde : Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir sıra tedbirin teklif edileceği ve bunların gereğince uygulanmasını kontrol için Milletler Cemiyeti'nce komiserler tayin edileceği yazılıdır.

Bu bir sıra tedbirin neler olduğu açıklanmamıştır.

Lozan'da : Misak-ı Milli'mizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlar için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bütün milletlerarası antlaşmalarda yer alan hükümler.

8. ASKERLİKLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Sévres'de :

a) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır.

Saray Muhafız Birliği 700 Kişi

Jandarma 35.000 Kişi

Jandarmayı desteklemek üzere özel birlikler 15.000 Kişi 50.700 Kişi

Bu sayıya Harp Akademisi ve askerî okullar öğrencileri ile, depo birliklerinde ve çeşitli görevlerde çaly? an er ve subaylar da dahildir.

Özel birliklerin 15 batarya dağ topu bulunabilecek, sahra veya ağır top olmayacaktır.

Memleket, çeşitli bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği (legion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır.

Özel birlikler, kendi bölgelerinin dışında kullanılamayacaktır.

Jandarma subayları arasında, sayıları 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar aynı milletten olacaktır. Özel birliklerin erleriyle, jandarmalar hep paralı olup bunlar en az iki yıl askerlik yapacak ve mecburi askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her bölgedeki birliğe alınacak er ve çeşitli unsurların birlikte temsil edilmesine mümkün olduğu kadar dikkat edilecektir.

Deniz kuvvetlerimiz, yedi gambot ve altı torpidoyu geçmeyecek, hiçbir uçağımız ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilaf Devletleri'nin kara, deniz ve hava denetleme komisyonlarının memleketimiz içinde her türlü denetleme hakları olacaktır. Özellikle Kara Denetleme Komisyonu :

Türkiye'nin kullanabileceği polis, gümrükçü, orman korucusu v.b. görevlilerin sayısını tayin etme, artacak silah ve cephanemizi teslim alma, memleketimizi bölgelere ayırma, her bölgede bulunacak jandarma ve özel birlik sayısını tespit etme, bunların hangi işlerde ve ne şekilde

çalıştırıldıklarını denetleme, yabancı subayların sayılarını ve oranlarını tayin etme ve hükümetle işbirliği yaparak yeni silahlı kuvvetlerimizi düzenleme gibi işlerle görevli olacaktır.

Mart 1921 teklifinde :

Jandarma sayısı 45.000'e, özel birliklerin sayısı 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın memleket içindeki dağıtım şekli, yukarıda sözü edilen İtilaf Devletleri temsilcilerinden kurulu Denetleme Komisyonu ile hükümet arasında anlaşmaya varılarak tespit edilecektir.

Jandarma subay ve astsubay oranı arttırılacaktır. Yabancı subayların sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtılması Denetleme Komisyonu ile hükümet arasındaki anlaşmaya göre kararlaştırılacaktır (Bununla, belki de her bölgede aynı milletten yabancı subayların bulunmayacağı kastedilmiştir).

Mart 1922 teklifinde : Paralı asker usulünün devam ettirilmesi, Jandarmanın 45.000'e, özel birliklerin 40.000'e çıkarılması.

Jandarmada, yabancı subaylara görev verilmesi Türkiye'ye tavsiye edilmekle birlikte, bu nokta şart olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da : Trakya ve Boğazlar'da askerden arınmış duruma getirilen bölgelerle ilgili sınırlandırmalar dışında hiçbir kayıt yoktur. Üstelik, Boğaziçi'nin iki yakasındaki askerden arınmış bölgede, 12.000 asker bulundurabilme hakkını elde etmişizdir.

9. CEZA

Sèvres projesinde: Türkiye harp sırasında harp kurallarına aykırı şekilde hareket etmiş veya Türkiye içinde zulüm yapmış, zorla sürgün etme v.b. işlere karışmış olan kimseleri, istedikleri takdirde, İtilaf Devletleri'ne (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den toprak almış devletlere (Ermenistan v.b.) teslim edecektir. Bu gibi kimseler, kendilerini isteyen devletin Divan-ı Harb'i tarafından yargılanıp cezalandırılacaktır.

Mart 1921 teklifinde : İtilaf Devletleri'nin teklifinde bundan söz edilmemiştir. Ancak, B e k i r S a m i B e y 'in, İngilizlerle imza etmiş olduğu esirlerin geri verilmesi ile ilgili sözleşmede, elimizdeki bütün İngilizleri serbest bırakarak bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizlerin elinde bırakmaya razı olması, Sévres taslağında yer alan önceki hükümlerin daha hafifletilmiş şekliyle başka bir şey değildir.

Mart 1922'de : Bu konu üzerinde durulmamıştır.

Lozan'da : Bundan söz edilmemiştir.

10. MALİ HÜKÜMLER

Sèvres'de : İtilaf Devletleri, Türkiye'ye yardım olsun diye, İngiliz , Fransız ve İtalyan temsilcilerinden kurulu bir Maliye Komisyonu oluşturacaklar; bu komisyonda danışman olarak bir Türk komiseri bulunacaktır.

Bu komisyonun görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirlerini korumak ve artırmak için her türlü tedbiri alacaktır.

b) Türk Meclis-i Mebusanı'na sunulacak olan bütçe, daha önce Maliye Komisyonu'na verilecek ve onun kabul ettiği şekilde Meclis'e gönderilecektir. Meclis'in yapacağı değişiklikler, ancak komisyonca uygun görülürse yürürlüğe konabilecektir.

c) Komisyon, mali kanun ve tüzüklerin uygulanmasını, doğrudan doğruya kendisine bağlı bulunan ve üyeleri kendisinin uygun bulacağı kimselerden seçilip tayin edilecek olan Türk Maliye Teftiş Hey'eti vasıtasıyla denetleyecektir.

d) Düyun-ı Umumiye (208) idaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Türkiye'nin para işlerini düzenleyecek ve düzeltecektir.

e) Türkiye'nin, Düyun-ı Umumiye'ye ayrılan gelirleri dışındaki bütün gelirleri bu Maliye Komisyonu'nun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla :

Önce, kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilaf Devletleri işgal kuvvetlerine ait giderleri karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinden beri İtilaf Devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir.

ikinci olarak, Türkiye yüzünden zarar görmüş olan İtilaf Devletleri uyruklularının zarar ve ziyanını ödeyecektir.

Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra dikkate alınacaktır.

f) Hükümetçe verilecek her bir imtiyaz için Maliye Komisyonu'nun uygun bulması şarttır.

g) Bugün yürürlükte olan ,bazı gelirlerin doğrudan doğruya Düyun-ı Umumiye tarafından toplanması usulü, Komisyon'un onayı ile mümkün olduğu kadar genişlemesine yaygınlaştırılacak ve bütün Türkiye'ye uygulanacaktır.

Gümrükler, Maliye Komisyonu tarafından tayin veya işten çıkarılabilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak bir genel müdürün yönetiminde bulunacaktır.

Mart 1921 teklifinde : Yukarıda sözü edilen Maliye Komisyonu Türk Maliye Nazırının fahri başkanlığı altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk temsilci bulunacak ve bunun, Türk maliyesi ile ilgili konularda oyu olacaktır. İtilaf Devletleri'nin mali çıkarları ile ilgili konularda ise, Türk temsilcinin yetkisi, ancak danışma niteliğinde olacaktır.

Türk parlamentosu, Türk Maliye Nazırı ile Maliye Komisyonu tarafından ortaklaşa hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapma yetkisini taşıyacaktır. Fakat bu değişiklik bütçenin denkliliğini bozacak şekilde ise, bütçe onaylanmak üzere yeniden Maliye Komisyonu'na gönderilecektir.

Türk hükümeti, imtiyazlar verme hakkını yine elde edecektir. Ancak, Türk Maliye Nazırı bu konudaki sözleşmelerin, Türk hazinesinin çıkarlarına uygun olup olmadığını, Maliye Komisyonu ile birlikte inceleyecektir ve bu konuda ortaklaşa bir karar alacaktır.

Mart 1922 teklifinde : Maliye Komisyonu kurulmasından vazgeçilmektedir. Fakat, İtilaf Devletleri'ne olan savaştan önceki borçların ve aşırı olmayan bir tazminatın ödenmesi konusundaki gerekli denetlemenin Türk hakimiyeti ilkesi ile bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Savaştan önceki Düyun-ı Umumiye komisyonu olduğu gibi bırakılacak, yukarıda belirtilen iş için İtilaf Devletleri'nce bir tasfiye komisyonu kurulacaktır.

Lozan'da : Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi kaldırılmıştır.

11. İKTİSADİ HÜKÜMLER

Sévres'de : Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı savaştan önce bunlardan yararlanan İtilaf Devletleri uyruklularına geri verilecek; bu hak, bunlardan daha önce yararlanmamış olan Yunanistan, Ermenistan v.b. devletler uyruklarına da tanınacaktır.

(Bu haklar arasında, birçok vergiden muaf olma hakkının bulunuşu ve vatandaşlık bölümünde görüldüğü üzere, her Türk vatandaşının, İtilaf Devletleri'nden birinin vatandaşlığına girmesine engel olma hakkının bizden alındığı hesaba katılırsa, bu hükmün genişliği daha iyi anlaşılır).

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) yeniden yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye, İtilaf Devletleri gemilerine en azından Türk gemilerine verdiği hakkı tanıyacaktır.

Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bazı şartlara bağlı olarak yalnız yabancı postaların kaldırılmasının düşünüleceği söylendiğine göre, diğer hükümler olduğu gibi bırakılmaktadır.

Mart 1922 teklifinde : İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon ve Türk temsilcilerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan öteki devletlerin uzmanlarından oluşan bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesinden sonra geçecek üç ay içinde, İstanbul'da toplanıp kapitülasyon sisteminin değiştirilmesiyle ilgili teklifler hazırlayacaktır.

Bu teklifler, mali konularda, yabancı uyrukların Türklerle eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bu tekliflerde, gümrük vergisinde gerekli görülecek değişikliklerin yapılmasına da yer verilecektir.

Lozan'da : Kapitülasyonların her türlü kökünden ve ebedi olarak kaldırılmıştır.

12. BOĞAZLAR KOMİSYONU

Sévres'de : Kendine has bayrağı, bütçesi ve polis kuvveti bulunacak olan bu komisyon, gemilerin boğazlardan geçmesi, fenerler, kılavuzluk v.b. işlerle uğraşacak ve daha önce Yüksek Sağlık Kurulu'nun (209) yaptığı görevlerle, kurtarma işleri artık bir komisyonun gözetimi altında ve onun vereceği talimat çerçevesinde yerine getirilecek ve komisyon, Boğazlar'ın serbestliğini tehlikede sayınca İtilaf Devletleri'ne başvurabilecektir.

Komisyonunda Amerika , İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın temsilcileri ikişer oya sahip olacaklardır.

Amerika istediği zaman, Rusya da Milletler Cemiyeti'ne girdiği andan başlayarak bu komisyona katılabileceklerdir.

Komisyon üyeleri, diplomatik dokunulmazlıktan yararlanacaklardır. Komisyona sırayla ve ikişer yıl süreyle, ikişer oya sahip devletlerin temsilcileri başkanlık edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Türk temsilcisi de iki oya sahip olacak ve Boğazlar Komisyonu'na başkanlık edecektir.

Mart 1922 teklifinde : Aynı şekilde, Türk temsilcisi komisyona başkanlık edecektir. Boğazlarla ilgili bütün devletler komisyonunda temsil edilecektir.

Lozan'da : Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir. Komisyonun görevi, gemilerin Boğazlar'dan geçişinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğunu sağlamaktan ibarettir. Komisyon her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor verecektir.

Yine bu anlaşmayla, İstanbul'daki Milletlerarası Sağlık Kurulu (210) kaldırılarak, sağlık işleri Türk hükümetine bırakılmıştır.

Saygıdeğer Efendiler, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk milletine karşı, yıllardan beri hazırlanmış ve Sévres Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastin sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!

TÜRK DELEGELER HEYETİ BAŞKANI İSMET PAŞA İLE HÜKÜMET BAŞKANI RAUF BEY ARASINDA ÇIKAN ANLAŞMAZLIK

Etendiler, burada, Lozan barış görüşmeleri sırasında çıkan ve barış imzalandıktan sonra açığa vurulup yayılan bir konuyu ele alarak kamuoyunu aydınlatmak isterim. Açığa vurulan ve yayılan konu, Türk Delegeler Hey'eti Başkanı İsmet Paşa ile Hükümet Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır.

Bu anlaşmazlığı, ilgili belgeleri inceleyerek köklü ve ciddî sebeplere dayandırmak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha çok ruhî ve duygusal açıdan değerlendirmek gerektiği görüşümdedir.

Çeşitli vesilelerle belirtmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delegeler Hey'eti Başkanlığı'na R a u f B e y 'in getirilmesi eğilimi vardı. Gerçekten R a u f B e y de Delegeler Hey'eti Başkanı olmak istiyordu. İ s m e t P a ş a 'nın askerî danışman olarak kendisiyle birlikte gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben, R a u f Bey'e, İsmet Paşa 'dan yararlanmanın, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra, bilindiği gibi, Rauf Bey 'i göndermedik, İsmet Paşa ordunun başından alındı. Dışişleri Bakanlığı'na seçilerek Delegeler Hey'eti Başkanlığı'na getirildi.

Lozan Konferansı'nın birinci dönemi kapandıktan sonra, İ s m e t Paşa 'nın uğradığı hücum ve eleştirileri anlatmışım. Buna rağmen, ikinci defa Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İ s m e t Paşa, Lozan görüşmelerini büyük bir başarıyla idare ediyordu. Görüşme safhalarını düzenli olarak Bakanlar Kurulu'na bildiriyordu. Bazı önemli konularda Hükümet'in düşünce ve görüşlerini soruyor veya talimat bekliyordu. Çözüm bekleyen meseleler önemli, mücadele ciddî ve üzücü idi. Rauf Bey 'de, İsmet Paşa'nın görüşmeleri İdare ediş tarzını beğenmezlik duygusu uyanmıştı. Bu duygusunu Bakanlar Kurulu'ndaki arkadaşlarına da telkin etme isteğine kapılmıştı. Bakanlar Kurulu'nda İsmet Paşa 'nın raporları okundukça, zaman zaman, İsmet Paşa bu işi başaramayacak denmeye başlanmış. . . Hattâ bir aralık, İsmet Paşa'yı geri çağırma teklifi ortaya atılmış. . . R a u f Bey, bu teklifi derhal oylamaya kalkışmış. . . Bakanlar Kurulu'na Millî Savunma Bakanı olarak katılan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş...

İSMET PAŞA'DA, HÜKÜMET BAŞKANI RAUF BEY'E KARŞI GÜVENSİZLİK DUYGUSU BAŞLAMIŞTI

Öte yandan, İsmet Paşa 'da da, Hükümet başkanı Rauf Bey'e karşı bir güvensizlik duygusu başlamış. . . Rauf Bey'in imzasıyla aldığı Hükümet'in görüşünü bildiren yazılardan, Rauf Bey 'in beni haberdar etmeden talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş...

Nihayet, İsmet Paşa, görüşmelerin ciddî ve nazik safhalara girdiğinden söz ederek, benim durumu bizzat takip etmemi yazdı.

Gerçi, ben, İsmet Paşa 'nın raporlarından ve Hükümet'in kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat, Rauf Bey'in, kararları İsmet Paşa'ya bildiren yazılarının ne şekilde yazıldığını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa 'nın dikkatimi çelmesi üzerine, Lozan görüşmelerini Hükümet toplantılarında doğrudan doğruya takip etme ve Hükümet kararlarını bazan kendim kaleme alma gereğini duydum.

Söz konusu ettiğimiz mesele üzerinde açık ve kesin bir bilgi verebilmek için İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında çeşitli konularda yapılan yazışmalardan yalnız iki konu ile ilgili olanlarını, huzurunuzda inceleyeceğim.

YUNANLILARDAN İSTENEN SAVAŞ TAZMİNATINDAN DOLAYI İSMET PAŞA İLE HÜKÜMET ARASINDA ÇIKAN GÖRÜŞ AYRILIĞI VE GERGİNLİK

Yunanlılardan istenen savaş tazminatından dolayı Yunanistan gergin bir tavır takındı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu konu ile ilgili görüşme ve tartışmalar kesildi.

İtilâf Devletleri'nin temsilcileri, İsmet Paşa'ya, Karaağaç'ın bize bırakılması ve tarafımızdan istenen onarımdan vazgeçilmesi suretiyle Yunan tazminatı meselesinin çözüme bağlanması teklifinde bulunurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, istediğimiz haklı tazminata bir karşılık tutulamayacağını, öte yandan, İtilâf Devletleri ile aramızda bulunan ve daha önce çözümlenmiş olan tazminat konusunun, bu konferansta yeniden ele alınıp tespit edilmediğini, her iki konuyu da Hükümet'e bildirmek zorunda olduğunu belirtir. İsmet Paşa, bu durumu 19 Mayıs 1923 tarihli şifresiyle Hükümet Başkanlığı'na bildiriyor ve : " Hükümet kararının acele bildirilmesini istirham ederim " diyor.

İsmet Paşa, bu telgrafına üç gün geçtiği halde cevap alamaz... 22 Mayıs 1923 tarihinde "ivedi" kaydıyla. Hükümet Başkanlığı'na şu şifreyi de çeker :

"Yunan tazminatına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve yöresinin bırakılması ile ilgili olarak İtilâf Devletleri'nce yapılan teklif konusunda hükümet görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 tarih ve 17 sayılı telgrafla istirham etmiştim. Zâtıdevletlerinin emirlerinin çabuklaştırılması istirham olunur. "

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına, 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şöyledir :

"Karaağaç'a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz."

Cevabın üçüncü maddesinde, bazı düşünceler ileri sürüldükten sonra "Yunanlıların bunu veremeyeceklerini İtilâf Devletlerinin söylemesi, şaşılacak şeydir ve kabul edilemez" deniliyor.

Cevabın beşinci maddesinde, yine bazı düşünceler belirtildikten sonra, şu görüş ileri sürülüyor : "Bu işin İtilâf Devletleri ile barışa engel olmaması için, bizi Yunanlılarla çözüm yolu bulmakta serbest bırakarak kendilerinin barış imzalamaları yerinde görülmüştür.

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı sonraki dört raporunda düşüncelerini açıklayarak şu bilgileri veriyor :

"Madde 1- Bugün, G en e r a l P e l l e geldi. Yunan hey'etinin, iki gün sonra, yani Cumartesi günü tazminat konusunun resmen konferansta görüşülmesini teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse, Cumartesi günü konferanstan çekileceklerini bildirdiklerini söyledi. Ben, tazminat konusunda daha cevabınızı almamıştım. Hükümetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve Yunanlılarca yapılan bu tekliften üzüntü duymadığımı bildirmekle yetindim."

Durumun son devreye geldiği görüşümdedir. Ortalığa sızan yaygın söylentiler ve gazete haberleri genellikle kötümserdir.

Madde 2 - Çeşitli meseleler üzerinde yüksek başkanlığınızın cevaplarını aldım. Dikkate değer bir husustur ki, tazminat konusunda Ankara'nın red cevabı verdiği daha önce burada duyulmuştur. Bizim çevrelerden sızması ihtimali yoktur. Çünkü, teklifi ve cevabı daha kimse bilmiyor... "

İ s m e t P a ş a , Yunan tazminat konusu üzerindeki görüşünü şöyle bildiriyor : "Karaağaç ve yöresini bize bırakan teklifi kabul ederek Yunan tazminatı konusunun kapatılması zaruretine uymak yerinde olur. İtilaf Devletleri'nce, Yunanlılara para ödetmek imkânsız denildiği gibi, bunların aradan çekilmesi halinde çıkabilecek bir savaşı kazandıktan sonra bile, para almak için zorlama imkânları olmadığından, ödetme ilkesinde ısrar etmek çıkmaz bir yoldur. Her memlekette denenmiş ve sonucu görülmüştür... v.b."

İ s m e t P a ş a bu görüşünü pek akla yatkın ve basiretli düşüncelerle açıkladıktan sonra : "Konferansın bugünkü durumuna göre, iktisadî, ticarî ve yerleşim konuları ile ilgili maddelerle, diğer bütün maddeler büyük bir çoğunlukla, iyi bir şekilde sonuca bağlanmıştır ve bağlanmaktadır..."

"İşgal altındaki topraklarımızın boşaltılması konusu daha, bir çözüme bağlanamadı. Fakat istediğimiz gibi çözümlenmesi umulmaktadır ve öyle olması da gerekir" diyor.

Öteki konuların vardı ve varabileceği sonuçları da bildirdikten sonra şunları yazıyor : "Düşüncem özet olarak şudur ki, hükûmet bize verilen talimatta yer alan temel maddeler içinde kaldığı ve Yunan tazminatı meselesi teklif ettiğim şekilde çözümlendiği takdirde, barışı gerçekleştirme ümidi gerçekten kuvvetlenir. Eğer hükûmet, görüşmelerin Yunan tazminatı yüzünden kesilmesini göze alırsa ve bize verilen talimatta yer almayan beklenmedik şartlar ileri sürerek sabit düşüncelerinde ısrar ederse, barışın imzalanması şüphelidir. "

"Kabotajın kayıtsız ve şartsız olarak kaldırılmasını veya konunun barıştan sonraya bırakılmasını uygun gördük ve istedik. Ancak, bu meseleyi belirli şartlar altında, iki yıllık özel bir sözleşmeyle çözümlenmek imkânını bulabildik. Oysa : bu konu üzerinde de yeniden değişmez şartlar içinde ısrar edilmesini bildiriyorsunuz. Ondan sonra İ s m e t P a ş a şunu yazıyor :

"Kararımın özeti şudur : Millî çıkarlarımıza uygun ve elde edilebilecek en iyi şartları içine alan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tazminatı konusunda gerek diğer meselelerde, hükûmet, daha fazla menfaatler elde etme imkânını görmekte ve görüşmelerin kesilmesini göze almakta kararlı ise, ben bu görüşe katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve hemen bana bildirmesini Hükûmet Başkanı'ndan istiyorum. Aramızda uyuşma olmadığı takdirde, görevim delegelerimizi burada bırakarak memleketime dönmek ve Hükûmet'e durumu bir defa da sözlü olarak açıkladıktan sonra, savaş ve barış alanında sorumluluk mevkimi sona erdirmektir. "

İ s m e t P a ş a'nın, telgraflarının son maddesi şudur : "Düşüncelerimin aynen Büyük Millet Meclisi Başkanı'na (yani bana) bildirilmesini istirham ederim."

Efendiler, bu verdiğim bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur : İ s m e t P a ş a , Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatı meselesini çözüme bağlamayı uygun görüyor; hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilecek en iyi şartları içine aldığı görüşünü belirtiyor.

R a u f B e y de, Karaağaç'a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz diyor.

BEN, İSMET PAŞA'NIN GÖRÜŞÜNÜ BENİMSEDİM

Ben R a u f B e y ile İ s m e t P a ş a arasında yapılmış olan bütün yazışmaları gözden geçirdikten sonra, esas itibarıyla İ s m e t P a ş a'nın görüşünü benimsedim. Fakat R a u f B e y de İ s m e t P a ş a da kendi görüşlerinde ısrarlı görünüyorlar ve bu görüşlerin ifadesinde her ikisi de pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. R a u f B e y , Meclis ve millet kamuoyunda iyi karşılanabilecek, parlak bir propaganda yolunda idi. "Memleketimizi yakıp yıkmış olan Yunanlılardan, kazandığımız çok büyük zafere rağmen onarım bedeli olarak tazminat parası isteğinden vazgeçemeyiz! Biz, onlarla hesabımızı görürüz! " görüşünün savunucusu oluyor...

Barişı bir bütün olarak ele alan ve büyük bir barişin esaslarını gözönünde bulunduran İ s m e t P a ş a ise, Hkmet Başkanı'yla olan bu anlaşmazlıkta, Yunanlılara karşı fedakârlık yapmayı teklif etme durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve kabulünün zarurî olduğunu kamuoyuna anlatmak, elbette ki o kadar kolay değildir.

Konuyu o yolda bir czme bağlamak gerekirdi ki, hem İ s m e t P a ş a'nın teklifi kabul edilerek bariş yapılsın hem de R a u f B e y ve başkanlık ettiği Hkmet yerinde kalıp bariş antlaşması imzalanıncaya kadar calışmalarına devam etsin!

MESELEYİ CZME BAğLAMAK İCİN BİR TARAFAYA HAK VEREREK ÖBÜR TARAFI SUSTURMA YOLUNU TUTMADIM

Genellikle iki tarafa karşı aldığım tavır yumuşak Bir tarafa hak vererek öbür tarafı susturma yolunu tutmadım. Durumu nasıl gördüğümü ve görüşümü nasıl ortaya koyduğumu anlatmak için 25 Mayıs 1923 günü yapılan hkmet toplantısından sonra, İsmet Paşa'ya yapılmış olan tebligatı olduğu gibi bilgimize sunacağım :

İsmet Paşa'ya iki şifreli telgraf yazıldı. Biri hkmetin kararı olarak Rauf Bey'in imzasıyla ckildi. Bu telgrafı, ben Kâzım Paşa'ya yazdırdım. tekini bizzat yazdım ve kendi imzama gönderdim. Rauf Bey'in imzasıyla ckilen telgraf şudur :

İsmet Paşa Hazretleri'ne 24 Mayıs tarihli ve 141-144 sayılı telgraflarınız zerine Gazi Paşa Hazretleri'nin başkanlığında toplanan Hkmet'in kararı aşağıda arz olunur : Barişa engel olan önemli ve askıda kalmış meseleler, bizce bir bütün sayılmaktadır. Bu meselelerden herhangi biri nazik bir şekil aldığı zaman fedakârlığa davet edilir ve bu fedakârlığı zarurî görececek olursak, geride kalan meselelerin de aynı şekilde zararımıza czlmesi ihtimalini kuwetlendirmiş oluruz.

Yunan tazminatı konusunda fedakârlık yapılacak olursa, bu fedakârlık hiç olmazsa daha askıda bulunan ve bizce czm şart olan meselelerin lehimize sonuçlandırılması suretiyle barişa yardımcı olmalıdır.

Bundan dolayı, ancak, Dyn-ı Umumiye faizleri, işgal altındaki topraklarımızın kısa zamanda boşaltılması, adl işlerle ilgili formül ve şirketler tazminatı konularının Yunan tazminatı konularıyla birlikte ortaya konulması ve ancak lehimizde czm sağlanıp garanti edildiği takdirde, karşılığında bu fedakârlığın göze alınması uygun olabilir.

Bu formül crevesinde, en cok yarar sağlayacak bir bariş yapılmasının mümkün olduğu ve bunun dışında uzun görüşmelerini iyi bir bariş getirmeyeceği düşüncesinde olan kabine, konferansa son ve kesin şekilde tekliflerde bulunarak verilecek cevabı beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgraf da şudur :

25.5.1923

24 Mayıs tarihli ve 141-144 sayılı telgraflarınızda yazılı olan hususlar Hkmet'te incelenirdi ve görüşüldü. Hkmet'ce alınan karar Hkmet Başkanlığı'ndan bildirildi. Benim düşüncelerim :

1 - zerinde durulması ve ısrar edilmesi gereken mesele, Yunan tazminatı meselesinde Türkiye'nin göze alacağı fedakârlık değildir. Belki bu fedakârlığa razı olunabilmesi için, barişin imzalanmasına engel olan köklü ve önemli meselelerin daha czmlenmemiş ve beklendiği şekilde czmlenebileceğini gösteren inandırıcı deliller bulunmamış olmasıdır. Gerçekte,

çözümlendiği veya çözümlenebileceği tahmin edilen iktisadî meseleler, Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle yapılacak görüşmelerin sonucuna bağlıdır. Bu şirketlerin ise aşırı isteklerde buldukları şimdiden anlaşılmıştır.

2 - İktisadî ve malî meseleler, İtilâf Devletleri'nin görüşüne uygun olarak yani aleyhimizde çözümleninceye kadar, İstanbul'un boşaltılmasını geciktirmede direnmelerinden duyulan endişe büyüktür ve ciddîdir. Hattâ bu gecikmenin, Musul meselesinin İngiltere lehine çözüme bağlanıncaya kadar devam ettirilmesi de kuvvetli bir ihtimaldir.

3 - Borçlarımızın hangi çeşit para ile ödeneceği meselesinin de, Muharrem Kararnamesi'nin yürürlükte olduğunu belirten bir bildiri yayınlanması isteğinde ısrar edildikçe, lehimize çözümlenemeyeceği görülüyor.

4 - Adlî işlerle ilgili çözüm formülü İtilâf Devletleri'nin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu halde, sonradan bundan vazgeçmeleri ve bu formülü tanımamakta direnmeleri dikkate değer.

5 - Bu bakımdan, Yunan tazminatı meselesinde, bizi fedakârlığa zorlamalarının sebebini şu şekilde düşünüyorum :

Yunanlılar, ordularını uzun süre silâh altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında çözüme bağlanması gereken tazminat meselesini kendi isteklerine göre çözümlenecek güvenilir ve sakin bir duruma geçmek ihtiyacındadırlar. İtilâf Devletleri ise, bizim hayatî saydığımız meseleleri lehimizde çözümlenme kararında değillerdir. Görüşmeleri mümkün olduğu kadar uzatarak ve her konu üzerinde bizi yıpratarak, en sonunda kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek karındadırlar. Yunanlıların askerî harekât ile gayeye ulaşmalarına da razı olmadıklarından, maksatlarını bize baskı yaparak gerçekleştirmekle. Yunanlılar sakin ve memnun bir duruma sokmak istiyorlar. Biz bu direnme karşısında fedakârlık yapmakla barışı sağlamaya hizmet etmiş olacağımızı sanmıyorum. Aksine, yine zaman geçecek ve barışın elde edilebilmesi için sonuna kadar fedakârlık yapmak mecburiyeti karşısında bırakılacağız. İzmir'in kurtarılışından bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu şekilde daha dokuz ay geçebilir.

Önemle gözönünde bulundurmamak gerekir ki, belirsiz bir zaman boyunca beklemek zorunda kalmayı kabul edemeyiz.

6 - Aleyhimize olan meselelerde fedakârlık etmek, lehimize çözümlü zaruri olan meseleleri olumlu bir sonuca götürememek bizi zayıf ve güç duruma sokar. Bunun için barışa temel olacak meselelerin hepsini bir bütün olarak dikkate almak, bunu ciddiyetle, açık ve kesin bir dille konferansın dikkatine sunmak ve kabulüne çalışmak; bu konuda garanti elde etmedikçe fedakârlığı gerektiren meselelerin çözümüne yanaşmaktan kesinlikle kaçınma zamanı gelmiştir.

7 - 24 Mayıs tarihli ve 144 sayılı telgrafınızla bildirilen son kararımızı uygulamakta acele etmemenizi rica ederim. Esas Meclis'ten gelen talimatın önemli noktası, malî iktisadî adlî ve idarî konularda hayat ve bağımsızlık haklarımızın tam ve güvenilir olarak kazanılmasıdır. Daha bu sonuç elde edilemediğine göre, fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

8 - İtilâf Devletleri, bize hayat ve bağımsızlığımızla ilgili konularda ne yapıp yapıp aleyhimizde esaslı şartlar kabul ettirmeye karar vermedikçe, tazminat konusunda göstereceğimiz ciddî tutum üzerine, Yunan ordusunun hareketine izin veremezler; dolayısıyla kendilerinin de fiilen savaş durumuna geçmelerini uygun göremezler. Eğer olumsuz görüşü benimsemekteki kararları kesin ise, Yunan tazminatı konusunda olmasa bile, İstanbul'un boşaltılması, borçların hangi tür para ile ödeneceği veya adlî meseleler gibi bütün dünyayı ilgilendiren konularla ve elverişli bir ortam içinde bize karşı fiili hareketlere girişirler. Böyle olunca da biz daha zayıf bir duruma düşeriz.

9 - Yunanlıların Cumartesi günü konferanstan çekilmelerini önleyebilmek için, isteklerini kabul etmek lehimizde değildir. Böyle bir çekilmenin aynı harekete İtilâf Devletleri de katılmadıkça hiçbir anlam ve etkisi olamaz. Eğer konferanstan çekileceklerini bildirmenin anlamı, fiilen askerî

harekâta geçeceklerini önceden haber vermek ise, bu konuda İtilâf Devletleri'nden haklı olarak sorulacak noktalar vardır.

10 - Kısacası, böyle tepeden inme ve ansızın yapılan bir tehdit karşısında ve başlıbaşına bir konuda fedakârlığı kabul ettiğimizi söylemek, barışı uzaklaştırmak şeklinde anlaşılabilir. Tekrar ediyorum : İtilâf Devletleri'ni ana meseleleri çözmeye davet ediniz, efendim.

Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, "kişiyeye özel" işaretiyle de ayrıca şu kısa şifreli telgrafı çektim :

Şifre : 25.5.1923

Kişiyeye özel

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Hükümet Başkanlığı ile Delegation Hey'eti'nin bütün yazışmalarını bir defa daha karşılaştırarak inceleme gereğini duydum. Bazı telgraflardaki ifade tarzından, arada yanlış anlamalar var gibi bir anlam çıkardım. Onarımla ilgili tazminatı kabul etmek veya etmemek konusunda ısrar yoktur. Bunu açıklamak için, durumla ilgili düşünce ve görüşlerimi ayrıca bildirdim. Hasretle gözlerinden öperim, kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafların metinlerinden, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatından vazgeçmeyi esas itibariyle kabul ettiğimiz açıkça anlaşılmaktadır. Ancak ana meselelerde, zarurî ve hayatî saydığımız hususların iyi bir sonuca bağlanması şartına da, İsmet Paşa'nın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da bu telgraflardan çıkardığı anlam ve güttüğü maksat bu olmuştur.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den, düşüncelerinin bana aynen bildirilmesini istediği 24 Mayıs 1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana da bir telgraf çekmiş... 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafı ben 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf Dışişleri şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Halbuki bu telgraf bir bakıma Rauf Bey'den şikâyet anlamı taşıyordu. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur.

Lozan

Çekilişi : 24.5.1923

Alınışı : 26.5.1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Durumla ilgili olarak Hükümet Başkanlığı'na etraflı bir rapor sundum. Hükümetle aramızda esaslı anlaşmazlık vardır. Uyuşma olmazsa geri dönmek zorunda ve kararındayım. Raporumun yüce Başkanlığınıza ulaştırılmasını açıkça belirttim ve istirham ettim. Konferans son günlerinde ve durum gecikmeye tahammülü olmayan bir andadır. Düşünceme göre, barış, ileri sürdüğüm görüşler çerçevesinde gerçekleştirilebilir. Büyük Millet Meclisi Başkanı Zâtıdevletlerinin bu olağanüstü zamanda genel dunnu yakından takip buyurmalan istirham olunur. Diğerlerinden bir gün gecikmeyle gelen bu telgraf; olduğu gibi Gazi Paşa Hazretleri'ne sunulacaktır.

Hüseyin Rauf

Aynı gün İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim :

Şifre : Makine başında Ankara, 26.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs tarihli ve 145 sayılı şifreyi 26 Mayısta aldım. Ondan önce kısa ve uzun iki şifre yazdım. Durumu takip ediyorum. Geri dönme kararınızın nedeni, tazminat konusunda fedakârlık olduğuna göre, doğru değildir. Bildirdiğim hususlar çerçevesinde teşebbüse devam edildiği takdirde, daha elverişli bir safhaya geçme ceğinizi umarım. Hükûmet ile aranızda sezilen görüş ayrılığı giderilebilir. Gözlerinizden öperim, efendim.
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 tarihinde Hükûmet Başkanlığı'na yazdığı raporlarda, Hükûmet Başkanlığı'nın yazılarını, benim telgraflarımı ve delegelerimize verilmiş olan esas talimatı dikkate aldığımı ve o yolda hareket ettiğimi açıkladıktan sonra, 26 Mayıs günü öğleden sonra, İtilâf Devletleri delegelerinin, Yunan tazminatına karşılık Karaağaç'ın kabul edilmesi yolundaki tekliflerini kabul ettiğini söylemiş olduğunu, diğer meseleleri de birkaç gün içinde sonuçlandırabileceğini bildirmiş...

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1923 tarihinde şu yazısına ilişik olarak gönderdi.

154/155 27.5.1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüce
Başkanlığı'na

İsmet Paşa Hazretleri'nden gelen 26 Mayıs 1923 tarihli telgraf sureti ilişik olarak yüce huzurlarına takdim kılındı, efendim.

Hüseyin Rauf Dışişleri Bakanlığı Vekili

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşa'ya da şu tebligatta bulunmuş :

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

İlgi : 26 Mayıs 1923 tarih ve 151 sayılı telgraf.

Delegeler Hey'eti'nin Yunan tazminatı ile ilgili tutumu, Hükûmet'in talimatına açıkça aykırı görülmüştür. Güç durumda kalan Hükûmet, millî çıkarları gözönünde tutarak, tarafınızdan bildirildiği üzere, önemli meselelerin üç dört gün içinde sonuçlandırılacağı yolundaki kanaatin gerçekleşmesini beklemekle birlikte, düşünce ve görüşlerini değiştirmeyecektir. Önceki telgrafta belirtilen öteki temel meselelerle fedakârlığın söz konusu olamayacağı kesinlikle bilinmelidir, efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a karşılık tazminattan vazgeçilmesini bildiren raporlarını gördükten sonra, 25 Mayıs 1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı talimat telgrafını açıklamak üzere kendisine şu telgrafı yazdım :

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Hükûmet'in kararında başlıca üç ana nokta vardı, Birincisi : Onarımla ilgili tazminat meselesinde fedakârlık, askıda kalan önemli meselelerin lehimize sonuçlandırılması karşılığında yapılmalıdır. İkincisi : Düyyûn-ı Umumiye faizleri, düşman işgalindeki topraklarımızın boşaltılması, adlî meselelerle ilgili formül ve yabancı şirketlere ödenecek tazminatı, yani on iki milyon liranın, şahısları ve uyrukları hangi milletten olursa olsun, bütün şirketlere ait olduğu kabul edilerek bunun

dışında bir tazminatın söz konusu edilmemesi- meselelerinin, tazminat meselesiyle birlikte ele alınması ve bu dört meselenin lehimize çözümü sağlanabildiği takdirde, tazminat meselesinde fedakârlık yapılabilir. Üçüncüsü : Kvnferansa son ve kesin tekliflerde bulunarak cevap beklemek. Delegeler Hey'eti'nin tutum ve anlayışında Hükûmet'in görüş ve talimatına uymayan noktalar şunlardır :

1 - Delegeler Hey'eti, yalnız askıda kalan meseleleri bir bütün olarak kabul etmiş, tazminat meselesini bunun dışında tutmuştur.

2 - Görüşmelerin, Yunanlıların konferanstan çekilmesi üzerine kesilmesinde ve Mudanya sözleşmesinin Yunan ordusunun yeniden saldırmalarıyla bozulmasında sakınca görülerek, öteki meselelerde anlaşmaya varılamazsa, görüşmelerin tarafımızdan kesilmesi tercih edilmiştir. Bu nokta, üzerinde düşünölmeye değer.

3 - Yunan onarım tazminatı konusunda fedakârlığı kabul ettikten sonra, öteki meseleleri birkaç gün içinde sonuçlandırma yoluna gidilmesi de önemlidir. Bakanlar Kurulu'nda henüz böyle bir kanaat oluşmuş değildir. Önemli meseleler gerçekten üç dört gün içinde lehimize sonuçlandırılabilirse, tazminat meselesine öncelik verilmesinde düşünölen sakıncalar giderilmiş olur. Muharrem Kararnamesi'nin (211) yürürlükte olduğu hususunun belirtilmesine önem verilmesinin, ancak çözümlenmesi ümidini beslediğimiz meselelerden sonraya bağlı olduğu bildirilmektedir.

4 - Konferansın, kuponlanıı ödenmesi meselesi yüzünden kesilmesinin içeriye ve dışarıya karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı düşüncesi de üzerinde iyiden iyiye durmaya değer.

Bu konuda bütün yabancılar aleyhimizdedir. İşin içyüzünü kamuoyuna açıklamak tazminat meselesi kadar kolay değildir. Tazminat meselesinde yabancıların da bizi haklı görmesi için sebepler vardır.

5 - Önemli meselelerde, görüşmelerin kesilmesine bizim yol açmış olmamız, fiilî hareketlerle birlikte olmadıkça, İtilaf Devletleri'nin isteğine uygun düşer. Bu sebeple, eğer görüşmeler kesilecekse bunun Yunan saldırısı üzerine yapılması, bizi haklı durumda gösterirdi görüşü vardır.

6 - Kısacası, Hükûmet ile Delegeler Hey'eti arasındaki anlaşmazlık noktaları önemlidir. Hükûmet'te olupbittiler karşısında bırakılma endişesi doğmuştur. Bunun için, bildirdiğiniz üzere, önemli meselelerin birkaç gün içinde mutlaka sonuçlandırılmasına ağırlık vererek, tazminat meselesine öncelik vermenin doğuracağı sakıncaların giderildiğini göstermek lâzımdır. Daha şimdiden fedakârlıkta bulunmanın, öteki meselelerin süratle ve lehimizde çözüme bağlanacağı hususunda vez'ilen sözlere karşılık olduğunu gerekenlere ciddî olarak söylemek ve eğer sonunda görüşmeler mutlaka kesilecekse, bunun onların sebep olduğu ve saldırgan görünecekleri bir yolda kesilmesini sağlamak gerekir.

7 - Bugünlerde en ince değişiklikleri ve özellikle göstereceğiniz fedakârlıktan sonra İtilaf Devletleri delegelerinde beliren zihniyeti bildiriniz. Çünkü, bize gözdağı vererek başarıya ulaşmaktan doğacak yeni ümitleriıden haklı olarak endişe ediliyor, efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa,28 Mayıs 1923 tarihinde,Rauf Bey'e yazdığı telgrafta diyor ki : "Usulde, yani bir meseleyi önce veya sonra söz konusu etmek gibi esas direktifte değil ;uygulama şekli üzerinde aramızda ayrılık belirmiştir. Yunan tazminatı meselesi daha kesin bir çözüme bağlandığı gibi, öteki ana meseleler de bundan sonra görüşüleceğinden Cuma ve Cumartesiye kadar bütün meselelerde konferansın kesin tutumunun anlaşılacağı sanılmaktadır. Yunan tazminatı konusundaki fedakârlığı, bizi ilgilendiren malî ve iktisadî konularda bu davranışımızın dikkate alınacağı kaydıyla yaptığımızı söylemişim. Bu bakımdan, eğer öteki meselelerde anlaşmazsak, Yunan tazminatı da alacağımız genel karara bağlı olur."

"Eğer esas talimatlara uymakla birlikte, beklenmedik talimatlara, nihayet çeşitli meselelerin görüşülme ve çözümlenmesinde verilecek kesin emirlere, önemli talimatlara bütünüyle ve harfi harfine uyamadığımız kabul buyurulursa, bu durum, istemediğimizden değil, fakat gerçekten mümkün olmadığındandır

"Bendeniz aramızdaki bu görüş ayrılığını zamanında görmüş ve açıkça ortaya konmasını istirham etmişim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüde girilmemiştir. Eğer bu tutumumuz yanlış sayılıyorsa, onun görüşünüze göre düzeltilmesi imkânı vardır.

Kısacası, barış meselesinin yüzde doksan beşi çözümlenmiştir. Üzerine benden sonra görev alacak kimse için güçlükler azalmış ve basitleşmiştir.

"Öte yandan, eğer barış yapılmaz da görüşmeler kesilirse, bizim tutumumuz bu kesilmeyi daha elverişsiz bir duruma sokmayacaktır. Herhalde emir ve karar Hükûmet'in ve yüce Başkanlığınızındır."

İsmet Paşa, aynı gün bana da cevap verdi. Bu cevabı olduğu gibi bilginize sunayım :

Çekilişi : 28.5.1923

Gelişi : 29.5.1923

1/1016

Hükûmet Başkanlığı'na

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Durum, Hükûmet'e gönderdiğim raporda bildirilmiştir. Her gün birer mesele ele alınmak üzere, bütün meseleleri önümüzdeki günlerde görüşeceğiz. Elbette Yunan tazminatını askıda kalan bütün meselelerin çözümünde sürekli bir silâh olarak kullanacağız. Bu imkânı elde ettük. Yunan tazminatı meselesini çözümledikten sonra diğerlerinde bize gözdağı vererek bir sonuç alma ümidi besleyen olmadı. Aksine, tehdit vasıtası ortadan kalktı. Durum sakinleşti. Eğer eninde sonunda görüşmeler kesilirse, ya Yunan Ordusu kendisi için özel bir sebep bulunmadığından harekete geçmeyecek veyahut da ötekilerle birlikte ve onların dâvâsı için ilerlediğini ortaya koyup ispat edeceğiz. Her iki durum da maddî ve manevî bakımlardan, tazminat bahanesiyle, Yunan ordusu ile çarpışmaya başlamaktan daha önemli ve uygun görülmüştür. Hükûmeti oldubittiler karşısında bırakma endişesine yer yoktur. Tutumumuz genel duruma göre değerlendirilirse, anlaşmazlığın uygulama yönteminde olduğu kabul edilebilir. Daha önce bu anlaşmazlığı da arz etmişim. Ana konuların hepsinin birkaç güne kadar görüşüleceği arz olunur.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu telgrafı çektim :

29.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Zâtıdevletlerinin, barışla ilgili konuların büyük ölçüde çözümlenmiş olduğu yolunda verdiği bilgi sevindirici olmuştur. Tasarladığımız üzere, durumu birkaç gün içinde aydınlığa kavuşturabilirseniz, çok rahatlayacağız. Başarılı olmanızı dilerim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Durum aydınlanıncaya kadar burada kalacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafımdan sonra çalışmalarına devam etti. Rauf Bey'in ve Bakanlar Kurulu'nun da bu konu üzerinde daha fazla direnmesini önledim.

Bir aya yakın bir zaman her iki taraf da yatışmış gibi göründü. Bu süre içinde, İsmet Paşa, çeşitli konular üzerinde Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nın görüşlerini soruyordu.

KUPONLAR VE İMTİYAZLARLA İLGİLİ YAZIŞMALAR İKİ TARAFI YENİDEN SINIRLENDİRDİ

Kuponlar ve imtiyazlar konusunda aralarında geçen bir yazışma iki tarafı yeniden sınırlendirmiş. İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923 tarihinde Rauf Bey'in bir yazısına verdiği cevapta şu cümleler vardır :

Kuponlar meselesi çözümlenmeden imtiyazlar meselesinin çözümlenmesine gitmeyeceğiz. Zaten sorduğumuz soru, kuponlar meselesine bir çözüm yolu bulduktan sonra, takip edeceğimiz tutumla ilgili talimat almak içindi. Hükümet bu konuda suskunluk gösteriyor. Konferans görüşmelerinde, Delegeler Hey'eti'nin, ana talimattaki kısıtlamalar dışında, bütün davranışlarının ayrıntılı olarak Ankara'dan idare edilme istek ve eğilimi, görüşmelerin memleket için en yararlı bir şekilde idaresini ve hayırlı bir barışa ulaşma gücünü, Delegeler Hey'eti'nin elinden almaktadır. Hükümetçe tercih buyurulan bu yolun, 93 Seferi'nin (212) saraydan idaresinden farkı yoktur.

Bize karşı, güvensizlik duyulduğu ve yetersiz olduğumuz hususunda durmadan ifade buyurulan kanaat süregeldikçe bizim aracılığımızla barış yapılabileceği düşünülemez.

Hükümetin görüşlerini, İtilâf Devletleri'ne olduğu gibi kabul ettirebileceğine inanan bir hey'etin ve tabiatıyla yüksek şahsiyetinizle olan ilgisi dolayısıyla Maliye Bakanı Beyefendi'nin doğrudan doğruya sorumluluk yüklenerek konferansa hareket buyurmalarını rica ediyoruz.

Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey'di. Bu telgrafı okudum ve Rauf Bey'e cevap verdim.İsmet Paşa'ya da şunu yazdım :

Kişiye özel 26.6.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26.6.1923 tarihli cevap telgrafınızı okudum. Çok sinirli olarak yazılmıştır. Bunu gerektirecek hiçbir duygu, düşünce ve davranış yoktur, Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz güçlükler ve çektiğiniz sıkıntılar takdir edilmektedir. Bundan sonra belki, daha da artacaktır. Bu kırgınlığın sebebi Ankara değil, orada her gün yeni bir hile yaratanlardır. Çalışmalarınızı yılmadan ve soğukkanlılıkla olumlu bir şekilde sonuçlandırmaya himmet ediniz. Arada yanlış anlaşılmayı gerektirecek bir durum görmüyorum. Çalışma alanınız sınırlı değildir. Fakat yapılacak işler sınırlı olduğu ve pek önemli meselelerle karşı karşıya bulunduğunuz için, durum kendiliğinden sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

RAUF BEY'İN ARADAKİ GÖRÜŞ AYRILIĞINI, KENDİSİ İLE İSMET PAŞA ARASINDA BAŞLI BAŞINA BİR MESELE SAYMASI DOĞRU DEĞİLDİR

Saygıdeğer Efendiler, görülüyor ki,İsmet Paşa ile olan yazışmalarımda, onu incitebilecek sözler de vardır. Sonuna kadar da buna benzer ciddî emirlerim olmuştur.İsmet Paşa'nın da bana aynı şekilde ifadeler kullandığı olmuştur.

Bakanlar Kurulu kararlarında benim görüşlerimin de yer aldığını, İsmet Paşa 'ya gerektiğçe bildiriyordum. Buna göre; İsmet Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı hedef alan bazı

şikâyetleri, yalnız Rauf Bey'in şahsıyla ilgili sayılmazdı. Bütün bakanlarla ilgiliydi. Hattâ bana da dokunuyordu.

Rauf Bey'in bu görüş ayrılığını, kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir mesele sayması ve öyle saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her durumda ve her konuda talimat verenler o talimatı, uzakta ve özellikle talimat verenin içinde bulunmadığı şartlar altında uygulayan kimse arasında görüş ayrılığı olabilir. Esasta bir değişiklik yapılmamak şartıyla, durum gereğine göre idare edilir.

İsmet Paşa'nın, durumun izlenmesi için benim dikkatimi çekmesi de mazur görülmelidir. çünkü, konu gerçekten ciddi ve hayatî idi.

RAUF BEY, GÖRÜŞMELERİ BİTİRİP BARIŞI HAZIRLAYAN İSMET PAŞA'NIN SONUÇLA İLGİLİ OLARAK HÜKÜMETİN GÖRÜŞÜNÜ SORAN TELGRAFA CEVAP VERMEMİŞTİ GÖRÜŞÜNÜ SORAN TELGRAFINA CEVAP VERMEMİŞTİ

Nihayet, Efendiler, Temmuz ortalarında konferans sona erdi.İsmet Paşa, barış antlaşması imzalanmadan önce Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e, konferansın son bulunduğunu ve meselelerin ne şekilde çözüme bağlandığını bildirmiş. . . Rauf Bey'e olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermemiş... İsmet Paşa, bekleyiş içinde geçirdiği bu günlerde çok üzülmüş. Hükûmetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir kararsızlığın hüküm sürmekte olduğuna bağ lamış. . . Rauf Bey'e yazdıktan üç gün sonra 18 Temmuz 1923 tari hinde durumu bana da bildirdi. Telgrafında, Hükûmet'i kararsızlığa dü şürebileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan son ra, düşüncelerine şu sözlerle son veriyordu :

Eğer hükûzriyet kabul ettiğimiz noktalardan geri dönmemiz hııısında kesinlikle ısrar ediyorsa, bunu bizim yapmaktığımızı imkân yoktur. Benim düşününe düşününe bulduğum yol, İstanbul'daki İstilâ Devletleri komiserlerine, imza yetkisinin bizden alındığını bildirmelidir. Gerçi, bu durum, bizim için yer yüzünde görülme miş bir skandal olur. Fakat vatanın yüksek çıkarları, şahsî düşüncelerin üstünde olduğundan, Millî Hükûmet istediği gibi hareket eder. Hükûmetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptıklarımızın muhasebesi milletin ve tarihin yargısına bırakılmış tır.

Efendiler, İsmet Paşa'nın yürüttüğü ve sonuçlandırdığı işin ne kadar önemli olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Bu işin sonuçlandırıldığı, son günün, imza gününün geldiğini bildiren telgrafa sevinçle ve can atarak cevap verileceğini kabul etmek tabiidir. Ankara ile Lozan arasında, bir veya iki günde haberleşmek mümkündür. 'Üç gün geçtiği halde, hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit bir anlayışla, Hükûmet Başka nı'nın işi önemsemediğini ve aldırmaazlıkla karşıladığını gösterir. Yapılan işin hükûmetçe noksan görülerek, kabul edilmemesi yoluna gidildiği ve bundan dolayı da cevap verilmemekte olduğu zannına da düşülebilir. Bu durum karşısında, işi bitirmek için büyük ve tarihî svrumluluk yüklene rek imza kullanacak olan zatın ne kadar güç bir durumda kalacağı düşü nülürse, İsmet Paşa'nın üzüntü ve ıztırıp çekmesini haklı görmek gerekir.

İSMET PAŞA'YA BARIŞ ANTLAŞMASINI İMZALAMASINI BİLDİRDİM

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim :

Ankara, 19.T.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede kararsızlık yoktur. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla tebrik etmek için, antlaşmanın usulüne göre imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz, kardeşim.

Gazi Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan

İSMET PAŞANIN ÇEKTIĞİ IZDIRAP

İsmet Paşa, bu telgrafıma cevap verdi. İsmet Paşa'nın ızdırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda temiz kalpliliğini, içtenliğini ve özellikle alçak gönüllülüğünü de gösteren bir belge olduğu için, aynen bilginize sunuyorum :

Lozan, 20.7.1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı bir düşün. Bizyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz şefim.

İsmet

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NI HAZIRLAYAN VE İMZALAYANLARA TEŞEKKÜR VE KENDİLERİNİ KUTLAMA

Efendiler,İsmet Paşa, 24 Temmuz 1923 günü antlaşmayı imzaladı. Kendisini tebrik etme zamanı gelmişti. Aynı gün şu telgrafı çektim :

Lozan'da Delegeler Hey'eti Başkanı
Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretleri'ne
Millet ve hükümetin zâtiâtilerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla sona erdirdiniz. Memlekete biribiri ardınca yaptığınız yararlı hizmetlerle dolu ömrünüzü bu defa da tarihî bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun çarpışmalardan sonra vatanımızın barış ve istiklâle kavuştuğu bu günde, parlak hizmetiniz dolayısıyla zâtiâlinizi, pek sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Bey'leri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Hey'eti üyelerini şükran duygularıyla kutlarım.

Gazi Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan

RAUF BEY KUTLAMAK İSTEMİYOR

Efendiler, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya kutlama telgrafı çekmediğini anladım. Kendisine bunun gerekli olduğunu hatırlattım. Rauf Bey'e bu konuda diğer bazı arkadaşlar da uyarıda bulunmuşlar.

Daha sonra öğrendim ki,Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kutlamayı ve ona yaptığı bu önemli ve tarihî görevden dolayı teşekkürü gerekli görmüyormuş. Yapılan uyarı üzerine Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak, ondan kendi adına, İsmet Paşa'ya bir kutlama telgrafı yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?

Kâzım Paşa, bu mektubu Bahriye Vekili (213) İhsan Bey'in evinde bulunduğu bir sırada almış. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de orada imiş...

RAUF BEY'İN YAZDIĞI VEYA YAZDIRDIĞI TELGRAF

Hep birlikte, Rauf Bey 'in ağızından uygun bir telgraf müsveddesi yaparak İsmet Paşa 'yı kutlamışlar ve ona teşekkür etmişler. Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey'e göndermişler. Fakat Rauf Bey müsveddeyi beğenmemiş. İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veya yazdırmış. Rauf Bey, Kâzım Paşa 'yı gördüğü zaman demiş ki : " Sizin yaptığınız müsveddede sanki her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

Efendiler, Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf metni . kendisinin duygu ve düşüncelerini gizlememektedir. Arzu buyurursanız o telgrafı da olduğu gibi bilginize sunayım :

Şifre 27.7.1923

Lozan'da Delegeler Hey'eti
Bakanlığına
İlgi : 20 ve 24 Temmuz, 347 ve 348 sayılı telgraflar :

Birinci Dünya Savaşı'nın sonsuz ıztıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya barışını kurmakta ne büyük bir rolü olduğunu fiilen ispat etmek üzere imzaladığımız Mondros Ateşkes Anlaşmasına rağmen, en fecî ve insafsız saldırılara uğramış; bunun arkasından yaşama hakkımızı ve istiklâlimizi ayaklar altına alan Sévres Antlaşması yapılmıştı. Yüzyıllar boyunca hür ve bağımsız olarak yaşamış olan aziz Türkiye'nin asil halkı, uğradığı haksız ve feci saldırılar karşısında bütün şuur ve bütün varlığıyla yaşama hakkını ve istiklâlini kurtarmak için ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez millî ordusuyla Büyük Önderimiz ve Başkomutanımızın ve kahraman komutanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti'nin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek yüksek savaş kabiliyetiyle elde ettiği bu başarı ve zaferlerin, Lozan'da aylardan beri süregelen barış görüşmeleri sonunda, milletlerarası bir belge ile belgelenmiş olması, milletimize yeni bir çalışma ve huzur dönemi hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, azimli ve fedakâr milletimizin yaşama hakkını ve istiklâlini güven altına alan bir antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı başta zâtıdevletleri olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendi ' lere ve müşavirlerimize tebriklerini sunar, efendim.

Hüseyin Rauf Bakanlar Kurulu Başkanı

RAUF BEY, LOZAN ANTLAŞMAS'NI YAPAN İSMET PAŞA'YI KUTLAMA VESİLESİYLE MONDROS ETEŞKES ANLAŞMASI'NI YAPAN KENDİSİNİ SAVUMAYA ÇALIŞIYOR YAPAN KENDİSİNİ SAVUNMAYA ÇALIŞIYOR

Efendiler,Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle, kandisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan bahsetmeyi ise onu ne kadar önemli ve yüksek amaçlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini savunmayı gerekli görüyor.

Mondros Ateşkes Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O anlaşma hükümleridir ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline sundu. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki, Sevres Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara mümkün ve akla yatkınmış gibi gösterdi.

Rauf Bey, o ateşkes anlaşmasını "milletimizin dünya barışını sağlamakta ne büyük bir âmil olduğunu fülî olarak ispat etmek amacıyla" imzaladığını, söylüyorsa da, bu hayalî cümle ile kendinden başka kimseyi avutmaz. Çünkü böyle bir amaç yoktu.

Rauf Bey 'in, telgrafına Mondros Ateşkes Anlaşması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansı için bir başlangıç olduğunu ve Lozan barışının da Rauf Bey 'in yaptığı Mondros Ateşkes Anlaşması'nın sonucu olduğunu söylemek eğiliminde bulunduğu hükmedilebilir.

RAUF BEY ZAFERLER KAZANMIŞ ORDUNUN BAŞINDA LOZAN'A GİDEN ZATA ZAFERDEN ZAFERE YÜRÜYEN ORDUNUN HİKAYESİNİ ANLATIYOR

R a u f B e y, telgrafında Sevres Antlaşması yüzünden Türk milletinin uğradığı saldırıları, buna karşı milletin nasıl ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez bir ordu kurduğunu ve kahraman komutanlarımızın sevk ve idaresi ile nasıl zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. R a u f B e y, bu hikâyeyi İ s m e t P a ş a ' ya, o zaferler kazanmış ordunun başından Lozan'a gitmiş olan zata anlatıyor. R a u f B e y, bu başarı ve zaferleri hükûmetin kazandığını anlatabilmek için de parlak bir cümle bulmuştur : Lozan barış görüşmelerinin aylardan beri devam ettiğine de işaret ederek üstü kapalı bir şekilde işin uzatıldığını belirtmekten kendini alamamıştır. R a u f B e y, "Antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı Delegeler Hey'eti'ni tebrik ederken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan başlayarak, bütün inkılâbımızın bir özetini yapmak suretiyle, Delegeler Hey'eti'ne yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir tek teşekkür kelimesini bile içine almayan bu yazıların ne anlama geldiğini kavramak, dikkatli ve incelikleri görebilen kimselerce elbette güç değildir.

RAUF BEY, İSMET PAŞA İLE KARŞI KARŞIYA GELEMEM ONUN KARŞILANMASINDA BULUNAMAM DIYOR

Efendiler, Delegeler Hey'etimiz görevini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes Delegeler Hey'eti'ni yakından alkışlamak için can atıyordu. O günlerdeydi. Hükûmet Başkanı R a u f B e y, Meclis ikinci Başkanı bulunan A l i F u a t P a ş a ile birlikte, Çankaya'da bana geldiler.

R a u f B e y; ben, dedi İ s m e t P a ş a ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. Müsaade ederseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmak için, seçim bölgemde dolaşmak üzere Sivas'a doğru bir geziye çıkayım.

R a u f B e y'e bu şekilde davranmasına bir sebep olmadığını, burada bulunan İ s m e t P a ş a 'yı bir Hükûmet Başkanı'na yaraşırçasına karşılamasının ve görevini başarı ile sona erdirdiği için onu sözle de takdir ve tebrik etmesinin uygun olacağını söyledim.

R a u f B e y, "kendime hâkim değilim; yapamayacağım" dedi ve geziye çıkma hususunda ısrar etti. Hükûmet Başkanlığı'ndan ayrılması şartıyla çıkmasını kabul ettim.

RAUF BEY, DEVLET BAŞKANLIĞI MAKAMININ GÜÇLENDİRİLMESİNİ TEKLİF EDERKEN NE DÜŞÜNÜYORDU

Ondan sonra, R a u f B e y 'le aramızda şu konuşma geçti :

R a u f B e y, "Hükûmet Başkanlığı'ndan çekilirken, sizden çok rica ederim" dedi "Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz."

R a u f B e y'e : "Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz! " cevabını verdim.

R a u f B e y 'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım.

R a u f B e y, Devlet Başkanlığı makamı olarak, hilâfet makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve yetki sağlamamı benden rica ediyordu.

R a u f B e y'in, benim olumlu cevabımla ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı belli değildir. Daha ileriki bir tarihte, Cumhuriyet'in ilânından sonra, kendisiyle Ankara'da yaptığım bir görüşmede, Cumhuriyet'e niçin karşı olduğunu sorduğum ve yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman : "Ben, demişti, Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilânını düşünmüş ve kastetmiş değildim."

Oysa, Efendiler, benim verdiğim cevabın anlamı tamamen o idi. Gerçekten de, millî hükümetimizin niteliği Cumhuriyet Hükümeti olduğu halde, bence onu kesin olarak ifade ve ilân etmemek ve Devlet Başkanlığı makamı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını bir tek makam halinde bulundurmamak bir zayıflık teşkil ediyordu. İlk fırsatta Cumhuriyeti resmen ilân etmek ve Devlet Başkanlığı'nı Cumhurbaşkanlığı makamında temsil ederek kuvvetli bir durum yaratmak şarttı. R a u f B e y 'e bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer ne demek istediğimi kavrayamamışsa, sanırım ki eksiklik bende değildir.

MEMLEKETE VE MİLLETE KİMLER HİZMET EDERSE HAVARİ ONLARDIR

A l i F u a t P a ş a ile de kısa bir görüşme yapıldı. F u a t P a ş a, bana şöyle bir soru sordu : "Senin şimdi "havari"lerin kimlerdir? Bunu anlayabilir miyiz?"

Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim. Paşa, ne demek istediğini açıkladı. O zaman ben de şunları söyledim :

Benim "havari" lerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder, bu hizmete lâyık ve muktedir olduğunu gösterirse, "havari" onlardır.

RAUF BEY'İN HÜKÜMET BAŞKANLIĞI'NDAN, ALİ FUAT PAŞA'NIN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ İKİNCİ BAŞKANLIĞI'NDAN ÇEKİLMELERİ

R a u f B e y, Hükümet Başkanlığı'ndan çekildi. İçişleri Bakanı olan A l i F e t h i B e y, aynı zamanda Hükümet Başkanlığı'na seçildi (13 Ağustos 1923)

Bir süre sonra, 24 Ekim 1923 tarihinde, A l i F u a t P a ş a da Meclis İkinci Başkanlığı'ndan çekilerek, ordu müfettişliğine, tayinini rica etti. F u a t P a ş a 'ya ünvanı İkinci Başkan olmakla birlikte, mevkinin ve görevinin pek önemli olan Meclis Başkanlığı olduğunu söyleyerek, görevine devam etmesini tavsiye ettim. F u a t P a ş a, politikadan hoşlanmadığını, hayatının bundan sonrasını askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürerek, isteğinin yerine getirilmesi ricasında ısrar etti. F u a t P a ş a'nın rütbesi tümgeneral idi. Komuta edeceği orduda korgeneral rütbesinde kolordu komutanları vardı. Geçmiş hizmetlerini göz önünde bulundurarak kendisini korgeneralliğe yükselttik ve karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne tayin ettik.

K â z ı m K a r a b e k i r P a ş a da, daha önce aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'NİN BAŞKENTİ:ANKARA

Efendiler, Lozan Antlaşması'nın eklerinden olan düşman işgali altındaki topraklarımızı boşaltma protokolu uygulandıktan sonra, yabancı işgalinden tamamen kurtulan Türkiye'nin toprak bütünlüğü fiilî olarak sağlanmıştı. Artık yeni Türkiye Devleti'nin başkentini bir kanunla tespit etmek gerekiyordu. Bütün düşünceler, Yeni Türkiye'nin başkenti Anadolu'da ve Ankara şehri olarak seçme lüzumunda birleşiyordu.

Bu seçimde, coğrafi durum ve askerî strateji en büyük önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir an önce tespit ederek, içten ve dıştan gelen kararsızlıklara bir son vermek şarttı. Gerçekten de, bilindiği üzere, başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülmüş, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada İstanbul'un yeni milletvekillerinden bazıları, R e f e t P a ş a başta olmak üzere, İstanbul'un hükümet merkezi olarak kalması gerektiğini bazı örneklerle dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme kabiliyeti ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un "payitaht" olması lâzımdır ve mutlaka olacaktır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyimini kastettiğimiz anlam ile, bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir. Bundan dolayı, bu konuda zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanunî yoldan ilân ettirerek, "payitaht" sözünün de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına gerek kalmadığını göstermek lâzım, geldi. Dışişleri bakanı İ s m e t P a ş a, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanun tasarısını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası bulunan bu kanun teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Kabul edilen kanun maddesi şudur : "Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir."

MECLİS'TE FETHİ BEY'İN BAŞKANLIĞINDAKİ HÜKÜMET'E VE FETHİ BEY'İN ŞAHSINA KARŞI SATAŞMALAR VE TENKİTLER BAŞLADI

Efendiler, çok geçmeden, Meclis'te, F e t h i B e y'in başkanlığındaki hükûmete ve özellikle F e t h i B e y'in şahsına karşı sataşmalar ve tenkitler başladı. Anlaşıldığına göre, milletvekillerinde bakan olma istek ve hevesi çoğalmıştır. İşbaşında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde, partimiz adına milletvekillikleri sağlanmış olan birtakımları da Hükümet aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre yararlanma fırsatları hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri sezilen milletvekillerinin meclis çoğunluğunu aldatarak Hükümet'e ve Meclis'e karşı hâkim bir duruma geçmek maksadını güttükleri anlaşılıyordu.

F e t h i B e y, dikkatini ve çalışma gücünü Hükümet Başkanlığı görevinde yoğunlaştırabilmek için İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Aynı tarihte, A l i F u a t P a ş a'nın çekilmesi ile Meclis İkinci Başkanlığı da boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve yapılan çalışmalarda uzlaşma ve işbirliği aramayı gerekli bulmaksızın bağımsız ve gizli çalışan bir grup belirdi. Bu grup, iyi niyetli ve hakkı tutar gibi görünerek bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çekmekte başarılı olmaya başladı. Örnek olarak, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığı'na Erzincan milletvekili bulunan S a b i t B e y'in, Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbul'da bulunan R a u f B e y'in Meclis'ce seçilmesini karar altına aldırdı (25 Ekim 1923).

Oysa, ben, S a b i t B e y'in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. S a b i t B e y'in bazı illerin valiliklerinde bulunmuş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şartlara bağlı iç işlerini idare edebileceğine yeterli bir delil sayamıyordum.

R a u f B e y'in de Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü, R a u f B e y, daha dün Hükümet Başkanı idi. O makamı, ne gibi duyguların etkisinde kalarak hareket ettiği için terke mecbur edildiği bilinmekteydi. Buna rağmen, onu Meclis'in İkinci Başkanlığı'na

getirmekle, bütün Meclis'in onunla aynı görüşte olduğunu yani bütün Meclis'in, Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Hükûmet'te Dışişleri Bakanı olarak bulunan İ s m e t P a ş a 'nın aleyhine olduğunu göstermek maksadı güdülyordu.

Efendiler, yeni Meclis, ilk döneminde, gizli bir muhalefet grubunun tuzağına düşme durumuyla karşı karşıya kaldı. F e t h i B e y ve arkadaşları, Hükûmet işlerini sükûnetle yürütemeyecek bir duruma getirildi. F e t h i B e y bu durumdan bana defalarca şikâyet etti ve kendisi Hükûmet'ten çekilmek istedi. Öteki bakanlar da aynı şekilde şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Kötülük, Hükûmet'in Meclis'ce seçilmesinden ileri geliyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

UYGULANMASI İÇİN SIRASINI BEKLEDİĞİM BİR DÜŞÜNCEİN UYGULANMA ZAMANI GELMİŞTİ

Ben, Meclis'te, gizli ve muhalif bir grubun bulunduğunu farkettikten, Meclis çalışmalarında duyuların hâkim duruma geçtiğini gördükten ve Bakanlar Kurulu'nun çalışma düzeninin her gün olur olmaz birtakım sebeplerle altüst edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim.Bunu itiraf etmeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim bilgileri ve yapacağım açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Partisi'nin R a u f B e y 'i kendisi toplantıda bulunmadığı halde Meclis İkinci Başkanlığı'na, S a b i t B e y 'i de İçişleri Bakanlığı'na aday seçtiği tarih 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. Aynı gün ve ertesi Cuma günü Hükûmet üyeleri Çankaya'da benim başkanlığında toplandı.

Gerek Hükûmet Başkanı F e t h i B e y'in ve gerek diğer bakanların istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu bildirdim.Meclis'ce yeni hükûmet seçildiğinde, şimdiki hükûmette bulunan üyelerden yeniden seçilenler olursa, onlar bu seçimden sonra da istifa ederek yeni hükûmete katılmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız, o zamanlar, bakanlar gibi seçilen ve kabineye dahil bulunan Genelkurmay Başkanı F e v z i P a ş a , bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü ordu yönetim ve komutasının rastgele birisine verilmesi doğru görülmedi.

Efendiler, bu türlü hareketin ve alınan kararın nasıl bir maksada dayandığı incelenirse, şu sonuca varılır : İhtiraslı grubu, hükûmet kurmakta tamamen serbest bırakıyoruz. Şimdiki kabinede bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın, tamamen istedikleri kimselerden oluşan,istedikleri gibi bir kabine kurarak memleket mukadderatına hâkim olmalarında bir sakınca görmüyoruz. Fakat ne hükûmet kurmaya ve ne de kursalar bile memleketi yönetme iktidarı göstereceklerine emin bulunuyoruz.

Meclis'i aldatmaya çalışan ihtiraslı grup, şu veya bu tarzda bir hükûmet kurmayı başarabildiği takdirde, bir müddet bu hükûmetin idare şeklini ve idaredeki iktidarını takip etmenin ve hattâ ona yardımcı olmanın doğru olacağını düşündük. Fakat bu şekilde kurulacak bir hükûmet, memleket yönetiminde ve yeni gayelerimizi gerçekleştirmekte beceriksizlik gösterir ve başka maksatlara yönelirse, bunu Meclis'te açıklayarak, Meclis'i aydınlatma yolunu tercih ettik. Hükûmet kurmayı başaramadıkları takdirde, doğacak karışıklığın Meclis'i uyandıracağı tabii idi. Bunalım ve karışıklığın devamına seyirci kalınamayacağından,işte o zaman, bizzat müdahale ederek ve tasarladığım şekli açıkça ortaya koyarak işi kökünden halledebileceğimi düşünmüştüm.

FETHİ BEY'İN BAŞKANLIĞINDAKİ HÜKÜMET İSTİFA EDİYOR

Hükümet üyeleri ile Çankaya'da yaptığımız toplantı sonunda, bakanların hep birlikte imzalayarak bana verdikleri istifa yazısı şuydu :

Yüksek Başkanlığa

Türkiye Devleti'nin, karşı karşıya bulunduğu önemli ve güç, iç ve dış meseleleri kolaylıkla çözebilmesi için mutlaka çok kuvvetli ve Meclis'in tam desteğini kazanmış bir hükümete ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz. Bu bakımdan yüce Meclis'in her bakımdan güven ve desteğine dayanan bir hükümetin kurulmasına yardımcı olmak maksadıyla, istifa ettiğimizi derin saygılarımızla arz ederiz,efendim.

Efendiler, bu istifa yazısı, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü saat 13.00'de başkanlığımızda toplanan Parti Genel Kurulu'na bildirildikten sonra,saat 17.00'ye doğru açılan Meclis oturumunda resmen okunmuştur.

HÜKÜMET LİSTELERİ VE HÜKÜMET BAŞKANLIĞI'NA SEÇİLECEĞİ TAHMİN EDİLEN KİMSELER

Hükümet'in istifası belli olduğu dakikadan itibaren,Meclis üyeleri, Meclis odalarında,evlerinde grup grup toplanarak yeni hükümet, listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum Ekimin 28 inci günü geç vakte kadar sürdü. Hiçbir grup bütün Meclis'çe kabul edilebilecek ve millet kamuoyuna iyi karşılanacak isimleri içine alan bir alay listesi tespit edemiyordu. Özellikle bakanlıklara aday düşünülürken o kadar çok hevesli ve isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi şeklinde tespit edilecek bir listeyi kabul ettirmekteki güçlük, liste hazırlığı ile uğraşanları ümitsizlik ve endişeye düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri, bazı kimselerin resimlerini basarak Hükümet Başkanlığı'na seçileceği umulan "sayın sima"ları hatırlatarak dikkati çekmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler, 28 Ekim günü erkenden "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü tül henüz sıyrılırken,deniz gökyüzünden, kıyılardan akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken" Marmara'nın durgun sularını yararak ilerleyen Deniz Yollarının vapuruyla Kalamış iskelesine çıkıyor... Yolda R a u f B e y 'e rastlıyor... Ondan sonra "büyük bir bahçenin içindeki güzel Kalamış köşkünün pek mükemmel döşenmiş süslü salonuna" giriyor ve köşte oturanın çeşitli meselelerle ilgili görüşlerini ve özellikle "millî hâkimiyetimizi her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." nasihatını yayınlayarak kamuoyunu aydınlatma hizmetinden geri kalmıyor.Fakat bu uyarma ve yol göstermeler Ankara'ya tesir edemiyordu.

MİLLİ HAKİMİYETİMİZİ HER ŞEYE VE HER ŞEYE KARŞI KORUYALIM DİYEN ZAT

Efendiler, her şeye ve her şeye karşı millî hâkimiyetin korunması tavsiyesinde bulunan zat, Halife'nin kendisine olan iltifatını Allahın lütfu olarak kabul eden zattır.

Bazı gazetelerin, Konya'da ordu müfettişliğine tayin edilen Fuat Paşa'nın 28 Ekimde İstanbul'a gelişinden, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve diğer birçok kimse tarafından karşılandığını bildiren telgraflarını ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini basarak Mondros Ateşkes Anlaşmasını ve Kars'ın kurtarılışını hatırlatmak için yazdıkları yazıları bile yeterince dikkati çekmeye yaramadı.

PARTİ YÖNETİM KURULU KESİN BİR HÜKÜMET LİSTESİ HAZIRLAYAMADI

28 Ekim günü geç saatlerde, toplantı halinde bulunan Parti Yönetim Kurulu tarafından davet edildim. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'di. Fethi Bey, parti adına Yönetim Kurulu'nca bir aday listesi hazırlandığını ve bu konuda Parti Genel Başkanı olarak benim de görüşümün

alınması uygun görüldüğü için toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Hazırlanan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, ancak, bu listede adları bulunan kimselerin de görüşlerinin alınması, kabul edip etmeyeceklerinin sorulması gerektiğini söyledim. Bu teklifim uygun görüldü. Söz gelişi, Dışişleri Bakanlığı için söz konusu edilen Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki, Parti Yönetim Kurulunda kabul edilebilir kesin bir aday listesi hazırlanamamaktadır. Yönetim Kurulu üyelerine, gereken kimselerle daha sıkı temas kurarak kesin bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasından ayrılırken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemâlettin Sami ve Hâlit Paşa'lara rastladım. Ali Fuat Paşa Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede "Bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Daha kendileriyle görüşmemiştim. Benimle konuşmak üzere geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini, Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa vasıtasıyla kendilerine bildirdim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, orada, beni görmek üzere gelmiş bulunan Rize Milletvekili Fuat, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'lerle karşılaştım. Onları da yemeğe alıkoymdum.

CUMHURİYET'İN İLANI KARARINI NEREDE VE KİMLERE SÖYLEDİM

Yemek sırasında : "Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz" dedim. Orada bulunan arkadaşlar, derhal düşünceme katıldılar. Yemegi bıraktık. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği konusunda kısa bir program yaparak arkadaşlar ı görevlendirdim.

Yaptığım programın ve verdiğim talimatın uygulanışını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davet ederek onlarla görüşüp tartışmaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların da aslında ve tabii olarak benim gibi düşündüklerinden şüphe etmiyordum. Halbuki, o sırada Ankara'da bulunmayan bazı kişiler, yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden, düşünce ve rızaları alınmadan Cumhuriyetin ilân edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma sebebi saydılar.

CUMHURİYET'İN İLANI İLE İLGİLİ KANUN TASARISINI İSMET PAŞA'YLA BİRLİKTE HAZIRLADIK

O gece birlikte olduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddeleri hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa)'nın devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim : Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim : "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir."

Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddelerle de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı :

"Madde - Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir."

"Madde - Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder."

"Madde - Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclis'in onayına sunulur. Meclis, toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis'in toplantısına bırakılır."

Bu müddelere, komisyonda ve Meclis'te din ve dil ile ilgili bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

29 EKİM 1923 GÜNÜ HALK PARTİSİ'NDE YAPILAN GÖRÜŞMELER

Saygıdeğer Efendiler, şimdi isterseniz yüksek hey'etinize 29 Ekim 1923 Pazartesi günü Ankara'da geçen olayı kısaca anlatmaya çalışayım.

Pazartesi günü saat 10.00'da Halk Partisi grubu, Grup Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu üyelerinin seçimi görüşmelerine başlandı.

Başkan - Yönetim Kurulu, hazırlık niteliğinde olmak üzere, Genel Kurul'a sunulmak üzere bir Bakanlar Kurulu listesi hazırladı. Yönetim Kurulu, kesin bir şey tespit etmiş değildir. Karar saygıdeğer kurulumuzundur. Kabul ederseniz okunsun, sözleriyle, Genel Kurul'a, Başkanlığında Fuat Paşa'nın bulunduğu bir hükümet listesi sunar. Okunan bu listede İktisat Bakanlığına aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak Bakanlar Kurulu'nun önemini belirtmiş ve kendisinin seçilmesini teklif etmiş. Özellikle "bu listede adları görülen kimseler çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Bizden refah ve ıslahat isteyen bir millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden daha kuvvetli olmalıdır. Seçimde acele etmeyelim. Hele Hükümet Başkanı'nı seçerken iyi düşünelim" görüşünü ileri sürmüştü.

Saip Bey (Kozan) - Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey, Başbakanlığa İsmet Paşa seçilmelidir, demiş.

Ekrem Bey (Rize) - Yeni hükümet eski hükümetin boşluğunu doldurabilecek mi? Reis Paşa Hazretleri, mümkünse bu konudaki düşüncelerini ifade buyursunlar; aydınlanalım (ben o sırada Meclis'te bulunmuyordum) şeklinde kontışmış.

Zülfü Bey (Diyarbakır) - Yetki Parti Meclisi'nindir. Bu hak, grup Yönetim Kurulu'nun değildir. Parti Meclisi toplansın! .. isteğinde bulunmuş...

Mehmet Efendi (Bolu) - Seçilecek hükümet ancak bir ay dayanabilir. Hükümetin böyle sık sık değişmesi, memleket ve milleti kötü ve güç bir duruma sürükler. Hükümet istifa sebebini açıkça anlatmazsa herhangi bir hükümet seçimine katılmam. Önce sebebi anlayalım sonra seçim yapalım.

Faik Bey (Tekirdağ) - Listede gösterilen isimler öncekilerden daha kuvvetli değildir. Parti Meclisi toplanıp bu meseleyi halletsin.

Vasıf Bey (Saruhan) - (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) Memleketi, milleti niçin bırakıyor? Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Sayın Başkanınız (beni kastetmiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor, demiş ve uzun bir konuşma yapmış.

Necati Bey (İzmir) - Memleketin güvendiği kimselerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Sayın Başkanımız bizi aydınlatsın ve uyarsın. İçeriye ve dışarıya karşı kuvvetli bir hükümete kesinlikte ihtiyacımız vardır.

Başkan Fethi Bey - Yönetim Kurulu'nun yaptığı bu liste ne Paşa'nın ve ne de Yönetim Kurulu'nundur, şeklinde bir açıklama yapmayı gerekli bulmuş.

Doktor Fikri Bey (Ertuğrul) (215) - Vasıf v Necati Bey'lerin düşüncelerine katılm. Memleket sülman değildir. Memleket idaresi gelişigüzel yapılacak bir seçime terk edilemez. Kuvvetli şahıslardan kurulu bir hükümet seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya) - Arkadaşlar sözlerini bitirsinler, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler (Henüz toplantıda değildir).

İlyas Sami Bey (Muş) - Sayın Başkanımız Gazi Paşa Hazretleri düşüncelerini ifade buyursunlar. Bunalımın doğduğu gün giderilmesi daha yararlıdır. Erteleme şiddetlenmesine yol açar. Bir Hükümet Başkanı seçelim. Yirmi dört saatlik bir süre tanıyalım. Arkadaşlarını bulsun. Kuvvetli bir hükümet kurulsun.

Abdurrahman şeref Bey (rahmetli İstanbul Milletvekili) - Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette görülen bir şeydir. Hepimizin amacı vatanın saadetidir. Bir makine kurup tıkr tıkr işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükümeti nasıl bulmalı hastalığı nasıl keşfetmeli? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzu göz önüne alalım. Hükümetin görevini belli edelim. Meclis, gör.işlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da görüşlerini ifade buyursunlar. Bir sonuca varalım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. şahıslardan söz etmeyelim. Vatanın yüksek çıkarlarında birlikteyiz. Reis Paşa Hazretleri görüşlerini ifade buyursunlar.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) - Ne olursa olsun bir seçim zarureti ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bundan önceki Hükümet üyelerinin, yeniden seçilmiş olsalar bile kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Yüce Meclis bu kararı kaldırmalıdır.

Recep Bey (Kütahya) - Üç esaslı noktaya dokunacağım. Birincisi şekil, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevî birliğimizde açılan gediktir. şekillerde eksiklik olursa iyi bir sonuç vermez. Eldeki listede yer alan değerli arkadaşlar hangi zamanda hangi şartlar altında çalışacaklardır; belli değil. Kuvvetli bir şahsın kencii arkadaşlarını bularak bir hükümet kurması gerekir. Recep Bey, özellikle bu son nokta üzerinde uzun bir konuşma yapmış ve açıklamalarda bulunmuş.

Talât Bey (Ardahan) - Recep ve Abdurrahman şeref Bey'ler pek güzel açıkladılar. Hükümet Başkanı'nın görevi nedir? Görev ve yetki Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatmak lütfunda bulunsunlar, demiş.

BEN GENEL BAşKAN OLARAK MESELENİN ÇÖZÜMÜNE MEMUR EDİLDİM

Başkan bundan sonra görüşmenin yeterliğini oya koymuş. Görüşme yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bunlardan Kemalettin Sami Paşa'nın önerisi kabul edilmiş. Bu önergeyle, ben Genel Başkan sıfatıyla meselenin çözüme bağlanması için Parti Meclisi tarafından görevlendiriliyordum.

Görüşmeler sırasında Çankaya'da evimde bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğruca kürsüye çıktım ve kısaca şu görüş ve teklifi ortaya attım.

"Efendiler! dedim, Hükümet üyelerinin seçiminde görüş birliği sağlanamadığı anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözüm yolunu arz ederim."

Başkan Fethi Bey, teklifi oya koydu. Kabul edildi.

Efendiler, bu bir saat içinde, gereken kimseleri Meclis'teki odama davet ederek onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun tasarısını gösterdim ve kendileri ile görüştüm.

28/29 EKİM GECESİ HAZIRLADIĞIM KANUN MÜSVEDESİNİ TEKLİF ETTİM

Saat 13.30'da Parti Genel Kurulu yeniden Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bendeydi. Kürsüye çıktım ve şu konuşmayı yaptım :

"Saygıdeğer arkadaşlar, üzerinde durduğumuz meselenin çözümünde karşılaşılan güçlüklerin sebebi, bütün arkadaşlarca anlaşılmıştır sanırım. Eksiklik ve yanlışlık uygulamakta olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçekten de, yürürlükteki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre, bir hükümet kurmaya teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve hükümeti seçmek mecburiyeti ile karşı karşıya kalıyor. Hepinizin birden hükümet üyelerini seçmek zorunda kalmanızda görülen güçlüğü giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı şekilde güçle karşılaşıyorduk. Görülüyor ki, bu usul bazan birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüksek hey'etiniz bu güçlüğü çözümlenmesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse kuvvetli ve kendi içinde uyumlu bir hükümet kurmak mümkün olacak tır. Devletimizin şekil ve niteliğini tespit eden ve hepimiz için bir gaye olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nuzun bazı noktalarına açıklık kazandırmak gerekir. Teklif şudur dedikten sonra, bilinen tasarımı okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüden ayrıldım.

Teklifimin niteliği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan) - Hükümetin bu şekilde kurulması usulünün lehindeyim. Ancak, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılması teklifi ile bugünkü bunalımı çözmek mümkün değildir. Biz şimdi bir Başbakan seçelim. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesini sonra düşünürüz, dedi.

Hâzım Bey (Niğde) - Şu görüşü ileri sürdü : Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Sanırım ki yapamayız. Yetkimiz varsa, bu partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Millet varlığını ilgilendiren kanunların burada kesin bir şekilde tespit edilmesine taraftar değilim. Bu gibi kanunlar açık oturumda ve serbestçe görüşülmelidir. Biz, her şeyden önce hükümet bunalımına bir çare bulalım.

Yunus Nadi Bey, Hâzım Bey'e şu yolda cevap verdi : Hangi memleket ilk defa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yaparsa, o iş için bir kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi meselelerde ayrıca bir kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Kararsızlık gösterilmesin. Şimdi biz, hükümet bunalımının çözümünü Reis Paşa Hazretleri'ne bıraktık. O da bize bu teklifi getirdi. Bu teklifte yer alan usulü bütün arkadaşlar ayrı ayrı düvünlüştür. Şimdi buna kesin bir şekil vermek gerekir. Teklif edilen şekil, zaten vardır. Buna bir açıklık verip daha belirli şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Balıkesir) - Bizim, şimdiye kadar görüşüldüğünü işittiğimiz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkında bir bilgimiz yoktur. Gerçi gazetelerde gördük, ama bu yeter mi? Bu bakımdan biz, bu konuyu bir bütün olarak görüşmek üzere daha sonraya bırakıp önce bunalıma bir çare bulalım.

Halil Bey - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilerek yeniden yapılmasına yetkimiz vardır. Fakat yapılacak bu değişiklikler, gerçekten vatan ve milletimizin saadetini sağlayabilecek midir? Bunu söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelip açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça bu meselenin derhal halledilmesine taraftar değilim.

Üyelerden biri - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu öyle gelişi güzel düzeltilemez.

Hamdullah Suphi (İstanbul) - Dört yıl önce, bakanların ayrı ayrı seçilmelerinin zararlarını söylemiştim. Bugün de aynı durum başgösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir kanunun daha açık olarak ifadesinden ibarettir. Durum böyle olunca,

değişiklik aleyhinde söz söyleyecekler gelsinler düşüncelerini açıklasınlar. Fakat zamanımızın uzun uzadıya beklemeve tahammülü yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) - Kanunların en iyisi şartlardan ve ihtiyaçtan doğmuş olanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tamamlanması ve açıklığa kavuşturulması gerekir. Teklifin derhal görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı rahmetli Seyit Bey - Teklif edilei şekil yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun, açıklığa kavuşturulması ve buna göre tespitidir. Kanunlar ihtiyaçtan doğar teorik görüşlerden kaynaklanmaz. Zaman ve olaylar her şeye hâkimdi. Gelişme kanunu, değişmez kesin bir kuraldır. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Yürürlükteki şekli daha açık ve belirli bir şekilde ifade edersek, elbette millet ve memleketimizin yararına daha uygun olarak hareket etmiş oluruz.

HÜKUMETİMİZİN ŞEKLİ MUTLAKA CUMHURİYET OLACAKTIR

Rahmetli Seyit Bey'in görüşüne Abidin Cumhuriyet Bey (Manisa) şu cevabı verdi : - Önce hükûmet bunalımına çözüm getirelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya)'nın görüşü şöyleydi : Biz Gazi Paşa Hazretleri'ni hakem yaptık. Bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye yetkimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirme yetkisi meydandadır. Hükûmetimizin şekli mutlaka Cumhuriyet olacaktır.

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda bir konuşma yaptı :

Parti Başkanı'nın teklifini kabule ihtiyaç kesindir. Bütün dünya, bizim bir hükûmet şekli görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşlerimizi bir sonuca bağlayıp açıklamamak, güçsüzlüğü ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir tacrübemden söz edeyim. Avrupa diplomatları bu konuda beni uyardılar. Devletin başkanı yoktur, dediler. Şimdiki idare şeklinize göre başkan, Meclis Başkanı'dır. Demek ki siz, bir başka başkan bekliyorsunuz. Avrupa'nın düşüncesi işte budur. Oysa, biz böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetini ve mukadderatını fülî olarak eline almıştır. O halde bunu hukukî olarak dile getirmekten neden çekiniyoruz. Cumhurbaşkanı olmadan Başbakan seçilmesini teklif etmek kanunsuz olur. Bunda şüpheye yer yoktur. Başbakanın seçilebilmesi için, Gazi Paşa Hazretleri'nin teklifinin kanunlaşması gerekir. Genelleşmiş olan bir zaafın sürdürülmesinin anlamı yoktur. Partinin bütün millete karşı yüklendiği sorumluluğun gereklerine uygun olarak hareket etmek zarurîdir

İsmet Paşa'dan sonra, rahmetli Abdurrahman Şeref Bey'in konuşmasında şu sözler yer alıyordu :

Hükûmet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktur. Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir, dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarua hoş gelmezmiş, varsın gelmesin.

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabul edilmesi gerektiği hususunda uzun bilgiler verdi ve bunun derhal kanunlaşması için gerekli işlemin tamamlanmasını teklif ederim dedi.

TEKLİFİM PARTİ GRUBU'NDA VE HEMEN ARKASINDAN MECLİSTE GÖRÜŞÜLDÜ VE "YAŞASIN CUMHURİYET" SESLERİ ARASINDA KABUL EDİLDİ

Abdullah Azmi Efendî'nin, "meselenin önemi meydandadır. Görüşme devam etsin" diye yükselen itirazına rağmen yeterlik teklifi kabul edildi. Ondan sonra teklifimin bütünü ve arkasından da maddeler birer birer okunarak görüşüldü ve kabul edildi.

Efendiler, Parti Grubu toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat 18.00 idi. Kanun teklifi, Kanun-ı Esasî Encümeni tarafından usulen incelenip tutanağı hazırlanırken, Meclis diğer bazı işlerle meşgul oldu. Sonunda, Başkanlık kürsüsünde oturan Başkan Vekili İsmet Bey (Paşa) Meclis'e şu bilgiyi verdi :

"Kanun-ı Esasî Encümeni, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler yapılması ile ilgili tasarının öncelikle ve derhal görüşülmesini teklif ediyor. "Kabul!" sesleri üzerine, tutanak okundu. Teklif edildiği gibi öncelikle görüşüldü. Nihayet, kanun, birçok konuşmacının "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleriyle alkışlanan konuşmalarıyla kabul edildi.

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANLIĞI'NA TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ OY BİRLİĞİ İLE BENİ SEÇTİ

Ondan sonra Cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclis'te oylamaya geçildi. Toplanan oyların sonucunu Başkanlık kürsüsünde oturan İsmet Bey (Paşa) Genel Kurul'a şu şekilde bildirdi :

"Türkiye Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye, oybirliği ile Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir."

Efendiler, seçimin hemen arkasından Meclis'te yaptığım konuşmayı tutanaklarda okumuşsunuzdur. Ancak, tarihî bir hatıranın canlandırılması için, müsaade ederseniz, o konuşmamı burada aynen tekrar edeyim :

"Saygıdeğer arkadaşlar, dünya çapıında önemli ve olağanüstü olaylar karşısında, saygıdeğer milletimizin gerçek uyanıklığına ve şuurluluğuna değerli bir belge olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için kurulmuş olan özel komisyon tarafından yüksek hey'etinize teklif edilen kanun tasarısının kabûlü dolayısıyla, Türkiye Devleti'nin zaten bütün dünyaca bilinen, bilinmesi gereken mahiyeti milletlerarası adıyla adlandırıldı. Bunun tabîî bir gereği olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığı'nda bulundurduğunuz arkadaşınıza, yaptırdığınız bu görevi, Cumhurbaşkanı ünvanıyla yine aynı arkadaşınız, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu miinasebetle şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi, samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle, yüksek değerliliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce hey'etinize gönülüm'ün bütün sânimiyeti ile teşekkürlerini arz ederim."

"Efendiler, asırlardan beri Doğuda haksızlığa ve zulme uğramış olan milletimiz, Türk milleti, gerçekte soydan sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu.

Son yıllarda milletimizin fiilî olarak gösterdiği kabiliyet, istidat ve kavrayış kendi h.akkırıda kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar gerçeği görmekten uzak, görünüşe aldanan msnlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz kendisinde var olan vasıfları ve değeri, hükümetin yeni adıyla, medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında tuttuğu yere lâıyk olduğunu eserleriyle ispat edecektir."

"Arkadaşlar, bu yüksek rejimi yaratan Türk milletinin son dört yıl içinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere kendini gösterecektir. Bendeniz, kazandığım çok önemli gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüce hey'etinizin şahsıma karşı gösterdiği sevgi, güven ve desteğin devamıdır. Ancak bu sayede ve Tanrı'nın yardımıyla, bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ediyorum."

"Daima sayın arkadaşlarımla ellerine çok samimî ve sıkı bir şekilde yapışarak, kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek çahşacağım. Daima milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ileri gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Efendiler, Meclis'çe Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesini saat 20.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 20.45'te Cumhurbaşkanı seçildi. Durum, aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pâre top atılarak ilân edildi.

İlk kabinenin İsmet Paşa tarafından kurulduğunu ve Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey'in seçildiğini biliyorsunuz.

CUMHURİYET'İN İLANI ÜZERİNE MİLLETİN DUYDUĞU GENEL VE SAMİMİ SEVİNCE KATILMaktan ÇEKİnenler

Efendiler, Cumhuriyet'in ilânı, bütün milletçe sevinçle karşılandı. Her tarafta parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı kişiler, milletin genel ve samimî olan bu sevincine katılmaktan çekindiler. Endişeye düştüler. Cumhuriyet'in ilânına önyak olanları eleştirmeye başladılar.

İşaret ettiğim gazetelerin ve şahısların Cumhuriyet'in ilânını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için sadece o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeterlidir.

Meselâ "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile Cumhuriyet'in kuruluş ve duyurulmuş şeklinin garip olduğunu, bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum bulunduğunu ilan ediyordu. Bu yazıların sahibi şu görüşleri ileri sürüyordu : (. . . Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken, diğer taraftan birdenbire birkaç saat içinde, Kanun-ı Esasî değişikliği yapılmaması en yumuşak deyim ile gayritabî bir harekettir."

Bizim davranış tarzımız nmedeniyet dünyasını anlamış, okumuş, incelemiş ve devlet idaresinde tecrübe kazanmış kafalardan çıkacak bir muhakeme eseri" değilmiş...

Cumhuriyet'in ilânını Meclis'in alkışlarla kabul etmesi, milletin top atışları ile kutlaması eleştiriliyor ve deniyordu ki : "Cumhuriyet alkış ile, dua ile şenlik ve donanma ile yaşamaz." "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

Ben cumhuriyetçiyim diyenlerin, Cumhuriyet'in ilânı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı. En yüksek idare şeklinin Cumhuriyet'ten başka bir şey olmayacağına inandığını iddia edenlerin Cumhuriyet kelimesine "bir put gibi tapmam" demesindeki anlam ve kasıt neydi ?

Meclis toplantı hâlinde bulunmadığı zaman, " Onun güven oyu verdiği bir hükümetin düşürüleceği şeklinde asılsız bir fikri kamuoyunda canlandırıp böyle bir hak "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, Cumhurbaşkanı'na mı veriliyor? " sorusu kime ve ne maksatla yöneltiliyordu?

Bu yazıları yazanın maksadı, Cumhuriyet'i halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mıydı? Cumhuriyet bize rejim değişikliği ile birlikte zihniyet değişikliği de getiriyor mu? Kabineye girecek olan kimselere birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu? sözleriyle daha ilk anda Cumhuriyet'in değer ve önemini azaltmaya kalkışmak "Cumhuriyetçiyim" diyenlerden beklenebilir miydi?

En hafif bir rüzgârdan bile korunması gereken yeni doğmuş bir çocuğun, onu beslediklerini söyleyenler tarafından bu şekilde hırpalanması doğru muydu?

Bu düşüncelere yer veren gazetenin başka bir sayfasında "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı" başlığı altında yer alan birçok düşünceler arasında : "... Bu yeni merhaleye ulaşan Türk milleti, acaba burada uzunca bir süre huzur içinde dinlenebilecek, burası onun için bir canlılık ve güç kaynağı, bir rahatlık ve mutluluk kaynağı olabilecek midir? Bu merhale onun sosyal yapısını kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve niteliği taşımakta mıdır? Cumhuriyet acaba olayların zorlaması karşısında çaresizlikten kaçıp sığınılan bir saçak altı mı olacaktır? ." gibi endişe ve ümitsizlik veren sözlerin sırası mıydı?

Cumhuriyet'in ümit, rahatlık ve mutluluk getireceğinden şüphe ve endişeye kapılan kimse, ümit, rahatlık ve mutluluğu nereden ve hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyet'in, milletimizin sosyal yapısını kırıp dökebileceği ihtimali, Cumhuriyeti benimsemiş olan kimselerin kafasında nasıl yer bulabiliyordu.

Bir başka gazeteci de, " Efendiler, acele ediyorsunuz! " diye bağırmağa başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu : "Bunalım yeni bir kabine kurulması şeklinde giderileceği yerde, aksine son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin çok yakında ilân edileceğine ihtimal vermediği Cumhuriyet'in pek delilli ispatlı, pek kesin ve pek acele olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

"Cumhuriyet ilânının çok yakın olduğuna ihtimal vermeyen yalnız kamuoyu değildi. Belki Ankara'da en önemli ve en yetkili mevkilerde bulunan bazı kimseler de böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle itiraf edilmektedir ki, son günlerin bütün gürültüleri,Cumhuriyet'in ilânına engel olmak içinmiş. . . Böyle bir maksat güdenlerin "Kararların alınmasında acelecilik" görmeleri tabiiydi. Fakat "memleket kamuoyunun da bu görüşte, kendileriyle birlikte olduğunu" sanmaları yanlışti.

Gazetesini "balonu uçurdular ama galiba ucunu kaçırıyorlar! " ve "sular boşanınca dolaplar döndü ama... ne yönde?" gibi çirkin bayağı sözlerle dolduran gazeteci efendi, sesleniş ve suçlamalarına şöyle devam ediyordu : "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu seslenişle başlayan yazıları, şu satırlarla son buluyordu : Tek dileğimiz... "Vatan ve millete yararlı işlere başlanılmasından ibarettir.Eğer dün ilân edilen Cumhuriyet'in liderleri ve o liderleri destekleyenler bunu yapabileceklerinden eminseiler, biz de kendilerine - öyleyse Cumhuriyetiniz mübarek olsun Efendiler! - deriz."

Bizi alay edercesine tebrik eden bu son cümleyle, yazar, Cumhuriyet'i benimsemiyor, onunla ilgisi olmadığını bildiriyordu.

Başka bir gazeteci yazar da, Cumhuriyet'in ilânı dolayısıyla yaptığı eleştiri ve değerlendirmede : "Bizi üzen nokta, millî önderimizin şahsı ile ilgilidir. En büyük ruhlu adamlar bile, şahsî güç sahibi olmanın çekiciliğine karşı koyamamışlardır" diyor ve bu görüşünü, benim nutuklarımdan aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerika'ya istiklâl sağlayan Washington'un, nasıl çiftliğine çekildiğini, Amerika Meclisi'nin hiçbir şahsı dikkate almadan yalnız halkın menfaatlerini düşünerek altı yılda anayasayı nasıl hazırlamış olduğunu ve ondan sonra da Washington'a nasıl başkanlık verilmiş bulunduğunu anlatıyor ve Kanun-ı Esasî'mizin bu şekilde değiştirilmesinde benim önyayak olmamı hoş görmüyor. . .

Bu yazar ve benzerlerinin, Cumhuriyet'in ilân şeklinde ve Cumhuriyet'in esasları ile ilgili kanunda gördükleri kusur ve eksiklikleri tenkit etmelerini samimî sayabilmek için çok saf olmak lazımdır. Eğer bu yazarlar, Cumhuriyet'in ilânı günü yaygaralı hücumlara başlamayıp, önce Cumhuriyet'in ilânını iyi niyetle ve samimiyetle karşılamış olsalar, kamuoyunu kararsızlık ve karışıklığa düşürecek şekilde değil de, Cumhuriyet in iyi yanlarını tanıtıcı ve onun ilânının pek yerinde olduğunu kamuoyuna telkin eden yazılar yazmış olsalardı, ondan sonra yapacakları "her türlü

tenkidin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi. Fakat gördüğümüz tutum ve davranış böyle olmamıştır. . .

RAUF BEY'İN CUMHURİYET'İN İLANI DOLAYISIYLA İKİ İSTANBUL GAZETESİNE VERDİĞİ DEMEÇ

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle, gazetecilere demeç vermiştir. Rauf Bey'in Cumhuriyet'le ilgili görüşünü ve millî hâkimiyetten ne anladığını ortaya koyan demecini 1 Kasım 1923 tarihli Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhit gazetelerinin sahipleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in başbaşa vererek düzenledikleri sorularla bunların cevaplarından bazılarını yeniden birlikte gözden geçirelim :

Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda, beklenmedik bir durumla karşılaşmış olma duygusu varmış. Şimdiye kadar bulunduğu yüksek makamlar dolayısıyla ve İstanbul milletvekili sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş... Efendiler, bu soruyu düzenleyenlere biz de bir soru soralım :

Önce, kamuoyunun ne düşündüğünü hangi yolla nasıl öğrenmişler? Sonra, İstanbul seçmenleri, yalnız tek iki gazeteciden mi ibaretti; yoksa, bütün seçmenler, iki gazeteciye milletvekillerinin düşüncesini sormak için vekâlet mi vermişlerdir? Yoksa bu, Rauf Bey'in : " Seçmenlerin bu hakkını büyük bir saygıyla kabul edenlerden olduğunu, kendisini seçerken gösterdikleri yüksek güvene teşekkür borcu bulunduğunu ve ona lâayık olmaya çalışacağını, kendisine verdikleri emaneti her zaman ve her yerde korumak ve en iyi şekilde idare etmek için kudret ve kabiliyetinin son kertesine kadar çalışacağına güvenmelerini" söylemeye zemin hazırlamak için miydi? Gerçi, bir milletvekilinin seçmenleri için bu yolda konuşması pek uygundur. Ancak, yerinde, zamanında ve samimî olmak şartıyla! Yoksa, Cumhuriyet'in ilânında, kamuoyunun beklenmedik bir durum karşısında bırakılmış olduğu şeklindeki kasıtlı bir soruya karşı "seçmenlerin verdikleri emaneti her zaman ve her yerde koruyacağı ve en iyi şekilde idare edeceği" yolunda güvence vermeye kalkışmanın anlamı nedir?

Oysa, Efendiler, 29/30 gecesi İstanbul'da geçmiş olan bir olayı açıklarsam bütün millet gibi İstanbul halkının da gerçek duygularının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyet'in ilân edildiği gece, İstanbul Komutanı Şükrü Nailî Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından, Fatih Belediyesi'nde verilen bir ziyafete davetliydi. Paşa, ziyafet sırasında Ankara'dan resmî bir bildiri aldı ve onu uygulamaya koymadan önce İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu. Bildiri şuydu : "Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet ilânına karar verdi. Bunu yüz bir pâre top atışıyla ilân ediniz."

İSTANBUL HALKININ TEMSİLCİLER CUMHURİYET'İN İLANINI NASIL KARŞILAMIŞLARDI

İstanbul halkının temsilcileri bu müjde ve bildiriye büyük bir sevinç ve alkışlarla karşıladılar. Derhal bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşa'yı ve birbirlerini kutladılar. Bu bakımdan, İstanbul'un sayın halkı adına, İstanbul'un gerçek duygularını başka türlü göstererek demeçler vermenin ve gösterilerde bulunmanın ne kadar küstahça bir davranış olduğu meydandadır.

Rauf Bey, "Bence konuyu Cumhuriyet kelimesi bakımından ele almak doğru değildir" sözleriyle Cumhuriyet'ten söz etmek bile istemiyor.

Rauf Bey'in kendi görüşü : " Milletimizin refah ve istiklâlinin korunmasını ve aziz vatanımızın bütünlüğünü sağlayan rejimin en uygun rejim olacağı" şeklindedir.

Efendiler, bu sözler, düzenledikleri sorunun cevabı mıdır? Rauf Bey'e : "Hangi hükümet şekli en uygundur? sorusu mu sorulmuştur? Eğer soru bu olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu ifadesi yerinde bir cevap olabilirdi. Fakat ondan sonra da Rauf Bey'e şöyle bir soru yöneltmek gerekirdi : Düşündüğünüz rejimin adı yok mudur? Cumhuriyet rejimi, milletin refah ve bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü sağlayan en uygun rejim değil midir? Eğer öyle ise, uzun sözleri bir tarafa bırakarak "ben en uygun rejimin Cumhuriyet rejimi olduğu görüşümdedir"deyiver de, demagojiden kurtulalım. Çünkü söz konusu olan, Millet Meclisi'nce kanunla kabul ve ilân edilen Cumhuriyet'tir. Maksudunuz, dolaylı olarak bu ilân olunandan daha uygun bir rejimin bulunduğunu anlatmak ve buna işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz rejim ne olabilir?

Rauf Bey, kendi görüşünü açıktan açığa söylemekten kaçınıyor. Bilinen birtakım nazariyelerden söz ederek : "Hükümetlerin yalnız birbirinden farklı iki ana temele dayanarak hareket ettiklerine inanıyorum; bu iki temelden biri mutlakiyet rejimidir" diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor : " Sözde, hükümdar, hak ve yetkisini Tanrı'dan alır ve bu meşruluğa dayanarak hükümünü yürütmüş. Bu rejimin sakıncaları görüldüğünden milletler ihtilâl yaparak hükümdarların yetkilerini kısıtlayıp belli şartlara bağlamışlar... Son yıllarda milletimiz de meşrutiyet mücadeleleriyle işe başlayarak, kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarıya hedefine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis'in ağır baskısından kurtulmak için "Beşinci Sultan Mehmed'e" Meclis'in dağıtılması hakkını verdimiş; Vahdettin, bu haktan yararlanarak Meclis'i feshetmiş; bilinen felâketler olmuş; bu bakımdan mutlakiyet rejimi ve şahsî saltanat yanlısı olmak doğru değilmiş.

Rauf Bey, "Millet, kaderini kendinden başka bir kimseye bırakmayı kendisi için küçüklük saydı" dedikten sonra, milletin, millî hâkimiyeti kayıtsız şartsız uygulayan Büyük Millet Meclisi'ni bir kurucu meclis olarak seçtiğini ve bu şeklin söz konusu edilen şekillerden ikincisi ve kendi görüşünce de en sağlamı ve doğrusu olduğunu " söylüyor... Bundan sonra Rauf Bey şu düşünceleri ileri sürüyordu :

" İsim değişikliğinin hedefi ve amacı değiştirebileceği inancında değilim. Bundan başka, daha önceki bir hükümet şeklinin yerini alan yeni bir şeklin beğenilmesi ve ömürlü olabilmesi, ancak bir şartla mümkündür. O da gideni arattırmayacak şekilde halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun olduğunu, mutluluğunu sağladığını, vatanın şeref ve istiklâlinin korunduğunu göstermek ve ispat etmektir. Aksi takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil değişikliği yapmakla gerçek ihtiyaçların karşılanacağını sanmak, özellikle en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı denemelerden sonra, çok büyük bir yanılma olur.

Efendiler, Rauf Bey'in düşünce ve görüşlerini ortaya koyan bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırsız ve belirli şartlara bağlanmamış olan, Millet Meclisi'ni de dağıtabilen şahsî saltanat tarafı değil. Rauf Bey, öyle bir hükümet şekline taraftardır ki, o rejimde, Millet Meclisi bir kurucu meclis niteliği taşıyacak şekilde, millî hâkimiyeti hiçbir kayıt ve şarta bağlı kalmadan uygular. Bu şekli açıkça ifade edelim. Rauf Bey demek istiyor ki, "Cumhuriyet'in ilânından önceki şekil en uygun hükümet şeklidir." Gerçekten de Rauf Bey'in uzun sözlerle tasvire çalıştığı husus, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye kanunu'nun üçüncü maddesinde yer alan hükümdür. O madde şudur : "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve hükümet Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır."

CUMHURİYET'İN İLANIYLA BOŞA ÇIKAN ÜMİTLER

Bilindiği üzere, bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre, Meclis Başkanı, Meclis adına imza atmaya, Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkili ve hükümetin tabîi başkanı olmakla birlikte, devletin de başkanı olduğunu belirten bir kayıt ve kanunî bir açıklık yoktur. Bu kanunun yapıldığı günlerdeki şartlar ve genel durum dikkate alınırsa, kanunun önemli ve esaslı bir noktayı ihmal etmiş olmasındaki zaruret kendiliğinden anlaşılır. Bu ihmal, Meclis ve Meclis Hükümeti var olmakla birlikte devlet başkanlığı makamının, padişahlık kaldırıldıktan sonra kendini halifelik makamında ortaya koyacağı düşünce ve inancında olanları, Cumhuriyet'in ilanı gününe kadar

ümit içinde yaşattı. Bu bakımdan Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde, devlet başkanlığını halifenin şahsında düşündüğüne şüphe yoktur. İşte Cumhuriyet'in ilânı üzerine Rauf Bey'i ve kendisi ile aynı düşüncede olanları telâş ve heyecana sürükleyen gerçek sebep, devlet başkanlığı makamına Cumhurbaşkanı'nın getirilmiş olmasıdır. Aslına bakılırsa, "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır" dedikten sonra, halifeye verilecek sıfat ve yetkiyi sağlamakla uğraşan, onun sevgi ve iltifatını Tanrı'nın lütfu sayarak memnun olanların hayal kırıklığına düşmekten duydukları üzüntü ve kaygıyı tabii görmek gerekir.

Rauf Bey'in Cumhuriyet'e karşı olduğunu itiraf etmemekle birlikte, Cumhuriyet'in ilân edilmiş olduğu bir günde, onun beğenilip ömürlü olabilmesi için, birtakım şartların yerine getirildiğini ispat gereğinden sözetmesi, Cumhuriyet'in millete mutluluk getireceğine inanmadığını açıkça göstermiyor mu?

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada bir şekil değişikliği yapmaktan ibaret olduğunu söyleyerek Cumhuriyet'i ilân etmenin çocukça ve aceleye getirilmiş bir hareketin eseri olduğunu anlatmaya çalışırken, "Cumhuriyet idaresiyle gerçek ihtiyaçların karşılanmış olacağını zannetmek... affedilmez bir hatâ olur" demekle Cumhuriyet rejimine ne kadar ilgisiz ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey, son görüşünü pekiştirmek üzere, en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı tecrübeleri hatırlatıyor. Efendiler, bu türlü bir hatırlatma ile kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor? Millet neden kandırılmak isteniyor? Bunu anlamak güç değildir, sanırım. . Rauf Bey, aklınca Devlet Başkanlığı makamının, orada halifenin oturması sağlanıncaya kadar, başka bir ünvanla başka biri tarafından işgal edilmesini güven altına almak istiyor. Fakat bu makam işgal edilmiş olduğuna göre, yapılan işten geri dönülmesini sağlamak için de kamuoyunu gericiliğe kışkırtıyor. Cumhuriyet rejiminin kabulünde affedilmez bir hatâ olabileceğini ileri süren kimseye göre hatânın neresinden dönülse kâr sayılmak tabiidir. Rauf Bey, Cumhuriyet, şeklinin kabul ve ilân edildiği noktaya temas ederken şöyle diyor: "Görüşleri dağıttılar. Sonra, Cumhuriyet'in bir günde kararlaştırılıp ilân edilmesi, halkta, sorumsuz kimseler tarafından hazırlanan bir rejimin bir oldu bittiye getirildiği düşünce ve endişesini uyandırdı. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Halkımızın, bundan ve geçmiş olaylardan ders aldığı ve uyanıklık kazandığını anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum. Efendiler, Cumhuriyet rejimini bir günde kanun çıkararak ilân eden Rauf Bey'in de pek güzel tarif ettiği ve vasıflandırdığı gibi "istiklâl mücadelemizin biricik temel taşı olan ve millî hâkimiyeti kayıtsız şartsız uygulamada gösterdiği yüksek güç ve kabiliyet ulaştığı fiilî sonuçla ortaya çıkmış bulunan Büyük Millet Meclisi" idi. Söz konusu ettiği sorumsuz kimse, Meclis kamuoyunu Cumhuriyet'in ilânına yönelten ve bu konuda teklifte bulunan kimseyse, o, bendim ve onun ben olduğumu Rauf Bey 'in herkesten daha iyi anlayabileceğini kabul etmekte hatâ yoktur. Eğer bunda bir yanlışlık varsa, "yıllardan beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik duygularından başka, karşılıklı güven duygusunun da bulunduğunu ve bana karşı yüksek saygı duygularıyla bağlı olduğunu" ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek gerekir.

Benim teşebbüslerimi ve yaptığım işleri, halkta endişe uyandırıcı nitelikte görmek ve sevinç gösterilerinde bulunan halk adına, gereksiz yere bunun aksini söylemek, sunî olarak halka bu endişeleri aşılama kalkışmaktır. "Halkın geçirdiği tecrübelerden ders aldığı ve uyanıklık kazandığını anlayarak sevinmelidir, ben şahsen memnunum" diyen Rauf Bey'e bu münasebetle bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkı uyarmak ve uyandırmak için ömrünü adanmış bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu duyarlığın doğduğunu görmekle, kendisinin benden çok sevindiğini söylemeye ne hakkı ne de yetkisi vardı. Rauf Bey, bütün vatani düşmanlara işgal alanı yapabilecek Mondros Ateşkes Anlaşması'nın stratejiyle ilgili maddesini bir oldubitti şeklinde kabul ettiği zaman , milletin nasıl kan ağlayıp ızdırıp çektiğini duyabildi mi? Son zamana kadar, hattâ Cumhuriyet'in ilânının ertesi günü bile, resminin altına, taraftarlarının "Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalayan fakat Lozan Antlaşması ile de öcünü alan Rauf Bey" yazısını yazarak durmadan propagandasını yaptıkları bu zat, Türk milletinin gerçek emellerini, samimî duygularını bizden çok anladığını, o emeller ve duygularla bizden daha çok ilgili ve ilişkili bulunduğunu iddiaya kadar varmamalıdır.

Rauf Bey, demecinin bir yerinde diyor ki : " Sorumlu devlet adamları, bu gerçekler (yani Cumhuriyet ilânının gerekçeleri) üzerinde en yetkili görüşme ve karar makamı olan Yüce Meclis vasıtasıyla milleti aydınlatacak ve zihinlerdeki endişeleri giderecektir. Kamuoyunun bunu bilmesi tabii bir haktır." Efendiler, bu sözlerde mantık yoktur. Bir kere Rauf Bey de demiyor mu ki, "millî hâkimiyeti kayıtsız şartsız uygulayan Meclis"tir. O halde hangi sorumlu devlet adamları, Millet Meclisi'ni, almış ve gerekçesi ile birlikte yayınlayıp ilân etmiş olduğu pek meşru ve yüce bir karardan dolayı sorguya çekecektir? Bir memlekette bir toplumda bir inkılâp yapıldığı zaman, elbette onu gerektiren sebepler vardır. Ancak, o inkılâbı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını inandırmaya mecbur mudur? Elbette Cumhuriyet isteyenler de ona karşı olanlar da vardı. İsteyenler ne için ve ne gibi düşünce ve görüşlere dayanarak Cumhuriyet'i ilân ettiklerini, ona karşı olanlara anlatsalar, kendi düşünce ve görüşleriyle, yapılan işlerin doğru olduğunu onlara ispat etmek isteseler bile, onları bu kasıtlı direnmelerinden vazgeçirecekleri, kabul edilebilir mi? Elbette Cumhuriyet taraftarları muktedir iseler, ülkülerini, herhangi bir yolla, ihtilâlle, inkılâpla veya milletçe benimsenen daha başka yollara başvurarak gerçekleştirebilirler. Bu, ülkücü inkılâpçılara düşen bir görevdir. Buna karşı yapılan itirazlar, koparılan yaygaralar ve gerilikçi teşebbüsler ise, karşı gelenlerin yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet rejiminin ilânında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi...

CUMHURİYET'İN İLANI ÜZERİNE HALİFE'YE YAPTIRILMAK İSTENEN ROL VE HALİFE LEHİNE YAPILAN YAYINLAR

Efendiler, o günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de gazetelere demeçler vererek, çeşitli vesilelerle düzenlenen ziyafetlerde nutuklar söyleyerek duygularını dile getiriyorlardı. Cumhuriyet'in ilânı üzerine İstanbul'da bazı kimseler ve bazı gazeteciler Halife'ye de bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Gazetelerde Halife'nin istifa ettiği veya edeceği yolunda söylentiler, tekzipler (yalanlamalar) yayınlandı.

Sonra dendi ki : "Haber aldığımızı göre, mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi, bir tekzip ile çözülebilecek kadar basit de değildir. Gerçek olan bir nokta vardır ki, o da Cumhuriyet'in ilânının yeniden bir halifelik meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

Halife, "yazı masasının başına oturup (!) Vatan gazetesi yazarına demeç vermiştir" denilerek, Halife'nin bütün mü'minler tarafından sevildiği, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslâm dünyasından binlerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok yerden hey'etler geldiği yolundaki sözlerle hilâfet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığı anlatılmaya çalışılıyor; İslâm dünyasınca istenmedikçe Halife'nin istifa edip çekilmeyeceği ilân ediliyordu. Aynı zamanda Hükümet birçok iç meseleleri yoluna koymakla meşgul olduğundan şimdiye kadar hilâfetin görevlerini tespitle uğraşma imkânını bulamamıştır. Hükümetin iç meselelerle meşgul olduğunu elbette İslâm dünyası da bilmektedir ve şimdiye kadar halifelik görevleri ile uğraşmaya imkân bulamamasını tabii görür " cümleleriyle bizi, hilâfetin görevlerini tespitle çağırırken, şimdiye kadar bunun yapılmamasını hoşgörü ile karşılayan İslâm dünyasının bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek bir bakıma tehdit ediliyorduk. Bir yandan da bizi etkilemesi için İslâm dünyasının dikkati çekilmek isteniyordu. Vatan gazetesinin 9 Kasım 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazılardan sonra, 10 Kasım 1923 tarihli Tanin gazetesinde Halife'ye yazılan bir açık mektup yayınlandı. Lütfi Fikri Bey'in imzasını taşıyan bu mektupta, Halife'nin istifasıyla ilgili haberlerden, milletin ne kadar üzüldüğünü ve acı çektiğini ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu : "Vapurda oturanlar, Halife'nin istifası haberini öğrenince çehrelerine hüznün ve endişe çökmüş... Birbirlerini tanımayanlar samimi görüşmeye ve hattâ çok görüşmeye başlamışlar. . . Ortak endişe bunları bir dakikada dost etmiş...

Lütfi Fikri Bey, "gönül istiyor ki, bu istifa sözü, ebedî olarak gömülsün, kalsın" diyor; Çünkü "dünya için felâket olur"muş..

Lütfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu : " Hayretle ve üzüntüyle görülmelidir ki, bugün şu manevî hazineye (yani hilâfete) saldırmak isteyenler, dışarıdan kimseler, Müslüman milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildir. Doğrudan doğruya biz Türkler, kendi dinimizden ebedî olarak bu hazînenin çıkarılması sonucuna yol açabilecek teşebbüslerde bulunuyoruz.

Efendiler, yabancılar hilâfete saldırmıyorlardı. Fakat Türk milleti saldırıdan kurtulamıyordu. Hilâfete saldıranlar, Müslüma milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildi. Fakat Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi. Türk milletine kolayca saldırabilmek için korunup devam ettirilmesi tercih edilen hilâfetin ortadan kaldırılmasını "Türklük için bir intihardır" diyerek vasıflandırmak; "hilâfet'i ortadan kaldırmak için biz Türkler teşebbüslerde bulunuyoruz" sözleriyle Cumhuriyet'in hedefini açıklayıp ilân etmek, elbette etkisiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey'in Tanin'de yayınlanan açık mektubundaki görüş, ertesı gün, Tanin başyazarı tarafından desteklendi.

11 Kasım 1923 tarihli Tanin'in "Şimdi de Hilâfet Meselesi" başlıklı baş makalesi okununca, Cumhuriyet'in ilânına engel olamayanların, ne pahasına olursa olsun hilâfet makamını elde tutabilme gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu yazıda , şehzade mektupları yayınlanarak halkta hanedan lehinde sevgi uyandırılmaya çalışılıyor. Ayrıca, hanedan haklarına karşı çirkin saldırılar yapıldığı ve bunu yapanın, partimizin en seçkin zümresinden olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet Hükûmeti'ni milletin gözünde kötü göstermek için ne söylemek gerekirse onlar da yazıldıktan sonra, Halife'nin istifası söylentisi üzerinde durularak : "Arkadan arkaya, verilmiş bir karar karşısındayız" deniyordu. Daha sonra da : "Millet Meclisi'nin bu kadar baskı altında kaldığını, dışarıda verilen kararları yalnızca onaylamak durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten pek üzücü oluyor" sözleriyle, Meclis bize karşı kışkırtılıyor... Böylece, Cumhuriyet'in ilânını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa Hilâfet'in kaldırılmasını bir oldubitti şeklinde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu.

Tanin başyazarı, hilâfetle ilgili düşünce ve görüşlerini şu satırlarla ortaya koyuyordu : "Hilâfet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslâm dünyası içinde hiçbir önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da en küçük ve değersiz bir hükûmet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir kabiliyete gerek yoktur. Milliyetçilik bu mudur? kalbinde gerçek milliyetçilik duygusu yatan her Türk, halifelik makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, halifelik konusundaki düşüncelerimi daha önce açıkladığım için, bu sözleri burada tahlile gerek görmüyorum. Ancak, hilâfet makamına dört elle sarılmak mecburiyetinde kalan bir rejimin, Cumhuriyet rejimi olamayacağını anlayabilmek için de, büyük bir kabiliyet gerekmediğini söylemekle yetineceğim.

Tanin'in incelemekte olduğumuz baş makalesinin daha bir iki noktasına dikkati çekeceğim.

Osmanlı hanedanınca kabul edilmiş ve bundan dolayı ebedî olarak Türkiye'de kalması güven altına alınmış bulunan Hilâfet'i elden kaçırmak tehlikesini yaratmak, akıl ve vatanseverlikle, milliyet duygusuyla zerre kadar bağdaştırılamazmış (! . .)

Tanin başyazarı, kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu ilân etmişti. Fakat öyle bir Cumhuriyetçi ki, onun istediği Cumhuriyet idaresinin başında, halife olarak Osmanlı hanedanından biri bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve vatanseverlikle, milliyet duygusuyla zerre kadar bağdaştırılamazmış. . . Hilâfeti, elimizden gitmesine hiçbir imkân kalmayacak şekilde korumakla görevliyimiz. . . Onu kaldırmak için girişilen gizli tertipler başarısızlığa uğratılmalıymış...

Efendiler, bu yazıların anlamı ve bu düşüncelerin nasıl bir maksada dayandığı bugün kolaylıkla anlaşılacaktır. Yarın, daha açık olarak anlaşılacaktır. Gelecek nesillerin, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilân edildiği gün, ona en insafsızca saldıranların başında, "cumhuriyetçiyim"

diyenlerin yer aldığını görerek asla şaşıracaklarını sanmayınız! Aksine, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçmiş olanların gerçek düşüncelerini tahlil ve tespit için hiç de kararsızlığa düşmeyeceklerdir.

Onlar, kolayca anlayacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife ünvanını taşıyarak başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân bırakmayacak şekilde korunmasını şart kılan bir devlet şeklinde, Cumhuriyet rejimi ilân edilse bile, onu yaşatmak mümkün değildir. Efendiler, o günlerde yapılan yayınlar arasında dahi iki nokta yer alıyordu. Bunlardan biri benim hasta olduğum hususu. Diğeri de rahmetli Enver Paşa'nın Türkistan'daki hizmetleri ve hayatta olduğu hususu. . Enver Paşa, memleket dışında kaldığı yıllarda İslâm birliği için çalışıyormuş ve "Dâmâd-ı Hilâfetpenahî (21)" ünvanını kullanmış. . . Hattâ Türkistan'da kazdirdiği bir mührün bir tarafına bu ünvanı da yazdırmış. . .

Boyuna bu iki noktadan da sözetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu yayınlarla birtakım kimselerin tutum ve davranışları özet olarak şu şekilde ifade edilebilir : "Esas olan milli hâkimiyettir. Millî hâkimiyet Cumhuriyet'in gelişmesiyle sağlanır. Türk milleti, millî hâkimiyete kavuştu. Cumhuriyet'in ilânına lüzum yoktur, yanlıştır. Türkiye'de en sağlam devlet şekli, millî hâkimiyet esasını korumakla birlikte Cumhuriyet'i ilân etmeyip devlet başkanlığından halife ünvanıyla Osmanlı hânedanından birini bulunduran meşrutiyet idaresidir. Nasıl ki, İngiltere'de millî hâkimiyet mevcut olmakla birlikte devlet başkanlığında bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan imparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan kimseler, kendilerini sözleriyle, tavırlarıyla ve yazılarıyla göstermiş gibiydiler. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in seçildiğine hükmedilebilirdi. Çeşitli soy ve mesleklerden oluşan kimselerin meydana getirdiği bu zümre, Rauf Bey'i maksatlarının açıklanıp savunulmasına en uygun bir kimse olarak görmüşlerdi. Ondan büyük ümitler beklenebileceği zannına kapılmışlardı. Bundan sonradır ki, Rauf Bey Ankara'ya hareket etti. Vatan gazetesinin bildirdiğine göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplanmış. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa , Adnan Bey bu büyük kalabalığın başında gösteriliyordu. Vatan gazetesi bu uğurlamadan bahsederken, Rauf Bey'in Ankara'da Meclis'te güdeceği politikayı da millete ilân ediyordu. Rauf Bey'in Meclis'teki çalışmalarının olumsuz yönde ve şahsî olmayacağı, faaliyetinin memleketin iyiliğini ve huzurunu, kanunların hâkimiyetini sağlama amacı güden bir faaliyet olacağı, kendisinin Büyük Millet Meclisi'nde bir iyilik ve düzen unsuru olacağı ve memleket yararına olan prensipleri savunacağı belirtiliyordu.

Vatan gazetesi sahibinin bu açıklamaları yapmaya ve kendiliğinden garanti vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Oysa, Rauf Bey, partimiz adına milletvekili olmuştu. Partimizin programına uyacaktı. Partiden ayrılmadan kendi başına bir politika takip etmemesi gerekirdi. Rauf Bey,daha partiden ayrıldığını da bildirmemişti. Böyle bir düşüncesi olmadığını, daha sonra partiden ayrılmamakta gösterdiği ısrarla da doğrulamıştı. Bu bakımdan, hem partide kalmak ve hem de parti disiplinini bozmak demek olan kendine has bir politikayı tek başına uygulamak, anlaşılabilir bir husus değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle, varılmak istenen sonucu keşfetmek geç ve güç olmadı. İsterseniz, bu noktanın aydınlanmasına yarayacak bazı açıklamalarda bulunayım.

RAUF BEY'İN ANKARA'YA GELEREK BİRTAKIM PROPAGANDALARDA, ARKADAŞLARI VE PARTİ'Yİ BİZE KARŞI KIŞKIRTMAYA KOYULMASI

Rauf Bey, Ankara'ya geldikten sonra, parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça temaslara girişti. Fakat bütün temas ve görüşmelerinden bir maksat güttüğü anlaşılıyordu.

Rauf Bey, " Cumhuriyet'in ilânında acele edilmiştir. Bu aceleye sebep olanlar sorumsuz kimselerdir. Bu şekilde davranışın içyüzünü anlamak gerekir. Meclis, millî hâkimiyeti hakkıyla koruyabilmelidir. Gizli maksatlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa, nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyet ilânını zarurî kılan sebep neymiş? Cumhuriyet'in bizim için gerçekten yararlı ve lüzumlu olduğu ispat edilmelidir" yollu birtakım propagandalarla, arkadaşları ve Parti'yi bize karşı kışkırtmaya ve çevirmeye koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul'daki demecinin sonunda demişti ki : "Meclis ve Hükûmet, bu acele edişin akla yatkın ve meşru bir sebebi bulunduğunu millete göstermeli ve ispat etmelidir ve edecektir."

Böylece pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettiği temas ve görüşmelerden maksadı, parti ve Meclis üyelerine bu görüşünü benimsetmekti. Bunu başardıktan sonra, Cumhuriyet'in ilânı konusunu Meclis'te yeniden gündeme getirmek istiyordu.

Bununla güttüğü maksat da, Meclis'i ve Hükûmet'i Cumhuriyet'in acele olarak ilânında akla yatkın ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmektir. Kendi aklınca ve taraftarlarının görüşüne göre, akla yatkın ve meşru bir sebep göstermek güçtü. Akla yatkın ve meşru bir sebebe dayanmayan Cumhuriyet'in ilânında acele edildiği ve yanlışlık yapıldığı ortaya çıkacak ve sözde bu yanlışlık düzeltilecekti!

RAUF BEY'İN SAHNEYE KOYMAK İSTEDİĞİ OYUNU FARKEDENLER TARAFINDAN BİR PARTİ TOPLANTISINDA KENDİSİNİN İMTİHANA ÇEKİLMESİ

Efendiler, Rauf Bey'in çalışmalarının nasıl bir hedefe yöneldiğini ve maksadının içyüzünü anlamak için, bir haftalık bir süre yetti. Elbette kimin tarafından yapılmış olursa olsun, Cumhuriyetçiler bu şekildeki bir çalışmaya daha fazla göz yumamazlardı. Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu farkedenler, bir parti toplantısında Rauf Bey'i imtihana çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmelerde olduğu gibi yayınlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben burada o toplantının ayrıntılarına girecek değilim. Yalnız, o toplantının vardığı sonucu gerçek anlam ve kapsamıyla açıklamaya yarayacak bazı tahliller yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Önce şunu açıkça arz etmeliyim ki, Rauf Bey, saldırıya geçmek için daha hazırlığını tamamlamakla uğraşırken, saldırıya uğramıştır. Gerçi, bazı gazetelerde yapılan olumsuz yayınlar, Halifeye ve bir şehzadeye aldırılan durumlar, Rauf, Adnan Bey'lerin ve bazı komutanların Halife'yi ziyaretleri, Halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazarlara bazı yerlerden yaptırılan haysiyet kırıcı hücumlar, memlekette kararsızlıklar, kamuoyunda karışıklıklar uyandırmaktan geri kalmamıştı. Fakat Meclis'te saldırıya geçmek için bu yeterli görülmemiş, Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de işlemenin gerekli bulunduğu anlaşılıyordu. İşte bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey'den önce davranılarak harekete geçilmiştir.

Parti Grubu Başkanlığı'na bir önerge verildi. Parti Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Verilen önergede : "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan Cumhuriyet'in ilânına karşı gelme yolundaki demecinin Cumhuriyet'i sarsıntıya uğrattığı ve bu demeç sahibinin çevresinde muhalif bir parti kurulduğu kanaatinin belirdiği" ileri sürülerek, durumun, Parti Grubu'nun görüşlerine sunulması teklif edilmişti.

Parti Grubu'nun toplandığı 22 Kasım 1923 günü, ben de toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden görüşmelere karışmamaklığına rica etti. Çünkü, bana karşı söz söyleyemeyeceğini bildirdi.

Kesinlikle görüşmelere müdahale etmeyeceğimi ve 'hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığını, ancak, Parti Başkanı sıfatıyla, görüşmelerin nasıl geçeceğini görmek üzere toplantı salonuna gireceğimi bildirdim. Toplantı salonunda da bulunmamama rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim görüşmelere karışmamı ve salonda bulunmamı önlemek isteşiindeki gerçek maksadı neydi? Benim huzurumda veya benim muhatabım olarak konuşmasına ve iddialarda bulunmasına engel olan şey, gerçekten bana karşı duyduğu saygı mıydı? Buna inanmak mümkün değildir. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve hasım olarak İsmet Paşa'yı karşısına almak istiyordu. Ben orada bulunmadığım takdirde, parti üyeleri arasından kendisini destekleyenlerin çıkabileceğini zannediyordu.

Parti Grubu, İsmet Paşa'nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa, başkanlık kürsüsünden görüşme konusunu açıklayıp önemini belirttikten sonra, "bugünkü toplantıda benim de söz almam gerekebilir" diyerek başkanlığı başkasına bıraktı.

Önerge sahibinin yaptığı açıklamalardan sonra, söz alan Rauf Bey, uzun bir konuşma yaptı.

Rauf Bey, İstanbul'daki demeci dolayısıyla bir yanlış anlama ortaya çıktığını, bunu düzeltmek için arkadaşlarla görüşmelerde bulunduğunu söyledikten sonra "eğer bizim eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir" dedi.

Rauf Bey'in : " Çok iyi niyetlerle başlanıp uğrunda canlar feda edilmiş olan pek sağlam ilkelerin uygulanmasında yapılan yanlışlıklar yüzünden sakatlandığını da sanırım hiçbirimiz bir kalemde reddedemeyiz" şeklindeki sözlerini de olduğu gibi alıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde bir an duralım. Rauf Bey'in eleştirmek istediği eser hangi eserdir? Cumhuriyet mi, yoksa Cumhuriyet'in ilân edilmiş tarzı mı?

Eser olan Cumhuriyet'tir. İlân edilmiş tarzı şu veya bu şekilde olabilir.

Rauf Bey'in "sağlam ilkeler" dediği Cumhuriyet ilkeleri midir? Yoksa, uygulamasında yapılan yanlışlık yüzünden sakatlanmasından korktuğu Cumhuriyet midir?

Efendiler, söz konusu olan Cumhuriyet'in kendisi ve onun memlekette ilânıdır.

Daha Cumhuriyet rejimini uygulama safhalarında yanlışlık olduğunu iddia edecek kadar zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telâşu Cumhuriyet ilânının hemen ertesi günü başlıyor ve daha iki üç gün bile geçmeden demec veriyor.

KAZIM PAŞA'YA "CUMHURİYET'İN İLANINA ENGEL OLABİLİRSEN MEMLEKETE BÜYÜK HİZMET ETMİŞ OLURSUN" DİYEN RAUF BEY ASLA CUMHURİYETÇİ OLAMAZ

Rauf Bey, demecinin ne anlama geldiğini ve ne gibi düşünceleri içine aldığı, her birini birer evirip çevirme ile yorumlayarak dedi ki : " Duygularım, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediğim yolundadır." Rauf Bey'in bu itirafı Meclis üyelerinde sevinç yarattı ve "bravo" sesleri ile karşılandı.

Rauf Bey, "aziz duygularım", "kutsal duygularım" diye söylediği bu sözlerinde samimî ve ciddî miydi? Ben, hiç çekinmeden hayır diyorum, Efendiler. Çünkü, Ankara'dan ayrılırken, kendisine Cumhuriyet'ten söz açan Meclis Başkanı Kâzım Paşa'ya : "Buna engel olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, Cumhuriyet'i bir puntuna getirip ilân eden sorumsuz kimselerden, birtakım müşavir ve danışmanları kastettiğini de söyleyerek bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "böyle olunca benim kullandığım ifadede şu veya bu kimse sorumludur şeklinde bir anlam çıkarılmasın; bunu benden beklemek doğru olmaz dedi.

Rauf Bey, sözlerindeki bu evirip çevirme ile de gösteriyordu ki, bugünkü Parti Grubu toplantısında, Parti'nin şimşeklerini üzerine çekmeden maksadına ulaşabilmek için, gereken noktalarda geri çekilme ve sözlerimi evirip çevirme yolunu tutmuştu. Fakat, asıl görüşünden vazgeçmiş değildi. Örnek olarak şu sözlere dikkat buyurunuz : "Türkiye'de hükümet şekli nedir?" diye sorulacak sorulara karşı, hatırlarsınız ki, büyük Başkanımız, bu kürsüden yapıcı bir cevap olarak ilân buyurdular ki, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'dir." "Hangi idareye benziyor?" dediler. 'Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize has bir idaredir" buyurdular. Bu benim vicdanımı tatmin eden en açık bir ifadeydi ve buna itiraz etmek çok güçtür. Zannetmem ki, insafılı olmak şartıyla dışarıda ve içeride buna itiraz edecek bir tek adam bulunsun. Bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra, sırf bir kabine bunalımı yüzünden bu hükûmet şeklinin idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de ad değişikliğinden ibaret olan 'Cumhuriyet' kelimesinin konmasını ve eskisine bu kadar güvendiğimiz hattâ halkın da güvendiği bir şeklin sakat olduğunun bu bunalım devresinde anlaşıldığı ileri sürülerek yeni bir hükûmet şeklinin getirilmesini doğru bulmuyoruz. Bu duygunun etkisi altında kalanları gerici olarak kabul etmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum. Eğer bu da eksik görülürse, acaba bunu da tamamlayacak yeni bir şekil var mıdır diye kararsızlık ve endişeye düşenler vardır."

"... Bir halk ki, Cumhuriyet'i istiyor; bir halk ki, hâkimiyet kayıtsız şartsız millet elinde oldukça bunun Cumhuriyet olduğunu biliyor ve onu istiyor; istiyor ama uygulayamayız da başka bir rejimde kalırız, diye halk üzüntü ve endişe duyarsa... üzölmek mi sevinmek mi gerekir?"

SALTANAT DEVRİNDEN CUMHURİYET DEVRİNE GEÇİŞ DÖNEMİ VE BU DÖNEMDE İKİ AYRI GÖRÜŞÜN ÇARPIŞMASI

Efendiler, Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin bildiği üzere bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki ayrı düşünce ve görüş, birbiriyle sürekli olarak çarpıştı. O düşüncelerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesi idi. Bu görüşün sahipleri belli idi. Diğer bir düşünce, saltanat rejimine son vererek Cumhuriyet rejimini kurmaktı. Bu bizim düşüncemizdi. Biz düşüncemizi açıkça söylemeyi başlangıçta sakıncalı buluyorduk. Ancak, düşünce ve görüşlerimizi daha sonra zamanı geldiğinde uygulayabilmek için, saltanat taraftarlarının görüşlerini yavaş yavaş uygulama alanından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, özellikle Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesi için ısrar ediyorlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya gerekli olmadığını söyleyerek, o tarafı geçiştirmekte yarar görüyorduk.

Devlet idaresini, Cumhuriyet'ten söz etmeksizin millî hâkimiyet ilkeleri çerçevesinde her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar ederek, saltanat ve hilâfet makamları olmadan da devleti idare etmenin mümkün olacağını ispat etmek lâzımdı.

Devlet Başkanlığı'ndan bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanı'na yaptırıyorduk.

Fiiliyatta, Meclis Başkanı İkinci Başkan'dı. Hükûmet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen Padişah'ın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaktı. İşte, geçiş döneminin bu mücadele safhasında, bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz orta şekli yani "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" sistemini haklı olarak yetersiz bulan ve meşrutiyet şeklinin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan muhaliflerimiz, bize itiraz ederek diyorlardı ki : 'Bu kurmak istediğiniz hükûmet şekli, neye, hangi idareye benzer?' Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu türlü sorulara biz de zamanın gereğine uygun cevaplar vererek saltanatçılarını susturmak zorunda idik.

Rauf Bey, bu durumu dikkate alarak verdiğimiz bir cevabın, vicdanını tatmin eden, reddi ve itirazı mümkün olmayan bir cevap niteliğinde olduğunu söylüyor; bütün görüş ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyor.

Rauf Bey, "bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. Eğer bu sakat ise, bu sakat şekli vaktiyle bize kabul ettirenlerin, bu defa da bir gün bu kabul ettirdikleri Cumhuriyet şeklini eksik görüp başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek gerekir, tarzında mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsal duyguları, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediği yolunda" olan bir kimsenin, geçiş döneminin zaruretlerinden olduğunu çok iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinde saplanıp kalarak, Cumhuriyet şeklinin de eksik görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesinin yeri midir? Rauf Bey'in burada, Cumhuriyet'ten sonra başka şekil diye ifade ettiği şeyle ne anlatmak istediği bellidir. Rauf Bey demek istiyor ki, Cumhuriyet'i ilân edenler, Osmanlı hânedanını bu yolla saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte benzerleri yok mudur? diye tereddüt ve endişe edenler var.

Rauf Bey, olduğu gibi aldığımız sözlerinin sonunda, halkın Cumhuriyet'i istediğini kaydederken, "istiyor ama uygulayamayız ki..." yolundaki şaşılacak ifadesiyle benim işaret ettiğim noktayı çok güzel açıklamaktadır.

SALTANAT DEVRİNDEN CUMHURİYET DEVRİNE GEÇİŞ DÖNEMİ VE BU DÖNEMDE İKİ AYRI GÖRÜŞÜN ÇARPIŞMASI

Efendiler, Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin bildiği üzere bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki ayrı düşünce ve görüş, birbiriyle sürekli olarak çarpıştı. O düşüncelerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesi idi. Bu görüşün sahipleri belli idi. Diğer bir düşünce, saltanat rejimine son vererek Cumhuriyet rejimini kurmaktı. Bu bizim düşüncemizdi. Biz düşüncemizi açıkça söylemeyi başlangıçta sakıncalı buluyorduk. Ancak, düşünce ve görüşlerimizi daha sonra zamanı geldiğinde uygulayabilmek için, saltanat taraftarlarının görüşlerini yavaş yavaş uygulama alanından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, özellikle Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesi için ısrar ediyorlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya gerekli olmadığını söyleyerek, o tarafı geçiştirmekte yarar görüyorduk.

Devlet idaresini, Cumhuriyet'ten söz etmeksizin millî hâkimiyet ilkeleri çerçevesinde her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar ederek, saltanat ve hilâfet makamları olmadan da devleti idare etmenin mümkün olacağını ispat etmek lâzımdı.

Devlet Başkanlığı'ndan bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanı'na yaptırıyorduk.

Fiiliyatta, Meclis Başkanı İkinci Başkan'dı. Hükûmet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen Padişah'ın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaktı. İşte, geçiş döneminin bu mücadele safhasında, bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz orta şekli yani "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini haklı olarak yetersiz bulan ve meşrutiyet şeklinin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan muhaliflerimiz, bize itiraz ederek diyorlardı ki : 'Bu kurmak istediğiniz hükûmet şekli, neye, hangi idareye benzer?' Maksat ve hedefimizi söylemek için yöneltilen bu türlü sorulara biz de zamanın gereğine uygun cevaplar vererek saltanatçıları susturmak zorunda idik.

Rauf Bey, bu durumu dikkate alarak verdiğimiz bir cevabın, vicdanını tatmin eden, reddi ve itirazı mümkün olmayan bir cevap niteliğinde olduğunu söylüyor; bütün görüş ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyor.

Rauf Bey, "bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. Eğer bu sakat ise, bu sakat şekli vaktiyle bize kabul ettirenlerin, bu defa da bir gün bu kabul ettirdikleri Cumhuriyet şeklini eksik görüp başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek gerekir, tarzında mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsal duyguları, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediği yolunda" olan bir kimsenin, geçiş döneminin zaruretlerinden olduğunu çok iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinde saplanıp kalarak, Cumhuriyet şeklinin de eksik görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesinin yeri midir? Rauf Bey'in burada, Cumhuriyet'ten sonra başka şekil diye ifade ettiği şeyle ne anlatmak istediği bellidir. Rauf Bey demek istiyor ki, Cumhuriyet'i ilân edenler, Osmanlı hânedanını bu yolla saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte benzerleri yok mudur? diye tereddüt ve endişe edenler var.

Rauf Bey, olduğu gibi aldığımız sözlerinin sonunda, halkın Cumhuriyet'i istediğini kaydederken, "istiyor ama uygulayamayız ki..." yolundaki şaşılacak ifadesiyle benim işaret ettiğim noktayı çok güzel açıklamaktadır.

HİLAFETİ KALDIRMANIN ZAMANI DA GELMİŞTİ

Saygıdeğer Efendiler, her meselede ve her uygulama safhasında kendisini söz konusu ettirmiş olan Halife'ye ve hilâfet'e bir defa daha dokunacağım.

1924 yılı başıvda, büyük çapta bir ordu harp oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu harp oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle 1924 yılının Ocak ayı başında, İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım. Hilâfet'in kaldırılması zamanının geldiğine orada iken karar vermiş tim. Bu işin nasıl yapıldığını kısaca özetlemeye çalışacağım : Başbakan İ s m e t P a ş a 'dan 22 Ocak 1924 tarihli bir şifre aldım.

Onu olduğu gibi bilginize sunayım :

Şifre

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katma Bir süreden beri gazetelerde, hilâfet makamının durumu ve Halife'nin şahısları ile ilgili olarak yanlış anlaşımlara yol açabilecek yayınlara rastlanıması ve özellikle arasına İstanbul'a giden hükûmet üyelerinin ve resmî hey'etlerin kendi siyle görüşmekten kaçınmaları ve çekinmeleri dolayısıyla Halife'nin büyük biri üzüntü duyduğu; bu yüzden Başmabeyinci'lerinin Ankara'ya veya güvenilir bir zatın İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica ederek duygu ve düşüncelerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, yanlış yorumlanabilir endişesiyle bundan da vazgeçtiklerini söyledikleri, Başsatisip İsey tarafından bir yazıyla bildirilmektedir. Bu yazıda, ayrıca uzun uzadıya ödenek işi de anlatılarak Hilâfet Hazînesi'nin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye hazînesince yardımda bulunulacağı yolunda Hükûzzîet'in yazdığı 15 Nisan 1923 tarihli yazının ineenmesi ve gereğinin yerine getirilmesi istenmektedir. Durum, Hükûmet'çe görü.şülecektir. Sonucu ayrıca arz ederim, efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevap olarak makine başında yazdığım telgraf şudur :

Makine başında

İzmir

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretleri'ne

İlgi : 22.1.1923 tarihli şifre,

Hilâfet makamı ve Halife'nin şahısları ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış yorumlar Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Halife, kendi özel hayatı ve dış yaşayışı ile, ecdadı padişahların yolunu tutmuş görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek ilişkiler kurmak, gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara vancaya kadar kabul etmek, onların şikâyetlerini dinleyerek onlarla bir likte ağlamak gibi davranışlar bu cinstendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk halkı karşısındaki durumunu düşündüğü zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı veya Afgan Devleti ile Afgan halkı arasındaki durumunu bir ölçü olarak almalıdır.

Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dinî ve ne de siyasî bakımdan hiçbir anlamı ve varolma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safasatlarla varlığını ve istiklâlini tehlikeye atamaz. Bizce, hilâfet makamı olsa olsa tarih bir hâtıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmî hey'etlerin kendisiyle görüşmelerini istemesi bile, Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüzdür. Başmabeyine'sini Ankara'ya göndererek veya güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirterek, Hükûmet'e duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de, Cumhuriyet Hükûneti ile karşı karşıya bir durum alması demektir. Buna da yetkili değildir. Kendisi ile Cumhuriyet Hükûneti arasındaki yazışmalarda Başkâtibi aracı kılması da yersizdir. Başkâtip Bey'in böyle bir küstahlıktan sakınması gerektiği, kendisine bildirilmelidir. Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Maksud, gösterişli ve debdeli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi sağlamaktan ibarettir. "Hilâfet Hazînesi" ile ne demek istendiğini anlayamadım. Hilâfetin hazînesi yoktur ve olamaz. Kendisine erdadından böyle bir hazîne kalmışsa, ve açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim:

Halifenin aldığı ödenekle yerine getirilemeyen yükümlülükler nelermiş; 15 Nisan 1923 tarihli yazısıyla, Hükûmet ne gibi vaatlerde bulunarak Halife'ye bildirilmiştir? Lütfen bunu da belirtiniz. Halife'nin oturacağı yeri tespit edip açıklamak, Hükûmet'in şimdiye kadar yapmış olması gereken bir görevdi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış bir çok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve malzeme, Hükûmet'in durumu tespit etmemesi yüzünden yok olup gidiyor. Halife'nin yakınları, sarayların en değerli eşyalarını Bevvülu'nda, şurada burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükûnet bunlara bir an önce el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa Hükûmet eliyle satılmalıdır. Hilâfet kadrosu ciddî olarak incelenerek yeni baştan düzenlenmelidir ki, başmabeyin cilerin ve başkâtiplerin varlığı, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral hanedanını ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve hâkimiyetleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken, her gün ufuk tarı kendileri için bir saltanat güneşinin doğmasına duacı bir haneden mensuplarıyla ilgili tutumumuzda Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyiz.

Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükûmetçe, ciddî ve esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim, efendim.

Gazi Mustafa Kemal Türkiye Cumhurbaşkanı

HİLÂFET'İN, ŞER'İYE VE EVKAF VEKALETİ'NİN KALDIRILMASI VE ÖĞRETİMİN BİRLEŞTİRİLMESİ KARARI

Bu yazışmadan sonra harp oyunu dolayısıyla İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı bulunan K a z ı m P a ş a da İzmir e gelmişlerdi. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin kaldırılması gereğinde görüşleri miz birleşmişti. Aynı zamanda Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletlerini de kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararında idik.

1924 yılı Martı'nın birinci günü Meclis'in tarafımdan açılması gerekiyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönmüştük. Burada da gereken kimselere kararımı bildirdim. Mecliste bütçe görüşmeleri yapılıyordu. Hanedan'ın ödeneği ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletleri'nin bütçeleri üzerinde durulmak gerekiyordu. Arkadaşlarımız bu maksada göre görüşme ve tenkitlere başladılar. Görüşme ve tartışmalar devam ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiğim nutukta, şu üç noktayı özellikle belirttim :

1-Millet, Cumhuriyet'in bugi,in ve gelecekte bütün saldırılardan kesin ve ebedî olarak korunmasını istemektedir. Millet'in isteği, Cumhuriyet'in denenmiş ve olumlu sonuçları görülmüş olan bütün esaslara bir an önce ve tam olarak dayandırılması şeklinde ifade edilebilir.

2-"Millet kamuoyunda tespit edilen eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin bir an önce uygulanmasını gerekli görüyoruz.

3-"Müslümanlığın, yüzyıllardan beri yapılageldiği üzere bir siyaset vasıtası olarak kullanılmaktan kurtarılmasının ve yüceltilmesinin şart olduğu gerçeğini de görmüş bulunuyoruz."

2 Mart günü Parti Grubu toplantıya çağrıldı. İşaret ettiğim bu üç konu ortaya atıldı ve görüşüldü. İlkeler üzerinde anlaşmaya varıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci oturumunda, Başkanlığa gelen evrak ara sında şu önergeler okundu :

1- Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının, hilâfet'in kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili kanun teklifi.

2 - Siirt Milletevekili Ha1i1 Hu1ki Efendi ve elli arkadaşının Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Vekâleti'nin kaldırılması ile ilgili kanun teklifi.

3 - Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili önergeleri.

Başkanlık kürsüsünde oturan Fethi Bey : "Efendim, birçok imzalarla gelen bu kanun tekliflerinin hemen görüşülmesi ile ilgili önerge ler vardır. Yüksek oyunuzda sunacağım" dedi ve bu tekliflerin ilgili ko misyonlara gitmeden hemen görüşülmesini oya koyarak, kabul edildiğini bildirdi.

İlk itiraz, Kastamonu Milletvekili Ha1it Bey'den geldi. Görüşmeler sırasında H a 1 i t B e y' e bir iki kişi daha katıldı. Tekliflerin lehinde uzun konuşmalar yapan birçok değerli konuşmacılar kürsüye çıktı. Önerge sahipleri dışında, rahmetli Seyyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmî ve inandırıcı konuşmaları her zaman için ekunmaya değer. Bu konuda yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürdü. Saat 18.45'te görüşmeler bittiği zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431' inci kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara göre "Türkiye Cumhuriyeti'nde millet işleriyle ilgili kanunları yapma ve yürütme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükûmete verildi"; "Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış" oldu.

Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumlarıyla, bütün medreseler Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.

Halife, görevinden uzaklaştırıldı ve hilâfet makamı kaldırıldı. Uzaklaştırılan Halife ve tarihten izi silinmiş Osmanlı hanedanının bütün mensuplarına Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı süresiz olarak yasaklandı.

HİLÂFET MAKAMININ KORUNMASINDA DİNİ VE SİYASİ MENFAAT VE ZARURET BULUNDUĞUNU ZANNEDENLERE VERDİĞİM CEVAP

Efendiler, Hilâfet makamının korunmasında, dinî ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğu inancında olan bazı kimseler, arz ettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilâfet görevini kendi üze rime almam teklifinde bulundular.

Bu gibilere, hemen gereken red cevabını vermiştim. Yeri gelmişken başka bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi hilâfet'i kaldırdığı zaman, din bilginlerinden Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Kızılay adına, Hindistan da bulunan bir heyetin başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi Mısır'a uğrarak Ankara ya döndü. Benimle görüşmek isteyerek şunları söyledi : "Gezdiği ülkelerde Müslüman halk benim halife olmamı istiyormuş... Yetkili İslam heyetleri, bana bu dururumu bildirmek üzere Rasih Efendi 'yi vekil etmişler." Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, Müslümanların bana olan bağlılık ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra dedim ki : "Zâtâlniz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan halkın bana ulaştırdığınız dilek ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna o halkların başında bulunanlar razı olur mu? Halifenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi yerine getirebilecekler midir? Durum böyle olunca, anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

Efendiler, açık ve kesin olarak söylemeliyim ki, Müslümanlar hâlâ bir halife korkuluğu ile uğraştırıp aldatmak gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılıp hayal kurmak da ancak ve ancak cahillik ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Bey'lerin, Vehip Paşa'ların, Çerkez Ethem ve Reşit'lerin, bütün yüzelliliklerin, kaldırılmış hilâfet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhi mizde durmadan ateşli bir şekilde çalışıp uğraşmaları din gayretiyle midir? Sınırlarımıza bitişik merkezlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi yoketmek için "Mukaddes İhtilâl" adı altında haydut çeteleri, suikast tertipleriyle çalgınca aleyhimize çalışanların maksatları gerçekten mukaddes midir? Buna inanmak için gerçekten kara cahil ve koyu bir gafil olmak gerekir.

Müslümanlar ve Türk milletini bu kerteye düşmüş sanmak ve İslâm dünyasının vicdan temizliğinden, ahlâk ve karakterindeki incelikten, alçakça ve canîce maksatlar için yararlanma yolunu tutmak, artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

BAŞARISIZLIĞA UĞRATILAN BÜYÜK BİR KOMPLO

Şimdi, saygıdeğer Efendiler, isterseniz, size, büyük bir "komplo" konusunda bilgi vereyim.

1924 yılı Ekiminin 26' ncı günü, geç vakit, Birinci Ordu Müfettişi'nin Müfettişlikten istifa ettiği bildirildi. Müfettiş Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği istifa yazısı şudur :

Genelkurmay Başkanlığına

Bir yıllık ordu müfettişliğim boyunca, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların ve gerekse ordumuzun yükseltilmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle hüznü ve endişem çok büyüktür. Üzerime düşen görevi, milletvekili olarak daha büyük bir vicdan rahatlığı içinde yapacağıma tam inancım olduğundan, Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiğimi arz ederim, efendim.

Milli Savunma Bakanlığı'na da arz olunmuştur.

Kâzım Karabekir

26.10.1924

Bu istifa yazısının altında, renkli kalemle şunlar yazılıdır : "İstifayı kabul etmediğimi bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın yasama görevine döneceğini bildirdi." Bu satırların altında imza yoktur. Fakat Genelkurmay Başkanı tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır : Verilen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri için neler yapılmış; hangi maddeleri yapılmamış, onları da dosyalarıyla birlikte göreyim. Bu notların altındaki tarih 28 Ekim'dir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Genelkurmay'ın ilgili şubelerince incelenmiş, bunların kabul edilip uygulanabilecek olanları, dikkate alınmış ve uygulanmıştı. Ancak, uygulanması devletin gücünü aşan veya ilmî bir değeri bulunmayan hayalî ve keyfî nitelikteki teklifleri, elbette dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılar verdiği için bir takdîrname verilmesi de gerekli görülmemişti.

30 Ekim günü de, 2' nci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın, Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar beklediğim halde gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelince, İstasyonda Rauf Bey tarafından karşılanmış; Millî Savunma Bakanlığı'na uğradıktan ve bazı arkadaşlarla kısa görüşmeler yaptıktan sonra, Genelkurmay Başkanlığı'na gitmiş. Bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş; çıkarken Fevzi Paşa'nın yaverine şu kâğıdı bırakmış :

30.10.1924

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Kurulu'na

Milletvekilliği yasama görevine başlayacağımdan, 2' nci Ordu Müfettişliği'nden affımı arz ve istirham ederim, efendim.

Ankara Milletvekili

Ali Fuat

Efendiler, milletvekilliğinden istifa etmiş olduğunu Meclis Başkanlığı'na bildiren Refet Paşa'nın da istifasının Rauf Bey tarafından geri alındığını öğrenmiştim.

Dumlupınar'da yapılan törenden sonra, Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında devam eden bir buçuk aylık bir geziden sonra, 18 Ekim'de Ankara'ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaş ve başkaları tarafından karşılanmışım. Karşılayıcılar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan Bey'leri görmemişim. Oysa, dargınlık belirtisi sayılabilecek böyle bir hareketi beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzu anlamakta bir saniye bile şüpheye düşmedim.

Bu durum ve görünüş şöyle bir tahlil ve değerlendirmeden geçirilebilirdi : Bir yıl öncesinden, yani Rauf Bey'in Hükümet Başkanlığı'ndan çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Karabekir Paşa, 1'inci Ordu Müfettişliği'ne atandıktan sonra, eski komutanlık bölgesi olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürdü. Rütbesi yükseltilerek 2' nci Ordu Müfettişliği'ne gitti. 3' üncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişliğe bağlı kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu tertibe katılabileceğini düşündüler. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi görüşlerine çekip kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet'in ilânı, hilâfet'in kaldırılması gibi işlerimiz, ortak tertip sahiplerini birbirine daha da yaklaştırarak birlikte hareket etmelerine yolaçtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun

an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasî alandaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten de Rauf Bey ve benzerleri, Parti içinde korunmayı başardıkları durumlarıyla, Meclis'in tatil dönemine rastlayan aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup mensupları aracılığı ile bütün memlekette milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışma fırsatı buldular. Memleket içinde gizli gizli teşkilatlanmaya başladılar ve teşebbüslere de giriştiler. İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan Tok Söz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle, bize karşı imzasız yazılarla saldırıya geçtiler. Memleket kamuoyunda genel bir karışıklık yarattılar. Hakkâri bölgesinde, ordumuzla Nasturî ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de Hükûmet'e bir ultiaton verdi. Meclis'i olağanüstü toplantıya çağırdım.

İngiliz ultiatomuna bilindiği şekilde cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte sözünü ettiğimiz kimseler, bu sıkıntılı günlerde ve bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize saldırarak hedeflerine kolaylıkla varabilecekleri hayaline kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri politika alanına koşular.

Toplanmış olan Meclis'te ortaya atılan bir konu da onların bu koşuşlarını çabuklaştıracak nitelikte idi. Gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 tarihli önergesiyle, göçmenlerin değiştirilip yerleştirilmesi, yatılı okullara ne kadar parasız öğrenci alındığı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında ilgili bakanlardan birtakım sorular soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler gerçekten milleti ilgilendiren işlerdi. Bu konular bakanları eleştirmek için pek elverişliydi. Özellikle göçmenlerin değiştirilmesi ve yerleştirilmesi işlerinde herkesi düşündüren noktalar açıkça bilinmekteydi.

Doğrudan doğruya ben bile, yaptığım gezi sırasında gördüklerime dayanarak, değiştirme ve yerleştirme işlerinin gidişinden şikâyet etmiş; Ankara'ya dönüşümde, bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve Hükûmet'in bütün imkânlarıyla harekete geçirilmesini sağlayacak bir yol tutulmasını teklif etmiştim. Bunda anlaşmıştık. Bu durum bile, saldırıya geçeceklerin bu konuda çok taraftar kazanmaları ihtimalini artırıyordu.

Efendiler, komployu sezdikten sonra tedbirini bulmakta güçlük çekilmedi. Bıraktığımız noktadan başlayarak durumu safha safha bilginize sunayım.

KOMPLOYA KARŞI ALDIĞIMIZ TEDBİRLER

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 Ekim'de yani Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın istifa yazısının tarihi olan 30 Ekim günü Meclis'te gensoru görüşmeleri başlamıştı.

O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat Başbakan İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşalar geldiler. Çok kısa bir görüşmeden sonra, komploya karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Derhal telefonla, aynı zamanda milletvekili olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'nden, Meclis Başkanlığı'na milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirmesini rica ettim. Bu düşüncesini Millî Savunma Bakanı'na daha önce bildirdiğini zaten öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Milletvekili olan komutanlara da şu şifreli telgrafı çektim :

3' üncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri' ne
1'inci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Hazretleri'ne
2' nci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Hazretleri'ne
3'üncü Kolordu Komutanı Şükrü Taili Paşa Hazretleri'ne
5' inci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Hazretleri'ne,

7'nci Kolordu Komutanı CaferTayyarPaşa Hazretleri'ne
şifre makine başındadır :

1 - Bana olan güven ve sevginize dayanarak, gördüğüm ciddî lüzum üzerine, milletvekilliğinden istifa ettiğinizi bildiren bir yazıyı telgrafla hemen Meclis Başkanlığı'na bildirmenizi teklif ediyorum. Birinci derecede önemli olan askerlik görevinize bütün varlığınızla kayıtsız şartsız bağlanmak istediğinizi gerekçe olarak belirtmeniz yerinde olur.

2 - Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa Hazretleri de görülen aynı gerekçe ile teklifim üzerine istifa dilekçesini vermiştir.

3 - 3' üncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa, 1' inci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa, 2' nci Kor. Komutanı Ali Hikmet Paşa, 3' üncü Kolordu Komutanı Şükrü Nail Paşa, 5' inci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 7'nci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne yazılmıştır.

4 - Telgraf başında durum hakkında bilgi vermenizi bekliyorum.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Efendiler, 30/31 Ekim sabahına kadar, 1' inci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'dan İzmir'den, 2' inci Kor. Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan Balıkesir'den, 3' üncü Kolordu Komutanı Şükrü Nailî Paşa'dan Pangaltı'ndan ve 5' inci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'dan Adana'dan, makine başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfi harfine ve derhal yerine getirildiği bildirildi.

Efendiler, bu seçkin komutanların bu vesile ile de bana karşı gösterdikleri büyük güven ve itimada burada teşekkür etmeyi bir görev sayarım.

3' üncü Ordu Müfettişi ile, 7' nci Kolordu Komutanı'nın Diyarbakır' dan verdikleri cevaplar aynen şunlardı :

Müfettiş Paşa'nın cevabı :
Diyarbakır, 30.10.1924

Ankara'da Cumburbaşkam Gazi Paşa Hazretleri'ne
Yüce şahsiyetlerine karşı duyduğum güven ve sevgiden emin bulunmalarını arz eder; ancak, böyle bir vatan görevinden acele çekilerek millete ve seçim bölgem halkına karşı sorumlu ve suçlu duruma düşmemekliğim için emir buyurulan istifayı gerektiren sebeplerin açıklanmasına zâtıdevletlerinin müsaadelerini saygılarımla istirham ederim.

3' üncü Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Komutanının cevabı :
Diyarbakır, 30.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

1 - Siz Cumhurbaşkanı'nın yüce şahsiyetlerine karşı beslediğim saygı ve sevgiye itimat buyurulmasını rica ederim.

2 - Seçim bölgem halkı ile hiç bir görüşme yapmadan, şu dakikada zâtı devletlerinin tekliflerini kabul etmeğlim beni milletin gözünde sorumlu duruma düşürebilir.

3 - Vatanın ve milletin yararlan millet vekilliğinden hemen ayrılmamı gerektiriyorsa, kesin kararımı verebilmekliğim için, durumun aydınlatılmasını arz ve istirham ederim, efendim.

Cafer Tayyar

1' nci Kolordu Komutanı

Her iki telgrafta da benim için beslenen güven ve sevgi kesinlikle belirtildikten sonra, seçim bölgeleri halkına karşı olan durumlarından söz edilmekte ve teklifimin gerekçesi sorulmaktadır.

Verdiğim cevabı olduğu gibi bilginize sunayım :
31.10.1924

3' üncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne,

1' nci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Komutanların aynı zamanda milletvekili olarak bulunmalarının, orduda, emir ve komutada beklenen disiplin ile bağdaşmadığı görüşüne varılmıştır. 1'inci ve 2' nci Ordu Müfettişleri'nin görevlerinden istifa ederek Meclis'e dönmekle, orduları uygunsuz bir zamanda başsız bırakmış olmaları, bu görüşü doğrulamıştır. Seçim bölgenizdeki halk, ordu disiplininin selâmeti için vereceğiniz karardan elbette memnun olur. Daha önce yazdıklarım dikkate alınarak kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı

Gazi M. Kemal

Bu telgrafıma Cevat Paşa'nın cevabı şudur :

Makine başında Diyarbakır, 31.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Emir ve komutada beklenen disiplin ile bağdaşmadığından komutanların aynı zamanda milletvekili olarak bulunmamaları yolunda affımı yüce şahyetiniz bütün kalbimle katılır ve seçim sırasında bu görevden istihdamımın da bu inanca dayandığını arz ederim. Ancak, bu gün yüce makamlarından verilen bir emirle milletvekilliğinden çekilmenin, zâtıdevletlerince tahmin buyurulacağı üzere, milletçe ve seçim bölgem halkınca iyi karşılanmayacağı inancındayım. Bu inançla ve hiç de uygun görmediğim şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu arz ederim.

3' üncü Ordu Müfettişi

Cevat

Cevat Paşa Ankara'ya geldikten sonra durumu anlamış ve teklifimin uygulanması gerektiği görüşüne vararak, derhal milletvekilliğinden çekilmiştir. Kendisinin yaratılmak istenen durumlarla hiçbir ilgisi bulunmadığı bizce de anlaşılmıştır. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini şu gün ve şu saatte gibi açıklamalarla birçok komutanlara ve bu arada Cevat Paşaya bildirmiş ise de bu bildirme Diyarbakır'da iken teklifimin gerçek sebebini anlamakta Paşa'yı kararsızlığa düşürmekten öteye bir tesir yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa da şu cevabı verdi :

Makine başında Diyarbakır, 31.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Milletvekilliği ve komutanlık görevlerinden birini bırakmamız gereği uygun görüldüğü takdirde, millî görevlerin en saygıdeğeri olarak kabul ettiğim yasama görevini yapmayı tercih etmemi saygılarımla arz ederim, efendim.

7' nci Kolordu Komutanı

Tümgeneral Cafer Tayyar

KOMPLO DÜZENLEYENLERİN MECLİS'E VE KAMUOYUNA KARŞI ORDU İLE YAPMAK İSTEDİKLERİ BLÖF ORTAYA ÇIKARILDI

Efendiler, aynı zamanda milletvekili olarak bulunan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, orduda siyasetle ilgili unsurların bulunmasındaki sakıncayı anlayarak, bu yoldaki teklifimi iyi karşıladıktan ve bana fiilî olarak güvenlerini gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar Paşa'ların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülmezdi. Bu bakımdan, derhal askerî görevlerine son verildi. Yerlerine gerekenler tayin edildi ve durum Millî Savunma Bakanlığı'nca bütün orduya bir genelge ile bildirildi.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara, Millî Savunma Bakanlığınca bir emir gönderilerek, askerî görevlerini yerlerine atanan şahıslara usulüne göre devir ve teslim ettikten ve sonucu da bildirdikten sonra Meclis'teki yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu durum Başbakan tarafından resmen Meclis Başkanlığı'na da yazıldı.

Meclis'e girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclis'ten çıkarıldı. Fuat Paşa, askerî görevinin devir ve teslim işleri için yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış' tan kendi yerine gelecek olan komutan göreve başlayıncaya kadar Meclis dışında kalmaya mecbur edildi. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın ordu ile ilgisi kesildi. Böylece, komplo düzenleyenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Kasım 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı yuğunun açılış günü idi. Bu münasebetle oturumu ben açtım. Açış nutkunu söyledim. Ben Başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra, Fevzi, Fahrettin, Ali Hikmet ve Şükrü, Nailî Paşa' ların istifa yazıları ile Başbakan İsmet Paşa'nın ordudaki komuta değişikliği ile ilgili, 31/10/1924 tarihli yazısı sırayla okundu. Meclis'in 5 Kasım günü toplanacağı bildirilerek oturuma son verildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir yazı ile Meclis Başkanlığı'na başvurarak, Millî Savunma Bakanlığı'nın, kendisinin Meclis'e katılmasını yasakladığından şikâyet etti. 5 Kasım günü Meclis'te okunan bu yazıda, Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki : "Ordu Komutanlığından çekilmemden beş gün sonra (30.10.1924 Cuma günü geceleyin) Millî Savunma Bakanı'nın Sarıkamış' tan yerime gelecek olan komutanın göreve başlayışına kadar benim Meclis'e katılmaktan alıkoymak isteyen bir yazısını aldım." Yazı; şu cümlelerle son buluyordu : Bununla birlikte, bu konuda yetkili olan yüce Meclis'in kararını beklediğimi arz ederim. "

Kâzım Karabekir Paşa, aynı tarihte Millî Savunma Bakanlığı'na da bir yazı yazarak : "Devir ve teslim işlemleri öne sürülerek belirsiz bir süre için yasama görevine başlamamaklığımı bildiriliyor." "İstifa ettiğim gün yerine gelecek komutanı bekleme şartı ileri sürülmemişti. " "Beş gün sonra, bilmem neden böyle bir bahane ortaya atıldı." "Meclis'e katıldıktan sonra, geçici bir süre için de olsa, yeniden bir görevi kabul hem benim kendi isteğime hem de Meclis'in kararına bağlı olduğundan, durumu Meclis Başkanlığı'na yazdığımı arz ederim."

Efendiler, "ordumuzun yükseltilip güçlendirilmesi için" rapor ve tasarılar sunduğumdan söz eden ve onlar dikkate alınmadığı için "üzüntü ve endişem çok büyüktür" diyen eski müfettiş Paşa, memleketin üçte birine yayılmış koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif, ordunun yükseltilip güçlendirilmesi açısından gerekli olan disiplini de ne denli bozucu bir hareket olduğunun farkında görünmüyor. Dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve tasarılarıyla yapamadığı bir işi, devletin bir ultimatoma aldığı ve ondan dolayı olağanüstü toplanmak üzere çağırdığı Meclis'te yapmaya kalkıştığını ileri süren müfettiş paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla birlikte ve pek elverişsiz bir zamanda, orduya ne kötü bir anarşi örneği olduğunu anlamak istemiyor...

Ordumuzun yükseltilmesi için ileri sürdüğü düşünce ve görüşlerine gereken değerin verilmemiş olmasına gücenmiş olan zat, askerî görevlerin devir ve tesliminin kanunî bir vazife olduğunu, ordudaki yönetim ve disiplinin selâmeti için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor. . .

Üzerindeki askerlik görevinin sona erdiğini Meclis'e resmen bildirecek makamın, ona bu askerî görevi vermiş bulunan makam olmak gerektiğini dikkate almıyor...

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa' nın Meclis Başkanlığı'na sunduğu yazının arkasından Başbakan'ın bir yazısı ile iki eki de okundu.

Başbakan, Karabekir Paşa'nın Millî Savunma Bakanlığı'na yazdığı yazı ile Bakanlığın ona verdiği cevabı olduğu gibi Meclis'e arz ediyordu.

Millî Savunma Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa'nın bütün iddia ve düşüncelerinin doğru olmadığını açıkladıktan sonra, ona Ordu Müfettişliği ile ilgili görevlerin ve gizli belgelerin yerine gelecek olan komutana kendisi tarafından devir ve teslim edilerek sonucun bildirilmesini bir daha belirtiyor ve emreliyordu.

Acaba bu son uyarıdan sonra, eski müfettiş paşa anlamış mıdır ki, vatanın savunulması için ordusu ile ilgili önemli görevi ve gizli belgeleri devlet onun şahsına güvenmiş ve teslim etmiştir. Onları, yerine gelecek ve devlete karşı sorumlu olacak bir komutan gösterilmeden, kendiliğinden istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir suçtur. Hakkında ağır kanunî işlem yapılmasını gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

KAZIMKARABEKİR PAŞA'YI BİRAN ÖNCE MECLİS'E SOKMAKTA ACELE EDENLER YAPTIĞIMIZ İŞLEMİ BOZMAYA ÇALIŞIYORLARDI

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı bir an önce Meclis'e sokmakta acele edenler, yaptığımız işlemi bozmaya çalışmakta kusur etmediler . Feridun Fikri Bey (Tunceli Milletvekili), ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili) : "Meclis'e katılan bir arkadaşı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" şeklinde konuşmaya ve suçlamaya başladı.

Sayın milletvekili, fikir arkadaşını Meclis'te bir an önce faaliyete girebilmek için kanun kuvvetini, onun kahredici kudretini o kuvvet ve kudreti kullanabilmek için yüce Meclisin ve milletin güven ve itimadını kazanmış olan kimselerin azim ve kararlarının da ne derece kesin olduklarını unutmış gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konudaki görüşmeler kapandı. Paşalara verilen emirler olduğu gibi uygulatıldı.

HÜKÜMET AÇIKTAN AÇIĞA VE KARŞI KARŞIYA ÇARPIŞMAYI KABUL ETTİ

Meclis, genel görüşmeye geçti. Görüşülecek konular "Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı ile ilgili gensoruydu."

Başbakan İsmet Paşa, kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu : Birçok konuşmacının imar ve iskân işleri üzerinde değil, çeşitli vesilelerle diğer bakanlıklarla ilgili işler üzerinde durduklarını gördüm. Hattâ, bazı konuşmacılar, Başbakan'ın devletin iç ve dış siyaseti üzerinde uzun uzadıya geniş bilgi vermesini istemişlerdir. Bu isteklerin hepsini de memnuniyetle benimsiyorum. Mübadele Bakanı, yüce Meclis'in uygun görüp oy vermesiyle Başkan Vekilliği'ne seçilmiştir. Ancak, bundan dolayı, gensorunun önem ve kapsamının hiçbir şekilde hafife alınmamasını teklif derim. Ben, yerinde ve uygun "taktiği" severim.

Böylece Hükûmet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını sahneye koymalarını çabuklaştırdı. Hükûmet, açıktan açığa ve karşı karşıya çarpışmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar konuşmacı söz aldı. Adalet ve Millî Eğitim Bakanları da konuştular, Tartışma, beş saat hiçbir sonuç alınmadan devam etti. Gensoru görüşmeleri ertesi güne bırakıldı.

Ertesi gün 14.30'da görüşmelere başlandı. İlk söz alan İçişleri Bakanı ve Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Vekili Recep Bey oldu. Uzun açıklamalar yaparak konuştu. Muhalifler, oturdukları yerlerden Recep Bey'e kısa sataşmalar yapıyorlardı.

Recep Bey, bir noktada dedi ki : "Bazı gazeteler ve bazı kimseler diyorlar ki, Ankara'da bir Hükûmet varmış. Meclis'in bütün tatil zamanlarında, memleketi ne kadar usulsüzlükler varsa hep bunlarla idare etmiş... Söylentilere göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada Bakanların yaptıkları kanunsuz işler yazılıymış. . . Bir gün gelecekmış Meclis toplanacak ve orada Hükûmet'i hesaba çekeceklermiş... O zaman o gizli defterlerin içindekiler, milletin huzurunda Hükûmet'ten sorulacakmış. İşte, o gün gelmiştir! O defterlere yazılmış olanları milletin gözü önüne döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul şekli kullanarak cevap verdi : "Sırasında dökeceğiz" dedi.

Recep Bey, karşılık verdi : "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükûmet, milletin huzurunda bağırını sorumluluğa açmış olarak daima karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ekledi : "Memleketin gizliliğe kapalılığa, belirsizliğe ve kararsızlığa tahammülü yoktur. Açıktan açığa tenkit yapılmadan, her gün ufukta birtakım tehlike bulutlarının dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu körpe varlığın yapısında zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek bu memlekete karşı hainliktir. "Herkesin köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada, gerçek dışı asılsız birtakım kuruntularla kamuoyunu bulandırmaktansa, bu herkese eşitlikle açık olan millet kürsüsüne çıkıp gerçeği oradan söylemesi lâzımdır. Gerçekler söylenmez ve yine bu asılsız, kuruntuya dayanan telkinlerde bulunmaya devam edilirse, bunu yapanların, bu memleketin kaderi ile içten ve sağlam bir bağlantıları bulunmadığına hükmedeceğim. Ben kendim bunu böyle kabul edeceğim. Sanırım ki, millet de böyle kabul edecektir. Bu kürsüye davet ediyorum. . . Ta ki millet bilsin : Gerçek ne taraftadır, zan, kuruntu, lekeleme, suçlama ne taraftadır?"

Recep Bey'den sonra, aleyhte konuşan birtakım milletvekilleri dinlendi. Onlara da Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon Milletvekili) ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar arasında Rauf Bey de vardır. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Bakanlığı ile ilgili soru ve gensorunun, bütün Hükûmet'e yöneltmesini uygun bulmamakla birlikte, Başbakan Paşa'nın bu davranışını mertçe buldu ve sözlerinin başında : "Meclis, bir kasıt karşısında bulunan Hükûmet'e hücum durumuna geçmiştir" dedi.

Yunus Nadi Bey : "Anlamadık" dedi. Rauf Bey açıkladı. Dedi ki : "Tenkit edenler, Hükûmet'e karşı konuşurken, kasıtlı bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlarmış gibi bir durum görüyorum."

Rauf Bey, konuşmacıların ağır kelimeler kullanmamaları, konuşmalarında Hükûmet'i küçük düşürücü ifadelerle yer vermemeleri gibi, öğüt verircesine yumuşak bir tavır takınarak Feridun Fikri Bey'in teklifine dokundu ve o teklifi savundu. Tunceli Milletvekili'nin teklifi bir "parlamente anket" idi. "Meclis soruşturması" yapacak bir komisyon kurulması için acele karar alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in bununla ilgili bir önergesi ve bu önergenin isim okunarak oya konması için de Feridun Fikri Bey'le birlikte daha on altı arkadaşının başka bir önergesi vardı.

Rauf Bey dedi ki : "Soruşturma komisyonu" diye tercüme ettiğim bir komisyondan söz edildi. Bundan söz eden Feridun Fikri Bey 'dir. Rauf Bey, sözüne şöyle devam etti :

"... Bakanlar böyle bir komisyonun kabulünü, bu ana kadar saygıya değer olan vatan ve millet duygularına karşı bir leke bir horlama saydılar."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti. "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey tekrar devam etti : "Hepimizin yanılmaz olmadığımızı kabul ederek arz ediyorum ve bunun gerekli bulunduğunu ben de ilgili olduğum için, herkesten önce ben istiyorum" dedi.

CUMHURİYET SÖZÜNÜ SÖYLEMEYE RAUF BEY'İN DİLİ VARMIYORDU

Rauf Bey, söz söylerken, Meclis'e karşı çok saygılı olduğunu göstermek için de fırsat düşürmeye dikkat ediyordu. Bir puntuna getirerek dedi ki : "Bu yüce Meclis'in çıkardığı kanunlara bazı sıfatlar yakıştırmıştır. (Koridor Kanunları) denilmiştir."

Rauf Bey, yüce Meclis'e saygı gösterilmesini istiyordu.

Rauf Bey, yüce Meclis'in Cumhuriyet'i ilân eden kanunu kabul etmesi üzerine, takındığı saygısız tavrın unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Milletvekili) : "Onu ilk önce, sayın arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir" dedi. Bu söz, Rauf Bey'e konuşma yönünü değiştirtti. Fakat Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet Başbakanlık makamının araya girip uyarıda bulunması üzerine Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey, döndü dolaştı ve sonunda ilke meselesine dayandı. "Tutumumuz, siyasetimiz kayıtsız şartsız millî hâkimiyet ilkesidir" dedi.

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi : "Cumhuriyet!"

Rauf Bey, cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu şekilde bitirdi : "Millî hâkimiyetin varlığını gösterdiği tek yer Büyük Millet Meclisi dir."

"Cumhuriyet" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan) : "Cumhuriyet!" dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey ile konuşmaya başladı. İhsan Bey söze karıştı.

"Yüksek ifadenizde açıklık yoktur Rauf Beyefendi" dedi.

Rauf Bey : "Açıktır. Çok rica ederim İhsan Beyefendi.

İhsan Bey : "O kadar açık değildir. Uzun süreden beri sizinle anlaşamadık!" dedi. Rauf Bey, İhsan Beyin yüksek adalet duygusuna sahip bulunduğu, hâkimlik etmiş olduğundan söz ederek ona dedi ki : "Suçsuzluk esastır. Aksini ispat edemedikçe bir tarafı töhmet altında tutmak ve bunu böyle ifade etmek doğru değildir." İhsan Bey cevap verdi : "Gerçeği söylemeyen sanıktan şüphe etmekte hâkim haklıdır" dedi.

Rauf Bey ile İhsan Bey arasındaki bu karşılıklı konuşma biraz uzadı. Başkan söze karıştı. Rauf Bey devam etti ve "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Bakanların görev ve yetkileri ile ilgili bir kanunu yapılması söz konusu idi. Bu yapıldı mı? Bunu sorarım" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması tabîi olduğu halde, Rauf Bey, bu soruyu Hükûmet'ten değil de kendisinin de içinde üye olarak bulunduğu Meclis'ten soruyordu.

Rauf Bey, Danıştay teşkilâtına temas ettikten sonra, "Men'i Şekavet Kanunu uygulanmış mıdır?" şeklinde, İçişleri Bakanından başlayarak Bayındırlık, Ticaret, Ziraat, Milli Savunma, Adalet ve Milli Eğitim Bakanlarına çeşitli sorular yöneltti. Bütün bu sorularla Rauf Bey'in millet ve ordunun dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Söz gelişi, basında Karadere ormanları ile ilgili bir işlem olduğu gözüne ilişmiş; "O iş nasıl olmuş?" Fedakâr ve kahraman ordumuzun İstiklâl Savaşı'ndan

sonra, barışa geçerken büyük bir intizam ve olgunluk gösterdiğini işittik ve göğsümüz kabardı. Ancak, ondan sonra, beslenme ve barındırma işleri bakımından durumun yine aynı şekilde kuvvetli olduğunu kabul edip düşünebilir miyiz? Bu noktada bizi aydınlatmalarını rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun ortak bir soru olduğu kendi ifadesinden anlaşılıyor. "rica ederiz" diyor. Gerçekten de bu sorunun, o güne kadar orduların başında bulunan iki ordu müfettişiyle birlikte hazırlanmış olduğuna hükmetmemek elde değildir.

Rauf Bey, adalet teşkilatındaki değişiklik dolayısıyla ortaya çıkan uygulamanın, adaleti sağlayabilecek en uygun usul ve şekil olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Millî Eğitim Bakanı'ndan da, ilk öğretim süresinin kanuna aykırı olarak niçin azaltıldığının açıklanmasını istedi.

Rauf Bey, İstanbul Valisinin gece manevrasından, İstanbul'un "Emanet" ile idaresinin halkın haklarına tecavüz olduğundan da söz ettikten sonra; Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey'le basın arasında çıkan bir olaydan ve bu münasebetle öğretmenlerden de söz ederek dedi ki : "Öğretmen ordusunun, bu aydın ordunun şu veya bu tarafı tutar ve destekler şekilde yayın yapmaları doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun olmadığını söyleyerek konuşmasını şu cümle ile bitirdi. "Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi korusun."

Bu cümlelerin alkışlarla karşılanmasından sonra, İçişleri Bakanı kürsüye çıktı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey daha önce kendisinin görüşmesi gerektiğini ileri sürdü. Vehbi Bey "Efendim bu mesele, Bakanların Meclis'i sorguya çekmesi şekline girdi. dedi. Başkanlık, Bakanların söz hakkı ile ilgili iç tüzük maddesini hatırlattı. Recep Bey de, çok geniş bir gensoru karşısında bulunan Bakanların, tüzük ile sağlanmış olan söz söyleme haklarını kullanmalarına müsaade edilmediği takdirde, gerçeklerin açığa çıkmasına yardım edilmemiş olacağını söyledikten sonra, yöneltilen sorulardan kendisi ile ilgili bulunanlara birer birer cevap verdi. Konuşması sırasında, Rauf Bey'in kürsüye öğüt vericesine bir tavırla çıktığına işaret ederek, "bu Meclis ne tam bir sessizlik içinde hareket etmeye mecbur olan bir okuldur ne de bir bilim akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde bu gün bile açık konuşmadığına; "soruşturma" sözünü kullanmadan, Feridun Fikri Bey'in, üç Bakanlığın bir yıllık çalışmaları ile ilgili anlamsız, haksız, mantıksız, kanunsuz ve hükümet dengesini bozucu nitelikteki "Meclis soruşturması" teklifini desteklemiş olduğuna Meclis Genel Kurulu'nun dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey, yerinden, Recep Bey'in "mantıksızdır" sözüne itiraz etti. Bu sözün geriye almasını istedi. Recep Bey : Geriye almıyorum, efendim; mantıksızdır. Gerçek olduğu gibi ifade edilir" dedi. Feridun Fikri Bey'in "mantıksız sözünü "kabul etmiyorum" sözüne, Recep Bey cevap verdi : "Feridun Fikri Bey" dedi, "Siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışmalısınız. . . "

Daha ağır şeyler, Adalet Bakanı Necati Bey tarafından söylenmiş. . . Feridun Fikri Bey : "Adalet Bakanı sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak "Sözlerimi geri almadım" dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet Başkan : "Rica ederim, gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey, açıklamalarına devam ederek : ".... Birçok kimsede defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin silinmesi fırsatını bulacağız. İşte, Efendiler, dedi. Defterlerin yavaş yavaş ilk sayfaları görünmeye başlıyor. "

Recep Bey, Rauf Bey 'in konuşmasında kullandığı taktiğe dikkati çekerek dedi ki : "Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar hem de asla bir sorumluluk töhmeti altında tutmak veya Hükümeti düşürmek gibi maksat gütmüyorum, diyorlar. Bir gensorunun görüşüldüğü günde, millet kürsüsüne çıkan kimse, ya lehtedir ya aleyhtedir. Lehte ise, Hükümet'in desteklenmesini ister. Aleyhte ise, düşürülmesini ister. Bunu da açık seçik söylemek gerekir. Yoksa, Rauf Beyefendi 'nin sözleri boş ve anlamsız sözlerden ibaret kalır."

Recep Bey 'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir tartışmaya yol açtı : Fakat saldırıyorsunuz, "siz de sözlerimi kesiyorsunuz. . ." gibi karşılıklı sözler söylendi. Sonunda Recep Bey, konuşmasına devam ederek dedi ki : Saygıdeğer Efendiler! Birtakım sorular soruyorlar. . . Ahmet gelmiş midir? Kanun uygulanmış mıdır? Böyle bir gensoru görüşülürken, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek sözlerin yeri değildir." "Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar söylüyorlar. Sonunda da söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur, diyorlar. Böyle olunca, söylenenler anlamsız boş sözlerdir ve gayesizdir. Durumun tarifi budur." Recep Bey, sözlerine şu yolda devam etti : Çok dikkat ettim. Rauf Bey buraya çıktılar; sırası geldi, icap etti, başka bir tarif yaptılar; fakat Cumhuriyet kelimesini söyleyemediler. . ."Sayın arkadaşlar!" dedi. Oyun oynamıyoruz. Büyük bir inkılâptan çıktık, aydınlık bir geleceğe doğru gidiyoruz. Bütün gerekleri bütün şartları ve bütün açıklığı ile bir hedefe yürüyoruz. dedi: bu Rauf Bey'deki küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar, dolayısıyla fırsat vermişken, bu kutsal ismi söylememekte inat edip direnmişlerdir." "Fakat dikkate değer bir noktadır ki, bu zat, İstanbul'da kıyametleri koparmıştır." "Elinden gelen her şeyi yaptı. Karşınıza çıktığı zamanda bütün bu yaptıklarından döndü ve yemin ederek dedi ki, ben Cumhuriyetçiyim." "Bugün kendisinden şüphe ediyorum."

Beni bu şüphenin yanlış olduğuna inandırmayı kendileri için gerekiz buluyorlarsa, çıksınlar; kürsüden veya başka bir yerden söylesinler ki, böyle bir şüpheye yer yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in Cumhuriyet'e olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Gerçek budur.

Recep Bey açıklamalarını bitirirken : Sayın arkadaşlar, bugüne kadar, boğazımıza kadar kan içinde yugrularak bu davayı, bu kutsal vatanın kesin olarak yükselişini sağlayacak olan bu dâvâyı, bu günkü durumuna kadar getirdik. Bugünden sonra yapılacak olan en büyük yanlış, kararsızlıklar, şüpheler ve belirsizliklerdir. Bunların, sonunda bizi nereye götüreceğini kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, Başkanlık makamı, isteği üzerine, kendisini savunmak üzere Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey : "Sizin her kararsızlık ve şüpheye düştüğünüz zamanlarda ben yeni baştan yemin etmeye, ant içmeye mecbur muyum?" dedi, "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur! cümlesiyle cevap verdi.

Buna Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey, yerinden karşılık verdi : Sen de o vakit bu toprakta oturamazsın. Atalarının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey, kendileri ile görüş ayrılığında bulunduğu noktayı açıklama yollu bir konuşma yaparak dedi ki : "Millet bizi, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet ilkesine dayanan bir rejimin, demokrasi denilen halk rejiminin esaslarını kurmak üzere, kendi temsilcileri olarak seçmiştir. Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu veya bu makama, Meclisi dağıtma, kanunları geri çevirme gibi yetkiler verme düşünce ve eğilimini benimsediler. İşte ben buna karşıyım. "

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve açıkladı ki, Rauf Bey itiraz ettiği zaman, daha Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi söz konusu bile değildi. Bu meseleler ancak aylarca sonra ele alındı. Recep Bey, "Efendiler bu demagojidir" dedi.

Rauf Bey, muhalif oluşunun sebebinin iyice anlatabilmek için şöyle bir açıklama yapmayı gerekli gördü : "Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını elinden alabilecek olan herhangi bir makamın da karşısındayım" dedi.

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını söylerken, Cumhurbaşkanlığı makamına ve Cumhurbaşkanına karşı olduğunu da açıklamış ve ilân etmiş oluyordu. Daha önce, yeri gelince de belirttiğim üzere, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" şeklinde ısrar ediyordu. İsmi

değişmesine, yani Cumhuriyet adını almasına rağmen, teşkilâtın o niteliğinin korunmasını istiyordu. Ne için? Çünkü, Cumhurbaşkanlığı makamı, hilâfet ve saltanat makamlarının haklarını alabilirmiş...

Efendiler, şahsî görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey' in dediği gibi "boş ve anlamsız sözler" değil de nedir? Bu gibi sözler üzerine kurulan "mantık demogojî" değil de nedir?

Bu görüşün ve bu mantığın taşıdığı anlam ve özü Rauf Bey 'in bu günkü gayret ve çalışmaları pek güzel göstermektedir. Fakat, biz bunu anlamak için bugünlere kadar beklemek gâfletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.

MECLİS'TE YAPILAN GÖRÜŞMELERİN MUHALİF BASINDAKİ YANKILARI

Efendiler, o gün de gensoru görüşmeleri bir sonuca bağlanamadı; ertesi güne bırakıldı. 8 Kasım günü yapılacak görüşmeleri beklemek üzere, biraz da o günlerdeki bazı yayınları gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Kasım 1924 tarihli sayısındaki başyazıda, Hükûmet'i tenkit edenler ve muhalefette yer alanlar öğülmekte, Hükûmet taraftarları suçlanmaktadır. Başyazar : "Daha ağzını açmayan tenkitçi adaylarına karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir saldırgan söz fısıldanıyor. Hükûmetçi gruptan olan her kimse rastlarsanız, o günün gizli günlük emrindeki sözleri olduğu gibi iştirsiniz" dedikten sonra, sözlerini doğrulamak için birtakım örnekler sayıyor ve "körükörüne emre uymayan, gerçeği görüp söylemek isteyen kimseleri daha başlangıçtan susturmak için her vasıtaya başvuruyorlar" ve "keyfî irade, tabîi ve istikrarlı durumun üstünde, hâkim olma niteliğini korumaya devam edecektir" diyor.

Efendiler, yazar "gizli günlük emir" ve "keyfî irade" deyimleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu. Gizli günlük emirler veren, keyfî iradesini hâkim kılan kimdi? Bu gizli kapaklı sözleri kullanan makale yazarı, sonunda biz. "Taraf tutmaksızın, bir hakem durumunda, her iki tarafı da çağırıp dinlemek, Cumhurbaşkanlığı'nın en nazik ve önemli görevidir" öğüdünü veriyor. Bu görevin hemen yapılmasını istiyor ve "çünkü yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim Meclis'in yeni dönemini açış nutkumdan söz eden aynı yazar, "tenkit eğilimi gösteren en hür düşünceli vatandaşları, zaman zaman susturmaya çalışan tekeli bir siyasî sistem, gelişme ve ilerleme için kahredici bir cehennem demektir" cümlesiyle, uyguladığımız sistem için pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve : Uğursuz gidişin belli bir noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması lâzımdır." diyerek, bize yeniden görevimizi hatırlatıyordu.

Vatan yazarı, bir gün sonra yazdığı "sokaktaki adam" başlıklı baş makalesini : İnşallah iyi olur, demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor" cümlesiyle bitiriyordu.

8 Kasım 1924 tarihli Vatan gazetesinde yayınlanan bir Ankara telgrafında : "Meclis, yüksek mevkide bulunanlar uygun görmedikçe kabineyi düşüremeyecektir" tarzında büyük harflerle yazılmış ve "Rauf Bey'in dünkü konuşmasında, gensoru dışında önemsiz şeylerden söz etmekle, gensoru isteyenlerin durumunu sarstığı ve gensoru dâvâsının etkisini azalttığı söylenmektedir" gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin, gensoru dâvâsını takip için özel olarak gönderdiği muhabiri, izlenimlerinde pek isabet göstermiyorsa da, gensoru meselesinin etkisini azaltma sebebi ile ilgili haberinde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, Tevhid-i Efkâr başyazarı da, bir sürü başmakalelerle muhalefeti destekleyip cesaretlendiriyor; kendini savunan Hükûmet'in ve Hükûmet'i tutan milletvekillerinin kendilerini savunmalarını ve söz söylemelerini bile istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki : "Meclis'te Hükûmet'i

tutan milletvekilleri, böyle her önemli işi, gürültüye boğmak eğlencesinde devam ederek, bunları tenkit edenleri susturdukça, hiç şüphe yokki, İsmet Paşa Hükûmeti güvenoyu alacaktır. Ancak, bu güven oyunun gerçek değeri, nihayet, küçük bir sandığın içine çok sayıda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır."

Bu safsatalar üzerinde durmaya gerek yoktur. Biraz da Tanin gazetesine bakalım : Tanin'in "Siyasî Mayalanmalar" adlı bir başmakalesinde "Kutsal Milli Mücadele'de büyük hizmetleriyle tanınmış, saygıdeğer ve güvenilir bazı kimseler arasında bir işbirliği yapılmakta olduğu" haberinin alındığından; "Halk Partisi'ni ve Hükûmet'i samimî olarak tutan basın" bu haberleri büyük bir hoşnutsuzlukla karşılayıp yorumlamalarından" ve "kurulmakta olan yeni partiyi, daha şimdiden gözden düşürecek şekilde düşünceler ileri sürülmesine kalkışıldığından" söz edilmektedir. Makalede, program konusu üzerinde de durularak, Halk Partisi'nin bir programının bulunmadığına işaret edildikten sonra, "Biz Halk Partisi'nden hiç memnun değiliz, fakat Halk Partisi'nin ilkeleri adına söylenen ve görülen şeyleri tamamiyle benimsiyoruz" deniliyor ve Halk Partisi'nin ilkelerinden ne anlaşıldığı açıklanarak : "Fakat acaba gerçekte öyle midir?" sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya olumsuz cevap veriyor ve "gönlümüz, karşısında böyle yenilikçi ve reformcu bir partiyi görmek istediği için, Halk Partisi'ni bu dediğimiz şekilde hayal ediyoruz" diyor. Ondan sonra yazar, şunları söylüyor : "Halk Partisi'nin programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Partisi nin demokratiği dudaklarındadır."

Bu görüşün sahibi, birinci cümlesiyle, "Halk Partisi, Cumhuriyet ilân edeceğini, hilâfeti kaldıracığını programına yazıp ilân etmedi ve söylemedi; fakat fiilî olarak yaptı" demek istiyorsa, doğrudur! Ancak, ikinci cümle ile Halk Partisi'ne yönelttiği suçlama doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif kimselerin iktidar mevkiine geçmek istemelerinin kanunî hakları olduğunu ispatlamak için kullandığı birçok söze şunu da ekliyor : "Vatan düşüncesiyle hareket etmek, yalnızca Tanrı'nın iktidar mevkiindeki kimselere hak olarak bahşettiği bir fazilet midir?"

Tanin başyazarı, 4 Kasım 1924 tarihinde yazdığı "Ordu ve Siyaset," adlı bir başmakalede de şu düşünceleri ileri sürüyor : "Hükûmet şekli Cumhuriyettir. Fakat, hükûmetin yalnız adını "değiştirmek hiçbir yarar sağlamaz. Asıl değiştirilmesi gereken nokta, işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Amerika'da, Birleşik Amerika Devletleri dışında daha yirmi kadar memleket vardır ki, hepsinin adı da Cumhuriyettir. Hattâ, hep senelerden meydana gelen Haiti bile bir Cumhuriyet idi. Fakat, buralarda, Cumhuriyetin istibdat rejiminden farkı pek azdır. Soydan gelen bir hükümdar yerine, zorla Cumhurbaşkanlığına gelmiş bir zorba görürüz. İşte bu kadar! Reiscumhur adını taşıyan bu zorba devleti keyfince yönetir. Mutlak bir hükümdar gibi, keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz."

Tanin başyazarı, söz konusu ettiği Amerika Cumhuriyetlerinden Şili'yi bir yana bırakarak, diğerleri için diyor ki : "Hiçbirisi, bugün, gerçek Cumhuriyet adını taşımaya lâyık değildir. Çünkü demokrasiye... dayanmıyorlar; "Cumhuriyet adı altında mutlak hükûmetlerin hâkim olması, liderlerin asker olması yüzündendir."

Burada bir an durmak isterim. Efendiler, bu makale, milletvekili olan komutanların, milletvekilliğinden istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müteftişleri, orduları bırakıp Hükûmet'i düşürmek için Meclis'e gelmişlerdir. Bu yazar da, onların iktidar mevkiine geçmek istemelerinin kanunî hakları olduğunu ispat için, daha bir gün önce sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyet'in, mutlak hükûmet rejiminden farksız olabileceğine örnekler sıralayan ve bunun sebebinin de demokrasiye dayanmamak olduğunu söyleyen yazar, "Hükûmet partisinin demokratiği dudaklarındadır" diyen zattır. Bunun böyle olması "askerî liderler yüzündendir" diyen kimse, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın da askerî liderlerden biri olduğunu bilen kimsedir. Bu kimsedir ki, askerî liderlerden olan filân ve filânları, yine askerî liderlerden olan Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türkiye Başbakanı ile karşı karşıya getirip birbirlerine cephe aldırarak için, bütün gücüyle çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını millete gerekliliği gibi gösterebilmek için, sözde dikkate değer ve ibret alınacak örnekler veriyor ve hangi general, başına daha çok âsi toplayabilirse, Cumhurbaşkanlığına o geçer; "ordu

komutanları ve eşkiya reisleri birbirleriyle çarpışarak Cumhurbaşkanlığı makamını zorla ele geçiriyorlar" diyor.

Efendiler, bu ve buna benzer sözlerin ne maksatla ve nasıl bir duygu içinde yazıldığını fark etmemek ve bu gibi yayınların Meclis üyeleri üzerinde ve kamuoyunda bırakacağı olumsuz ve zararlı etkileri anlamamak mümkün değildi. Ne yazık ki, bu bozguncu etkiler gerçekten de fiilî tepkilerini göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'ların, Millî Savunma Komisyonu'na seçilmemiş olmalarından üzüntü duyan aynı cumhuriyetçi yazar, bu defa da, ordu komutanlarının, ordulara etki yapabilecek bir komisyona seçilmemiş olmalarını doğru bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uygun davranıştan bile vazgeçiyor. Bu düşünceleri içine alan cümleleri hep birlikte gözden geçirelim :

"Siyaset" başlığı altında yazılmış yazılar arasında "Millî Savunma Komisyonu, Millet Meclisi'nin hemen hemen en az siyasî olan, hattâ siyasetle hiç ilgisi bulunmayan bir çalışma koludur" cümlesi okunur. Yazar, bu cümle ile, Meclis'e giren ordu müfettişlerinin siyasetle ilgisi bulunmayan bir alanda çalışmalarına neden ve ne için meydan verilmedi? demek istiyor. Buna şu yolda cevap vermek mümkündür : Millî Savunma Komisyonu siyasî işlerle ilgisi bulunmayan bir komisyon olduğuna göre oraya sırf siyasî işlerle uğraşmak üzere Meclis'e gelmiş olanları sokmakta sakınca vardı da onun için !

Yazar, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki : "Burada, vatanın namus ve istiklâlini savunacak orduyu yönetmeye daha düzenli ve mükemmel bir duruma getirmeye ve gelişmiş bir şekle sokmaya yarayan kanunlar yapılacaktır. Kendilerini politikacılık hırsına kaptırmayıp da yalnız vatani düşünenlerin, bu görevi, ordu ileri gelenleri arasında en muktedir kimselere vermeleri bir vatan borcudur."

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım :

Ordunun yönetimi, daha düzenli ve mükemmel bir duruma getirilmesi ve daha da gelişmiş bir şekle sokulması hususu çok önemlidir. Bu hususla görevli bulunan ve uğraşan makam "Genelkurmay" dır. Yazarında dediği gibi, bu makamda en seçkin komutanlarımız bulunmaktadır. Ordunun yönetimi, düzenlenmesi ve daha mükemmel bir duruma getirilmesi işlerini üzerine almış bulunan Genelkurmay, gereklikçe, bu konularda Hükûmet'e tekliflerde bulunur.

Genelkurmay'ın ve Hükûmet içinde yer alan Millî Savunma Bakanlığı'nın enine boyuna düşünüp tespit ettikleri meseleler, her yıl toplanan "Yüksek Askerî Şûrâ" tarafından incelenir ve görüşülür. Yüksek Askerî Şûrâ; Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, Bahriye ve Ordu Müfettişlerinden oluşur. Yüksek Askerî Şûrâ'nın incelemesinden geçen ve uygulanması kabul gören hususlardan, gerekli bulunanlar hükûmete teklif edilir. Bu teklifler içinde uygulanmak üzere kanunlaşması gerekenler varsa, işte onlar Meclis'e sunulur. Meclis'te usulüne uyularak Millî Savunma Komisyonu'ndan ve ilgisi varsa başka komisyonlardanda geçtikten sonra, Meclis Genel Kurulu'nda görüşülür ve kanunlaştırılır.

Millî Savunma Komisyonu'ndaki üyelerin askerlikten anlaması gerekir. Fakat yalnız askerlikten anlaması yeterli değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha birçok şeyden de anlaması gerekmektedir. Yalnız askerlikten anlamak, ordu ile ilgili kanun tasarıları hazırlamak için yeterli sayılıysaydı, Genelkurmay'ın tespitinden ve Yüksek Askerî Şûrâ'nın da onayından sonra, tasarıların ayrıca başka bir komisyonda veya komisyonlarda incelenmelerine gerek kalmazdı. Zira, politika ile uğraşan kimseler, askerlikten gelmiş olsalar bile, bütün hayatlarını ilim ve teknikle ve askerî gelişmeleri günü gününe takip ve uygulamakla geçiren kimselerden daha uzman ve daha yetkili olamazlar.

Ordunun yönetimi, düzenlenip daha mükemmel bir duruma getirilmesi için pek yerinde görüşleri ve büyük tecrübeleri olduğunu zanneden ve Yüksek Askerî Şûrâ'da kanun gereğince üye bulunan ordu müfettişleri için en uygun çalışma alanı, orduların başındaki ve Yüksek Askerî Şûrâ içindeki

yerleriydi. Ciddiyet isteyen ve mevkiin değer ve önemini anlayıp; Hükümet'i, Millî Savunma Bakanlığı'nı, Genelkurmay'ı beğenmeyip; onları, kendilerinin askerlikle ilgili düşünce ve tasarılarını değerlendirmekten uzak görerek, siyasî alanda çalışmayı tercih eden komutanların Millî Savunma Komisyonu'na girmelerini sağlamaya çalışmak; Onların, Hükümet'ten Meclis'e gelen ordu ile ilgili her türlü teklifin sonuçlandırılmasını engellemek ve bunları elde bir koz olarak kullanmak suretiyle Hükümet'i düşürmek ve Genelkurmay Başkanı'nı değiştirmek gibi kötü heveslerini gerçekleştirme maksadına dayanabilir. Tanin baş yazarının da, bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek abestir.

Gayesinin gerçekleşmemesi yüzünden "kaygılı ve üzüntülü" olan yazar : "Eski Atina Cumhuriyeti'nde demokrasinin koyduğu ilkelere o denli sıkı sıkıya bağlı idiler ki, yönetimle ilgili kolların hiçbirinde, bilgi ve uzmanlık bakımından bile bir üstünlük kuralı kabul edememişlerdi." Demokrasideki bu aşırılığa rağmen, Atina demokrasisinde, generaller bu kuralların dışında tutulmuşlardır" diyor.

Halk Partisi'nin demokratlığının dudaklarında olduğunu ve Cumhuriyet'in mutlak hükümet rejiminden farksız bulunduğunu millete anlatmaya çalışan bir kimsenin, bu safatasını daha gazetesinde okunmakta olduğu günlerde, iktidar mevkiine geçirmek gayretine koyulduğu generallerin demokrasi kurallarının bile dışında tutulabilecekleri görüşünü ileri sürmesi, sanırım ki, dürüst insanların yapabilecekleri hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras, bir insanın düşüncesini ve vicdanını kararttığı zaman o insan nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı yazarın şu sözlerini dinleyiniz : "Halk Partisi'ne İsmet Paşa Hükümeti'nin memlekete gösterdiği çirkin çehre! Şahsi ihtiraslarının peşinde bu kadar esir olan önderler, milli bir parti kurmak ve milleti temsil etmek iddiasına kalkışamazlar."

Geleceğin ümidiyle kaynayıp coşan gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler : Memleketi kurtarmak için! Memleketi, kendilerinden ve ihtiraslarından başka birşey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak etmek için değil!

Gerçeğin tam tersini dile getiren bu demagoji ve safсата sahibi yazar, bizim kurduğumuz partiyi, bizim hükümet kurmakla görevlendirdiğimiz İsmet Paşa'nın ve Hükümeti'nin çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz her zaman temiz ve aktı; her zaman da temiz ve ak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim vatanseverce vicdan temizliği ile ve namusluca davranışlarımızı, kendi bayağı ve çirkin ihtirasları yüzünden çirkin göstermeye kalkışanlardır.

MECLİS'TEKİ GENSORU GÖRÜŞMELERİNİN SON GÜNÜ

Efendiler, 8 Kasım günü, Meclis'te gensoru görüşmelerine devam edildi. Feridun Fikri Bey'in "Meclis soruşturması" nın kabulü ile ilgili konuşması, birçok konuşmacının sözleriyle karışarak hayli uzadı. Ondandır Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak : "Efendiler, dedi, memleketin rejimi söz konusudur. Cumhuriyet rejimi söz konusudur. Herşeyden önce bu meseleyi görüşmek lâzımdır! " Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün önceki sözleri üzerinde durarak, millî hâkimiyet mi Cumhuriyet'in gelişmesinden doğmuştur? Yoksa Cumhuriyet mi millî hâkimiyetin gelişmesinin sonucudur?" şeklinde bir nazariyenin tartışılmasının yersiz olduğunu açıkladı.

Rauf Bey'in "Değil halifenin, saltanatın, bu makamın haklarını elinden alabilecek olan herhangi bir makamın aleyhindeyim" şeklindeki sözlerini, Yunus Nadi Bey, şöyle yorumladı : Rauf Bey'e göre bu makamın hakları vardır. İfade açıktır. Saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın, günün birinde belki lâzım olacaktır." "Halbuki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkmıştır. Bütün makamlar tespit

edilmiştir. Bütün durumlar kanunda yerini almış, belirtilmiştir. Ama hâlâ efsaneden safsatadan söz ediyor."

Bundan sonra Yunus Nadi Bey şunları söyledi : "... Cumhuriyet'i beğenmeyen kimseler vardır. Açıkça söyleyemediklerini düşüncelerinde besleyen yaratıklar vardır ve bunlar içimizdedirler. "... Öyle adamların kafası ezilir, efendiler!"

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösteri yaparcasına davranışlarından, müfettiş paşaların istifalarından ve Meclis'in içinde oyun oynanılmayacağından söz ettikten sonra, dedi ki : Özel ve gizli tertiplerle bazı maksatları gerçekleştirebiliriz kuruntusuna kapılarak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu türlü şeyleri yapmak saygısızlıktır. Kabul edemeyiz, efendim.

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şunları söyledi :

"Yüksek malûmunuz olduğu üzere, Refet Paşa Hazretleri, altı yedi ay önce, basında yer alan gösterişli ve yersiz... bazı açıklama ve demeçlerle milletvekilliğinden istifa etmişlerdir. Garip bir olaydır. Gerekçe olarak eklemişlerdi ki, milletvekilliğinden çekilmelerinin sebebi, karanlık odada, yalnız arkadaşları arasında bir millî and mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim, çok merak ettim bu işi."

Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, yerinden söze karıştı ve : "Yani generaller hükûmeti" dedi. Yunus Nadi Bey : "Çok merak ettim bu işi ." diyerek sözüne devam etti ve dedi ki : "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu vardır. Cumhuriyet kurulmuştur. Hükûmetin nasıl teşkil edileceği orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar yeterli değildir. İstenir ki, Refet Paşa milletvekilliğinden istifa etsin ve gitsin hükûmet kursun; yakın arkadaşlar toplansın... Ne kanaattir bu?"

"Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de hükûmet mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yok mudur? Bu ne mantıksızca harekettir."

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kendisini savunmaya çalışırken, Rauf Bey ile aralarında bir fikir birliği olduğundan, Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi gerekeceğinden söz ettikten sonra : "İki asker milletvekilinin Meclis'e dönmelerini istemişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyeti mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın sözlerine, birçok milletvekili oturdukları yerden kısa cevaplar vermeye başladılar. Hemen hemen karşılıklı tartışmaların yapıldığı bir konuşma oldu. Nihayet, kürsü başka bir muhalif konuşmacıya bırakıldı. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir), "...Günlerden beri sürmekte olan ve sonu bir türlü gelmeyen görüşmelere ne inkılâbın ve ne de milletin tahammülü vardır" dedikten sonra durumun inkılâp adına, inkılâbı ileri götürmek adına hükûmeti düşürmek" ten ibaret olmadığını belirtti.

Mahmut Esat Bey, her şeyden önce gidilecek yolların belirtilmesi gerektiğini, o takdirde daha samimî ve daha kesin olarak yürünebileceğini söyledi ve Rauf Bey'in görüşüne tenias ederek şöyle bir değerlendirme yaptı : "Millî hâkimiyet başka bir konudur. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet rejimleri ve istibdat daha başka konulardır. Bunlardan bir kısmı devlet şekilleridir. Diğerleri millet iradesinin kullanılması ve uygulanmasıdır. Bu dört şekil içinde, millî hâkimiyetin çeşitli yollarla uygulandığını görüyoruz. Hattâ bir parça istibdat şeklinde bile vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, Cumhuriyet'te daha fazla. Bundan dolayı, burada iki şeyi birbirine karıştırmamak gerekir, Millî hâkimiyet Cumhuriyet'in gelişmesinin eserdir, denemez. Çünkü millî hâkimiyet, şekil değildir. Ruh ve öz meselesidir. "

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in şahsî görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde, gerektiği kadar durduktan sonra : "Türk inkılâbı yükseliyor. "Ancak, bu inkılâbı sür'atle hedefine, milletçe beklenen hedefine ulaştırabilmek için, bir an önce gerçek durumun açıklık kazanması lâzımdır.

Türk milleti, ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi, bunu beklemektedir sözleriyle konuşmasına son verdi.

Bundan sonra, Adalet Bakanı Necati ve Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey'ler, muhalif konuşmacıların sorularına uzun konuşmalar yaparak cevap verdiler.

RIZA NUR BEY'İN ARNAVUTLARI TÜRKLÜĞE KARŞI AYAKLANDIRMAYA ÇALIŞANLARDAN BİRİ OLDUĞU ANLAŞILDI

Maliye Bakanı, Mustafa Abdülhâlik Bey, konuşmasına başlamadan önce, Rıza Nur Bey'den, zabıttaki sözlerinden bazılarının açıklanmasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalı'ların Türklüğünü şüpheli gösterecek şekilde sözler söylemişti. Abdülhâlik Bey, Rıza Nur Bey'in düşüncesindeki yanlışlığı şöyle düzeltti : Doktor Bey altı yüz yıl önce, Arnavutluğun bir parçası olan Yanya'ya giden atalarının orada bıraktıkları torunlarını başka bir soydanmış gibi göstererek onları itham ediyor. Hem de kim? Maalesef öyle savgıdeğer bir arkadaşım ki, altı yıldan beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. Daha önce öyle değildi. Kendisi daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silâhla savaşırken kendileri tam tersine, Arnavutları "Türklüğe karşı" ayaklansınlar diye kışkırtmıştır.

Gerçekten de Rıza Nur Bey'in siyasî hayatında birçok mücadelelere katıldığı biliniyordu. Bu durumu, milliyetçi olarak Millet Meclisi devrinde, ona hizmet ve çalışma alanları gösterilmesine engel sayılmamıştı. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türk'ün kalbinde sonsuz ve unutulmaz bir acı yaratan büyük felâket olayında aşırı milliyetçi Rıza Nur Bey'in, Arnavut âsileriyle birlikte Türklere karşı çalıştığını bilmiyorduk. Bu durum anlaşılınca Büyük Millet Meclisi'ni hayret ve dehşet kapladı.

Bundan sonra Maliye Bakanı öteki konular üzerindeki açıklamalarına geçti. Onun arkasından Tarım Bakanı Şükrü Kaya Bey söz aldı. Şükrü Kaya Bey, özellikle Tarım Bakanlığı'nı tenkit eden bir konuşmacıya cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel sözler ve güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra : Bu toprağa yazılan bir eserdir. Onun sayfaları açık ve herkes tarafından okunmaktadır" dedi ve ilâve etti : "Kalkıp da yüce Meclis'in huzurunda, şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi demagoji yapılabilir mi? Bu ne cür'ettir?"

Ticaret Bakanı Hasan Bey ve Bayındırlık Bakanı rahmetli Süleyman Sırrı Bey'den sonra konuşma sırası Dışişleri Bakanlığı'na ve Başbakanlık'a geldi.

Efendiler, Başbakan İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını teklif ettiği günden sonra, görüşmelere katılamayacak kadar, hastalanmış, yatıyordu. Millî Savunma Bakanı Kâzım Faşa, İsmet Paşa adına kürsüye çıkarak gereken açıklamaları yaptı.

Artık gensoru görüşmelerine son verme zamanı gelmişti. Görüşme yeterliği kabul edildikten sonra, Feridun Fikri Bey'in Meclis soruşturması önergesi reddedildi.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN İSMET PAŞA KABİNESİ'NE GÜVENOYU VERMESİ MUHALİF KALEM SAHİPLERİNE DAHA NELER YAZDIRDI

19 oya karşı 148 oyla İsmet Paşa Hükümeti güven oyu aldı. Bir kişi de çekimser kalmıştı. Efendiler, Meclis'te yenilmiş olanların gazeteci arkadaşları, bu sonucu elbette hiç beğenmediler. Daha küskün ve inatçı bir şekilde hücumlara geçtiler.

9 Kasım tarihli Vatan gazetesinin başmakalesi : "Bugünkü idare şekli, adına göre milli hakimiyetin en yüksek şekli olmuştur. Fakat hükûmetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş

olduğu görülür" ve : "Bugün gerici kelimesi yeniden sık sık kullanılır olmuştur" şeklinde tenkitlerle doludur.

10 Kasım tarihli Vatan'ın "Meydan Muharebesi'nin Neticesi" başlıklı başmakalesinde Timurlenk'in fil hikâyesi tekrarlandıktan sonra, Hükümet'i düşürmeye çalışanların iyi hareket edemediklerinden yakınan şu düşünceler yer alıyordu : "Ankara'da ilk gensoru görüşmeleri başladığı zaman, ortada tenkitçi, azimli bir çoğunluk vardı." "Tenkitçiler bu durumu idare edemediler. Teşkilâtsiz kimseler olarak teker teker tenkitlerde bulundular." "Teker teker yapılan tenkitler bile, sağlam ölçülerle yürütülemedi. Gensoru genelleşince, tatil zamanındaki not defterlerini açan olmadı. En keskin tenkitçiler bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler.

Makale sahibi, duruma , politikacılık açısından bakarak, diyor ki : "Hükümetçilerin mükemmel bir ayarlama ile ve başından sonuna kadar iyi düşünölmüş bir plânla hareket ettikleri görülür."

Burada, insanın makale sahibine şöyle bir soru soracağı geliyor :

Milletin kaderinin sorumluluğunu ellerine aldirmek istediğiniz kimseler, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki arkadaşlarıyla uzun boylu görüştükten sonra, sizin de belirttiğiniz gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kadar kendilerine güvenemezlerse, topu topu on dokuz buçuk kişinin Meclis'teki hareketini birleştiremeyecek kadar güçsüz olurlarsa, bu kimselerin devletin başına geçmeye lâyük oldukları düşünölebilir mi?

Efendiler, Tanrı'nın "Mirsad-ı İbret" sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün memleket Meclis'in genel görüşünü seyrettiriyor ve ona : "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı dedirtiyor."

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor : ".. Eski yıkıntılarla yapılan bir binadan ne umarsın ki!..." acaba, bu yazıları yazmış olan kimse, o gün gerçekten böyle mi duygulanmıştı? Yoksa, bu anlamsız sözleri, milleti bize karşı kışkırtmak için bile bile mi yazıyordu? İster öyle, ister böyle olsun, her ikisinde doğru değildi. Bu türlü yazarlar Cumhuriyet'e kötölük etmişlerdir.

Efendiler, Tevhid-i Efkâr'ın da "Faydasız ve kıymetsiz bir Zafer" diye yazdığı yararsız ve değersiz yazıları devam ediyordu.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE EN HAİN KAFALARIN ESERİ OLAN PROGRAMI

Saygıdeğer Efendiler, komployu konusunu açıklarken ve komponun Meclis içindeki safhasını anlatırken, önemsiz gibi sayılabilecek bazı ayrıntılar üzerinde durdum. Bunda beni haklı bulacağınızı umarım.

Hatıra gelir ki, her hükümet, her zaman bu gensoru önergesi ile sorguya çekilebilir. Bir gensoruya bu kadar önem vermek doğru mudur? Arz etmeliyim ki, söz konusu olan gensoru normal bir gensoru denildi. Hazırlanan komponun özel bir safhasıydı. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler, maskelerini atmaya mecbur edildiler. Bilindiği üzere "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller târafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, Gumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" adını vermiş olmaları, nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimî sayılabilir.

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları bu parti "Muhafazakâr" adı altında ortaya çıkmış olsaydı, belki bir anlamı olurdu. Fakat bizden daha çok oumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi.

"Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır" ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları kazdırarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, yüz yıllardan beri, sonu gelmeyen felâketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıkların gerekli olduğu pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi :

Cumhuriyetçi ve yenilikçi olduklarını zannettirmek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları, dinî bağnazlığı coşturarak, milleti, Cumhuriyet'e ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinî düşünce ve inançlara saygı perdesi altında : "Biz Hilâfet'i yeniden isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bize Mecelle yeterlidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler biz sizi koruyacağız; bizimle birlikte olunuz ! Çünkü, Mustafa Kemal'in partisi Hilâfet'i kaldırdı. İslâmiyet'e zarar veriyor; sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir" diye bağırıyor muydu? Yeni partinin kullandığı slogan bu gerici haykırışlarla dolu değil miydi ?

Efendiler, bu slogana bağlı olanlardan birinin, çok zaman önce (10 Mart 1923 tarihinde) idam edilmiş olan Cebranlı Kürt Halit Bey' e yazdığı mektuptaki şu cümlelere bakınız : " İslâm dünyasının ebedîliğini sağlayan ilkelere saldırıyorlar." "Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin gayretlerini artırdım "Batıyı örnek almak, tarihimizi, medeniyetimizi, kaybetmeyi" zarurî kılar. "... Hilâfet'i yıkmak, lâik bir idare kurmayı düşünmek, hep İslâmîğin geleceğini tehlikeye sokacak sebepleri yaratmaktan başka bir sonuç veremez.

Efendiler, olaylar ve olup bitenler ortaya koydu ve ispat etti ki, "Terakkiperver ve Cumhuriyet Fırkası'nın programı en hain kafaların eseridir. Bu parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti'ni körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı hedef alan plânlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, (gizli maksatlarla hdzırılmış, genel ve gerici nitelikteki) Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinî konularda verdiği sözleri, doğu ya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.

Hatıra defterini "fazladan ve gece kılınan namazlar' ın sevabını anlatan hadislerle dolduran bu sorumlu sekreter, doğu illerimizde dinî kışkırtmalarda bulunurken, partisinin programını uygulamıyormuydu? Mâsum halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat eden, belki de ömründe hiç namaz kılmamış olan bir politikacı olursa, bu hareketin hedefi anlaşılabilir olur mu ?

Efendiler, yaptığımız inkılâbın genişliği ve büyüklüğü karşısında eski hurafelerin ve müesseselerin birer birer yıkılışını gören bağnaz ve gerici unsurlar, "dinî düşünce ve inançlara saygılı" olduğunu ilân eden bir partiye ve özellikle bu partinin içinde isimleri ün yapmış kimselere dört elle sarılmazlar mı? Yeni parti kuran kimseler bu gerçeği kavramış değiller midir? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile, millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken cevapta iyiniyet, gaillet, kayıtsızlık gibi sözler, memleketi ileriye götüreceğim diye ortaya atılan bir partinin ileri gelenleri için mazeret sayılamaz!

Efendiler, yeni parti kendine ad olarak seçtiği "Terakkî" ve "Cumhuriyet" kelimelerinin tam tersi olan anlamlarla gelişmiştir. Bu partinin liderleri, gericiyle gerçekten ümit ve kuvvet vermiştir. Buna örnek olarak arz edeyim : Ergani'de, âsiflerin valiliğini kabul eden ve sonra asılmış olan Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta : "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın partisi, şeriat hükümlerine saygılı ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem. Hattâ, Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan sorumlu sekreterleri, partinin tüzüğünü getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüp de yargılanması sırasında : "Dini kurtaracak tek partinin, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, şeriat hükümlerine uyulacağına, parti tüzüğünde ilân edildiğini" söylemiştir.

Efendiler, "Terakkiperver" ve "Cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve milletin aydınlarına karşı din bayrağını gizlemeye çalışanların, memlekette genel bir gericilik ve ayaklanmaya yol açmak için içeride ve dışarıda türlü düzen ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığından habersiz oldukları düşünülebilir mi? Yeni partiye girenlerin bütün üyelerî söz konusu olmasa bile, dinî vaatleri başarıya ulaşmanın en etkili unsurları sayan ve bununla ilgili sloganı tüzüklerine de koymuş olan kimselerin, şahıslarımıza ve memlekete karşı yöneltilmiş olan suikastlerden habersiz oldukları kabul edilemez!

Diyelim ki, bunların isyanın patlak vermesinden aylarca önce, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan, "Cemiyet-i Hafiye-i İslâmiye" teşkilâtından, İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım için söz verildiğinden ve nihayet millî sınırlarımızın dışında bulunup da Doğu isyanını kışkırtanların bildirimlerinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın partisinden ümitle söz edildiğinden haberleri olmadığını düşünelim. Ancak, Bunların, Fethi Bey Hükûmeti zamanında, doğrudan doğruya Fethi Bey vasıtasıyla kendilerine, partilerinin zararlı, isyan ve gericiliği kışkırtıcı bir durum ve nitelikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçeği görüp anlamaları gerekmez miydi? Hükûmetin ve benim tertemiz düşüncelerle yaptığımız bu uyarılardan sonra olsun, gerçeği kavrayıp ona uymaları beklenirdi. Onlar tam tersine, bu defada "dinî düşünce ve inançlara saygılıyız" sloganını büsbütün zıt bir anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sözde, bu sloganla, her dinin ve her dinden olanların düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını belirtmek... geniş ölçüde hürriyetçi olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Efendiler, böyle bir tutuma dürüst ve samimîdir denemez!

Politika dünyasında birçok oyunlar görülür. Fakat, kutsal bir ülkünün kendini ortaya koyduğu Cumhuriyet rejimine, çağdaş yenileşmeye karşı, cahillik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman, özellikle yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçekten yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yanındır. Yoksa gericilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan saf değil...

Ne oldu Efendiler? Hükûmet ve Meclis olağanüstü tedbirler almayı gerekli gördü. Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklâl Mahkemeleri'ni kurdu. Ordunun savaşa hazır sekiz dokuz tümenini, uzun zaman isyanı bastırmak üzere görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı siyasî kuruluşu kapattı.

CUMHURİYET DÜŞMANLARININ SON ALÇAKCA TEŞEBBÜSLERİ

Bütün bu yapılanlar, elbette Cumhuriyet'in başarısı ile sonuçlandı. Âsîler yok edildi. Fakat Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun bütün safhaları ile son bulduğunu kabul etmediler . Alçakcasına son bir teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüsler İzmir suikastı olarak kendini gösterdi. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici pençesi, bu defa da Cumhuriyet'i suikastçıların elinden kurtarmayı başardı.

MEMLEKETTE HUZUR VE GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK İÇİN UYGULANAN OLAĞANÜSTÜ TEDBİRLERİN İYİ SONUÇLARI

Saygıdeğer Efendiler, durumun ciddileşmesi üzerine, hükûmetçe olağanüstü tedbirler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk defa ortaya koyduğumuz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı. Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu ve İstiklâl Mahkemeleri'ni bir baskı vasıtası olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu tişünceyi benimsetmeye çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve olaylar, bu nefret verici düşüncüyü aşılamaaya çalışanları, elbette utanılacak bir duruma düşürmüştür.

Biz, alınan fakat kanunî olan bu olağanüstü tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üstüne çıkmak için bir vasıta olarak kullanmadık. Aksine, memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uyguladık. Biz o tedbirleri, milletin medenî ve sosyal alandaki gelişmesinde yararlı kıldık.

Efendiler, aldığımız olağanüstü tedbirlerin uygulanmasına gerek kalmadığı görüldükçe, onların uygulamadan kaldırılmasında tereddüt edilmemiştir. Nitekim, İstiklâl Mahkemeleri, zamanında kaldırıldığı gibi, Takrîr-i Sükûn Kanunu da yürürlük süresinin sonunda, yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu. Meclis, Kanunun bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli bulmuşsa, elbette, bu milletin ve Cumhuriyet'in yüksek yararları içindir. Yüce Meclis'in elimize istibdat vasıtası verme gayesi güderek böyle bir karar aldığı düşünülebilir mi?

Efendiler, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte ve İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyette bulunduğu süre içinde yapılan işleri gözönüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin güven ve itimatının tamamen yerinde kullanılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Memlekette çıkarılan büyük isyan ve hazırlanan suikast tertipleri bastırılarak sağlanan güvenlik ve huzur, elbette bütün milletçe memnunlukla karşılanmıştır.

Efendiler, milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medenî dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk milletinin medenî toplumlardan zihniyet bakımından da hiçbir ayrılığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu. Bunu, Takrîr-i Sükûn Kanunu yürürlükte iken yaptık. Bu kanun yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat, bu uygulamada, kanunun yürürlükte oluşu da kolaylık sağlamış oldu denirse, bu, çok doğrudur. Gerçekten de Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olması, bazı gericilerin, milleti geniş ölçüde zehirlemesine meydan vermemiştir. Gerçi, bir Bursa Milletvekili, yasama görevi boyunca, hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Meclis'te milletin ve Cumhuriyet'in çıkarlarını savunmak için ağızına bir tek kelime bile almamış olan Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesinin aleyhine uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giydirilmesinin "temel haklara, millî hakimiyete ve kişi dokunulmazlığına aykırı bir işlem" olduğunu iddia etmiş ve bunun "halka uygulanmamasını sağlamaya" çalışmıştır. Ancak, Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden alevlendirmeyi başarabildiği taassup ve gericilik duyguları sonunda birkaç yer de, o da yalnız birkaç gericinin, İstiklâl Mahkemeleri'nde hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık v.b. birtakım ünvanların kaldırılması ve yasaklanması da Takrîr-i Sükûn Kanunu yürürlükte iken yapılmıştır. Bu konularla ilgili yüriitme ve uygulamaların, toplumumuzun, hurafelere inanan, ilkel bir kavim olmadığını göstermek bakımından ne kadar gerekli olduğu takdir olunur.

Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen, kaderlerini ve hayatlarını falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacıların ellerine bırakan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa bir millet gözüyle bakılabilir mi?

Milletimizin kendine has niteliğini yanlış şekilde gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi unsurlar ve kuruluşlar, yeni Türkiye Devleti'nde Türkiye Cumhuriyeti'nde devam ettirilmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına pek büyük ve düzeltilmesi imkânsız bir yanlış olamaz mıydı? İşte biz, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından yararlandık ise, bu tarihî hatâyı bir daha işlememek için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve ak göstermek için, milletimizin mutaassıp ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispat etmek için yararlandık.

Efendiler, milletimizin sosyal, ekonomik, kısacası bütün medenî iş ve ilişkilerinde feyizli sonuçlar veren yeni kanunlarımız da, kadın hak ve hürriyetlerini sağlayan ve aile hayatını sağlamlaştıran Medenî Kanunda bu sözünü ettiğimiz devrede çıkarılmıştır.

Görülüyorki, biz her vasıttan yalnız ve ancak bir tek temel görüşe dayanarak yararlanırsınız. O görüş şudur : Türk milletini medenî dünyada, lâıyk olduğu mevkie yükseltmek, Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temeller üzerinde her gün daha çok güçlendirmek... ve bunun için de istibdat fikrini öldürmek...

TÜRK GENÇLİĞİNE BIRAKTIĞIM EMANET

Saygıdeğer Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı nutkum, nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesidir. Bunda milletim için ve gelecekteki evlâtlarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek bazı noktaları belirtebilmiş isem kendimi bahtiyar sayacağım.

Efendiler, bu nutkumla, millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu sonucu, 'Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinedir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahilî ve harici bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve Cumhuriyet'i müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerâit, çok namüsaid bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şerâitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri, şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerâit içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!